

ВІСНИК

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

4'2010

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОРД

Спеціальний випуск № 4

*Спеціальний випуск "Вісника" присвячується
75-річчю від дня народження відомого вченого
професора Бориса Івановича Бараненка*

Луганськ
2010

ВІСНИК

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК № 4-2010

Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

* Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р. * Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

<i>Комарницький В.М.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
<i>Бараненко Б.І.</i>	- канд. юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
<i>Левченко О.І.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
<i>Антонов К.В.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Бурбело О.А.</i>	- д-р екон. наук, проф.
<i>Дудоров О.О.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Іщенко А.В.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Козаченко І.П.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Лазор Л.І.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Погорецький М.А.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Сегай М.Я.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. АПРН України
<i>Бабічев Д.О.</i>	- канд. юрид. наук
<i>Бірюков В.В.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Курочка М.Й.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Сілоков В.О.</i>	- канд. юрид. наук, доц.

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 7 від 9 лютого 2010 року)

У спеціальному випуску публікуються доповіді та повідомлення вчених, викладачів, слухачів магістратури, ад'юнктів, здобувачів і практиків з питань наукового забезпечення й розвитку оперативно-розшукової діяльності. Розгляд зазначених питань став основою творчого шляху відомого вченого професора Бараненка Бориса Івановича, 75-річчю якого й присвячено спеціальний випуск "Вісника ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка".

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2010

Подяка
Президента України

Висловлюю Вам,
шановний
Борисе Івановичу Бараненко,
щиро подяку за вагомий особистий внесок
у розбудову Української держави
та зміцнення її незалежності.

З повагою
Віктор Ющенко
Президент України
5 лютого 2010 року

Шановний Борисе Івановичу!

*Від імені ректорату, особового складу
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка та себе особисто щиро
та сердечно вітаю Вас з Днем народження!*

Ваш професіоналізм, великий досвід керівної роботи та яскраві лідерські якості дозволяють Вам з успіхом розв'язувати найскладніші завдання, спрямовані на розбудову правової держави в Україні, удосконалення законодавчого процесу й правозастосовної практики. Принциповість і відповідальність супроводжують Вас на всіх етапах службової діяльності, викликають задоволення шану та повагу колег і друзів. За будь-яких обставин Ви завжди залишаєтеся людиною честі, совісті й обов'язку.

Щож, нехай усі проблеми завжди вирішуються на "відмінно", успішними будуть усі Ваші починання, а мужність і любов до рідної землі допоможуть сіяти в душах людей вічне, мудре зерно, яке б проростало оберегом миру й спокою, честі та гідності народу України.

*З повагою
В.М. Комарницький
ректор Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*

Шановний Борисе Івановичу!

Головне управління МВС України в Луганській області вітає Вас із сімдесятип'ятиріччям і дякує за Ваш вагомий багаторічний науково-практичний внесок у практичну діяльність органів внутрішніх справ Луганщини.

Вами особисто й співробітниками науково-дослідної лабораторії з правових та організаційно-тактичних проблем ОВД АДУВС ім. Е.О. Дідоренка під Вашим науковим керівництвом за три роки й існування проведено більше десяти наукових досліджень на замовлення ГУМВС у Луганській області та окремих департаментів МВС України. Майже всі науково-прикладні розробки здійснено за результатами цих досліджень та впроваджено в практику відповідних оперативних підрозділів ГУМВС. До того ж, за роки роботи в АДУВС ім. Е.О. Дідоренка за Вашою особистою участі підготовлено й видано ряд навчальних посібників і монографій з найбільш актуальних науково-теоретичних і практичних питань.

Особливо плідну й корисну роботу Ви проводите в рамках очолювано-го Вами вже багато років постійно діючого при АДУВС ім. Е.О. Дідоренка методологічного семінару з проблем теорії та практики оперативно-розшукової роботи. На сьогодні проведено майже десять його засідань, деякі з них мали статус міжнародних. За матеріалами роботи семінару видано спеціальні випуски фахового науково-теоретичного журналу "Вісник АДУВС ім. Е.О. Дідоренка", у яких активно виступають із публікаціями не тільки вчені, але й велике коло практичних працівників ОВС.

Ви як авторитетний учений, професор набули широкого визнання серед науковців і практиків. Маючи більше 60 наукових праць, серед яких понад 15 навчальних, навчально-практичних посібників і монографій, Ви свої багатий досвід щедро даруєте молодим ученим та учням.

Бажаємо Вам, шановний Борисе Івановичу, доброго здоров'я, подальших значних успіхів у Вашій діяльності на науковій ниві, удачі й оптимізму.

Сподіваємося, що й надалі наше співробітництво буде таким же діловим, тісним і плодотворним.

Від імені керівництва ГУМВС України в Луганській області й Ваших колег

В.С. Гуславський
начальник ГУМВС України в Луганській області
генерал-лейтенант міліції

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОРД

Шановний Борисе Івановичу!

Керівництво і колектив Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України сердечно вітають Вас зі славним ювілеєм!

Із шести десятиріч років Вашої трудової діяльності більше 55 років Ви віддали справі служіння закону, охороні правопорядку і до цього дня сумлінно продовжуєте розпочату діяльність. 40 років Ви самовіддано присвятили науці. Ми знаємо і цінуємо Вас як досвідченого фахівця, здатного своєчасно та якісно виконати поставлені завдання на високому професійному рівні.

Ви з честю пройшли нелегкий шлях служіння народу від слідчого і оперативного уповноваженого до начальника служби обласного значення. Уся Ваша діяльність – гідний приклад вірності своєму покликанню.

Ваша працьовитість, високе відчуття відповідальності за доручену справу, скромність, порядність і чуйність викликають глибоку повагу в усіх співробітників Інституту.

Ми знаємо Вас як авторитетного фахівця в галузі методології, теорії та практики оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України, як одного з основоположників сучасної нормативної бази й законодавчого врегулювання питань організації роботи оперативних підрозділів правоохоронних органів України.

Упродовж усієї своєї службової діяльності Ви, шановний Борисе Івановичу, проявляєте велику волю, рішучість і принципиовість, спрямовані на розвиток і вдосконалення форм і методів протидії злочинності та корупції.

Важко переоцінити Ваші здобутки в справі розвитку пріоритетних і перспективних напрямів наукових досліджень оперативно-розшукової науки. Завдяки багатому досвіду практичної роботи, науковим знанням, чудовим діловим та людським якостям Вам належать заслужений авторитет і повага як в Україні, так і за її межами.

У цей знаменний день висловлюємо Вам, Борисе Івановичу, нашу вдячність за багаторічну, бездоганну службу і творчу діяльність. Щиро бажаємо Вам зберегти на довгі роки молодість душі та постійний інтерес до досягнення позитивних результатів у подальшій науковій діяльності. Міцного Вам здоров'я, щастя, сімейного благополуччя і успіхів у всіх Ваших справах. Хай завжди та в усьому Вас супроводжує фортуна!

*З глибокою повагою, від імені колективу
вченої ради й керівництва*

*П.О. Проценко
начальник Державного науково-дослідного
інституту МВС України*

Шановний Борисе Івановичу!

Щиро вітаємо Вас із ювілейною датою – 75-річчям від дня народження!

Давно знаємо Вас і глибоко шануємо як відомого вченого у сфері теорії та практики оперативно-розшукової діяльності. Адже Ви доклали чимало зусиль для становлення її як окремої наукової галузі, про що свідчать численні змістовні праці з правових, теоретичних і методологічних основ цієї науки. Відомі також Ваші теоретичні й прикладні розробки з проблем кримінології, юридичної психології, оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства тощо.

Наукові публікації за Вашим авторством мають об'єктивний і достовірний характер, оскільки в їх основі – вивірена сучасна методологія та реальне емпіричне підґрунтя, у тому числі й багаторічний практичний досвід слідчої та оперативно-розшукової роботи на важливих ділянках діяльності органів внутрішніх справ. Саме тому результати Вашої творчої праці мають велику затребуваність як у наукових, так і в практичних колах.

Свої надбання Ви, Борисе Івановичу, завжди доводите до широкого загалу науковців, викладачів, практиків, причому не тільки органів внутрішніх справ, а й інших правоохоронних структур. Цьому, крім інших форм популяризації Ваших трудів, значно сприяє багаторічна робота очолюваного Вами постійно діючого при Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка методологічного семінару з проблем теорії та практики ОРД і систематична підготовка за матеріалами його засідань спеціальних випусків фахового видання "Вісника ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка". Дякуємо, шановний ювіляре, за щирість, доброзичливість і відвертість у стосунках із колегами.

Бажаємо Вам у цей святковий день міцного здоров'я, благополуччя та ще багато років плідної наукової діяльності.

***З повагою
Г.П. Серета
ректор Національної академії
прокуратури України***

*Вельмишановному
БАРАНЕНКУ
Борису Івановичу*

*професору, завідувачу науково-дослідної лабораторії
з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*

*з нагоди ювілею –
75-річчя від Дня народження!*

*Бажаємо Вам міцного здоров'я,
злагоди та благополуччя*

*За дорученням колективу
Донецького юридичного інституту,
з великою повагою*

Віктор Бесчастний

9 лютого 2010 року

Уважаемый Борис Иванович!

*от руководства Управления уголовного розыска ГУМВД
Украины в Донецкой области и от меня лично
примите самые искренние поздравления*

с Вашим юбилеем!

В этот знаменательный день желаем Вам, уважаемый Борис Иванович, крепкого здоровья, долголетия, успехов и большого вдохновения в научной деятельности, благополучия и мира.

Сегодня на передовой линии борьбы с преступностью как никогда ценится тот бесценный опыт и знания, которые Вы передаете молодому поколению сотрудников органов внутренних дел.

Преступный мир изменяется, требует соответствующих изменений и в рядах тех, кто стоит на страже закона, являясь преградой на пути зла.

Ваш существенный вклад в целый ряд отраслей науки – в криминологию, юридическую психологию и прежде всего оперативно-розыскную деятельность, изыскания в области психологии ОПД по праву являются уникальными.

Пусть Ваше сердце всегда будет согрето теплом и признанием Ваших учеников, последователей и единомышленников.

Желаем, чтобы крепкое здоровье и профессиональные успехи помогали Вам еще много лет плодотворно работать для развития образования, науки и права!

Пусть рядом с Вами всегда будут любящие сердца родных и друзей!

С уважением
В.А. Грачев
начальник УУР ГУМВД Украины
в Донецкой области
полковник милиции

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОРД

О.М. Джу́жа*

У РУСЛІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВИДАТНИХ
КРИМІНОЛОГІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ПРОФЕСОРІВ П.П. МИХАЙЛЕНКА ТА А.П. ЗАКАЛЮКА

Одним із критеріїв, за якими визначається значимість (рейтинг) вищих навчальних закладів, є його наукова еліта, яку складають доктори наук та професори, що працюють у навчальному закладі. Не є винятком і вищі навчальні заклади системи МВС України, зокрема Київський національний університет внутрішніх справ.

Нині в університеті працюють понад 50 докторів наук та 370 кандидатів наук. Тож Київський національний університет внутрішніх справ володіє достатнім і вагомим науковим потенціалом, який постійно розвивається та збагачується.

Велике значення для розвитку цього потенціалу мають створені у навчальному закладі наукові школи з окремих галузей знань. При формуванні наукових шкіл Київського національного університету внутрішніх справ (КВШ МВС СРСР, УАВС, НАВСУ) провідна роль належить їх засновникам – науковим лідерам, які мають високий науковий авторитет у відповідній галузі. Осново-

* Проректор Київського національного університету внутрішніх справ з наукової роботи доктор юридичних наук, професор.

положниками наукових шкіл КНУВС по праву визнаються видатні особистості, що мають вагомий внесок у становлення та розвиток університету як провідного навчального закладу системи МВС України, підвищення його авторитету та рейтингу.

Дана стаття присвячена засновникам однієї з провідних у КНУВС наукових шкіл – наукової школи кримінології. Її основоположниками по праву вважаються такі видатні вчені-правознавці, як доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, генерал-лейтенант внутрішньої служби П.П. Михайленко (1914 – 2008) та доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, полковник внутрішньої служби у відставці А.П. Закалюк.

Якщо професор П.П. Михайленко заклав перші цеглинки у підґрунтя створюваної наукової школи, то професору А.П. Закалюку вдалося розвинути цей напрям наукової роботи та створити наукову школу кримінології КНУВС (КВШ, УАВС, НАВСУ).

На рахунок вченого П.П. Михайленка понад 400 наукових праць, окремі з яких видані, крім української та російської, ще й англійською, французькою, іспанською та китайською мовами. Він є засновником та співзасновником таких наукових шкіл, як "Історія кримінального права України", "Теорія оперативно-розшукової діяльності", "Історія міліції України" та "Кримінологія України".

У 1958 р. П.П. Михайленку було запропоновано роботу в філіалі Вищої школи МВС СРСР у Києві, де він очолив кафедру спеціальних дисциплін. Пізніше обіймає посаду заступника начальника школи з навчальної та наукової роботи й водночас очолює кафедру кримінального права, процесу та криміналістики, науково-дослідний відділ і кілька творчих колективів. У серпні 1971 р. його було призначено на посаду першого заступника начальника Все-союзного науково-дослідного інституту МВС СРСР і начальника Київської науково-дослідної лабораторії ВНДІ МВС СРСР, де він пропрацював до 1974 р.

За цей час професор підготував значну кількість наукових праць, багато з яких було присвячено проблемам кримінології.

Однією з таких праць стала монографія "Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступности" [1]. Щодо важливості вказаного видання для подальшого розвитку кримінологічних досліджень професор А.П. Закалюк зазначає у своїх спогадах наступне: "Книжка вышла в 1964 году, т.е. задолго до публикации первых учебников по криминологии и других известных криминологических работ московских и ленинградских криминологов, хотя отдельные статьи появились в научных изданиях. Потому есть основания утверждать, что возрождение криминологии в Украине, а в известной мере и в СССР, связано с изданием упомянутой монографии" [2, с. 17].

Серед інших наукових праць цього періоду слід згадати такі видання: "О причинах преступности несовершеннолетних и мерах, принимаемых органами МООП УССР по ее искоренению" (К., 1967), "Преступность и правонарушения несовершеннолетних в УССР за 1961 - 1965 годы (данные статистики и некоторые итоги конкретно-социологического исследования)" (К., 1966), "Причины преступности в СССР и пути борьбы за ее полное искоренение" (К., 1966), "Причины преступности несовершеннолетних в УССР" (К., 1967), "Причины рецидива и борьба с ним в УССР" (К., 1965), "Рецидивная преступность и ее предупреждение органами внутренних дел" (К., 1970) та багато ін.

Після повернення Петра Петровича на роботу до університету у 1992 р. (тоді – УАВС) він брав активну участь у підготовці низки навчальних видань з кримінології [3, 4], а окремі зі своїх наукових праць з кримінології, підготовлені у різні роки, опублікував у збірнику "Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії)" [5].

Продовжувачем наукових розробок з кримінології став учень професора Петра Петровича Михайленка – Анатолій Петрович Закалюк, який власне й є по праву засновником наукової школи кримінології КНУВС (КВШ, УАВС, НАВСУ). Про початок своєї наукової діяльності він зазначає у своїх спогадах наступне: "Сам я с середины 60-х годов работал над кандидатской диссертацией по криминологической теме. Поэтому рассказы Петра Петровича о развитии в Украине криминологической мысли, о необходимости

создания для этого специализированного научного подразделения вызвали у меня живой интерес... В конце октября 1971 года мне стало известно, что по инициативе П.П. Михайленко и под его началом создана Киевская научно-исследовательская лаборатория (КНИЛ) Всесоюзного научно-исследовательского института МВД СССР. Одним из основных направлений ее работы было криминологическое... В июне 1972 года я начал работать в Киевской научно-исследовательской лаборатории в качестве заместителя начальника, то есть заместителем у П.П. Михайленко" [2, с. 18].

З 1974 р. А.П. Закалюк був призначений начальником Київської науково-дослідної лабораторії. З 1978 р. – начальник філіалу, заступник начальника Всесоюзного науково-дослідного інституту МВС СРСР. З 1985 р. очолював науково-дослідну лабораторію КВШ МВС СРСР. У 1992 – 1995 рр. працював на посаді проректора Української академії внутрішніх справ з наукової роботи. З 1996 р. керує Управлінням по зв'язках з державними, судовими та правоохоронними органами Академії правових наук України, є головою Всеукраїнського координаційного бюро з проблем криминології.

Основними напрямками наукової діяльності професора є: наукове забезпечення законотворчого процесу; демократизація правоохоронної системи; методологія криминологічних досліджень; прикладна криминологія. Професор А.П. Закалюк є автором та співавтором понад 200 наукових праць, основними з яких є: "Общественное воздействие и предупреждение правонарушений" (1975), "Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения" (1986), "Преступления, совершаемые с особой жестокостью" (1989), "Криминологія. Загальна частина" (1997), "Петро Петрович Михайленко: Біографія і бібліографія вчених-правознавців" (2004), "Курс сучасної української криминології: історія і практика" (2007) [6, с. 67 – 68].

Треба зазначити, що протягом усього творчого шляху П.П. Михайленка й А.П. Закалюка поряд з ним знаходилися їхні учні. До них по праву належить і ювіляр – професор Борис Іванович Бараненко, який разом з іншими однодумцями складав костяк фундаторів та мозковий центр Київської науково-дослідної лабораторії.

Для прикладу відзначимо, що ще в 80-ті роки Борисом Івановичем разом з іншими авторами були підготовлені й надруковані такі витребувані кримінологічні роботи, як: "Тунеядство и преступность. Научное пособие" (співавтори Й.А. Гельфанд, В.І. Грачов – 1973); "Быстрое и полное раскрытие преступлений – необходимое условие успешной борьбы с преступностью" (співавтори Трофімов С.В., Смітєнко В.М. – 1974); "Криминалогический анализ горрайорганами внутренних дел состояния, структуры и динамики преступности в городе (районе). Методическая разработка. Научно-практическое пособие" (співавтор Ковалкін О.О. – 1980) і ін.

Сьогодні, долучившись до творчої спадщини професорів П.П. Михайленка й А.П. Закалюка, естафету наукової школи сучасної української кримінології КНУВС, заснованої ними, несуть відомі доктори, професори, доценти й старші наукові співробітники Ю.В. Александров, В.В. Василевич, В.О. Глушков, О.М. Джу́жа, В.І. Женунтій, В.І. Ша́кун та інші вчені [7, с. 17]. Вони доклали та докладають чимало зусиль для її подальшого розвитку та зміцнення.

Використана література:

1. Михайленко П.П., Гельфанд И.А. Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступности. – М.: Изд-во "Юрид. лит.", 1964. – 203 с.
2. Закалюк А.П. Постоянный настрой на творчество – неотъемлемая черта ученого // Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. До 90-річчя академіка П.П. Михайленка : зб. наук. праць. – К.: НАВСУ, 2004. – С. 17 – 30.
3. Курс кримінології: Загальна частина : підручник / за заг. ред. док. юр. наук, проф. О. Джу́жи; відп. ред. Я. Кондратьєв. – У 2-х кн. – Кн. 1. Загальна частина. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
4. Кримінологія : підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джу́жа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; за ред. О.М. Джу́жи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
5. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії). – У 3-х т. – К.: Генеза, 1999. – 944 с.

6. Київський національний університет внутрішніх справ: доктори наук та професори [текст] : довідник / уклад.: О.М. Джужа, В.А. Довбня, А.В. Ромашко [та ін.] – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – 220 с.

7. Київський національний університет внутрішніх справ: наукові школи [текст]: довідник / уклад. : О.М. Джужа, А.В. Ромашко, Є.М. Бодюл [та ін.]. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 36 с.

Г.П. Серета*

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧА ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У ПРОЦЕСІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Наприкінці ХХ сторіччя виникло явище, що безпосередньо, вочевидь і досить негативно впливає на можливість здійснення кримінального судочинства та досягнення його мети. В юридичній науковій літературі воно отримало назву "феномен посткримінального впливу". Останнім часом спостерігається посилення професіоналізації, політизації й кримінальної протидії злочинних структур правоохоронним органам, зокрема в сфері здійснення правосуддя, і особливо у кримінальних справах про злочини, скоєні організованими злочинними групами¹.

Представники кримінального середовища цілеспрямовано розробляють заходи захисту від викриття із застосуванням власної розвідки й контррозвідки, використовуючи сучасні технічні засоби. Лідери злочинних формувань засилають своїх інформаторів до слідчих, оперативних апаратів, приділяючи велику увагу одержанню відомостей про джерела негласної інформації, що знаходяться в їхньому середовищі, про діяльність оперативних підрозділів і заплановані ними оперативні та слідчі заходи, активно

* Ректор Національної академії прокуратури України, державний радник юстиції 2 класу, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України.

¹ Див.: Брусницын Л.В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Брусницын Л.В. – М., 2002. – 520 с.

протидіючи розслідуванню й судовому розгляду тяжких злочинів шляхом прямих погроз.

У процесі протидії кримінальному переслідуванню представниками злочинного середовища напручуються дедалі більш витончені способи, прийоми, методи вчинення й приховання злочинів, аж до випадків викрадення й знищення кримінальних справ, підміни або фальсифікації доказів, корумпованого впливу на суд, прокурора, експерта та інших учасників процесу; фізичного впливу або психологічного тиску на потерпілих і свідків з метою схиляння їх до відмови від показань або дачі неправдивих свідчень.

Практика показує, що розкрити такі злочини, зібрати докази, викрити всіх учасників і перебороти їхню протидію кримінальному судочинству за допомогою одних тільки кримінально-процесуальних засобів складно, а іноді й взагалі неможливо. Криміногенна ситуація, що склалася, потребує застосування адекватних заходів щодо нейтралізації – протидії організованими злочинними групами кримінальному процесу шляхом проникнення в їхнє середовище спеціальними формами й методами оперативно-розшукової діяльності з метою одержання необхідної інформації про обставини злочину, осіб, причетних до його вчинення, та їхні наміри¹.

Вбачається слушною думка В.В. Романовського про те, що структура організованих злочинних формувань є складною й багатогранною, у них чітко встановлено певні правила поведінки, розподілено ролі учасників, які дотримуються конспірації. Тому одним із найбільш ефективних засобів при документуванні організованих злочинних формувань є використання оперативно-технічних заходів².

¹ Александров А.И. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного преследования организованных преступных групп: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / А.И. Александров. – Владимир, 2006. – 25 с.

² Романовський В.В. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх вирішення / В.В. Романовський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 6. – С. 89 – 94.

Метою статті є визначення характерних особливостей і окремих проблем взаємодії державного обвинувача та оперативних підрозділів під час судового розгляду кримінальної справи.

Передусім зазначимо, що оперативно-розшукова діяльність є одним із головних факторів захисту кримінального судочинства від кримінальної протидії. Специфічні засоби й методи оперативно-розшукової діяльності дають змогу прокурору та суду виявити орієнтовну інформацію про злочинне діяння і його суб'єкта, сприяють формуванню доказової бази та ефективному відверненню протидії з боку заінтересованих осіб державному обвинуваченню.

Отже, у цьому контексті може йтися про спільну одночасну дію двох самостійних за своєю правовою природою феноменів. Зауважимо, що в процесі взаємодії відбуваються засновані на законі виникнення, розвиток і припинення кримінально-процесуальних та оперативно-розшукових правовідносин, обумовлені окремими стадіями кримінального судочинства. Тому ця взаємодія має виникати й здійснюватися за волевиявленням суб'єктів кримінального процесу (зокрема, прокурора й суду) у межах їхніх повноважень з судового розгляду конкретної кримінальної справи і носить назву "оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства"¹.

Проведений аналіз законопроектних робіт свідчить, що в них висунуто пропозицію внести в нову редакцію Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" інше визначення. До понятійно-категоріального апарату Закону вводиться термін "оперативно-розшукове супроводження кримінальної справи". Під ним слід розуміти комплекс оперативно-розшукових заходів, які здійснюють уповноважені оперативні підрозділи в межах оперативно-розшукової справи з метою пошуку і фіксації фактичних

¹ Див.: Бараненко Б.И. Оперативно-розыскное сопровождение досудебного следствия в Украине (методологические, правовые и функционально-структурные аспекты) / Б.И. Бараненко, А.В. Темников // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, 2008. - Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства в Україні: спец. випуск № 1. - в 2-х ч. - Ч. 1. - С. 26 - 41.

даних, що можуть бути доказами у порушеній кримінальній справі; сприяння всебічному, повному й об'єктивному дослідженню обставин справи; запобігання протиправному впливу на учасників кримінального судочинства, а також забезпечення їхньої безпеки¹.

Насамперед слід урахувати вихідне положення, відповідно до якого кримінальна справа – це сукупність певним чином упорядкованих документів. На думку В.С. Зеленецького таке визначення є цілком правильним, оскільки саме з названих документів і формується будь-яка кримінальна справа². У свою чергу, діяльність з упорядкування документів кримінального судочинства у зв'язку з розслідуванням і судовим розглядом конкретного злочину охоплюється категорією "формування справи". Вказаний автор під терміном "формування кримінальної справи" розуміє спеціально здійснюваний компетентними посадовими особами на підставі закону, відповідно до відомчих нормативних актів, наукових рекомендацій і сформованих на практиці праксеологічних правил, процес упорядкування накопиченої під час дізнання, досудового слідства й судочинства маси кримінально-процесуальних та інших документів у єдиний документальний блок, іменований кримінальною справою. Цей процес, імовірно, відображає факт, зміст і результат кримінально-процесуального виробництва з метою встановлення об'єктивної істини, забезпечення реалізації кримінальної відповідальності справді винних у вчиненні злочину осіб, захисту прав і законних інтересів потерпілих, інших громадян, трудових колективів, держави й суспільства³.

¹ Див.: Про оперативно-розшукову діяльність: проект Закону України від 16 липня 2009 року № 2134. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31841. – Заголовок з екрану.

² Див.: Зеленецький В.С. Уголовное дело: понятие, природа, назначение / В.С. Зеленецький // Юридичний радник. – 2005. – № 6 (8). – С. 5 – 13; Зеленецький В.С. Природа уголовного дела / В.С. Зеленецький // Юридичний радник. – 2006. – № 2 (10). – С. 61 – 62.

³ Див.: Зеленецький В.С. Формування кримінальної справи / В.С. Зеленецький // Вісник Академії прокуратури України. – 2007. – № 1. – С. 36.

Отже, у відносинах взаємозалежності та взаємного впливу кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності предметом виявляється не кримінальна справа, а діяльність, спрямована на розслідування та судовий розгляд конкретного злочину, вчиненого певною особою (особами). Тому в Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" пропонуємо включити дефініцію "оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства".

Даний висновок збігається з категорією, що застосовується у відомчих нормативно-правових актах державних органів, уповноважених на проведення оперативно-розшукової діяльності, та є усталеною в практичній діяльності оперативних підрозділів. Наприклад, ідеться про оперативно-розшукові справи щодо супроводження кримінального судочинства, які заводять на підставі письмового доручення або постанови слідчого чи ухвали суду про здійснення оперативно-розшукових заходів у кримінальній справі, порушеній стосовно особи або за фактом учинення злочину.

Пам'ятаючи, що в ч. 3 ст. 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" оперативним підрозділам заборонено приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів за відсутності підстав, передбачених у законі, проаналізуємо ці підстави в контексті нашого дослідження.

Передусім, враховуючи спрямованість кримінального судочинства та його підпорядкованість завданням, визначеним у ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України (КПК України), це наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про:

- злочини проти правосуддя та інші злочини, що готуються або вчинені нестановленими особами у зв'язку з судовим розглядом кримінальної справи;

- осіб, які готують або вчинили злочин, спрямований на протидію кримінальному судочинству в конкретній справі;

- осіб, які переходять від суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;

- безвісно відсутніх потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства;

- реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їх сімей та близьким родичам з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

На етапі судового розгляду кримінальної справи зазначені підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, вказівках прокурора, ухвалах суду в кримінальних справах, що знаходяться в його провадженні.

Не випадково відповідно до ч. 3 ст. 66 КПК України у передбачених законом випадках прокурор і суд у справах, що перебувають в їх провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі. Проте закон забороняє приймати рішення щодо проведення оперативно-розшукових заходів за відсутності підстав, передбачених у ст. 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Однак слід зауважити, що жодна з наведених підстав не знаходиться в площині питань судового розгляду справи, тому що вони повинні бути реалізовані ще на досудових стадіях кримінального процесу в порядку провадження в іншій кримінальній справі (відмінній від справи, що наразі розглядається судом). Ця обставина, як засвідчує практика, суттєво обмежує права оперативних підрозділів на проведення оперативно-технічних заходів. Хоча у заведеній оперативно-розшуковій справі оперативне супроводження кримінальної справи може проводитися не лише під час досудового слідства, а й на інших стадіях процесу (аж до набуття вироком законної сили).

У практичній діяльності трапляються випадки, коли виникала необхідність застосувати оперативно-технічні засоби під час супроводження кримінальної справи щодо організованої групи. Однак це було неможливо зробити, оскільки згідно з вимогами ст. 218 КПК України слідчий не мав права проводити слідчі дії, у тому числі здійснювати зняття інформації з каналів зв'язку. Опе-

ративні працівники також не могли проводити оперативно-технічні заходи у зв'язку з тим, що тривало провадження у кримінальній справі.

Виникає парадоксальна ситуація, коли під час розгляду кримінальної справи в суді при отриманні оперативної інформації про тяжкий злочин, що готується або вже вчинений підсудним (у тому числі в співучасті як організатором, підбурювачем тощо), ані оперативний підрозділ, ані слідчий не в змозі на законних підставах застосувати оперативно-технічні засоби. Перший – тому, що існує порушена кримінальна справа, другий – тому, що вже оголошено про закінчення досудового слідства, і він позбавлений можливості проводити в цій справі слідчі дії.

Інакше кажучи, за наявності достатньої інформації про підготовку або вчинення злочинів, передбачених ст. 376 КК України "Втручання в діяльність судових органів", ст. 377 КК України "Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного", ст. 378 КК України "Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного", 379 КК України "Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя" тощо, скоєних з метою перешкодження відправленню правосуддя і притягненню певної особи до відповідальності, має бути заведена оперативно-розшукова справа відповідної категорії, а врешті – й кримінальна справа. Але це буде інше провадження з приводу іншого злочину й осіб, які його вчинили або готують, але не тих, стосовно яких розглядається справа в суді. У контексті нашого дослідження саме остання справа має бути забезпечена оперативно-розшуковим супроводженням.

З огляду на викладене найбільшої уваги заслуговує питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також створення необхідних умов здійснення справедливих правосуддя. Саме з метою забезпечення належного розгляду справи у прокурора й суду виникає потреба використати можливості оперативно-розшукової діяльності під час судового розгляду кримінальної справи.

У процесі підтримання державного обвинувачення в суді прокурор потрапляє в умови активної протидії з боку кримінального середовища, особливо в справах про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями¹.

Як основоположні елементи організації й тактики оперативно-розшукового подолання кримінальної протидії діяльності державного обвинувача можна виділити такі.

1. Виявлення на ранніх стадіях намірів кримінального елемента (зацікавлених осіб) створити протидію судовому розгляду кримінальної справи, що забезпечується шляхом:

а) орієнтування негласних джерел інформації та використання інших оперативно-технічних можливостей;

б) створення інформаційного банку даних про події, явища, осіб, публікації, які стосуються протидії державному обвинуваченню;

в) організації зовнішньої взаємодії з іншими правоохоронними органами.

2. Оперативно-розшукове документування протидії кримінальному судочинству в процесі судового розгляду кримінальної справи.

3. Правова оцінка протидії, що здійснюється з позицій адміністративної або кримінальної відповідальності винних осіб. У теорії оперативно-розшукової діяльності в частині оцінки одержаних оперативних даних як можливих приводів та підстав для порушення справи, а також фактичної доказової інформації це може бути названо попереднім юридичним аналізом їх доказових властивостей і визначення можливості легалізації та процесуального використання здобутої розвідувальної інформації².

4. Прогнозування можливих варіантів поведінки сторони протидії. Воно досягається шляхом:

а) виявлення й фіксації змін у ситуації, що склалася (відмова в общіаному раніш наданні інформації, відмова чи саботаж виконання певних дій, ухилення від зустрічі тощо);

¹ Воскресенский В.В. Поддержание государственного обвинения по делам о тяжких преступлениях против жизни и здоровья: метод. пособ. / Воскресенский В.В., Боголюбова Т.А., Похмелькин А.В. – М.: Тип. Генеральной прокуратуры РФ, 1994. – 158 с.

² Теория оперативно-розыскной деятельности: [учеб.] / О.А. Вагин, Ю.С. Блинов, А.С. Бандышев и др. – М.: Инфра-М, 2008. – 832 с.

б) зіставлення й оцінки змін, що відбулися в ситуації, з погляду можливого негативного впливу сторони протидії;

в) передбачення задумів і можливої поведінки сторони протидії;

г) висунення кількох варіантів сценаріїв, якими вона може керуватися, протидіючи державному обвинуваченню.

5. Прогнозування перспектив можливого розвитку подій у разі удаваної бездіяльності прокурора як сторони обвинувачення.

6. Розробка плану судових дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на ліквідацію результатів протиправних дій сторони захисту і повернення ситуації до попереднього, вихідного стану (за обвинувальним висновком у кримінальній справі).

7. Реалізація плану.

Варто визначити цілі, яких потрібно досягти:

а) спонукання сторони протидії до відмови від небажаних негативних дій щодо перешкоджання обвинувальній діяльності прокурора й належному судовому розгляду кримінальної справи;

б) спонукання підсудних, зокрема членів організованих злочинних груп, які притягаються до кримінальної відповідальності, до поведінки у потрібному для державного обвинувачення напрямі, що полягає у впливі на поведінку підсудних та осіб, які їх підтримують, з метою прийняття рішень і здійснення вчинків, вигідних позиції державного обвинувача.

Методика подолання кримінальної протидії державному обвинуваченню як сукупність практичних прийомів діяльності прокурора залежить від конкретної оперативно-тактичної ситуації і не може мати чітко окреслених рамок ані в кількісному, ані в структурному вимірі.

Можна навести наступний орієнтовний арсенал методичних прийомів, вироблених прокурорською практикою підтримання державного обвинувачення.

1. Обмеження свободи маневру фінансами, яке полягає у:

а) блокуванні банківських рахунків осіб сторони протидії внаслідок виявлення порушень податкового законодавства, питань у сфері митної справи, вжиття інших обмежувальних заходів фінансового характеру;

- б) перешкоджанні конвертаційній діяльності;
- в) припиненні операцій з переміщення коштів з метою їх приховування та подальшого використання стороною протидії з корупційними намірами (наприклад, давання хабара судді).
- 2. Обмеження свободи пересування визначених осіб (позбавлення можливості виїхати за межі адміністративного району).
- 3. Ініціювання позбавлення ліцензії на право займатися певним видом діяльності, зокрема адвокатською діяльністю.
- 4. Позбавлення права на зберігання вогнепальної, зокрема мисливської, і холодної зброї або відмова у наданні такого права (можлива підстава – наявність фактів адміністративних правопорушень).
- 5. Порушення кримінальної справи або провадження про адміністративне правопорушення за наявності фактів протиправної поведінки з боку осіб сторони протидії.
- 6. Обрання максимально можливого запобіжного заходу або зміна у бік його посилення (заміна підписки про невиїзд або застави на взяття під варту).
- 7. Вилучення матеріальних об'єктів (предметів, документів), речових доказів у зберігачів, коли існує загроза їх витрати, знищення або кримінального використання.
- 8. Забезпечення охорони осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.
- 9. Припинення надання послуг зв'язку в разі виникнення безпосередньої загрози життю і здоров'ю цих осіб.
- 10. Позбавлення сторони протидії фізичної можливості впливати на осіб, які перебувають під охороною.

Таким чином, подолання протидії державному обвинуваченню в суді з використанням оперативно-розшукових можливостей охоплює значний комплекс організаційно-тактичних заходів і може бути диференційоване як окремий напрям оперативно-розшукової діяльності – оперативно-розшукове супроводження судового розгляду кримінальної справи.

М.А. Погорецький*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Оперативно-розшукова діяльність, як відносно молода правова прикладна наука потребує вироблення науково обґрунтованого сталого понятійного апарату, що є однією з умов її успішного розвитку та реалізації в практичній діяльності. Проте багато її основних понять, у тому числі й фундаментального характеру, до яких слід віднести легалізацію оперативно-розшукової інформації, продовжують залишатися дискусійними, що не дає можливості правильно визначити її сутність для використання на практиці. Зазначене негативно позначається не лише на наукових дослідженнях в сфері ОРД, а й на правозастосовному процесі, у тому числі й при використанні можливостей ОРД в інтересах кримінального судочинства.

Особливо різноманіття думок щодо визначення поняття та розкриття сутності легалізації оперативно-розшукової інформації збільшилося після прийняття законодавства про ОРД в Україні та інших пострадянських країнах, згідно з яким матеріали ОРД можуть бути використані: як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення слідчих дій; для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі, та ін.

Таким чином, на сьогодні, поряд із проблемою одержання оперативно-розшукової інформації та матеріалів ОРД негласного характеру, існує й проблема їхнього використання в інтересах кримінального судочинства, яка у теорії та практиці ОРД тісно пов'язана із комплексом заходів щодо легалізації оперативно-розшукової інформації.

Зважаючи на актуальність проблема легалізації оперативно-розшукової інформації, у тому числі в інтересах кримінального

* Професор кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, професор.

судочинства, була предметом дослідження у закритих та відкритих працях фахівців у галузі ОРД і кримінального процесу К.В. Антонова, В.Д. Берназа, В.М. Горбачова, О.В. Горбачова, Е.О. Дідоренка, В. П. Жиромського, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, М.І. Курочки, Є.Д. Лук'янчикова, В.В. Назарова, Д.Й. Никифорчука, І.В. Сервещького, В.М. Тертишника, Б.С. Тетерина, та ін. [1-16].

Слід зазначити, що останніми роками питання щодо легітимності використання фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб та груп, отриманих під час проведення оперативно-розшукових заходів, комплексно досліджуються в фундаментальних наукових працях ювіляра професора Бориса Івановича Бараненка, зокрема, з проблематики методології теорії і практики оперативно-розшукової діяльності [17-19], оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства [20] і ін.

Але пропоновані теоретичні підходи до визначення системного поняття легалізації і її місця у використанні матеріалів ОРД в інтересах кримінального судочинства не розкривають сповна сутності й змісту даної категорії. До того ж вони не можуть, на нашу думку, бути визнані безперечними та достатньо обґрунтованими й переконливими.

Враховуючи зазначене метою цієї статті є вироблення власної авторської позиції щодо розуміння поняття та сутності легалізації оперативно-розшукової інформації.

У етимологічному значенні легалізація (лат. *legalis* – законний) – це надання законної сили, перехід до легального стану. Організаційно-тактичні форми й методи легалізації оперативно-розшукової інформації розробляються теорією ОРД, реалізуються виключно її уповноваженими суб'єктами (оперативними підрозділами, оперативними працівниками) становлять державну таємницю.

При визначенні поняття та сутності легалізації оперативно-розшукової інформації, у тому числі в інтересах кримінального судочинства, слід виходити з того, що злочин, як явище об'єктивної дійсності за законами теорії відбиття, залишає сліди, які можуть бути відбиті як на гласних (відкритих, нейтральних), так і негласних (закритих, оперативних) джерелах інформації, які за

певних умов та у визначеному правовими актами (переважно закритими відомчими) порядку можуть бути матеріалізовані у відповідних матеріалах ОРД.

Відбиття злочину на гласних (відкритих, офіційних, нейтральних) джерелах інформації створює умови для його виявлення та розкриття відповідно гласними оперативно-розшуковими чи кримінально-процесуальними засобами, а також дозволяє при цьому зашифрувати негласні оперативні джерела інформації.

Однак у практичній діяльності природний хід подій не завжди дає можливість отримувати інформацію про злочин з гласних джерел інформації, оскільки багато злочинних діянь носять скритий латентний характер, здійснюються таємно, конспіративно. Їхні сліди ретельно маскуються. Виявленню та документуванню таких слідів правоохоронними органами з боку зацікавлених осіб нерідко вчиняється активна цілеспрямована протидія із застосування сучасних засобів, форм та методів. Особливо це характерно для злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, професійними злочинцями. Такі сліди нерідко знищуються, а тому, у силу об'єктивних обставин, відомості про них можуть бути одержані лише з негласних оперативних джерел інформації, які сприймали обставини злочину в ході його підготовки та вчинення під час виконання відповідних завдань ОРД.

Разом з тим наявність одних лише оперативних носіїв інформації, при відсутності відкритих, гласних її джерел, ускладнює, а в окремих випадках й унеможливорює їх використання в кримінальному процесі для отримання приводів та підстав щодо порушення кримінальної справи чи проведення слідчих дій та прийняття інших процесуальних рішень, а також для отримання процесуальних доказів у кримінальній справі в зв'язку з тим, що окремі джерела такої інформації не можуть бути розсекречені в силу різних обставин: з причин безпеки таких джерел та безпеки їх близьких і родичів, з причин неможливості чи недоцільності розкриття форм та методів отримання інформації з цих джерел, з причин вищої цінності оперативного джерела, аніж інтереси використання його для отримання певного доказу у конкретній кримінальній справі тощо. Це у свою чергу значно ускладнює процес дока-

зування в кримінальній справі та виконання завдань ОРД і кримінального судочинства.

З урахуванням зазначеного в практичній діяльності оперативно-розшукових підрозділів виникає необхідність здійснювати комплекс спеціальних оперативно-розшукових заходів для створення умов, щоб інформація про злочин була сприйнята не лише оперативними негласними джерелами, а й гласними (відкритими, нейтральними) джерелами, які, ставши носіями такої інформації, могли б бути використані для отримання матеріалів ОРД, що слугували б приводами та підставами для порушення кримінальної справи, проведення слідчих дій, прийняття інших процесуальних рішень, а також отримання доказів у кримінальній справі: очевидці злочину могли б бути допитані як свідки; предмети, виявлені на місці події, – стати речовими доказами тощо).

Комплекс таких спеціальних оперативно-розшукових заходів, у результаті яких з'являються відкриті (легальні) носії інформації, які можуть бути використані для прийняття відповідних рішень у кримінальному процесі та отримання доказів у кримінальній справі, становить сутність легалізації оперативно-розшукової інформації.

У спеціальній правовій літературі при розкритті питань легалізації вживають терміни "відкриті джерела", "гласні джерела", "нейтральні джерела", "сторонні особи", "легальні джерела". За своїм змістом зазначені терміни не є синонімами, проте для легалізації оперативно-розшукової інформації, у тому числі й для подальшого використання її в інтересах кримінального судочинства, вони мають по суті близьке значення. Кожен з них в ході легалізації може вживатися в залежності від обставин справи для опису процесу легалізації. Проте більш вдалий і прийнятний виявляється термін "гласні джерела" (відкриті джерела) інформації. При цьому доцільно, щоб такі джерела інформації були нейтральними. Якщо це люди, то – сторонніми особами, які не мали б свого особистого інтересу у справі, що створює підстав для сумніву в достовірності отриманим від них відомостей в учасників кримінального процесу.

Аналіз оперативно-розшукової практики свідчить про те, що в процесі легалізації обов'язковими є такі елементи: створення умов для сприйняття фактів, що становлять інтерес для оперативно-розшукових підрозділів та інших правоохоронних органів, гласними джерелами (сторонніми особами); сприйняття зазначеними джерелами вказаних фактів. Результатом легалізації є поява гласного носія інформації про злочин, який може бути використаний в інтересах кримінального судочинства.

При легалізації факти, як правило, сприймаються гласним джерелом інформації (сторонньою, нейтральною особою), тобто такою особою, що не має належності до оперативних підрозділів. Така особа не є ані оперативним працівником (гласним чи негласним), ані особою, що має з оперативними підрозділами негласні конфіденційні відносини.

Виходячи з правового статусу слідчого, прокурора та суду, зазначені суб'єкти кримінального процесу також не можуть бути суб'єктами сприйняття фактів при легалізації оперативно-розшукової інформації та матеріалів ОРД. Вони повинні отримувати лише легалізовану й матеріалізовану інформацію – легалізовані матеріали ОРД.

Системний аналіз наукових праць, присвячених проблемам визначення поняття й сутності легалізації оперативно-розшукової інформації та матеріалів ОРД дає підстави для висновку про те, що в сучасних теоріях ОРД, криміналістики й кримінального процесу склалися дві основні точки зору щодо легалізації оперативно-розшукової інформації та матеріалів ОРД.

Прихильника першої точки зору необґрунтовано вважають, що після прийняття Закону про ОРД та внесення відповідних змін до кримінально-процесуального законодавства щодо використання результатів ОРД в інтересах кримінального судочинства терміни "легалізація оперативно-розшукової інформації" та "легалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності" втратили своє значення, оскільки законодавством прямо передбачено можливості та напрями використання зазначених результатів ОРД у кримінальному процесі, тобто ОРД набула своєї легалізації в кримінальному процесі.

Окремі з прихильників цієї точки зору необґрунтовано отожднюють поняття "легалізація оперативно-розшукової інформації", "легалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності", "реалізація оперативно-розшукової інформації", "реалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності", "трансформація оперативно-розшукової інформації", "трансформація оперативних даних", "використання оперативно-розшукової інформації", "використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності".

В основі зазначеної точки зору є недостатньо правильне уявлення її авторів та прихильників щодо сутності ОРД та легалізації оперативно-розшукової інформації, і як наслідок – нерозуміння співвідношення зазначених понять, які за своїм змістом мають різне інформаційне й правове значення, та різні правові й організаційно-тактичні форми й методи реалізації.

Прихильники другої точки зору обґрунтовано вважають, що термін легалізація оперативно-розшукової інформації здійснюється лише в межах ОРД і не є завданнями ані криміналістики, ані кримінального процесу. Легалізація є комплексом оперативно-розшукових заходів, які здійснюються в межах оперативно-розшукової справи на етапі її реалізації, наприклад, при порушенні кримінальної справи, чи в ході оперативного супроводу кримінального судочинства на будь-якій його стадії.

Разом з тим зміст легалізації прихильниками цієї точки зору розуміється по-різному. Істотне й принципове розходження між ними полягає в умовах появи тих чи інших гласних (нейтральних) носіїв інформації.

Так, одна група фахівців цієї точки зору вважає, що легалізація оперативно-розшукової інформації полягає в пошуку оперативно-розшуковими засобами гласних джерел інформації, які виникли в силу об'єктивних обставин злочину шляхом проведення комплексу оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців злочину, чи відшукування матеріальних носіїв, на яких зафіксовані сліди злочину (предметів, документів тощо).

На думку фахівців другої групи поява гласних (відкритих, нейтральних) джерел інформації – це комплекс оперативно-розшукових заходів із застосуванням організаційно-тактичних форм

та методів, спрямованих на створення умов для сприйняття інформації про злочин такими джерелами.

Уявляється, що підхід фахівців другої точки зору до розуміння поняття та сутності легалізації оперативно-розшукової інформації є більш обґрунтованим і таким, що відповідає сутності ОРД та її завданням, а також сутності та завданням легалізації оперативно-розшукової інформації.

У дійсності зводити легалізацію лише до пошуку оперативно-розшуковими засобами гласних джерел інформації, які виникли в силу об'єктивних обставин злочину, шляхом проведення комплексу оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців злочину, чи відшукання матеріальних носіїв, на яких зафіксовані сліди злочину, ані з теоретичної, ані з практичної точки зору не обґрунтовано, оскільки в такому разі легалізація оперативно-розшукової інформації безпідставно ототожнюється фактично з пошуком її гласних (відкритих, нейтральних) джерел, які вже природно існують у результаті вчиненого злочину чи такого, що готується, що є одним із завдань ОРД. Виходячи з зазначеного легалізація оперативно-розшукової інформації фактично ототожнюється з оперативним пошуком, що не відповідає ані правовим, ані ґносеологічним та організаційно-тактичним засадам ОРД.

Відшукання гласних джерел інформації про злочин може бути здійснено не лише комплексом негласних та гласних оперативно-розшукових заходів в межах оперативно-розшукової справи, а й слідчим чи органом дізнання в ході їх розшукової діяльності, що здійснюється кримінально-процесуальними засобами у межах кримінального процесу. Таким чином процес легалізації, якщо виходити з цієї точки зору, за своїм змістом (не беручи до уваги засоби пошуку таких джерел) по суті збігається з кримінально-процесуальною діяльністю зазначених суб'єктів кримінального процесу.

При цьому слід зазначити, що у багатьох випадках, як свідчить практика, гласних (відкритих) джерел інформації про злочин може природно й не існувати. А тому єдиним засобом розкриття такого злочину можуть виявитися лише негласні оперативні джерела, які належить у відповідний спосіб легалізувати для

отримання гласних джерел інформації про злочин, для подальшого їх використання в інтересах кримінального судочинства.

Легалізація оперативно-розшукової інформації як комплекс оперативно-розшукових заходів, як складний організаційно-тактичний процес включає в себе певні етапи (стадії). У теоріях ОРД, криміналістики та кримінального процесу до цього часу не склалися єдиного розуміння її етапів (стадій).

У теорії ОРД окремі автори вважаються, що створення умов і поява гласного (нейтрального) носія інформації є одним із способів її легалізації, відносячи при цьому до останнього й низку інших, різних за своєю сутністю заходів, або лише частину, певний її етап, що не вичерпує всього процесу легалізації в цілому.

Так, до легалізації відносять: заходи щодо пошуку й виявлення (встановлення) будь-яких відкритих джерел відомостей про факти, отриманих оперативним шляхом (Б.С. Тетерин), пошук нейтральних джерел, які б не відносилися до негласних оперативних засобів (В.В. Назаров, В.П. Жиромський та ін.).

Більшість авторів єдині в тому, що обов'язковим етапом легалізації є процес отримання відомостей із відкритих джерел. Щодо інших етапів легалізації, висловлюється різноманіття точок зору. Аналіз висловлених точок зору дозволяє систематизувати їх на дві основні групи.

Перша група фахівців вважає, що поки інформація не отримана уповноваженими органами з відкритих джерел, легалізація негласної оперативно-розшукової інформації не є закінченою, а отже сама поява гласного (відкритого) джерела такої інформації ще не є легалізацією, а лише її першим етапом. На їх думку сутність легалізації оперативно-розшукової інформації полягає в тому, щоб отримати відомості про злочин розроблюваних осіб із джерел, передбачених кримінально-процесуальним законом. Вони вважають, що легалізацію неможливо здійснити лише в рамках ОРД чи кримінального процесу. Її здійснення може бути лише у комплексі при використанні цих обох самостійних видів діяльності. Причому основним є кримінально-процесуальний етап легалізації, тому що саме в кримінальному процесі вирішуються завдання легалізації оперативно-розшукової інформації (Б.С. Тетерін та ін.).

Друга група фахівців вважає, що легалізація є виключно оперативно-розшуковим заходом і здійснюється від початку і до кінця в межах ОРД, не переходячи до меж кримінального процесу. Слідчий при цьому не приймає участі у легалізації і сам її не здійснює. Він лише використовує результати легалізації оперативно-розшукової інформації, яка здійснена уповноваженими оперативними працівниками в рамках ОРД. Процес легалізації оперативно-розшукової інформації закінчується там, де починаються дії слідчого (В.П. Жиромський та ін.).

У цій групі виділяється два підходи до розуміння етапів легалізації. Так, одні фахівці вважають, що процес легалізації закінчується лише тоді, коли така інформація не лише сприйнята гласним джерелом, а й належним чином задокументована оперативно-розшуковими заходами й матеріалізована у відповідних матеріалах ОРД.

На думку інших процес легалізації оперативно-розшукової інформації закінчується після того, як така інформація сприйнята гласним (нейтральним) джерелом.

Видається, що така позиція є більш обґрунтованою й такою, що відповідає сутності легалізації оперативно-розшукової інформації. Поява гласного носія оперативно-розшукової інформації свідчить про те, що легалізація відбулася успішно. Одержання із цього джерела інформації лежить за межами легалізації, оскільки від такого джерела може бути отримана інформація як оперативними працівниками в рамках оперативно-розшукової справи, чи в ході дізнання, так і слідчим або судом у процесі кримінально-процесуальної діяльності із застосуванням кримінально-процесуальних засобів.

Окремі фахівці під легалізацію оперативної інформації розуміють зашифровку оперативних джерел її отримання (Б.С. Теретін).

Виходячи із сутності та завдань ОРД легалізація оперативно-розшукової інформації й зашифровка її джерел не тотожні поняття. Зашифровка оперативних джерел згідно з принципами ОРД повинна здійснюватися не лише при легалізації оперативно-розшукової інформації, а й при здійсненні будь-яких оперативно-розшукових заходів.

Оскільки легалізація оперативно-розшукової інформації проводиться, як правило, із застосуванням комплексу оперативно-розшукових заходів, які мають таємний конфіденційний характер, то природно, що вона повинна здійснюватися з дотриманням правил конспірації та вимог таємного діловодства.

Оперативно-розшукова інформація й оперативні дані за своєю гносеологічною природою тотожні поняття. Тому при описанні процесу легалізації їх правомірно вживати в одному значенні. Оперативно-розшукова інформація й оперативні дані - це будь-які відомості, отримані уповноваженими суб'єктами ОРД про злочин. У цьому сенсі об'єктом легалізації є як сама оперативно-розшукова інформація (оперативні дані) про злочин, так і ті об'єкти про які вона несе такі відомості (злочинна подія, її очевидці та учасники, сліди й знаряддя злочину, його наслідки тощо).

Легалізація зазначених об'єктів спрямована на те, щоб відомості про них, які є скритими, замаскованими, законспірованими, стали відомими відкритими (легальним) джерелам, які можуть бути в установленому порядку опитані уповноваженими суб'єктами ОРД, чи слідчим, або допитані уповноваженими суб'єктами кримінального процесу.

У ході легалізації завжди використовуються оперативні дані, які не будучи об'єктом легалізації, слугують вихідною підставою для її здійснення.

Так, якщо в ході легалізації оперативно-розшукової інформації виявляється очевидець злочину, то засобом отримання даних, що міститься у цій інформації, із відкритого джерела є допит очевидця у кримінальному процесі в якості свідка. А якщо джерело інформації є предмет (річ), то засобом отримання фактичних даних із відкритих джерел може бути протокол виїмки, протокол огляду місця його виявлення, огляду речового доказу, тощо.

Створення лише видимості одержання інформації про фактичні дані із відповідних джерел не може розглядатися як легалізація, а є не що інше, як фальсифікація, що тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Легалізація й трансформація оперативних даних – це різні за своєю природою процеси. Вони відрізняються між собою за такими критеріями:

1) метою трансформації оперативних даних в кримінальний процес є перетворення їх згідно з відповідними нормами кримінально-процесуального закону в таку форму (фактичні дані), що дозволяє використати їх як доказ в кримінальному судочинстві. Метою ж легалізації є створення умов для появи гласного (відкритого) джерела інформації, яке може бути використане як в інтересах ОРД, так і в інтересах кримінального судочинства;

2) трансформація оперативних даних у кримінальний процес охоплює два самостійних види правозастосовної діяльності: ОРД і кримінальний процес. Легалізації оперативних даних (оперативно-розшукової інформації) здійснюється суто в межах ОРД;

3) у ході трансформації оперативних даних у кримінальний процес певне джерело оперативно-розшукової інформації трансформується в джерело фактичних даних, що використовується в інтересах кримінального судочинства. При легалізації ж оперативно-розшукової інформації засобами ОРД створюються умови для появи нового відкритого (легального) джерела такої інформації (оперативних даних);

4) об'єкти трансформації і легалізації за своєю правовою природою не сумісні між собою. Те, що підлягає трансформації, не може бути легалізовано у кримінальному процесі, і навпаки, об'єкти легалізації, не підлягають трансформації у кримінальне судочинство.

Трансформація матеріалів ОРД у кримінальне судочинство – це й безпосереднє використання фактичних даних, одержаних у результаті оперативно-розшукового заходу, наприклад, використання протоколу зняття інформації з каналів зв'язку як джерела доказу в кримінальній справі (п. 9 ст. 8 Закону про ОРД, ч. 2 ст. 65 КПК України).

Легалізація оперативно-розшукової інформації й використання матеріалів ОРД в інтересах кримінального судочинства за своєю гносеологічною й правовою природою різні поняття.

Матеріали ОРД – це матеріально фіксовані джерела, що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю.

Матеріали ОРД, які використовуються в інтересах кримінального судочинства, – це матеріально фіксовані джерела, що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю та можуть бути використані для прийняття рішень у кримінальному процесі.

Використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі органами досудового слідства є однією із форм взаємодії органів дізнання, уповноважених на здійснення ОРД, та досудового слідства, що складається з чотирьох взаємозалежних практичних дій і логічних операцій: кримінально-правової, кримінально-процесуальної оцінки матеріалів ОРД і на їх основі встановлення (виявлення наявності) відповідних фактичних даних, що є приводами та підставами для прийняття процесуальних рішень про порушення провадження у кримінальній справі; проведення слідчих дій з метою отримання доказів у кримінальній справі; застосування заходів примусу та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; й обірунтування цих рішень зазначеними даними.

Реалізація оперативно-розшукової інформації за певних умов може включати в себе їх легалізацію, трансформацію та використання, у тому числі, в інтересах кримінального судочинства.

Підсумовуючи викладене, легалізація оперативно-розшукової інформації визначається нами як комплекс оперативно-розшукових заходів із застосуванням організаційно-тактичних форм та методів, спрямованих на створення умов для сприйняття інформації про злочин гласними (відкритими, легальними, офіційними, нейтральними) джерелами й появи у підсумку гласного (відкритого) джерела інформації, який може бути використаний як у ході пошуку та фіксації фактичних даних про злочин оперативно-розшуковими засобами, так і в ході кримінально-процесуального документування злочину.

Використана література:

1. Антонов В.К., Захаров В.П. Концепція кримінально-процесуальної інтерпретації результатів оперативно-розшукової діяльності як засіб забезпечення економічної безпеки України // Наук. Вісник Львівського юрид. інституту МВС України. - Львів, 2004. - Спец. вип. 1. - С. 14-20.
2. Бандурка А.М., Горбачов А.В. Легалізація оперативно-розшукових даних в уголовном судопроизводстве // Бюллетень по обмену опытом работы № 110/МВД Украины. - К., 1993. - С. 3-15.
3. Берназ В.Д. Особливості використання слідчим оперативно-розшукової інформації (тактичні та психологічні аспекти) // Вісник Львівського інституту внутр. справ. - Львів, 2003. - Вип. 3/1. - С. 29-37.
4. Горбачев В. Н. Сущность легализации в свете проблемы использования оперативных данных при расследовании преступлений // Труды ВКШ КГБ СССР. - 1989. - № 45. - С. 143-152.
5. Жиромский В. П. Вопросы доказывания по делам оперативного учета органов государственной безопасности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М.: Изд-во ВШ КГБ СССР, 1970. - 21с.
6. Козаченко И.П. Реализация оперативно-розыскной информации: Лекция для слушателей фак. № 1 - ОР специализация / МВД СССР. КВШ. - К., 1990. - 39л.
7. Кондратьев Ю.Я. Співвідношення доказів та оперативно-розшукової інформації, здобутої технічними засобами // Науковий вісник НАВСУ. - К., 2004. - № 3. - Ч.2. - С. 128-140.
8. Курочка Н.И. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности // Організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю: Додаток до виступу № 1 "Вісник ЛІВС МВС України" / Україна МВС. ЛІВС. - Луганск, 1999. - С. 24-36.
9. Лукьянчиков Е.Д. Тактические приемы реализации информации, полученной в результате осуществления оперативно-розыскных мероприятий // Актуальные вопросы получения, оценки и использования информации в оперативно-розыскной деятельности ОВД / МВД СССР. КВШ. - К., 1986. - С. 54-63.
10. Назаров В.В. Оперативное документирование преступной деятельности и некоторые вопросы легализации данных, полученных из оперативных источников // О доказательствах в оперативной и след-

ственной работе органов государственной безопасности. - М.: Изд-во ВШ КГБ СССР, 1966. - С. 102-110.

11. Погорельский М.А. Проблемы використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: Монографія. - К.: Вид-во НА СБ України, 2004. - 336 с.

12. Погорельский М.А. Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: проблеми взаємозв'язку: Монографія: У 2-х ч. - Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. - Ч. 1. - 214 с., Ч. 2. - 252 с.

13. Сервецький І.В., Теслюк З.М., Галатіна Т. Легалізація оперативно-розшукової інформації і її значення для кримінального судочинства // Бюлетень з обміну досвідом роботи / МВС України. - К., 2002. - № 143. - С. 35-40.

14. Тактика проведення оперативно-розшукових заходів та особливості легалізації оперативно-розшукової інформації: Навч.-практ. посібник // Я.Ю. Кондратьев, Д.Й. Никифорчук, О.М. Сніцар та ін. - К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. - 60с.

15. Тертишник В.М., Антонов К.В., Бацько І.М. Процесуальні аспекти використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні по кримінальних справах // Вісник Університету внутр. справ. - Харків, 1999. - Спецвип. 1. - С. 166-176.

16. Тетерин Б.С. Легализация оперативных данных при подготовке гласных мер пресечения подрывной деятельности противника. - М.: Изд-во ВШ КГБ, 1967. - 124 с.

17. Бараненко Б.И., Дидоренко Э.А. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: Монография. - Луганськ: РИО ЛАВД, 2004. - 92с.

18. Бараненко Б.И., Дидоренко Э.А. Методологические проблемы получения и использования оперативно-розыскной информации оперативными подразделениями милиции // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. Спеціальний випуск - Луганськ: РВВ ЛАВС. - 2005. - С. 3-35.

19. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие // Дидоренко Э.А., Бараненко Б.И., Глазков В.А. и др. - Луганськ: РИО ЛАВД, 2006. - 245 с.

20. Бараненко Б.И., Темников А.В. Оперативно-розыскное сопровождение досудебного следствия в Украине (методологические, право-

вые, функционально-структурные аспекты) // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск, № 1. Частина 1. - Луганськ: РВВ ЛДУВС. - 2008. - С. 26-41.

К.В. Антонов*

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Давно вже очевидно, що сучасну злочинність з її високим ступенем організованості, озброєності, технічної оснащеності, глибокою законспірованістю, надзвичайно важко, а найчастіше й неможливо здолати лише одними процесуальними засобами, нехай навіть при наявності кваліфікованих слідчих і з використанням новітніх криміналістичних науково-технічних досягнень. Причин цьому багато. Звернемо увагу лише на перспективи використання можливостей оперативно-розшукової діяльності (ОРД) і труднощі кримінально-процесуального використання її результатів.

Історично склалося у вітчизняній і закордонній практиці боротьби зі злочинністю так, що розкриття й розслідування злочинів – це взаємозалежний і взаємообумовлений процес поєднання оперативно-розшукових і слідчих дій. Вивчення цієї практики показує, що не намагається внести законодавчу ясність у їхню взаємодію, прибігати до заперечення використання оперативно-розшукових відомостей у доказуванні, виражати надуманий страх зближення цих видів діяльності – шлях явно безперспективний і навіть програваний, про що, на жаль, свідчать досить невтішні, якщо не сказати гірше, результати боротьби з тяжкими й особливо тяжкими злочинами.

Висуваючи цю складну й багатогранну проблему, акцентуємо увагу на співвідношення процесів пізнання в слідчій і ОРД

* Завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Академії митної служби України, доктор юридичних наук, професор.

(філософський аспект) і співвідношення документування в ОРД і кримінально-процесуального доказування (як специфічні форми пізнання). Обидва суб'єкта – оперативний працівник і слідчий діють у відповідності із законодавчими (ОРД і кримінально-процесуальним) установленнями по досягненню єдиної мети їхньої діяльності із властивими їм юридичними засобами й методами. Ця єдність визначена на законодавчому рівні і її відмічає більшість учених [1-7]. При цьому звернемо увагу, що при розкритті злочинів у ході розслідування чи ОРД установлюються ті ж дані, які утворюють склад злочину у всіх його елементах.

З філософії й теорії доказів відомо, що основою пізнання у формі доказування є гносеологія діалектичного матеріалізму. Саме в силу цього й кримінально-процесуальне доказування, і оперативно-розшукова практика одержання відповідних відомостей нічим не відрізняються від інших областей людського пізнання соціальної (кримінальної) дійсності. Представляється, що в цій сфері міркувань варто розуміти вираження відомого криміналіста Р.С. Белкіна: "...методи пізнання істини як категорія гносеологічна не регламентується законом, закон регламентує лише форму їхнього застосування" [8].

Розслідування – кримінально-процесуальне пізнання, маючи всі загальні гносеологічні риси, суворо дотримується процесуальних форм. В ОРД процес пізнання також наділяється у відповідну форму, але істотно відмінну від процесуальної. Цей процес пізнання також зводиться до розумової діяльності, до логічних операцій із поняттями, фактами, складається із практичних дій з установлення даних із застосуванням оперативно-розшукових заходів. Процес оперативного пізнання незвичайний, як правило, і тим, що об'єкт пізнання вивчається в природних умовах його поводження. Коли він ще не знає, що за ним спостерігають, негласно фіксують його дії (зустрічі зі співучасниками, передачу документів, цінностей, переміщення в просторі тощо). Процедура більшості оперативно-розшукових заходів на відміну від слідчих дій нормативно не закріплена.

Відомо, що кримінально-процесуальна форма підлегла за-
вданню обґрунтування рішення в кримінальній справі із чітко

встановленою процедурою дій із певними джерелами знань, відомостей.

Пізнання й доказування, звертав увагу професор І.М. Лузгін, – це різні сторони єдиного процесу розкриття злочинів, між якими не можна ставити знак рівності [9, с. 22]. Але й протиставляти їх теж, на наш погляд, не можна.

Оперативно-розшукова й кримінально-процесуальна форми пізнання мають подібність у спільності цілей, пізнавальних методів, у єдності інформаційного процесу (збирання, перевірка, оцінка, спрямованість використання інформації). Виходячи із цього, можна спостерігати й відповідні співвідношення між змістом і сутністю доказування й оперативно-розшукового документування.

Доказування справедливо називають серцевиною кримінально-процесуальної діяльності. Незважаючи на множинність наукових підходів до визначення доказування сутність його характеризується в принципі однаково. Як і ціль доказування – установлення істини в справі. Це діяльність компетентних органів зі збирання, виявлення, витребування або прийняття й закріплення (фіксації), перевірки й оцінки відомостей.

Поняттю й сутності документування також приділена велика увага з боку теоретиків ОРД. Тут єдності менше, хоча і є в наявності принципова подібність. Воно виражається в тому, що під документуванням, як правило, розуміється центральне завдання ОРД у попередженні й розкритті злочинів, що спрямовано на забезпечення процесу доказування [10, с. 63-64]. Документування – це виявлення оперативним шляхом фактичних даних і забезпечення можливості використання їх для попередження, припинення, або розкриття злочинів, розшуку злочинців і безвісно зниклих, а також прийняття до осіб заходів передбачених законом.

Поняття документування тісно взаємозалежно з важливими кримінально-процесуальними поняттями й по своїй правовій природі документування злочинних дій об'єктів – це система оперативних заходів, здійснюваних по програмі кримінально-процесуального доказування й відбувається в збиранні й оперативному закріпленні таких фактичних даних, які за умови їхньої процесуальної легалізації можуть стати доказами в кримінальних

справах. Саме в цьому змісті варто розуміти, що зміст оперативно-розшукової інформації програмується безпосередньо кримінально-процесуальними цілями. Дійсно, документування визначається завданнями розслідування в кримінальній справі. При цьому документування може здійснюватися як при наявності кримінальної справи, так і без такої. В останньому випадку його результати можуть послужити народженню її, тому що вони будуть використані як привід і підстави для порушення справи. Слід пам'ятати, що необхідність документування закріплена в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність", де спеціальні норми (ст. ст. 9, 9-1) присвячені інформаційному забезпеченню й документуванню ОРД. У них дозволяється заводити оперативно-розшукові справи з метою збирання й систематизації відомостей, перевірки й оцінки результатів, а також прийняття на їхній основі відповідних рішень. Це за змістом даної норми не що інше, як сутність (процес) документування.

Відомо, що документування фактично має однаковий процес одержання відомостей, що представляють інтерес для розкриття, а надалі й для розслідування злочинів, що й процес доказування. Безсумнівно, що подібні юридичні види діяльності відрізняються друг від друга по правовій регламентації, по джерелах, засобах одержання і юридичної значимості оцінки результатів.

Закономірні зв'язки проявляються, насамперед, у співвідношенні предметів документування й доказування. Якщо їх зіставити, то неважко побачити, що сутність і зміст документування в основі своєї відображають сутність і зміст предмету доказування. Так і повинно бути, тому якщо процес документування цілеспрямований на розкриття злочину, а його результати передбачається використовувати в доказуванні, то і його предмет із необхідністю повинен відповідати предмету доказування. В іншому випадку документування із приводу злочинної діяльності буде безпредметним.

Теорія доказування визначає свій предмет як систему обставин, що виражає властивості й зв'язки досліджуваної події, істотні для правильного вирішення кримінальної справи й реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства.

КПК України досить докладно й чітко визначає предмет – обставини, що підлягають доказуванню (ст. 64 КПК).

У теорії ОРД предмет документування не конкретизований і, зрозуміло, чому він повинен бути єдиним із предметом доказування. Крім того, необхідно враховувати й межі доказування, які є "індивідуальними в кожній кримінальній справі й мають забезпечувати законність і обґрунтованість прийнятих у справі процесуальних рішень і констатують: повноту версій, що перевіряються; "глибину" дослідження обставин, що підлягають установленню; обсяг доказів та їх джерел, обов'язкових для визнання наявності або відсутності цих обставин; достатність обґрунтування висновків у кримінальній справі" [11, с. 74]. Саме тому документування повинно бути зорієнтоване на обставини доказування, зазначені в КПК з урахуванням конкретного вираження особливостей кожного злочину.

Таким чином, предмет документування визначається змістом предмету доказування. Однак оперативна перевірка (дослідження, розробка) – це не розслідування злочинів і предмет документування має певні обмеження. Він не повинен з усіх параметрів збігатися із предметом доказування. Дати вичерпні рекомендації з обсягу (меж) документування важко, тому що характер і особливості кожної справи можуть мати власні границі дослідження. Здається, що при цьому треба виходити із завдань ОРД (ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність"). Нагадаємо, що основними функціями органів, що здійснюють ОРД, є "виявлення, попередження, припинення й розкриття злочинів, а також виявлення й установлення осіб, що їх підготовляють. Відносно кримінально – процесуальної діяльності, то вона здійснюється стороною обвинувачення з метою викриття підозрюваного, обвинувачуваного у вчиненні злочину.

Вивчення практики показує, що із загально кримінальних злочинів "перетримувань" у документуванні майже не буває. Результати документування реалізуються в кримінальному процесі майже відразу ж у міру їхнього одержання. Зрозуміло, якщо вони відповідають вимогам належності й допустимості та можливості легалізації без шкоди оперативно-розшукової конспірації. Інша

справа – економічні злочини, які підготовляються й вчинюються, як правило, групою осіб, ретельно замасковані тривалий час, із заподіянням великого й особливо великого збитку, вимагають проведення великої кількості заходів, у тому числі, ревізій і документальних перевірок. При цьому співробітники, що здійснюють ОРД, отримують серйозну протидію з боку службових осіб, керівників підприємств, організацій, установ різних форм власності. У таких випадках, якщо необхідні відомості оперативно не виявити, не зафіксувати, не зібрати, то вони можуть бути безповоротно втрачені, знищені.

Межі документування повинні, на наш погляд, визначатися, насамперед головними обставинами доказування, які в силу сформованої ситуації важко або неможливо встановити тільки гласним слідчим шляхом.

Як ми вже відзначали, для рішення завдань щодо попередження, розкриття злочинів і розшуку злочинців службовим особам оперативних підрозділів надано право заводити оперативно-розшукові справи й здійснювати по них документування. Завдання документування складні й різноманітні, перебувають у процесуальних рамках обставин, що підлягають доказуванню. Разом із тим їхнє рішення нерозривно пов'язане із процесуальним розумінням доказів. У кримінально-процесуальному законодавстві дається єдине визначення доказів як усяких фактичних даних, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню (ст.ст. 64, 65 КПК). Вони повинні бути отримані з передбачених цієї норми джерел. Саме припустимі кримінальним процесом джерела доказів і служать основними напрямками оперативно-розшукового документування. У цій кримінально-процесуальній нормі сказано, що ці докази встановлюються показаннями свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного та ін. Ці процесуальні вказівки повинні бути покладені в один з основних напрямків документування – виявлення осіб, обізнаних про злочин (потерпілих, очевидців, обґрунтовано підозрюваних у підготовці й вчиненні діянь і їхніх співучасників), які після порушення кримінальної справи з установленною законом процедурою могли б стати учасниками кримінального судочинства.

Далі, у цій же нормі говориться, що як докази допускаються речові докази. У зв'язку із цим іншим найважливішим напрямком документування є виявлення матеріальних об'єктів (предметів, документів і інших матеріальних носіїв із необхідною для розкриття злочину інформацією), які відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства могли б стати доказами. При цьому діяльність із документування орієнтується й на вимоги ст.ст. 66-67 КПК, у яких дається докладне роз'яснення сутності, змісту й оцінки речових доказів, у тому числі й речових. Проводяться оперативно-розшукові заходи, щоб виявити, зафіксувати, забезпечити зберігання матеріальних об'єктів (ч. 3 ст. 66 КПК).

У процесуальній нормі (ст. 65 КПК) вказується й на висновок експерта як джерело доказів. Треба відзначити, що й при документуванні виникає необхідність у проведенні оперативно-розшукових заходів із попереднього (оперативного) дослідження предметів і документів для того, щоб переконатися в їх належності до події злочину й у приналежності до учасників протиправного діяння. Дослідження дає досить цінну інформацію, яку надалі можна перевірити процесуальним шляхом – проведенням експертизи.

Варто звернути особливу увагу на таке джерело доказів як інші документи (ч. 2 ст. 65 КПК). Нормативного пояснення терміну "інші документи" у кримінально-процесуальному законодавстві не має, але на наш погляд, під іншими варто розуміти всі документи, що мають відношення до справи крім протоколів, складених у ході кримінального процесу службовими особами відповідно до їх компетенції. Можна зробити висновок, що інші документи можуть бути виконані поза кримінальним процесом будь-якими особами (рапорт оперативного працівника, пояснення громадянина, довідка фахівця з підсумків дослідження предметів і документів, акти проведених різних оперативно-розшукових заходів із залученням громадян тощо), що надходять від організацій, підприємств і установ будь-яких форм власності.

Інакше кажучи, до інших документів цілком можуть бути прилічені матеріальні носії інформації, отримані при документуванні й такі, що мають відношення до злочину й осіб, що його вчинили. Цікаво, що відповідно до даної норми інші документи

можуть містити відомості, що зафіксовані як у письмовому, так і в іншому вигляді. До них можуть відноситися матеріали фотозйомки, аудіо й відео запису та інші носії інформації. Підкреслимо, що саме в такий спосіб і оформляються результати документування в ході ОРД. Вони у відповідності з п. 11, ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" можуть бути використані для підготовки й здійснення слідчих і судових дій, бути приводом і підставою для порушення кримінальної справи, представлятися в орган дізнання слідчому або в суд, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, а також використовуватися в доказуванні.

Для того щоб використати подібну інформацію, необхідно її насамперед представити в розпорядження суб'єкта розслідування. У ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" сказано, як використовувати матеріали ОРД. Дійсно порядок такий відносно добре врегульований і співробітник, що здійснює ОРД, готовий його виконати. Але чи може слідчий процесуально прийняти ці матеріали й на підставі якої норми КПК України? Звернемося до КПК, і насамперед до ст. 66 "Збирання й подання доказів". У частині першій цієї статті законодавець покладає обов'язок доказування на дізнавача, слідчого, прокурора й суд певними законом методами доказування – провадженням будь-яких слідчих і інших процесуальних дій. Тут зовсім закономірно відсутній орган, що здійснює ОРД. У частині другій цієї норми правом збирати й представляти письмові предмети й документи для залучення до кримінальної справи як докази наділені підозрюваний, обвинувачуваний, його захисник, обвинувач, а також потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і їхні представники, громадяни, підприємства, установи й організації. Помітимо, що закон не обмежує місце їхнього пошуку, джерела одержання й способи закріплення. Але необхідно зауважити, що на практиці інформація, яку пропонують вище зазначені особи, як докази може бути не сприйнята як така особами, що проводять досудове слідство. Захисник має можливість шукати, виявляти й одержувати у своє розпорядження докази будь-яким способом, за винятком забороненого законом. Він на стороні підозрюваного й обвинувачуваного, котрого зобов'язаний виявити співробітник, що здійснює ОРД.

Законодавець у КПК не забув про ОРД, інакше це було б усупереч міжнародній практиці боротьби зі злочинністю. Її існування обумовлено об'єктивною необхідністю й закономірністю реальної практики боротьби зі злочинністю й людство поки ще не виробило більш ефективних методів такої боротьби. Так у ч. 3 ст. 66 КПК законодавець прямо зобов'язує особу, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора й суд доручати підрозділам, які здійснюють ОРД, проведення оперативно-розшукових заходів чи використовувати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальній справі. Крім того, ч. 1 ст. 103 КПК покладає на органи дізнання вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів із метою виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили.

Привертають увагу, особливо з позицій практики, деякі особливості зв'язку й співвідношення оперативно-розшукової й кримінально-процесуальної діяльності на етапі зупинення досудового слідства із причин, зазначеним у ст. 206 КПК. Особливо цікавить зміст підстав, визначених у пунктах 1 і 3 даної статті. Це ситуації, коли місцезнаходження обвинувачуваного невідоме й коли не встановлено особу, яка вчинила злочин. Суть першої підстави зводиться до того, що слідчий має достатні докази для пред'явлення обвинувачення конкретній особі, але не знає де вона перебуває. Як правило, обвинувачуваний приховується від слідства. Суть другої підстави полягає в тому, що при доказаному факті злочину немає відомостей про те, хто його вчинив, і одержати такі відомості слідчим шляхом не представляється можливим. Злочин залишається поки нерозкритим.

Законодавець у ст.ст. 207-209 КПК визначає дії слідчого після зупинення досудового слідства. У першому випадку (ст. 207 КПК) слідчий уживає заходів зі встановлення особи, що вчинила злочин, оголошуючи її в розшук. Інакше кажучи, він зобов'язаний займатися розкриттям злочину. Варто знати, що його можливості в цьому істотно обмежені, тому що провадження більшості слідчих дій у силу ст. 206 КПК не допускаються (справа зупинена), значить він уживає заходів не процесуального характеру (наведення довідок, розсилання запитів тощо), які, як правило, бажа-

ного результату не приносять. Здавалося б, що саме тут із неминучістю виникає також необхідність законодавчого закріплення підключення до розкриття злочину підрозділів, що здійснюють ОРД, або, хоча б офіційного його повідомлення про те, що злочин процесуальним шляхом розкрити не представляється можливим. Помітимо, що про зупинення досудового слідства (ст. 214 КПК) слідчий повідомляє прокурора, особу, що притягалася до кримінальної відповідальності, особу, за заявою якої була порушена справа, а також потерпілого та цивільного позивача за тим, щоб вони могли оскаржити його рішення.

Чому кримінально-процесуальне законодавство офіційно не залучає спеціальні підрозділи до надання допомоги й сприяння всупереч сформованій багаторічній практиці, не зрозуміло. Тим часом підрозділи, що здійснюють ОРД, як правило, за власною ініціативою підключаються до розкриття злочинів. Посилання деяких учених і практичних працівників на те, що оперативному підрозділу не потрібно спеціальних вказівок на встановлення осіб, що вчинили злочин, по-перше, неспроможні, тому що мова йде про дії слідчого, суворо регламентованих кримінально-процесуальним законом у якому ясно сказано (ст. 4 КПК), що він "вживає всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину" (виходить, що до розкриття злочину на самоті) і, по-друге, нелогічні, тому що в іншій нормі (ст. 207 КПК) не менш ясно зазначено, що якщо слідчому відомо про особу, але вона зникла, то доручає його розшук органам дізнання (оперативним підрозділам). Розшук обвинувачуваного може бути оголошений як під час провадження досудового слідства, так і одночасно з його зупиненням. З установленням же особи, що вчинила злочин, такого підходу в процесуальному законі немає й це явний пробіл. Розкриття злочину з установленням причетного до нього особи об'єктивно передувє необхідності оголошення його розшуку. Установлення особи, що підлягає залученню в якості обвинувачуваного – це один із головних критеріїв розслідування, не будь цього й нікого буде розшукувати.

Здається, що найбільш доцільно було б ст. 207 КПК іменувати як установлення й розшук обвинувачуваного з висловленим нами змістовним аспектом.

На наш погляд, кримінальне судочинство – це не засіб боротьби зі злочинністю, а насамперед засіб захисту прав людини. Ми переконані, що саме прагнення до швидкого й повного розкриття всіх злочинів із використанням наукових і процесуальних досягнень, можливостей спеціально вповноважених державних органів, що здійснюють ОРД, своєчасне виявлення й викриття винних, забезпечення відшкодування матеріального й морального збитку, заподіяного злочином при суворому дотриманні правопорядку в широкому розумінні і є конкретний шлях до реального захисту прав і свобод людини.

Використана література:

1. Використання в кримінальному процесі матеріалів оперативно-розшукової діяльності та гарантії захисту прав і свобод людини: Монографія / В.М. Тертишник, О.В. Негодченко, І.П. Козаченко, К.В. Антонов. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. МВС, 2004. – 184 с.
2. Тертишник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств. – Харьков, 1998. – 233 с.
3. Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення: Наукова доповідь / Авт. Кол.: Е.О. Дідоренко, С.О. Кириченко, Б.Г. Розовський. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – 32 с.
4. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія.- Х.: Арсис, ЛТД, 2007.- 576 с.;
5. Корневский Ю.В., Токарева М.Е. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам. Методическое пособие. – М.: ООО Изд-во "Юрлитинформ", 2000. – 144 с.
6. Мешков В.М., Попов В.Л. Оперативно-розыскная тактика и особенности легализации полученной информации в ходе предварительного следствия. Учебно-практическое пособие. – М.: Изд-во "Щит-М", 1999. – 80 с.
7. Дидоренко Э.А., Бараненко Б.И., Глазков В.А. и др. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – 245 с.

8. Белкин Р.С. Курс криминалистики. (В трех томах). Т. 1. Общая теория криминалистики. – М., 1997. – 369 с.
9. Расследование как процесс познания. – М., 1969.
10. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991.
11. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Навчальний посібник для підготовки до державного іспиту. – К.: Істина, 2006. – 208 с.

В.С. Медведєв*

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА В ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ефективність життєдіяльності групи як суб'єкта злочину визначається об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Ключове місце серед останніх займає лідерство. Саме лідер визначає спеціалізацію злочинної діяльності, здійснює її корекцію та зміну, пристосовуючи під таку діяльність функціонально-рольову структуру групи, підбирає виконавців. Практика протидії організованим злочинним групам (ОЗГ) свідчить, що позбавлена лідера група найчастіше розпадається чи переживає критичний період свого існування.

При з'ясуванні кримінально-психологічної сутності та особливостей лідерства базовими поняттями виступають "організована злочинна група" та "злочинна діяльність". У правознавстві проблема організованої злочинної групи найбільш активно розробляється в рамках кримінології, кримінального права, оперативно-розшукової діяльності. У цьому зв'язку слід відзначити сучасні новітні дослідження професорів Б.І. Бараненка, О.М. Джужі, О.Ф. Долженкова, А.Ф. Зелінського, Я.Ю. Кондратьєва, М.А. Погорецького та інших вітчизняних учених.

* Професор кафедри практичної психології Київського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор.

Юридична психологія має власний ракурс дослідження проблеми, а відтак наповнює психологічним змістом відповідне поняття. При цьому вона спирається на вже існуючі напрацювання в спорідненій психологічній науковій галузі, а саме соціальній психології.

Ураховуючи вже існуючі визначення ОЗГ, як психологічного утворення [1; 2; 6; 7; 8], та виділяючи найбільш суттєві соціально-психологічні, кримінально-психологічні та власне юридичні ознаки, можна запропонувати таке визначення організованої злочинної групи: ОЗГ – це реальне неформальне стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене й функціонує з метою професійного вчинення злочинів за попередньою змовою, життєздатне на основі кримінальної організованості та корупційних зв'язків. Ознаками кримінальної організованості є згуртованість, функціонально-рольова структура, спрацьованість та сумісність. Дане визначення може виступати базовим при аналізі конкретних злочинних об'єднань – банд, терористичних груп, злочинних організацій тощо.

Тепер звернемося до поняття "злочинна діяльність". Злочинна діяльність виступає об'єктом дослідження, перш за все правознавства. Серед окремих його галузей слід особливо відзначити криміналістику, яка зосереджує увагу на засобах та прийомах злочинної активності, що поєднується в так звану тактику злочинної діяльності. У кримінальному праві злочинна діяльність розглядається, у першу чергу, як процес і пов'язується із множинністю злочинів.

Злочинну діяльність, попри її кримінальну специфіку та конкретного видового розмаїття, доцільно розглядати як вид людської діяльності. Тому на неї в різній мірі розповсюджуються загальні, у першу чергу, психологічні характеристики людської діяльності.

Безпосередню основу психологічної характеристики злочинної діяльності складають загально психологічна теорія діяльності та психологічна теорія професійної діяльності. Це дозволяє глибше зрозуміти сутність злочинної діяльності, підвищити ефективність її попередження та припинення.

В юридичній психології діяльність традиційно розглядається як суспільно корисна активність, тобто праця. При такому підході увага зосереджується, переважно, на різних суб'єктах діяльності (дільничному інспекторі міліції, слідчому, судді та ін.), а весь комплекс питань, які розглядаються, поєднуються в рамках психології юридичної праці. Остання складає один із підрозділів юридичної психології. Але традиційний підхід при його очевидних достоїнствах залишає, немов би в тіні, інший полюс діяльності – суспільну шкідливість.

Можна сказати, що злочинна діяльність – це збочення нормальної діяльності чи здійснення її з порушенням правових норм. Ми визначаємо злочинну діяльність як певну сукупність усвідомлених, узгоджених між собою злочинних діянь, які поєднуються, регулюються та управляються загальною метою. Якщо окремий злочин може обумовлюватися зовнішніми обставинами, і носити реактивно-ситуативний характер, то злочинна діяльність завжди є усвідомлюваною, а її витоки слід шукати в самій людині. Показовою в цьому плані є поведінка та злочинна діяльність лідерів злочинного світу, зокрема, так званих злодіїв у законі. В якості прикладу звернемося до фігури Володимира Нікулічова на прізвисько Пуля. Саме його вважають першим формальним лідером організованого злочинного угруповання в місті Києві. У період з 1965 по 1991 він п'ять разів відбував покарання в місцях позбавлення волі за хуліганство, крадіжку, грабїж та здирництво. Пуля мав великий авторитет та широкі зв'язки в Україні та за її межами. Його організаторські здібності та кримінальна спрямованість особистості, які раніше проявлялися в місцях позбавлення волі, яскраво проявилися після останнього звільнення в 1991 році. За допомогою двох помічників, теж раніше засуджених, Пуля створив потужне злочинне угруповання, яке успішно займалося різними видами злочинної діяльності: здирництвом, контрабандою, "вибиванням" боргів тощо. У численних кримінальних розборах Пуля виступав посередницьким суддею, і навіть претендував на роль "наглядаючого" у кримінальному світі Києва. Але вже в серпні 1992 року він загинув у загадковій дорожньо-транспортній пригоді. Його автомобіль врізався у вантажівку "КамАЗ", яка несподівано почала розворот у забороненому місці.

Тепер з'ясуємо сутність та особливості лідерства в організованій злочинній діяльності. У традиційному, соціально-психологічному тлумаченні лідерство представляє собою відношення домінування та підпорядкування, психологічного впливу та наслідування в системі міжособистісних стосунків у групі [3].

Лідер – особа, яка користується визнанням та авторитетом у групі, здійснює найбільший психологічний вплив на її членів. Лідерство та лідерів класифікують за різними ознаками. У контексті організованої злочинної діяльності найбільш суттєвими є такі класифікації: інтелектуальний (за сферою переважаючого впливу), емоційно-почуттєвий, комунікативний лідер; по стабільності виконання лідерської ролі – постійний (універсальний) та ситуативний лідер; по переважній орієнтації – лідер, спрямований на виконання завдання, лідер, спрямований на задоволення інтересів членів групи; за домінуючим стилем впливу – авторитарний, демократичний, ліберальний лідер.

Кримінально-психологічна специфіка організованої злочинної діяльності, екстремальні умови її здійснення висувають жорсткі об'єктивні вимоги до лідера. Виконавець цієї ролі повинен максимально орієнтуватися на досягнення злочинної мети чи завдання, бути авторитарним та універсальним, розповсюджувати свій вплив на всі основні сфери активності групи. Лідерство в організованій злочинній діяльності має жорстко авторитарний та одноосібний характер. Здійснення лідерства двома-трьома особами трапляється рідше й спирається на близько родинні чи національно-етнічні зв'язки. Показові у цьому відношенні злочинні групи, засновані братами Долідзе (Донецька обл.), братами Леонідом та Василем (Дніпропетровськ), представниками Кавказу Савлоховим і Гогічаєвим (Київ), братами Ведерніковими та Ларіоновими (Росія). Для пояснення психологічної сутності та витоків лідерства в організованій злочинній діяльності найбільше підходить теорія синтетичного лідерства, яка поєднує так званий харизматичний (харизма – виключна обдарованість, привабливість) підхід та підхід цілеспрямованого соціального навчання. Згідно цієї теорії для ефективного виконання лідерства особі необхідно володіти комплексом певних соціальних задатків, які вже належно

розвинені в процесі соціалізації чи успішно актуалізуються та вдосконалюються під час виконання лідерської ролі.

Результати спеціального дослідження засвідчують, що в процесі організованої злочинної діяльності лідер виконує такі основні функції:

- планування, організація та підготовка злочинної діяльності;
- розподіл ролей серед членів злочинного об'єднання; підтримання суворої дисципліни; запровадження каральних санкцій відносно осіб, які завинили; стимулювання позитивної й блокування негативної діяльності членів злочинного об'єднання;
- установа контактів із лідерами інших злочинних об'єднань на території злочинного базування й функціонування;
- забезпечення постійної, цілеспрямованої нейтралізації діяльності правоохоронних і контролюючих органів шляхом організації корупційних зв'язків із корупціонерами з різних державних структур;
- формування бази матеріально-технічного забезпечення: офіс, легальної форми існування, транспорту, зброї, засобів зв'язку та ін.;
- організація економічних, підприємницьких контактів зі структурами, що забезпечують "відмивання" "брудних грошей", легалізацію прибутків, інвестування коштів у легальний бізнес тощо.

У кожному конкретному випадку частота виконання цих функцій визначається ефективністю злочинної діяльності, видом групи (проста чи первинна ОЗГ, злочинне угруповання, злочинна спільність), рівнем її кримінально-психологічного розвитку. Після визначення злочинної спеціалізації та підбору виконавців лідер здебільшого зосереджується на ініціативно-планувальній, розпорядчо-управлінській, представницькій функціях. Особливе значення має представницька функція, здійснюючись у певних масштабах, має тенденцію до їх розширення, а відтак повинна узгоджуватися з конкуруючими суб'єктами. У ході виконання представницької функції відбувається координація дій, спільна розробка найбільш масштабних акцій та ін. в історії вітчизняної організованої злочинної діяльності одна з найбільш відомих представницьких акцій відбулася в 1996 році на території України (м. Тер-

нопіль): 25 лідерів та уповноважених представників злочинних формувань з України, Росії та Польщі зустрілися для узгодження зон кримінального впливу в західному регіоні України, на прикордонних та митних переходах.

У 2009 році працівниками ГУБОЗ МВС України успішно попереджені та припинені три масштабні представницькі зустрічі. У травні затримано відомого грузинського "злодія в законі" Матевича, який пробував налагодити міжнародний канал контрабанди важких наркотиків із Росії через Україну до країн Західної Європи. У серпні в Криму затримано Каху Новоросійського, який переховувався від правоохоронців Росії, і спробував провести в Україні зустріч з "колегами". Також вчасно попереджено злочинську сходку, яку намагалася організувати відома в кримінальних колах людина – Льора Сумський, з метою розподілити сфери впливу в кримінальному середовищі України, а саме в західному та центральному регіонах.

Для внутрішнього забезпечення постійного лідерства виконавець цієї ролі використовує такі основні шляхи впливу на членів ОЗГ:

- нормативний. Функціонування злочинної групи та здійснення нею діяльності можливе лише за умови безумовного дотримання її членами певних норм, правил поведінки та групових традицій, які поєднуються у своєрідний кримінальний статут; лідер особисто контролює та забезпечує дотримання цього "статуту" всіма членами групи, застосовуючи при цьому позитивні та негативні санкції;

- заохочувальний, винагороджувальний. Такий шлях передбачає матеріальне заохочення, у тому числі й так зване авансоване. Його форма (гроші, коштовності, майно та ін.) та розміри одноосібно визначаються лідером з урахуванням поведінки членів групи, їх корисливих інтересів та запитів, можливостей так званого "общака". Окремим випадком є матеріальна підтримка ("підігрів") члена групи та його родини під час перебування його в місцях позбавлення волі;

- караючий, забороняючий. Він здійснюється в матеріальній, фізичній та морально-психологічній формах. Перша полягає в

позбавленні конкретних матеріальних цінностей, обмеженні чи позбавленні права володіти нею на певний час. Друга форма полягає в нанесенні різноманітних тілесних ушкоджень із можливими проявами жорстокості, мордувань та ін. Третя полягає в приниженні честі та гідності, примусовому зниженні неформального статусу (опущення) безпосередньо члена групи чи здійснення фізичного, психологічного насилля близьких йому людей у його присутності;

- еталонний. Він полягає, по-перше, у тому, що лідер приписує собі образ зразкового виконавця нормативного статуту групи, а відтак вимагає відповідного наслідування; по-друге, лідер піклується про те, щоб таке наслідування було престижним і матеріально привабливим;

- інформаційний. Лідер усіляко намагається одноосібно володіти всім обсягом інформації, важливим для життєдіяльності групи. Дозоване, достовірне й конкретизоване надання такої інформації членам групи підтримує та зміцнює авторитет лідера, дозволяє успішно маніпулювати поведінкою членів групи.

У кримінально-психологічному плані суттєвим є розведення й взаємне узгодження статусів "організатор", "лідер", "авторитет" ("законник"), "злочин в законі" та відповідних ролей.

У 1990 році в колишньому СРСР налічувалося більше 500 "злочинців в законі" та 2 тисяч "законників". У 1995 році в країнах СНД було близько 750 "злочинців в законі". У незалежній Україні в періоди найбільш ефективної протидії організованим злочинній діяльності з боку правоохоронних органів щорічно знешкоджувалося 1000 – 1200 організованих злочинних груп (переважно простих та первинних) і відповідна кількість лідерів.

Чинне кримінальне законодавство юридичним аналогом лідера визначає роль організатора. Організатором визнається особа, яка вчиняє хоча б одну з таких дій: створення організованої злочинної групи (стійкого об'єднання чи організації); керівництво нею; забезпечення її фінансування; організація вчинення злочину (злочинів); керівництво підготовкою чи вчиненням групового злочину (злочинів); організація приховування злочинної діяльності групи.

Наведений перелік свідчить, що юридично роль організатора є більш вузькою за змістом у порівнянні з роллю лідера. В ОЗГ, як правило, існує 2 – 3 організатори, які відповідають за здійснення конкретних злочинних спеціалізацій.

Тепер розглянемо співвідношення понять "лідер" та "авторитет" ("законник"). Як уже зазначалося, лідерство має, у першу чергу, внутрішню груповий характер і передбачає безумовне визнання в межах конкретної злочинної групи. Для значної частини лідерів, особливо представляючи злочинні угруповання, вельми престижним і привабливим є статус авторитета. Такий статус і відповідна роль передбачає визнання в межах однієї, чи кількох злочинних спеціалізацій та в певному кримінальному масштабі (місто, район, регіон). Таким чином, ефективне виконання ролі авторитета передбачає визнання значної частини кримінального середовища. Крім того, авторитет повинен, безумовно, дотримуватися зводу певних кримінальних законів. Ці закони сягають корінням у дорадянське та радянське минуле. Вони визначалися й формулювалися в місцях позбавлення волі.

У класичному варіанті "законники" обов'язково повинні були мати кілька конкретно визначених судимостей; професійно грати в азартні (головним чином, картярські) ігри; не дотримуватися здорового способу життя, мати татуювання на тілі; не цікавитися й не брати участі в громадсько-політичній діяльності; уникати будь-яких контактів із родичами; не володіти матеріальними цінностями – автомобілем, дачею, квартирою тощо. До них не ставилися високі вимоги щодо освіти, інтелекту, фізичної сили. Із часом ці вимоги значно нівелювалися.

Один із найбільш відомих розколів у кримінальному середовищі стався під час Великої Вітчизняної війни із приводу дотримання одного з перерахованих законів. Вище керівництво СРСР прийняло рішення, яке дозволяло засудженим не за "політичними" статтями добровільно йти на фронт і змивати свою вину кров'ю в складі штрафних батальйонів. Значна частина засуджених, включаючи авторитетів і навіть окремих злодіїв у законі, скористалася цим правом. Відомо, що один із московських "законників" за свої героїчні дії на фронті отримав зняття судимос-

тей і був нагороджений орденом Червоної Зірки. Повернувшись до Москви й відновивши злочинну діяльність, він майже все життя приховував цей факт.

Якщо в початковий період організованої злочинної діяльності лідери та "авторитети" усіляко намагалися дотриматися кримінального зводу, то їх нинішнє покоління не вважає його обов'язковим, а окремими вимогами відверто нехтує. Сучасному лідеру притаманні такі характеристики і якості: наявність кримінального досвіду за відсутності судимостей; вольові якості (рішучість, настигливість, цілеспрямованість); неконформність і вміння впливати на членів групи; освіченість та розвинений інтелект; комунікабельність; пильність й обережність; адаптивність та розвинена антиципація (від лат. *anticipatio* – передбачення); недовіра до співучасників і жорстокий контроль за їхньою поведінкою.

У порівнянні з авторитетом більш високим за кримінальним статусом і складним за процедурою отримання є статус "зłodія в законі" та відповідна роль. Особа, яка виступає претендентом, повинна не тільки дотримуватися зводу кримінальних законів, а й пройти процедуру так званої "коронації". У класичному варіанті така процедура здійснюється в місцях позбавлення волі за участі трьох зłodів у законі. Про прийняте рішення кримінальний світ повідомляється так званим усним телеграфом та спеціальними письмовими повідомленнями – "малявами". В останні роки претендентам на статус "зłodія в законі" дозволяється робити значний матеріальний внесок в "общак". Зłodій у законі має найбільш широке визнання в кримінальному світі. У країнах СНД воно розповсюджується не тільки на Україну, але й на Росію, Білорусію, Грузію та навпаки. Так, в Україні в останні роки спостерігається збільшення кількості зłodів у законі та претендентів, які є вихідцями із Грузії.

Аналіз та узагальнення даних різних авторів (Б.І. Бараненко, О.М. Бандурка, О.І. Гуров, Я.Ю. Кондратьєв, Г.Г. Шиханцов та ін.) дозволяє виокремити чотири основні варіанти закінчення кримінальної кар'єри лідерів.

Перший полягає в безпосередньому чи превентивному знешкодженні правоохоронними органами (смерть при затриманні,

втеча за кордон із подальшим припиненням діяльності, засудження й подальше перебування в місцях позбавлення волі). Такий варіант показовий для більшості лідерів простих чи первинних ОЗГ, тривалість функціонування яких до знешкодження складає 1,5 - 2 роки.

Показовою в цьому відношенні є група квартирних злодіїв з 4 осіб, яка очолювалася Жамалдіновим. Лідера та його співучасників знешкоджено в Одесі в рамках спеціальної оперативно-профілактичної операції. Квартирні крадіжки група поєднувала з розбійним нападом на власників житла, із застосуванням холодної зброї та газового револьвера, переробленого під стрільбу дрібнокаліберними кулями. У Харківській області знешкоджено банду в кількості 11 чоловік, яку очолював начальник служби безпеки комерційного банку "Європейський" Строгов. До складу банди входили переважно охоронці банку, бувші спортсмени високої кваліфікації. Використовуючи інформацію щодо фінансових можливостей клієнтів банку, формування Строгова здійснювало протягом двох років розбійні напади, застосовуючи вогнепальну зброю, ножі, нунчаки.

Майже в повному обсязі відповідав перерахованим вимогам злочинний лідер на прізвище Череп. Це залякуюче прізвище мав Ігор Ткаченко 1964 року народження, майстер спорту з боксу. Уже в юнацькому віці, перебуваючи в спортивній школі, він відзначався цілеспрямованістю, загостреним почуттям справедливості, інтелектом, користувався авторитетом серед однолітків. Зміг самостійно вступити до вузу й отримати вищу юридичну освіту. На початку 90-х років Череп організував із колишніх спортсменів угруповання, яке займалося охороною комерційних фірм у центрі Києва, одночасно обкладаючи ці фірми власною даниною. Череп вів здоровий спосіб життя - не вживав алкоголю та наркотиків, підтримував належний фізичний стан за допомогою тренувань. Злочинна діяльність добре організованого угруповання Череп швидко набула загрозливих масштабів. Одним із наслідків цього стало затримання й засудження Череп в 1991 році за вчинення опору працівникам міліції, в 1993 році - за вимагання й розбій. У складний період Череп зміг утримати контроль над сво-

ім угрупованням, знешкодити безпосереднього конкурента на прізвисько Москва. У подальшому він легалізувався під виглядом тренера жіночої баскетбольної команди вищої ліги й на цій ниві досяг політичних успіхів.

Другий варіант полягає в загибелі в результаті з'ясування конкурентних стосунків, порушення злочинських законів чи отримання тілесних ушкоджень, які унеможливають подальше активне лідерство. Такий варіант показовий для лідерів початкового періоду організованої злочинної діяльності в Україні та при розподілі сфер та масштабів злочинної діяльності.

Даний варіант можна проілюструвати біографією Ігоря Князева на прізвисько Князь. Він був корінним киянином, у 18 років отримав першу судимість за хуліганство, у 1995 році звинувачувався в убивстві. Регулярні заняття спортом Князь поєднував із вживанням наркотиків та алкоголю. Він полюбив "красиве життя", вечірки в ресторанах, практично не заощаджував злочинні кошти. За злочинським територіальним розподілом угрупованню Князя дісталися два райони Києва – Куренівка та Поділ. Ключовою подією в біографії Князя стала збройна сутичка його підлеглих із новоствореним угрупованням під керівництвом Прища, у результаті якої декілька людей Князя загинули. Оскільки Князь не організував достойної відповіді, його не зрозуміли й не пробачили. Літнім вечором 2000 року Князь був застрелений кілером на порозі лікарні, яку він відвідував останнім часом.

Третій основний варіант завершення кримінальної кар'єри полягає в тому, що з накопиченням достатньої кількості злочинних коштів відбувається перехід у тіньове чи почесне лідерство із призначенням "наглядаючого". Поряд із цим може здійснюватися легалізація в громадсько-політичній (в першу чергу, депутатській), підприємницькій чи іншій діяльності. При цьому залишається небезпека постраждати за "старі" справи чи від конкурентів у новій діяльності.

Даний варіант можна проілюструвати біографією "старійшини" кримінальних лідерів київського мегаполісу Володимира Карповича Киселя. У 1981 році був уперше засуджений за грабіж на 4 роки. Після повернення з місць позбавлення волі спочатку

зайнявся шахрайством, а потім створив і очолив одне з найбільш впливових злочинних угруповань Києва. Воно мало декілька злочинних спеціалізацій, а саме: грабежі, розбійні напади, здиригство, контрабанда, незаконні операції з валютою. Успішно легалізувавши значну частину злочинних коштів, Кисіль (у кримінальному середовищі відомий як "Дід", "Кисіль", "Карпович"), зосередився на громадській та меценатській діяльності.

Маючи кваліфікацію майстра спорту із класичної боротьби він став Заслуженим тренером України, президентом Всеукраїнської федерації греко-римської боротьби України, членом Національного Олімпійського комітету України. Іншим напрямком діяльності стало виконання діяльності стало виконання обов'язків депутата Голосіївської районної ради Києва. На думку багатьох фахівців та пересічних громадян Кисіль досяг значних успіхів на спортивній та громадській ниві. Тому з часом його прізвище перестало асоціюватися зі злочинною діяльністю. Але 4 листопада 2003 року на вулиці Рейтарська на Киселя було вчинено замах на вбивство за допомогою вибухового пристрою, закладеного в його позашляховик. За офіційною версією Володимир Карпович загинув у ніч на 30 травня 2009 року поблизу міста Козятина Вінницької області в ДТП.

Четвертий основний варіант полягає в легалізації злочинних активів у європейських (Греція, Кіпр, Португалія, окремі республіки колишньої Югославії) і деяких інших країнах та отриманні іноземного громадянства. При цьому окремі особи ведуть цілком благопристойний спосіб життя, займаються спонсорством та доброчинністю, а інші організовують злочинну діяльність у місцях компактного проживання вихідців із країн пострадянського простору. Ілюстрацією такого варіанту може слугувати біографія В'ячеслава Іванькова на прізвисько Япончик. У період з 1974 по 1988 він був п'ять разів засуджений за низку злочинів, серед яких, зокрема, грабїж, розбій, посягання на життя працівника міліції та ін. у 1991 році Іваньков достроково звільнився з місць позбавлення волі за колективним клопотанням співаків Йосифа Кобзона та Олександра Розенбаума, хірурга-офтальмолога Святослава Федорова, правозахисника Сергія Ковальова. Через рік після звільнен-

ня в складі знімальної групи кінорежисера Ролана Бикова Япончик виїхав до США, де успішно легалізувався, уклавши фіктивний шлюб із громадянкою цієї країни. Через деякий час у районі Нью-Йорка – Брукліні відбулася низка замовних убивств вихідців із бувшого СРСР. У 1995 році Іваньков був затриманий ФБР по звинуваченню в здирництві, за що отримав 9 років та 7 місяців позбавлення волі. У 2004 році по запиті Генеральної прокуратури Російської Федерації Япончика було екстрадовано зі США. Але російські правоохоронні органи не змогли довести причетність Іванькова до вбивства двох громадян Туреччини й він був випущений на свободу. У липні 2009 року 69-річний Іваньков був важко поранений у живіт пострілом зі снайперської гвинтівки, і через два місяці помер. На його поховання до Москви з'їхалися близько 150 злочинців у законі та злочинних авторитетів із країн бувшого СРСР.

На завершення характеристики лідерів та лідерства слід підкреслити, що лідер виступає ключовою фігурою життєдіяльності злочинної групи, а лідерство є одним із визначальних чинників організованої злочинної діяльності на всіх її етапах.

Таким чином, лідерство виступає визначальним суб'єктивним чинником функціонування організованої злочинної групи та здійснення нею відповідної діяльності на всіх її етапах.

Загальна примітка: Джерелами численних прикладів, приведених у статті, слугували матеріали відкритих публікацій у вітчизняних мас-медіа, а також нережимна інформація, отримана від практичних працівників спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України.

Використана література:

1. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина. – Луганськ, 2003.
2. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М., 1990.
3. Коваленко А.Б., Корнев М.Н. Соціальна психологія. – К., 2006.
4. Медведев В.С. Кримінальна психологія. – К., 2004.

5. Медведев В.С. Психолого-правова характеристика злочинної діяльності // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2006. – № 26.

6. Прикладная юридическая психология / Под ред. А.М. Столяренко. – М., 2001.

7. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованих злочинності) / За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К., 2002.

8. Тимченко А.В., Христенко В.Е. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности. – Харьков, 2004.

М.Є. Шумило*
Д.О. Бабічев**

УМОВИ ВИПРАВДАНОСТІ РІШЕНЬ У СТАНІ РИЗИКУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

9 лютого 2010 року виповнюється 75 років від дня народження знаного вченого професора Бориса Івановича Бараненка, який відрізняється неабиякою життєвою енергією, порядністю, душевною теплотою й чуйністю, відомий своєю відданістю ідеалам науки. Широ бажавмо Ювіляру сонячних днів, родинного затишку, довгих і плідних років життя, нових успіхів у розвитку юридичної науки.

Проблема правомірності рішень про проведення оперативно-розшукових заходів (далі ОРЗ) підрозділами ОВС є багато-

* Проректор Національної академії СБ України, доктор юридичних наук, професор.

** Старший науковий співробітник НДІ з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

гранною й в багатьох аспектах дискусійною. Неабиякий інтерес щодо її вирішення зумовлений намаганням широкого кола науковців і практиків визначити такі стандартизовані правові положення, які б, з одного боку, враховували неоднакову природу самих ОРЗ, а з іншого, – могли забезпечувати ефективне оперативно-розшукове провадження під час вирішення завдань з протидії злочинності. Не обійшов увагою цю проблему і наш Ювіляр, який у відомих науковій спільноті роботах¹ ґрунтовно досліджував організаційно-правові основи, а також діяльнісно-функціональні механізми та принципи комплексно-системного застосування оперативними підрозділами ОВС заходів, засобів і методів ОРД, а також інформаційне забезпечення цієї діяльності на головних її організаційних та оперативно-тактичних рівнях.

Водночас в межах указаної проблеми найбільш невизначеними залишаються питання щодо умов виправданості указаних рішень у характерних для оперативно-розшукової практики ситуаціях, які містять ризик. Значною мірою цьому сприяло відсутність у теорії ОРД усталеного поняття ризику, предметних дискусій щодо визначення місця ризику в механізмі прийняття цих рішень, змістов-

¹ Див.: Бараненко Б.І., Дидоренко Э.А. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: Монография. – 2-е изд., перераб. и доп. / МВД Украины, Луган. акад. внутр. дел им. 10-летия независимости Украины; [Под ред. проф. Э.В. Виленской]. – Луганск: РИО ЛАВД, 2005. – 136 с.; Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие. Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко, В.А. Глазков, Н.И. Курочка, В.А. Силоков, А.Г. Цветков; Под ред. проф. Э.В. Виленской; МВД Украины, Луг. акад. внутр. дел им. 10-летия независимости Украины. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – 245 с.; Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 272 с.; Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие. Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко, В.А. Глазков, Н.И. Курочка, В.А. Силоков, А.Г. Цветков; Под ред. проф. Э.В. Виленской; МВД Украины, Луг. акад. внутр. дел им. 10-летия независимости Украины. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – 245 с.; Нормативно-правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів: Науково-практичний посібник / Авт. кол. М.О. Свірін, Б.І. Бараненко, К.А. Гусева та ін.; [За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.Н. Ярмиша]; МВС України, ДНД МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2008. – 200 с.

них розробок типових ситуацій, які виникають у разі прийняття рішень у стані ризику тощо. Крім цього, у чинному Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" не сформульовано правові критерії, за яких рішення, що спрямовані на отримання суспільної користі, але пов'язані з ризиком заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, можна було б вважати виправданими або, навпаки, невинуватими.

Наявність означених та інших пробілів у наукових та нормативних джерелах негативно вплинули на практику діяльності оперативних підрозділів ОВС у стані ризику. Зокрема, має місце прийняття необґрунтованих рішень із використанням ненадійних негласних джерел, недостатньої або недостовірної оперативної інформації, простежується зниження оперативності прийняття рішень в умовах цейтноту й інформаційної невизначеності.

Як наслідок, сьогодні є поширеними факти негативного ставлення більшості керівництва оперативних підрозділів ОВС до підлеглих працівників, які в певних ситуаціях з ознаками невизначеності обирають ризиковані шляхи досягнення оперативно-розшукових цілей, але в складних умовах досягають їх частково чи зовсім не досягають. Зокрема, як зауважують із цього приводу Є.П. Приходько та П.П. Побризгаєв, ризик, що не приводить до бажаних результатів, як правило, у процесі службового розслідування визнається невинуватим, необґрунтованим, а працівник оперативного підрозділу, який до нього вдався, частіше за все притягається до відповідальності за настання відповідних наслідків. До того ж причини невдачі не аналізуються, що часто веде до негативного оцінювання ініціативи працівників оперативних підрозділів, які вдаються до ризику під час проведення ОРЗ¹.

Схожі спостереження відмічають Е.О. Дідоренко, С.О. Кириченко та Б.Г. Розовський: "... у разі конфлікту перевіряльник часто до оцінювання ситуації підходить з позицій постфактової очевидності, ігноруючи психологію сприйняття небезпеки в умовах істот-

¹ Див.: Приходько Е.П., Побрызгаев П.П. Механизм формирования поведения оперативных сотрудников в условиях риска // Проблемы оперативно-розыскной психологии: Межвузовский сборник научных трудов. – К.: НИИРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. – С. 54.

ної невизначеності, у якій діяв оперативний працівник. Такого роду очевидність перешкоджає з'ясуванню елементарного питання: чи могла в тих конкретних умовах, за тих конкретних обставин не якась абстрактна, а конкретна особа з певним життєвим і професійним досвідом передбачити конкретні наслідки своїх дій до їх настання?"¹.

На наше переконання, вихідним посилком щодо визначення умов виправданості рішень у стані ризику про проведення ОРЗ підрозділами ОВС є звільнення особи, яка діє у визначених (дозволенних) правових умовах, від будь-якої юридичної відповідальності. Водночас дуже важливо, щоб правомірність проведення ОРЗ у стані ризику встановлювалася саме на момент прийняття такого рішення, а не виключно за його наслідками, як це робиться зазвичай.

З метою предметного осмислення поставленої проблеми зупинимось на розгляді положень чинного законодавства, що регламентує критерії виправданості ризику, а також наукових розробок відповідних питань.

Так, аналіз юридичних джерел показав, що першим нормативним актом, в якому передбачалося висвітлення правових умов, за дотримання яких ризик визнавався би виправданим, є Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1991 року (ст. 27), але у зв'язку з розпадом СРСР ці Основи чинності так і не набрали.

Пізніше відповідне формулювання законодавець передбачив у 1992 році при прийнятті Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Очевидно, був урахований безперечний факт, що ОРД органічно пов'язана з імовірністю завдання шкоди правоохоронюваним інтересам. Відповідно до положень ч. 4 ст. 12 ("Соціальний і правовий захист працівників оперативних підрозділів") указанного закону не несе відповідальності працівник оперативного підрозділу, який заподіяв шкоду правам, свободам лю-

¹ Див.: Дидоренко Э.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: Монография. - Луганск: РИО ЛИВД. 2000. - С. 82.

дини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, а також у зв'язку із затриманням особи, у діях якої є ознаки злочину¹.

Проте до прийняття у 2001 році нового КК України жодних роз'яснень законодавця щодо поняття ризику та сутності умов його виправданості не надавалося. Отже, працівники оперативних підрозділів не мали необхідних для вирішення оперативно-розшукових завдань орієнтирів стосовно правомірного прийняття рішень про проведення ОРЗ у стані ризику.

Сама ж новела – ст. 42 КК України ("Діяння, пов'язане з ризиком") – проблему визначення умов виправданості ризику в ОРД вирішила лише частково. За задумом законодавця, ця норма покликана надати статус правомірності будь-якій діяльності, що спрямована на отримання суспільно корисної мети в умовах імовірного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. Тому особливостей проведення ОРД з об'єктивних і зрозумілих причин вона не враховує.

Нагадаємо, що згідно з положеннями ст. 42 КК України не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинено в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети. Ризик визнається виправданим, якщо поставленої мети не можна було досягти в цій обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій².

¹ Див.: Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303 (з подальшими змінами та доповненнями).

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – С. 126.

Отже, зі змісту цієї кримінально-правової норми випливає, що ризик визнається виправданим за наявності сукупності таких умов:

- спрямованість діяння в ситуації ризику зумовлена досягненням значної суспільно корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК України);
- мета може бути досягнута лише шляхом здійснення діяння, у результаті якого виникає можливість завдання шкоди певним правоохоронюваним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК України);
- особа вживає заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК України);
- особа має обґрунтовані підстави розраховувати, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК України).

Із метою встановлення відповідності цих умов особливостям ОРД і визначення можливості їх використання при прийнятті рішень у стані ризику про проведення ОРЗ проведемо їх предметний аналіз.

Спрямованість ризику на досягнення значної суспільно корисної мети.

Проаналізувавши відповідну літературу, можна дійти висновку, що сутність цієї умови широко обговорювалася науковцями в галузі кримінального права. Так, С. Келіна вважає, що суспільно корисний результат як умова взагалі не потребує особливого коментування¹. В.І. Самороков пояснює, що суспільно корисним результатом правомірної ризикованої дії є збереження та збільшення будь-яких загальнолюдських цінностей як для всього суспільства, так і для окремих груп населення й осіб. До цих цінностей він відносить життя, здоров'я, наукові досягнення². У свою чергу, А. Тимербулатов стверджує, що треба уточнити формулювання мети, для досягнення якої допускається ризик. Такою метою він називає досягнення успішного результату з найменшими витратами часу та засобів³.

¹ Див.: Келіна С. Профессиональный риск как обстоятельство, исключющее преступность деяния // Советская юстиция. - 1988. - № 22. - С. 14.

² Див.: Самороков В.И. Риск в уголовном праве // Государство и право. - 1993. - № 5. - С. 109.

³ Див.: Тимербулатов А. Риск: уголовно-правовые аспекты // Государство и право. - 1995. - № 3. - С. 113.

Доречне зауваження в цьому контексті робить Т.В. Церетелі. На її думку, суспільно корисний характер мети не може виправдовувати "будь-яку" дію, спрямовану на досягнення цієї мети. У сучасному кримінальному праві не може проголошуватися аморальне правило "мета виправдовує засоби". Крім мети, заради досягнення якої діє особа, для вирішення питання про суспільну небезпечність і корисність діяння застосовуються й інші критерії. Серед них велике значення має цінність того об'єкта, якому завдається шкода під час досягнення мети¹.

У межах оперативно-розшукової теорії наявність оперативно значущої мети є не тільки істотною ознакою ризику в ОРД. Її встановлення – неодмінний етап у механізмі прийняття рішення про проведення ОРЗ у стані ризику. Вбачається вона в попередженні та розкритті тяжких і особливо тяжких злочинів.

Мета може бути досягнута виключно шляхом здійснення діяння, у результаті якого виникає можливість завдання шкоди певним правоохоронюваним інтересам.

Ця умова неодноразово була предметом дискусійного обговорення багатьма фахівцями в галузі кримінального права², проте найбільш чітко її сутність визначив М.С. Грінберг. На думку науковця, приймаючи рішення, суб'єкт повинен бути переконаний, що неризикованого шляху до досягнення мети не існує. Це рішення має суб'єктивний характер, який виходить з об'єктивних факторів. Тому, якщо є декілька ризикованих шляхів розв'язання проблеми, треба обрати найбільш ефективний. За наявності щонайменшої можливості досягнення мети без вчинення ризикованого діяння суб'єкт обов'язково повинен нею скористатися. Якщо ж особа, незважаючи на безпечну можливість, усе ж таки вчиняє ризиковане діяння, у результаті чого заподіюється шкода правоохоронюваним інтересам, звичайно, визнавати правомірним таке

¹ Див.: Церетелі Т.В. Причинная связь в уголовном праве. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1957. – С. 136.

² Див.: Уголовное право. Общая часть / Под ред. А.И. Рарога, Ю.А. Красикова, Б.В. Здравомыстова. – М.: Юридическая литература, 1994. – С. 249; Гринберг М.С. Значение производственно-хозяйственного риска в советском уголовном праве: Дис. ... канд. юрид. наук. – С., 1957. – С. 130.

діяння неможливо, а суб'єкт підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах¹.

Не менш категорично з цього питання висловлюються науковці в галузі ОРД. Зокрема, як відмічають М.М. Турецький та А.В. Опальов, обираючи ті чи інші заходи ОРД, необхідно з'ясувати, чим зумовлена необхідність їх застосування, оскільки якщо є можливість використати для вирішення оперативно-розшукових завдань інші, менш "гострі" заходи чи засоби, то вже одне це є підставою для визнання ризикованих заходів неприпустимими².

Зауважимо, що застосування ризику в тих оперативно-розшукових ситуаціях, коли він може бути виключений, породжує небезпечне недовикористання професійних можливостей працівниками оперативних підрозділів ОВС, свідчить про їх несумлінне ставлення до обов'язку берегти інтереси суспільства від шкідливого впливу небезпечних і небажаних наслідків.

Водночас не можна не помітити, що наведена кримінально-правова умова підкреслює вимушений характер оперативного ризику. Виходячи з особливостей конкретної ситуації, працівник оперативного підрозділу ОВС не може іншим шляхом попередити або розкрити тяжкий чи особливо тяжкий злочин, повною мірою викрити небезпечних злочинців і створити необхідні умови для їх притягнення до кримінальної відповідальності.

Треба зазначити і те, що ця умова досить помітно наближує виправданий ризик до крайньої необхідності. Однак їх суттєва відмінність полягає в тому, що заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у ситуаціях ризику тільки ймовірна, а не обов'язкова, на відміну від ситуації крайньої необхідності, де завжди наявний наслідок дій суб'єкта. Крім того, відмова від ризику-

¹ Див.: Гринберг М.С. Технические преступления. - Новосибирск, 1992. - С. 106 - 107.

² Див.: Турецкий Н.Н. Правомерность причинения вреда при осуществлении оперативно-розыскных мероприятий // Прокурорская и следственная практика: Журнал координационного совета генеральных прокуроров государств - участников СНГ. - М., 2005. - С. 98 - 99; Опалев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. - М.: ИНФРА - М, 2002. - С. 82.

ваних дій не завжди пов'язана з настанням суспільно небезпечних наслідків, а за крайньої необхідності такі наслідки неминучі.

Ужиття заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Аналіз юридичних джерел доводить, що в кримінально-правовій науці відсутнє універсальне визначення заходів, які впливають на відвернення шкоди в будь-якій обстановці й діяльності. Таке становище, у принципі, є закономірним і зрозумілим, оскільки кожна людина в межах своєї професійної діяльності такі заходи обирає самостійно відповідно до певних умінь, навичок, особливостей проблемної ситуації тощо.

В ОРД ужиття заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам пов'язується з використанням апробованих оперативно-розшуковою практикою та рекомендованих відповідною теорією способів вирішення оперативно-тактичних завдань, із професійно важливими особистісними якостями працівників оперативних підрозділів ОВС (у тому числі психологічними), із досвідом прийняття рішень про проведення ОРЗ у нестандартних умовах професійної діяльності, у тому числі й ситуаціях оперативного ризику.

Наведена кримінально-правова умова є невід'ємним елементом загального оцінювання наслідків ризику в ОРД, які, на думку В.Д. Берназа, є одним із головних критеріїв, що впливають на прийняття рішення¹.

Такі наслідки, з одного боку, можуть мати безумовно позитивний характер. Як зауважують І.Є. Задорожнюк і А.В. Зозулюк, суб'єктивно очікувана користь, вигода, що виявляє тенденцію до максимізації, виступає важливим показником ризику під час прийняття рішення².

З іншого боку, наслідки ризику пов'язуються з імовірністю заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, тобто можуть

¹ Див.: Берназ В.Д. Психология как средство решения задач следственной деятельности: Монография. – Одесса: Изд-во Одесск. юрид. ин-та НУВД, 2003. – С. 204 – 205.

² Див.: Задорожнюк И.Е., Зозулюк А.В. Феномен риска и его современные экономико-психологические интерпретации // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – С. 28.

мати й негативний характер. У цьому аспекті М.М. Турецький зазначає: "...визнання необхідності використання тих чи інших заходів ще не дає підстав говорити про їх морально припустимий характер. Для цього необхідно визначити, чи не є шкода від їх застосування більшою, ніж позитивні результати, що досягаються за їх допомогою, оскільки може вийти так, що результат буде досягнутий, але з такими витратами, що цінність цього результату буде незначною"¹.

Обидві характеристики наслідків ризику обов'язково мають ураховуватися під час визначення правомірності (виправданості) рішення, прийнятого у стані ризику. При цьому важливу роль відіграють безпосередньо варіації співвідношення факту досягнення оперативно значущої мети з небажаними наслідками:

- мета досягнута – негативні наслідки відсутні;
- мета досягнута – негативні наслідки настали, однак їх негативний вплив значно нижчий, за позитивний результат діяльності;
- мета досягнута – негативні наслідки настали й за своїми розмірами рівнозначні позитивним результатам;
- мета досягнута – негативні наслідки настали й за розмірами перевищують позитивні результати;
- мета не досягнута – негативні наслідки відсутні;
- мета не досягнута – негативні наслідки настали.

Без сумніву, пріоритетним із наведених варіантів має визнаватися рішення, що передбачає отримання таких позитивних результатів, які перевищують за значенням можливі шкідливі наслідки.

Така позиція підкріплюється, передусім, відповідними аргументами з кримінального права. Зокрема, як відзначає В.Ф. Кириченко, у разі звернення до ризику ймовірність заподіяння шкоди має бути меншою за ймовірність досягнення бажаного результату². Його підтримує В. Бабурін: "...якщо шансів на успіх більше,

¹ Див.: Турецкий Н.Н. Правомерность причинения вреда при осуществлении оперативно-розыскных мероприятий // Прокурорская и следственная практика: Журнал координационного совета генеральных прокуроров государств – участников СНГ. – М., 2005. – С. 98 – 99.

² Див.: Кириченко В.Ф. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву: общие вопросы. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 73.

ніж на невдачу, а відмова від ризику може привести до тяжких наслідків, особа може ризикувати"¹.

Відповідає ця позиція й уявленням науковців у галузі ОРД щодо прийняття рішень у стані ризику. Як відмічає В.Н. Бризгалов, співвідносячи можливу користь і шкоду ризику, треба передбачати, який загальний кінцевий результат дадуть дії, пов'язані з ризиком. Якщо цей результат буде кращий за дії без ризику, рішення буде виправданим². Не менш переконливо зазначає і В.П. Столбовий: "Керівник у стані правомірного ризику має звернутися до такого способу, варіанту дій, який, на його думку, передбачає максимально корисний результат з найменшим ризиком настання шкідливих наслідків"³.

Однак на тлі загальної орієнтації на отримання більшої користі від ризикованого рішення не можна виключати ймовірність настання зовсім негативних наслідків, коли і оперативно значущої мети не досягнуто, і завдано шкоди правоохоронюваним інтересам⁴. Такий варіант, як зауважувалося вище, в оперативно-розшуковій практиці розцінюється здебільшого негативно. За нашими спостереженнями, практика оцінювання оперативного ризику, що існує сьогодні, не маючи обґрунтованих наукових критеріїв, іде шляхом оберігання суспільства від негативних наслідків, які ним (ризиком) можуть бути заподіяні, і притягнення працівників оперативних підрозділів до відповідальності не на принципі вини, а на основі об'єктивного ставлення за вину⁵.

¹ Див.: Бабурин В. Современные проблемы уголовно-правового риска // Уголовное право. - 2005. - № 4. - С. 12.

² Див.: Брызгалов В.Н. Право оперативного работника на риск // Труды КВШ МВД СССР. - К., 1976. - С. 82.

³ Див.: Столбовий В.П. Управлінський аспект професійного ризику в діяльності ОВС // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України: Науково-теоретичний журнал. - 2000. - № 2. - С. 160.

⁴ Див.: Берекашвили Л.Ш. Обеспечение прав человека и законности в деятельности правоохранительных органов: Учебное пособие. - М.: МЮИ МВД России, Изд-во "Щит - М", 1999. - С. 125.

⁵ Див.: Бабічев Д.О., Цветков О.Г. Окремі аспекти оперативного ризику при здійсненні оперативної розробки об'єктів ОРД // Спеціальний випуск "Вісника Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України". У 2-х ч. - 2004. - № 2. - Ч. 1. - С. 107.

На наш погляд, бездумне та безпідставне негативне ставлення як до ризику, так і до пов'язаної з ним імовірності настання негативних наслідків суперечить загальній спрямованості ОРЗ на протидію злочинності. Таке ставлення не відповідає й обґрунтованій і поширеній серед науковців у галузі кримінального права позиції, відповідно до якої не може бути й мови про те, щоб оцінювання поведінки людини залежало лише від того, увінчалася вона успіхом чи ні. У разі невдачі, підкреслює А. Губинський, основною кваліфікацією була б обставина, яка не залежала від суб'єкта дії. Спираючись тільки на існування причинного зв'язку між діями та результатом, ця позиція суперечила б одному з основних принципів кримінального права – принципу відповідальності за вину¹.

Підтримуючи в цілому зазначену висновок, вважаємо, що в такій ситуації оцінювання негативних наслідків і вирішення питання щодо правомірності рішення можуть здійснюватися за аналогією з крайньою необхідністю. Як стверджує один із найбільш досвідчених дослідників обставин, що виключають злочинність діяння, Ю.В. Баулін, визначення меншої значності завданої шкоди припускає її порівняння зі шкодою, що загрожує. Діючий суб'єкт, а потім і правоохоронні органи, які оцінюють його дії, повинні скласти обґрунтований прогноз щодо шкоди, котра могла бути заподіяна в разі її вдалої реалізації, та, виходячи з цього, визначити розмір дозволеної шкоди, що завдається для усунення небезпеки².

Отже, ужиття заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам має бути спрямоване на отримання позитивних результатів, які істотно перевищують за значущістю можливі шкідливі наслідки. Ступінь значущості встановлюється шляхом зіставлення негативних наслідків, що ймовірно можуть настати під час проведення ОРЗ (або вже настали в результаті їх проведення), з наслідками нездійснення відповідного оперативно-розшукового

¹ Див.: Губинский А. Риск новаторства // Советское государство и право. – 1960. – № 1. – С. 58 – 59.

² Див.: Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. – Х.: Основа, 1991. – С. 314, 324.

реагування у формі проведення ОРЗ на отриману оперативно значущу інформацію та реалізації злочинцями планів кримінального характеру.

Достатність заходів для відвернення шкоди правоохоронним інтересам.

Проаналізувавши літературу з теорії кримінального права, можна відзначити, що в цій галузі юридичних знань відсутня єдина позиція стосовно оцінювання достатності заходів для відвернення шкоди. Так, Ф.С. Бражник критично зауважує, що шкода не може бути заподіяна, якщо особа вжила всіх заходів для її попередження. Відповідно, якщо шкода заподіяна, то особа не вжила всіх заходів для її попередження. Разом із цим, зазначене в кримінально-правовому законі формулювання, на думку науковця, містить невизначеність щодо об'єктивної або суб'єктивної природи всіх можливих заходів¹.

Як уважає Т. Орешкіна, про всі заходи можна говорити не з об'єктивних позицій, а лише суб'єктивно, з погляду конкретної особи, з урахуванням її знань, життєвого досвіду, уміння орієнтуватися у незвичайних обставинах².

Близькою до цієї позиції є думка О.І. Ющик. У своїй роботі дослідниця дійшла висновку, що не можна вимагати від особи використання всіх достатніх заходів для відвернення негативних наслідків ризикованих дій. У такому разі будь-який ризик втратив би свій сенс. Виконання особою всіх достатніх заходів відображає в основному внутрішнє суб'єктивне оцінювання застосованих суб'єктом заходів безпеки в ситуації діяння, пов'язаного з ризиком. Суб'єкт повинен застосувати саме ті заходи для відвернення шкоди інтересам третіх осіб, суспільства чи держави, які в конкретній ситуації ризику залежали від нього і, на його думку, були здатні привести до суспільно корисної мети й не завдати можливої шкоди³.

¹ Див.: Бражник Ф.С. Некоторые нормы проекта требуют совершенствования // Социалистическая законность. - 1989. - № 3. - С. 18.

² Див.: Орешкина Т. Обоснованный риск в системе обстоятельств, исключающих преступность деяния // Уголовное право. - 1999. - № 1. - С. 21.

³ Див.: Ющик О.І. Кримінально-правове регулювання діяння, пов'язаного з ризиком, за законодавством України: Дис. ... канд. юрид. наук. - О., 2004. - С. 170 - 171.

У межах оперативно-розшукової теорії недосконалість кримінально-правової вимоги достатності заходів відзначили Е.О. Дідоренко, Б.Г. Розовський і С.О. Кириченко. На думку науковців, критерій достатності не є визначеним. Якщо вжити достатніх заходів, то ризику можна уникнути взагалі. Ризик тому й існує, що вжити всіх заходів для запобігання шкоді не видається можливим, прогнозована ситуація містить елементи невизначеності, які усунути не можна¹.

Погоджуючись із наведеною аргументацією, додамо, що в ОРД на достатність заходів для запобігання шкоді вказує ретельна підготовка до проведення ОРЗ, яка, безумовно, дозволяє визначити необхідну кількість сил і засобів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам, мінімізувати або навіть уникнути ризику. Водночас у певних оперативно-розшукових ситуаціях, насамперед ситуаціях оперативного ризику, кожне затяжне готування може позбавити обраний ОРЗ будь-якого сенсу.

Отже, підсумовуючи міркування щодо достатності заходів для відвернення шкоди як окремої кримінально-правової умови виправданості ризику, ми дійшли викладених нижче висновків.

1. Не коректно вимагати, щоб у стані ризику особа вжила достатніх заходів для відвернення негативних наслідків ризикованих дій. У такому разі сутність ризику втрачає свій сенс.

2. Правильніше вести мову про обґрунтовано можливі для цієї особи в конкретній ситуації заходи для запобігання шкоді. Таку можливість необхідно розглядати як у суб'єктивному, так і в об'єктивному аспектах. Суб'єктивне розуміння можливих заходів для відвернення шкоди ґрунтується на особистому професійному та життєвому досвіді працівника оперативного підрозділу ОВС, його професіоналізмі тощо. В об'єктивному розумінні можливі заходи виражають певний стан самої дійсності, наявність у ній таких умов, що в результаті прийняття рішення сприятимуть запобіганню негативних наслідків.

¹ Див.: Дидоренко Э.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: Монография. – Луганск: РИО ЛИНВД, 2000. – С. 81.

3. У редакції ч. 2 ст. 42 КК України необхідно замінити термін "достатні" на "можливі".

Сподіваємося, що сукупність викладених аргументацій і позицій послужать необхідним підґрунтям для внесення змін не тільки до Кримінального кодексу України, але й Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", певним орієнтиром для адекватної оцінки правомірності заходів оперативно-розшукового реагування, що проводяться в умовах виправданого ризику, в цілому сприятимуть зростанню ефективності прийняття рішень у стані ризику про проведення ОРЗ підрозділами ОВС тощо.

М.Й. Курочка*
О.В. Темніков**

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ Й ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Останнім часом, поряд із загальновизнаним розумінням взаємодії – як елемента організації спільної діяльності слідчого й оперативного підрозділу, а так само закріплення в теорії й на практиці різних її форм, у термінологічному обороті з'явилися поняття "оперативно-розшукове забезпечення процесу розкриття й розслідування злочинів" та в якості його складової "оперативно-розшукове супроводження або супровід розслідування кримінальних справ" [1, с. 6-7; 2, с. 6-10]. Це поняття також застосовується вже в підзаконних актах, зокрема, у інструкціях і рекомендаціях МВС України [3, с. 256-265] тощо.

Проте, на даний час ні в теорії, ні в правозастосовній діяльності правоохоронних органів немає більш-менш сталого розуміння

* Завідувач кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України.

** Старший викладач кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

цих термінів і тому вони вживаються в різних словосполученнях та значеннях за суб'єктивних їх уявленням. Це викликає не тільки незручності семантичного характеру, але й законодавчі непорозуміння.

Провідний фахівець у галузі права М. Матузов у цьому контексті зазначає, що законодавчі колізії заважають нормальній, злагодженій роботі правової системи, нерідко порушують права громадян, позначаються на ефективності правового регулювання, стані законності й правопорядку, правосвідомості й правовій культурі суспільства [4, с. 231]. Ось чому особливо актуально стоїть питання щодо уніфікації юридичної термінології національного законодавства. Це обумовлено необхідністю: 1) інформування суб'єкта права в доступній формі про правильне розуміння змісту законодавчої норми; 2) вироблення єдиного розуміння й вживання термінів у підзаконних нормативно-правових актах; 3) забезпечення однаковості тлумачення термінів у практиці з метою точного застосування актів нормативно-правового регулювання; 4) забезпечення оптимального розподілу функцій нормативно-правового регулювання між органами державної влади та управління [5, с. 4-5].

Ефективним способом вирішення проблем подібних юридичних суперечностей є тлумачення, що дає можливість виявити колізійні норми в законодавстві, встановити зв'язок загальних і спеціальних норм, допомагає правильно зрозуміти сферу їх дії, коло осіб, на яких поширюється їх дія, зміст того чи іншого законодавчого терміну [6].

Тож, хоча на рівні чинного законодавства України визначення змісту терміну "супроводження" поки нажаль не існує, указаними вище умовиводами цілком доречно скористуватися й при вирішенні нашої проблеми. Перш за все, для приведення термінів "супроводження", "супровід" до певного "загального знаменника", на наш погляд, було б правильним звернутися до так званих першоджерел: певних довідкових і енциклопедичних видань та зробити спробу їх узагальненого тлумачення.

Так, відомий російський лексикограф В.І. Даль термін "сопровождение" розглядав у контексті терміна "сопровождать" –

"проводять, супутствовать, идти вместе с кем, для проводов, провожатым, следовать" [7, с. 272].

Інші російськомовні видання під цим терміном розуміють, зокрема: 1) "сопровождение арестованных, сопровождение груза, назначить для сопровождения кого-либо, идти в сопровождении кого-либо; 2) "то, что сопровождает какое-либо явление, действие"; 3) "группа военнослужащих (или боевых машин, самолетов и т.п.), сопровождающая или конвоирующая кого-, что-либо" [8, с. 1237]. С.І. Ожегов і Н.Ю. Шведова трактують це поняття декілька абстрактніше, а саме, як супроводження чимось якихось явищ чи дій [9, с. 744], так само, як і укладачі "Большого толкового словаря русского языка" за редакцією Д.М. Ушакова в це поняття вкладають такий зміст, як: 2) "то, что сопровождает какие-нибудь явления, какой-нибудь процесс" [10].

Принципово новий підхід, а саме діяльнісну семантику в поняття "супроводження" вкладають автори відповідної статті в Тлумачному словнику української мови. Вони термін "супроводити" розглядають як: 1) виконувати щось одночасно з чим-небудь" [11, с. 790].

Однаке, відмітимо, що діяльнісний зміст поняття, про яке йдеться, у меншій мірі береться до уваги при визначенні його категоріальної сутності й дійової ролі в оперативно-розшуковому сегменті супроводження кримінального судочинства, або його стадії – досудового слідства. Здається, що саме з цих причин у сучасних нормативних актах та й у публікаціях часто використовується термін "оперативно-розшукове супроводження кримінальної справи" [12; 13, с. 129], що за семантичним значенням більш схоже на пасивне супроводження когось-чого, але не на активне дійове супроводження кримінального судочинства (досудового слідства) як певного виду діяльності іншою за видом діяльністю, тобто ОРД, у чому власне й виявляється діяльний зміст "оперативно-розшукового супроводження".

До речі, в російських словниках використовується в приведених вище семантичних значеннях тільки термін "супроводження", на відміну від чого, в українських словниках присутні терміни і "супроводження", і "супровід". Проте, як впливає із змісту

відповідних статей Нового тлумачного словника української мови укладачів В.В. Яременко й О.М. Сліпущко (2006), ці терміни тлумачаться явно як синоніми [14, с. 481, 482].

Узагалі до спроб визначитися з трактовкою термінів "супроводження", "супровід" вдавалися як вітчизняні вчені так і їхні колеги з країн ближнього зарубіжжя, серед яких можна назвати А.М. Бандурку, Б.І. Бараненка, О.Ф. Долженкова, Е.О. Дідоренка, О.О. Дульського, Г.О. Душейка, В.П. Захарова, О.О. Кисельова, В.С. Кубарева, М.М. Перепелицю, І.Р. Шинкаренка та ін. Однак ними так і не досягнуто єдності щодо визначення сутності оперативно-розшукового супроводження чи-то досудового слідства, чи-то судового розгляду [15, с. 130], хоча в своїй більшості вони виявили схильність здебільшого говорити саме про "оперативно-розшукове супроводження" досудового слідства (як певної діяльності чи процесу).

Наприклад, російський дослідник Александров визначає оперативно-розшукове супроводження як діяльність оперативних апаратів органів внутрішніх справ по створенню оптимальних умов для повного, всебічного й об'єктивного розслідування й ефективного підтримання державного обвинувачення шляхом здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів переважно розвідувального характеру у відношенні притягнених до кримінальної відповідальності осіб, їхніх зв'язків і подоланню неправомірної протидії процесуальному доказуванню [16, с. 7]. Багато в чому схожих визначень щодо складових "оперативно-розшукового супроводження" ми знаходимо й у працях українських учених [17; 18, с. 287-302].

Деякі автори по суті ставлять знак тотожності між "оперативно-розшуковим забезпеченням" кримінального процесу у цілому та його "супроводженням", включають у визначення цих понять у деяких випадках окремі, а в інших – усі складові, оперуючи при цьому то тим, то цим терміном, переломлюють цю діяльність через призму взаємодії, та ставлять в її основу "комплекс заходів щодо протидії розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ" [19, с. 75; 20, с. 5-14; 21].

Однак більшість фахівців з теорії ОРД усе ж таки розрізняють ці поняття, вважаючи термін "оперативно-розшукове забезпечення" за змістом значно ширшим, у якому "оперативно-розшукове супроводження" – є одним з його елементів [18, с. 298-302] або одну з форм забезпечення кримінального судочинства на окремо визначених його стадіях, проти чого, як на нашу думку, заперечувати не можна [22, с. 34].

Традиційно проблема використання пізнавальних можливостей ОРД у досудовому слідстві в сучасних публікаціях розглядалася через призму уявлення категорії взаємодії* слідчого з органом дізнання, тобто через дану форму поєднання зусиль відповідних суб'єктів [23, с. 24; 21]. Однак, як зазначають деякі автори поняття "взаємодія" та "оперативно-розшукове супроводження розслідування", незважаючи на деяке споріднення, мають принципові відмінності за своїм логічним змістом та обсягом [19, с. 75]. Друге поняття значно вужче порівняно з першим: за суб'єктним складом (суб'єктами оперативно-розшукового супроводження є лише оперативно-розшукові підрозділи та слідчі); за правовим змістом (оперативно-розшукове супроводження охоплює тільки дії, урегульовані нормами двох галузей права: кримінально-процесуального та оперативно-розшукового); за часовими параметрами (процес оперативно-розшукового супроводження починається тільки з моменту порушення кримінальної справи). Нарешті, оперативно-розшукове супроводження досудового слідства носить супідлеглий характер, оскільки виступає допоміжним засобом одержання фактичних даних в інтересах розслідування кримінальної справи, а взаємодія допускає рівноправну діяльність незалежних сторін і взаємний обмін корисною інформацією [21].

Між тим, узагалі існує чимало доктринальних визначень поняття "взаємодія" в контексті вирішення завдань кримінального

* "Взаємодія" розуміється як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь. // Участь у спільній роботі, діяльності, співробітництво, спільне здійснення операцій, угод. // фіз. Взаємний вплив тіл чи частинок, який зумовлює зміну стану їхнього руху. Див.[Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.slovnyk.net/>

судочинства. Зокрема, на думку Р.С.Белкіна, взаємодія є однією із форм організації розслідування злочину, що являє собою засноване на законі співробітництво слідчого з органами дізнання, спеціалістами, експертами. Це співробітництво має бути погоджене за цілями, місцем та часом [24]. Дотримуючись вихідної парадигми щодо організаційного призначення зазначеної категорії, В.В.Гевко взаємодію в кримінальному судочинстві сформулював як погоджені щодо мети, місця і часу спільні дії [25, с. 13]. М.О. Селіванов вважає, що суть взаємодії полягає в узгодженій діяльності щодо забезпечення успішного розкриття й розслідування злочинів кожною із сторін у межах своєї компетенції властивими їм засобами та методами [26, с. 47]. На аналогічних позиціях знаходиться І.М. Сорочотягін [27, с. 4-11].

Г.О. Душейко під взаємодією оперативних підрозділів зі слідчими розуміє засноване на законі та відомчих нормативних актах поєднання сил, засобів і методів слідчих апаратів та оперативних підрозділів для своєчасного і обґрунтованого порушення кримінальної справи, створення передумов швидкого й повного розкриття злочину, ефективного розслідування для викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожна особа, яка скоїла злочин, була справедливо покарана і ні одна невинна не була притягнута до кримінальної відповідальності і засуджена [28, с. 135].

Ще більш наближеною до вирішення процесуальних завдань слідчого виявилася позиція В.М. Тертишника і С.В. Слинко, на думку яких, ця взаємодія – є основаною на законі та відомчих нормативних актах діяльність незалежних один від одного суб'єктів, яка спрямовується слідчим і здійснюється при комплексному поєднанні та ефективному використанні повноважень, методів і форм, що властиві кожному з них, з метою розкриття злочинів, запобігання злочинній дії та встановлення обставин, котрі входять до предмету доказування по кримінальній справі [29, с. 11].

У юридичній літературі найбільш розповсюдженою є точка зору про те, що взаємодія слідчого та працівника оперативного підрозділу відбувається переважно в площині кримінально-процесуальних відносин, оскільки йдеться про виконання органом

дізнання доручень щодо проведення розшукових заходів (статті 97, 114 КПК України), слідчих дій (статті 104, 114 КПК) тощо. Але, крім того, теорією й практикою кримінального судочинства та оперативно-розшукової діяльності визнаються й так звані непроцесуальні форми взаємодії. Але, як указують В.М. Тertiшник і С.В. Слинько, таке розмежування є умовним, тому що процесуальні форми взаємодії знаходять своє врегулювання в правових нормах, тоді як організаційні правової регламентації не мають [29, с. 5]. У цьому ж контексті в окремих публікаціях за участю В.Ю.Шепітько поняття взаємодії визначається як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що й породжує їх взаємозумовленість і зв'язок [30, с. 42; 31, с. 278].

Отже взаємодія, про яку йдеться, за нашим переконанням, може за своєю суттю виступати лише в якості інструментарію організаційно-управлінського призначення, що має приводити в дію механізми провадження слідчими та оперативними підрозділами спільних, взаємозумовлених, але незалежних одне від одного, а також різних за правовими підставами, предметною спрямованістю та галузевими засадами заходів з метою загального забезпечення встановлення істини в кримінальних справах.

За свідченням наших досліджень, організаційними формами взаємодії в практиці досудового слідства можуть бути визнані:

- 1) створення слідчо-оперативних груп;
- 2) узгоджене планування й проведення організаційних, оперативно-розшукових і процесуальних заходів, спрямованих на розкриття й розслідування злочинів;
- 3) взаємне інформування учасників процесуальної і оперативно-розшукової діяльності;
- 4) спільна організація розшуку злочинців "по гарячих слідах";
- 5) спільне вивчення матеріалів кримінальних справ, по яких зупинене слідство, та ОРС, що знаходяться в провадженні, для вирішення питання про відновлення досудового слідства (при цьому щодо слідчого, то матеріали ОРС можуть бути підставою чи розвинення первинних, чи висунення нових версій, а для ОРД – планування подальших ОРЗ).

Що ж до визначених у ряді публікацій процесуально-правових форм взаємодії в досудовому слідстві, до яких у різних джерелах віднесено проведення оперативним підрозділом паралельно зі слідчими діями: оперативно-розшукових заходів згідно з ч. 3 ст. 104 КПК з повідомленням слідчого про результати таких заходів; розшукових дій (ч. 4 ст. 104 КПК); оперативно-розшукових заходів у рамках виконання доручень слідчого щодо отримання доказів у кримінальній справі відповідно до ч. 3 ст. 66 КПК, то вони, як і інші подібні заходи ОРД, що визначені в кримінально-процесуальному законодавстві, як от: щодо встановлення згідно зі ст. 209 КПК особи, яка вчинила злочин; щодо розшуку обвинуваченого за постановою слідчого відповідно до ст.ст. 138, 139 КПК, а також щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у рамках стаття 52-1 КПК України, то вони принципово відрізняються від попередньої групи спільних організаційних заходів у взаємодії.

Ці відмінності полягають у тому, що за змістом і правовою сутністю всі перелічені вище так звані процесуальні форми взаємодії носять конкретний дійовий характер, спрямовані на виконання прямих завдань досудового слідства і мають суто процесуальне призначення, але при цьому в законодавчому порядку можуть (або мають) бути проведені іншим конкретним суб'єктом, якими є оперативні підрозділи.

За таких умов буде більш коректним говорити не про взаємодію (в організаційному значенні), а про здійснення в прямих інтересах досудового слідства паралельно з ним іншої за правовим змістом і суб'єктами виконання діяльності, проте, задля задоволення кримінально-процесуальних інтересів, тобто реалізації цілей і завдань саме досудового слідства.

Отже формально супроводження теж можна умовно розглядати як певну форму взаємодії (хоча й без зворотного зв'язку, який, виходячи із сутності взаємодії як дії одне на одне, є майже обов'язковим). Але це дійсно можна віднести тільки до організаційно-управлінських аспектів спільної діяльності. Як тільки ж ця спільна діяльність під час досудового слідства починає стосуватися задоволення оперативно-розшуковим шляхом кримінально-

процесуальних потреб, урегульованих законодавчими нормами, то відповідним чином мають спрацьовувати й особливі правові засади такої взаємодії, які чітко передбачені в кримінально-процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві. Очевидно, що в даному випадку можна говорити про одночасне проведення двох різних видів правоохоронної діяльності, один із яких (ОРД) супроводжує інший, забезпечуючи реалізацію його процесуальних завдань і пізнавальних потреб, тим самим додаючи йому (кримінальному процесові) нового змісту. Тож такі паралельні діяльнісні процеси двох різних суб'єктів у інтересах досудового слідства ми й відносимо до поняття оперативно-розшукового супроводження досудового слідства.

За нашим висновком, під оперативно-розшуковим супроводженням досудового слідства слід розуміти узгоджену в часі й правовому просторі спільну діяльність слідчих органів та оперативних підрозділів, яка здійснюється як за дорученням слідчих, так і за власною ініціативою даних підрозділів шляхом проведення комплексу оперативно-розшукових заходів, у рамках провадження в кримінальних справах, з метою встановлення фактичних даних та отримання іншої, процесуально значимої, оперативно-розшукової інформації, на підставі чого у визначеному законом порядку слідчими встановлюються наявність або відсутність злочинів і їх складів, інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, а також для забезпечення безпеки осіб, які які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів.

Висловлені нами в даній статті міркування не є безспірними, а тому автори сподіваються на конструктивну дискусію щодо них.

Використана література:

1. Кубарев І.В., Кубарев В.С. Сопровождение уголовного судопроизводства в оперативно-розыскной методике раскрытия преступлений / И. В. Кубарев, В.С. Кубарев // Спеціальний випуск Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка № 1. У двох частинах. – 2008. – Ч. 2. – С. 3-10.

2. Науменко А. В. Творча спадщина Е.О. Дідоренка має бути до кінця втілена в науку та практику оперативно-розшукової діяльності

/ А. В. Науменко // Спеціальний випуск Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка №1. У двох частинах. - 2008. - Ч. 1. - С. 6 - 10.

3. Супроводження в судах кримінальних справ відносно організованих злочинних груп та їх лідерів: Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками ОВС (Під ред. П.В. Коляди). - К.: МВС України. - 2002. - 544 с.

4. Магузов Н.И. Коллизия в праве: причины, виды и способы разрешения // Правоведение. - 2000. - № 5 - С. 225-244.

5. Терміни і поняття в законодавстві України: Наук.-практ. словник - довідник / Укладачі: Скакун. О.Ф., Бондаренко Д.О. - Х.: Еспада, 2003. - 512 с.

6. Майстренко О. В./ Роль тлумачень та роз'яснень законодавства - Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/8077> - Заголовок з екрану.

7. Владимир Даль. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1 - 4. - М.: Рус.яз., 1978 - 1980. Т. 4. Р - У. 1980. - 683 с.

8. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. - СПб.: Норинт, 1998. - 1536 с.

9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеол. выражений / Российская АН. Ин-т рус. яз.; Российский фонд культуры. - М.: Азъ Ltd. - 1992. - 960 с.

10. Большой толковый словарь русского языка: ок. 60 000 слов / Под ред. Д.Н. Ушакова. - М.: ООО "Издательство АСТ", ООО "Издательство Астрель", 2004. - С. 1035.

11. Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / За ред. д-ра філологічних наук, проф. В.С. Калашника. - Х.: Прапор, 2002. - 992 с.

12. Про оперативно-розшукову діяльність: проект Закону України від 16 липня 2009 року № 2134. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31841.

13. Меживой В.П. Оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальних справ: поняття, сутність та правова основа / В.П. Меживой // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, 2008. - Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства в Україні: Спец. випуск №1 у 2-х част. - Ч. 1. - 208 с. - С.120-130.

14. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах, 200000 слів / уклад. В.В. Яременко, О.М.Сліпущко. - К: Аконіт. - 2006. Т. 3: П-Я. - 862 с.

15. Шинкаренко І. Р., Рудик В.М. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства: теоретико-правові аспекти // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. - Дніпропетровськ: 2003. - № 1 - С. 130-138.

16. Александров А.И. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного преследования организованных преступных групп : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 - Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность / А. И. Александров - Владимир. - 2006. - 22 с.

17. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение) Часть первая. Учебное пособие Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко, В.А. Силукоков, А.Г. Цветков и др.; МВД Украины, Луг. акад. внутр. дел им. 10-летия независимости Украины. - Луганск: РИО ЛАВД, 2006. - 245 с.

18. Пчолкін В.Д. Оперативно-розшукове забезпечення і супроводження досудового слідства та судового розгляду // Розкриття злочинів у харчовій промисловості: Монографія. - Одеса, 2005. - 376 с.

19. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. - М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. - 181 с.

20. Климов И.А., Синилов Г.К. Теоретические аспекты оперативно-розыскного обеспечения уголовного судопроизводства // Теоретико-прикладные проблемы оперативно-розыскной деятельности в России и Украине на современном этапе: Материалы рос.-укр. межвуз. научно-практич. конф. (Белгород - Харьков, 4 - 5 июня 1999 г.) - Белгород: БЮИ МВД России, 2000.

21. Комісарчук Р.В. Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні незаконних фактів приватизації державного та комунального майна, вчинюваних організованими злочинними групами/формуваннями. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/18text/g18_33.htm

22. Бараненко Б.И., Темников А.В. Оперативно-розыскное сопровождение досудебного следствия в Украине (методологические, правовые и функционально-структурные аспекты) / Б.И. Бараненко // Віс-

ник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка, 2008. – Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства в Україні: спец. випуск № 1 у 2-х част. – Ч. 1. – 208 с. – С. 26 – 41.

23. Слинько С.В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза" / С.В. Слинько – Х.: Украинская юридическая академия им. Ф. Э. Дзержинского. – 1991. – 26 с.

24. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия: Справ. пособие. – 2-е изд. – М.: Мегатрон-XXI, 2000. – 333 с.

25. Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / В.В. Гевко – К.: Українська академія внутрішніх справ. – 1996. – 13 с.

26. Справочная книга криминалиста. / Под редакцией доктора юридических наук, профессора Н.А. Селиванова. – М.: НОРМА. – 2000. – 727 с.

27. Сорокотягин И. Н. Понятие и виды взаимодействия следователя и сведущих лиц // Тактика и психология взаимодействия следователя и эксперта: Межвуз. сб. научн. труд./ Отв. ред. И.Н. Сорокотягин – Свердловск: СЮИ. – 1989. – 117 с.

28. Душейко Г.О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Г.О. Душейко. Національний університет внутрішніх справ. – Х., 21.07.04, Х.: НУВС, 2000. – 285 с.

29. Тertyшник В.М., Слинько. С.В. Тайное становится явным взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений : Учеб. пособие / В.М. Тertyшник, С.В. Слинько. – Харьков : Гриф, 1997. – 67 с.

30. Криміналістика: Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2001. – 552 с.

31. М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.В. Білоус, В.О. Коновалова та ін. "Настільна книга слідчого" Наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів, – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2007. – 728 с.

І.В. Опришко*

ВІДОМЧА ЮРИДИЧНА НАУКА В СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Практика формування громадянського суспільства, суверенної української демократичної, соціальної та правової держави вимагає нових наукових соціальних знань в галузі правознавства, державознавства та державного управління з урахуванням та переосмисленням відповідних наукових досягнень попередніх років.

Питання становлення суверенної державності, формування вітчизняної політичної системи, системи публічної влади, правової системи, механізму її правового регулювання є такими ж актуальними для українського суспільства як і проблеми організації здійснення соціально спрямованих ринкових перетворень економічних відносин. Ці проблеми становлять для вітчизняної юридичної науки об'єктивні предмети пізнання, які потребують сучасного як методологічного, так і безпосереднього пізнавального інструментарію.

Існуючий стан правопорядку в суспільстві має завжди аналізуватися з позиції багатофакторності причинності, тобто як результат історичного розвитку суспільних відносин у їхній взаємодії та цілісності.

У цих умовах ефективність державного механізму в значній мірі залежить від його наукового забезпечення, одним із напрямків якого є відомча юридична наука.

Якість та результативність відомчої юридичної науки в сфері діяльності органів внутрішніх справ тісно пов'язана з відповідним механізмом адміністративно-правового регулювання її організації, від чого залежить ефективність діяльності системи органів МВС України, їх інформаційно-аналітична та прогностична здат-

* Заступник начальника Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник.

ність, якісна кадрова, правова, матеріально – технічна і фінансова забезпеченість.

Вирішення цих питань має сприяти удосконаленню системи органів внутрішніх справ у напрямку їх відповідності сучасним потребам і викликам сьогодення.

Нині в українському суспільстві вже є певні інтелектуальні передумови, здобутки в більш загальних напрямках розвитку вітчизняної юридичної науки. У той же час, сьогодні відсутні комплексні розробки, що присвячені визначенню місця та ролі відомчої юридичної науки в процесі українського державотворення.

На сьогоднішній день діяльність органів внутрішніх справ здійснюється в складних криміногенних умовах, що пов'язані із суттєвими змінами, які відбуваються в динаміці, структурі та кримінологічній характеристиці злочинності і неадекватним реагуванням на ці процеси з боку правоохоронних органів. Ця ситуація потребує відповідного професіоналізму працівників міліції та високого рівня наукового забезпечення їх підготовки та практичної діяльності, а тому юридична наука має значно розширити наукову базу і звернути належну увагу на вивчення і дослідження актуальних проблем діяльності органів внутрішніх справ по боротьбі зі злочинністю, забезпеченню правопорядку в державі.

У зв'язку з цим юридична наука має значно розширити наукову базу і звернути належну увагу на вивчення і дослідження актуальних проблем діяльності органів внутрішніх справ по боротьбі зі злочинністю, забезпеченню правопорядку в державі.

Одним із кроків керівництва держави у цьому напрямку було прийняття відповідних рішень щодо здійснення оптимізації структури та підвищення ефективності науково-дослідних установ в системі МВС України.

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 року № 880 "Про реорганізацію вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ Міністерства внутрішніх справ", Указу Президента України від 15 вересня 2005 року № 1278 "Про збереження статусу національних за деякими вищими навчальними закладами" та наказу МВС України від 27 вересня 2005 року № 827 "Про реорганізацію вищих навчальних закла-

дів та науково-дослідних установ МВС України", на базі Науково-дослідного інституту проблем боротьби зі злочинністю Національної академії внутрішніх справ України, Науково-дослідного інституту спеціальної техніки МВС України та Державного науково-дослідного центру безпеки дорожнього руху та діяльності дорожньо-патрульної служби місцевої міліції МВС України утворено Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України (ДНДІ) як головну наукову установу, діяльність якої спрямована на здійснення наукового та науково-технічного забезпечення діяльності системи органів МВС України.

Історія становлення Інституту починається з 8 червня 1963 р., коли наказом МОГП УРСР № 0208 створено науково-дослідний відділ Вищої школи МОГП УРСР, який розпочав фундаментальні кримінологічні дослідження з актуальних проблем боротьби зі злочинністю. За їх результатами з'явилися публікації Михайленка П.П. (з 1960 року – заступник начальника Київської вищої школи МВС із навчальної та наукової роботи) у співавторстві з Й.А. Гельфандом "Вопросы предупреждения преступлений органами милиции" (1963), а також "Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступлений" (1964), які стали широко відомі в країні і за кордоном. Далі слідували колективні збірки матеріалів щодо стану рецидивної злочинності в Україні (1965), правопорушень неповнолітніх (1965, 1967), пияцтва як джерела злочинності (1966). На багато років посібником для практичних працівників стала праця Михайленка П.П. (у співавторстві) "Опыт борьбы с преступностью в районе" (Київ, 1968).

Зважаючи на перші результати кримінологічних досліджень, їх актуальність і практичну значимість у правоохоронній діяльності, наказами МВС СРСР створено Київську науково-дослідну лабораторію Всесоюзного науково-дослідного інституту МВС СРСР на чолі з доктором юридичних наук, професором, генералом внутрішньої служби Михайленком П.П., під керівництвом якого розпочаті фундаментальні та прикладні кримінологічні дослідження з актуальних проблем боротьби зі злочинністю.

Серед перших науковців КНДЛ (вересень 1971 - грудень 1975 рр.) слід відзначити в.о. заступника начальника КНДЛ ВНДІ МВС СРСР, начальника 3 відділу Носенка А.М., в.о. заступника начальника КНДЛ Закалюка А.П., заступника начальника КНДЛ Тарарухіна С.А., начальника 4 відділу Крикунова А.Е., в.о. начальника 1 відділу, заступника начальника КНДЛ Куца М.Т., заступника начальника 1 відділу (у 1972 - вченого секретаря) Ковалкіна О.О., заступника начальника 2 відділу Бараненка Б.І., начальника 2 відділу Трофимова С.В., заступника начальника 1 відділу Трегубова В.Ф., заступника начальника 1 відділу Кузнецова В.О., заступника начальника 3 відділу Попова В.І. та інших.

Стало правилом регулярне проведення занять навчально-методичного семінару для співробітників Лабораторії, на яких виступали провідні кримінологи країни Ю.М. Антонян, А.І. Алексєєв, Ю.Д. Блувштейн, С.В. Бородин, І.І. Капєць, В.М. Кудрявцев, Г.М. Міньковський, О.Б. Сахаров, М.О. Стручков. Заняття проводились із нових на той час проблем віктимології, системного аналізу, застосування психологічного тестування, математичних методів, автоматизації збору, обробки й аналізу інформації, у тому числі з використанням ЕОМ.

І вже з самого початку роботи фахівців КНДЛ головна увага приділялась тісному взаємозв'язку науки із практикою - принцип, що став беззаперечним для всіх подальших наукових досліджень в системі МВС України.

Протягом кількох наступних років у КНДЛ було проведено ґрунтовні дослідження, спрямовані передусім на вирішення гострих прикладних проблем діяльності органів внутрішніх справ, зокрема, дослідження діяльності громадських формувань із профілактики правопорушень (Закалюк А.П., Ковалкін О.О., Бараненко Б.І.), проблем запобігання злочинності неповнолітніх (Тарарухін С.А., Трегубов В.Ф., Сахно В.П.), рецидивної злочинності (Носенко А.М., Попов В.І., Пасічник В.Л.), грабежів, розбоїв, інших майнових злочинів (Кузнецов В.О., Бараненко Б.І., Грачев В.І.), сімейно-побутових злочинів (Трофимов С.В., Хруппа М.С., Петров В.В.).

Таке спрямування діяльності КНДЛ було підтримано керівництвом МВС УРСР, насамперед міністром Головченком І.Х., і

стало підставою для МВС СРСР, щоб у 1978 р. підвищити статус та розширити можливості КНДЛ, перетворивши її на Київський Філіал (КФ) ВНДІ МВС СРСР, який очолив вже один з учнів Михайленка П.П. – Закалюк А.П., нині – провідний кримінолог України, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, голова Всеукраїнського Координаційного бюро з проблем кримінології, віце-президент Кримінологічної Асоціації України.

Створення КФ ВНДІ сприяло подальшій структуризації кримінологічних досліджень, що проявилось вже у появі спеціалізованих за напрямками відділів: 1) відділ розробки проблем загальної профілактики правопорушень (начальник Ковалкін О.О.); 2) відділ розробки проблем індивідуальної профілактики злочинів (начальник Чубарев В.Л.); 3) відділ розробки проблем попередження окремих видів злочинів (начальник Трофимов С.В.); 4) відділ розробки проблем попередження правопорушень неповнолітніх (начальник Трегубов В.Ф.); 5) відділ розробки проблем попередження рецидивної злочинності (начальник Носенко А.М.).

У цей час у Філіалі успішно розроблялися проблеми кримінологічного аналізу злочинності (Ковалкін О.О., Бараненко Б.І., Кулик О.Г.), прогнозування та запобігання індивідуальної злочинної поведінки (керівник Закалюк А.П., Чубарев В.Л.), боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин (Ковалкін О.О., Хрушпа М.С., Чубарев В.Л.), профілактики групової злочинності неповнолітніх (Казміренко Л.І., Сахно В.П., Тарарухін С.А., Чулкова О.І.), запобігання майновим злочинам, вчинюваним організованими злочинними групами (Бараненко Б.І., Грачев В.І., Пясецький А.І.), злочинам, вчинюваним з особливою жорстокістю (Жарий В.Д., Закалюк А.П., Ковальський В.С., Москалюк Л.М., Петров В.В., Шаповалов О.В.), антисуспільної поведінки осіб з психічними аномаліями (Закалюк А.П., Коротенко А.І., Москалюк Л.М., Шаповалов О.В.), протидії злочинам в окремих галузях економіки (Головач В.В., Сміян Л.С., Попович В.М.) та інші.

З огляду на необхідність науково-методичного забезпечення пануючого на той час профілактичного напрямку в боротьбі із

злочинністю, у Філіалі розпочалися комплексні дослідження щодо всебічного вивчення особи злочинця. З цієї метою було запрошено фахівців, які мали спеціальну кваліфікацію із соціології (Зиринов О.Я.), психології (Москалюк Л.М., Казмиренко Л.І., Косюк Г.П., Андросюк В.О.), психіатрії (Коротенко А.І.), психофізіології (Шаповалов О.В.) та ін.

Проте, у подальшому за суто політичних і суб'єктивних причин на початку 1984 року почалося скорочення штатів з відповідним згортанням наукових досліджень та втратою досвідчених наукових фахівців. Остаточна ліквідація КФ ВНДІ відбулася в 1985 р., а на залишках його бази було створено науково-дослідну лабораторію (НДЛ) з підпорядкуванням її Київській вищій школі МВС СРСР (нині – Київський національний університет внутрішніх справ). У подальшому ця лабораторія якісно й кількісно змінилася, що стало підставою створення на її основі відповідного Науково-дослідного центру, а у подальшому й Науково-дослідного інституту проблем боротьби зі злочинністю, що став однією із ключових ланок створення Державного науково-дослідного інституту МВС України.

На сьогоднішній день пріоритетними напрямками в діяльності Інституту визначаються наступні:

- аналіз факторів, стану, структури, динаміки злочинності та визначення основних тенденцій її подальшого розвитку і попере-дження;
- дослідження проблем боротьби зі злочинністю у сфері еко-номіки;
- дослідження проблем організації оперативно-розшукової діяльності;
- дослідження проблем психологічного забезпечення діяль-ності органів внутрішніх справ;
- дослідження проблем правового забезпечення діяльності системи органів МВС України;
- проведення за дорученням відповідних органів криміноло-гічних експертиз проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також інших видів наукових та науково-тех-нічних експертиз, у тому числі на госпрозрахункових засадах;

- проектування і впровадження нової спеціальної та криміналістичної техніки за такими основними напрямками: спеціальна стрілецька зброя та набої до неї; засоби індивідуального бронезахисту та активної оборони; спеціальна оперативна та електронна техніка; криміналістична та вибухотехнічна техніка; пошукові прилади; спеціальні транспортні засоби; спеціальні системи та засоби зв'язку; засоби технічного захисту інформації; спеціальні інформаційні засоби та засоби спеціалізованої оргтехніки; інша техніка, матеріали та пристрої, які прямо сприяють виконанню завдань, покладених на органи внутрішніх справ та підрозділи внутрішніх військ;

- сертифікація згідно з галузями акредитації;
- розробка та вдосконалення форми одягу.

Зазначений статус ДНД вимагає від його фахівців приймати основний тягар у дослідженні проблем, що визначаються директивними документами вищих органів влади та управління, рішеннями МВС України та замовленнями галузевих служб.

Завдання відомчої науки на сучасному етапі розвитку мають бути цілком і повністю зосереджені на науковому та методичному забезпеченні вирішення основних напрямків і пріоритетів в діяльності органів внутрішніх справ, які виявляють себе сьогодні, та вимог до постійної перебудови їх діяльності і стрімкого адаптування до роботи в умовах сьогодення та наступного тисячоліття.

Сучасний етап вдосконалення науково-дослідної діяльності в системі МВС України повинен стати періодом не тільки потужного розвитку відомчої науки, але й періодом значного посилення її прогностичних можливостей, практичної результативності, періодом безумовного переходу до якісного наукового забезпечення практичної діяльності органів внутрішніх справ на основі ефективного впровадження наукових розробок у практику та навчально-виховний процес.

Ефективність науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт відомчих закладів освіти в значній мірі залежить від правильного визначення напрямків дослідження та їх актуальності, об'єднання зусиль фахівців вищих закладів освіти, координації наукової діяльності. При виборі тематики наукових розробок

та дисертаційних досліджень слід акцентувати увагу на визначених МВС України пріоритетних напрямках та відомчу тематику. Тільки в такому науковому супроводженні діяльності ОВС в першу чергу мають бути зацікавлені наукові установи і заклади освіти та практичні підрозділи ОВС, а це, в свою чергу, значно підвищить показник впровадження та результативність наукових досліджень для вирішення завдань, покладених на систему МВС України.

На сьогодні перед органами внутрішніх справ постають і залишаються невирішеними ряд проблем, вирішення яких потребує не тільки ефективного використання сил і засобів оперативного реагування, а також комплексного бачення проблеми, в тому числі вироблення науково – обґрунтованих методик. Ситуація в державі продовжує залишатися складною, глибинні процеси перебудови суспільства на ринкових засадах спричиняють поглиблення криміналізації суспільства. Її продовжують спричиняти об'єктивні негативні суспільно-економічні чинники перехідного періоду побудови нашої держави та ослаблення уваги з боку держави до соціальних процесів. У зв'язку з цим науковцями ДНДІ щорічно готуються кримінологічні аналізи (в тому числі з використанням соціологічних опитувань) стану злочинності та прогнози подальших змін її структури і динаміки розвитку, з урахуванням яких в МВС України здійснюється необхідна перебудова стратегії і тактики органів внутрішніх справ стосовно охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, що знаходить своє відображення у відповідних організаційних рішеннях.

Відповідно до соціально-економічних умов суспільства складається й структура злочинності. Значне місце посідає злочинність у сфері економіки. В умовах формування ринкових відносин зростає кількість злочинів на пріоритетних її напрямках, особливо в банківській та кредитно-фінансовій системах, сферах приватизації, енергозабезпечення, підприємницькій та зовнішньоекономічній діяльності. Аналіз і розробка заходів по боротьбі зі злочинністю в сфері економіки вимагає своєчасного проведення наукового економічно-правового аналізу базових галузей економіки, аналізу законодавчої і нормативної бази, прогалини та

недоліки якої сприяють скоєнню злочинів, використання спеціальних знань у розслідуванні даної категорії злочинів.

Слід констатувати, що економічна злочинність стала більш організованою та міжнародною. Сьогодні організована злочинність спрямовує значні зусилля на розвиток свого економічного підґрунтя. Відомча наука ще недостатньо приділяє уваги аналізу та розробці комплексних заходів по боротьбі з організованою злочинністю. Вирішенню цих питань може слугувати в деякій мірі наукове дослідження проблем спрямування організованої злочинності в русло традиційних видів бізнесу та реалізації їх інтересів через структури підприємницької діяльності, що дозволить підірвати економічну основу існування організованої злочинності та обмежити вплив останньої на економіку України.

Ураховуючи транснаціональний характер організованої злочинності слід розглядати організовану злочинність як загрозу національній безпеці України. Потребують наукового вирішення проблеми боротьби з контрабандою організованими злочинними формуваннями (зокрема, підакцизних товарів, спирту, алкогольних напоїв та тютюну, незаконного обігу зброї та вибухівки), боротьби з міжнародними і міжрегіональними злочинними групами наркобізнесу, проблеми нелегальної міграції та торгівлі людьми.

Особливої соціальної ваги набуває проблема зайнятості неповнолітніх та збільшення їх числа серед злочинців. Виникає потреба у вивченні причин і умов скоєння злочинів неповнолітніми, боротьба з безпритульністю та бездоглядністю неповнолітніх, аналізу та прогнозування криміногенної поведінки неповнолітніх та молоді в умовах неповної зайнятості населення, зниження рівня правової культури й моральності. З цією метою одним з напрямків дослідження науковців є вивчення стану та регіональної поширеності дитячої бездоглядності та безпритульності, криміногенного впливу злочинного елементу на підлітків, способів втягнення неповнолітніх у злочинні групи та визначення системи відповідних профілактичних заходів, зокрема місця і ролі ОВС у профілактиці злочинності серед молоді через створення таких громадських молодіжних формувань, як гуртків молодіжного професійного орієнтування і фізкультурно-спортивного вихо-

вання під девізом "Закон і молодь", молодіжних асоціацій сприяння органам міліції, громадських прес-клубів для залучення молоді до висвітлення роботи органів внутрішніх справ у засобах масової інформації і т.ін.

Не менш гострою і близькою до вказаної вище проблеми є проблема наркоманії. Дослідження проблем боротьби з наркоманією у середовищі неповнолітніх набуває особливої актуальності саме тому, що за офіційними даними щорічно в Україні виявляється та береться на облік до 10 тисяч наркоманів, з яких 90 відсотків – молодь віком до 30 років. Враховуючи те, що наша країна досить швидкими темпами втягується у сферу діяльності міжнародного наркобізнесу як зручна транзитна територія нагальною потребою є розробка наукових методик виявлення та перекриття каналів незаконного ввезення в Україну наркотичних засобів та їх розповсюдження, вивчення умов, що сприяють надходженню їх у незаконний обіг та заходів профілактичного впливу на населення України.

У державі поширюють свій вплив злочинні групи ділків наркобізнесу, які намагаються встановити більш тісні контакти з міжнародною наркомафією, з'являються підпільні лабораторії по виготовленню синтетичних наркотиків. Разом з тим вжиті з боку органів внутрішніх справ заходи у багатьох регіонах неадекватні масштабам наркоекспансії. Боротьба з наркобізнесом по суті зветься до боротьби з окремими особами, хворими на наркоманією. Повільно нарощуються зусилля по виявленню підпільних лабораторій з виробництва синтетичних психотропних речовин, шляхів їх транспортування, у тому числі трансконтинентальних. Не встановлюються оптові постачальники наркотиків, місця концентрації коштів, одержаних від наркобізнесу, та способи їх легалізації. Поза увагою оперативних підрозділів лишаються крадії наркотиків, утримувачі притонів, особи, які втягують громадян у наркоманію, а також наукові, учбові і виробничі об'єкти, на яких можуть бути організовані підпільні лабораторії по випуску синтетичних наркотиків з метою вирішення цієї проблеми необхідно провести наступні дослідження: кримінальна відповідальність за незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речови-

нами та прекурсорами; попередження та організація боротьби з наркобізнесом в сучасних умовах; спеціальні операції як метод боротьби з незалежним обігом наркотичних засобів; криміналістичне дослідження об'єктів з метою виявлення ознак, що мають значення при розкритті злочинів, пов'язаних з наркобізнесом; використання документальних даних криміналістичного дослідження наркотичних засобів у вирішенні ідентифікаційних задач.

На вирішення цих питань спрямовані розроблені за ініціативою та участю ДНДІ відповідні проекти законів та нормативно – правових актів (настанов, інструкцій тощо), за нормами яких відбувається боротьба з незаконним обігом наркотиків. Крім того, науковцями інституту підготовлений словник-довідник для практичного використання слідчими в ході розслідування справ про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Потребують наукового супроводження, вивчення та подальшого обґрунтування рекомендації щодо основних напрямків удосконалення та реформування системи органів МВС України, підвищення ефективності в роботі всіх її ланок.

Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ потребує докорінного покращання, і перш за все в напрямку поліпшення системи добору й підготовки кадрів, приведення чисельності органів внутрішніх справ до обґрунтованих нормативів, належного науково-методичного та інформаційного забезпечення їх діяльності.

Науковці вищих закладів освіти та науково-дослідних установ МВС України мають докласти необхідних зусиль до підготовки проектів та опрацювання пропозицій щодо удосконалення організаційно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ.

З приєднанням України до конвенцій Ради Європи та інших актів міжнародного права з питань боротьби зі злочинністю нагальною потребою стає розробка проектів правових актів щодо введення національного законодавства України у відповідність з ними та участь МВС України, його служб, закладів освіти і наукових установ у розробці міжнародних цільових програм подаль-

шого вдосконалення діяльності поліції, впровадження міжнародних стандартів підготовки поліцейських кадрів.

Серед важливих проблем сьогодення в Україні є питання збереження і розвитку її науково-технічного потенціалу, вирішення якого не може розглядатися окремо від економічної і соціально-політичної ситуації в державі.

Тому одним із болючіших питань сьогодення є реорганізація державного апарату України (в тому числі МВС) та скорочення його штатних одиниць. Виходячи із існуючого стану соціально – економічного положення нашої держави, слід зазначити, що цей захід є необхідним та своєчасним. Однак, до реалізації цієї практики слід підходити дуже обережно, оскільки, як правило, подібні заходи застосовуються у примусовому порядку до осіб, що досягли пенсійного віку. Вважається, що в навчальних закладах освіти та науково – дослідних установах України (в тому числі МВС) до цього питання слід підходити тільки індивідуально стосовно кожної особи, оскільки інший ("поголовний") підхід може призвести до значного погіршення якісного стану науково – педагогічного потенціалу країни, знищення наукових шкіл із числа провідних вчених, що в кінцевому рахунку може призвести до занепаду науки в Україні (в тому числі відомчої).

Серед державних заходів щодо збереження та розвитку науково-технічного потенціалу України необхідно виділити кардинальне поліпшення морального і матеріального стимулювання праці вчених і наукових співробітників, а також здобувачів наукових ступенів і звань, які працюють на пріоритетних напрямках науково-технічного прогресу.

Необхідне поєднання науки з практикою може бути реалізоване шляхом створення наукових підрозділів безпосередньо у структурах міністерств і відомств, які б забезпечували якнайшвидше якісне впровадження у практику актуальних наукових розробок.

Доцільно розширити можливості використання провідними вченими підвищення кваліфікації, в тому числі шляхом стажування у відповідних наукових центрах та практичних органах за кордоном.

Одним із головних факторів удосконалення науки і техніки є подальша розбудова та модернізація видавничої бази, допомога у

виданні найбільш актуальних підручників, навчальних посібників, методичних та наочних матеріалів з різних напрямків наукових досліджень з державотворення.

З метою подальшого розвитку науково-технічного прогресу пропонується розширення сфери державних замовлень щодо проведення наукових розробок на конкурсній основі.

Зазначений спектр завдань відомчої науки в системі МВС України на сьогоднішній день не є вичерпним, у зв'язку з чим доцільно визначитися з існуючим станом та розвитком наукових досліджень, розробити чіткий механізм взаємодії в організації та координації наукових досліджень, визначити перелік пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних досліджень на найближче майбутнє з урахуванням тих змін, що відбулися і відбуваються останнім часом як в системі відомчих наукових та навчальних закладів, так і системи МВС України в цілому.

У рішучому проведенні наступальної стратегії в забезпеченні законних прав і свобод громадян нашої держави, у боротьбі зі злочинністю і охороні правопорядку МВС України розраховує на суттєву допомогу відомчої науки. Від ефективного наукового забезпечення оперативного супроводження соціально-економічних процесів, що відбуваються, від наших спільних зусиль багато в чому залежить діяльність органів внутрішніх справ по забезпеченню правопорядку і законності в країні.

В.А. Глазков*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ ФОРМИРОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СТИЛЕЙ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Совершенствование оперативно-розыскной деятельности в современных условиях всегда будет оставаться актуальной науч-

* Начальник Института права Луганского государственного университета внутренних дел имени Э.А. Дидоренко, кандидат юридических наук, доцент.

ной и практической проблемой. Ее исследование в данных плоскостях означает расширение традиционных границ проблематики ОРД. При этом обращение к системному подходу обеспечит органическое соотнесение указанной проблематики не только с общими организационными вопросами, нормативно-правовой базой, поиском новых форм, средств и методов ОРД и т.д., но и с достижением максимально возможной эффективности реализации мер, средств и методов оперативно-розыскной деятельности. Причем, в этом случае речь будет идти не только об эффективности деятельности различных оперативных подразделений, но, что имеет исключительно важное значение, об эффективности деятельности каждого отдельного оперативного работника.

Кроме того, системный анализ выходит за границы традиционно рассматриваемых и уже хорошо исследованных внутриотраслевых проблем ОРД, соотнося их с иными отраслями научных знаний, обеспечивая таким образом междисциплинарное научное познание оперативно-розыскной деятельности. И, наконец, системное познание и практическое восприятие ОРД соотносит эту деятельность с активностью ее субъектов. Это означает, что эффективность проведения оперативно-розыскных мероприятий напрямую зависит от реальной деятельности конкретных работников оперативных подразделений ОВД. Следовательно, эффективность оперативно-розыскной деятельности в целом нельзя ставить в зависимость только от правильного (пусть даже творческого) исполнения соответствующих приказов и наставлений (ни в коем случае не умаляя их значения). Ее нужно рассматривать в прямой зависимости от так называемого "человеческого фактора", для чего необходимо пересмотреть и переосмыслить (при необходимости) привычные стереотипные подходы и принципы к оценке роли личности работников оперативных подразделений ОВД.

В публикациях последних лет по проблемам ОРД много сделано для теоретического анализа организационных аспектов оперативно-розыскной деятельности, но следует иметь в виду, что какое бы важное место в системе деятельности оперативных подразделений они не играли, роль конкретных работников не сво-

дится и не может сводиться только к организации и практическому проведению оперативно-розыскных мероприятий. Более того, сами ОРМ могут быть правильно осмыслены лишь в том случае, если мы будем знать, что они представляет собой, каково их место в общей системе оперативно-розыскной деятельности и какова действительно роль в их реализации непосредственных исполнителей, т. е. конкретных работников оперативных подразделений с учетом их индивидуальных личностных характеристик.

Хотя в последние годы стали все чаще появляться книги, брошюры, статьи, сборники, посвященные данным темам, однако это никак еще не сказалось ни на вузовских программах, ни на учебниках, в которых по-прежнему почти нет специальных разделов или глав типа "Человеческий фактор в ОРД", "Культура оперативно-розыскной деятельности" и т.п.

Не предвзято, однако, грядущих дискуссий, отметим сейчас лишь связь этого круга вопросов с возможным упреком в формальной "психологизации" ОРД, в нередкой подмене ее организационно-функционального рассмотрения "голым", недостаточно приземленным к реальной практике психологическим анализом.

Однако, признавая, что формальная подмена организационно-функционального аспекта анализа ОРД "чистым" психологическим анализом неправомерна, заметим, что организационно-функциональный анализ ОРД не может не обращаться к психологическому материалу, и это вполне закономерно для ОРД как науки. Хорошо известно, что гносеология не обходится без характеристики психологических механизмов и процессов познания, и что без этого немыслим также и полноценный анализ сознания и самосознания работников оперативных подразделений.

Поскольку же оперативно-розыскная деятельность, как и деятельность вообще, рассматривается именно как человеческая активность, ее анализ не может обойтись без исследования психологических аспектов. Было бы, конечно, прекрасно, если бы в работах специалистов можно было бы найти модель человеческой психики как целостной системы, функция которой состоит в управлении деятельностью (оперативно-розыскной, в частности), структура которой связана со структурой ОРД. К сожалению,

опытов такого рода в психологической литературе мы не нашли и решились предпринять подобный анализ самостоятельно, подходу к этой задаче именно с позиций оперативно-розыскной деятельности. Сколь успешно решена эта задача – судить читателю.

Гораздо существеннее другое – принципиальная необходимость для теории и практики ОРД, обращаясь к изучению человека и его деятельности, осмыслить на оперативно-розыском уровне не только организационно-функциональные и нормативно-правовые, но и психологические ее аспекты дабы, в конечном счете, выработать методологический фундамент комплексного, междисциплинарного изучения деятельности работников оперативных подразделений.

Конечно, при решении этой задачи придется изменять некоторые традиционные углы зрения, как это уже не раз приходилось делать ученым, оказывавшимся перед необходимостью осваивать выводы теории относительности, генетики, теории информации, кибернетики, семиотики. Сегодня вновь назревает такая необходимость в связи с тем, что в центр внимания теории ОРД выдвигается человек, что проблема человеческого фактора признана важной проблемой оперативно-розыскной деятельности.

Как справедливо отмечал Б.И. Бараненко, современная практика ОРД все больше становится зависимой от ее обеспечения комплексными теоретическими и научно-прикладными знаниями. Среди них важное место отводится психологическим знаниям, в частности, относящимся к закономерностям, принципам, способам и приемам социального общения-коммуникации, поскольку почти вся оперативно-розыскная деятельность происходит в определенном социальном пространстве, в котором, например, стиль общения оперативных работников органов внутренних дел является не только способом обмена нужной информацией, но и, в большей степени, основным инструментарием практического осуществления мероприятий указанной деятельности [1, с. 5].

Изучение особенностей стилей оперативно-розыскной деятельности опытных оперативных работников органов внутренних дел (особенно тех, кто достиг вершин профессионального

мастерства) позволит преодолеть трудности относительно практических аспектов оперативного общения, даст возможность профессионально грамотно проводить его с объектами ОРД соответственно конкретизированным целям и дифференцированному содержанию выполнения отдельных оперативно-розыскных мероприятий. Соответствующий психологический инструментарий позволит, как отмечал Ю.В. Чуфаровский, осуществлять при этом предварительное психологическое изучение этих объектов, применять во время бесед с ними способы и приемы психологического влияния и т.п. [2, с. 157].

Поэтому для реализации стилевого подхода в оперативно-розыскной деятельности очень важно использовать теоретические и прикладные разработки фундаментальных исследований в психологии оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел, которые на протяжении значительного времени проводили Б.И. Бараненко, О.Ф. Долженков, Я.Ю. Кондратьев и др.

Если изучение индивидуальности людей в психологии ведется давно и отражено в ее отдельных дисциплинах (например, дифференциальной психофизиологии), то взаимодействия в совместной профессиональной деятельности лиц с разными индивидуальными особенностями остаются малоизученными. Вместе с тем, взаимодействия субъектов, как и успешность их деятельности всегда будут оставаться актуальными научными и практическими проблемами. Каждое новое продвижение на этом пути, открывая новые горизонты, ставит и новые задачи, решение которых требует системного подхода. Одним из таких подходов может быть концепция "стилей профессиональной деятельности" (СПД) как дальнейшее развитие концепции "индивидуальных стилей деятельности" (ИСД) Е.А. Климова и В.С. Мерлина [3, с. 49].

В специальной литературе давно описаны разные стили деятельности, руководства и лидерства, а также определяющие их факторы, в том числе особенности коллектива (см., например, Базаров Т.Ю., 1981; Журавлев А.Л., 1983; Люкин В.В., 1982; Кричевский Р.Л., 1985; Blake R.R., Mouton J.S. 1964; Hersey R., Blansharci K. 1982; Fiedler F., 1967; Hous R., Mitchell K. 1975 и др.), но взаимодействия индивидуальностей при этом не раскрываются. В концеп-

ции ИСД (Климов Е.А., 1968; Мерлин В.С., 1986) интерперсональные взаимодействия субъектов изучаются с акцентом на индивидуальном стиле субъекта, независимого от стилей других [4, с.75]. В понятии "метаиндивидуальность" отражается активная роль социального окружения, но конкретные детерминации другими людьми поведения и стиля человека мало изучены (Вяткин Б.А., 1994; Дорфман Л.Я., 1994; Мерлин В.С., 1986; Петровский А.В., 1981). Теория совместной деятельности гораздо менее разработана, чем теория деятельности (Журавлев А.Л., 1988; Ломов Б.Ф., 1984; Суходольский Г.В., 1988). Вопросы сработанности и совместимости людей изучаются преимущественно "по горизонтали" или как взаимодействия отдельных лиц вне конкретной деятельности и ее организационных форм (Анисимова Т.В., 1985; Обозов Н.Н., 1979), а их групповая деятельность – в лабораторных условиях (Донцов А. И., 1984; Шихирев Н.П., 1979).

Основную идею концепции "стилей оперативно-розыскной деятельности" определяет стремление к раскрытию возможностей каждого работника оперативных подразделений, используя потенциал его индивидуальности, органического единства субъектов и закономерностей оперативно-розыскной деятельности. Очень важно не утратить опыт предыдущих поколений мастеров оперативно-розыскной деятельности. Ведь существовал же свой стиль деятельности у Э.А. Дидоренко, Н.Н. Польского и других маститых специалистов-практиков ОРД. При всей уникальности стиля их работы, можно вычленить закономерности, определенные типические методы и формы, используемые средства ОРД. В зависимости от индивидуальных особенностей новичков, пришедших в оперативные подразделения, изучение стилей оперативно-розыскной деятельности мастеров сыска, творческое использование стиля, подходящего именно для конкретного работника является важной задачей, решение которой позволит повысить эффективность борьбы с преступностью.

В настоящее время в силу стремительных социально-экономических и культурных перемен в обществе резко изменились условия профессионального роста работников оперативных подразделений. С одной стороны, практика предъявляет к сотрудни-

кам новые, не подкрепленные помощью опытных работников (к сожалению, массово уходящих как на пенсию, так и просто – из органов внутренних дел) требования для обеспечения успешной профессиональной деятельности, личностного роста в постоянно усложняющихся условиях качественного изменения преступности, а с другой стороны – новый работник зачастую лишен какого бы то ни было личного опыта, а также ориентиров по обеспечению новых профессиональных умений, как со стороны науки ОРД, так и со стороны старших товарищей. В старой традиции практики работы органов внутренних дел существовала преемственность, передача мастерства от опытных оперов молодым, как, наверное, и в каждой профессии. Делай, как я! – этого принципа в системе обучения, непосредственно на рабочем месте, издавна придерживались в практических подразделениях органов внутренних дел, из поколения в поколение передавая секреты оперативного мастерства.

На сегодняшний день ресурсное обеспечение и кадровый состав органов внутренних дел не дает возможности полноценно организовать и осуществить повышение квалификации кадров. Однако, процесс профессионального роста работников органов внутренних дел крайне важен на сегодняшнем этапе борьбы с преступностью. Следовательно, поиск научно обоснованных, практикой апробированных способов повышения квалификации работников оперативных подразделений, в частности, на основе использования ими в зависимости от личностных качеств наиболее подходящих стилей оперативно-розыскной деятельности, является актуальной проблемой, которую возможно решить только в рамках дальнейшего развития науки ОРД.

Использованная литература:

1. Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ: Навчально-практичний посібник / Авт. кол.: Б.І. Бараненко, В.А. Глазков, О.С. Звонко та ін.; [За ред. чл.-кор. АПРН України, проф. Е.О. Дідоренка]; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 552 с.

2. Чусфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной деятельности. – М.: МЗ-Пресс, 2001. – С. 157.
3. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. – Лен.: ЛГУ, 1969. – С. 49.
4. Толочек В.А. Стили профессиональной деятельности. – М.: Смысл, 2000. – 199 с.

І.М. Козьяков*

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ СУПРОВОДЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ (МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Проблема оперативно-розшукового супроводження судового розгляду справи в системі кримінального судочинства належить до проблем комплексного характеру, чим обумовлюється потреба її структуризації. Убачається, найбільш ефективним методом такої структуризації може стати рівневий підхід, що передбачає ви členовування в досліджуваному явищі окремих основоположних елементів.

Передусім на основі спільності варто виділити категорії загального, особливого та окремого, які виступають шаблями вивчення даної проблеми. Водночас ця проблема носить соціально-правовий характер, оскільки виникає у виді врегульованих нормами права суспільних відносин на рівні правового механізму взаємодії людей і їхніх організацій у соціальному середовищі. Отож доцільно розглядати її на рівні механізму реалізації оперативно-розшукового супроводження судочинства

За формальними підвалинами дана проблема належить до комбінованих, тобто вона одночасно виступає в часовій, просторовій і інституціональній формах. На субстанціональній підставі проблема, що розглядається, може бути відображена за допомо-

* Проректор Національної академії прокуратури України – директор Інституту підвищення кваліфікації кадрів, кандидат юридичних наук, доцент, старший радник юстиції.

гою системно-структурних, процесуальних і функціональних характеристик. І, нарешті, за підставою змісту дана проблема може бути проаналізована знов-таки з використанням категорій "загальне - окреме - одиничне".

Сукупність цих і деяких інших підвалин у їхньому послідовному застосуванні й забезпечує, на наш погляд, комплексний аналіз проблеми оперативно-розшукового супроводження судового розгляду кримінальної справи.

На рівні загального термін "супроводження" обумовлюється категорією "взаємодія". Відомо, що Ф. Енгельс визначав взаємодію як кінцеву причину всього існуючого, поза якою не існує інших більш фундаментальних визначальних властивостей. З огляду на соціально-правовий характер проблеми провідною, базовою стає категорія "соціальна взаємодія", під якою розуміється процес безпосереднього або опосередкованого впливу соціальних об'єктів один на одного, у якому взаємодіючі сторони пов'язані циклічною причинною залежністю¹.

У семантичному розумінні термін "взаємодія" означає спільну дію, спільне діяння, а також погоджену дію між ким -, чим-небудь. Взаємодія в її позитивному розумінні пов'язана із взаємодопомогою суб'єктів соціальних відносин, тобто взаємодопомогою, обопільною допомогою, допомогою, що надається один одному взаємно².

Взаємодія між прокуратурою та іншими учасниками правоохоронної, зокрема, оперативно-розшукової діяльності, характеризується, на наш погляд, такими зазначеними нижче особливостями.

1. Вона носить суспільно корисний характер, оскільки спрямована на досягнення позитивних результатів у зміцненні правопорядку.

2. Вона має на меті вирішення проблем, які є спільним інтересом для учасників взаємодії, а не задля задоволення корпоративних цілей.

¹ Див.: Всемирная энциклопедия: Философия. - М.; Мн., 2001. - С. 993.

² Див.: Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т. - 2 вид. - Т. 1. - К.: Аконіт, 2003. - С. 188.

3. Така взаємодія може носити як двосторонній, так і багатосторонній характер. Отже, між її учасниками виникають як двосторонні, так і багатосторонні правовідносини.

4. Зазначені правовідносини можуть мати як процесуальний, так і управлінський характер, і нами вони розглядатимуться саме в такому обсязі.

Ідеться про те, що різні форми взаємодії між прокуратурою й іншими органами можуть, або доповнювати заходи прокуратури щодо реалізації її наглядових та інших конституційних функцій, або замінювати їх.

Отже, з огляду на правову природу цього соціального явища, *оперативно-розшуковий супровід на даному рівні узагальнення являє собою заснований на нормах права (легітимність) циклічний безпосередній і опосередкований вплив окремих державних органів та їх службових осіб (інституціональність) один на одного в умовах судового розгляду справи з метою гармонізації відносин суб'єктів кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, які беруть участь у взаємодії між собою й із цим процесом (процесуальність) у певному просторі (просторовість) і в часі (темпоральність), визначених процесуальною стадією судового розгляду кримінальної справи.*

Зрозуміло, що в легітимному аспекті йдеться про існування функціональних зв'язків між розглянутими правовими галузями в тій їхній частині, у якій вони тісно переплітаються між собою в силу практичної реалізації відповідними суб'єктами окремих правових норм. Природно, що джерелами таких діалектичних зв'язків, а отже, і нормативною основою їхнього збереження й діючого прояву, є лише відповідні базові галузі права – кримінально-процесуального та оперативно-розшукового.

Інституціональний взаємозв'язок виникає між державними інтересами, вираженими в завданнях кримінального судочинства, та системою суспільних відносин (які одержали юридичну легітимацію) і правових інститутів. Ці соціально-правові утворення забезпечують своєю діяльністю запобігання й ліквідацію загроз і ризиків у сфері правосуддя в кримінальних справах із метою збереження запланованого державною політикою результату його здійснення. Державні й соціальні інститути (від лат. *institutum* –

установлення, установа) – це історично сформовані стійкі форми організації спільної діяльності людей, які виконують певні соціально значущі функції, що забезпечують спільне досягнення цілей на основі виконуваних певних соціальних ролей. Цілі задаються соціальними цінностями, нормами й зразками поведінки.

Оскільки інститути як обумовлена відповідним сформованим нормативним угрупованням (правовим інститутом) діяльність соціальних суб'єктів мають консервативну стабільність, то дія тих, або інших факторів не завжди є лінійною. Ця обставина (*нелінійність*) зумовлює об'єктивну потребу приведення вказаних зусиль у їх загальну, узгоджено дієву систему, що забезпечує, подібно *синергетичній* системі, упорядкування зв'язків між усіма її елементами (правовими нормами, функціями, суб'єктами їхньої реалізації тощо), взаємне їхнє збагачення й підкріплення, а в підсумку – вагоме примноження кінцевого практичного результату¹.

Інституціональний підхід як один зі своїх основних принципів проголошує особливості інституціонального поля, яке виникає в суспільстві в той або інший історичний період. Відповідно, інституціональне вирішення завдань кримінального судочинства має полягати у формуванні й розвитку (або ослабленні й реконструкції) тих або інших інститутів, найважливішу роль з-поміж яких відіграють політико-державні та правові. Одним із таких інститутів є оперативно-розшукове супроводження судового розгляду кримінальної справи.

Поняття "інституціоналізація" ще не отримало усталеного, загальноприйнятого однозначного тлумачення, позаяк вивчається й використовується в різних сферах суспільної та державної діяльності. Цей термін може розглядатися і як спосіб дослідження явищ, і як спосіб розкриття процесів становлення й функціонування досліджуваних феноменів. У власне загальному виді під ін-

¹ Див.: Бараненко Б.І., Темников А.В. Оперативно-розыскное сопровождение досудебного следствия в Украине (методологические, правовые и функционально-структурные аспекты) / Б.И. Бараненко, А.В. Темников // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, 2008. – Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства в Україні: спец. випуск № 1 у 2-х част. – Ч. 1. – 208 с. – С. 28.

ституціоналізацією розуміють процес формування, запровадження будь-яких нових державних і суспільних інститутів як стійких форм організації діяльності людей; процес визначення й закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти заради задоволення суспільних потреб¹.

Інституціоналізм як наукова школа передбачає розкриття двох основних аспектів досліджуваного феномену: інститут статусу й інститут процедури². Ці аспекти органічно взаємозалежні, оскільки, з одного боку, правоустановлення статусу виражається в повноваженнях щодо виконання певних процедур або дій, а з другого – процесуальні регулятори, регламентація процедур убагачується як результат реалізації правового статусу. Як відомо, юридичне поняття статусу може виражатися насамперед через компетенцію органу (посадової особи), що являє собою сукупність прав, обов'язків і відповідальності. Процедурна складова інституціоналізації проявляється в правовому врегулюванні механізмів прийняття й реалізації владних або управлінських рішень.

Оперативно-розшукове супроводження судового розгляду кримінальної справи полягає у взаємодії з визначеними суб'єктами кримінального судочинства в рамках, визначених законом (ч. 3 ст. 66 КПК України). Ця обставина зумовлює процесуальну регламентацію початку ОРД у формі оперативно-розшукового супроводження (наприклад, суд у справах, які перебувають у його провадженні, вправі доручити підрозділам, уповноваженим здійснювати оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати інші засоби для отримання фактичних даних), а також кінцевого результату такої взаємодії, коли отримані в результаті ОРД фактичні дані стають доказами в кримінальній справі. Крім того, така взаємодія має виникати й здійснюватися за волевиявленням суб'єктів кримінального процесу (зокрема, прокурора й суду) у межах їхніх повноважень із судового розгляду конкретної кримінальної справи.

¹ Див.: Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. – С. 17 – 21.

² Див.: Терборн Д. О границах и динамике норм и нормативного действия / Д. Терборн // Социологическое обозрение. – Том 3. – 2003. – № 4. – С. 50.

Зауважимо, що в процесі взаємодії відбувається засноване на законі виникнення, розвиток і припинення кримінального-процесуальних і оперативно-розшукових правовідносин, обумовлене стадіями кримінального судочинства, у чергуванні конкретних життєвих та правових ситуацій.

За своєю суттю такий супровід являє собою функціональну координацію наслідків цих правовідносин, тобто систему певних дій, і має загальною метою саме забезпечення належного відправлення правосуддя в конкретній кримінальній справі як безперервний послідовно-поступальний процес його якісних і кількісних змін, виникнення нових утворень, форм діяльності й правових зв'язків тощо.

При здійсненні правосуддя суб'єкти кримінального процесу не ізольовані від інших осіб, котрі не входять до кола вказаних суб'єктів, але перебувають із ними переважно в соціальному співіснуванні та взаємодії, спрямованій на спільний рух уперед (прогресивний розвиток) або назад (регресивний розвиток). Таким чином, ці особи впливають на процес здійснення правосуддя, тобто супроводжують його розвиток від моменту порушення кримінальної справи до моменту відбування засудженим кримінального покарання й зняття (погашення) судимості. Залежно від мети даних осіб при прогресивному розвитку виявляється сприяння судочинству, у протилежному випадку – створюються перешкоди й активна протидія належному відправленню правосуддя.

Етимологія терміна "супроводження" дає можливість розглядати його як спільні дії (система, процес, вид діяльності) людей стосовно один до одного в їхньому соціальному оточенні, здійснювані ними в часі, у просторі й відповідно до властивих їм ролей. У силу принципів диспозитивності й змагальності кримінального процесу в ході оперативно-розшукового супроводження розгляду кримінальної справи суд, державний обвинувач і захист займають самостійні правові позиції, "кластери процесуального простору" зі своїми кримінально-процесуальними функціями щодо один одного. Діючи в рамках цих ролей, кожен із них виконує свого роду "соціальне замовлення", реалізуючи запропоновану їм суспільними очікуваннями функцію: правосуддя, підтри-

мання державного обвинувачення чи захисту законних інтересів підсудного.

Тому процесуальна (або непроцесуальна) роль і місце в просторі кримінального судочинства конкретного суб'єкта дають змогу віднести його до певної групи. У процесі судового розгляду справи між різними групами відбувається "єдиноборство", результат якого суттєво залежить від ресурсів і можливостей, які при цьому використовуються.

Прокурор у процесі підтримання державного обвинувачення в суді потрапляє в умови активної протидії з боку кримінального середовища, особливо в справах про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями. Зазвичай перешкодження кримінальному переслідуванню й ухилення особи від кримінальної відповідальності розпочинається вже на етапі підготовки й вчинення злочину. Потім ця діяльність знаходить своє продовження й розвиток на всіх стадіях кримінального процесу, зокрема, у суді, і насамперед реалізується у визначенні позицій та засобами захисту. Особливо слід наголосити, що ця протидія будується на легітимних процесуальних повноваженнях захисника, посилені іншими непроцесуальними, не внормованими правом, а часто – незаконними засобами впливу на ситуацію, що виникають у процесі судового розгляду кримінальної справи¹.

Не викликає сумніву, що одним із головних факторів розширення пізнавальних і резистентнісних² ресурсів державного обвинувачення є особливі засоби й методи оперативно-розшукової діяльності, які дозволяють виявити орієнтуючу інформацію про злочинне діяння і його суб'єкта, сприяють формуванню доказової бази та ефективному попередженню й відверненню протидії обвинуваченню з боку зацікавлених осіб.

Будучи унікальною за своєю правовою й організаційною сутністю та непроцесуальною за формою, ОРД не входить ані в чис-

¹ Див., напр.: Гармаев Ю.П. Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве / Ю.П. Гармаев. – М.: Экзамен, 2005.

² Резистентність – (лат. *resistentia*) стійкість, несприйнятливість та опірність до впливу зовнішніх агентів.

ло зазначених суб'єктів, ані в процесуальний простір. Хоча в боротьбі зі злочинністю на цей вид державної діяльності суспільство покладає ті ж надії, що й на правосуддя в кримінальних справах.

Підставу так уважати дає системне тлумачення норм КПК України та Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке й повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності й жоден невинний не був покараний (ст. 2 КПК України).

Також до зазначених завдань Б.І. Бараненко (у співавторстві) цілком резонно відносить виявлення причин і умов, що сприяли здійсненню злочинів (ст. 23 КПК), внесення подань до відповідних державних органів, громадських організацій або посадових осіб про усунення цих причин і умов (ст. 23-1 КПК) і, крім того, прийняття одночасно з розглядом заяв і повідомлень про злочини, що готуються, усіляких заходів для їхнього запобігання або припинення (ч. 3 ст. 97 КПК України)¹.

Водночас логіко-структурний аналіз Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" дає підстави вважати ці положення саме тими результатами, на досягнення яких спрямована ОРД, і дозволяє визнати їх завданнями даного виду державно-правової діяльності. Зокрема, до таких, згідно зі ст. 1 і п. 1 ст. 7 вказаного Закону, належать пошук і фіксація фактичних даних про злочинні дії окремих осіб і груп з метою своєчасного виявлення, запобігання, припинення й розкриття злочинів, виявлення й усунення причин і умов, що їм сприяють тощо.

Нарешті, у просторовому й темпоральному аспектах співвідношення між судовим розглядом кримінальної справи, у тому чи-

¹ Див.: Бараненко Б.І., Темников А.В. Оперативно-розыскное сопровождение до судебного следствия в Украине (методологические, правовые и функционально-структурные аспекты) / Б.И. Бараненко, А.В. Темников // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка. 2008. - Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства в Україні: спец. випуск № 1 у 2-х част. - Ч. 1. - 208 с. - С. 28.

сті його складовою – підтриманням прокурором державного обвинувачення, та оперативно-розшуковою діяльністю як системними елементами правоохоронної функції держави характеризується такою взаємодією, котра передбачає й дозволяє одночасність їхнього існування. У протилежному випадку "система, як така, розпалася б на самостійні складові процеси та окремі явища"¹. Простір і час супроводу залежить від конкретної кримінальної справи, яка розглядається одним із територіальних судів системи судочинства у визначені законом процесуальні строки. Отже, супроводження цього розгляду має збігатися в часі та здійснюватися відповідним територіальним оперативним підрозділом.

У практичному сенсі порушення функції оперативно-розшукового супроводження (його відсутність, несвоєчасне або неналежне забезпечення) у багатьох випадках є причиною суспільно-небажаних наслідків, які проявляються у формі:

- 1) безпідставного звільнення підсудного від кримінальної відповідальності (повного або часткового);
- 2) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; або виду покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 3) звільнення від майнових вимог, заявлених у межах цивільного позову в кримінальній справі;
- 4) реабілітації, тобто відшкодування майнової шкоди, усунення наслідків моральної шкоди, відновлення в трудових, пенсійних, житлових і інших правах тощо;
- 5) задоволення інших інтересів (збереження доброго імені, прагнення в законних межах "віддати по заслугах" особі, яка повідомила про злочин.

Таким чином, на рівні категорії "загальне" оперативно-розшукове супроводження судового розгляду кримінальної справи являє собою взаємодію оперативних підрозділів із легально визначеними суб'єктами кримінального судочинства, функціями впливу яких є постановлення судом правосудного вироку щодо кожної особи, яка вчинила злочин, притягнення її до відповідальності, відвернення покарання невинних, охорона прав та закон-

¹ Спиркин А. Г. Основы философии / А.Г. Спиркин. - М.: Политиздат, 1988. - С. 80.

них інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Такий супровід може мати різний характер, тому в кожному конкретному випадку визначається категорією "окреме". Цей висновок підтверджується тим, що в практичній діяльності існує та в науковій літературі розглядається оперативно-розшукове супроводження кримінальних справ про злочини певних категорій (вчинених проти особи, у сфері економіки тощо), або скоєні певними особами чи групами, у тому числі організованими злочинними групами, лідерами злочинного середовища тощо.

На рівні "окремого" також слід розглядати супровід засобами ОРД різних стадій кримінального процесу (в ході дослідчої перевірки заяв і повідомлень про злочин, порушення кримінальної справи, досудового слідства, судового розгляду справи).

Основним видом системних відносин, який утримує єдність і цілісність системи, є кореляція, тобто зв'язок відповідності. Отже, гармонійні корелятивні, узгоджені дії окремих елементів утворюють необхідні умови існування всієї системи кримінального переслідування за умови належного виконання власних функцій кожним елементом цієї системи. Тому при організації взаємодії врахування прокурором, який підтримує державне обвинувачення в суді, особливостей компетенції органів, уповноважених на проведення ОРД, є важливою умовою ефективності та результативності обвинувальної діяльності.

О.О. Дульський*

ОРГАНІЗАЦІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ БОРІТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ ТА ПОВ'ЯЗАНОЮ З НЕЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Проведенням дослідженням встановлено, що в Україні має місце масштабне зростання корупції, яке стало реально загрожу-

* Начальник інституту післядипломної освіти Академії управління МВС України, генерал-майор міліції, кандидат юридичних наук, доцент.

вати державній, військовій та економічній безпеці нашої країни [1, 41-64]. Корупційні схеми, що привнесені до вищих ешелонів влади [2, 6], у поєднанні з політичною корупцією та зрощенням із бізнесом, стали основними причинами зневіри народу у владі та її спроможності реалізовувати ефективну антикорупційну політику (антикорупційна політика - це система управління діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, іншими суспільними інститутами щодо досягнення визначених стратегічних цілей у сфері боротьби з корупцією) [3].

Продовжує негативно впливати на стан антикорупційної діяльності паралельне регулювання цієї діяльності нормами адміністративного й кримінального права та невирішеність проблеми криміналізації корупції. Так, незважаючи на ратифікацію парламентом України в лютому 2004 року Палермської Конвенції ООН, нам і дотепер не вдалося імплементувати відповідні рекомендації щодо криміналізації корупції [4].

Такий стан справ унеможливорює єдність підходів до застосування антикорупційних правових норм, їх належне оперативно-розшукове забезпечення, та створює необмежені можливості корупціонерам для уникнення від відповідальності, а відповідним органам для формування необхідних позитивних статистичних звітів.

За цих обставин та унаслідок відсутності належної довіри й підтримки з боку громадськості ефективність діяльності правоохоронних органів щодо у сфері боротьби з корупцією вкрай низька. Щорічно в Україні викривається лише поодинокі (3-4) факти корупційних діянь вчинених високопосадовцями, як правило другої категорії. Це свідчить про те, що боротьба з високопосадовою корупцією в Україні фактично й не розпочиналась. Як і раніше зусилля правоохоронних органів зосереджені на виявленні корупційних правопорушень серед найнижчої ланки суб'єктів корупційного законодавства: депутатів місцевого рівня, державних службовців 5-7 категорії, місцевого самоврядування, райдержадміністрацій. Питома вага цієї категорії осіб, притягнутих до відповідальності в 2008 році складає понад 70% (сайт МВС України. Statistika MVS_1208-12.xls wgl.ho.com.ua).

Україна залишається єдиною країною в Європі, де в судах не розглянуто жодної справи про корупційні дії (хабарництво, зловживання владою або службовим становищем тощо) посадовців вищого рівня. Так, із порушених за останні п'ять років понад 600 резонансних кримінальних справ про злочини за вчинення корисливих та злочинів у сфері службової діяльності, що за світовими стандартами належать до корупційних дій, у вчиненні яких звинувачувалися б службові особи, що займали особливо відповідальне становище в судах країни, не розглянуто жодної [5].

За цих обставин є цілком закономірно що Україна постійно опиняється серед найбільш корумпованих держав, про що свідчить щорічне погіршення Індексу сприйняття корупції (ІСК). Якщо за цим індексом Україна в 2007 році посідала 118-ту позицію, то вже в 2008 році – 134-ту в рейтингу 180-ти країн світу поруч із такими країнами, як Пакистан, Острови Коморські, Парагвай, Ліберія й Тонга, які також мають індекс в інтервалі 2.0 – 2.7 [6].

Корупція тісно пов'язана організованою злочинністю, яку, унаслідок її вкрай складної інфраструктури [7], не можна механічно ототожнювати як сукупність (множину) злочинів, що вчиняються в зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних груп та злочинних організацій [8]. Ці формування вважаємо надаті доцільним називати організованими кримінальними структурами (ОКС). Наведене в цьому законі поняття "злочинне угруповання" застаріло й не відповідає ні вітчизняному ні зарубіжному кримінальному та кримінально-процесуальному законодавству.

З іншого боку, не можна впадати в іншу крайність і представляти її як альтернативне суспільство зі своєю економікою, соціальною і духовною сферами, своїми судами, своїми системами управління, безпеки й формування молодого покоління, своєю внутрішньою і зовнішньою політикою і т.ін., що пронизує різні легальні відносини на рівні так би мовити "офіційного" суспільства [9, 20]. Ми вважаємо, що основними складовими організованої злочинності є організовані форми злочинної та корупційної діяльності.

Безкарна та масштабна криміналізація та корупційна зараженість сфер державного управління та економіки стали можливими завдяки налагодженню корумпованих зв'язків у органах державної та судової влади, правоохоронних органах та органах місцевого самоврядування, політичних партіях, громадських організаціях та рухах. Особливо характерно проявляється цей симбіоз у викраденні об'єктів економіки як державної так комунальної власності під час приватизації [10, с. 2-4] та вторинного перерозподілу власності, у тому числі й уже приватизованої, шляхом так званого "рейдерства". Ці процеси стали можливими внаслідок усе зростаючого рівня корупційного супроводження протиправної діяльності осіб, груп та організацій, яке пропонується вважати однією з найбільш небезпечних організаційних форм корупції в Україні.

Основна роль корумпованих представників державного апарату (корупційних зв'язків) у системі злочинності та інших порушень законодавства полягає в організації протидії діяльності правоохоронних органів, сприянні та вкритті протиправної діяльності організованих кримінальних структур та високопосадовців, забезпеченні їх безпеки шляхом:

- чинення тиску, залякування, шантажу на учасників судочинства як з боку учасників організованих кримінальних структур, так і з боку їх корумпованих зв'язків;
- латентних дій щодо недопущення порушення кримінальних справ та складення протоколів про корупційні діяння за матеріалами реалізації оперативно-розшукової діяльності;
- перекваліфікації інкримінованих злочинних дій у бік пом'якшення;
- тяганини, призупинення, зупинення провадження по справах та їх закриття;
- винесення виправдувальних вироків, або в бік пом'якшення покарання, які не відповідають суспільній небезпеці вчинених злочинів;
- організації адміністративного, дисциплінарного, кримінального переслідування та компрометації ініціаторів, учасників оперативно-розшукових заходів, керівників відповідних оперативних і слідчих підрозділів;

- легалізації та придання законного характеру своєї діяльності рішеннями державних органів та органів місцевого самоврядування й судів.

Слід погодитись з висновками окремих учених, що систематичний підкуп посадових осіб, який спричиняє прийняття ними рішень, що порушують закон або загальноприйняті суспільні норми, та їх здійснення часто на користь кримінальних структур, призводить до залежності таких посадових осіб від зазначених структур [11, 342].

На жаль, слід констатувати, що результати викриття зв'язків кримінальних структур із числа корумпованих державних посадових осіб (державних службовців, службових осіб), які з корисливих мотивів зраджують інтереси держави й суспільства, усіляко прикривають кримінальні структури від викриття, тиснуть на органи й осіб, які ведуть боротьбу зі злочинністю, укривають низькі й дуже далекі від реалій сьогодення. І дотепер не приділяється належної уваги концентрації зусиль на викритті цієї найбільш небезпечної організаційної форми корупції. Так, майже в половини Головних управлінь, управлінь МВС України в регіонах та на всіх залізницях правоохоронних органів відсутні результати щодо викриття організованих груп та злочинних організацій із корумпованими зв'язками. Усього за дев'ять місяців 2009 року викрито 23 такі кримінальні структури (сайт МВС України. Statistika MVS_0909-9(1) xls wgl.ho.com.ua). При цьому слід зазначити, що ця боротьба велася при повній відсутності будь-яких зусиль щодо визначення, правового закріплення цього поняття. Звітують, а про що конкретно - не відомо ні особовому складу оперативних та слідчих підрозділів, працівникам органів прокуратури, ні керівному складу відповідних державних органів.

Насторожує та обставина, що практично у всіх правоохоронних органів країни відсутні результати щодо викриття осіб, які сприяють учасникам кримінальних структур, або вкривають їх злочинну діяльність. Так, останнє досягнення - притягнення в 2004 році однієї особи до відповідальності за статтею 256 КК України (УБОЗ ГУ МВС України в Київській області). Починаючи з 2005 року - 0 (зазначений вище сайт МВС України).

Однією з основних причин малоефективної антикорупційної діяльності є вкрай низька роль оперативно-розшукової діяльності. У цій царині продовжують мати місце застарілість та невідповідність вимогам сьогодення її теоретичних, правових та організаційних засад, а в багатьох випадках її занедбаність, насамперед у місцевий та районний ланках. Ця діяльність і дотепер будується на застарілих правових і організаційно-і тактичних засадах, що унеможливорює ефективну протидію корупцізації державних органів та органів місцевого самоврядування та, відповідно, криміналізації економіки.

Вище викладене дає підстави зробити висновки про необхідність якнайшвидшого вирішення питання щодо наближення вітчизняного законодавства, у першу чергу, оперативно-розшукового та відомчого нормативно-правового забезпечення діяльності оперативних підрозділів, до потреб протидії цій найнебезпечніший формі корупції.

На жаль, не усунуті ці недоліки й у нещодавно прийнятому Законі України "Про засади запобігання та протидії корупції" [12]. Викладене в цьому Законі поняття корупції вкрай складне, з якого недостатньо простежується навіть сутність цього явища, а саме зведення її до використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе, чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей.

Аналіз міжнародного досвіду та результати проведеного нами дослідження дають підстави вважати найбільш зваженим і ефективним запровадити єдине поняття особи, а саме - державна посадова особа, під якою пропонується вважати будь-яку особу, котра, унаслідок обрання чи призначення, обіймає посаду в органі законодавчої, виконавчої або судової влади, місцевого самоврядування та виконує відповідні організаційно-розпорядчі функції. Крім того, власне під *корупцією* пропонується вважати виконання

державною посадовою особою яких-небудь дій або бездіяльність у сфері його посадових повноважень за винагороду, надання неправомірної переваги, або її обіцянка, у будь-якій формі в інтересах особи яка надає таку винагороду, або в інтересах інших осіб, як із порушенням посадових інструкцій, так і без їхнього порушення.

Ми вважаємо, що корупційне супроводження (забезпечення) злочинної діяльності вчиняється за участі як службових осіб, державних службовців, так і інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Саме цих осіб щодо сприяння протиправної діяльності та укривання її, на відміну від пересічних громадян, ми пропонуємо вважати корумпованими зв'язками організованих кримінальних структур. Під протиправною діяльністю слід розуміти не тільки сприяння злочинним організаціям, а також і найбільш чисельним, за будовою кримінальним структурам, якими є організовані злочинні групи.

Реалізація цих пропозицій потребує суттєвого вдосконалення, насамперед, редакції статті 256 Кримінально кодексу України, яка внаслідок її недосконалої редакції, фактично не діє. Назву та диспозицію цієї статті доречно викласти в такій редакції:

Стаття 256 "Сприяння учасникам організованих злочинних груп, або злочинних організацій та вкриття їх протиправної діяльності"

- Заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам організованих злочинних груп або злочинних організацій та вкриття їх протиправної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють їх протиправній діяльності...

До того ж, буде доречним увести до цієї статті частину другу, яку бажано викласти в такій редакції:

- Ті самі дії, вчинені державною посадовою особою (службовою особою, державним службовцем, або іншою особою уповноваженою на виконання функцій держави).

Крім того, у зв'язку з тим, що хабарництво, як найбільш суспільно небезпечна складова корупції, усе більше набуває органі-

зованих форм, ми пропонуємо дещо вдосконалити редакцію статті 368 "Одержання хабара". Доцільно передбачити в ній обставини, які обтяжують покарання за вчинення дій організованою злочинною групою або одержання хабара від учасника організованої групи, злочинної організації, та ввести відповідно частину четверту, яку викласти в такій редакції:

- Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені організованою злочинною групою, або одержання службовою особою, державним службовцем хабара від учасника організованої групи, злочинної організації.

Однак, досягти успіху в запобіганні та руйнації корупційних схем, можливо лише за умов перебудови засад оперативно-розшукової діяльності, насамперед її правового, психологічного, фінансового та інституційного забезпечення. На жаль, в Україні, як на загальнодержавному так і регіональних і місцевих рівнях має місце не тільки недооцінка, а й в окремих випадках свідоме ігнорування оперативно-розшукової діяльності.

Особливу стурбованість викликає той факт, що незважаючи на загрозливі масштаби корупції в Україні, законодавцем не здійснено будь-яких помітних кроків щодо вдосконалення правових засад оперативно-розшукової діяльності та її антикорупційного спрямування.

Замість копіткої негласної пошукової та розвідувальної діяльності, відповідні заходи реалізовувались як правило гласно, і супроводжувались численними гаслами та заявами про порушення резонансних справ проти високопосадовців і спрямовувалася на отримання кількісних показників, а не на забезпечення реальної протидії корупції, мінімізації її впливу на політичні й суспільно-економічні відносини в державі. Це привело до того, що антикорупційні заходи, як і раніше, проводяться відносно дрібних корупціонерів та хабарників із числа державних службовців та службових осіб нижчої ланки.

На сучасному етапі на порядок денний гостро постало питання подальшої розробки теоретичних і практичних засад оперативно-розшукової діяльності, насамперед у сфері форм боротьби з корупцією та злочинністю [13, 135]. Погоджуючись із цією

оцінкою, слід додати, що й дотепер національне оперативно-розшукове законодавство не приведено у відповідність до Конституції країни. Крім того, ситуація кардинально змінилася після здійсненої конституційної реформи та пов'язаної з нею реформи політичної системи [14]. Навпаки, в Україні отримала сталий розвиток негативна тенденція зниження організаційного та правового рівнів оперативно-розшукової діяльності. Особливо негативний вплив на стан цієї роботи справили зміни до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" ("негайно" у різдвяний період 2001 року), які суттєво звузили сферу впливу цього закону [15]. Цим законом фактично скасовано чинність частини другої п. 8 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" щодо надання негласним співробітникам спеціальних підрозділів гарантій, що під час виконання завдань у середовищі організованих злочинних структур, вони не несуть відповідальності, якщо вони діяли в стані необхідної оборони або крайньої необхідності.

Крім того, відповідно до цього акту завдання оперативно-розшукової діяльності зведені лише до пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. Унаслідок цього оперативно-розшукова діяльність в Україні, на відміну від більшості країн, так і не стала рушійною силою в справі запобігання й протидії корупції та викриттю корумпованих зв'язків кримінальних структур у сферах державного управління та економіки.

Використання пошукових і розвідувальних заходів лише для виявлення порушень кримінального законодавства, як показала практика, на нашу думку, є помилковим і шкідливим. Після цих законодавчих нововведень, оперативно-розшукова діяльність в Україні, на відміну від інших європейських країн, не використовується не тільки для запобігання й протидії корупції, а й для інших порушень законодавства.

Першим кроком у створенні сучасних правових і організаційних засад оперативно-розшукової роботи повинно стати формування нових теоретичних підходів до розуміння сутності цієї діяльності. Під нею слід розуміти правову форму боротьби зі зло-

чинністю й корупцією, яка являє собою систему пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються уповноваженими на те державними органами із застосуванням оперативних сил, засобів і методів.

Далі, особливе занепокоєння викликає відсутність у чинному законодавстві визначення цілей (мети) оперативно-розшукової діяльності, що свідчить про недостатньо непрофесійний підхід до його розробки. Це не дає можливості уповноваженим органам концентрувати свої наявні оперативні сили та засоби на найбільш суспільно небезпечних напрямках організованої злочинної та корупційної діяльності.

На нашу думку, визначення цілей є принциповим аспектом стратегії й потребує певного політичного, правового, організаційного, психологічного та фінансового забезпечення. Цей наш висновок підтверджує й проведене Іншаковим С.М. дослідження стратегії протидії організованій злочинності. Ним запропоновано до організації стратегічного протистояння включити визначення цілей (перспективних, поточних); створення позавідомчих державних органів по боротьбі з мафією, організаційна структура яких була б адекватна вирішуваним завданням із високим рівнем захисту від корупції, шантажу, фізичних розправ із наданням пріоритету в їх фінансовому забезпеченню [16, 145-146].

Після законодавчого закріплення в 2003 році основ національної безпеки, її складових, та визначення відповідних потенційних та реальних загроз, насамперед таких як організована злочинна діяльність та корупція [3], ми вважаємо за необхідне сформулювати свою позицію із цієї проблематики. Зокрема, пропонуємо визначити, що оперативно-розшукова діяльність на сучасному етапі здійснюється з метою:

- отримання інформації в інтересах захисту конституційних прав і свобод громадян, та держави від злочинних, корупційних та інших протиправних посягань;

- прогнозування ймовірних та виявлення таких що відбуваються негативних загроз криміногенного, соціального, економічного й політичного характеру, небезпечних для національної безпеки держави;

- установлення оперативного контролю за протиправною діяльністю організацій, груп та осіб, їх локалізація, нейтралізація й ліквідація та/або зменшення масштабів цієї діяльності;

- усунення (у тому числі й негласне) умов та причин, що сприяють порушенням законодавства.

З поняттям "мета" тісно пов'язане й таке поняття як "завдання". На даний час, відповідно до чинного законодавства, завданнями оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій із метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави [17].

За нашим переконанням, це визначення не відповідає потребам практики. По-перше, воно суперечить основним теоретичним засадам управлінської діяльності. Будь-який суб'єкт управління розробляє завдання та організовує їх виконання відповідно до визначеної мети, а не навпаки.

На нашу думку, з метою більш ефективного застосування оперативних сил, засобів і методів у протидії загрозам національній безпеці [3], необхідно опрацювати питання щодо розширення об'єкту оперативно-розшукової діяльності. Наша пропозиція знаходиться в повній відповідності з результатами дослідження відомого російського вченого в цій галузі, академіка В. Аتماжитова. Він вважає, що необхідно розширити об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності, до якого слід віднести:

1. Правопорушення, які не носять кримінального характеру (адміністративні, фінансові та інші цивільно-правові);

2. Факти й обставини не протиправного характеру в економічній, соціальній і політичних сферах життя суспільства, які використовуються в злочинних цілях (створення підприємницьких, фінансових, охоронних та інших структур, приватизація, бюджетні відносини, оподаткування тощо) [18, 187].

У зв'язку з цим пропонуємо як найшвидше відмінити недосвідньо обґрунтовані доповнення 2001 року до Закону України

"Про оперативно-розшукову діяльність", а статтю 1 "Завдання оперативно-розшукової діяльності" Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" викласти в такій редакції: "Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних щодо протиправних діянь осіб, груп та організацій, у тому числі й іноземних держав, а також отримання інформації в інтересах національної безпеки держави".

Однак ефективне виконання цих завдань на сучасному етапі потребує запровадження належного психологічного забезпечення пошукових та розвідувальних заходів. Ця діяльність потребує від працівників оперативних підрозділів відповідного рівня знань, умінь та навичок щодо психологічних основ оперативного спілкування, уміння сплановано й професійно грамотно проводити його з об'єктами ОРД відповідно до визначених цілей і диференційованого змісту відповідних завдань. Ця робота, на думку відомого вченого в сфері ОРД Б.І. Бараненка, повинна здійснюватись на ґрунтовному попередньому психологічному вивченні цих об'єктів та застосуванні відповідних ціннісно-цілових моделей [19, 22-23]. Реалізація цих рекомендацій дасть можливість оперативним працівникам і негласним співробітникам ефективно застосовувати під час спілкувань способи й прийоми психологічного впливу та забезпечувати належний рівень та ефективність роботи щодо здобування фактичних даних про порушення законодавства та причетних до них осіб.

Однак ефективна оперативно-розшукова протидія організованим формам корупції та злочинності можлива лише за умов вирішення проблем співробітництва з особами із числа учасників організованих злочинних груп чи злочинних організацій. Минуло 16 років чинності Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", однак так і не було прийнято дійових заходів щодо створення відповідних механізмів реалізації статті 14 цього закону щодо використання учасників організованих злочинних угруповань у боротьбі з організованою злочинністю [8], статті 26 щодо заходів, спрямованих на розширення співробітництва з правоохоронними органами у відповідності до Конвенції ООН проти транснаціональної організа-

ної злочинності [20], а також статті 43 Кримінального Кодексу України стосовно виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої злочинної групи чи злочинної організації [21].

На теперішній час використання учасників кримінальних структур в оперативно-розшуковій діяльності поліцейських органів країн Європи залишається найнефективнішим методом боротьби з організованою злочинністю й корупцією. Досвід діяльності спецслужб цих країн підтверджує доцільність введення до кримінального та кримінально-процесуального законодавства країни норм, які допускають "угоду" з одним з обвинувачених, що розкався, а також правової конструкції "головного свідка обвинувачення".

На наше глибоке переконання, процес щодо вирішення цієї проблеми не виправдано затягнувся. Стрижневим елементом цієї роботи повинно стати вирішення проблеми звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих кримінальних структур, якщо вони активно сприяють викриттю організованих груп і злочинних організацій, розкриттю вчинених ними злочинів та відшкодуванню завданої шкоди. Це, на нашу думку, дасть можливість суттєво підвищити роль оперативно-розшукової діяльності у сфері боротьби зі злочинністю й корупцією, забезпечить більш повне і якісне викриття організованої злочинної діяльності кримінальних структур.

Слід зазначити, що в Україні частиною 2 статті 14 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", як заохочувальний засіб за ці суспільно корисні дії передбачено можливість часткового або повного звільнення від кримінальної відповідальності учасника організованого злочинного угруповання, який сприяє в процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства або під час розгляду справи в суді викриттю інших членів організованих злочинних структур, притягненню їх до відповідальності.

До речі, у статті 26 вищезгаданої Конвенції ООН, державам-учасницям рекомендовано вживати відповідних заходів для того,

щоб заохочувати осіб, які беруть або брали участь в організованих злочинних групах, до:

1) надання інформації, корисної для компетентних органів, з метою розслідування й доведення таких питань як:

- ідентифікаційні дані, характер, склад учасників, структура, місцезнаходження або діяльність організованих злочинних груп;
- зв'язки, у тому числі міжнародні, з іншими організованими злочинними групами;
- злочини, що вчинені або можуть бути вчинені організованими злочинними групами.

2) надання фактичної, конкретної допомоги компетентним органами, що може сприяти позбавленню організованих груп їхніх ресурсів або доходів від злочинів.

Як відомо, статтею 43 Кримінального кодексу України з вересня 2001 року також передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів невеликої й середньої тяжкості під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Однак, незважаючи на зазначені вище законодавчі засади, нам так і не вдалось належним чином вирішити проблему правового й соціального захисту від кримінального переслідування негласних співробітників, що виконують спеціальні завдання, учасників організованих злочинних груп, злочинних організацій, або інших осіб, які активно сприяють викриттю злочинної та корупційної діяльності.

У зв'язку з вищевказаним *пропонуємо доповнити певні чинні закони України*. Зокрема, пункт 8 статі 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" вважаємо необхідним доповнити частиною 2 такого змісту:

"Негласний співробітник оперативного підрозділу чи особа, яка співробітничає з ним, виконуючи спеціальне завдання щодо попередження чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяти їх викриттю, звільняються від відповідальності за вчинення злочинів у відповідності до чинного законодавства". Відповідно частину другу цього пункту вважати частиною третьою.

Логічно напрошуються й *доповнення до Кримінального кодексу України*. Зокрема, розділ IX "Звільнення від кримінальної відповідальності" вважаємо необхідним доповнити окремою статтею "Звільнення від кримінальної відповідальності в зв'язку з виконанням спеціального завдання, або активним сприянням у боротьбі з організованою злочинністю і корупцією" у наступній редакції:

- "Особа, за винятком організатора злочинної групи чи злочинної організації, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона вчинила злочин невеликої чи середньої тяжкості, або не навмисно вчинила особливо тяжкий злочин, не поєднаний із насильством над потерпілим, або тяжкий злочин, не пов'язаний зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому чи настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків, і в процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства чи судового розгляду справи виконувала спеціальне завдання щодо попередження чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяла їх викриттю, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним та юридичним особам, звільняється від кримінальної відповідальності";

У розділі X "Покарання та його види", частину першу статті 66 "Обставини, які пом'якшують покарання" бажано доповнити пунктом 10 такого змісту:

- "виконання спеціального завдання щодо попередження чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активне сприяння їх викриттю, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню завданих збитків та усуненню заподіяної шкоди".

Крім того, до статті 69 "Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом" слід увести частину другу такого змісту:

- "2. Більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, судом може бути призначене за вчинення будь-якого злочину, якщо винна особа в процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства чи судового розгляду справи виконувала спеціальне завдання виконання спеціального завдання щодо попередження

чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяла їх викриттю, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню завданих збитків, усуненню заподіяної шкоди". У зв'язку з цим частину другу вважати частиною третьою й після слова "перший" додати слова "або другий", далі за текстом.

У статті 81 треба внести такі доповнення:

- частину другу після слова "виправлення" доповнити словами: "а також виконував спеціальне завдання щодо попередження чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяв їх викриттю, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню завданих збитків, усуненню заподіяної шкоди";

- після частини третьої ввести нові частини: - "4. Умовно-дострокове звільнення засудженої особи, яка виконувала спеціальне завдання щодо попередження чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяла їх викриттю, від відбування покарання може бути застосоване незалежно від фактичного відбуття призначеного судом строку покарання за вчинення такою особою, за винятком організатора злочинної групи чи організації, злочину невеликої чи середньої тяжкості, або за ненавмисне вчинення особливо тяжкого злочину, не поєднаного з насильством над потерпілим, чи тяжкого злочину, не пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків; "5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання до організаторів злочинної групи чи злочинної організації не застосовується". У зв'язку з цим чинну частину четверту ст. 81 вважати частиною шостою.

У статті 82 даного кодексу пропонуємо внести такі зміни: частину третю після слова "виправлення" доповнити словами: "а також виконував спеціальне завдання щодо попередження чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяв їх викриттю, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню завданих збитків та

усуненню заподіяної шкоди"; після частини четвертої увести нову п'яту частину такого змісту:

- "5. Заміна особи, яка виконувала спеціальне завдання щодо попередження чи розкриття злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяла їх викриттю, не відбутої частини покарання більш м'яким можлива незалежно від фактичного відбуття призначеного судом строку покарання". У зв'язку з цим частину п'яту й шосту вважати відповідно частинами шостою й сьомою.

З метою створення процесуальних механізмів реалізації зазначених вище матеріальних правових норм вважаємо також необхідним внести певні зміни до чинного *Кримінально-процесуального кодексу України*, а саме:

Увести статтю 74, яка б регламентувала порядок звільнення від кримінальної відповідальності і покарання осіб названих вище категорій у наступній редакції:

Стаття 74 "Порядок звільнення від кримінальної відповідальності особи яка виконувала спеціальне завдання, учасника організованої кримінальної структури, якщо вони активно сприяли попередженню чи розкриттю злочинної та корупційної діяльності осіб, груп, організацій, або в іншій формі активно сприяли їх викриттю":

- "Прокурор, а також слідчий за згодою прокурора, за наявності підстав, зазначених у статтях 44 і 45¹ Кримінального Кодексу України, виносять мотивовану постанову про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Суддею про прийняте рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності, виноситься мотивована постанова.

По справі, яка надійшла до суду з обвинувальним вироком, за наявності підстав, зазначених у статтях 44 і 45¹ Кримінального Кодексу України, суд у закритому судовому засіданні може винести постанову про її закриття" [22, 96-114].

Реалізація наших пропозицій дасть можливість ефективно здійснювати розвідувальну діяльність шляхом проникнення в кримінальне та/або корупційне середовище негласних співробіт-

ників відповідних оперативних підрозділів або осіб, які співробітничать із ними [23].

Усе вищевикладене дає підстави зробити такі висновки.

Існуючий в Україні стан і тенденції розвитку корупції та пов'язаною з нею інфраструктури організованої злочинності вимагають цільових наукових досліджень проблем оперативно-розшукової діяльності насамперед – розвідувальній у корупційному та кримінальному середовищах.

Ефективна протидія та забезпечення реалізації принципу невідоротності покарання за корупційні дії можлива лише за умов надання в управлінській діяльності керівників відповідних державних органів пріоритетного значення оперативно-розшукової діяльності, розробці й впровадженню її сучасних організаційних форм. Над дослідженням цієї проблеми ми активно працюємо.

Використана література:

1. Дульський О.О. "Створення в Україні антикорупційного органу – нагальна вимога. Реалії, проблеми і перспективи". Науковий журнал. "Україна – НАТО". – 2008. – № 1.
2. Стенографічний звіт про розгляд на засіданні Верховної Ради України питання "Про стан боротьби з організованою злочинністю і корупцією у 2004-2005рр. від 7 жовтня 2005 р.
3. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року № 964-IV (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 39, ст. 351).
4. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року ратифікована Верховною Радою України 4 лютого 2004 року із застереженнями і заявами Закон України № 1433-ІУ.
5. Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція № 1466 (2005) про виконання обов'язків та зобов'язань Україною Документ № 10676 від 5 жовтня 2005 року
6. Звіт Трансперенсі Інтернешнл (ТІ) за 2008 рік. Джіпси Гилліан Кайзер / Gypsy Guillain Kaiser, Джесі Гарсія / Jesse Garcia, Олена Панфілова, Берлін, 23 вересня 2008 р., panfilova@transparency.org.ru
7. Долженков О.Ф. Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури організованої злочинності засо-

бами оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. Дис. на здоб. наук. ступ. доктора юрид. наук. – Одеса, 2002.

8. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, № 35, ст. 358).

9. Долгова А.И. Организованная преступность, ее развитие и борьба с ней. Организованная преступность-3: Проблемы, дискуссии, предложения. – М., 1996.

10. В.П.Семенюк. "При Кучмі 20000 підприємств украли". Газета – по киевски. Уторник. № 160 (304). 23 августа 2005 року ДІБ "Про приватизацію". ФДМУ. № 8\2005.

11. Яблоков Н.П. Криминалистика: Учебник для вузов и юридических факультетов. – М.: ЛексЭст, 2003.

12. Закон України "Про засади запобігання та протидії корупції" від 11 червня 2009 року № 1506-VI "Законодавство України" сайту Верховної Ради.

13. Бараненко Б.І. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы. Монография / Дидоренко Э.А. – Луганск, РИО ЛАВД, 2005.

14. Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV від 8 грудня 2004 року № 2222-IV". (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005, № 2, ст. 44).

15. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 січня 2001 року № 2246-III (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 14, ст. 72).

16. Іншаков С.М. "Збройні сили в стратегії в стратегії протиборства і мафії". Організована злочинність-3. – М., 1996.

17. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 22, ст. 303).

18. Агмажитов В.М., Бобров В.Г. "Об основных направлениях дальнейшего развития теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел". – С. 10; Актуальные вопросы теории и практики ОРД. Академия управления МВД России. – М., 2001.

19. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.

20. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000р. Winrosk international, Жіночий консорціум України, МВС України. – К., 2003.

21. Кримінальний Кодекс України / За ред. Ю. Кармазіна. - Х., 2001.

22. Дульський О.О. Дисертація на здобуття наукового ступеня к.ю.н. "Організаційно-правові основи діяльності спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України". - К., 2003.

23. Бараненко Б.І. "Упровадження негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані групи та злочинні організації". Психологія здійснення проникнення негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані групи та злочинні організації. Науково-практичний посібник / Дідоренко Е.О., Цветков О.Г. та ін. - Київ, НАВС України, 2004.

В.П. Захаров*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОРД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Аналізуючи практику розслідування злочинів можна прийти до висновку, що у багатьох випадках інформація, здобута оперативно-розшуковим шляхом, відіграє винятково важливу роль у доказуванні, тим самим, повною мірою сприяючи виконанню завдань кримінального судочинства.

Питанням використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві займалися вчені О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, А.В. Горбачев, Е.А. Дідоренко, О.Ф. Долженков, О.Г. Душейко, І.П. Козаченко, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, О.П. Снегерьов та інші.

Кожний злочин майже завжди залишає певну сукупність слідів, тобто той фактичний матеріал, за допомогою якого особа, яка проводить дізнання, (слідство) може, встановити об'єктивну істинну з кримінальної справи.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що діяльність вказаних вище суб'єктів кримінального судочинства не можна розглядати

* Начальник кафедри ОРД Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

як заволодіння готовими, існуючими в природі доказами. Цей процес містить у собі активну діяльність щодо пошуку джерел інформації, їхньому дослідженню та закріпленню отриманих даних у матеріалах справи [1, с. 8].

Зрозуміло, що така діяльність не обмежується пізнанням істини для себе. Вона спрямована також на те, щоб довести цю істину до всіх. У цьому змісті сліди злочину в ході розслідування не тільки збираються і досліджуються, але й процесуально закріплюються, перевіряються, тобто опредмечуються, приготівляються до використання в судовому доказуванні [2, с. 4].

Як свідчить практика, однією із причин неякісного розслідування злочинів, є існуючі недоліки саме у взаємодії між слідчими і оперативними підрозділами, відсутність належного поєднання оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, недостатнє використання оперативної інформації з метою пошуку можливих джерел доказів.

Є випадки, коли здобута оперативними підрозділами інформація, використовується, здебільшого для взаємного інформування слідчих і оперативних підрозділів, а не як приводи і підстави для порушення кримінальних справ. У той же час мають місце спроби використання матеріалів оперативно-розшукових заходів як доказів, які нічого не можуть додати нового до процесу доказування у кримінальній справі.

Необхідно відмітити, що не завжди усі зібрані оперативними працівниками матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть використовуватись в інтересах кримінального судочинства. З цієї метою використовуються лише ті з них, які відповідають матеріалам кримінальної справи і заслуговують на довіру, а також, якщо їх використання не стане причиною розшифровки оперативно-розшукових засобів і методів роботи та джерел конфіденційної інформації.

У вітчизняній юридичній літературі проблеми співвідношення оперативно-розшукової діяльності і доказування – в основному зводились до питання можливості використання результатів оперативно-розшукової діяльності як доказів у кримінальній справі. Причому розкид думок з цього питання коливається в діапазоні

від повного заперечення використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як доказів у кримінальному судочинстві, до необхідності законодавчого розширення їхнього застосування. Одні науковці категорично стверджують, що використання результатів оперативно-розшукової діяльності як доказів практично неможливо, оскільки відсутні передбачене процесуальним законом їх джерело, а також процесуальну форму збирання [3, с. 188] інші висловлюються за подальшу процесуалізацію форм їх збирання і пропонують процесуальну регламентацію оперативно-розшукової діяльності [4, с. 73].

Відомий російський учений в області доказового права А.Р. Белкін не погоджується з можливістю використання у кримінальному судочинстві відомостей, одержаних оперативно-розшуковим шляхом. Зокрема, він стверджує, що способи одержання такої інформації не належать до способів, що їх допускає кримінально-процесуальний закон [5, с. 167].

Але, як відомо, українське кримінально-процесуальне законодавство пішло шляхом визнання окремих способів оперативно-розшукового одержання фактичних даних доказами в кримінальному судочинстві. Проте, легітимна можливість використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у доказуванні за кримінальними справами ще не означає, що вони у будь-якому випадку можуть увійти в кримінальний процес через такий вид доказів, як інші документи. Відомості про факти й обставини, що мають значення для справи і які сприймалися оперативним співробітником чи особою, яка співпрацює з оперативно-розшуковим підрозділом на конфіденційній основі, не можуть походити від офіційних органів. За необхідності вони можуть бути отримані лише шляхом допитів громадянина як свідка і відповідно до порядку формування таких показань [6, с. 24].

Таким чином, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності у всіх випадках отримуються фактичні дані, але доказами вони стають лише в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством.

На наш погляд досить важливим є положенням із допущення можливості визнання речовим доказом копії предметів докумен-

тів. У цьому випадку до них повинні пред'являтися особливі вимоги. Мова йде про копії документів, предметів, слідів, об'єктів які були здобуті в ході проведення оперативно-розшукових заходів і можуть бути знаряддями злочину, або зберегли на собі його сліди стали об'єктом злочинних дій і тому можуть бути використані для розкриття злочину. Тут необхідна повна впевненість, що це копія саме певного конкретного предмета (речі, документа, сліду і т.ін.), а не подібного йому з числа інших. Зміст і якість копії повинні давати можливість сприйняття і оцінки її саме для вирішення питання про допуск її як доказу.

Дані обставини мають важливе значення при визначенні можливості використання копії матеріалів, добутих оперативно-розшуковим шляхом для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі.

Питання про можливість чи неможливість такого використання повинно вирішуватись слідчим у кожному конкретному випадку з урахуванням інших матеріалів кримінальної справи.

Так, при проведенні оперативно-розшукових заходів, таких, як участь оперативного працівника у перевірці фінансово-господарської діяльності зашифрований або негласний оперативний огляд приміщення і документів, оперативним співробітником отримані ксерокопії бухгалтерських документів, які були знаряддям вчинення злочину. Після порушення кримінальної справи оригінали даних документів вилучити не вдалось через їх знищення підозрюваними. Виникає питання, чи можуть бути направлені слідчому ксерокопії документів для визнання речовими доказами? Ми вважаємо, що можуть, але позитивне вирішення питання залежатиме від слідчого і проведення ним слідчих дій щодо їх перевірки з метою оцінки і долучення до справи. Слідчими діями тут можуть бути: допити обвинувачених та свідків з пред'явленням їм копій документів, ставка віч-на-віч; проведення почеркознавчих, бухгалтерських, судових та інших експертиз; а також покази оперативного працівника як свідка про обставини отримання копій та інше. Сукупність зібраних матеріалів може дати підстави визнати представлені копії доказами або відмовитись від їх використання в процесі доказування.

Бандурка О.М. та Горбачов О.В. зазначають, що встановлений законом порядок доказування обов'язковий для всіх учасників процесу. Однак не всіх він в однаковій мірі задовольняє. Відомо, що оперативні працівники є прибічниками найбільш простих способів уведення в кримінальний процес даних, що отримані в результаті проведення оперативно-розшукових заходів. Діючий же порядок доказування характеризується високим рівнем вимог до допустимості доказів. Але причин для зниження рівня таких вимог вони не знаходять, а навпаки, відводять кримінально-процесуальному законодавству роль своєрідного "фільтра", який, визначаючи напрямки в реалізації матеріалів, що зібрані в ході оперативно-розшукової діяльності, захищає громадян від необгрунтованих підозр і обвинувачень, сприяє реалізації засад справедливості у всіх проявах соціального життя [7, с. 112].

Прийнятий у 1992 році Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" розширив сферу використання оперативно-розшукових матеріалів в інтересах кримінального судочинства. Зокрема, він констатував можливість використовувати їх як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій, разом з тим не усунув суперечностей зі ст.94 КПК України, яка не передбачає вказаних вище приводів та підстав для порушення кримінальної справи [8, с. 303].

З метою залучення результатів ОРД у кримінальне судочинство були внесені зміни до Кримінально-процесуального кодексу України, у ч. 2 ст. 65 КПК доповнено нормою, відповідно до якої протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами при провадженні оперативно-розшукових заходів визнаються джерелами доказів.

Разом з тим запропоновані формулювання ще не усунули існуючих неузгодженостей, а саме: чітко не визначено, які саме уповноважені органи мають право складати протоколи, документи та додатки до них відповідність протоколів, складених за результатами ОРД вимогам, що пред'являються до протоколів слідчих дій; перелік спеціальних заходів, порядок їх застосовування для фіксації злочинних дій; можливість використання як носіїв

доказової інформації інших джерел, що складаються за результатами ОРД оперативними працівниками (рапорти, акти, довідки, тощо); порядок направлення протоколів з відповідними додатками до них за результатами оперативно-розшукових дій, органу дізнання, слідчому, прокурору або суду.

У контексті вищезазначеного здається доцільним привести думку М.Є. Шумила, який зазначає, що "...підстави стверджувати, що визнання українським законодавством джерелом і видом доказів протоколів, складених у ході оперативно-розшукової діяльності, не є науково-обґрунтованим, не узгоджується з положенням і принципами чинного КПК" [9, с. 192].

Тут ми згодні з Погорецьким М.А., який стверджує, що "...технічні питання, в тому числі й режимних заходів, повинні вирішуватися на відомчому та міжвідомчому, підзаконному рівні, але питання щодо самої процедури надання як дозволу на проведення зазначених у ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" заходів, так і надання дозволу на використання їх результатів у кримінальному судочинстві – це суто законодавчий рівень правового регулювання" [10, с. 36].

Більшість за кількістю і складністю питань щодо використання оперативно-розшукових даних у розслідуванні злочинів виникає при необхідності використати їх у формах, що передбачають безпосереднє залучення до кримінальних справ матеріально фіксованих результатів оперативно-розшукової діяльності, а серед них тих, які отримані із застосуванням негласних оперативних сил і засобів.

Порядок, використання оперативно-розшукових даних, форми вводу матеріалів та інформації у кримінальний процес, а також інтереси збереження негласних джерел, сил, методів оперативної роботи від розшифрування перед злочинними елементами вимагають також розробки тактичних прийомів їх використання у процесі розслідування.

В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько визначають, що негласна оперативно-розшукова діяльність дозволяє відстежувати злочини, які готуються і вчинюються, контролювати злочинну діяльність, активно впливати на неї, приймати відповідні рішення, а також

використовувати весь потенціал оперативно-розшукових заходів для розкриття вчиненого злочину, надавати суттєве сприяння в розкритті злочинів. Тому тактика ведення оперативної інформації та проведення оперативно-розшукових заходів повинна зайняти відповідне місце не лише в теорії оперативно-розшукової діяльності, а й у криміналістиці. Це пов'язано ще й з тим, що в даний час існує тенденція до того, щоб надавати доказової сили оперативно-розшуковим заходам [11, с. 9].

Тому з прийняттям низки законів, що регламентують ОРД постають нові проблеми тактичних аспектів використання оперативно-розшукових даних.

На необхідність наукового дослідження та впровадження у практику тактичних прийомів розкриття й розслідування злочинів з використанням можливостей оперативних підрозділів різних правоохоронних органів держави вказують Б.І. Бараненко, І.П. Козаченко, О.В. Темніков і ін. Стратегічним напрямком теорії оперативно-розшукової діяльності вони називають розробку та впровадження у практику механізму реалізації окремих положень Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" і серед них: використання оперативно-розшукової інформації в кримінальному судочинстві; застосування та використання оперативно-розшукових даних, отриманих із застосуванням оперативно-технічних засобів, на різних стадіях кримінального процесу; теоретичні дослідження та обґрунтування допустимості оперативно-розшукових матеріалів як джерел доказової інформації [12, с. 32; 13, с. 24; 14].

Тактичні підходи до використання матеріалів оперативно-розшукових заходів обумовлюються необхідністю звести до мінімуму розшифровку методів оперативно-розшукової діяльності й відсутністю обставин, що можуть заважати їх передачі в суд (загроза життю або здоров'ю громадян, що надають негласну допомогу, можлива розшифровка конфігурантів, тактики застосування оперативно-технічних засобів, тощо), а також можливістю нейтралізувати створюване окремими засобами масової інформації враження про глобальне розповсюдження і використання оперативно-розшукових заходів.

Тому, на наш погляд дослідження й розробка питань тактики використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в розслідуванні злочинів повинно зайняти своє продовження в теорії оперативно-розшукової діяльності.

Використана література:

1. Пунда О.О. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності у доказуванні в кримінальному процесі. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 17. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2002. – 548 с.

2. Терьшник М.П., Слинко С.В. Теория доказательств: Учебное издание. – Х.: Арис, 1998. – 240 с.

3. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали наук. – практ. конф. (28-29 квітня 2002 р., м. Харків) / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер. – 216 с.

4. Грошевий Ю., Дідоренко Е., Розовський Б. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2003. – № 1. – 215 с.

5. Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-метод. пособ. – М, 1999. – 316 с.

6. Доля Е.И. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам // Российская Юстиция, 1994. – № 6. – 115 с.

7. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 241 с.

8. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – 2 червня.

9. Див. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали наук. – практ. конф. (28-29 квітня 2002 р., м. Харків) / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер. – 291 с.

10. Погорельський М.А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності

в кримінальному процесі // Вісник Верховного Суду України. - 2003. - № 2. - 196 с.

11. Коноватова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции. Учебное пособие. - Харьков: Гриф, 1997. - 211 с.

12. Бараненко Б.І., Тарасенко В.Є. Шляхи удосконалення інформаційного забезпечення оперативної роботи підрозділів карного розшуку ОВС України // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. - № 1, 2. - 2003, Київ. Науково Теоретичний Журнал. - 183 с.

13. Козаченко І.П. основні напрямки теоретичних і практичних досліджень в галузі оперативно-розшукової діяльності // Інформаційний бюлетень Республіканського навчально-методичного центру МВС України. - 1995. - № 3. - 195 с.

14. Бараненко Б.І., Темников А.В. Оперативно-розыскное сопровождение досудебного следствия в Украине (методологические, правовые, функционально-структурные аспекты) / Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск, №1. Частина1. - Луганськ: РВВ ЛДУВС. - 2008. - С. 26-41.

І.Ф. Хараберюш*

РОЗВИТОК ОПЕРАТИВНОЇ ТЕХНІКИ ЯК НАПРЯМОК УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС

Займаючись дослідженням проблем наукового забезпечення оперативно-розшукової діяльності [1; 2], а саме удосконаленням оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, професор Бараненко Б.І. доводить, що завданням сьогодення має стати розробка й нормативно-правове закріплення засад, які б забезпечували максимальну реалізацію

* Начальник кафедри спеціальної техніки, інформатики та інформаційних технологій Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент.

під час здійснення оперативної розробки відповідних об'єктів тих заходів і засобів ОРД, які дають найбільшу результативну практичну віддачу [2, с. 10]. Далі, розвиваючи цю думку, науковець визначає, що у дійовій структурі оперативної розробки одне з центральних місць належить отриманню оперативно-розшукової інформації, що має важливе орієнтовне значення для досудового слідства, зокрема щодо визначення найбільш оптимальної тактики розслідування кримінальної справи [2, с. 12-13].

Ми погоджуємося з цим і нам хотілося б розкрити цю наукову тезу шановного професора, беручи до уваги досягнення науково-технічного прогресу та стрімкий розвиток нових інформаційних технологій. Спираючись на досвід протидії злочинності на сучасному етапі розвитку правоохоронних систем України, Росії, більшості розвинених країн Європи та Америки, ми можемо бачити збільшення ролі нових методів отримання оперативної інформації і перспективності використання сучасних інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності. При цьому треба враховувати також те, що ці технології створюють передумови як для істотної зміни способів здійснення "традиційних" злочинів, так і для появи нових видів злочинної діяльності, які обумовлюють проведення звичайних та специфічних оперативно-розшукових заходів [3, с. 145-152; 4].

Окремим чинником, що сприяє сьогодні удосконаленню засобів протидії злочинності, треба вважати те, що злочинність в інформаційній сфері фахівцями різних країн віднесена до переліку загроз національній безпеці [3, с. 34; 5, с. 34]. При цьому необхідно враховувати також переведення великої кількості інформації, яка представляє інтерес для правоохоронних органів, в глобальне інформаційне середовище. Це значно ускладнює її отримання і оперативні підрозділи при проведенні оперативної розробки об'єктів ОРД стикаються із завданнями отримання в глобальних інформаційних мережах необхідної інформації.

Не викликає сумніву, що науково-технічна озброєність сучасної злочинності, розширення використання інформаційних технологій та телекомунікаційних засобів у злочинній діяльності вимагає від правоохоронних органів адекватної реакції як у плані

розвитку нових напрямків протидії, так і в пошуку нових підходів для протидії різним формам злочинності. Досліджуючи теоретико-методологічні засади застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції, Ю.Ю. Орлов разом з традиційними основами ОРД (правова, організаційна, тактична) запропонував враховувати *технічний аспект* цієї діяльності, який пов'язаний із застосуванням засобів спеціальної техніки з метою виконання завдань ОРД [6, с. 13-19]. Тим самим підкреслюється думка, що закономірності розвитку науки і техніки характерні й для ОРД як самостійної науки. Їх вплив проявився при виникненні ОРД як галузі наукових знань та в її розвитку, а в кінцевому підсумку привело до широкого впровадження в практику засобів спеціальної (оперативної) техніки для отримання оперативно-розшукової інформації [7, с. 103]. Це також знайшло своє відображення і в теорії ОРД, де спеціальна (оперативна) техніка була відокремлена окремою групою і, згідно за класифікацією, зайняла гідне місце серед інших засобів отримання фактичних даних та оперативно-розшукової інформації.

Значного розвитку набули дослідження щодо використання спеціальної (оперативної) техніки в діяльності ОВС у другій половині XX сторіччя. Аналіз наукової літератури показує, що приділяли увагу цьому питанню такі науковці як П.П. Артеменко, А.Д. Безруков, В.І. Декане, С.В. Ігнатов, А.І. Комаров, Е.І. Низенко, В.Н. Омелін, Є.Ф. Толмачов. Сучасні вчені незалежної України також приділяють значну увагу теоретичним та практичним розробкам застосування спеціальної техніки – це Л.І. Громовенко, П.А. Єрмаков, Ю.Ф. Жаріков, О.В. Золотар, І.П. Козаченко, Ю.Ю. Орлов, С.С. Паламарчук, В.П. Сапальов, І.Р. Шинкаренко та інші. Однак, деякі з наукових питань остаються відкритими і потребують подальшого дослідження та удосконалення, а саме: невизначеність в понятійному апараті, недосконалість тактичного забезпечення та нормативно-правового регулювання застосування засобів спеціальної (оперативної) техніки, відсутність належного інформаційно-телекомунікаційного забезпечення оперативних підрозділів тощо.

Підтвердженням важливості та необхідності розв'язання цих нагальних питань можуть бути останні дисертаційні дослідження

Кряковцева С.М. [8] та Степанова Ю.В. [9]. Кряковцевим С.М. проведено комплексне дослідження питань щодо нормативно-правового регулювання застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ. Зокрема, автором вирішувались такі завдання: дослідження генези нормативних актів, які регулюють застосування засобів оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності й визначення тенденції їх змін; удосконалення правової регламентації застосування оперативної техніки в контексті дотримання особистих прав людини; удосконалення порядку використання інформації, здобутої за допомогою оперативної техніки, у кримінальному судочинстві; розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які регулюють організацію і тактику застосування оперативної техніки.

Степанов Ю.В. при дослідженні порядку використання комп'ютерних засобів для вирішення завдань оперативної розробки провів вивчення соціальної зумовленості застосування комп'ютерних засобів для підвищення ефективності оперативної розробки; визначив поняття, види та основні напрями використання комп'ютерних засобів для розв'язання завдань оперативної розробки; дослідив особливості пошукових заходів, які здійснюються з використанням комп'ютерних засобів, та визначив основні напрями їх застосування для встановлення осіб, що вчинили злочин; визначив основні шляхи використання комп'ютерних засобів із метою перевірки і збагачення первинної інформації про підготовку та вчинення злочинів тощо.

І хоча не усі положення наукових розробок названих науковців є безспірними, але головним в них є те, що зосереджена увага і зроблені якісні кроки у бік удосконалення нормативно-правового регулювання застосування оперативної техніки та тактики використання програмних та програмно-технічних засобів для вирішення завдань оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. Тим самим визначені напрямки удосконалення оперативної розробки шляхом застосування засобів оперативної техніки.

Використана література:

1. Бараненко Б.И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: монография / Б.И. Бараненко, Э.А. Дидоренко. – Луганск: РИО ЛАВД, 2004. – 212 с.

2. Бараненко Б.И. Проблемы научного обеспечения совершенствования оперативно-розыскной деятельности оперативных подразделений ОВД Украины / Б.И. Бараненко, К.Л. Федоров // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2008. – Спеціальний випуск № 4. Ч. 1. – С. 3-23.

3. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій: монографія / [І.Ф. Хараберюш, В.Я. Машук, В.А. Некрасов, О.І. Хараберюш]. – К. : КНТ, 2007. – 196 с. – (Сер.: Проблеми оперативно-розшукової діяльності).

4. Луговик В.Ф. Правовые проблемы осуществления ОРД в глобальных компьютерных сетях / В.Ф.Луговик, А.Л.Осипенко // Полицейское право. – 2007. – № 1. – С. 172-177.

5. Осипенко А.Л. Об актуальности оперативно-розыскных проблем борьбы с преступностью в глобальных компьютерных сетях / А.Л. Осипенко // Оперативник (сыщик). – 2009. – № 1 (18). – С. 34-38.

6. Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика) : монографія / Ю.Ю. Орлов. – К. : Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2007. – 559 с.

7. Волюнский В.А. Криминалистическая техника: наука-техника – общество – человек / В.А. Волюнский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.

8. Кряковцев С.М. Нормативно-правове регулювання застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / С.М. Кряковцев. – К., 2009. – 20 с.

9. Степанов Ю.В. Використання комп'ютерних засобів для вирішення завдань оперативної розробки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність" / Ю.В.Степанов. – Львів, 2009. – 20 с.

В.С. Кубарев*
И.В. Кубарев**

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ МЕТОДИКИ РАСКРЫТИЯ ЛАТЕНТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Прежде всего, нам бы хотелось высказать искреннюю благодарность Луганским коллегам за предложение принять участие в формировании материалов, приуроченных к 75-летию многоуважаемого агентуриста-практика и ученого, одного из фундаторов науки оперативно-розыскной деятельности Бориса Ивановича Бараненко.

Борис Иванович предельно скромный человек, поэтому мало кто знает (но мы, Дончане, помним), что агентурно-оперативную закалку он прошел вместе с такими поистине глыбами агентурной работы как Михаил Степанович Поперека (известный в чекистских кругах бывшего СССР человек – последнее время трудившийся начальником УВД Донецкой области), Евгений Илларионович Лагода (первый руководитель 6-го управления МВД СССР), Евгений Леонтьевич Мельник (работавший начальником УУР МВД Украины), Петр Лаврентьевич Коваленко (зам. начальника УВД Донецкой области), Евгений Павлович Фадеев и Владимир Александрович Авдюшин (УВД г. Мариуполя) и этот список можно было бы продолжить многими-многими другими знаковыми личностями.

За плечами юбиляра интереснейший практический опыт агентурной работы. Когда он начинает рассказывать только о некоторых проведенных оперативных комбинациях (в оговорках по Фрейду), то даже у нас, казалось бы не "лыком шитых" практиков, по настоящему дух захватывает.

Сегодня, большой вклад профессор Бараненко Б.И., уже как настоящий маститый учёный, вносит в развитие теории оперативно-розыскной деятельности.

* Доцент кафедры ОРД Донецкого юридического института ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, кандидат юридических наук.

** Преподаватель кафедры криминалистики Донецкого юридического института ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, кандидат юридических наук.

Достаточно сказать, что он инициировал и принял деятельное участие в создании постоянно действующего семинара "Методологические проблемы теории и практики оперативно-розыскной деятельности", пожалуй, единственного на Украине, который системно и успешно работает, а также в открытии на базе ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко научно-исследовательской лаборатории по правовым и организационно-тактическим проблемам ОРД, которую Борис Иванович и возглавляет.

В юбилейную дату нельзя, не упомянуть, обойти стороной и множество научных работ Борис Ивановича. Не умаляя их важности и актуальности, для нас особый интерес представляет монография "Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы".

Автор, вместе с Эдуардом Алексеевичем Дидоренко, к большущему сожалению ныне покойному (пусть Божья благодать будет на нем), обращают особое внимание на "не решенные ещё на сегодня вопросы генезиса и назначения теории ОРД, её принципов и функций, адекватного соотношения этой теории и практики, в том числе относительно определения роли ОРД в отдельных сферах общеправовой системы борьбы с преступностью, а также задач, направленности и интенсивности соответствующих научных исследований". Как сильно! Без преувеличения можно констатировать тот факт, что для всех нас, да и будущих поколений, этой посылкой уважаемые профессора на многие годы вперед задали очень важные пути разработки теории ОРД как отрасли научного знания.

В целом ряде последних работ Борис Иванович поднимает очень важные темы раскрытия преступлений оперативными подразделениями ОВД. Солидаризируясь с автором в актуальности этих вопросов, и нам бы хотелось высказать по ним несколько соображений.

Прежде всего, необходимо подчеркнуть, что не вся преступность является объектом "приложения" оперативно-розыскной деятельности, а только такие её срезы, как:

- неочевидные преступления;
- латентные преступления;

- очевидные преступления при наличии данных о противодействии расследованию.

И бесспорно то, что проблемы раскрытия преступлений оперативными подразделениями рассматриваются в таком разделе теории оперативно-розыскной деятельности* как оперативно-розыскная методика.

Если оперативно-розыскная тактика вооружает оперуполномоченного приемами применения в конкретной ситуации оперативно-розыскных сил, средств и методов, то – методика – призвана, на основе исследования практики, вырабатывать научно обоснованную систему знаний (в практическую деятельность они воплощаются в виде методических рекомендаций) о наиболее целесообразном, комплексном, оптимальном и эффективном проведении агентурно-оперативных мероприятий по быстрому и полному раскрытию преступлений, т.е. – выполнению задач уголовного судопроизводства (ст.ст. 2, 22, 23 и др. УПК Украины).

Нам представляется, что по существу, оперативно-розыскная методика состоит из 3-х частей:

1) общая теория оперативно-розыскной методики, призванная исследовать ее предмет, функциональное назначение, принципы, структуру, связи с другими отраслями научных знаний;

2) особенная часть оперативно-розыскной методики, разрабатывающая, так называемые, частные оперативно-розыскные методики борьбы с отдельными видами преступлений (с учетом их специфики), позволяющие при тщательном учете индивидуальных особенностей каждого общественно-опасного деяния использовать своего рода программу действий в типичных оперативно-тактических ситуациях. Она имеет ярко выраженный прикладной характер и, прежде всего, этим отличается от общей теории;

* На наш взгляд оперативно-розыскная деятельность – это социально обусловленная целями Национальной безопасности (в широком понимании этой категории) Конституционная обязанность специальных субъектов осуществлять преимущественно негласные мероприятия с использованием специфических сил средств и методов.

3) конкретные миниметодики, которые разрабатываются оперуполномоченным, в связи с необходимостью решения различных оперативно-тактических задач борьбы с преступностью, тем, чтобы оптимальным образом упорядочить свои действия, наиболее эффективно использовать оперативно-розыскные силы, средства и методы.

Общие положения оперативно-розыскных методик раскрытия неочевидных и латентных преступлений различны.

С позиций системно-структурного подхода оперативно-розыскная методика раскрытия неочевидных преступлений состоит из трех этапов:

- 1) первоначальных (неотложных) и
- 2) последующих (дальнейших) оперативно-розыскных мероприятий;
- 3) оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства (факультативный) [1, с. 3-9].

Причём, второй этап, если на первом причастные к совершению преступления лица не установлены, начинается с момента заведения оперативно-розыскного дела категории "Преступление" [2, с. 128-134] в сроки, предусмотренные приказом МВД Украины, регламентирующим ОРД ОВД.

Что же касается оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, то она состоит из пяти этапов:

- 1) оперативно-поисковая деятельность по добыванию первичной информации [3, с. 11-24] о совершении замаскированных преступлений, которая реализуется в такой оперативно-тактической форме - как оперативное обслуживание [4];
- 2) реагирование по материалам перепроверки первичной информации;
- 3) документирование преступной деятельности фигурантов оперативной разработки;
- 4) реализация информации добытой в процессе документирования;
- 5) оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства (факультативный).

На наш взгляд, оперативно-поисковая деятельность сотрудника оперативного подразделения – это, вытекающее из Конституционной обязанности органов внутренних дел по борьбе с преступностью, основное направление реализации оперативно-розыскной функции оперуполномоченным, заключающееся в проведении комплекса негласных и гласных мероприятий по добытию первичной информации о признаках совершения латентных преступлений конкретным лицом (лицами) или указывающей на такие факты.

Следует подчеркнуть, что повышения эффективности оперативно-поисковой работы, по нашему мнению, можно добиться путем:

- качественного улучшения сети негласных сотрудников, используемых преимущественно для оперативного поиска и наиболее целесообразной их расстановки;
- создания информационно-аналитической [5] и технико-информационной разведки, где должен использоваться накопленный положительный опыт зарубежных спецслужб;
- совершенствования форм и тактических приемов взаимодействия с различными субъектами исполнительной власти, правоохранительных органов и контролирующих ведомств в ходе осуществления оперативного поиска.

В практической деятельности имеют место случаи, когда латентные преступления раскрываются в процессе проверки добытой первичной оперативно-розыскной информации. Однако, как показывает исследование, подавляющая их часть являются продолжаемыми или же длящимися, поэтому оперативно-розыскная методика их раскрытия предполагает проведение оперативной разработки, осуществляемой в рамках оперативно-розыскного дела категории "Защита".

Безусловно, начало оперативной разработки предполагает наличие на втором этапе перепроверенной первичной оперативно-розыскной информации, дающей основание обоснованно заподозрить конкретное лицо (лиц) в совершении замаскированного преступления (ий), а разоблачить его (их) без проведения комплекса взаимосвязанных агентурно-оперативных мероприятий не представляется возможным.

Документирование преступной деятельности фигурантов оперативной разработки (разрабатываемых*) является главным этапом в оперативно-розыскной методике раскрытия латентных преступлений.

На наш взгляд, документирование преступной деятельности разрабатываемых – это один из этапов раскрытия латентных преступлений, который осуществляется в процессе оперативной разработки и заключается в проведении комплекса агентурно-оперативных мероприятий по добыванию информации необходимой для решения задач уголовного судопроизводства.

Следует подчеркнуть, что выявление агентурно-оперативным путем носителей информации, которое в ОРД получило название "направления документирования", сформулировано исходя из положений УПК Украины (ч. 2 ст. 65). Можно согласиться с мнением Д.И. Беднякова, что этими направлениями являются: "установление лиц, могущих быть свидетелями по уголовному делу; выявление предметов, могущих быть источниками доказательств; фиксация действий преступников" [6, с. 83].

Для реализации перечисленных направлений оперуполномоченный использует, в зависимости от оперативно-тактической ситуации, соответствующие силы, средства и методы ОРД.

Безусловно, ответственным этапом в оперативно-розыскной методике раскрытия латентных преступлений является реализация материалов оперативной разработки.

В приказе МВД Украины, утвердившем "Инструкцию об оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел Украины" (2004 г.), указано, что материалы оперативно-розыскного дела, заведенного в отношении лиц, которые подготавливают либо совершили преступление, подлежат реализации и использу-

* Разрабатываемый. В ОРД человек, чье преступное (вероятно) деяние подлежит изучению в ходе опер.-розыск. процесса на стадии разработки, и чья деятельность дает основание для заведения одного из видов ДОО – дела опер. разработки. / Словарь оперативно-розыскной деятельности / Авт.-сост. Проф. А.Ю. Шумилов. – М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2004. – 168 с. – (Библиотека оперативника (открытый фонд). С. 117-118.

ются как поводы и основания для возбуждения в отношении лица (группы лиц) уголовного дела.

В российском открытом учебнике, после рассмотрения некоторых подходов к использованию добытой по делам оперативной разработки информации приведено следующее мнение, что "...можно в качестве одного из вариантов использования информации по ДОУ (дело оперативного учета – В.К., И.К.) назвать осуществление комплекса совместных процессуальных действий и ОРМ (оперативно-розыскных мероприятий – В.К., И.К.), которые обеспечивают возможность использования при расследовании данных, полученных в процессе документирования, в целях изобличения виновных в совершенном деянии и в конечном счете раскрытия преступления" [7, с. 470].

Сходной точки зрения придерживаются и отечественные ученые [8], в частности, В.Д. Пчелкин считает, что "обобщая высказанные в литературе точки зрения, можно констатировать, что реализация материалов оперативной разработки – это использование полученной зашифрованным или негласным путем информации для осуществления мер по предупреждению, выявлению и раскрытию преступлений и принятия в отношении конкретных виновных лиц предусмотренных законом мер" [9, с. 279], с чем трудно не согласиться.

Необходимость в агентурно-оперативном сопровождении уголовного судопроизводства возникает в случае выдвижения оперуполномоченным версии о противодействии заинтересованных лиц установлению истины по расследуемому уголовному делу.

К сожалению, как показывает изучение и анализ практики, оперативные подразделения не перестроили пока свою работу на качественно более высокий уровень. Не используются в полной мере возможности негласного аппарата, легендированных предприятий и т.д.

Исходя из вышеизложенного, по нашему мнению, путями совершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений могут быть, прежде всего, меры, которые бы урегулировали:

а) оперативно-розыскную политику Украины по борьбе с преступностью*;

б) организационную основу деятельности правоохранительных органов Украины в целом по борьбе с экономической преступностью (уровень латентности которой самый высокий)“;

в) проведение "глубинных" оперативных разработок, в т.ч. и путем внедрения в преступные сообщества штатных и нештатных негласных сотрудников;

г) создание, с целью повышения результативности документирования преступной деятельности разрабатываемых, легендированных предприятий;

д) систему оперативно-розыскных мероприятий по обеспечению государственной охраны работников суда и правоохрани-

* Оперативно-розыскная политика представляет собой направление правотворческой деятельности государства и правоприменительной деятельности соответствующих государственных органов по выработке и применению оперативно-розыскных мер борьбы с преступностью / Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. - М.: ИНФРА - М, 2007. - X, 832 с. - (Высшее образование). - С. - 91. Безусловно, оперативно-розыскная политика является составной частью уголовной политики, которая, в свою очередь, взаимосвязана с избранной обществом стратегией (доктриной) отношения к преступности (это может быть: предупреждение преступности; война с преступностью; контроль над преступностью; воздействие на преступность; борьба с преступностью; противодействие преступности) и выражающейся, на наш взгляд, в политической воле.

“ В целом, на наш взгляд, должна быть пересмотрена система государственных органов, призванных вести борьбу с экономическими преступлениями. В мае 2002 года на научно-практической конференции, в тогда ещё НАВСУ, мы высказали предложение, с кратким изложением обосновывающих аргументов, чтобы собрать их под "крыло" налоговой милиции. См.: Кубарев В.С. Удосконалення ОРД ОВС по боротьбі зі злочинністю. // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах. - К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. - Ч.2. - С. 204-207. В том же году, ещё более радикальное, но уже, предложение, Президенту Украины внёс Генеральный прокурор Украины С.М. Пискун - создать на базе ГНА - Министерство экономической безопасности, передав ему функции и полномочия Государственной таможенной службы и ГСБЭП. См.: Примаченко А. Родина в безопасности // Зеркало недели. 2002. 27 сентября. № 36 (411). Мы не претендуем на бесспорность, но то, что здесь есть очень серьезный и злободневный вопрос, требующий скорейшего разрешения, так это да.

тельных органов, участников уголовного судопроизводства и лиц, которые сотрудничают с оперативными подразделениями на конфиденциальной основе.

Думается, что реализация этих мер даст возможность существенно активизировать борьбу с латентными преступлениями.

Дорогому юбиляру, низкий поклон, спасибо, что он у нас есть, пусть Боженька хранит его, многие лета ему!

Использованная литература:

1. Кубарев И.В., Кубарев В.С. Сопровождение уголовного судопроизводства в оперативно-розыскной методике раскрытия преступлений. // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. У двох частинах. Частина 2. – 2008. – 199 с.

2. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение) Часть первая. Учебное пособие Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко, В.А. Глазков, Н.И. Курочка, В.А. Силуков, А.Г. Цветков; Под ред. проф. Э.В. Виленской; МВД Украины, Луг. акад. внут. дел им. 10-летия независимости Украины. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – 245 с.

3. Кубарев В.С., Кубарев И.В. Оперативно-поисковая деятельность сотрудника ГСБЭП по выявлению преступлений в сфере оборота бюджетных средств: Учебно-методическое пособие. – Донецк: Донецкий юридический институт Луганского государственного университета внутренних дел, 2006. – 144 с.

4. Кубарев В.С. Поняття, рівні та режими оперативного обслуговування оперативним уповноваженням ДСБЕЗ об'єктів господарського комплексу // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 3. – Ч. 2. – С. 60-62.

5. Кубарев В.С. Про деякі проблемні питання оперативно-розшукової діяльності щодо викриття організованих злочинних угруповань. // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. Випуск 6. Актуальні питання оперативно-розшукової діяльності та боротьби з організованою злочинністю. – 1997. – С. 118 – 127.

6. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1991. – 208 с.

7. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: ИНФРА – М, 2007. – 832 с.

8. Дидоренко Э.А. Правовые и организационно-тактические проблемы оперативной разработки. – К., 1979.

9. Пчолкін В.Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості: Монографія. – Одеса: Вид-во ОЮІ НУВС, 2005. – 376 с.

10. Бараненко Б.И., Дидоренко Э.А. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы. Монография. 2-е изд. Дополн. и перераб. – Луганськ: РИО ЛАВД. – 2005. – 135 с.

С.В. Єськов*

ЗМІСТ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ У СФЕРІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Останнім часом проблема судового контролю в оперативно-розшуковій діяльності привертає увагу багатьох вчених, по праву стаючи своєрідним епіцентром дослідницької інтенсивності. Приємно констатувати, що і професор Б.І. Бараненко, наш сьогоднішній ювіляр, має безпосереднє відношення до ґрунтовного аналізу гарантій дотримання законності в оперативно-розшуковій діяльності, виступивши в свій час ініціатором та творчим натхненником видання одного з найкращих вітчизняних підручників "Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні"¹.

Отже, відносно судового контролю в оперативно-розшуковій діяльності не слід стверджувати, що це питання залишилося поза увагою юристів, але не можна сказати й того, що названа проблема знайшла своє остаточне вирішення. Насамперед, складність її розв'язання обумовлена різними або неоднозначними підходами дослідників. Так, досліджуючи правові аспекти судового контро-

* Доцент кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

¹ Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие / Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко, В.А. Глазков, Н.И. Курочка, В.А. Сипоков, А.Г. Цветков; под ред. проф. Виленской Э.В.; МВД Украины, ЛАВД. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – С. 172-191.

лю в сфері оперативно-розшукової діяльності О.В. Бочковий висловлює думку, що змістом цього напрямку діяльності суду є захист конституційних прав громадян шляхом контролю та перевірки застосування негласних оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням цих прав¹. На думку О.С. Ткачука судовий контроль в ході оперативно-розшукової діяльності виявляється у судовому санкціонуванні та розгляді судом скарг². В.О. Черков стверджує, що судовий контроль стосовно оперативно-розшукової діяльності здійснюється в формі судової перевірки законності та обґрунтованості рішень і дій посадових осіб оперативних підрозділів, що обмежують права та свободи громадян³. Погоджуючись з окремими, безумовно вірними, висновками зазначених авторів, слід все ж таки звернути увагу на те, що деякі запропоновані положення виглядають недостатньо аргументованими, неповними або потребують додаткової конкретизації.

На нашу думку, в багатьох працях, присвячених досліджуваній тематиці, бракує системного бачення судового контролю як сукупності контрольних повноважень, які характеризуються (і відрізняються між собою) певними процедурними особливостями, власним об'єктом і предметом контролю тощо. Варто пригадати, що відомий німецький правник Р. фон Ієринг зазначав з цього приводу: "Ретельність, з якою теорія відноситься до питання систематики, в найвищому ступені доцільна та відплачується сторицею... Доки наука не знайшла для будь-якого предмету правильного місця в системі, вона й не зрозуміла його як слід...".

¹ Бочковий О.В. Правові аспекти судового контролю в оперативно-розшуковій діяльності // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. "Проблеми наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні". Спецвипуск № 4. У 2-х ч. Ч.2. – Луганськ: РВВ ЛДУВС. 2007. – С. 126.

² Ткачук О.С. Судовий контроль за слідчими та оперативно-розшуковими діями // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 37.

³ Черков В.О. Щодо ефективності здійснення судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю // Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доповідей та наукових повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / За заг.ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 473-474.

Вважаємо, що варто взяти до уваги цю пораду та спробувати дослідити систему контрольних повноважень суду та її елементи, виявити напрямки реалізації цих повноважень, їх сутність, характерні риси, перспективи подальшого розвитку тощо.

Певну відповідь про зміст та види контрольних повноважень суду в зазначеній сфері може надати аналіз Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", який дозволяє дійти висновків, що суду належить певна сукупність контрольних повноважень, які полягають в наступному.

1. Перевірка законності та обґрунтованості рішень оперативного підрозділу про проведення окремих оперативно-розшукових заходів шляхом надання судового дозволу на їх проведення. У відповідності зі ст.ст. 30-32 Конституції України та ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" тільки суд має право вирішувати питання щодо проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян.

Цікавою є практика реалізації цього виду контрольних повноважень. Так, за інформацією Верховного Суду України, кількість осіб, щодо яких надано дозвіл на проведення зняття інформації з каналів зв'язку й накладення арешту на кореспонденцію, у 2007 році дорівнювала 19847, у 2008 році – 23808 осіб, у першому півріччі 2009 року – 15537 осіб¹.

Досліджуючи вказану групу контрольних повноважень, наближаємося до питання, чи вичерпується контрольна діяльність суду щодо надання відповідних дозволів тільки попередньою перевіркою законності й обґрунтованості обмеження прав громадян при проведенні оперативно-розшукових заходів або доцільним є наступне подання результатів цих заходів суду після їх закінчення? Уявляється, що такої необхідності немає – подібне ознайомлення з результатами проведеного оперативно-розшукового заходу буде сприяти необґрунтованому порушенню конспірації в

¹ Лист Верховного Суду України вих. № 33/26 від 23.10.2009 р. (відповідь на запит ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка щодо кількості наданих судами України дозволів на проведення деяких оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян).

оперативно-розшуковій діяльності. Є певний сенс у поданні цих результатів лише у тому разі, якщо виникла потреба продовження заходу (або проведення іншого), при цьому за умов, якщо в них містяться відомості, які свідчать про наявність фактичних підстав продовження заходу (проведення нового заходу, який також потребує судового дозволу).

Замість обов'язкового інформування суду про результати проведеного заходу, слід передбачити у оперативного підрозділу обов'язок повідомити про закінчення заходу, для того, щоб суд мав змогу переконатися в дотриманні термінів обмеження прав громадян, які ним встановлювались. Має рацію В.О. Черков, зазначаючи, що сьогодні назріла необхідність встановлення правила, згідно якого суд, що надав дозвіл на проведення певного заходу, повинен бути проінформований оперативним підрозділом про його закінчення незалежно від результату¹.

Сьогодні це питання вирішено лише частково. Згідно ч. 2 ст. 9-2 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" до суду в 3-добовий строк має бути спрямоване повідомлення про закриття оперативно-розшукової справи, якщо при документуванні в межах цієї справи проводились оперативно-розшукові заходи за рішенням суду.

2. Перевірка законності та обґрунтованості рішень оперативного підрозділу про проведення окремих оперативно-розшукових заходів при їх невідкладному (екстреному) проведенні. Ч. 14 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" встановлює, що в разі оперативної необхідності невідкладного проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням прав громадян, вони можуть здійснюватися без попереднього судового дозволу, що, однак, не виключає необхідності наступної перевірки законності їх проведення. Не можна при цьому не замітити недоліків, що містяться в ч. 14 ст. 9 Закону

¹ Черков В.О. Щодо ефективності здійснення судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю // Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доповідей та наукових повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / За заг.ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 476.

України "Про оперативно-розшукову діяльність" – дана норма встановлює обов'язок "повідомити суд або прокурора" про екстрене проведення заходу. Однак необхідним, виходячи з конституційних вимог, представляється не тільки повідомлення однієї з контрольних (наглядових) інстанцій, а одержання дозволу в загальному порядку.

Виникає також питання: ухвалюючи рішення щодо законності або незаконності проведення заходів, які відомості повинен брати до уваги суд – існуючі на момент рішення про їх екстрене проведення або отримані в результаті його проведення? Кращим, і в цьому слід погодитися з думкою В.В. Кальницького¹, є перший варіант. Якщо оцінка обґрунтованості оперативно-розшукових заходів буде складатися, виходячи із принципу "переможців не судять" або "мета виправдує засоби", то дуже скоро сформується ганебна для правової держави практика, за якої будуть "екстремними" всі випадки проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням прав громадян. Фактична результативність таких заходів швидше за все зростає, однак навряд чи такий підхід відповідає проголошеним в законі завданням кримінального судочинства. Виходячи із цього, при вирішенні питання про законність заходу, здійснюваного в "екстремному" режимі, суддею оцінюються дані, що переконливо показують, що рішення про невідкладне проведення певного оперативно-розшукового заходу приймалося об'єктивно й обґрунтовано², що в розпорядженні оперативного працівника були підстави, з якими закон зв'язує можливість невідкладного проведення заходу, а момент ухвалення рішення характеризувався відповідною оперативно-тактичною ситуацією, яка не терпіла зволікань.

3. Перевірка законності та обґрунтованості рішень оперативного підрозділу про здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до скарг громадян. Обґрунтованість проведення

¹ Кальницький В. Обоснованность производства следственных действий как предмет судебной оценки // Российская юстиция. – 2003. – № 2. – С. 27.

² Шейфер С.А. Спорные вопросы концепции допустимости доказательств // Государство и право на рубеже веков: Материалы всероссийской конференции. Криминология. Уголовное право. Судебное право. – М.: ИГиП РАН, 2001. – С. 305.

певного оперативно-розшукового заходу, або інших дій і рішень, які призводять до обмежень прав громадян, може перевірятися судом також у ході провадження по скаргах на дії оперативних підрозділів. Не можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що судовий контроль за законністю й обґрунтованістю негласних оперативно-розшукових заходів, які обмежують права громадян, проявляється лише в наданні дозволів на проведення вказаних заходів. В разі оскарження громадянином законності будь-якого вже проведеного заходу суд також буде реалізовувати надані йому законом контрольні повноваження. Більше того, будь-яка особа може оскаржити інші рішення й дії посадових осіб оперативних підрозділів, не обов'язково пов'язані тільки з оперативно-розшуковими заходами. Наприклад, можуть бути оскаржені рішення про відмову в наданні державного захисту особі, яка залучена до співробітництва на конфіденційній основі (ч. 3 ст. 13 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність") або ж дії працівників оперативного підрозділу, які призвели до розголошення відомостей, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини (ч. 13 ст. 9).

Висновок про можливість оскарження рішень і дій оперативного підрозділу виходить зі змісту ч. 3 ст. 8, ч. 4 ст. 32, ст. 55 Конституції України. Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" передбачається, що особи, чії права й законні інтереси обмежувалися при проведенні оперативно-розшукової діяльності, мають право одержати від оперативного підрозділу пояснення із приводу допущених обмежень та оскаржити ці дії. Не можуть при цьому передаватися й розголошуватися відомості, що стосуються заходів безпеки й осіб, узятих під захист, нерозкриті злочини або дані, які можуть завдати шкоди слідству, інтересам громадян, безпеки України (ч. 10 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність"). У випадках порушення прав і свобод громадянина або юридичної особи при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, а також у випадку, якщо причетність особи до злочинної діяльності не підтвердилася, оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно відновити порушені права й відшкодувати заподіяний матеріальний і моральний збиток у повному обсязі (ч. 8 ст. 9 Закону).

Виходячи з наведених міркувань, судовий контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності слід визначити як напрямок діяльності суду, що здійснюється шляхом реалізації повноважень щодо перевірки законності й обґрунтованості здійснення оперативно-розшукової діяльності, та завданням якої є захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

О. Кулик*

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У 2002-2008 РОКАХ: ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА

У 2008 р. до органів внутрішніх справ (далі – ОВС) надійшло 2874355 заяв та повідомлень "Отримання науково обґрунтованого уявлення про стан і динаміку злочинності в Україні"¹ є одним з головних завдань сучасної української криминології. Розробці методики її криминологічного аналізу приділяли увагу чимало вчених, серед яких достойне місце займає й професор Б.І. Бараненко².

Важливим напрямом реалізації зазначеного завдання є постійний моніторинговий аналіз офіційної статистики злочинності³ та загальна оцінка її стану. Дана публікація має на меті визна-

* Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії криминологічних досліджень Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

¹ П. 1.1 Концепції розвитку криминологічної науки в Україні на початку XXI століття// Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем криминології Академії правових наук України. - К., 2002. - № 5. - С. 9.

² Див.: Бараненко Б.І. Криминологический анализ горрайорганами внутренних дел состояния, структуры и динамики преступности в городе (районе). Научно-практическое пособие / Ковалкин А.А. - К.: РИО МВД СССР, 1980; Бараненко Б.І. Криминологический анализ преступности в городе (районе). Научно-практическое пособие / Ковалкин А.А. - К.: Филиал ВНИИ МВД СССР. - 1981. - 104 с.

³ В роботі використані дані, що містяться у державних статистичних звітах: Звіт про розгляд заяв та повідомлень про злочини на території України (ф. № 2-Е, піврічна), Єдиному звіті про злочинність на території України" (ф. № 1, піврічна), Звіт про зареєстровані злочини і результати роботи на території України (ф. № 1-А, щомісячна), Звіт про осіб, які вчинили злочини на території України (ф. № 2, піврічна).

чити основні тенденції та закономірності злочинності в Україні у 2002-2008 рр., дати загальну оцінку ситуація, що мала місце в цей період часу про злочини, що лише на 0,8% більше, ніж у попередньому році (див. рис. 1). Якщо у 2002 р. їх кількість на 100 тис. всього населення країни¹ становила 3572, то у 2008 р. – 6229 (+74,4%). Таким чином, протягом аналізованого періоду спостерігалася тенденція постійного зростання цього показника (див. лінію тренда), яка тривала з 1989 р. (виключення 1996 р. -1,2%). У 2008 р. помітне зростання не було зафіксовано й кількість заяв та повідомлень про злочини залишилася практично на рівні попереднього року.

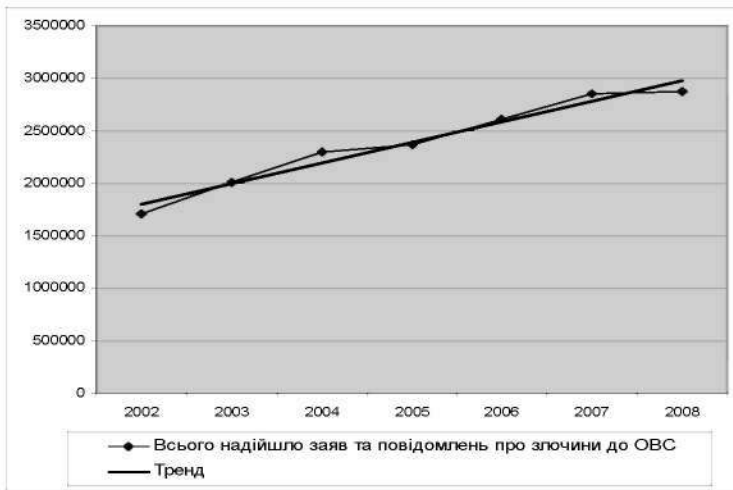

Рис. 1. Динаміка кількості заяв та повідомлень про злочини в Україні у 2002-2008 рр.

¹ Тут і далі, якщо не вказано інше, коефіцієнти злочинності та злочинної активності розраховані за даними Держкомстату України щодо наявного населення України на 1 січня року, наступного за звітним (наприклад, населення для розрахунку коефіцієнту злочинності за 1992 р. узято станом на 01.01.1993 р.).

Із загальної кількості заяв та повідомлень про злочини, що надійшли до ОВС у 2008 р., було розглянуто 99,1% і за ними прийнято певне рішення (середній показник за 2002-2008 рр. – 98,9%) майже $\frac{3}{4}$ таких заяв та повідомлень стосувалися 11 видів злочинів.

Це, зокрема:

- крадіжка – 22,1%;
- хуліганство – 16,6%;
- тілесні ушкодження, побіи і мордування, катування (ст.ст. 121-128 КК)¹ – 14,8%;
- умисне знищення або пошкодження майна – 4,7%;
- шахрайство – 3,7%;
- порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами – 2,9%;
- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту – 2,5%;
- викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження – 1,9%;
- грабіж – 1,4%;
- підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів – 1,3%;
- вбивство – 1,2%.

Протягом 2002-2008 рр. помітно знизився відсоток заяв та повідомлень про крадіжки; тілесні ушкодження, побіи і мордування, катування. Натомість підвищилася питома вага заяв та повідомлень про хуліганство, умисне знищення або пошкодження майна, шахрайство.

¹ Саме такий показник міститься у Звіті про розгляд заяв та повідомлень про злочини на території України форми 2-Е за 2008 рік.

Таблиця 1

**Ранжирування регіонів України за величиною
показників динаміки заяв та повідомлень про злочини,
що надійшли до ОВС у 2008 р.**

Найменування області (республіки, міста)	Приріст у% до 2007 р.
Херсонська	22,4
Чернігівська	21,5
Чернівецька	14
Миколаївська	8,3
Тернопільська	8,1
Донецька	7,1
Волинська	6,3
Закарпатська	5,5
Київська	5
Львівська	4,8
м.Київ	2,5
Автономна республіка Крим	2,4
Рівненська	0,6
Одеська	-0,7
Дніпропетровська	-1,2
Черкаська	-1,6
Харківська	-1,8
Полтавська	-2,1
Івано-Франківська	-2,9
Житомирська	-4,1
Хмельницька	-4,8
Запорізька	-6,1
Кіровоградська	-6,2
м.Севастополь	-7,3
Луганська	-8,1
Вінницька	-9
Сумська	-13,5

На відміну від попередніх років у 2008 р. у більшості регіонів (14) відбулося зменшення числа заяв та повідомлень про злочини (див. табл. 1). У попередні роки картина була протилежною. Так, у 2006 р. мало місце зростання цього показника у 25 регіонах, а у 2007 р. – у 22.

У 2008 р. помітне скорочення (на 6-13%) зазначених заяв та повідомлень спостерігалось у Кіровоградській, Запорізькій, Луганській, Вінницькій, Сумській областях та місті Севастополі. Значне зростання даного показника відбулося у Херсонській (+22,4%) та Чернігівській (+21,5%) областях, помітне – у Чернівецькій, Миколаївській, Тернопільській та Донецькій областях (+7-14%).

За характером прийнятого рішення заяви та повідомлення про злочини, що надійшли до ОВС у 2008 р., і за якими було прийнято рішення, розподілилися так:

- про відмову у порушенні кримінальної справи – 2198572 (77,2% всіх заяв та повідомлень про злочини, за якими прийнято рішення);
- про порушення кримінальної справи – 326128 (11,5%);
- про передачу за підслідністю та підсудністю – 313991 (11,0%);
- про підготовку протокольного провадження в порядку ст. 430 Кримінально-процесуального кодексу України – 9313 (0,3%).

Таким чином, у 2008 р. збереглися триваючі з 1996 р. тенденції зменшення кількості заяв та повідомлень про злочини, за якими було порушено кримінальну справу, і зростання числа заяв та повідомлень, за якими у цьому було відмовлено (див. рис. 2).

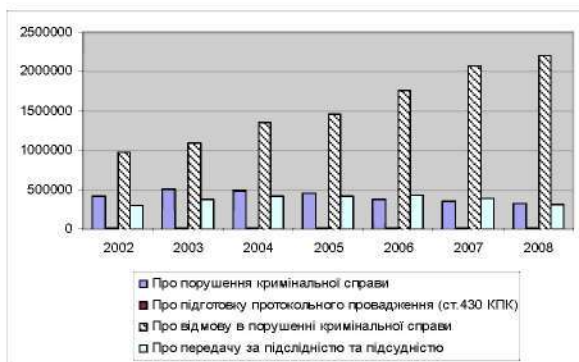

Рис. 2. Структура заяв та повідомлень про злочини в залежності від прийнятого по них рішення в Україні у 2002-2008 рр.

За аналізований період кількість перших зменшилася на 22,3% (у 2008 р. на 6,5%), а других зроста у 2,3 раза (у 2008 р. на 5,9%). Кількість заяв та повідомлень про злочини, переданих за підслідністю та підсудністю, яка була стабільно у 2005-2006 рр., у 2007 р. скоротилася на 9,2%, а у 2008 р. – на 18,4%.

Протягом аналізованого періоду в середньому понад 92% постанов про відмову у порушенні кримінальної справи було винесено через відсутність події або складу злочину (2008 р. – 92,7%). При цьому за ці роки прокурорами скасовувалися як необґрунтовані з одночасним порушенням кримінальної справи в середньому за рік лише 1,1% всіх постанов про відмову у її порушенні, а у 2008 р. цей показник склав 0,8%.

Розподіл заяв та повідомлень про злочини за строком прийняття по них рішень, протягом 2002-2008 рр. залишився практично незмінним. Більшість рішень за такими заявами та повідомленнями у 2008 р. було прийнято в строк від 3-х до 10-ти діб (62,6%). У термін до 3-х діб було прийнято рішення щодо 37,4% заяв та повідомлень про злочини. Лише 2598 (0,1%) заяв та повідомлень про злочини розглядалося більше 10 діб.

На початку аналізованого періоду кількість зареєстрованих злочинів складала 450661. У 2003 р. відбулося різке збільшення цього показника до 556351 (+23,5%), але вже у наступному році відновилася тенденція до його зменшення (див. рис.3).

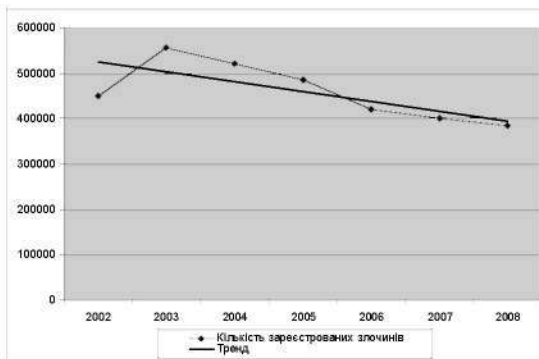

Рис. 3. Динаміка кількості зареєстрованих злочинів в Україні у 2002-2008 рр.

Протягом 2004-2008 рр. число зареєстрованих злочинів скоротилося до 384424¹, тобто на 30,9% порівняно з показником 2003 р. Таким чином, тенденція до скорочення кількості зареєстрованих злочинів, яка триває з 1996 р., залишилася незмінною (виключення 2003 р.), хоча темп зниження у звітному році був незначним (-4,2%). Слід підкреслити протилежність трендів (головних тенденцій) динаміки кількості заяв та повідомлень про злочини та кількості зареєстрованих злочинів протягом указанного періоду.

Коефіцієнт злочинності у розрахунку на 100 тис. всього населення України зменшився порівняно з 2007 р. на 3,7% і склав 833 (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка кількості зареєстрованих злочинів та осіб,
що їх скоїли, в Україні у 2002-2008 рр.**

Показники	Роки							В серед.
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Загальна кількість зареєстрованих злочинів	450661	556351	520105	485725	420900	401293	384424	459922,7
Приріст у% до попереднього року	-	23,5	-6,5	-6,6	13,3	-4,7	-4,2	-3,2
Коефіцієнт злочинності на 100 тис. всього населення	939	1168	1100	1035	902	865	833	977,4
Приріст у% до попереднього року	-	24,4	-5,8	-5,9	-12,9	-4,1	-3,7	-2,5

¹ Кількість зареєстрованих злочинів суттєво перевищує кількість заяв та повідомлень про злочини, за якими у поточному році було порушено кримінальні справи, оскільки до числа зареєстрованих злочинів включаються також посягання, які вчинялися в інші роки, але з різних причин не були раніше зареєстровані.

Показники	Роки							В серед.
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Загальна кількість виявлених осіб, що скоїли злочин	270307	259721	260702	237187	214507	214093	207740	237751,0
Приріст у% до попереднього року	-	-3,9	0,4	-9	-9,6	-0,2	-3	-4,3
Відношення до числа зареєстрованих злочинів (у%)	60	46,7	50,1	48,8	51	53,4	54	52,0
Коефіцієнт злочинної активності на 100 тис. всього населення	563,1	545,4	551,4	505,4	459,9	461,4	450,2	505,3
Приріст у% до попереднього року	-	-3,1	1,1	-8,3	-9	0,3	-2,4	-3,7
З числа виявлених осіб притягнуто до кримінальної відповідальності	254936	242145	250631	225311	205948	202751	200506	226032,6
Приріст у% до попереднього року	-	-5	3,5	-10,1	-8,6	-1,6	-1,1	-3,2
Частка від загальної кількості виявлених осіб (у%)	94,3	93,2	96,1	95	96	94,7	96,5	95,1
З числа виявлених осіб звільнено від кримінальної відповідальності	15371	17576	10071	11876	8559	11342	7234	11718,4
Приріст у% до попереднього року	-	14,3	-42,7	17,9	-27,9	32,5	-36,2	-13,4
Частка від загальної кількості виявлених осіб (у%)	5,7	6,8	3,9	5	4	5,3	3,5	4,9

Кількість виявлених осіб, які вчинили злочини у 2008 р., склала 207740, тобто порівняно з показником минулого року зменшилася на 3,0%. Коефіцієнт злочинної активності у розрахунку на 100 тис. всього населення скоротився порівняно з даними за 2007 р. на 2,4% і дорівнював 450,2. Слід зазначити, що зменшення цих показників відбувалося практично протягом усього періоду, що аналізується.

Кількість виявлених осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, порівняно з 2007 р. зменшилася на 1,1% і дорівнювала 200506.

За виключенням 2004 р. (+3,5%) чисельність таких осіб у 2002-2008 рр. зменшувалася. Частка осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, від загальної кількості виявлених злочинців становила у середньому за період 95,1%.

Число виявлених осіб, які вчинили злочини й були звільнені від кримінальної відповідальності, у ці роки різко змінювалося, причому значними темпами. Зокрема, їх збільшення мало місце у 2003 р. (+14,3%), 2005 р. (+17,9%) та 2007 р. (+32,5%), а скорочення у 2004 р. (-42,7%), 2006 р. (-27,9%) та 2008 р. (-36,2%). У 2008 р. було зафіксовано 7234 такі особи, що становило 3,5% від загальної кількості виявлених осіб, які вчинили злочини (середній показник за весь період - 4,9%).

На завершення вкажемо на суттєві зміни у стані злочинності, які відбулися в країні у 2009 р. У перші місяці цього року кількість заяв та повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, які надійшли до органів внутрішніх справ, була помітно меншою ніж у відповідні місяці минулого року. Так, у січні темп зменшення складав -6,6%, за 2 місяці -5,5%. У наступні місяці різниця між цими показниками постійно скорочувалася і у січні-липні становила вже -1,3%, а у січні-вересні практично досягла рівня попереднього року (-0,1%).

Відповідно змінилася тенденції показників, що характеризують розгляд заяв та повідомлень про злочини, що вчинені або готуються. Якщо у січні кількість заяв та повідомлень про злочини, по яких було порушено кримінальні справи, була меншою за відповідний період минулого року на 13,5%, у січні-травні - на 6,5%,

у січні-липні – тільки на 1,1%, то у січні-серпні вперше за рік цей показник перевищив минулорічний на 2,8%, за 9 місяців цього року – на 6,7%. Кількість заяв та повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, по яких було відмовлено у порушенні кримінальної справи, протягом 9 місяців цього року була меншою за аналогічні періоди 2008 р. (січень: -5,1%, 5 місяців: -3,5%, 8 місяців: -2,5%, 9 місяців: -2,0%), але спостерігається поступове зменшення різниці між щогорічними показниками та показниками попереднього року.

За 9 місяців цього року змінився характер динаміки кількості зареєстрованих злочинів. За перший місяць 2009 р. цей показник був менше минулорічного на 9,4%, а за 7 місяців – лише на 0,3%. У серпні цього року відбулася зміна тенденції. Було зареєстровано наростаючим підсумком 273439 злочинів, що на 2,9% більше ніж за аналогічний період минулого року. У вересні темп зростання порівняно з відповідним періодом минулого року збільшився до 6,4%. Тобто на даний час спостерігається тенденція зростання злочинності. Ця тенденція є характерною для 22 регіонів країни. За січень-вересень цього року найбільші темпи зростання порівняно з аналогічними даними за 9 місяців 2008 р. спостерігалися у м. Києві (+31,6%), Кіровоградській (+20,9%), Закарпатській (+14,2%), Черкаській (+13,9%), Автономні Республіці Крим (+12,9%), Чернігівській (+12,8%), Сумській (+12,5%) та Луганській (+10,6%). Зменшення числа зареєстрованих злочинів мало місце лише у Полтавській (-4,9%), Волинській (-4,7%), Запорізькій (-4,6%), Львівській (-2,5%) та Харківській (-0,7%) областях.

За результатами здійсненого аналізу можна зробити наступні висновки:

1. У 2008 р. тенденція постійного зростання кількості заяв та повідомлень про злочини, що надійшли до органів внутрішніх справ, яка спостерігалася протягом періоду, що розглядається, збереглася, але темп їх зростання був незначним. Більше половини цих заяв та повідомлень припадає на такі злочини як крадіжки, тілесні ушкодження, мордування, побой та хуліганство.

2. Протягом аналізованого періоду залишається стабільною тенденція зменшення кількості заяв та повідомлень про злочини,

за якими прийнято рішення про порушення кримінальної справи, та зростання кількості заяв та повідомлень про злочини, за якими в цьому відмовлено. В результаті такої динаміки у 2008 р. кримінальні справи порушувалися лише по кожній дев'ятій заяві та повідомленню про злочин. Ці тенденції відрізняються від тенденції динаміки даних показників, що мала місце протягом 1978-1995 рр., коли відбувалося одночасне зростання або зниження всіх показників щодо заяв та повідомлень про злочини. При цьому співвідношення кількості заяв та повідомлень про злочини, за якими було порушено кримінальні справи, та тих, за якими було у цьому відмовлено, з року в рік було стабільним.

3. Така динаміка може бути наслідком або суттєвого збільшення кількості заяв та повідомлень про злочини, які містять неправдиву інформацію чи стосуються правопорушень, що не є злочинними, або збільшення кількості випадків, коли працівники ОВС усупереч кримінально-процесуальному законодавству відмовляють у порушенні кримінальної справи щодо значної кількості реально вчинених злочинів, внаслідок чого вони не реєструються. Останнє пояснення виглядає більш ймовірним. Це дає підстави стверджувати, що рівень зареєстрованої злочинності не повною мірою відображає криміногенну ситуацію в країні. Значна частина злочинів залишається поза реєстрацією, тобто є латентною.

4. Протягом 2003-2008 рр. (виключення: 2003 р. – для зареєстрованої злочинності й 2004 р. – для виявлених осіб, що вчинили злочини), в Україні зберігалася тенденція зменшення кількості зареєстрованих злочинів, виявлених осіб, які їх учинили, коефіцієнтів злочинності та злочинної активності, а також кількості виявлених осіб, що вчинили злочини, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності.

5. Стан злочинності в країні в даний час є нестабільним. На нього серйозно впливають глобальна – фінансова економічна криза, а також зміни в законодавстві, зокрема, зменшення до 60 грн. 50 коп. граничної межі, при перевищенні якої розкрадання вважається злочином. На основі проміжних даних можна стверджувати, що у 2009 р. відбудеться зміна тенденції, й кількість зареєстрованих злочинів збільшиться вперше з 2003 р.

Використана література:

1. Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ століття//Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України. – К., 2002. – № 5.
2. Бараненко Б.И. Криминологический анализ горрайорганами внутренних дел состояния, структуры и динамики преступности в городе (районе). Научно-практическое пособие / Ковалкин А.А. – К.: РИО МВД СССР, 1980.
3. Бараненко Б.И. Криминологический анализ преступности в городе (районе). Научно-практическое пособие / Ковалкин А.А. – К.: Филиал ВНИИ МВД СССР. – 1981. – 104 с.

І.Р. Шинкаренко*

**МОНІТОРИНГ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ
(ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ)**

Перебудова всіх владних інститутів України та її правоохоронних органів в умовах формування правової держави вимагає від науки створення теоретичного підґрунтя виконання Державою всіх її функцій у тому числі й протидії злочинності. Настав час узагальнити наукові здобутки та визначити напрямки дослідницьких пошуків у сфері фундаментальних та прикладних досліджень.

На 1 жовтня 2009 року всього захищено 143 дисертації за спеціальністю 21.07.04 (12.00.09) – оперативно-розшукова діяльність з них 8 докторських та 135 кандидатських дисертацій. Окрім того проблеми споріднені з оперативно-розшуковою діяльністю розглядалися у докторських дисертаціях з 12.00.07 – 2, 12.00.08 – 1, 12.00.09 – 1, 12.00.12 – 1.

В останні роки здійснений захист низки докторських досліджень, які спираючись на досягнення юридичної науки, поло-

* Професор кафедри ОРД та СТ Кримського юридичного інституту ОДУВС, кандидат юридичних наук, професор.

ження та постулати загальної філософії та філософії права, зробили значний внесок у розробку методології ОРД, поглибили уявлення про саму ОРД, її соціальну роль, сутність і зміст (І.П. Козаченко, О.Ф. Долженков, В.Л. Ортинський, В.А. Ященко) [1-4]. Окрім того було вирішено низку прикладних проблем у протидії економічній злочинності (К.В. Антонов, О.Ф. Долженков, В.Л. Ортинський, О.П. Снігерьев) [2-6], визначено сутність та складові оперативно-розшукової політики держави (О.Ф. Долженков, В.Л. Ортинський) та боротьби з тероризмом (В.В. Крутов). Розроблено теоретичне підґрунтя виокремлення "оперативно-технічної основи" оперативно-розшукової діяльності (Ю.Ю. Орлов) [7]. Сформульовано основні положення теорії оперативно-розшукових операцій (М.Б. Саакян) [8]. Означені докторські дисертації та низка інших робіт з теорії ОРД, виданих представниками відомчих науково дослідних та навчальних закладів МВС України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Податкової служби України, Державного департаменту з виконання покарань України, визначили, що теорія оперативно-розшукової діяльності вийшла на новий рівень свого розвитку, іде формування її метатеорії.

Наукові здобутки останніх років дозволяють зробити висновок, що існує низка теоретичних протиріч між науковцями стосовно сутності, змісту, співвідношення теорії та практики оперативно - розшукової діяльності і як наслідок - недостатня ефективність оперативно - розшукових заходів правоохоронних органів у протидії злочинності.

Специфікою теорії оперативно-розшукової діяльності є те, що її підґрунтя складають нагальні потреби практичних підрозділів, на які державою відповідно до чинного законодавства покладено завдання протидії злочинності. Дослідження у сфері оперативно-розшукової діяльності мають належний ступінь прогностичності. Запорукою цього є використання великого емпіричного матеріалу та його наукове опрацювання, а також практика правоохоронної діяльності суб'єктів ОРД.

Тематика досліджень проблем оперативно-розшукової діяльності в цілому (без урахування особливостей роботи оперативних служб) групується навколо трьох об'єктів.

По-перше, з теоретичних позицій досліджується система організації діяльності оперативних підрозділів, тобто об'єкт досліджень – практика боротьби оперативних підрозділів зі злочинністю (об'єкт цієї боротьби – злочинність; суб'єкти – оперативні підрозділи; заходи, засоби, методи); загальні функції оперативно-розшукової діяльності; організаційно-тактичний аспект, що відображає діяльність оперативних підрозділів різних рівнів; розробка моделей взаємодії; кадрові та матеріально-технічні ресурси оперативно-розшукової діяльності тощо.

По-друге, досліджуються правові основи самої оперативно-розшукової діяльності і її суб'єктів з урахуванням рівня управління.

По-третє, досліджується тактика проведення оперативно-розшукових заходів, використання в оперативно-розшуковій діяльності знань інших наук і технічних засобів, а також методика виявлення, запобігання та розкриття злочинів під час оперативно-розшукового провадження.

Механізм виникнення й розвитку оперативно-розшукової науки базується на діалектичній взаємодії двох протилежних процесів: диференціація і інтеграції наукового знання. Усередині оперативно-розшукової науки результатом такої взаємодії є формування часткових оперативно-розшукових теорій і відповідних лінійних наукових дисциплін.

Диференціація оперативно-розшукового знання реалізується з урахуванням потреби дослідження особливостей діяльності оперативно-розшукових апаратів по лініях роботи, по-перше, по елементах оперативно-розшукової діяльності. По-друге, відповідно до першого критерію формуються лінійні наукові дисципліни: карного розшуку, по економічних злочинах, по організованій злочинності, нейтралізації загроз національній безпеці й т. ін. Відповідно до другого критерію – часткові оперативно-розшукові теорії: "конфіденційного співробітництва", "взаємодії суб'єктів ОРД між собою та середовищем, що оточує", "оперативно-розшукового моніторингу (діагностування) середі функціонування" та ін.

Поняття оперативно-розшукового моніторингу введено у науковий обіг та практику ОРД в останнє десятиріччя. Англійською мовою *monitoring* – контроль, від латинської *monitor* – той хто по-

переджає, застерігає, радник консультант. У сучасній українській мові "моніторинг" – регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування [9].

Боротьба зі злочинністю має свої витоки з давніх часів. Держава завжди здійснювала заходи, спрямовані на забезпечення безпеки існуючого ладу, особистої безпеки громадян та майна. Означене не можливо бути без здійснення спеціальних заходів спрямованих як на викриття конкретних злочинців так і збір інформації про стан громадської безпеки та політичної ситуації.

Таким чином, фактично здійснювався постійний моніторинг соціально-політичної обстановки у суспільстві. У епоху зародження держави такий моніторинг використовувався з метою протидії замахам на владу, а стосовно протидії злочинів проти громадян вони повинні були здійснювати це самостійно. І тільки в епоху феодалізму вперше виникли спеціалізовані розшукові підрозділи. Перші приклади використання спеціальних (оперативно-розшукових) заходів з метою моніторингу обстановки у середі функціонування знаходимо в релігійних заповідях.

Як свідчить Біблія, Господь Бог розпочав моніторинг (розвідку) одразу після того як створив "небо і землю", а також "людину за образом своїм".

До першої згадки про використання моніторингу (збору інформації про середу існування з використанням агентурної розвідки) можна віднести вказаний у Книзі Чисел (глава XIII, ст. 3, 18-30, 1990) розділ, де розповідається про те, що Мойсей за завданням господа, послав своїх прибічників на землю Ханаанську з метою, щоб вони встановили, яка це земля та народ, що там проживає, його чисельність, наявність та стан оборони міст, родючість землі. Через сорок днів посланці вернулись й розповіли про побачене, підкріпивши свій звіт зразками землі Ханаанської[10]. Фактично завдання агентів Мойсея відображало сутність моніторингу середи існування.

Важливе значення для становлення моніторингу (розвідки) має вислів давньокитайського військового полководця Сунь-Цзи. У своєму трактаті "Мистецтво війни" він зазначав: "Якщо ти зна-

тимеш силу ворога та свою, ти можеш не боятися й сотні битв. Якщо ти знатимеш свою силу та не знатимеш сили ворога, то на кожную твою перемогу буде одна поразка. Якщо ж ти не знатимеш ні своєї сили, ні ворожої, то ти тупиця, який постійно програватиме війни [11]. Як бачимо ним визначені завдання моніторингу та складові оперативної обстановки: вивчення своїх сил та сил ворога.

Легенди й міфи Древньої Греції переповнені прикладами таємних, конспіративних дій античних героїв. Розповіді про оперативно-розшукові дії зустрічаємо ми в історичних довідках про Вавилон, Рим, Єгипет.

Людей завжди цікавило, що робиться навколо них, чим займаються як вороги, так і друзі, близькі й далекі сусіди, як члени суспільства дотримуються загальних правил поведіння. Особливу увагу привертали ті члени суспільства, які своєю поведінкою порушували норми співжиття в племені, роді, етносі, в місцях проживання общини. Таким чином, окреслювався перелік об'єктів моніторингу з використанням спеціальних осіб (агентів) та негласних заходів.

Сьогодні однією з важливіших умов ефективної діяльності правоохоронних органів по нейтралізації впливу злочинності на суспільство є глибокий та всебічний її аналіз на підставі постійного моніторингу середі функціонування правоохоронних органів. Без такого аналізу неможливо досягти позитивних результатів у сфері протидії злочинності. У пізнавально-прикладному аспекті, стосовно протидії злочинності, центральне місце займає наочне з'ясування й глибокий аналіз конкретних об'єктів оперативно-розшукової уваги, які є сукупністю певних явищ, процесів і фактів і мають безпосередній зв'язок з указаною діяльністю.

Результатом пізнавальної діяльності є вибір конкретних рішень та заходів оперативно-розшукового, організаційного та адміністративного впливу на означену сферу на підставі результатів та оцінки моніторингу її стану. Одною із назв такого стану є оперативна обстановка. Моніторинг та оцінка оперативної обстановки складається з визначення, насамперед, реальних умов з позиції ефективного виконання правоохоронними органами своїх задач і функцій [12].

У науковій літературі питання сутності оперативної обстановки стали об'єктом ретельного вивчення фахівців з кінця 50-х рр. XX ст. Теоретичними розробками загальної сутності та структури оперативної обстановки у різні роки займалися: Ю.І. Андреев, А.Є. Андрієвський, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.М. Бризгалов, В.А. Бірюков, Ю.В. Дубко, М.В. Корнієнко, В.А. Лаптії, О.Г. Лекарь, В.А. Лукашов, М.П. Лашин, А.В. Ліпкан, Д.Д. Максarov, П.М. Назаров, Д.Й. Нікіфорчук, В.Г. Самойлов, В.О. Сілюков, Г.К. Синилов, О.Є. Трусов, В.Т. Томін, Г.А. Туманов, І.Р. Шинкаренко та ін.

У той же час у сучасній оперативно-розшуковій науці відсутня єдина думка на сутність категорії оперативна обстановка. Для визначення названої категорії в спеціальній літературі та на практиці використовують декілька понять: "оперативна обстановка" [Б.І. Бараненко], "кримінологічна обстановка" [К.К. Горяїнов], "криміногенна обстановка" [В.Г. Лихолоб], хоча слід визнати, що за змістом ці категорії різні.

Одну з перших дефініцій кримінологічної обстановки надав О.І. Силаєв, який визначив її, як системоутворюючий комплекс злочинності, а також процесів, подій і обставин, що носять криміногенний або антикриміногенний характер [13]. Більш конкретизоване та повне бачення цієї категорії визначив професор Горяїнова К.К. За його думкою суть кримінологічної обстановки полягає в тому, що вона являє собою стан злочинності як результат дії детерміністичних факторів різної природи і спрямованості в часі й на визначеній території. Таким чином, кримінологічна обстановка являє собою сукупність властивостей і відносин злочинності й факторів, що на неї впливають, у формі відображення певного кола суспільних явищ і процесів у їх розвитку [14, с. 2, 3, 7].

Деякими кримінологами поняття "оперативної обстановки" ототожнюється з поняттям "криміногенної обстановки" [15, с. 160], водночас спроб надати хоча б якесь наукове визначення останньої не було й до цього часу. Слід відзначити, що кримінологами використовується переважно термін "криміногенна ситуація". При цьому в деяких випадках цей термін вживається для характеристики стану, динаміки й структури злочинності в країні взагалі

[15, с. 122], однак у більшості розуміється як особливий характер взаємодії особи із соціальною дійсністю, при цьому конкретна криміногенна ситуація розглядається як сукупність зовнішніх обставин, в яких опинилася людина і які впливають на її свідомість, почуття, волю, з урахуванням яких особа приймає рішення скоїти злочин [16, с. 90].

Більш розробленою в науковому плані є категорія оперативної обстановки, поняття якої одними із перших у теорії ОРД ще за радянських часів визначили Б.І. Бараненко, М.П. Лашин, В.А. Лукашов, Н.Т. Михайлюк, В.Г. Самойлов, Г.К. Синилов. На сьогодні загальну частину думок науковців щодо сутності оперативної обстановки можемо об'єднати в наступні групи:

- реально існуючі умови, у яких той чи інший орган (апарат) внутрішніх справ (правоохоронний орган) виконує задачі боротьби зі злочинністю. До цих умов, звичайно, відносять: особливості території або об'єкту, що обслуговується органом (оперативним підрозділом) внутрішніх справ; стан злочинності, а також наявність і стан сил і засобів боротьби з нею – А.Г. Лекарь, М.П. Юрков, В.Г. Самойлов, Г.К. Синилов, Б.Г. Морохин, В.Н. Бризгалов (приєднався до цієї позиції у 1975 р.). Ця точка зору одержала найбільш широке поширення;

- сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, що визначають характер і спрямованість діяльності органів (апаратів) внутрішніх справ по боротьбі зі злочинністю – В.А. Лукашов, Н.Т. Михайлюк, В.П. Захаров;

- фактори, що здійснюють вплив на стан злочинності та громадського порядку – Н.Ф. Миронов, В.И. Брызгалов і В.П. Цокало (у 1969), П.І. Мурашов;

- сукупність даних, що характеризують стан і динаміку злочинності, а також особливості території, що обслуговується – Г.М. Бірюков, М.П. Лашин, М.Н. Зингер, Б.С. Воронцов і А.М. Попова.

- сукупність різноманітних явищ і процесів, що визначають характер та інтенсивність оперативно-розшукових зусиль служб і підрозділів органів внутрішніх справ, спрямованих на попередження, припинення, розкриття злочинів, розшук злочинців і безвісти зниклих осіб – М.В. Корнієнко;

- умови діяльності щодо реалізації основних функцій органів внутрішніх справ – Ю.І. Андрєєв, О.А. Гапон, Д.В. Якубовський.

Оригінальне бачення поняття й сутності оперативної обстановки в свій час було запропоновано й ювіляром Борисом Івановичем Бараненком. На його думку, оперативна обстановка, зокрема щодо сфери попередження й розкриття злочинів, являє собою сукупність факторів соціального середовища, що здійснюють криміногенний або антикриміногенний вплив на злочинність, власне самої злочинності (стану, структури, динаміки), як кінцевого наслідку взаємодії зазначених факторів, а також факторів, пов'язаних з ефективністю (результатами) попередження й розкриття злочинів ("спеціальний фактор") [17]. Кримінологічний ухил даного визначення очевидний.

Ураховуючи означені погляди на сутність і компоненти оперативної обстановки науковців можемо запропонувати авторське її визначення, як окремої науково – практичної категорії, яка полягає у сукупності взаємно пов'язаних географічних, соціально-демографічних, соціально-економічних та політичних умов притаманних конкретному об'єкту оперативної уваги або території на якій функціонує правоохоронний орган, аналітико-статистичної характеристики злочинності, правопорушень громадського порядку, стану сил і засобів правоохоронного органу і ефективності його оперативно-службової діяльності, що зумовлюють характер організаційних, адміністративних та оперативно-розшукових заходів по забезпеченню виконання функцій протидії злочинності й забезпечення нейтралізації загроз національній безпеці України.

Як убачається з нашого визначення та думок інших науковців, оперативну обстановку слід розглядати як двоседину категорію: теоретичну модель середи та умов функціонування правоохоронного органу та об'єкт його організаційного впливу, а також інших соціальних суб'єктів з метою вирішень завдань протидії злочинності та забезпечення нейтралізації загроз національній безпеці України.

У першому випадку вона складається з низки наступних елементів:

- географічні, демографічні й соціально-економічні особливості території, що обслуговується органами внутрішніх справ;

- злочинність (її стан як сукупність злочинів і осіб, що їх скоїли, в умовах конкретного міста й часу);
- якісний і кількісний стан громадського порядку;
- фактори, які здійснюють детермінуючий вплив на злочинність та ускладнюють або облегшують діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії злочинності;
- наявність, стан і результативність застосування сил і засобів боротьби з ними.

Елементи оперативної обстановки можливо поділити на наступні групи:

- географічні, соціально-демографічні та соціально-економічні особливості об'єкту обслуговування або конкретній території;
- стан та прогноз динаміки, тенденцій злочинності й порушень громадського порядку;
- стан сил і засобів правоохоронного органу і ефективності його оперативно-службової діяльності.

Розглянуті нами елементи та чинники оперативної обстановки відносяться до загальних, у яких діють правоохоронні органи. Стосовно особливостей конкретного об'єкту, території або виду оперативної обстановки вони набувають різного змісту.

Таким чином, *оперативна обстановка* – це характеристика середі функціонування у обмеженому відрізьку часу у співставленні з кримінологічною обстановкою (характеристика злочинності), наявними правоохоронними силами на конкретній території або об'єкті, результативністю протидії злочинності.

На наш погляд *середа функціонування* складається з наступних елементів:

1. Територія – геополітична характеристика, географічне розташування, кліматичні умови, соціально-економічні особливості.

2. Об'єкти розташовані на території обслуговування – соціальні, культурні, господарчого призначення, підприємства, транспортні магістралі та вузли, громадські місця, розважальні, установи освіти, громадського харчування, установи виконання покарань, інші спеціальні установи, наявність поселень, виявленні місця концентрації злочинного елементу та злочинні кубла (розпусти, наркоманів) то що.

3. Населення – чисельність, соціально-демографічний та національний склад, % раніше засуджених.

Таким чином, ми можемо визначити співвідношення "криміногенна ситуація" – "кримінологічна обстановка" – "оперативна обстановка", як часткового із загальним.

Ураховуючи багатоаспектність сучасного погляду на оперативну обстановку, значну кількість її елементів та взаємопов'язаних чинників, що впливають на її, можемо зробити висновок, що моніторинг стану оперативної обстановки є складним багато етапним процесом.

Враховуючи визначені нами складові оперативної обстановки її моніторинг складається з наступних елементів:

1. Моніторинг середі функціонування.
2. Моніторинг кримінологічної обстановки.
3. Моніторинг сил та засобів правоохоронних органів.
4. Моніторинг результативності протидії злочинності.
5. Моніторинг громадської думки про стан середі функціонування, криміногенної ситуації, результативність діяльності правоохоронних органів.

Підводячи підсумки викладеному, вважаємо, що:

- зміст моніторингу не обмежується постійним контролем (діагностуванням) ситуації. До його складу входять аналіз та прогнозування оперативної обстановки, планування заходів впливу на стабілізацію оперативної обстановки;

- моніторинг конкретної середі функціонування має свої особливості, однак наукою відповідно до сучасних реалій не визначено все різноманіття позитивних та негативних чинників, що впливають на стан оперативної обстановки;

- теоретично не обґрунтовані принципи, завдання, види моніторингу оперативної обстановки в залежності від території, об'єкту, напрямку протидії злочинності тощо;

- не визначені існуючі правові проблеми різних видів моніторингу оперативної обстановки;

- необхідно науково обґрунтувати та розробити алгоритм здійснення моніторингу оперативної обстановки з метою вирі-

шення стратегічних завдань протидії злочинності та по окремих напрямках протидії злочинності з визначенням можливих типових джерел отримання інформації;

- визначити психологічні основи роботи з джерелами - особами під час здійснення заходів з моніторингу оперативної обстановки.

Використана література:

1. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як державно-правова форма боротьби зі злочинністю (поняття, суть, завдання та підстави): навчальний посібник / І.П. Козаченко. - К.: Українська академія внутрішніх справ, 1995. - 44 с.

2. Долженков О.Ф. Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами ОРД ОВС: дис. ... доктора юрид. наук: 21.07.04 / Долженков Олександр Федорович - Х., 2002. - 445 с.

3. Ортинський В.Л. Теоретичні основи, правові та організаційні проблеми протидії нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / В.Л. Ортинський - Х., 2004. - 36 с.

4. Ященко В.А. Філософсько-правові засади оперативно-розшукової діяльності: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. доктора юрид. наук: 12.00.12 "Філософія права" / В.А. Ященко. - К., 2005. - 31 с.

5. Антонов К.В. Державно - правове забезпечення економічної безпеки України від злочинних посягань: теоретичні і організаційно-тактичні засади діяльності підрозділів ДСБЕЗ: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / К. В. Антонов. - К., 2006. - 31 с.

6. Снігерьев О.П. Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.09 "Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза" / О.П. Снігерьев. - Х.: НЮА України ім. Я. Мудрого, 1996. - 34 с.

7. Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теоретичні, правові та організаційно-

тактичні проблеми): Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / Ю.Ю. Орлов. - К, 2008. - 34 с.

8. Саакян М.Б. Теоретичні, правовіта організаційно-тактичні основи оперативно-розшукових операцій органів внутрішніх справ: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 - оперативно - розшукова діяльність / М.Б. Саакян. - К. КНУВС, 2009. - 36 с.

9. Юридична енциклопедія, т. 3. С.764. / Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. - К.: "Укр. Енцикл.", 2001.

10. Библия: Книга ветхого Завета. Четвертая книга Моисеева. Числа. - 1990. - Гл. XIII. - Ст. 3. - С. 18-30.

11. Сунь-Цзы. Трактат о военном искусстве. - М.: Военное издательство министерства обороны Союза ССР, 1955. - 94 с.

12. Шинкаренко І.Р. Оперативно-розшуковий моніторинг, як засіб пошуку ознак організованої злочинності.

13. Силаев. А.И. Криминологическая обстановка: содержание, понятие / Проблемы криминологии и профилактики правонарушений. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. - С. 3-14.

14. Горяинов К.К. Криминологическая обстановка (Методологические аспекты). - М., 1991. - 84 с.

15. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е.: Криминология: Учебник. Под ред. В.Г. Лихолоба В.П. Филонова. - Киев - Донецк, 1997. - 398с.

16. Вицин С.Е. Системный подход и преступность. - М., 1980. - 220 с.

17. Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Криминологические проблемы борьбы с преступностью. К.: РИО КВШ МВД СССР, 1985. - С. 13-24.

В.В. Матвійчук*

СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

*З повагою і вдячністю моєму вчителю
і відомому вченому Борису Івановичу Бараненку*

Оперативно-розшукова діяльність (ОРД) є одним зі специфічних видів правоохоронної діяльності. Її унікальність полягає в можливостях, притаманних оперативним підрозділам, проводити крім гласних, зашифровані та негласні заходи.

Основним інструментом законодавчого регулювання ОРД є Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність". Відповідно до його положень суб'єктами ОРД є оперативні підрозділи, які належать до складу восьми державних органів (МВС, СБУ, Державна прикордонна служба, Державна податкова служба, Управління державної охорони, Державна кримінально-виконавча служба, Служба зовнішньої розвідки, розвідувальний орган Міністерства оборони). Прийняття цього Закону 18 лютого 1992 року слід уважати видатною подією, оскільки він законодавчо закріпив за ОРД статус суспільно-корисної діяльності, необхідної для сприяння формування в Україні демократичного суспільства, розбудови правової держави, забезпечення протидії злочинності. До речі кажучи, у розробці цього закону, як і пізніше прийнятого Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30.06.1993 р., безпосередню участь приймав Б.І. Бараненко, поруч з Я.І.Ю. Кондратьєвим, І.П. Козаченком і іншими членами відповідних робочих груп.

Згодом, були прийняті й інші закони, які тим чи іншим чином є дотичними до оперативно-розшукової діяльності, як-то: Закон України "Про Службу безпеки України" від 25.04.1992 р., Закон України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23.12.1993 р., Закон України "Про забезпечен-

* Професор кафедри ОРД Київського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

ня безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 23.12.1993 р., Закон України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" від 15.02.1995 р., Закон України "Про боротьбу з корупцією" від 05.10.1995 р., Закон України "Про розвідувальні органи України" від 22.03.2001 р., Закон України "Про контрольно-розвідувальну діяльність" від 26.12.2002 р., та ін.

Крім того, найважливішою подією в правотворчості держави стало прийняття 28.06.1996 року Конституції України, яка закріпила примат інтересів людини, її життя й здоров'я, прав та свобод. Таким чином, розвиток національного законодавства, необхідність приведення його у відповідність із міжнародними нормами та положеннями Конституції України спонукають до перегляду чинної редакції Закону "Про оперативно-розшукову діяльність". Проте, на нашу думку, внесення змін до чинного Закону не дасть очікуваного результату через проблеми концептуального характеру. На часі розроблення нової редакції Закону "Про оперативно-розшукову діяльність", у якому знайде відображення нова система поглядів на роль і місце ОРД у сучасній, правовій державі.

Авторським колективом Київського національного університету внутрішніх справ (за участю автора статті) підготовлений проект нової редакції Закону "Про оперативно-розшукову діяльність". Найбільш важливими новаціями зазначеної редакції є формулювання поняття ОРД, принципів, визначення правових основ, прав та обов'язків оперативних підрозділів, а також наведення переліку оперативно-розшукових заходів з критеріями їх розмежування тощо.

Серед першорядних проблем, які потребують вирішення, є формулювання поняття оперативно-розшукової діяльності. На нашу думку, слід переглянути визначення ОРД, оскільки вона не може зводитись до "системи ... заходів", як це зазначено в ст. 2 чинного Закону. Адже за своїм змістом оперативно-розшукова діяльність, крім здійснення власне оперативно-розшукових заходів, містить також роботу з агентурою, провадження оперативно-розшукових справ, здійснення оперативно-розшукового докумен-

тування, управління силами та засобами, облікову роботу та багато іншого.

Крім того, визначення ОРД має включати суспільно-корисну мету цієї діяльності, а також вказівку на можливість її здійснення виключно державними суб'єктами, які спеціально вповноважені на це Законом. Водночас, зазначене положення повинно унеможливити двозначне тлумачення її змісту та здійснення іншими особами, як то: журналісти, працівники приватних охоронних агенцій та будь-яких інших комерційних структур чи приватними особами.

Таким чином, поняття оперативно-розшукової діяльності має бути визначене в новій редакції як діяльність уповноважених державних суб'єктів, яка здійснюється із застосуванням спеціальних сил, засобів та методів із метою захисту прав і свобод людини, забезпечення безпеки суспільства й держави.

Концептуальною, на нашу думку, є також потреба достеменного формулювання принципів оперативно-розшукової діяльності. Зважаючи на розвиток демократії в Україні, міжнародну інтеграцію нашої держави та поступове зростання ролі права в регулюванні суспільних відносин, перелік принципів ОРД має бути доповнений такими принципами як:

- гуманізму;
- рівності громадян перед законом незалежно від їх майнового та посадового становища;
- дотримання норм моралі;
- домірності оперативно-розшукового реагування суспільній небезпеці злочину;
- всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин події;
- позапартійності;
- стійкості до негативного впливу з боку кримінального середовища.

Запровадження в практичну діяльність оперативних підрозділів принципів рівності громадян перед законом, гуманізму, дотримання норм моралі, а також домірності оперативно-розшукового реагування суспільній небезпеці злочину, сприятиме посиленню в ОРД засад гуманізму та справедливості.

Реалізація принципу стійкості до негативного впливу з боку кримінального середовища передбачає запобігання негативним явищам, які, нажаль, ще трапляються в практиці (корупції, порушення конституційних прав і свобод, "зрощування" окремих правоохоронців із кримінальними структурами тощо).

Принцип позапартійності має стати основою для заборони здійснення оперативно-розшукової діяльності в інтересах будь-яких політичних партій, релігійних та громадських організацій.

На наше переконання запровадження принципу всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин події повинно сприяти кореспондуванню оперативно-розшукових заходів із процесом доказування в кримінальній справі, а також створити противагу дії принципу домірності оперативно-розшукового реагування суспільній небезпеці злочину.

Одним із принципових питань, яке має бути відображене в Законі, є визначення завдань ОРД. Слід виходити з того, що оперативні підрозділи працюють у складі державних органів, які визначені Законом як суб'єкти ОРД. Одним із таких органів є міліція. Законом України "Про міліцію" (ст.2) визначені основні завдання міліції:

- забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігання правопорушенням та їх припинення;
- охорона й забезпечення громадського порядку;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань та інші.

Іншим органом є Служба безпеки України, одним із завдань якої є "попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів..." (ст. 2 Закону України "Про Службу безпеки України").

Аналогічним чином визначені завдання інших правоохоронних органів, до складу яких входять оперативні підрозділи. Отже, профілактика правопорушень є завданням, яке має виконуватися зазначеними органами в тому числі з використанням ОРД.

Таким чином, до завдань оперативно-розшукової діяльності крім припинення, розкриття та розслідування злочинів, слід віднести також запобігання правопорушенням, до якого належить,

зокрема, один із важливих напрямів правоохоронної діяльності як профілактика правопорушень.

При цьому зміст оперативно-розшукової профілактики як завдання ОРД полягає в запобіганні в цілому злочинній діяльності на відміну від спрямування дій оперативних підрозділів на запобігання конкретним злочинам. Під час оперативно-розшукової профілактики здійснюється:

- оперативний пошук із метою отримання первинної інформації про кримінальний контингент, а також факти чи події, які мають відношення до злочинної діяльності;
- спостереження за діяльністю криміногенного контингенту з метою превентивного виявлення їх злочинних намірів та дій;
- створення умов для унеможливлення вчинення злочинів, а також схилення осіб, які їх готують, до відмови від їх вчинення. З цією метою проводять індивідуально виховну роботу з особами, схильними до протиправної діяльності, уживають оперативно-розшукових заходів щодо роз'єднання стійких злочинних угруповань тощо.

Іншою актуальною новелою є віднесення до завдань ОРД систематизацію отриманих оперативно-розшуковим шляхом фактичних даних, зважаючи на швидкий розвиток сучасного нового способу здобуття оперативно-розшукової інформації – аналітичної розвідки. Вона передбачає вивчення, аналіз та систематизацію значних обсягів інформації, з метою отримання нового знання оперативно-розшукового характеру.

Перегляду також підлягає перелік підстав для здійснення ОРД, зважаючи на сучасні потреби протидії злочинності та забезпечення національної безпеки. До таких підстав слід віднести, крім передбачених чинним Законом, такі:

- наявність достатньої інформації про осіб, які через хворобу або вік не можуть повідомити про себе, а також невпізнані трупи;
- необхідність перевірки осіб у зв'язку з їх допуском до служби в державних органах, які є суб'єктами ОРД, а також до роботи, пов'язаної з експлуатацією об'єктів, що становлять підвищену небезпеку для життя та здоров'я людей та навколишнього середовища;

- необхідність забезпечення правопорядку в установах Державної кримінально-виконавчої служби України;
- необхідність здійснення загальної та індивідуальної профілактики злочинів.

Зазначене положення є особливо актуальним з огляду на необхідність правового регулювання профілактичної функції ОРД, яка реалізується до моменту отримання оперативним підрозділом інформації про вчинений або такий, що готується, злочин. Профілактика злочинів крім функції протидії злочинності виконує також важливу гуманітарну роль, оскільки дозволяє утримувати осіб із так званих "груп ризику" від вчинення злочинів, дає можливість залишитися їм законослухняними громадянами.

Наступним концептуальним положенням, яке обумовлене потребами практики, є необхідність внесення новації в норму Закону, яка регламентує нагляд прокуратури за додержанням законів під час проведення ОРД, котра стосується визначення змісту відомостей, що не є предметом прокурорського нагляду (зокрема, це – відомості щодо осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з оперативним підрозділом, штатних негласних працівників оперативного підрозділу та кадрового складу розвідувальних органів). Крім того, важливою є новація про умови додержання вимог конспірації прокурором у разі ознайомлення з матеріалами оперативно-розшукових справ.

Сприйняття законодавцем зазначених концептуальних положень щодо реформування оперативно-розшукового законодавства в значній мірі відповідатиме новим методологічним підходам щодо з'ясування правової сутності ОРД, визначення її справжнього місця й ролі в загальнодержавній правовій системі боротьби зі злочинністю¹, а також стане ще одним кроком у вдосконаленні українського національного законодавства.

¹ Див.: Бараненко Б.І. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы. Монография / Дідоренко Е.О. Луганськ: РІО ЛАВД, 2004. – С. 7-8.

Використана література:

1. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 4. - Ст. 20.
2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 8 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 22. - Ст. 303.
3. Про прокуратуру: Закон України від 5.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 53. - Ст. 793.
4. Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. / Оперативно-розшукова діяльність. Нормативно-правове регулювання / [уклад. Я.Ю. Кондратьєв, О.М. Джу́жа, Д.Й. Никифорчук, В.В. Матвійчук]. - К.: КНТ, 2005. - 552 с.
5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 35. - Ст. 358.
6. Бараненко Б.И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы. Монография / Дидоренко Э.А. Луганськ: РИО ЛАВД, 2004. - 92 с.

О.В. Шаповалов*
С.В. Кушнарков**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В СЕРЕДОВИЩІ
НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ**

Термін "субкультура" у науковому вжитку використовується вже давно, але про асоціальну й, тим більше, кримінальну субкультуру в українському суспільстві заговорили порівняно нещодав-

* Начальник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат медичних наук, старший науковий співробітник.

** Заступник начальника науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник.

но. Розуміння субкультури в більшості визначень базується на її відмінності від домінантної (пануючої) культури. В основі виокремлення субкультури із загальної культури, окрім суб'єкта культури, лежить конфлікт норм, цінностей і ідеологій. Цей же конфлікт стає "причиною того, що окремі люди обирають для себе ту чи іншу субкультуру. Але, ставши носієм певної субкультури, людина не замикається в її просторі: вона повинна взаємодіяти із загальноприйнятою культурою" [1].

У суспільстві існує безліч мікрогруп, які мають відмінні від загальнокультурних цінностей і традицій. Система норм і цінностей, властивих лише певній частині населення, яка відрізняє мікрогрупу від соціального суспільства, виділяє її в уособлене мікросередовище із притаманною тільки їй субкультурою. Так, у суспільстві існує ряд професійних субкультур (наприклад, субкультура лікарів, військових, правоохоронців і т.д.).

Кримінальна субкультура, як сурогат і частина культури суспільства, залежить від процесів (загальносоціальних, економічних, ідеологічних, соціально-демографічних, правових та ін.), які в ньому відбуваються.

Під кримінальною субкультурою (підкультура: лат. *sub* = під, + лат. *Cultura* = культура) розуміється сукупність духовних і матеріальних цінностей, які регламентують і впорядковують життя й діяльність кримінальних спільнот, що сприяє їх живучості, об'єднаності, кримінальній активності й мобільності, спадковості поколінь правопорушників.

Кримінальна субкультура, як і злочинність, має безліч причин. Цілісної концепції причин і умов її виникнення й функціонування поки немає. Це пов'язано з невивченістю соціальних процесів не лише в молодіжному середовищі, але й у духовній сфері суспільства в цілому.

Кримінальна субкультура, як і будь-яка культура, за своєю сутністю агресивна. Вона вторгається в культуру офіційну, ламаючи її, девальвуючи її цінності й норми, насаджуючи в ній свої норми й правила, атрибуту. Відомо, що носієм культури є мова. Вочевидь, на сьогоднішній день мова виявилася пронизана термінологією кримінального жаргону, на якому охоче говорять як

підлітки, так і представники влади, депутати. Разом з тим втрата чистоти національної мови – це серйозний симптом наростання процесу глибокої криміналізації суспільства. Особливо важливо підкреслити, що ця криміналізація в першу чергу зачіпає підростаюче покоління, як найбільш активну в кримінальному відношенні частину суспільства й найбільш чутливу за своїми віковими особливостями до мовних інновацій. Про місце й роль кримінального жаргону в сучасному спілкуванні суспільства докладно викладено в нещодавно виданому навчальному посібнику Б.І. Бараненка, В.А. Глазкова, О.С. Звонка та ін.: "Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ" [2, 61-67].

Образлива, непристойна лексика існує в багатьох мовах і культурах. Саме зі слів такого роду складається лексичний склад мови, властивий певній субкультурі, – лихослів'я. Це відносно невелика й замкнена група слів і висловів, на вживання яких у культурній спільноті накладається "табу". Звичний мат – це абсолютний і закінчений прояв безкультур'я. Основна причина його формування – культурний вакуум злочинних спільнот. Спеціалісти з лінгвістики (Г. Боярко, В. Крашениця, Д. Супрун, О. Ткаченко) стверджують, що лихослів'я не лише ображає інших людей, але й руйнівно діє на саму людину: мат ніби стає частиною її менталітету. Варто зазначити, що в діалозі злочинна частина населення виглядає дуже примітивно, відрізняється бідним лексиконом, у її мові переважають одноманітні фрази-паразити, які характеризують розумовий розвиток особливого роду.

Основу кримінальної субкультури складають чужі й неприйнятні громадянському суспільству цінності, норми, традиції, різноманітні ритуали. Її соціальна шкода полягає в тому, що вона викривлено соціалізує особистість підлітка, стимулює переростання вікової опозиції в кримінальну, а тому і є механізмом "відновлення" злочинності в молодіжному середовищі.

Кримінальна субкультура й вплив кримінального середовища на становлення особистості неповнолітніх досліджувалися вченими різних поколінь (Ю. Антонян, М. Бабаєв, І. Башкатов, О. Беца, М. Ветров, М. Гернет, В. Єрмаков, К. Ігошев, І. Карпеч,

В. Кудрявцев, С. Лебедев, В. Овчинський, В. Панкратов, В. Пирожков, І. Суханов та ін.), але предметом її вивчення були окремі елементи: звичаї, традиції, закони і таке ін. Причому ці явища вивчалися, як правило, в дорослому середовищі злочинців, в той час як розвиток, формування, становлення особистості переважно відбувається в неповнолітньому віці. Разом з тим кримінальна субкультура неповнолітніх не є точною копією кримінальної субкультури дорослих. Це пояснюється тим, що в основі феномену кримінальної субкультури неповнолітніх – особистість з її віковими особливостями: егоцентризмом, особливостями психіки й орієнтацією на неформальні зв'язки й відносини з однолітками та дорослими, підвищеною навіюваністю й схильністю до наслідування, сприйняттям негативних, антисуспільних ціннісних орієнтацій.

Детальний аналіз причин і умов криміналізації середовища неповнолітніх свідчить про те, що установки на злочинну поведінку в багатьох підлітків під впливом кримінальної субкультури можуть формуватися вже до 10-12 років. Це переважно пов'язано з мікросередовищем, у якому вони живуть, виховуються, навчаються, проводять дозвілля.

У групі неповнолітніх і молоді (будь то законослухняні або правопорушники) існують свої правила поведінки, дозволи й заборони (табу), без яких група, як єдине ціле, існувати не може. Звичайно, життя будь-якої групи проходить за своїми законами. Однак, на відміну від норм і правил груп законослухняних в "законах" кримінальної субкультури відображаються особливі її риси.

Кримінальна субкультура відрізняється від звичайної підлітково-юнацької субкультури кримінальним змістом норм, які регулюють взаємостосунки й поведінку членів групи між собою й зі сторонніми для групи особами (з "чужими", міліцією, громадськістю, дорослими й т.д.). Вона прямо, безпосередньо й жорстко регулює образ життя й кримінальної діяльності, вносячи певний порядок. У ній простежується: різко виражена ворожість відносно загальноприйнятих норм і її кримінальний зміст; внутрішній зв'язок із кримінальними традиціями; скритність від не присвячених; наявність цілого набору (системи) суворо регламентованих у груповій свідомості атрибутів.

Схильність до неформальної нормотворчості, постійного регулювання міжособистісних і міжгрупових відносин – одна з вікових особливостей підлітків і молоді, яку активно використовував ще в 20-х роках минулого століття фундатор пенітенціарної педагогіки А. Макаренко. У його колоніях діяли десятки неписаних правил, зокрема: рапорт чергового не перевіряється, арешт накладається лише на комунара, за крадіжку й нечесність вихованець виганяється з колективу.

Норми кримінальних груп за способом регулювання поділяються на: заборонні (забороняють члену групи видавати її таємниці, вводити в оману "своїх", надавати допомогу правоохоронним органам, владі або адміністрації пенітенціарної установи, видавати співучасників, особливо дорослих і лідерів, приховувати предмети й речі загального користування, просити адміністрацію про переведення в інший колектив без згоди групи й т.п.) і ті, які зобов'язують (зобов'язують учити й знати кримінальний жаргон, "чесно" грати в карти, наносити татуювання згідно визначеного групою статусу, ніколи не оспорювати свій статус, визнавати владу "авторитетів", бути вірним слову, захищати інтереси групи від "чужих" і т.п.). Групові норми сучасних кримінальних груп загальнокримінальної спрямованості доволі ретельно досліджені в роботах професора Б.І. Бараненка [3, 81-105 і ін.]

Не викликає сумніву, що вплив кримінальної субкультури на неповнолітніх негативно впливає на процес становлення особистості неповнолітнього, протиставляє його суспільству, деформує психіку, підриває моральність, устої суспільства, загрожує національній безпеці країни. Особливу небезпеку представляють неповнолітні, які об'єдналися в злочинні групи, поведінка й дії яких сприяють культивуванню кримінальної субкультури серед відносно законослухняних неповнолітніх.

За багато десятиліть у вітчизняних пенітенціарних установах сформувалася достатньо стійка субкультура зі своєю ієрархією (найбільш чітко виражена в чоловічій "зоні"), нормами ("злочинський закон", сучасні "поняття"), мовою ("блатна феня"). Але, як і будь-яка культура, тюремна субкультура із часом змінюється.

Проведені нами попередні дослідження базових соціальних цінностей неповнолітніх засуджених (2006-2008), а також характеристики особистості спецконтингенту Прилуцької виховної колонії показали, що понад 60% із них ніколи не вивчали моральних норм. Це дозволяє зробити принаймні два висновки: по-перше, рівень функціональної грамотності неповнолітніх засуджених достатньо низький, оскільки вони навіть не усвідомлюють, що в дитячих садках, школі вже імпліцитно присутнє формування соціальних цінностей у людини, приклади етичної поведінки, основи безпеки життєдіяльності, уроки літератури і т.п., на яких формується моральність людини; по-друге, у виховній роботі неповнолітнім потрібно надавати цілісну інформацію, яка базується на ідеалах добра, моралі і духовності у якості прикладу для побудови ними власних систем цінностей.

Важливо відмітити, що кримінальна субкультура, цінності якої формуються кримінальним світом із максимальним урахуванням вікових особливостей підлітків, приваблива для неповнолітніх, насамперед: наявністю широкого поля діяльності й можливостей для самоствердження й компенсації невдач у суспільстві; процесом кримінальної діяльності, що включає ризик, екстремальні ситуації й має забарвлення хибної романтики, таємності; зняттям моральних обмежень; відсутністю заборон на будь-яку інформацію й, перш за все, на інтимну; уявного стану вікової самотності підлітка і забезпеченням йому у "своїй" групі морального, фізичного, матеріального і психологічного захисту від агресії зовні.

Кримінальна субкультура, яка представляє собою цілісну культуру злочинного світу, з ростом злочинності все більше розгалужується на ряд підсистем (субкультура "злочинська", тюремна, рекетирів, повій, шахраїв, фарцовщиків і т.д.), що протистоять офіційній культурі.

Підлітково-юнацька кримінальна субкультура - одна із самостійних підсистем, тісно пов'язана з іншими підсистемами кримінального світу.

Для визначення емпіричних ознак (критеріїв) ступеня сформованості й дієвості кримінальної субкультури в молодіжному се-

редовищі, зокрема, у навчальних закладах, виховних колоніях, був використаний метод експертних оцінок [4, 11]. В якості експертів були залучені начальники пенітенціарних установ, працівники інспекцій кримінальної міліції в справах дітей, директори спецшкіл, фахівці кримінального розшуку. За їх оцінками, ознаки прояву кримінальної субкультури в навчальних закладах і виховних колоніях напрощуд схожі, що дозволяє використовувати їх принаймні в психодіагностичних цілях.

Усі ознаки, названі експертами, були зведені в такі класифікаційні групи:

- ознаки, що характеризують міжгрупові відносини й групову ієрархію;
- наявність у закладах ворожо налаштованих між собою угруповань і конфліктів між ними;
- жорстка групова стратифікація з поділом на "чужих" і "своїх", а "своїх" – на касті;
- наявність різноманітних привілеїв для "еліти" і різних табу;
- розповсюдженість ритуалів "прописки" новачків;
- ознаки, що характеризують ставлення до слабких, "низів" і "знехтуваних";
- факти появи "знехтуваних" ("недоторканих");
- таврування речей і предметів, якими повинні користуватися лише "недоторканні";
- побори й вимагання;
- розповсюдженість спеціальних способів зниження статусу: мужолозтва, "вафлерства", "парафіну", прання шкарпеток та ін.;
- розповсюдженість симулювання хвороб і членопошкодження серед "низів";
- ознаки, що характеризують ставлення до режиму й виховної роботи;
- групові порушення режиму установи й групові непокори;
- групові втечі, бродяжництво;
- ухилення "авторитетів" від "брудної роботи";
- ухилення від навчальних занять, зборів;
- відмова від роботи в офіційному активі;
- прояв актів вандалізму;

- ознаки, що характеризують способи проведення вільного часу;
- розповсюдженість азартних ігор;
- розповсюдженість тюремних способів проведення дозвілля, тюремної лірики;
- групові вживання токсичних і наркотичних речовин, чифірування;
- ознаки, що характеризують способи спілкування й зв'язку;
- розповсюдженість кличок, як засобу стигматизації;
- розповсюдженість татуювань, як знакової системи спілкування, прийнятих у кримінальному середовищі;
- розповсюдженість кримінального жаргону та інших способів спілкування.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що більшість елементів кримінальної субкультури, по-перше, поліфункціональні (наприклад, татуювання, яке виконує одночасно функції стратифікації, стигматизації й комунікації; упізнання "своїх" і клички виконують ті ж функції); по-друге, кожний елемент кримінальної субкультури володіє основною функцією (наприклад, татуювання – функція стратифікації, клички – функція комунікації); по-третє, кожний елемент кримінальної субкультури по-різному відбивається в психології групи і інтеріоризується індивідом (задоволеність кличкою або татуюванням, до прагнення всіма способами їх позбавитися). Знання про схильності групи й особистості до певних цінностей (захопленість карате, культуризмом, боксом і т.д.) дозволяє з достатньою вірогідністю прогнозувати їх поведінку й завчасно здійснювати необхідні профілактичні заходи.

З урахуванням викладеного слід підкреслити, що кримінальна субкультура неповнолітніх вимагає раннього втручання, своєчасної протидії цьому негативному явищу, з метою попередження розвитку делінквентної, девіантної, злочинної поведінки. При цьому варто враховувати, що: "перша звична стратегія – засудження й заборони – уже показала свою неефективність. Друга стратегія – всеосяжне прийняття будь-яких молодіжних течій і асиміляція їх у діяльності офіційних організаційних структур – нереальна. Залишається останнє – діалог" [5].

Використана література:

1. Година А.И. Взаимодействие субкультуры и культуры (на примере движения индеанистов) // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга [Текст]: Социологический и антропологический анализ. – СПб. : Норма, 1999. – С. 77 с.
2. Бараненко Б.І. Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ: Навчально-практичний посібник / Бараненко Б.І., Глазков В.А., Звонок О.С. та ін. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 552 с.
3. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина. Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003. – 272 с.
4. Пирожков В.Ф. Психология подростковой преступности. – М. : Ось-89, 1998. – 304 с.
5. Кон И.С. Психология ранней юности : книга для учителя. – М. : Просвещение, 1989. – С. 166.

А.А. Михно*

ОРД: ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ПОДХОДА

Процесс становления правового государства в сложных общественно-политических и экономических реалиях на постсоветском пространстве поставил в повестку дня не только необходимость эффективной борьбы с преступностью в целом, но и проблему научного осмысления основ совершенствования деятельности правоохранительных органов в обновленной методологической парадигме, что позволило бы на научном уровне разрабатывать и внедрять в практику работы органов внутренних дел новые продуктивные средства, методы и формы работы.

Все вышесказанное особенно актуально и для оперативно-розыскной деятельности, выступающей в качестве самостоятельной научной дисциплины, состояние которой в настоящее время

* Кандидат педагогических наук, доцент.

определяет перспективы совершенствования практики ОРД, к сожалению, на сегодня являющейся все еще недостаточно эффективной.

Внедрение инноваций всегда проходило непросто. А для такого сложного, высоко интегрированного вида деятельности, как оперативно-розыскная, этот процесс сложен вдвойне. Поэтому порой новые научные разработки в области оперативно-розыскной деятельности остаются невостребованными, а, с другой стороны, ученые, специализирующиеся на исследованиях проблем ОРД, не могут осуществить надлежащего научного анализа и обобщения эмпирических находок практических работников оперативно-розыскных подразделений.

Данную проблему невозможно решить без новой методологической парадигмы ОРД. На необходимость методологического обеспечения научных исследований в области ОРД неоднократно указывал Б.И. Бараненко, который фактически является организатором работы созданного при его непосредственном участии в Луганском государственном университете внутренних дел имени Э.А. Дидоренко постоянно действующего методологического семинара по проблемам теории и практики ОРД [1, с. 17].

Нельзя не согласиться с мнением Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко и других ученых, которые считали, что методология ОРД должна исходить из общего научного определения деятельности как специфической человеческой формы отношения к окружающему миру, содержание которой составляет его целесообразное изменение в интересах людей. Целесообразность здесь заключается главным образом в том, что в причинно-следственную связь человеческой деятельности в качестве важнейшего ее звена включается сознательная цель. Неизменным требованием системного подхода к научному познанию ОРД, по мнению авторов, является необходимость системного представления объектов этой деятельности, т.е. учета всех их взаимосвязей и взаимозависимостей в условиях сегодняшних реалий, являющихся следствием происходящих в Украине преобразовательных изменений в обществе, среди которых к наиболее влияющим на правоохранительную практику следует отнести социально-экономические и

политические, национальные и этнополитические, нравственные и правовые, социально-психологические и иные социально значимые процессы [2, с. 7-8].

Концептуально новые научные подходы к модернизации средств, методов и форм ОРД разрабатываются в условиях интенсивного процесса информатизации общества, приобретающего особое значение в современных условиях.

Информационное общество развивается на основе информационных потоков. Это общество находится на той стадии развития, когда основные материальные, энергетические, организационные ресурсы могут актуализироваться с помощью информационных ресурсов, то есть они носят материально-энерго-информационный характер, они саморазвиваются, самоорганизуются и должны поддерживаться государственной политикой.

В информационном обществе ценность всех ресурсов (материальных, энергетических, организационных и прочих) определяется, прежде всего, ценностью получения, хранения, использования информационного ресурса.

Информация в информационном обществе становится стратегическим ресурсом, ибо она определяет ключевые системы общества, системы, обеспечивающие жизнедеятельность, жизнеспособность общества. Информация является основой также и оперативно-розыскной деятельности.

Вышеизложенное приводит нас к такой важной методологической проблеме, как междисциплинарный характер исследований проблем ОРД.

Главная проблема, связанная с определением места междисциплинарного подхода применительно к оперативно-розыскной деятельности, состоит в том, что идея междисциплинарности все еще не получила общего признания и категориального оформления, в связи с чем возникают определенные затруднения методологического и терминологического характера при ее реализации на уровне конкретных исследований.

Свое проявление эта категориальная "неоформленность" имеет в первую очередь в отсутствии разграничения между двумя ключевыми категориями "междисциплинарные исследования" и

"междисциплинарный подход в исследованиях". Отмечая целесообразность такого разграничения, мы предлагаем рассматривать под междисциплинарными исследованиями форму организации научно-исследовательской деятельности, направленной на комплексное исследование единого объекта представителями разных дисциплин, научных специальностей и отраслей науки, объединенных для реализации заданий, которые стоят перед ними, на основе создания постоянных или временных структурных единиц (научно-исследовательских институтов, лабораторий и центров, программ и проектов, подразделений и групп).

Под междисциплинарным подходом мы понимаем, в первую очередь, синтез результатов научно-исследовательской деятельности представителей разных дисциплин в процессе комплексного изучения конкретного объекта и связанного с ним круга проблем.

Здесь стоит обратить внимание на то, что не существует единственной модели междисциплинарного синтеза в научных исследованиях, относящихся к оперативно-розыскной деятельности, как не может быть и единственного набора дисциплин, которые принимают в нем участие. Все зависит от предмета исследования, его масштабности.

Это замечание полностью подходит к применению междисциплинарного подхода для исследований в области оперативно-розыскной деятельности, ведь ее комплексный характер предусматривает наличие достаточно широкого круга исследуемых проблем и многоуровневой структуры процесса исследования, наивысшим уровнем которого выступает синтетическое обобщение научно-исследовательской работы представителей разных дисциплин и научных специальностей с целью комплексного отображения объекта исследования.

Другими словами, если дисциплинарный подход дает возможность получать разнообразные срезы исследуемого объекта ОРД, то задание междисциплинарного подхода заключается в его объемном отображении. Междисциплинарный подход призван, совмещая данные отдельных дисциплин о структуре и строении объекта ОРД и раскрывая новые связки между его разными уров-

ниями, дать теоретическое системное представление об основных закономерностях функционирования и развития объекта как целого.

Междисциплинарность как методологический принцип современного научного исследования предусматривает широкое использование научной информации независимо от ее дисциплинарной принадлежности, то есть представляет собой методологическое оформление реального синтеза научных достижений разнообразных дисциплин в крупных научных проектах и исследованиях.

Следовательно, междисциплинарный подход играет в научных исследованиях проблем оперативно-розыскной деятельности роль одного из ключевых методологических инструментов, благодаря которому осуществляется синтез результатов научно-исследовательской деятельности представителей разных дисциплин и научных специальностей, набор которых варьируется в зависимости от исследуемого объекта и круга поставленных заданий, результатом чего есть комплексное (объемное) отображение объекта исследования. Должны отметить, что эта комплексность в любом случае будет относительной, ведь она обуславливается многими факторами, среди которых, – полнота и доступность базы исследования; конкретный круг заданий, которые стоят перед исследователем или коллективом исследователей; динамизм самого объекта исследования, связанный как с динамикой его развития, так и с постоянным привлечением новых источников и информации. При этом важнейшим источником междисциплинарности в научном познании проблем ОРД выступает сама объективная реальность, ее системно-иерархическое строение и обусловленная этим многоуровневая детерминация реального поведения сложных объектов. Уровень междисциплинарности науки растет по мере продвижения от фундаментальных к более сложным структурам, что связано с многоуровневой детерминацией последних.

Эти рассуждения важны для нас, поскольку они служат своеобразным мостиком к другой проблеме – места и роли современных представлений об информационных структурах, напрямую

или опосредованно касающихся оперативно-розыскной деятельности. Сегодня активно идет формирование нового научного направления – исследования места человека в информационном пространстве с анализом его семиотики, а также соответствующих трансформационных и ассимиляционных процессов.

Во многом, благодаря научным исследованиям Б.И. Бараненко, А.Ф. Долженкова, Я.Ю. Кондратьева и других ученых, вопросы информационных коммуникаций нашли отражение в новом научном направлении – психологии ОРД.

Это, в частности, дало возможность авторам определить понятие и сущность такого важного аспекта оперативно-розыскной деятельности как оперативное общение, его место и роль в системе мероприятий и средств ОРД, психологические требования, относящиеся к нему, а также разработать общую и видовые прикладные модели оперативного общения. В рамках этих моделей удалось адаптировать к условиям настоящего психологические методики, приемы и способы этого общения, особенно во время проведения отдельных мероприятий ОРД [3, с. 103-120].

Информационный подход, разрабатываемый в рамках методологии ОРД, позволяет по-новому оценить многие нетрадиционные формы и методы ОРД, которые вне теоретического обоснования в соответствии с новой методологической парадигмой традиционно считались ненаучными, а то и просто шарлатанскими.

Хотя, с другой стороны, в пособии по криминалистике, изданном в Германии, высказывается следующая оценка нетрадиционных методов раскрытия преступлений: "Проявляя максимум осторожности, нельзя в некоторых случаях полностью исключать то, что высказывание или пророчество ясновидцев являются точными..., это достаточно надежные для потребностей криминалистики средства познания" (*перевод наш*) [4, с. 113]. Следует отметить, что одним из авторов этого высказывания является Ганс Гросс – австрийский юрист, основоположник западноевропейской криминалистики и судебной психологии. Будучи судебным следователем, Г. Гросс одним из первых начал применять на практике специальные познания из области естественных наук, превра-

щая искусство расследования преступлений в систему научных знаний.

По данным исследования, проведенного Н.А. Погорецким и Н.В. Даньшиным, можно констатировать, что обращение работников оперативно-розыскных подразделений за содействием в проведении отдельных оперативно-розыскных мероприятий (розыску) к лицам, которые владеют экстраординарными способностями, на практике имеют место. Однако их эффективность оказывается низкой, потому что положительные результаты применения экстрасенсорных методов раскрытия преступлений отмечены лишь в 13% случаев. Тот факт, что в 87% случаев экстрасенсы не дали полезную информацию, служит весомой причиной для формирования сдержанного отношения к данному виду сотрудничества со стороны оперативных работников. При этом следует учесть, что дела, с которыми обращаются к экстрасенсам, как правило, являются очень сложными, и 13% положительных результатов нельзя считать малозначашими, не достойными внимания.

Теоретическое обоснование феномена экстрасенсорных способностей с позиций информационных коммуникаций проводилось в 2005-2006 г.г. автором данной статьи совместно с профессором кафедры информатики и информационных технологий в деятельности органов внутренних дел Ю.М. Кривоносом, большую помощь в использовании метода моделирования в проводимых исследованиях оказал профессор Б.И. Бараненко. Подобные исследования, построенные на соответствующем методологическом базисе, могли бы помочь практическим работникам во взвешенном использовании нетрадиционных методов при проведении оперативно-розыскных мероприятий.

Соображения, изложенные в данной статье, не могут считаться завершенными, поскольку концептуальные основы информационного пространства, а тем более их конкретизация применительно к проблемам ОРД находятся на стадии своего становления, осмысления своей объектно-предметной сферы, полемики относительно ключевых категорий. Поэтому наряду с теоретическими обобщениями имеют место интуитивные представления.

В качестве же своеобразного итога хотелось бы подчеркнуть, что научные исследование в области оперативно-розыскной деятельности должны быть воплощены в практике работы оперативных подразделений органов внутренних дел, ведь они, оперируя методологическим инструментарием науки ОРД и основываясь на междисциплинарном подходе, способны дать научно обоснованное объяснение многих явлений, которые имеют место в процессе оперативно-розыскной деятельности, и сделать свой весомый вклад в формирование концепции информационной составляющей ОРД.

Использованная литература:

1. Бараненко Б.И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы. Монография / Дидоренко Э.А. – Луганск, РИО ЛАВД, 2005. – 135 с.
2. Бараненко Б.И. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие / Дидоренко Э.А., Глазков В.А. и др. – Луганск, РИО ЛАВД, 2006. – 245 с.
3. Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ: Навчально-практичний посібник / Авт. кол.: Б.І. Бараненко, В.А. Глазков, О.С. Звонук та ін.; [За ред. чл.-кор. АПрН України, проф. Е.О. Дідоренка]; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 552 с.
4. Hans Gross u. Friedrich Geerds (Bearbeiter): Handbuch der Kriminalistik – Wissenschaft und Praxis der Verbrechensbekämpfung. Band 1. – Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1979. – S.113.
5. Погорєцький М.А., Даньшин М.В. Використання екстрасенсорики в оперативно-розшуковій діяльності. // Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності : Додаток до "Вісника ЛАВС МВС України", 2004. – № 1. – С. 77.

Г.М. Бирюков*

О НЕОБХОДИМОСТИ НОВОГО ПОДХОДА К СТРУКТУРЕ ТЕОРИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Проблема преступности в наше время приобретает нарастающий глобальный характер. Преступность на Украине превращается в серьезное препятствие на пути социально-экономического, политического и культурного развития, существенно снижает уровень жизни населения. В настоящее время правоохранительные органы столкнулись с такими видами преступлений как международный терроризм, организованная транснациональная преступность, торговля людьми, незаконная миграция, наркобизнес, торговля оружием и другими [1, 8-9].

Современная преступность на Украине характеризуется высокой организованностью, профессионализмом, латентностью, технической оснащенностью, наличием собственной разведки и контрразведки, вооруженностью, владением форм и методов противодействия правоохранительным органам, коррумпированностью, наличием путей отхода с целью уклонения от уголовной ответственности.

Как справедливо по данной проблеме отмечает С.А. Кириченко, в настоящее время происходит существенное изменение структуры преступности, форм и способов ухода преступников от ответственности, растет активное противодействие следствию и суду в установлении события преступления и виновности преступников, в том числе путем угрозы жизни и здоровью участников уголовного судопроизводства, а также лиц, осуществляющих предварительное расследование, правосудие и прокурорский надзор [2, 258].

Сложившееся положение требует принятия адекватных научно-обоснованных мер организации борьбы с современной преступностью.

* Профессор кафедры ООРД Национального университета государственной налоговой службы Украины, кандидат юридических наук, доцент.

Среди которых, одно из основных мест занимает оперативно-розыскная деятельность, которая требует постоянного совершенствования своих теоретических положений и на основе их выработки практических рекомендаций.

Нельзя не согласиться с известным ученым в области теории и практики оперативно-розыскной деятельности Б.И. Бараненко, который пишет, что традиционные научные подходы, используемые в области теории ОРД, хотя и обеспечивали ее потребности исходными научными знаниями, однако вместе с тем имели методологические недостатки, в силу которых в последние годы заметно затормозилось дальнейшее развитие данной отрасли знаний как науки [3, 3].

Теория оперативно-розыскной деятельности, как и многие другие науки, прошла сложный и трудный путь своего становления, в этой части она достигла определенных успехов. Проблемы оперативно-розыскной деятельности в СССР, а потом и в суверенной Украине были закрытой темой для научных исследований. Это нанесло серьезный вред развитию науки и практики ОРД, пониманию ее истинной роли в сфере борьбы с преступностью. С учетом научного прогресса, изменения качества современной преступности, повышения ее организованности, технической оснащенности и профессионализма, в настоящее время развития требует и теория ОРД как основа выработки научных рекомендаций в борьбе с современной преступностью.

В отношении поднятой проблемы мы в полной мере поддерживаем В.И. Елинского который пишет. Создание теории ОРД ОВД стало возможным только на определенном этапе развития оперативно-розыскной науки и явилось отражением общей закономерности прогресса научного знания. Через обобщение эмпирического материала к гипотезам, от них к концепциям и частным оперативно-розыскным теориям и далее – к формированию общей теории – таков путь исторического развития ОРД ОВД.

И в период становления первых теоретических концепций ОРД, и сегодня, в условиях достаточно развитой теоретической базы ОРД, изменения и дополнения имеют свои объективные предпосылки. В таком качестве, прежде всего, выступали накопленные знания и опыт в науке и на практике.

Как справедливо отмечает Г.И. Рузавин теория становится необходимой там и тогда, где и когда возникают научные проблемы, решение которых невозможно без теоретического исследования. "Процесс создания теории, – отмечает Г.И. Рузавин, – начинается не просто с накопления эмпирических фактов, и даже не с их обобщения, а с выявлением проблемной ситуации". Именно проблемная ситуация, когда вновь обнаруженные факты действительности невозможно объяснить с использованием накопленных знаний или существующих теорий либо когда эти факты входят с ними в противоречие, становится тем фактором, который вызывает к жизни потребность в создании новой или пересмотре старой научной теории [5, 171].

В начале 70-х г.г. усилиями Д.В. Гребельского, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашова, Г.К. Синилова, В.Г. Самойлова, Б.Е. Богданова и др. теоретически обосновано существование ОРД как науки, а в 1994 г. ВАК официально признал теорию ОРД как научную специальность [5, 175].

Несколько раньше в феврале 1992 года был принят Закон Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" – это один из первоочередных шагов на пути к правовому государству, усиления законности, обеспечения соблюдения прав и свобод человека. Закон четко зафиксировал необходимость и допустимость проведения оперативно-розыскных мероприятий и одновременного требования безусловного соблюдения конституционных прав и свободы граждан [6, 3].

По мнению В.Н. Карповича, прогресс знания состоит в постановке, уточнении и решении новых проблем, даже более того, существование проблемы только и делает исследование осмысленным. Поэтому важно проследить те пути, которые могут привести к выявлению новых оперативно-розыскных проблем, новых противоречий между фактами и накопленными знаниями, и тем самым стимулировать теоретические разработки в области ОРД как наиболее радикальный путь совершенствования оперативно-розыскной теории в современных условиях, как высший показатель зрелости науки. П.Л. Капица справедливо заметил, что "наиболее мощные толчки в развитии теории мы наблюдаем тогда,

когда удастся найти неожиданные экспериментальные факты, которые противоречат установившимся взглядам. Если такие противоречия удастся довести до большой степени остроты, то теория должна изменяться и, следовательно, развиваться".

Поиск путей выявления таких проблем в оперативно-розыскной науке особенно важен в современный период, ибо любые научные преобразования значительно обостряют противоречия между накопленным знанием и новыми фактами, которых становится все больше [7, 172].

Исследование современных проблем теории ОРД показало, что одной из таковых является уже давно требующая научного разрешения проблема структуры теории ОРД.

Как пишут И.В. Большов и Д.Б. Горемыкин, существующая в настоящее время структура теории оперативно-розыскной деятельности много лет удовлетворяла потребности науки и практики борьбы с преступностью. Однако, произошедший в последнее время бурный рост научных и практических знаний предполагает их новое осмысление в плане структурирования и наполнения теории оперативно-розыскной деятельности.

Деление теории оперативно-розыскной деятельности на Общую и Особенную части оставляет вне поля зрения многие институты оперативно-розыскной деятельности, как: организация и управление оперативно-розыскной деятельностью, вопросы комплексного использования сил, средств и методов.

Двухкомпонентная структура теории оперативно-розыскной деятельности в момент создания была обусловлена тем, что приближала эту теорию к структуре общеправовых дисциплин.

Вместе с тем, если рассматривать структуру теории уголовно-правового блока с позиции природы правоотношений, то можно выделить некоторые интересные тенденции. Так, уголовное право, закрепляющее материальные правоотношения, также состоит из Общей и Особенной части. Таким же образом структурирована и теория уголовного процесса, рассматривающая процессуальные отношения [7, 19].

В уголовно-процессуальной литературе второй половины XIX в. появились первые теоретические рассуждения о месте, ро-

ли ОРД в раскрытии преступлений, поскольку дознание в этот период осуществлялось приемами и средствами уголовного сыска, ученые-процессуалисты того времени пытались разобраться в соотношении понятий дознания и сыска.

Так, А.А. Квачевский (1864 г.) различал дознание в широком и узком смысле. В широком смысле все предварительное производство по делу, включая и оперативно-розыскные действия, направленные на обнаружение и фиксацию скрытых, тайных виновников преступления. В узком смысле – только ОРД, направленную лишь на собирание признаков преступного характера. И.Я. Фойницкий в своих работах уделял внимание анализу методов уголовного сыска. В.К. Случевский (1913 г.), учитывая роль сыска в дознании, считал, что целью дознания является лишь "обнаружение преступного характера происшествия", а "дальнейшие действия по розыску и изобличению преступника" являются задачей следователя. Таким образом, дознание он, по существу, сводил лишь к уголовному сыску (ОРД).

В рамках отечественной криминалистики, на ее теоретической и практической базе, начала развиваться теория и практика ОРД в Советском государстве. Соответственно в зарубежной и отечественной криминалистике в начале XX в. сформировалось представление о двойственной области применения рекомендаций криминалистики – в процессуальной (расследовании) и непроцессуальной (ОРД). Поэтому и отдельные ее рекомендации часто носили двойственный характер. И это вполне закономерно: криминалистика, уже имевшая в то время стабильное положение и довольно четкие перспективы развития, а также как наука о следственном искусстве, частью которого было не менее искусное ведение розыскной работы, просто обязана была теоретически и практически оснастить ОРД.

Особенно много разработок, данные которых могли использоваться в ОРД, были сделаны зарубежными криминалистами уже вскоре после рождения криминалистики. Даже ее основатель Ганс Гросс в своем труде, положившем начало криминалистике, не только отметил важное значение знания криминалистики для розыскных работников полиции, но и уделил значительное вни-

мание рассмотрению вопросов большей степени оперативно-розыскного, нежели следственного характера. Таковыми, например, были вопросы о различных криминальных приемах преступников и способах (в том числе и негласных) их распознавания, о воровском языке, о чтении шифрованных писем, о типовых способах совершения краж и мошенничества.

Не меньший вклад в формирование указанного арсенала внесли и первые российские криминалисты - И.Н. Якимов, С.М. Потапов, П.С. Семеновский, В.И. Громов и др. Все они также, в определенной степени под влиянием своих зарубежных коллег, исходили из мнения о том, что существуют гласные и негласные формы применения данных криминалистики и что негласный розыск является частью единой деятельности по раскрытию и расследованию преступлений. Поэтому считали, что приемы и методы криминалистики должны быть не только средствами расследования, но и ОРД. Соответственно, например, И.Н. Якимов в таких своих научных трудах, как "Практическое руководство к расследованию преступлений" (1924г.), "Современное розыскное искусство" (1926 г.), "Криминалистика. Уголовная тактика" (1929 г.), большое внимание уделил тактике и методике проведения ОРД. В частности, в работе "Современное розыскное искусство" он обращает внимание оперативников на необходимость знания ими различных "видов" преступников, преступной среды, ее обычаев, нравов, преступных профессий. В работе "Практическое руководство к расследованию преступлений" И.Н. Якимов отмечал, какими качествами должны обладать сыщики, чтобы познать оперативно-розыскное искусство. При этом он считал, что "... профессия агента есть не что иное, как искусство, основанное не только на практическом опыте, но и на специальных знаниях" [8, 51-53].

Криминалистика как область научных знаний, способствующая реализации норм уголовного и уголовно-процессуального права, в классическом виде состоит из четырех разделов: 1) общая теория криминалистики; 2) криминалистическая техника; 3) криминалистическая тактика; 4) методика раскрытия отдельных видов преступлений.

Теория оперативно-розыскной деятельности, ранее входившая составной частью в криминалистику, как мы показали выше, состоит из двух частей, хотя по широте областей применения это не кажется логически обоснованным.

Интересным на наш взгляд является предложение по изучаемой проблеме авторского коллектива И.В. Большова и Д.Б. Горемыкина. Они пишут, что оперативно-розыскная деятельность по своей сути является специфической формой борьбы с преступностью. Как любая другая борьба, она характеризуется двумя параметрами – стратегией и тактикой. Однако и это деление не полностью охватывает части теории оперативно-розыскной деятельности. Очевидно, необходимо включить еще один структурный элемент, восполняющий имеющиеся проблемы, в частности, оперативный (организационный и управленческий).

Таким образом, структура теории оперативно розыскной деятельности состоит из трех элементов: 1) стратегии; 2) оперативной деятельности и 3) тактики. Эта структура не противоречит существующим в теории уровням оперативно-розыскной деятельности (управленческому, организационно-оперативному и оперативно-тактическому). По значимости оперативно-розыскной информации она делится на стратегическую, оперативную и тактическую.

По своему содержанию структура теории оперативно-розыскной деятельности наиболее близка существующей ныне военной науке, где военное искусство включает в себя три взаимосвязанных элемента: 1) стратегию; 2) оперативное искусство и 3) тактику. Очевидно, что связано это подобие со сходством существенных характеристик областей практической деятельности и научных знаний, основывающихся на организации и реализации противодействия (в одном случае с открытым, явным врагом, в другом – в большинстве, с законспирированной преступностью) [7, 20].

На наш взгляд, такой вывод не случаен. К примеру, И.Н. Якимов, еще в 1923 году одну из своих работ, посвященных исследованию становления теории оперативно-розыскной деятельности, и в частности, наиболее изученной в наше время составной части

ОРД оперативно-розсыскной тактики назвал "Современное розыскное искусство" [8, 728].

Для того чтобы разобраться более подробно в соотношении понятий военное искусство и оперативно-розсыскная деятельность обратимся к справочной литературе, и по-нашему мнению, прежде всего к профессиональной. Военный энциклопедический словарь военное искусство трактует как теорию и практику подготовки и ведения военных действий на суше, море и в воздухе. Теория военного искусства является частью военной науки. Военное искусство включает стратегию военную, оперативное искусство и тактику, тесно связанные между собой. Основные исходные положения военного искусства выражаются в его принципах, которые являются общими для военных действий стратегических, оперативных и тактических масштабов, поскольку в них находятся выражения пути практического применения объективных законов войны. Состояние военного искусства зависит от уровня развития производства и средств вооруженной борьбы, характера общественного строя. На развитие военного искусства оказывают влияние исторические и национальные особенности страны, географические условия и др. факторы [9, 140].

Стратегия военная (от греч. *stratos* - войско и *ago* - веду), составная часть военного искусства, его высшая область, охватывающая теорию и практику подготовки страны и вооруженных сил к войне, планирование и ведение стратегических операций и войны в целом. Теория стратегии военной изучает закономерности и характер войны, способы ее ведения; разрабатывает теоретические основы планирования, подготовки и ведения стратегических операций и войны в целом. Как область практической деятельности, стратегия военная занимается определением стратегических задач ВС и необходимых для их выполнения сил и средств; разработкой и осуществлением мероприятий по подготовке вооруженных сил, экономики и населения страны к войне; планирование стратегических операций; организацией развертывания вооруженных сил и руководства ими в ходе войны, а также изучением возможностей вероятного противника по ведению войны и стратегических операций [9, 711].

Тактика (греч. *taktika* – искусство построения войск, от *tasso* – строю войска), составная часть военного искусства, охватывающая теорию и практику подготовки и ведению боя подразделениями, частями (кораблями) и соединениями различных видов вооруженных сил, родов войск (сил) и специальных войск. Теория тактики исследует закономерности, характер и содержание боя; разрабатывает способы его подготовки и ведения. Практика тактики охватывает деятельность командиров, штабов и войск (сил) подготовки и ведению боя. Она включает: постоянное уточнение данных обстановки; принятие решений и постановку задач подчиненным; планирование и подготовку боя; ведение боевых действий и управление подразделениями и частями; обеспечение боевых действий. Определяющее влияние на развитие тактики оказывает усовершенствование оружия и военной техники изменение качества личного состава войск. Тактика находится в диалектической взаимосвязи с оперативным искусством и стратегией военной, положениями которых она руководствуется [9, 723-724].

О близком соотношении военного искусства и оперативно-розыскной деятельности в смысле борьбы с современной преступностью пишет также и известный украинский ученый в области ОРД А.Ф. Долженков.

Начиная с 90-х годов XX века организованная преступность сформировалась в мощное социально-экономическое, политическое и транснациональное явление, которому свойственны все признаки системы. Потому в настоящее время все более актуальной становится задача не только оценки тех угроз, которые несет в себе криминализация общественных отношений и проникновение организованной преступности во все сферы жизни общества, но и разработка и внедрения в борьбу с ней всех средств и методов, которые используются против вражеских армий и государств, то есть системы, основные признаки и законы которой существуют в военном искусстве.

Искусство ведения военных действий разделяется на искусство ведения войны, ведения операций и ведения боевых действий. Требования, предполагаемые современным боем, современной операцией и войной в целом, подают три сравнительно опреде-

ленные ступени, в соответствии с которыми и можно обосновать классификацию военных дисциплин [10, 75]. Ученый имеет здесь ввиду три составляющие военного искусства: тактику, оперативное искусство и стратегию.

Анализируя вышеизложенное, автор в полной мере согласен с высказыванием по этому вопросу И.В. Большова и Д.П. Горемыкина, которые подчеркивают. Мы не проводим параллель между военной наукой и теорией оперативно-розыскной деятельности, вместе с тем считаем необходимым выделить ряд сходных элементов и сгруппировать их в блоки с целью четкого структурирования самой теории. Имеет смысл проанализировать, как структурирована система военно-научных знаний, и выделить элементы, значимые для теории оперативно-розыскной деятельности [7, 20].

На наш взгляд этот анализ необходимо начать со стратегии ОРД. Как справедливо отмечает И.В. Большов и Д.П. Горемыкин: "В теории оперативно-розыскной деятельности основные положения стратегии сосредоточены в ее Общей части, где определяются цели, задачи и принципы оперативно-розыскной деятельности, силы, средства и методы ОРД, закрепляются ее стадии и формы.

Вместе с тем в Общей части теории оперативно-розыскной деятельности отсутствует исследование закономерностей и разработка реализации в практической деятельности основных стратегических законов, известных с древнейших времен, – законов концентрации сил и средств на стратегическом направлении, а также обеспечения внезапности применения сконцентрированных сил и средств.

Далее проанализируем понятие оперативная деятельность. По этой проблеме вышеупомянутый авторский коллектив указывает, что следующим элементом, структурной частью теории оперативно-розыскной деятельности является оперативная деятельность. В области военной науки оперативное искусство, являясь составной частью военного искусства, охватывает вопросы теории и практики подготовки и ведения совместных самостоятельных операций и боевых действий оперативными объединениями вооруженных сил на различных театрах военных действий. Оперативное искусство исследует и разрабатывает организа-

цию взаимодействия, всестороннего обеспечения войск и управления ими.

Оперативная деятельность состоит в теоретической разработке и практической реализации организации взаимодействия и вопросов комплексного использования сил и средств различных оперативных подразделений, управленческом воздействии на созданные объединения с целью достижения наиболее эффективного их использования в борьбе с преступностью. Это воздействие, может осуществляется как на государственном уровне, приближая оперативную деятельность к стратегии, так и на местном, соответственно, приближаясь к тактике.

Оперативная деятельность очень важна, так как преступность в настоящее время приобрела не только межрегиональный, но и многопрофильный характер. Положительный результат в борьбе с ней можно достичь только при комплексном использовании возможностей всех оперативных подразделений.

Отдельные элементы оперативной деятельности разбросаны по различным частям теории оперативно-розыскной деятельности: организация и управление оперативно-розыскной деятельностью; отдельные темы Особенной части теории; составная часть иных тем теории оперативно-розыскной деятельности. Однако в целостном виде оперативная деятельность в теории не представлена, что не соответствует ее значимости, особенно в современных условиях, когда вопросы эффективной организации и управления приобретают особую остроту.

Выделения оперативной деятельности в отдельный, самостоятельный структурный элемент теории оперативно-розыскной деятельности, занимающий промежуточное положение между стратегией и тактикой, позволит рассматривать входящие в него институты не только в комплексности, но и в связи и взаимодействии с другими структурными элементами теории оперативно-розыскной деятельности.

Последним, завершающим структурным элементом теории оперативно-розыскной деятельности является оперативно-розыскная тактика. В военном искусстве в понятие тактики входит теория и практика подготовки и ведения боя. Оперативно-розыскная

тактика – один из наиболее полно разработанных институтов оперативно-розыскной деятельности.

В общем плане оперативно-розыскная тактика – это наиболее эффективные действия оперативного работника в конкретной оперативно-тактической ситуации при наличии противодействия уголовно-преступной среды либо со стороны преступника. Можно выделить три взаимосвязанных элемента оперативно-розыскной тактики: 1) оперативно-тактическую ситуацию; 2) наличие противодействия; 3) эффективные действия.

Большинство специалистов при изучении оперативно-розыскной тактики акцентируют внимание на праксиологическом аспекте, т.е. достижении наибольшей эффективности действий оперуполномоченного. Если же сконцентрироваться на оперативно-тактической ситуации, то возникает возможность сгруппировать в этом структурном элементе большинство тем Особенной части теории, рассматривающих раскрытие того или иного вида преступлений, так как совершение преступления будет основным характеризующим параметром оперативно-тактической ситуации, на фоне которой разворачиваются действия оперуполномоченного. В этот же раздел можно включить особенность тактики проведения оперативно-розыскных мероприятий применительно к конкретной ситуации, так как именно она создает основания и условия для их проведения.

Структурирование теории оперативно-розыскной деятельности на три элемента позволяет более логично сгруппировать институты оперативно-розыскной деятельности и, дополнительно к этому, оставляет свободу маневрирования включение новых разработок в тот или иной раздел [7, 22-22].

Использованная литература:

1. Луценко Ю.В. Деякі аспекти удосконалення морально-етичних засад ОРД на шляху інтеграції України до Є.С./Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Проблеми наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні. Спецвипуск. Ч. 1. – Луганськ – 2008. – № 4. – 196 с.

2. Кириченко С.А. К вопросу о процессуальном статусе ОРД / Проблемы оперативно-розыскной деятельности и обеспечения прокурорского надзора за її законністю: Міжнародна науково-практична конференція: Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. – 264 с.

3. Бараненко Б.И., Федоров К.Л. Проблемы научного обеспечения совершенствования оперативно-розыскной деятельности оперативных подразделений ОВД Украины (общеметодологические, теоретические, прикладные аспекты) // Проблемы наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні: Спецвипуск "Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка". – № 4 частина 1. – Луганськ, 2008. – 196 с.

4. Бірюков Г.М. Проблемы современной структуры теории ОРД в Украине // Проблемы наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні: Спецвипуск "Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка". – № 4 частина 2. – Луганськ, 2008. – 196 с.

5. Елинский В.И. Основы методологии теории оперативно-розыскной деятельности: Монографія. – М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2001. – 226 с. – (Библиотека оперативника (открытый фонд)).

6. Проблемы оперативно-розшукової діяльності й забезпечення прокурорського нагляду за її законністю: Міжнародна науково-практична конференція: Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. – 264 с.

7. Большов И.В., Горемыкин Д.Б. Некоторые размышления о возможности альтернативного построения структуры теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел // Оперативник (сшыик). – 2006. – № 6. – С. 19-20.

8. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Сенилова, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФРА – М, 2004. – XIV, 848 с. – (Серия "Высшее образование").

9. Военный энциклопедический словарь. Глав. ред. комиссия Н.В. Огарков, М.А. Гареев, С.Г. Горшков и др. Военное издательство., – М., 1984. – 898 с.

10. Долженков О.Ф. Инфраструктура організованої економічної злочинності. – Одеса: НДРВВ ОЮІ УВС, 2002. – 254 с.

Р.М. Шехавцов*

**ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ТЕОРІЇ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО СПІЛКУВАННЯ
ТА ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ ПСИХОЛОГІЇ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Оперативно-розшукова діяльність є професійною юридичною правоохоронною діяльністю з багатоцільовою спрямованістю, визначення якої виходить не тільки з окремих положень чинного вітчизняного оперативно-розшукового, але й кримінального, кримінального-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства. Ці цілі деталізуються в переліку завдань оперативно-розшукової діяльності, що сформульовані в ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18.02.1992 року:

1) пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України;

2) пошук і фіксація фактичних даних про розвідувально-підривно-діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства;

3) отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави.

Вирішення перелічених завдань ОРД відбувається за її напрямками:

- виявлення злочинів або злочинної діяльності окремих злочинців, їх груп або організованих злочинних формувань (організованих груп, злочинних організацій), що носять латентний характер;

- розкриття злочинів, шляхом збирання суб'єктами оперативно-розшукової діяльності інформації про обставини вчинення злочину, причетних до нього осіб та інших відомостей, що спри-

* Доцент кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент.

яють кримінально-процесуальній діяльності органів дізнання, слідства, прокурора та суду;

- попередження вчинення конкретних злочинів певними особами або їх злочинними об'єднаннями, шляхом здійснення відповідних оперативно-розшукових заходів та застосування оперативно-розшукових засобів, спрямованих на створення умов, що виключають вчинення злочину або змінюють злочинну поведінку осіб;

- запобігання вчиненню злочинів припиненням їх оперативно-розшуковими заходами та засобами на стадії незавершеного злочину або безпосередньо після завершення злочину.

Переважна більшість оперативно-розшукових методів та заходів ОРД, що здійснюються за її напрямками, пов'язані з налагодженням відкритого або зашифрованого за своїми цілями та суб'єктами спілкування оперативних працівників з громадянами, у основі чого лежать психологічні закономірності соціальної комунікації. Активне наукове дослідження А.С. Вандишевим, О.Ф. Возним, Д.В. Гребельським, А.Г. Лекарем, В.А. Лукашовим, С.С. Овчинським, Г.К. Сініловим, І.П. Козаченком, Б.І. Бараненком, О.Ф. Долженковим та іншими вченими особливостей проведення окремих оперативно-розшукових заходів та їх комбінацій призвела до отримання комплексу знань із психологічних особливостей їх підготовки та здійснення. І ці знання виступають у якості каталізатора для подальших предметних досліджень психічних закономірностей поведінки оперативного працівника, злочинців та громадян, носіїв інформації про обставини, що мають значення для встановлення істини по кримінальній справі.

Певний вплив на розробку проблем психології професійного спілкування під час розслідування злочинів оказали дослідження в рамках юридичної психології та криміналістики, що були проведені О.Р. Ратіновим, А.В. Дуловим, В.О. Коноваловою, В.Г. Лукашевичем, В.Л. Васильєвим, В.Г. Гончаренком, М.В. Костицьким, М.І. Єнікеєвим, Л.І. Казьміренко, О.М. Столяренком, М.І. Порубовом та іншими вченими.

Окремий ряд публікацій з проблем використання психології в оперативно-розшуковій діяльності, у тому числі щодо психоло-

гії оперативного спілкування представляють роботи російських учених Г.К. Синілова, О.Ю. Шумілова, О.Г. Ковальова, Ю.В. Чуфаровського, В.Л. Цветкова, В.М. Шевченка, Н.Є. Шаматава¹, вітчизняного автора П.Я. Пригунова² та ін.

Але треба сказати, що у вищезазначеному загальному науковому просторі принципово новий (системно-діяльнісний) підхід щодо вирішенні проблеми психології оперативно-розшукової діяльності, і, зокрема, психології оперативного спілкування виявився в роботах, проведених Б.І. Бараненком разом з іншими колегами. Слід особливо відмітити, що початково ця проблема опрацьовувалася концептуально під науковим керівництвом Я.Ю. Кондратьєва³, а згодом, за результатами її системно-комплексного науково-прикладного опрацювання у стінах ЛДУВС, Б.І. Бараненком було вперше на Україні підготовлено та видано навчальний посібник "Психологія оперативно-розшукової діяльності"⁴. Ця робота відкрила нову сторінку в питанні використання психологічних знань у ОРД, і, зокрема, щодо оперативного спілкування під час проведення окремих заходів ОРД⁵.

¹ Див.: Синилов Г.К., Шумилов А.Ю. Введение в оперативно-розыскную психологию: Лекция. – М.: Изд. Дом Шумиловой И.И., 2006. – 36 с.; Ковалев О.Г. Психологическая характеристика участников оперативно-розыскной деятельности // Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 832 с.; Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности: Учебное пособие. – М.: Изд-во Проспект, ТК Велби, 2006. – 208 с.; Цветков В.Л., Шевченко В.М., Шаматава Н.Е. Психология оперативно-розыскной деятельности. – М.: Юнити-Дана. Закон и Право, 2009. – 256 с.

² Див.: Пригунов П.Я. Психологическое обеспечение специальных операций: ролевое поведение: Учебное пособие. – К.: Изд-во Европейского университета, 2000. – 303 с.;

³ Див.: Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / Авт. коп.: Я.Ю. Кондратьєв, Б.І. Бараненко, О.С. Звонок та ін.: [За ред. Я.Ю. Кондратьєва]. – К.: РВВ МВС України. – 2001.

⁴ Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник / За ред.: проф. Е.О. Дідоренка, проф. Я.Ю. Кондратьєва. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 272 с.;

⁵ Бараненко Б.І., Глазков В.А., Звонок О.С. та ін. Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ / За ред. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 552 с.

Значення теоретичної розробки питань оперативно-розшукового спілкування важко переоцінити, тому що оперативно-розшукова діяльність, як і будь-який інший різновид людської діяльності, ґрунтується на соціальній комунікації між її суб'єктами, а також із громадянами. Виокремлення та дослідження закономірностей такої соціальної комунікації дозволяє виробляти ефективні наукові рекомендації щодо формування взаємопов'язаних між собою знань та навичок щодо поведінки оперативного працівника під час спілкування при проведенні окремих оперативно-розшукових заходів та їх комплексів з різними категоріями громадян (за соціальним статусом, віком, національністю, зв'язками зі злочинним та навколо злочинним середовищем), професійного відбору та підготовки оперативних працівників для виконання певних оперативно-розшукових завдань та ін.

Формування цієї нової прикладної теорії оперативно-розшукової діяльності, на нашу думку, тісно пов'язане з визначенням її структури й змісту, загальнонауковими основами систематизації знань про явища об'єктивної дійсності та методами їх одержання.

П.В. Копнін писав, що теорія – це система наукового знання, яка описує й пояснює деяку сукупність явищ і зводить відкриті в цій галузі закономірні зв'язки до єдиного об'єднуючого начала¹.

Наукова теорія у філософії розуміється як внутрішньо організована концептуальна система, за допомогою якої відбиваються й пояснюються явища об'єктивної дійсності через абстрактні, ідеалізовані поняття та ствердження².

У логічному плані наукова теорія являє собою сукупність положень, що відповідають певним умовам:

а) її пізнавальна роль має полягати у виокремленні й поясненні основних зв'язків (законів), властивостей і відносин охоплених нею об'єктів;

¹ Див: Копнін П.В. Диалектика как логика и теория познания. – М.: Наука, 1973. – С. 206; Копнін П.В. Гносеологические и логические основы науки. – М., 1974. – С. 29.

² Див.: Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 469 с.; Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Корбалева, В.А. Лутченко. – М.: Инфра-М, 2000. – 452 с.

б) кожне положення повинне мати логічну форму висловлювань, тобто воно що-небудь стверджує (або заперечує) стосовно якого-небудь об'єкта, ситуації, процесу;

в) пропозиції мають виводитися дедуктивним способом ¹.

Викладене дозволяє побудувати систему теорії оперативного спілкування, яка складається з таких елементів:

1) теоретичних основ теорії оперативного спілкування (тобто об'єкт і предмет дослідження; які оперативно-розшукові теорії мають схожі з ним об'єкти й предмети дослідження, є більш загальними чи базовими стосовно цієї теорії; цілі, що досягаються, і завдання, що одержують своє вирішення в рамках теорії оперативно-розшукового спілкування; функції цієї теорії, виходячи із завдань науки оперативно-розшукової діяльності та психології оперативно-розшукової діяльності як її галузі; методологія теорії оперативно-розшукового спілкування);

2) системи понять, яка описує процес спілкування суб'єктів ОРД з особами, що займаються протиправною діяльністю, їх оточенням та законослухняними громадянами;

3) класифікації прийомів спілкування, їх комбінацій, що застосовуються при проведенні певних оперативно-розшукових заходів та операцій, з розкриттям ситуаційно залежної ефективності їх застосування;

4) наукових положень щодо добору та психологічної підготовки оперативних працівників, окремих громадян, що конфіденційно співробітничать з оперативними підрозділами правоохоронних органів, для виконання конкретних оперативно-розшукових завдань.

Об'єктом теорії оперативно-розшукового спілкування вбачаються зовнішні прояви внутрішніх психічних процесів у поведінці під час спілкування, а також процес взаємного психологічного впливу суб'єктів ОРД, представників злочинного, навколо злочинного середовища та пересічних громадян.

Результати останніх галузевих досліджень з питань психології оперативно-розшукової діяльності дозволяють визначити в

¹ Див.: Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. - М., 1974. - С. 504.

якості предмета теорії оперативно-розшукового спілкування реально існуючі закономірності:

- психіки осіб, що є суб'єктами ОРД, злочинних дій або злочинної діяльності, а також осіб, що входять до оточення злочинців;

- психічних процесів та механізми їх виникнення, розвитку та відображення в їх поведінці під час спілкування між ними;

- психологічного впливу під час спілкування суб'єктів ОРД на поведінку злочинців, їх оточення та пересічних громадян.

Теоретичними основами теорії оперативно-розшукового спілкування виступають психологічні теорії діяльності, соціальних груп, спілкування, поведінки, особистості (диспозиційна, конституціональна, соціально-когнітивна, ролей, установки, самоактуалізації та ін.), кримінальної психології, психології слідчої діяльності, учасників кримінального судочинства, криміналістична теорія спілкування, теорії оперативно-розшукової інформації, розробки, тактики, профілактики.

Що ж стосується завдань теорії оперативно-розшукового спілкування, то на сучасному етапі розвитку її основ можна виділити наступні – визначення та розробка:

- її об'єктно-предметної галузі, специфіки інтегративних зв'язків з іншими теоріями науки ОРД, загальної, соціальної та юридичної психології, криміналістики;

- напрямів і методів дослідження спілкування в оперативно-розшуковій діяльності;

- понятійного апарату теорії;

- ситуаційно залежних моделей спілкування, психологічного впливу, його механізмів та способів (прихованого керування, переконання, прохання, навіяння, зараження, спонукання до наслідування, дезінформації, чутки, формування прихильності, примусу, нападу, ігнорування та ін.) під час здійснення ОРД, практичних рекомендацій щодо їх використання та визначення чинників, що впливають на ефективність останніх;

- методик формування в майбутніх працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів навичок спілкування (встановлення психологічного контакту, впливу та захисту) під час проведення окремих оперативно-розшукових заходів.

Накопичений емпіричний матеріал про прояви психічних процесів між суб'єктами спілкування в оперативно-розшуковій діяльності та його наукове узагальнення стосовно зазначених закономірностей, будучи фактичною основою у вигляді різноманітної інформації про реальні процеси, що протікають при взаємному впливі суб'єктів ОРД, злочинних дій або злочинної діяльності, а також осіб, що входять до оточення злочинців, дозволяє поки що на загальному рівні пояснювати їх сутність, причини виникнення, особливості розвитку й наслідки певних дій цих осіб. Для вирішення своїх завдань теорія оперативно-розшукового спілкування повинна мати систему методів наукового його дослідження. Методологічну основу цієї теорії складає метод матеріалістичної діалектики, як система положень діалектичного матеріалізму про підходи до пізнання соціальних явищ та процесів. В якості основних прийомів безпосереднього пізнання закономірностей оперативно-розшукового спілкування виступають методи: спостереження (безпосереднього, опосередкованого), опитування (анкетування, інтерв'ювання), опису (безпосереднього, опосередкованого, алгоритмічного), порівняння, аналізу, статистичного узагальнення, дедукції, індукції, експерименту (мисленевого, лабораторного), моделювання діяльності суб'єкта, прогнозування.

Як і будь-яка інша теорія, теорія оперативно-розшукового спілкування повинна виконувати функціональну роль, що відповідатиме змісту й рівню накопичуваних нею знань. Серед функцій теорії оперативно-розшукового спілкування, з урахуванням загальнонаукових уявлень про них¹ та прикладної ролі науки оперативно-розшукової діяльності, у якості основних можна виділити функції:

1) систематизації – пов'язану з узагальненням окремих отриманих фактів, установленням логічного зв'язку між ними з метою забезпечення встановлення за дедуктивними правилами закономірностей оперативно-розшукового спілкування;

¹ Див., наприклад: Рузавин Г.И. Методология научного познания: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – С. 106-107.

2) інтерпретаційну – пов'язану з розкриттям, тлумаченням, поясненням, уточненням сутності відомих і відкритих закономірностей оперативно-розшукового спілкування, особливостей виникнення досліджуваних явищ при проведенні конкретних оперативно-розшукових заходів, їх розвитку, зміни, видів і форм прояву;

3) прогностичну – спрямовану на передбачення подальшого розвитку об'єктів, закономірностей, що досліджуються, з метою розроблення нових або вдосконалення існуючих методів отримання інформації про обставини вчиненого злочину або такого що готується та причетних до нього осіб;

4) практичну – що полягає в безпосередньому розробленні й впровадженні в практичну діяльність результатів наукових досліджень і поширенні передового досвіду з використання методів та прийомів оперативно-розшукового спілкування при виявленні, розкритті, попередженні та запобіганні злочинам.

До складу основ теорії оперативно-розшукового спілкування включаються поняття: оперативно-розшукового спілкування, його механізму, психічних явищ, процесів, станів, стереотипів оперативно-розшукового спілкування, моделі спілкування оперативного співробітника під час здійснення оперативно-розшукового заходу, суб'єкт, об'єкт, мета, мотив, спрямованість та умови оперативно-розшукового спілкування, методів психологічного контакту, впливу та захисту в оперативно-розшуковому спілкуванні та їх прийоми.

Побудова класифікацій форм, методів, прийомів, суб'єктів, мотивів спілкування в оперативно-розшуковій діяльності повинна здійснюватися з дотриманням логічних правил побудови класифікацій, з урахуванням і на підставі вивчення окремих оперативно-розшукових справ, інтерв'ювання оперативних співробітників, що їх вели, проведення лабораторних експериментальних досліджень та ін.

Цілеспрямовані дослідження оперативно-розшукового спілкування, поряд зі спілкуванням у злочинному та навколо злочинному середовищі, убачаються нами в якості основних напрямів наукових досліджень у психології оперативно-розшукової діяль-

ності. Теоретичне узагальнення та систематизація наукових здобутків за цими напрямками сприятимуть подальшому становленню психології оперативно-розшукової діяльності в якості самостійної галузі науки оперативно-розшукової діяльності, оптимізації окремих методів ОРД, підвищенню ефективності проведення оперативно-розшукових заходів та якості підготовки в спеціалізованих навчальних закладах працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Ю.Я. Касараба*

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Одним з ключових моментів інтеграції України до Європейського та світового співробітництва є створення надійної системи захисту прав і свобод людини й громадянина, забезпечення комплексної протидії організованим злочинності та тероризму, а також приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних норм та найкращих іноземних стандартів. Чільне місце при цьому належить питанням адаптації законодавства України, що регламентує діяльність органів внутрішніх справ не тільки до міжнародних стандартів Європейського Союзу, а й до стандартів інших розвинених держав світу.

У науковій літературі викладення проблематики функціонування тієї чи іншої державної структури майже завжди починається з питань про принципи діяльності. При цьому, як правило, саме визначення цього поняття є ustalеним і не спричиняє великих труднощів [1, с. 33 – 35].

Термін "принцип" походить від латинського слова "principium", що означає основні, найзагальніші, вихідні положення, за-

* Старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук.

соби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [2, с. 17].

Говорячи про принципи діяльності органів міліції, слід уважати, що в їхню основу покладено, насамперед, правові принципи. Виходячи з поняття терміна "принцип", правові принципи визначаються як основоположні ідеї, закріплені в законі. Вони набувають значення імперативних вимог, конкретних правил і зобов'язують правокористувача до певної поведінки або встановлюють певні заборони. Ураховуючи значення правових принципів, можна стверджувати, що якість законів і ефективність правового регулювання значною мірою залежить від того, як у них сформульовано й розкрито ці принципи.

На думку Г.В. Щокіна, принципи як поняття теорії відображають сутність і реальність процесів управління, підпорядковуючись певним законам. Принципи – це специфічне поняття, змістом якого є не стільки сама закономірність, відносини, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Вони являють собою результат узагальнення людьми об'єктивно чинних законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їхньої діяльності [3, с. 368].

Серед наукових розробок існує широкий спектр підходів щодо визначення принципів органів міліції.

А.С. Шиєнкова вважає належними до таких принципів наступні:

- організаційні принципи – визначають структуру служби в органах внутрішніх справ, порядок її функціонування: верховенство Конституції й законів України; єдність системи органів внутрішніх справ;

- статусні принципи – установлюють зміст державних службових відносин: рівний доступ громадян до служби у відповідності до їхніх здібностей і професійної підготовки; професіоналізм і компетентність співробітників органів внутрішніх справ;

- деонтологічні принципи – складають основоположні ідеї, які обумовлюють морально-етичні якості осіб, що проходять службу в органах міліції: політична нейтральність; дотримання честі й гідності особи; поєднання гласності й службової конфіденційності [4, с. 11 – 13].

В.М. Бакун вважає, що систему принципів діяльності органів міліції слід розглядати в єдності і взаємозв'язку, тим більше, що в нормативних правових актах немає диференціації цих принципів. Законодавчо встановлені умови реалізації принципів правоохоронної служби визначаються тим, як службовці здійснюють покладені на них обов'язки, дотримуються передбачених законодавством обмежень та заборон [5, с. 14].

А.Н. Яндовський пропонує такі основні принципи: системність і взаємозв'язок їх вживання; гнучке реагування на сигнали як внутрішнього, так і зовнішнього середовища; розробка і впровадження технологій, які кардинально підвищують соціальний і моральний статус всіх категорій працівників органів міліції, престиж служби в цілому та авторитет кожного працівника, а також технології і забезпечення цивільного сприяння службі і контролю над нею [6, с. 13].

Дані принципи діяльності органів міліції узгоджуються з основними принципами, що були проголошені президентом Франції Емілем Лубе в Декреті "Про організацію і службу жандармерії", який був підписаний 20 травня 1903 року, зокрема: принцип верховенства закону; принцип безперервності служби; принцип територіальної та об'єктової спеціалізації і компетенції; принцип взаємодії [7].

Кардинально інший підхід знаходимо в Законі Чеської Республіки "Про поліцію", який містить головні принципи Страсбурзького Європейського кодексу поліцейської етики, і в якому закріплено, що "обов'язок офіцера поліції - демонструвати здоровий глузд, відкрите відношення, зрілість, чесність, комунікативні навички, а також лідерські та організаторські якості" [7].

Міжнародне співробітництво в забезпеченні прав людини повинно будуватися з урахуванням усіх основних принципів міжнародного права. Взагалі є різні підходи до визначення таких принципів. Існують і різні наукові визначення принципів міжнародного права.

Наприклад, І.І. Лукашук під такими принципами розуміє узагальнені норми, які відображають характерні риси, а також головний зміст міжнародного права та володіють найвищою юридичною силою [8, с. 120 - 125].

У багатьох міжнародних актах перелік основних принципів неоднаковий, але збігається у найбільш авторитетних універсальних актах, якими є Статут ООН та прийнята Генеральною Асамблеєю у розвиток його положень Декларація про принципи міжнародного права 1970 року, яка торкається дружніх відносин і співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН. У цих документах перераховані такі принципи: незастосування сили або загрози сили; мирного розгляду спорів; невтручання; співробітництва; рівноправ'я та самовизначення народів; суверенної рівності держав; належного виконання обов'язків за міжнародним правом.

Так, В.О. Карташкін виділяє, крім основного принципу – принципу поваги прав та свобод людини, – ще три принципи, які лежать в основі галузі прав людини: принцип самовизначення народів і націй, принцип рівноправ'я та заборони дискримінації та принцип рівності прав чоловіка та жінки [9, с. 30 – 46].

На думку професорів Ю.І. Римаренка та Я.Ю. Кондратьєва, фундаментальні принципи та правила поведінки у діяльності правоохоронців викладені в таких міжнародних стандартах, як: Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку ООН, Декларація про поліцію, Європейський кодекс поліцейської етики, Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав і свобод людини, Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, Десять правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів [10, с. 125].

Як уважає професор О.Н. Негодченко, виходячи з міжнародних стандартів юридичного забезпечення основних прав і свобод людини, головними принципами в діяльності працівників органів внутрішніх справ слід уважати законність, недискримінацію, відповідність вимогам демократичного суспільства та гуманність. Серед спеціальних принципів у правоохоронній сфері можна виділити невидачу громадян і політичних емігрантів, принцип невідворотності покарання, принцип гуманності, принцип захисту прав своїх громадян за кордоном [11, с. 219].

Як зазначає радник міністра внутрішніх справ К.Б. Левченко, в Україні поки що єдиним прообразом превентивних механізмів щодо протидії катуванням можна назвати мобільні групи з моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ, створені в системі МВС України спільно із громадськими організаціями.

Робота мобільних груп ґрунтується як на вищезазначених принципах, так і на принципах неупередженості та невтручання в оперативно-службову діяльність ОВС, доступності для широкого загалу й засобів масової інформації. Висновки, які містяться в моніторингових звітах, мають рекомендаційний характер і можуть ураховуватись органами внутрішніх справ [12, с. 19].

Успішну роботу мобільних груп визнано міжнародними організаціями та світовою спільнотою. Так, під час звітування України в Раді ООН з прав людини (в травні 2008 р.), представниками 23 держав відзначено як серйозне досягнення створення та діяльність мобільних груп. Комісар Ради Європи Томас Хаммерберг також підтримав спільну ініціативу української міліції та громадськості. Цей висновок дає підстави прогнозувати можливість поширення такої діяльності на інші правоохоронні органи, у підпорядкуванні яких – місця позбавлення волі, насамперед Державний Департамент України з питань виконання покарань, а також наші держструктури, що мають установи, перебування в яких є певним обмеженням свободи: Міністерство охорони здоров'я, Міністерство оборони, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство освіти та науки України тощо. Тим більше, що позбавлення волі означає не тільки будь-яку форму втримання під вартою чи тюремне ув'язнення, але й поміщення особи в державне чи приватне місце втримання під охороною, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням.

Виходячи з викладеного, можна зазначити, що вся діяльність органів міліції України, а також іноземних поліцейських органів направлена на захист і охорону прав і свобод, забезпечення особистої безпеки громадян, запобігання правопорушенням та їх припинення; охорону й забезпечення громадського порядку; ви-

явлення й розкриття злочинів, розшук осіб, які їх учинили тощо. Випадки застосування до осіб вогнепальної зброї, сили відбуваються тільки в тому разі, коли вже інакше зробити не можна, коли цього вкрай вимагають обставини, які склалися, і якщо це загрожує життю такої особи чи інших людей.

Як задекларовано в Основних принципах застосування сили й вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, прийнятими восьмим Конгресом ООН у 1990 році, посадові особи з підтримання правопорядку при здійсненні своїх функцій, наскільки це можливо, використовують ненасильницькі засоби до змушеного застосування сили чи вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу та вогнепальну зброю лише в разі, коли інші засоби є неактивними чи не дають будь-яких надій на досягнення очікуваного результату.

Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав і свобод людини ООН закріплюють положення, згідно з якими співробітники правоохоронних органів за будь-яких умов виконують покладені на них законом обов'язки, служать спільноті та захищають усіх осіб від протизаконних дій, пам'ятаючи про покладену на них високу професійну відповідальність.

Отже, підсумовуючи вищевказане та виходячи з основних завдань міліції, пропонуємо включити в частину 1 статтю 3 Закону України "Про міліцію" такі принципи її діяльності: державного захисту працівника міліції; обов'язкового професійного відбору при рівному доступі громадян до служби в органах внутрішніх справ; співвідносності обов'язків, заборон і обмежень на службі в органах внутрішніх справ соціальним гарантіям працівника міліції.

Використана література:

1. Артемьев А.М. К вопросу о принципах деятельности правоохранительной службы / А.М. Артемьев // Российский следователь. - 2008. - № 1. - С. 33 - 35.
2. Колодій А.М. Принципи права України: [монографія] / Колодій А.М. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 208 с.

3. Щекин Г.В. Социальная теория и кадровая политика: [монография] / Щекин Г.В. – К.: МАУП, 2000. – 576 с.

4. Шиенкова А.С. Административно-правовое регулирование правоохранительной службы в органах внутренних дел Российской Федерации: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 "Административное право; финансовое право; информационное право" / А.С. Шиенкова. – М., 2007. – 20 с.

5. Бакун В.М. Административно-правовой статус служащих правоохранительной службы: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 "Административное право; финансовое право; информационное право" / В.М. Бакун. – М., 2006. – 24 с.

6. Яндовский А.Н. Развитие системы управления персоналом правоохранительной службы: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. социолог. наук: спец. 22.00.08 "Социология управления" / А.Н. Яндовский. – М., 2007. – 25 с.

7. Гудак В.А. Національна поліція Чеської Республіки [Електронний ресурс] / В.А.Гудак. – Режим доступу: http://polis.osce.org/countries/details.php?item_id=14&lang=ru

8. Лукашук И.И. Международное право: Общая часть: [учебник для юрид. факультетов и вузов] / Лукашук И.И. – М.: БЕК, 1996. – 371 с.

Карташкин В.А. Международная защита прав человека (Основные проблемы сотрудничества государств) / Карташкин В.А. – М.: Междунар. отношения, 1976. – 62 с.

9. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку : [документально-джерелознавчий довідник] / Кириченко І.Г., Кондратьєв Я.Ю., Римаренко Ю.І. – К.: Ін-юре, 2002. – 126 с.

10. Негодченко О.В. Законність як принцип управління та його роль у діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини / О.В. Негодченко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. – Луганськ, 2003. – № 2. – С. 219 – 228.

11. Левченко К.Б. Ініціативи МВС щодо попередження катувань / К.Б. Левченко // Міліція України. – 2008. – № 10. – С. 19.

К.А. Гусева*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОВС ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ЯК ПРЕДМЕТ ВІДПОВІДНОГО ЇЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Перш ніж прийняти будь який закон, держава зобов'язана вивчити відповідні потреби суспільства, і лише тоді вона зможе адекватними правовими засобами відреагувати на той або інший суспільний "виклик". Це цілком відноситься й до нормативно-правового регулювання попередження злочинів, у сфері якого стрімкий темп законотворчості породив ряд таких проблем, як безсистемність, невідповідність окремих законів і інших нормативно-правових актів реальним суспільним відносинам і т.д. Одна із основних причин цих негативних явищ полягає в недостатньо об'єктивному пізнанні й неадекватній оцінці предмету відповідного правового регулювання.

Виходячи із того, що правове регулювання є процесом діювого впливу держави на суспільні відносини за допомогою норм права, предметом такого регулювання закономірно вважаються суспільні відносини, що закріплюються відповідними правовими нормами".

Очевидно, що в діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю конкретними формами суспільних відносин, які піддаються дії за допомогою норм права, є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням особистої безпеки громадян, захистом їх законних інтересів, прав і свобод, запобіганням злочинам та їх припиненням, виявленням і розкриттям злочинів, розшуком осіб, які їх вчинили, і ін. (ст. 1 Кримінального Кодексу України; ст. 2 Закону України "Про міліцію"). Тому безпосередніми предметами цих відносин, окрім власне злочинів, що вчинені, чи знаходяться на стадіях їх приготування або замаху на них, осіб, які їх

* Старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук.

" Норма права - установлене державою загальне правило поведінки, що регулює суспільні відносини і охороняється примусовою силою держави. Формою існування норм права є нормативно-правові акти.

учинили (учиняють), тощо, слід визнати указану правоохоронну діяльність.

Отже власне діяльність ОВС щодо запобігання злочинам є тим основним предметом, який потребує нормативно-правового регулювання, а від того визначення вихідного поняття, сутності, мети, завдань, загального й видового діяльнісного змісту, форм, засобів, методів запобігання злочинам цілком коректно віднести до однієї з головних передумов забезпечення адекватності його нормативно-правового регулювання.

Як і будь яка інша діяльність, запобігання злочинам, насамперед, зумовлюється його метою. Остання ж продукується загальними суспільними вимогами у сфері боротьби зі злочинністю, її реальним станом, структурою й динамікою, а також відповідною кримінально-правовою політикою держави.

Відштовхуючись від цих передумов, можна з повною впевненістю стверджувати, що сучасний якісний стан злочинності в Україні, зокрема її вкрай негативні структурні зміни за останні роки не залишають іншого шляху, як активізувати державний курс на запобігання злочинам на всіх напрямках.

Ситуація склалася така, що запобігання злочинам на сьогодні має вважатися категоричним імперативом українського суспільства, адже ж якісний стан злочинності, її вкрай негативні структурні зміни за останні роки в Україні не залишають іншого шляху, як узяти головний політичний, законотворчий, правозастосовний та організаційно-виконавчий курс у боротьбі зі злочинами вбік запобігання ім усіма формами, методами й способами.

Альтернативи цьому курсу, який за своєю соціально-правовою природою й юридичним змістом має кримінологічний характер, не існує, і на цьому неодноразово вже наголошувалося на найвищому державному рівні. Як відомо, останніми роками виявилася необхідна політична воля з боку держави щодо посилення курсу правоохоронної діяльності в країні на запобігання злочинам і іншим правопорушенням, яка була декларована в ряді законів, постанов ВР, указів Президента тощо. Зокрема, Президентом України доручено Кабінету міністрів України розробити й подати до Верховної Ради України проект загальнодержавної програми попередження злочинів на 2010-2015 роки, про що

идеться в рішенні Ради національної безпеки й оборони України від 11 вересня 2009 року, яке схвалено указом Президента № 870/2009 (Див.: 18:26 27.10.2009 | Політика | Новості). Крім того, у чинному Кримінальному кодексі України вперше в історії кодифікації кримінального права запобігання злочинам поставлене в один ряд з іншими завданнями цього кодексу (ст. 1 КК).

Однак, як показало наше дослідження, нормативно-правове регулювання запобігання злочинам, як важливіший забезпечувальний засіб ефективності цієї діяльності, виявилось неадекватним новим викликам суспільства, має значні прогалини, суперечності та непослідовність правових норм. Значна частина нормативно-правових актів не спирається на об'єктивне кримінологічне підґрунтя та на відповідні запобіжні функції різних галузей національного права України. У них бракує інструментально-правових, організаційно-функціональних та управлінських складових діяльного призначення. Однією з головних причин цього є те, що законодавчо визначена державна правова політика щодо запобігання злочинам здебільшого ще залишається декларативною.

Водночас спостерігається й скептичне ставлення правоохоронців, зокрема, працівників міліції до реалізації в їх діяльності функції запобігання злочинам (31,1% опитаних нами респондентів висловилися за недоцільність цієї функції).

Проблема ускладнюється ще й певною недостатністю наукового забезпечення законотворчого процесу за зазначеним напрямом реалізації державної правової політики (підтверджують 67,1% респондентів)*.

* Ідеться про проведене нами нещодавно відповідно до планів НДР ДНДІ МВС України і КНУВС дослідження проблеми нормативно-правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів, емпіричну базу якого складало: статдані про злочинність в Україні за 2004 – 2008 рр., у тому числі щодо попередження й припинення злочинів; результати вибіркового опрацювання 300 статкарток первинного обліку попереджених і припинених злочинів з паралельним порівняльним аналізом фактів злочинів, віднесених до попереджених і припинених; дані суцільного відбору, систематизації й класифікації понад 100 чинних законів і інших нормативно-правових актів України декілька десятків цільових програм та комплексних планів, біля 50 наказів Міністерства внутрішніх справ України, Інструкцій, Положень, Настанов з питань регулювання запобігання злочинам; результати узагальнення сучасної практики залучення до запобігання злочинам громадських організацій у м. Києві й ряді областей України; дані анкетного опитування працівників різних галузевих служб міліції ОВС семи областей України та м. Києва (усього опитано 1030 осіб) і тін.

Усе це обумовлює наявність суперечностей між потенційними можливостями правоохоронних органів, передусім міліції України, щодо ефективного запобігання злочинам і їх фактичною (незадовільною) реалізацією.

У ряду невирішених у науковому відношенні питань – це, по-перше, недостатнє пізнання сутності запобігання злочинам, що вимагає інтеграції й одночасної диференціації різновидів цієї діяльності під час її системно-структурного вивчення й аналізу, а, по-друге, відсутність однозначного визначення понятійно-термінологічного апарату в системі даної діяльності. Органічна сукупність цих питань саме й визначає, на наш погляд, головний зміст предмету нормативно-правового регулювання запобігання злочинам органами внутрішніх справ.

Діяльнісними елементами цього предмету, на наш погляд, мають бути визнані:

- об'єкти запобіжного впливу з боку органів внутрішніх справ;
- суб'єкти запобігання злочинам, у тому числі в структуровано-диференційованому їх уявленні стосовно існуючих в ОВС внутрішніх організаційно-функціональних одиниць;
- напрями, різновиди запобігання злочинам;
- легітимні підстави, інші правові та організаційні засади запобігання злочинам;
- правові форми, заходи, засоби й методи запобігання злочинам;
- зміст, форми й соціально-правові наслідки кінцевих результатів запобігання злочинам;
- система обліку й оцінки результатів запобігання злочинам, оціночні критерії їх ефективності.

Стосовно ж питання щодо визначення понятійно-термінологічного апарату, про який йшлося вище, то воно, за нашим переконанням та з урахуванням думки ряду вчених¹, має вирішувати-

¹ Див.: Курс кримінології: Загальна частина: Підручник / О.М. Джужа, П.П. Михайленко та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 136 – 137; Бандурка А.М. Преступність в Україні: причини и противодействие: монографія / А.М. Бандурка, Л.М. Давиденко. – Х.: Основа, 2003. – С. 87.

ся на основі формально-логічного підходу до нього й розробки та прийняття відповідних умовних і єдиних для всіх категоріальних понять.

Спираючись на теоретичне й практичне підґрунтя та в контексті чинного законодавства щодо розрізнення форм (видів) запобігання злочинам, ми за результатами нашого дослідження сформулювали визначення понять: "запобігання злочинам" (як родове поняття); "попередження" (недопущення) підготовлюваних злочинів; "припинення" злочинів на стадії замаху на них, "профілактика" злочинів, у тому числі, загальна (виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню злочинів) та індивідуальна (їх недопущення з боку певних категорій осіб).

Уважаємо доцільним запропонувати визначений нами зміст предмету нормативно-правового регулювання запобігання злочинам як такий, що має бути витребуваним у сучасній законотворчій діяльності відповідних суб'єктів України.

Т.Л. Кальченко*

ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЇХ МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДжЕРЕЛА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

На сьогодні розглядати проблеми та досягнення в кримінології, а зокрема, щодо методології кримінологічних досліджень, стає досить складно. Кожне дослідження в кримінологічній науці висвітлює й підкреслює важливість та актуальність проблематики, що стосується як предмету кримінології, так і інших юридичних наук.

Розглядаючи зазначене, потрібно керуватися положенням, за яким методологією будь-якої науки є закони і категорії діалектики. Це стосується й кримінології. При цьому, застосовуючи зако-

* Доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Київського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

ни й категорії діалектики для дослідження злочинності, окремих її видів, процесу детермінації злочинів, кримінологія в змозі розкрити внутрішні закономірності цього антисоціального явища й визначити шляхи запобіжного впливу на нього. Отже, злочинність, як негативне явище, слід розглядати у взаємозв'язку з іншими явищами, в історичному розвитку й постійному русі. У даному разі використовуються закони діалектики, тобто пізнання певного явища.

Крім методології, застосовуються й конкретні методи вивчення злочинності. Це впорядкована система дій, спрямована на отримання нового знання на основі наявного. Ними можуть бути як власні методи кримінології, так і методи розроблені іншими науками [1, 8]. Наукова достовірність досліджень та їх результатів значною мірою залежить від методологічної бази [2, 7].

Разом з тим, загальноприйнятим є положення, що метод визначається предметом і завданнями дослідження. Тому, в значній мірі, це залежить не лише від предмета, а й від його розуміння тобто від теорії предмета. Отже, не випадково що кожній теорії властивий свій метод, тому що метод – це не лише спосіб дослідження, а й теорія. Ураховуючи зазначене, методика тієї або іншої науки – це засвоєний нею арсенал способів збору, обробки, аналізу і синтезу інформації. Оскільки, кримінологічна наука ототожнюється із соціологією злочинності, вона (ця наука) запозичила із соціології методи емпіричних досліджень, такі як: опитування, вивчення документів, спостереження, експеримент, висновки експертів; з правової статистики: методи вибіркового дослідження, а саме: опитування, анкетування, моделювання, кореляції, синтезу, тестування, спостереження; з психології, такі як: психологічний експеримент та опитування; з інших юридичних наук – логічний аналіз, опис злочинів тощо. Отже, методологія й методика будь-якої науки має важливе значення, тому що вони завжди прив'язуються до предмета дослідження й визначають надійність і вірогідність його результатів.

Слід підкреслити що, методика й методологія – два різних поняття. Методологічна база кримінології, тобто система принципів і способів організації і побудови її діяльності, визначає нау-

кову вірогідність досліджень і їхніх результатів; методологія це більш глибоке, всебічне, об'ємне пізнання соціальних явищ [3, 17]. Під методикою же розуміється сукупність конкретних прийомів, способів, методів, засобів (інструментів) збору, обробки й аналізу інформації про злочинність, її причини і умови і особу злочинця, а також про заходи протидії злочинності.

Достовірним результатом кримінологічних досліджень мають бути практичні висновки з пропозиціями, рекомендаціями про удосконалення практики боротьби зі злочинністю, поліпшення діяльності правоохоронних органів і інших суб'єктів профілактики. Тому в поняття методики варто включати й методи розробки цих висновків, пропозицій, рекомендацій.

Водночас, слід зазначити, що методологія західних вчених визначається дещо по-іншому. Вона знаходиться в кореляційній залежності від того, що мається на увазі під предметом кримінології в певній державі, поставленим у головне. Єдиного підходу тут не спостерігається і цим обумовлюється наявність ряду кримінологічних шкіл. Якщо більш детально розібратися, то стає очевидним те, що, як вітчизняні, так і закордонні учені використовують одні й ті самі філософські категорії, такі, як: загальне, особливе й одиничне; необхідне й випадкове; зміст і форма та інші, тобто особливих розбіжностей у загальній методології немає.

Разом з тим, вітчизняні вчені, відзначають велику різницю між своїм підходом у методології і методології своїх західних колег [4, 10]. Останніми приділяється занадто велика увага саме вивченню окремого випадку, але кінцевою метою є пояснення того або іншого негативного явища і того, що треба зробити, щоб подібне не повторювалося або заздалегідь попереджалося.

Але, існують частина методів що не є суто кримінологічними, але свою специфіку вони отримують через особливості предмета і завдань саме кримінологічних досліджень. При їх проведенні найчастіше застосовують такі методи:

1. Конкретно-соціологічні: анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експерименту, експертних оцінок тощо. Ці методи дають змогу глибше пізнати соціальний аспект явищ, процес їх детермінації, зібрати великий емпіричний матеріал, що ха-

рактизує як стан і динаміку злочинності в цілому, так і окремих її видів, предметніше з'ясувати детермінанти злочинності та розробити заходи боротьби з нею.

2. Статистичні: масового спостереження (закон великих чисел), групування, аналіз узагальнених показників тощо. Вони дають можливість дослідити велику кількість злочинів і за допомогою отриманих статистичних показників встановити закономірності й взаємозалежності їх розвитку, зробити узагальнення, перейти від випадкового й одиничного до стійкого, масового, закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища.

3. Історико-порівняльний метод допомагає визначити переважні тенденції розвитку злочинності, зміни її стану й структури за той чи інший період, без чого неможливо розробити ефективні заходи протидії їй.

4. Психолого-педагогічні методи: спостереження, самоспостереження, тестування застосовують для вивчення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в поведінці особи злочинця, процесу формування антисоціальних властивостей у її структурі, виникнення злочинного наміру та його реалізації, мотивації злочинів, ресоціалізації злочинців і т.п.

5. Системного аналізу. Цей метод використовується найчастіше. Він дає змогу розглядати злочинність як систему, для якої характерні певні зв'язки й відношення між складовими її елементами з одного боку, а з другого – зв'язки злочинності з іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї.

Кожний з названих методів передбачає певну процедуру (техніку) дослідження, вибір якої залежить від програми, цілей і завдань конкретного дослідження. Як правило, кримінологічні пошуки проводяться з поєднанням кількох методів, що значно розширює їх базу і підвищує результативність.

Завдання методології кримінологічних досліджень полягає у розробці, зміні та доповненні методів кримінологічного дослідження, які в свою чергу допомагають глибше пізнати соціальний аспект явищ, детермінанти злочинності в цілому, так і окремих її видів. Методи кримінологічних досліджень дають змогу зібрати великий емпіричний матеріал тобто початкову інформацію яка

перетвориться на конкретні знання в процесі її дослідження. З'ясовується характеристика стану та динаміки злочинності, досліджуються та встановлюються закономірності і взаємозалежності їх розвитку, визначаються найбільш поширені злочини і тенденції їх розвитку, досліджуються зміни стану і структури злочинності за той чи інший період, розглядається і вивчається мотивація злочинців тощо. Всі ці процеси дослідження, вивчення, зміни та розробки не проходять без участі методології та методів кримінологічних досліджень.

Методологія кримінологічних досліджень має дуже важливе значення як для науки кримінології, так і для життя суспільства в цілому, тому що розробка різних методів допомагає зменшити рівень злочинності. Розробка заходів по усуненню детермінант злочинності, які сприяють її існуванню також можна вважати важливим завданням кримінологічного дослідження. Наукова достовірність досліджень та їх результатів значною мірою залежить від методологічної бази а також джерел кримінологічної інформації про стан злочинності.

Сучасні форми й методи накопичення та аналізу кримінологічної інформації не в повній мірі задовольняють потреб динамічного розвитку суспільства та подолання процесів, пов'язаних з кримінальною активністю певної категорії громадян, і тим самим зменшують можливості реалізації багатьох державних програм щодо протидії злочинності і забезпечення законності та правопорядку в країні.

Ураховуючи вказане, в першу чергу, для проведення кримінологічних досліджень необхідно збирати якісну кримінологічну інформацію яку не можливо отримати без здійснення правоохоронними органами інформаційно аналітичної роботи.

Для проведення кримінологічних досліджень, а саме системного аналізу стану, структури, динаміки, детермінант, тенденцій злочинності можуть бути залучені наступні джерела кримінологічної інформації: – дані державної (офіційної) та відомчої статистичної звітності; – документи первинного обліку злочинів; – процесуальні документи, які відображають факти вчинення злочинів; – інформаційно-аналітичні матеріали органів державної влади; –

результати опитувань громадської думки; – публікації в монографічній та періодичній науковій літературі; – матеріали ЗМІ.

Дані державної статистичної звітності являють собою результати здійснюваного спеціальними державними органами на певній території та за певний період часу спостереження, реєстрації, обліку у спеціальних документах первинного обліку фактів, які входять до предмету кримінологічного аналізу стану злочинності. Дані державної статистичної звітності мають здебільшого суцільний характер (максимально повно описують певні процеси та явища), значний рівень достовірності (відображаються в спеціальних таблицях в узагальненому кількісному вигляді), що робить можливим їх безпосереднє використання в процесі аналітичної діяльності без здійснення підготовчих заходів щодо збору та обробки кримінологічної інформації.

Для цілей кримінологічного аналізу та розробки заходів протидії злочинності як джерела кримінологічної інформації також використовуються: державні статистичні звіти про злочинність та діяльність по боротьбі з нею в Україні; державні статистичні звіти про злочинність та діяльність по боротьбі з нею в зарубіжних країнах; державні статистичні звіти про соціально-економічні процеси та явища, що відбуваються в Україні.

Державні статистичні звіти про злочинність та діяльність по боротьбі з нею в Україні є основним видом інформації для здійснення кримінологічного аналізу злочинності на рівнях країни, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, залізниць, крупних регіонів (груп областей). Згідно з Загальнодержавним табелем (переліком) форм державних статистичних спостережень для об'єднань, підприємств, організацій і установ України всіх форм власності на 2009 рік, затвердженим Державним комітетом статистики України існує 39 форм статистичної звітності, які містять відповідну інформацію.

Для характеристики стану та структури злочинності використовуються наступні форми державної статистичної звітності: 1) єдиний звіт про злочинність на території України (ф. № 1, піврічна); 2) звіт про зареєстровані злочини і результати роботи на території України (ф. № 1-А, щомісячна); 3) звіт про осіб, які вчи-

нили злочини на території України (ф. № 2; піврічна); 4) звіт про розгляд заяв та повідомлень про злочини на території України (ф. № 2-Е, піврічна); 5) звіт про результати розшуку громадян, які переховуються від органів влади, безвісно зниклих та встановлення особи громадян по невпізнаних трупах на території України (ф. № 3, піврічна); 6) звіт про виявлені підрозділами прокуратури і ОВС злочини в сфері економічної діяльності на території України (ф. № 5, піврічна); 7) звіт про результати боротьби зі злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів на території України (ф. № 360, щоквартальна); 8) звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями на території України (ф. № 1-ОЗ, щомісячна); 9) звіт про діяльність кримінальної міліції у справах неповнолітніх та роботу приймальника – розподільника для неповнолітніх на території України (ф. № 1-НП, щоквартальна); 10) про роботу підрозділів адміністративної служби міліції України (ф. № 1-АСМ, щоквартальна); 11) про роботу органів досудового слідства та дізнання (ф. № 1-СЛ, щоквартальна) [5, 47].

У разі необхідності більш поглибленого аналізу окремих аспектів стану злочинності можуть бути використані також деякі інші форми статистичної звітності, які відображають окремі процеси та явища, що впливають на злочинність та діяльність правоохоронних органів щодо протидії їй. Дані про адміністративні правопорушення можуть бути отримані зі звіту про розгляд справ про адміністративні правопорушення та осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності (ф. № 1-АП, щорічна), проституцію – зі звіту про результати роботи органів внутрішніх справ у боротьбі з проституцією, по виявленню груп ризику та результати їх обстеження та СНІД (ф. № 7, піврічна), корупційні правопорушення – зі звіту про виконання Закону України "Про боротьбу з корупцією" (ф. № 1-КОР, щомісячна) тощо.

Державні статистичні звіти про злочинність та діяльність по боротьбі з нею в зарубіжних країнах використовуються як джерело кримінологічної інформації для порівняльної оцінки стану злочинності в Україні та в інших країнах. Відповідну інформацію

можна отримати з офіційних друкованих видань зазначених країн, сайтів правоохоронних відомств, вибіркового даних, які надходять до МВС України від МВС країн-членів СНД у порядку обміну [6, 102]. Крім того, вибірково офіційні дані щодо стану злочинності в країнах світу накопичуються у статистичних оглядах ООН та базі статистичних даних щодо стану злочинності в країнах-членах Інтерполу.

Отже, методологія кримінологічного дослідження залежить від предмета й об'єкта дослідження та поставлених перед дослідником завдань. Отримати реальні результати та внести конкретні пропозиції щодо ефективної протидії злочинності допоможе якісна кримінологічна інформація. Тому на основі вищевикладеного сказаного можна зробити висновок що методологія кримінологічного дослідження є однією із найважливіших складових кримінології.

Використана література:

1. Джужа О.М. Кримінологія: Підручник: Юрінком Інтер К., 2000. - 156 с.
2. Мельник П., Ківенко Н., Лановенко І. Методологічні проблеми розвитку кримінологічної науки в Україні // Науковий вісник ДПА України. - 2000. - № 2 (8).
3. Б.В. Коробейников. Криминология: Общий курс. - М., 1988. - 480 с.
4. Манюха О.Є. Методологічна функція кримінології: Монографія. - К., 1998.
5. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні. Кол.авт. За загальною редакцією О.М. Джужа. - К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. - 160 с.
6. Кримінологія: Навчальний посібник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужа. - К.: Атіка, 2009. - 312 с.

Г.Є. Болдарь*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО МАЙНА, НА ЯКЕ НАКЛАДЕНО АРЕШТ АБО ЯКЕ ОПИСАНО ЧИ ПІДЛЯГАЄ КОНФІСКАЦІЇ

На сучасному етапі розвитку України одним з найважливіших завдань нашої держави є забезпечення здійснення об'єктивного та неупередженого правосуддя. Вагомою гарантією реалізації цього завдання є положення кримінального законодавства, що встановлюють відповідальність за посягання на інтереси правосуддя, нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, системи виконання покарань, захисників, законних представників особи тощо. Разом з тим не всі норми КК України є дієвими, деякі з них не розроблені теоретично, інші майже не застосовуються на практиці або були реформовані. До останніх належить ст. 388 "Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описане чи підлягає конфіскації", редакція якої була змінена у 2005 році.

Суспільна небезпека незаконних дій з майном, на яке накладено арешт, яке описане чи підлягає конфіскації полягає в тому, що цей злочин спричиняє шкоду відносинам, які виникають у сфері виконання судових рішень, без яких судовий процес узагалі не має сенсу, адже ця гілка державної влади не виконує свого призначення. Саме тому виконавче провадження є важливим етапом на шляху поновлення порушених прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Вивченню злочинів проти правосуддя присвятили свої роботи Ф.Н. Багаутдінов, А.А. Бахрадзе, А.М. Бойко, В.М. Бурдін, В.А. Владіміров, А.Р. Волобуєв, А.В. Воронцов, Л.Д. Гаухман, М.Н. Голоднюк, Г.А. Городенцев, М.П. Джуган, О.О. Дудоров, В.К. Зонс, М.Й. Коржанський, Р.В. Корякін, Г.А. Крігер, В.І. Ляпунов, П.П. Матишевський, Г.А. Матусовський, М.І. Мельник, М.Г. Мі-

* Учений секретар секретаріату вченої ради Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

ненко, В.О. Навроцький, В.М. Попович, А.І. Рарог, В.Г. Смірнов, В.Я. Тацій, М.Х. Хабібুলін, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та інші.

Однак з моменту внесення 3 березня 2005 року змін до ст. 388 КК України не проводилося жодного комплексного дослідження проблеми кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації. Між тим для правозастосовника розуміння ознак складу злочину, передбаченого цією кримінально-правовою нормою, викликає певні труднощі. Диспозиція ст. 388 КК України є банкетною, а тому правникам необхідно звертатись до понять та термінів регулюючого законодавства – господарсько-процесуального, цивільно-процесуального, адміністративно-процесуального та кримінально-процесуального.

Крім того, практична доцільність дослідження проблем об'єктивної сторони незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації, пояснюється й тим, що такий аналіз дозволить вирішити певні питання відмежування цього злочину від суміжних та вирішити деякі проблеми кваліфікації.

Метою цієї статті є кримінально-правовий аналіз об'єктивної сторони незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації, та вироблення на підставі цього пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та рекомендацій щодо кваліфікації злочину.

Як відомо, об'єктивна сторона – це зовнішнє вираження злочину, яке характеризується суспільно-небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно-небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину¹.

Формами об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 388 КК України, є: 1) розтрата; 2) відчуження; 3) приховування,

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 117.

4) підміна; 5) пошкодження, 6) знищення, 7) інші незаконні дії з майном, на яке накладено арешт або яке описано; 8) порушення обмеження права користування майном, на яке накладено арешт або яке описане; 9) здійснення операцій з коштами (вкладами), на які було накладено арешт.

У другій частині ст. 388 КК України передбачені такі самі діяння, як і в ч. 1, але які вчинені щодо майна, яке підлягає конфіскації за рішенням суду, що набрало законної сили.

При аналізі розтрати як форми об'єктивної сторони злочинів, більшість дослідників адресує читача за поясненнями до коментарю до ст. 191 КК України¹.

Так, О.А. Чуваков під розтратою розуміє таку форму викрадення, що характеризується незаконним витрачанням чужого майна у своїх корисних інтересах або з корисних мотивів в інтересах іншої особи. Під витрачанням, на його думку, слід розуміти дарування, продаж, міну тощо². Однак при тлумаченні іншої форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 388 КК України, а саме відчуження майна, науковець стверджує, що під останнім теж слід розуміти продаж або дарування³.

Професор О.О. Дудоров у коментарі до ст. 191 КК України також висловлює думку, що розтрата передбачає незаконне і безоплатне витрачання (споживання, продаж, безоплатну передачу, обмін, передачу в рахунок погашення боргу тощо) винним чужого майна, яке йому ввірене чи перебувало в його віданні⁴. Роз'яс-

¹ Див.: Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Алиева Е. Н., Бабий А. П., Гаврильченко Л. К. и др.]; под ред. Е. Л. Стрельцова. - [изд. 4-е, перераб и дополн.]. - Х.: ООО "Одиссей", 2007. - С. 744; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка - [5-те вид., переробл. та доповн.]. - К.: Юридична думка, 2008. - С. 1031.

² Див.: Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Алиева Е. Н., Бабий А. П., Гаврильченко Л. К. и др.]; под ред. Е. Л. Стрельцова. - [изд. 4-е, перераб и дополн.]. - Х.: ООО "Одиссей", 2007. - С. 389.

³ Див. там само. - С. 744.

⁴ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка - [5-те вид., переробл. та доповн.]. - К.: Юридична думка, 2008. - С. 499.

нюючи ст. 388 КК України вчений указує, що при відчуженні як формі об'єктивної сторони злочинів, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 388 чинного КК України, майно на оплатній чи безоплатній основі передається у володіння іншим особам, до яких переходить право власності на це майно (продаж, міна, дарування, позика, рента, передача учасником господарського товариства майна як внеску до статутного фонду тощо)¹.

Професор М.Й. Коржанський звертав увагу на те, що під розтратою майна при вчиненні злочину, передбаченого ст. 388 КК України (в редакції КК України 2001 р.), слід розуміти споживання, використання, знищення тощо².

Слід звернути увагу на той факт, що ще за часів дії ст. 182 КК УСРР 1960 р. (у редакції норми від 1984 р.) під відчуженням розуміли будь-яку передачу майна, на яке накладено арешт, чи яке описане, іншим особам у постійне користування як на визначених умовах (продаж або інша оплатна передача майна) так і без таких, наприклад, дарування, обмін³.

Російський дослідник Л. Спектор зазначає, що розтрата майна як форма злочину, передбаченого ст. 312 КК РФ, – це вживання або використання майна, яке описане чи на яке накладено арешт у різних формах, здійснене як самою особою, котрій це майно було ввірене для зберігання, так й іншими особами, яким воно було ввірене⁴.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в контексті відповідальності за злочин, передбачений ст. 388 КК України, під розтратою та відчуженням майна слід розуміти одні й ті ж дії – дарування, продаж, міну, позичку, ренту, передачу

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – [5-те вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 1031.

² Див.: Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / Коржанський М. Й. – [вид. 3-тє, доповн. та переробл.]. – К.: Атака, 2007. – С. 562.

³ Див.: Уголовное право УССР. Особенная часть / Под. ред. М. И. Бажанова, П. С. Матшевского, В.В. Сташиса. – К.: Вища школа, 1989. – С. 465.

⁴ Див.: Спектор Л. Преступления в сфере процессуальной деятельности суда и правоохранительных органов, совершаемые лицами, призванными по закону содействовать ей / Л. Спектор // Уголовное право. – 2005. – № 3. – С. 57.

майна учасником господарського товариства як внеску до статутного фонду, передачу в рахунок погашення боргу тощо.

Виникає питання: чим відрізняються ці два терміни?

Як відомо, однією з вимог юридичної техніки є принцип єдності термінології, який передбачає, що всі терміни, які вживаються в певній галузі законодавства, повинні мати однакове значення. Саме тому, для розуміння термінів, які застосовані в ст. 388 КК України, автори коментарів КК України, адресують читача до ст. 191 КК України.

Звернемося ще до одного злочину, суміжного до злочину, передбаченого ст. 388 КК України, за об'єктивною стороною. Так, у диспозиції ст. 221 КК України "Незаконні дії у разі банкрутства" теж передбачена така форма об'єктивної сторони як відчуження майна. О.О. Дудоров під відчуженням майна розуміє такі дії, унаслідок яких треті особи набувають право власності на майно боржника (продаж, обмін, дарування тощо)¹. Слід зазначити, що в диспозиції ст. 221 КК України передбачена ще й така форма об'єктивної сторони, як передача майна в інше володіння. Передачею майна в інше володіння є дії, внаслідок яких треті особи набувають права володіння та/або користування майном боржника, не набуваючи при цьому права власності на це майно і не беручи зобов'язання повернути майно на першу вимогу особи, яка його передала, чи її правонаступника (застава майна у випадках, коли вона пов'язана з передачею предмета застави заставодержателю, передача майна в управління, в оренду, лізинг, прокат тощо²).

Виходячи з того, що законодавець у ст. 221 КК України виділяє дві форми вчинення злочину – відчуження і передача майна в інше володіння, – можна зробити висновок про те, що характерною ознакою відчуження є перехід до третіх осіб права власності

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка - [5-те вид., переробл. та доповн.]. - К.: Юридична думка, 2008. - С. 642.

² Див. там само. - С. 642.

на майно, яке є предметом злочину (продаж, обмін, дарування). Крім того, цей термін використовується в цивільному та господарському праві саме для позначення правочинів, змістом яких є зміна власника.

Предметом злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 388 КК України, є не тільки майно в цивільно-правовому розумінні, яке не вилучене з цивільного обороту, а й речі, які вилучені з цивільного обороту. Це можуть бути знаряддя та засоби скоєння злочину, а також предмети, які були знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, майно, одержане злочинним шляхом або внаслідок вчинення правопорушення. Набути право власності на речі, які вилучені з цивільного обігу (зброя, наркотичні засоби, вибухові речовини тощо), неможливо. Цими речами можливо тільки незаконно користуватись та володіти. Саме тому використання терміну "відчуження" вважаємо некоректним.

Крім того, відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 388 КК України суб'єктом цього злочину можуть бути тільки люди, які не є власниками майна. Це особа, якій майно передане на зберігання, а також представник фінансової установи, який здійснив відповідну операцію з коштами, на які накладено арешт. Таким чином, з цивільно-правової точки зору ці особи не мають права вирішити юридичну долю речі, тобто не мають повноважень з розпорядження, оскільки вони є лише у власника майна. Ці особи лише мають фактичну можливість передати майно третім особам. Таким чином, і у цьому випадку використовувати термін "відчуження" не зовсім правильно.

До речі, у деяких зарубіжних країнах відчуження, як форма об'єктивної сторони злочинів, тотожних злочинам, передбаченим ст. 388 КК України, не встановлена. До таких норм належать, наприклад, ст. 246 КК Литви, ст. 262 КК Японії, ст. 314-6 КК Франції, § 136 КК ФРН.

За змістом дії, які складають розтрату, можуть співпадати з діями, у результаті яких треті особи, набувають право власності на майно, тобто з відчуженням: дарування, продаж, міна тощо.

Розтрата характеризується протиправним споживанням, витрачанням та розпорядженням майном. У результаті розтрата повернути майно неможливо: гроші витрачені, матеріальні цінності передані у володіння та користування третім особам. Термін "розтрата" є кримінально-правовим. Якщо юрист застосовує цей термін, він розуміє, що мова не йде про передачу права власності на майно, як при застосуванні цивільно-правового поняття "відчуження". Крім того, формулювання "розтрата" передбачає також й такі форми дій, які не охоплюються поняттям "відчуження", - споживання, витрачання майна на власні потреби (наприклад, гроші).

У рамках нашого дослідження важливим є питання про момент закінчення злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 388 КК України.

Як відомо, у науці кримінального права за особливостями конструкції виділяють злочини з формальним складом, з матеріальним складом, з формально-матеріальним складом, а також з усіченим складом.

Злочином з формальним складом є злочин, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони якого не є суспільно небезпечні наслідки, а тому він вважається закінченим від моменту вчинення діяння, зазначеного в диспозиції кримінально-правової норми. Закінчення злочину з матеріальним складом навпаки пов'язується з настанням суспільно небезпечних наслідків.

Злочином з усіченим складом зазвичай називають злочин, в якому момент закінчення за законом переноситься на стадію готування чи замаху.

Під злочином з формально(усічено)-матеріальним складом розуміють злочин, закінчення якого пов'язується з моментом учинення діяння чи з настанням наслідків (наприклад, ч. 4 ст. 152, ч. 4 ст. 187 КК України)¹.

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [Михайленко П. П., Кузнецов В. В., Михайленко В. П., Опалійський Ю. В.]. - К.: Міжнародна академія основ буття, 2006. - С. 115.

О.А. Чуваков стверджує, що злочин, передбачений ст. 388 КК України, визнається закінченим з моменту вчинення дій, указаних у диспозиції кримінально-правової норми¹. Тобто на думку цього автора незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описане чи підлягає конфіскації, є злочином з формальним складом.

О.О. Дудоров вважає, що склади злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 388 КК України, за конструкцією є формально-матеріальними. Це пояснюється тим, що залежно від форми об'єктивної сторони вони можуть бути закінченими: 1) з моменту вчинення одного з альтернативних діянь, вказаних у диспозиції кримінально-правової норми (зокрема у випадку приховування майна або порушення права ним користуватись, при здійсненні представником банківської або іншої фінансової установи банківських операцій з коштами (вкладами), на які накладено арешт); або 2) з моменту заподіяння майнової шкоди (наприклад, у випадку розтрати, знищення або пошкодження майна)².

На наш погляд, ця точка зору є найбільш обґрунтованою. Дійсно, для того, щоб констатувати, що винний учинив, наприклад, знищення майна, необхідно довести, що предмет злочину перестав існувати або повністю втратив свою цінність. Якщо злочин вчинено у формі пошкодження майна, то для визнання його закінченим необхідно встановити той факт, що була погіршена, зменшена цінність майна або воно було приведено на певний час у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням.

Тут, на наш погляд, доречно пригадати зарубіжний досвід кримінально-правової охорони встановленого законом порядку розпорядження та використання майна, яке має особливий процесуальний статус. Наприклад, ст. 233 КК Узбекистану передба-

¹ Див.: Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Алиева Е. Н., Бабий А. П., Гаврильченко Л. К. и др.]; под ред. Е. Л. Стрельцова. – [изд. 4-е, перераб и дополн.]. – Х.: ООО "Одиссей", 2007. – С. 744.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – [5-те вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 1032.

чена відповідальність за незаконне розпорядження, тобто привласнення, розтрату, приховування, знищення або пошкодження майна, на яке накладено арешт або яке є заставою, яке спричинило настання значної шкоди. Таким чином, склад злочину, передбаченого цією нормою, є матеріальним у будь-якій формі об'єктивної сторони. Однак ні в диспозиції ст. 233 КК Узбекистан, ні в примітці до неї ми не знайшли визначення, яка саме шкода буде вважатись значною. Із цього можна зробити висновок, що це поняття оціночне і питання про те, чи є шкода значною, потрібно вирішувати в кожному конкретному випадку з урахуванням конкретних обставин справи. Відзначимо, що в примітці до цієї статті закріплено, що в разі відшкодування завданої злочином шкоди в трьохкратному розмірі суд не може застосовувати покарання у виді позбавлення волі. Таке законодавче положення дає підстави вважати, що поняттям "значна шкода" в цьому випадку не охоплюються наслідки нематеріального характеру.

Підбиваючи підсумок усьому вищевикладеному, хотілося б зазначити наступне.

1. Ураховуючи ознаки предмета та суб'єкта злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 388 КК України, вважаємо що така форма об'єктивної сторони як відчуження є зайвою. Дії, які охоплюються цим поняттям, підпадають під ознаки розтрати, яка також визначена як окрема форма об'єктивної сторони злочину. Використання в диспозиції кримінально-правової норми терміну "розтрата" є більш коректним як з кримінально-правової, так і з цивільно-правової точок зору.

2. Склади цих злочинів за конструкцією є формально-матеріальними. Залежно від форми об'єктивної сторони вони можуть бути закінченими з моменту вчинення одного з діянь, альтернативно вказаних у диспозиції кримінально-правової норми, або з моменту заподіяння майнової шкоди.

Перспективним напрямком подальших наукових досліджень вважаємо вивчення проблеми покарання за вчинення цього злочину.

О.М. Чистолінов*

**ТИМЧАСОВЕ ПЕРЕДАННЯ НЕГЛАСНИХ СПІВРОБІТНИКІВ
ПРАВООХОРОННИМ ОРГАНАМ ІНШОЇ ДЕРЖАВИ:
ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ЧИ ЗАСІБ ПРОТИДІЇ
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ?**

Рівень загрози, що становить транснаціональна організована злочинність для держави та інших суспільних інститутів важко переоцінити. Відбувається об'єднання загальнокримінальної та економічної злочинності з політичною злочинністю. Саме тому світова спільнота приділяє цьому питанню виключну увагу, зовнішнім вираженням чого є укладання відповідних нормативно-правових актів як на глобальному так і на регіональному та двосторонньому рівнях, а також організація та забезпечення діяльності міжнародних правоохоронних організацій та інших структур.

Водночас виключність загрози не може бути виправданням для застосування форм та методів протидії злочинності, пов'язаних із порушенням прав людини та створенням загрози національній безпеці окремої держави.

Ефективна протидія злочинності неможлива без відповідного рівня наукового забезпечення. Ці питання мають багатоаспектний і міжгалузевий характер. Теоретичними розробками, спрямованими на визначення основ міжнародного співробітництва правоохоронних органів, окремих аспектів вказаної проблеми займалися такі українські та зарубіжні вчені, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.І. Брусніцин, М.П. Водько, В.І. Галаган, К.К. Горяїнов, О.М. Джу́жа, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, А.П. Закалюк, С.І. Захарцев, Г.О. Зорін, С.Є. Єрєнов, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, М.В. Корнієнко, А.В. Кофанов, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'яничов, В.А. Некрасов, О.В. Негодченко, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, М.А. По-

* Старший викладач кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

горецький, Є.В. Поляков, К.С. Радіонов, О.В. Сав'юк, В.О. Сілюков, Г.К. Синилов, О.П. Снігер'єв, С.М. Стахівський, О.В. Танкевич, Л.Д. Удалова, О.Г. Цветков, І.Р. Шинкаренко, М.Є. Шумило, О.Ю. Шумілов й ін. Водночас без детального розгляду залишилися окремі істотні питання, зокрема щодо використання негласних співробітників у протидії зазначеним проявам злочинності.

Як один із засобів підвищення ефективності оперативно-розшукової протидії міжнародним формам злочинності розглядається можливість спільного використання негласних співробітників правоохоронними органами різних держав. У зв'язку з чим запропоновано процедуру передання (прийняття) цих осіб уповноваженому правоохоронному органу іншої держави [6].

Завданням статті є розгляд обґрунтованості та доцільності запровадження такої процедури.

Про недоцільність або неможливість запровадження такої процедури свідчить низка аргументів, зокрема такі:

- відсутність правового підґрунтя;
- можливість вирішення завдань щодо протидії транснаціональній злочинності без запровадження процедури тимчасового передання негласного співробітника правоохоронним органам іншої держави;
- створення загрози розголошення відомостей про особу негласного співробітника;
- існування загрози для національної безпеки держави, оскільки створюються умови для формування оперативних позицій оперативних (розвідувальних) підрозділів* інших держав на території України;

Вказані обставини, безперечно, є істотними, проте, на нашу думку, не спростовують необхідність застосування запропонованої процедури та потребують додаткових пояснень.

Щодо відсутності правового підґрунтя. Так, Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності передбачається така форма міжнародного співробітництва як проведення спільних агентурних операцій [2]. Безумовно, категорія "агентур-

* Або аналогічних нам за функціональним призначенням та обсягом повноважень.

на операція" не є синонімічною з агентурною роботою в Україні, проте у зазначеному сенсі вона може визнаватися аналогічною до оперативно-розшукового заходу або оперативно-розшукової операції". В свою чергу проведення таких заходів передбачає і можливість, а в окремих випадках і необхідність, використання негласних співробітників [1].

Чинні міждержавні угоди та договори України з іншими пострадянськими державами також містять приписи щодо співробітництва правоохоронних органів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, проведенні оперативно-розшукових заходів та ін. Законами України "Про оперативно-розшукову діяльність" та "Організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" передбачене проникнення [3] (введення [4]) таких осіб в злочинну групу (організовані злочинні угруповання), що визначає можливість проведення таких дій і у відношенні транснаціональних злочинних формувань.

Дійсно, положення вказаних нормативно-правових актів потребують конкретизації як на національному так і на міжнародному рівнях, проте чинні правові норми на зазначеному етапі вже дозволяють проводити роботу у зазначеному напрямку.

Дискусійним є і твердження щодо можливості виконання правоохоронними органами завдань щодо протидії транснаціональній злочинності без застосування процедури тимчасового передання негласного співробітника відповідним органам іншої держави. На користь позиції щодо доцільності проведення таких дій свідчать наступні обставини:

- негласний співробітник, який впроваджений до складу злочинної групи¹ не завжди має змогу відмовитись від виїзду до іншої держави;
- використання його допомоги у цих випадках не є можливим;
- вкрай проблематичним є забезпечення безпеки негласного співробітника як шляхом надання йому гарантій правового захисту

¹ Указана категорія не визначена в оперативно-розшуковому законодавстві України.

² Наприклад при проведенні контрольованого постачання.

від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності так і шляхом усунення загрози його життю та здоров'ю.

Виконання завдання оперативного підрозділу з протидії злочинності потенційно містить загрозу для безпеки негласного співробітника, не є виключенням і виконання завдань у відношенні транснаціональних злочинних груп. Водночас, напрацьовані рекомендації щодо тактики дій оперативних працівників дозволяють значно зменшити загрозу розголошення таких відомостей. При застосуванні запропонованої процедури розшириться коло осіб, яким стане відомо про факт співробітництва конкретної особи з оперативним підрозділом, що також є потенційно небезпечним для такої особи. Для усунення негативного впливу вказаної обставини запропоновано наступне:

- ретельний відбір працівників, які залучаються до проведення такої операції;
- обмеження кола документів в яких мають викладатись відомості про особу негласного співробітника;
- визнання державою, що прийняла рішення про тимчасове прийняття негласного співробітника, обов'язків щодо забезпечення безпеки такої особи;
- наявність обов'язкової згоди негласного співробітника на участь у відповідній операції.

З питання створення загрози для національної безпеки та обмеження суверенітету окремої держави. Участь України в міжнародних організаціях, визнання державою міжнародних зобов'язань вже є, певним чином, обмеженням її суверенітету. Проте це не створює загрози для її національної безпеки, оскільки обумовлюється необхідністю існування у сучасному світі й, що найважливіше, відповідає її інтересам.

Застосування запропонованої процедури передбачає наявність певних гарантій національної безпеки кожної держави, а саме:

- правове закріпленням підстав, порядку дій, джерел фінансового забезпечення та компетенції посадових осіб при проведенні такої операції;
- визначення кожною державою органів, які мають здійснювати контроль та нагляд за додержанням законності при проведенні таких дій;

- контроль за цільовим використанням негласних співробітників.

Таким чином, застосування запропонованої процедури обумовлене станом сучасної злочинності та потребами практичної діяльності оперативних підрозділів в частині протидії транснаціональній організованій злочинності. Міжнародне співробітництво полягає у компромісі національних та глобальних інтересів. Національні полягають у необхідності охорони прав людини та забезпечення діяльності важливих суспільних інститутів, у тому числі і держави, а глобальні – у створенні міжнародної системи протидії злочинності, що має позитивно позначатись на ситуації і в інших державах.

Про необхідність міжнародного співробітництва у забезпеченні діяльності негласних співробітників свідчить і позитивний досвід інших держав [5, с. 30]. На нашу думку, тимчасове передавання негласного співробітника правоохоронним органам іншої держави має бути ефективним засобом у протидії транснаціональній організованій злочинності і не містить потенційної загрози для національної безпеки держави за умови правильного виконання своїх обов'язків посадовими особами, які залучаються до проведення такої операції.

Використана література:

1. Бараненко Б. И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: [монография]/ Б. И. Бараненко, Э. А. Дидоренко; ред. Э. В. Виленская. – Луганск: РИО ЛАВД, 2005. – 136 с.

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особлива жінками і дітьми, і покарання за неї що доповнює Конвенцію. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію. – К.: Winrock international, Жіночий консорціум України, Міністерство внутрішніх справ України, 2003. – 56 с.

3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 35. – Ст.358.

5. Савченко А. В. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронними органами держав Європи та США: [навчальний посібник ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва] / А. В. Савченко, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук, В. М. Співак. – К.: КНТ, 2005. – 88 с.

6. Чистолінов О. М. Взаємодія оперативних підрозділів ОВС країн – учасниць СНД щодо залучення осіб до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності у прикордонних регіонах / О. М. Чистолінов // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 2. – С. 144 – 146.

О.В. Пристайко*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНОЇ РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1917 - 1930 рр.)

Історичний досвід вітчизняної й світової практики боротьби зі злочинністю свідчить, що здійснення негласних (таємних) заходів правоохоронними органами був і завжди залишиться найефективнішим засобом боротьби з посяганнями на інтереси держави, конституційні права й свободи громадян.

Історія людства показує, що з появленням держави виникає потреба в спеціальних методах, які б забезпечували безпеку держави й суспільства, до яких відносить й оперативно-розшукову діяльність** (далі – ОРД) [1, 59].

* Науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, здобувач кафедри історії держави і права Київського національного університету внутрішніх справ.

** Слід відмітити, що в досліджуваній період у наукових джерелах, нормативно-правових актах і в практиці правоохоронних органів термін "оперативно-розшукова діяльність" не живився. Використовувалися терміни "оперативна діяльність", "агентурно-оперативна діяльність", "розвідувальна діяльність", "контррозвідувальна діяльність" та ін. Хоча в зазначені поняття вченими того часу вкладався інколи різний зміст, проте загальним для вказаних понять всіма фахівцями, що дотримувалися точки зору про їх нетотожність, називалося використання специфічних засобів, які мають негласний характер.

До прийняття в 1958 році Основ кримінального судочинства та в 1960 р. КПК УРСР існування оперативно-розшукової діяльності як самостійного виду державної правоохоронної діяльності, що включала як розшукову, так і розвідувально-пошукову роботу, узагалі замовчувалася й ретельно приховувалася від громадськості, хоча ця діяльність відігравала важливу роль у боротьбі із загальнокримінальною злочинністю [1, 61].

Особливістю правових інститутів ОРД періоду радянської доби є й те, що здебільшого вони були спотворені політичними чинниками, а діяльність владних суб'єктів такої діяльності фактично здійснювалася поза правовими нормами [2, 7-8].

Сутність оперативно-розшукової діяльності із самого початку пов'язувалася зі здійсненням загальнокримінального розшуку або ж з розшуком злочинців гласними, і головне негласними методами. Тому становлення й розвиток оперативно-розшукової діяльності та питання її нормативно-правового регулювання завжди вченими об'єднувалися зі становленням та розвитком карного розшуку. Здебільшого розглядалися питання взаємозв'язку ОРД та кримінального процесу, а також використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі, сприяння громадян органам, які здійснювали ОРД, питання розвитку теоретичних положень ОРД. Значний розвиток у дослідженні цих питань внесли відомі українські та російські фахівці, науковці: Б.І. Бараненко, В.В. Коровін, Я.Ю. Кондратьєв, П.П. Михайленко, М.А. Погорєцький, А.В. Федоров, А.В. Шахматов та ін. Проте, питання нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності розглядалися фрагментарно. Отже, автор зробить спробу провести аналіз наявних досліджень із цього питання й висвітлити процес регламентації оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів радянської доби.

Події жовтня 1917 року призвели до повної ліквідації всіх раніше існуючих державних органів, у тому числі правоохоронної системи, а також до відміни всієї нормативно-правової бази, яка регламентувала діяльність державних структур. Не оминуло це й нормативно-правових актів, які регламентували оперативно-розшукову діяльність [3, 124]. Практика проведення правоохоронни-

ми органами Царської Росії розшукових заходів, зокрема, пов'язаних з отриманням відомостей від інформаторів (таємних агентів, негласних співробітників тощо) отримала вкрай негативну оцінку в новому радянському суспільстві. Така діяльність оцінювалася як провокація, а особи, що сприяли органам називалися "провокаторами". Аналогічна оцінка давалася й документам, які регламентували таку діяльність [3, 124-125].

Деякий час після Жовтневої Революції в Радянській Росії оперативно-розшукова діяльність, і, зокрема, негласна агентурна робота, нормативно не регламентувалася. Її регулювання будувалося на підставі революційної правосвідомості.

Уважається, що першим органом, на який покладалося завдання здійснювати ОРД, стала Всеросійська надзвичайна комісія (ВНК), створена 7 (за новим стилем - 20) грудня 1917 року Радою народних комісарів (РНК). На території України Всеукраїнська надзвичайна комісія була створена 3 грудня 1918 року.

Уже через декілька місяців після Жовтневої Революції органи ВНК почали встановлювати внутрішнє агентурне спостереження в антирадянських партіях, організаціях, групах та на особливо важливих об'єктах. При цьому, "нова" влада в тій чи іншій мірі враховувала накопичений досвід правової регламентації пошукової діяльності в Російській імперії [3, 126].

У наявних дослідженнях відмічається, що в перші місяці після революції кожний конкретний випадок вербовки таємного агента розглядався в Колегії ВНК. Керівництво ВНК намагалося обійтися без таємних співробітників та негласних засобів і використовувати лише "идейное содействие советских элементов". Із цього приводу Колегія навіть прийняла 18 березня 1918 року постанову "Про недопустимість використання провокації в роботі ВНК". Проте, як виявилось пізніше вести боротьбу з таємним антирадянськими організаціями та розвідцентрами без власного агентурного апарату, покладаючись лише на безкорисну допомогу громадян, неможливо [3, 126].

З урахуванням обстановки, яка складалася в країні, пріоритетних напрямків боротьби зі злочинністю, розвивалася й нормативно-правова база регламентації діяльності правоохоронних орга-

нів. Науковцями проводиться розподіл таких документів по лінії ВНК та міліції.

Отже, першими нормативними актами по лінії ВНК, які регламентували ОРД, стали: Інструкція по боротьбі зі спекуляцією 1918 р.; Інструкція по зовнішньому спостереженню; Стислі вказівки ВНК з ведення розвідки; Положення про секретно-оперативний відділ ГНК, прийняте ІУ конференцією надзвичайних комісій у лютому 1920 року і затверджене колегією ВНК; Наказ ВНК № 216 від 17 липня 1921 року Про введення в дію Інструкції "Про інформаторську службу, розробку справ, про секретну агентуру й про ведення агентурної роботи"; Інструкція про постановку інформаційно - інформаторської роботи окружних відділів ДПУ УРСР, затверджена 26 травня 1930 року*.

Хоча створення органів міліції розпочалося раніше створення ВНК (28 жовтня, або 10 листопада за новим стилем, 1917 року), організаційні форми міліцейського апарату здебільшого носили характер масових організацій трудящих, які виконували військові функції та функції охорони громадського порядку. І лише 21 серпня 1918 року РНК був розглянутий проект Положення про радянську міліцію як штатного державного органу охорони громадської безпеки, після чого 12 жовтня 1918 року НКВС та НКЮ РСФРР затвердили Інструкцію про організацію радянської робітничо - селянської міліції. Пізніше створюються і підрозділи карного розшуку, на які покладені функції провадити оперативно-розшукову діяльність у сучасному її розумінні.

Першими нормативними актами, які регламентували оперативно-розшукову діяльність саме підрозділів міліції, а саме карного розшуку, були: Положення про організацію відділів карного розшуку, оголошеного циркуляром НКВС РСФРР від 16 жовтня 1918 року, Інструкція по карному розшуку, розроблена в 1919 році, яка встановлювала, що відділення карного розшуку створюються для охорони революційного порядку шляхом негласного

* Слід відмітити, що із встановленням на території України радянської влади, положення законодавства Радянської Росії, а також система правоохоронних органів, майже повністю відтворювалися і в подальшому розвивалися паралельно.

розслідування злочинів кримінального характеру. На території України це: Декрет РНК України від 18 квітня 1919 року "Про організацію карного розшуку"; Положення про органи карного розшуку і судово-кримінальної міліції, затверджена постановою НКЮ 11 травня 1919 року; Постанова РНК УРСР від 3 квітня 1920 року "Про організацію відділень Карного Розшуку"; Інструкція з організації таємної агентури в Установах карного розшуку, затверджена 2 листопада 1922 року; Інструкція про порядок відпуску та витрачання таємних сум органами міліції, складення та перевірки звітності, затвердженої 2 листопада 1922 року; Інструкція про організацію секретної агентури й інформування в Установах карного розшуку УРСР, оголошену наказом по карному розшуку республіки № 19 від 6 лютого 1923 року.

Слід відмітити, що на початковому етапі функціонування апарату карного розшуку, будувався він за зразком ВНК, і у своїй діяльності керувався нормативними актами останньої.

Фактично, як відмічається науковцями перші документи з організації агентурної роботи майже повністю копіювали інструкції та циркуляри царської охоранки. Наприклад, "Стислі вказівки НК для відомості розвідки" представляли собою перероблений варіант Інструкції з організації і ведення внутрішньої агентури 1914 року, складений при Московському охоронному відділенні, у якій "поліція" була замінена на "міліцію", а "революційні організації" і "революціонери" на "контрреволюційні організації" та "контрреволюціонери" [3, 130].

Скасування ВНК та створення при НКВС РСФРР нового органу - Державного політичного управління не вплинуло на організацію та зміст агентурної роботи.

Так, Положення про Державне політичне управління (ДПУ) від 6 лютого 1922 року вказувало, що "засобами до здійснення покладених на ДПУ завдань є: інформування, розшук, спостереження...", в тому числі "агентурне спостереження за злочинними та підозрілими особами, групами та організаціями на території РСФРР і за кордоном". А в Положенні про губернські та обласні відділи ДПУ від 6 лютого 1922 року, вказувалося на те, що вповноважені губернських та обласних відділів ДПУ "мають право роз-

шуку, спостереження та агентурної розробки справ". Положення про уїзних (кантонних, улусних) уповноважених губернських та обласних відділів ДПУ серед засобів рішення завдань уїзних уповноважених указувало "зовнішнє й внутрішнє агентурне спостереження за злочинцями та підозрілими особами" [3, 131].

Про те, які вимоги пред'являлися до агентурної роботи, а також, які були аналогічними практиці оперативно-розшукової діяльності періоду Російської імперії, можна судити по одному з не багатьох документів, опублікованих відкритим друком – Необхідному керівництву для агентів Надзвичайних комісій, виданому Волинською Губернською Надзвичайною Комісією по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та злочинами за посадою [4].

Указане керівництво за змістом представляло собою збірник, який складався з інструкцій, рекомендацій та методичних матеріалів із ведення оперативно-розшукової діяльності, у тому числі агентурної роботи в її сучасному розумінні. При цьому співробітники Надзвичайних комісій іменувалися в ній, як їх було прийнято тоді називати, агентами, а особи, які надавали сприяння (із позиції діючого законодавства агенти та інші особи, які надавали сприяння органам, що здійснювали оперативно-розшукову діяльність), – співробітниками [3, 132-133].

Агентурна робота в керівництві іменувалася розвідкою, а стосовно контррозвідувальних організацій – внутрішнім висвітленням. При цьому відмічалася значимість такої роботи як пріоритетної в справі розшуку. Зокрема, вказувалося: "Головною та єдиною підставою розшуку контрреволюції є внутрішня і цілком таємна та постійна розвідка, і завдання її полягає в дослідженні злочинних контрреволюційних організацій та викриття для притягнення їх до суду Військово-Революційного Трибуналу. Усі інші засоби й сили розшукового органу є лише допоміжними...". При цьому відмічалось: "Завжди необхідно мати на увазі, що один навіть слабкий таємний співробітник, який перебуває в досліджуваному середовищі, дасть набагато більше матеріалу виявлення протинародного злочину, ніж суспільство, у якому офіційно може перебувати завідуючий розшуком. Те, що дасть суспільство, завжди стане надбанням розшукового органу через офіційних осіб, з

якими постійно стикаються завідувачі розшуків, але внутрішнє висвітлення контрреволюційних Організацій має велике значення" [3, 133-134].

У керівництві пропонувався розподіл агентурної роботи по політичному та карному розшуку. Вказувалося на те, що "карний розшук ведеться за силою вчинення злочинів, він не попереджує злочинів", а "політичний розшук ведеться раніше вчинення злочину, і, таким чином, має за мету попередження, знати не тільки теперішнє, але й задумане".

Агентурна робота розвивалася й отримувала закріплення й у нормативних актах органів міліції. Перша відомча інструкція з організації таємної агентури в установах карного розшуку, затверджена 2 листопада 1921 року, а в підрозділах карного розшуку України – 2 січня 1922 року. У даному документі наголошувалося на тому, що таємна агентура організується для попередження та розкриття будь-яких злочинів шляхом своєчасного повідомлення про них, а також для збирання відомостей по злочинам, які вже скоєні. Складається агентура з таємних розвідників та негласних інформаторів. Слід відмітити, що в інструкції не вказувалися жодні обмеження щодо підбору осіб для негласного співробітництва, як то вік, освіта, судимість тощо. Головним визначалася ефективність діяльності агента [5].

Визначалися також і завдання агентурного апарату, як то надання відомостей про притони злочинців, установлення місць збуту краденого, установлення осіб, які сприяють злочинцям у виготовленні інструментів для вчинення злочинів, фальшивих документів тощо. Регламентувалося даною інструкцією й проведення таємною агентурою негласного спостереження, "підсадки" до камери тощо. Деякими науковцями вважається, що даний документ нормативно закріпив створення штатного негласного апарату.

Слід відмітити також, що науковцями радянського періоду (І.М.Якімов) на підставі даної інструкції проводився розподіл таємних співробітників на розвідників, які входили до складу карно-розшукових установ, та інформаторів, які не належать до складу таких установ, і працюють лише добровільно за разове винагоро-

дження в залежності від цінності та важливості наданих відомостей, а також ризику та затраченої роботи [3 ст. 138].

Крім цього, у наукових працях того періоду проводиться також розподіл інформаторів на постійних та випадкових. Зокрема, "Постійні інформатори, які інакше називаються агентами внутрішньої розвідки, уводяться в якості службовців у заклади, на підприємства й до приватних осіб для збору відомостей у цілях попередження можливих злочинів та спостереження за підозрілими особами, які мають кримінальне минуле, зв'язки та знайомства зі злочинним елементом тощо. Крім цього, вони виконують доручення з таємного наведення довідок та опитування. Випадковими інформаторами називаються особи, які, взявши щось про злочин, про злочинці, про осіб, які можуть надати цінні свідчення по кримінальній справі, та з будь-яких причин не бажаючи їх надати, повідомляють ці відомості з моральних переконань, а то й із міркувань вигоди розшуковим закладам" [3].

Подальший розвиток нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності проводився в розрізі відокремлення агентури від розвідки. Саме це було закріплено Інструкцією про організацію секретної агентури й інформування в установах карного розшуку УРСР, оголошеної наказом по карному розшуку республіки № 19 від 6 лютого 1923 року [1, 46-47].

Уже 18 вересня 1924 року НКВС УРСР була затверджена Інструкція про порядок діяльності губернсько-міських відділів карного розшуку УРСР, у якій поруч із питаннями організації взаємодії апарату кримінального розшуку з органами міліції, державної безпеки, судово-слідчими установами регламентувався й порядок ведення дізнання, а також діяльності агентурно-розшукового відділення, до складу якого входила група розвідки, що здійснювала зовнішнє спостереження з метою розкриття особливо тяжких злочинів [1, 47].

Саме у цей період, як вважають науковці, було покладено початок формування основних інститутів оперативно-розшукової діяльності: служби розшуку, агентурного апарату, служби негласного спостереження та ін., які знайшли свій подальший розвиток у більш пізніх відомчих нормативно-правових актах.

Отже, наміри радянської влади відмовитися від практики царської охоранки щодо застосування негласних сил і засобів у розшуковій діяльності, не справилися. Ставало зрозумілим, що без спеціальних органів, які б займалися оперативно-розшуковою діяльністю, не перебороти внутрішній спротив та зовнішню агресію. Створення таких органів, потягло за собою й прийняття ними на озброєння гласних та негласних методів при здійснення оперативно-розшукової діяльності.

При підготовці нормативно-правової бази регламентації ОРД здебільшого бралися на озброєння чисельні методи роботи дореволюційних правоохоронних органів, а для роботи над документами часто притягувалися спеціалісти, які займалися агентурною роботою в поліції та жандармерії, оскільки досвід таких людей для нової влади був необхідним.

Використана література:

1. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

2. Дидоренко Э.А., Бараненко Б.И., Глазков В.А. и др. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – 245 с.

3. Федоров А.В., Шахматов А.В. Правовое регулирование содействия граждан органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность. – СПб.: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. – 338с.

4. Необходимое руководство для Агентов Чрезвычайных Комиссий. – М.: "ЛексЭст", 2001. – 68 с.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУУ) Ф 6 оп. 1 спр. 239 арк. 32.

6. ЦДАВОУУ Ф. 6 оп. 1 спр. 239 арк. 34-35.

7. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.: 1917-1925. – 504 с.

8. Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918 - 1922) / Под ред. Голушко Н.М. - 2-е изд. - Харьков, 1990. - 345 с.

О.В. Бочковий*

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

*З нагоди 75-річчя вчителя та наставника
професора Бараненка Бориса Івановича*

Ми живемо в час бурхливого розвитку інформаційних технологій, численних розробок у галузі штучного інтелекту та автоматизованих інтелектуальних систем. Потреба в цих системах зумовлена необхідністю виконання складних і навіть небезпечних робіт у різних галузях й умовах людської діяльності: у космічній галузі, під час досліджень глибин океанів, при проведенні робіт на забруднених територіях тощо. До наведених видів діяльності можна віднести також оперативно-розшукову роботу, специфіка й особливості якої дуже схожі до військової справи, переорієнтованої в останні десятиліття з удосконалення стратегічного озброєння на високотехнологічну інформаційну боротьбу з ворогом.

У міністерстві оборони США вважають, що для досягнення перемоги в збройних конфліктах необхідно одержувати, передавати й обробляти інформацію якнайближче до реального часу. Перемога над супротивником забезпечується інформаційною перевагою. Саме вона дозволяє адекватно розуміти поточну ситуацію на полі бою, своєчасно приймати рішення, що випереджатимуть дії ворога¹. Задля цього у військах США в рамках системи підвищення бойової здатності й мобільності передбачено розроб-

* Науковий співробітник НДІ з проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

¹ Див.: Попов М.О., Лук'янець А.Г. До забезпечення воєнної безпеки в умовах загрози інформаційної війни // Наука і оборона. - 1999. - № 2. - С. 37-43.

ку й використання інтелектуальної зброї і робототехнічних засобів. До складу системи бойового забезпечення військ за новою концепцією додатково входять: система оперативного перепланування операції, що знижує витрати часу в десятки разів, підсистема оперативного картографування, технології навчання солдат діям у нестандартних умовах й ін.¹.

Суттєве реформування процедур оперативного й повного забезпечення виконання завдань у сфері оборони здійснюється й в Україні. На науковому підґрунті вже розроблено новітні технології автоматизації процесів оборонного планування та відповідні програмні й технічні засоби. При цьому серед упровадженої у Збройних Силах України низки інформаційно-аналітичних і програмних систем як базову можна виділити ІАС "Ресурс", яка дала змогу на основі системного підходу комплексно розв'язувати інформаційні та розрахункові завдання, завдання з моделювання, а також надавати своєчасну об'єктивну й достатню інформацію та засоби всебічного аналізу особам, які приймають рішення, - від командира частини до вищого керівництва². Крім того, за державним замовленням Науково-дослідний інститут Автоматизованих Комп'ютерних Систем "Екотех" здійснює розробку цілого комплексу інформаційно-аналітичних систем ("ІАС підтримки оборонного планування ЗСУ", "ІАС автоматизованого обліку особового складу ЗСУ" й інші), які вже проходять перевірку та найближчим часом будуть впроваджені у практичну діяльність Збройних Сил України³.

У той же час, коли військові використовують усі можливості та ресурси для підготовки до бойових дій з ймовірним ворогом,

¹ Див.: Завадский И.И. Информационная война - что это такое? // Защита информации. - 1996. - № 4. - С. 21-23; Пирумов В.С., Радионов М.А. Некоторые аспекты информационной борьбы в военных конфликтах // Военная мысль. - 1997. - № 5. - С. 45-49.

² Див.: Шелест Є.Ф., Дорошенко О.В., Сініцин І.П., Яблоков Т.Л. Автоматизація процесів оборонного планування та адміністративної діяльності в Збройних Силах України. - Режим доступу: <http://www.ekotex.ua>

³ Див. "Екотех" НДІ Автоматизованих Комп'ютерних Систем. - Режим доступу: <http://www.ekotex.ua>

оперативні підрозділи правоохоронних органів вже тривалий час ведуть війну з існуючим та небезпечним ворогом – злочинністю. Більш того, злочинність, у різних своїх проявах, не тільки завдає шкоди усім сферам нашого життя, а й проникає в нього настільки, що значно ускладнює саме своє виявлення, не говорячи про знешкодження. Саме тому, як показує світовий досвід боротьби з різного роду негативними явищами (вірусами, стихійними лихами і т.п.), успіх боротьби зі злочинністю залежить від своєчасного виявлення та оперативного реагування на її прояви, що неможливо без достатнього інформаційного забезпечення вказаного процесу.

Водночас, на відміну від військової галузі принципово нових, революційних за технологією способів інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності не відбулося, що негативно віддзеркалилося на стані злочинності, охороні прав, свобод та життєвих цінностей громадян. Криміногенна ситуація, що склалася в Україні, віддзеркалює тенденцію до збільшення кількості звернень громадян про кримінальні події. Відповідно маємо значне зростання навантаження на працівників оперативних підрозділів ОВС, що в сукупності з проблемами кадрового забезпечення, накопиченими протягом останніх років, тільки ускладнює кризу правоохоронної системи¹.

Беззаперечно, ситуація, яка склалася, сприяє активному пошуку ефективних рішень щодо її виправлення. І, на нашу думку, одним з таких рішень може бути спроба використання в оперативно-розшуковій діяльності інформаційних концепцій закладених до інформаційно-аналітичних і програмних систем у сфері оборони.

Однією з вищезгаданих концепцій є концепція інформаційної переваги, яка у військовій справі базується на понятті бойового простору (*battlespace*), що дозволяє усвідомлювати військовий

¹ Див. докл.: Гуслицкий В.С., Задорожный Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Луганск: Изд-во Элтон-2, 2008. – С. 9.

конфлікт у всій його повноті¹. Проте, якщо військові поняття спроекувати на оперативно-розшукову діяльність та боротьбу зі злочинністю, то сутності "бойового простору" цілком відповідає поняття "оперативна обстановка", яка містить у собі не тільки інформацію про скоєння злочинів на певній території, відомостей про цю місцевість, але й дані про економічні, політичні, географічні чи етнічні особливості населення й багато іншого, що так чи інакше має відношення до боротьби зі злочинністю². Й від того, наскільки оперативно та точно буде здійснено часовий зріз оперативної обстановки, буде залежати раціональність та обґрунтованість прийняття рішень щодо застосування сил та засобів у виявленні чи розкритті злочину.

Концепція інформаційної переваги спирається на три складові: на оперативне отримання інформації, на адекватне розуміння ситуації в оперативній обстановці, на ефективне використання кожного ресурсу (сил та засобів). Тобто, інформаційна перевага можлива лише за умови швидкого, повного та раціонального застосування усіх її складових, що неможливо без об'єднання комплексу існуючих інформаційних мереж в єдину систему інформаційного забезпечення оперативно-службової діяльності, спрямовану не тільки на накопичення й використання баз даних, але й на організацію в реальному часі горизонтальних і вертикальних зв'язків з обміну інформацією безпосередньо між оперативними працівниками, а також конкретним працівником та вищими ланками керівництва оперативними підрозділами ОВС в реальному часі.

Під час виявлення чи розкриття злочину відбувається збір різноманітної інформації, яка представляє інтерес. При існуючій схемі збору інформації йде велика кількість часу на підготовку та

¹ Комов С.А.О способах и формах ведения информационной борьбы // Воен. мысль. - 1997. - № 4. - С. 18-22.

² Про поняття й зміст оперативної обстановки, зокрема видової, див.: Бараненко Б.І. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Криминалогические проблемы борьбы с преступностью. К.: РИО КВШ МВД СССР, 1985. - С. 13-24.

направлення відповідних запитів та подань. На одних і тих же осіб, які проходять по декільком кримінальних справах чи справам оперативного обліку приходить готувати різні запити до одних і тих же установ. Таким чином витрачається дорогий час, від якого може залежати життя та здоров'я людей.

Запровадження єдиної загальнодержавної інформаційної системи у час розвитку сучасних технологій, з нашої точки зору, є обов'язковим кроком у реформуванні правоохоронних органів. Більше того, злочинність, боротьба з якою є одним з першочергових завдань держави, безперешкодно користується у повній мірі досягненнями сучасної техніки, що робить оперативні підрозділи органів внутрішніх справ маріонетками у руках злочинності у великому просторі інформаційних потоків, адже "хто володіє інформацією – володіє світом".

На превеликий жаль, сьогодні констатує той факт, що злочинці контролюють значну частину інформації і мають необмежений доступ до неї за рахунок незаконних засобів її отримання. Тобто, враховуючи сучасний стан захисту інформації, ми стверджуємо, що злочинці мають змогу отримати будь-яку інформацію, яка їх зацікавить. У той же час, оперативному працівникові, для того щоб отримати, приміром, данні про певну особу з міського архіву, необхідно затратити немало часу на підготовку, підписання та направлення відповідного запиту, що у результаті, завдяки втраченому часу, може й не знадобитись.

Таким чином, запровадження єдиної загальнодержавної інформаційної системи не тільки значно зменшить завантаженість оперативних працівників, а й дозволить ефективно та оперативно використовувати державні інформаційні ресурси у реальному часі.

Проте, ефективне застосування концепції інформаційної переваги в ОРД неможливе без дієвої та ефективної інформаційної моделі, яка на даний час цілком залежить від системи управління в органах внутрішніх справ. Тобто інформаційна модель повторює ієрархію органів управління і всі системні рішення враховують це, як дане. Засновник вітчизняної кібернетики, академік Глушков В.М., ще в 1972 році попереджав, що автоматизація ієра-

рхічної моделі управління це тупиковий шлях¹. Комп'ютери стають інструментом принципово нових інформаційних моделей управління.

Подібна система ефективно працює в США й називається інформаційною моделлю незалежного управління. Вона забезпечує системний підхід до управління будь-якою збройною операцією військових. Незалежність управління виявляється в наступному:

- кожен орган управління від бригади до об'єднаного командування користується даними про об'єкти керування не за доповідями нижчого органу управління, а навпрямки від самого об'єкту;
- взаємодіючи між собою, органи управління незалежно один від одного отримують необхідну інформацію в реальному часі;
- кожен головнокомандувач приймає рішення, спираючись на реальні факти, а не на доповіді з коментарями про факти.
- інформаційна основа управління не залежить від ієрархії органів управління.

Треба реформувати, у першу чергу, саму інформаційну основу системи управління. Тобто, дані про оперативну обстановку повинні поступати до всіх підрозділів від самих нижчих до міністерства не послідовно, а паралельно і безпосередньо від самих підрозділів, а також щоразу при зміні обстановки, а не за станом на тиждень, місяць, квартал, рік, і в порівнянні з роком, що минув.

Якщо мати основні системні рішення з інформаційної основи системи управління, – далі можна будувати систему управління і систему автоматизації за єдиним замислом, що й складатиме єдину автоматизовану систему.

Сучасне бачення таке, що треба переходити на ділі до нових технологій керівництва довгостроковими розробками, які роблять керівників інформаційно незалежними від підлеглих. Адже за сучасної системи управління керівник повністю залежить від інформації, яку надасть йому підлеглий, який з загального обсягу отри-

¹ В.М.Глушков. Введение в АСУ. //Видавництво "Техніка". – Київ, 1972.

маної інформації доповідає лише частину, яку сам вважає потрібною. І, якщо врахувати усю ієрархічну "піраміду" ОВС, то керівництво МВС отримує лише незначну частку наявної інформації. Керівництво не має незалежної інформації в реальному часі. У разі виявлення недоліків у зборі та наданні інформації можна утворити комісію, провести розслідування, але це вже потім, коли дорогоцінний час, так само як і сліди злочину втрачені. Ієрархічна система органів управління може базуватись як на ієрархічній інформаційній моделі, так і на інформаційній моделі незалежного управління.

Ієрархічна модель це система, коли підлеглі маніпулюють керівництвом за рахунок дозування інформацією, якою вони володіють. Свідомо чи несвідомо кожен посадовець маніпулює своїм начальником, впливаючи на його рішення за рахунок дозування та коментарів до інформації. Особливо в часи, коли треба уникнути відповідальності. Ієрархічна модель дуже вразлива.

Інформаційна модель незалежного управління – це технологія моніторингу стану підрозділів органів внутрішніх справ за даними від самих підрозділів. Інформація в реальному часі поступає паралельно до управління і до міністерства внутрішніх справ. Кожен орган управління має робити з цією інформацією те, що є його завданнями. Для цього кожен орган управління оснащується програмними розрахунковими модулями, моделями, експертними системами які автоматизують його функції і створюють в комплексі систему підтримки прийняття рішень¹. Ця інформаційна модель не залежить від ієрархії органів управління. Можна реформувати органи управління скільки буде треба і це не впливатиме на їх здатність до управління підрозділами.

При такій інформаційній моделі керівник будь якого рівня отримує значну інформаційну незалежність, яка дозволяє йому приймати відповідальні рішення, що адекватні реальній обстановці. Якщо в ієрархічній моделі керівник залежав від підлеглого, тепер двостороння залежність.

¹ Морозов А.А. Новые информационные технологии в системах принятия решений // УСИМ. – 1993. – № 3. – С. 13-32.

Застосування інформаційної моделі незалежного управління в ОРД, на наш погляд, сприятиме як оперативності та ефективності виконання поставлених перед оперативними підрозділами ОВС завдань, так і об'єктивності контролю за їх роботою під час перевірки фактів, які становлять оперативний інтерес.

Використана література:

1. Попов М.О., Лук'янець А.Г. До забезпечення воєнної безпеки в умовах загрози інформаційної війни // Наука і оборона. - 1999. - № 2. - С. 37-43.
2. Завадский И.И. Информационная война - что это такое? // Защита информации. - 1996. - № 4. - С. 21-23.
3. Пирумов В.С., Радионов М.А. Некоторые аспекты информационной борьбы в военных конфликтах // Военная мысль. - 1997. - № 5. - С. 45-49.
4. Шелест Є.Ф., Дорошенко О.В., Сініцин І.П., Яблоков Т.Л. Автоматизація процесів оборонного планування та адміністративної діяльності в Збройних Силах України. - Режим доступу: <http://www.ekotex.ua>
5. "Экотех" НДІ Автоматизованих Комп'ютерних Систем. - Режим доступу: <http://www.ekotex.ua>
6. Гуславский В.С., Задорожный Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. - Луганск: Изд-во Элтон-2, 2008. - С. 9.
7. Бараненко Б.І. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Криминологические проблемы борьбы с преступностью. - К.: РИО КВШ МВД СССР, 1985. - С. 13-24.
8. Комов С.А.О способах и формах ведения информационной борьбы //Воен.мысль. - 1997. - № 4. - С. 18-22.
9. В.М. Глушков. Введение в АСУ //Видавництво "Техніка". - Київ, 1972.
10. Морозов А.А. Новые информационные технологии в системах принятия решений //УСИМ. - 1993. - № 3. - С. 13-32.

І.П. Багаденко*

ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Проаналізовано стан злочинності серед неповнолітніх. Обґрунтовано місце заходів виховного характеру та заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх, в системі заходів профілактики правопорушень неповнолітніх. Акцентовано увагу на комплексному підході до профілактичних заходів з боку суб'єктів профілактики.

Ключові слова: неповнолітні, примусові заходи виховного характеру, заходи впливу, правопорушення, профілактика.

Проанализировано состояние преступности несовершеннолетних. Обосновано место мер воспитательного характера, а также мер воздействия в отношении несовершеннолетних в системе мер профилактики правонарушений несовершеннолетних. Сделан акцент на комплексном подходе к профилактическим мерам со стороны субъектов профилактики.

Ключевые слова: несовершеннолетние, принудительные меры воспитательного характера, меры воздействия, правонарушения, профилактика.

З розвитком людства діяльність у сфері охорони правопорядку зазнала значних змін. Найважливішою з них є та, що міри кримінального покарання почали співвідноситись із заходами попередження злочинів, причому в багатьох країнах світу, в тому числі в Україні, цим заходам надається пріоритетне значення. Адже відомо, що "хворобу легше попередити, аніж лікувати".

Сьогоденна ситуація в Україні характеризується соціально-економічною і політичною нестабільністю, зниженням моральних норм, зростанням злочинності в тому числі серед неповнолітніх. Згідно із щорічними статистичними даними МВС України, кількість виявлених правопорушень з боку неповнолітніх невинно зростає. При цьому, вік правопорушників стабільно зни-

* Науковий співробітник 1-го НДВ НДЛ кримінологічних досліджень Державного науково-дослідного інституту МВС України

жується, про що говорять статистичні дані відносно фактів притягнення батьків до адміністративної відповідальності за невиконання останніми обов'язків щодо виховання дітей за ч.ч. 3, 4 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення – далі КУпАП (випадки вчинення неповнолітнім віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено КУпАП, а також діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України).

При цьому, як вірно наголошують на проблемі науковці та практики, фактично відбувається покарання осіб, які безпосередньо не вчиняли правопорушення, а власне правопорушники залишаються поза відповідальністю. Це – результат недосконалості та невідповідності сучасним тенденціям чинного законодавства. В той же час, законодавцем передбачено ряд заходів виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх, в області адміністративної та кримінальної відповідальності як альтернатива останній. При цьому, хотілося б зазначити, що неповнолітні – це виключна категорія суспільства, якій притаманна несформована в повній мірі свідомість в соціальному, психологічному, педагогічному, правовому тощо аспектах, а тому виховання є найбільш доцільним заходом у попередженні правопорушень з боку неповнолітніх за умови його своєчасності. Адже діти (як загальне поняття, що поглинає термін "неповнолітні") потребують виховання та забезпечення повноцінного розвитку не лише з боку батьків як соціального інституту, але й держави у цілому, що передбачено як Основним, так і іншими законами України ("Про охорону дитинства"; "Про виховання дітей та молоді"; "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"; "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" тощо).

Загалом, виховання – це складне явище. Тому ми поділяємо думку Є.С. Жигарева, який стверджував, що лише у взаємодії суб'єктів, які здійснюють той чи інший виховний вплив (батьки, навчальні заклади, трудові колективи, правоохоронні органи тощо), буде досягнуто загальної мети виховання та відповідно й

формування повноцінної особистості, не схильної до вчинення правопорушень [1, с. 25].

Таким чином, роль виховних заходів полягає в тому числі у запобіганні злочинності серед неповнолітніх.

Які ж саме заходи виховного характеру щодо неповнолітніх правопорушників передбачає чинне законодавство?

Так, в галузі кримінальної відповідальності покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Відповідно до ст. 105 Кримінального кодексу України до неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, з урахуванням широго розкаяння та подальшої бездоганної поведінки, можуть застосовуватись такі примусові заходи виховного характеру (які не є покаранням):

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, що їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних матеріальних збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років;

а також можливість призначення неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом [2, с. 358].

В галузі адміністративної відповідальності, на відміну від кримінальної, стягнення як міра відповідальності застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. При цьому, згідно зі ст. 24¹ КУпАП до неповнолітніх віком від шістнадцяти до

вісімнадцяти років за вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі заходи впливу (які не є стягненнями):

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) застереження;
- 3) догана або сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [3, с. 49].

Таким чином, застосовуючи зазначені вище заходи впливу, законодавець виховує неповнолітніх правопорушників, а також запобігає вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

В той же час, ми поділяємо думку науковців щодо ефективності саме комплексного підходу до виховання неповнолітніх, в тому числі неповнолітніх правопорушників. Мова йде не лише про осіб (суддів), які безпосередньо застосовують заходи впливу щодо неповнолітніх, але й про осіб, які залучаються до цього, які супроводжують виконання, та здійснюють нагляд за поведінкою неповнолітніх, щодо яких ці заходи було застосовано.

Так, відповідно до процесуальних вимог чинного законодавства розгляд справ щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, а також щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років (з відповідним подальшим застосуванням заходів виховного характеру або заходів впливу), здійснюється виключно судом (суддею); на відміну від законодавства країн-членів СНД (Росії, Білорусії, Молдови), де передбачається окремий орган (комісія у справах неповнолітніх), повноважний застосовувати ті чи інші виховні заходи щодо неповнолітніх. При цьому, в залежності від обраного судом (суддею) заходу, до його виконання можуть залучатись батьки (особи, які їх замінюють), педагогічний або трудовий колектив, а також окремі громадяни в порядку та за умов, передбачених законодавством. Крім цього, суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя [2, с. 359; 4].

Відповідно до Закону України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" профілактику правопорушень серед дітей проводять в тому числі служба у справах дітей; кримінальна міліція у справах дітей; загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації. Під профілактикою правопорушень серед дітей розуміється діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання.

Так, з метою запобігання правопорушенням служба у справах дітей проводить роботу серед дітей; запрошує для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб до служби у справах дітей з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності, вчинення правопорушень, вживає заходів щодо їх усунення тощо.

Кримінальна міліція у справах дітей проводить роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляє, припиняє та розкриває злочини, вчинені дітьми, вживає з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживає в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; бере участь у правовому вихованні дітей; веде облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформує відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей; відвідує правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводить бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками); веде облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених із спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформує відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей тощо.

Загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації – спеціальні навчально-виховні заклади для дітей, які вчинили злочин у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і які потребують особливих умов виховання. Основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є: створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму тощо [4].

Таким чином, лише тісна взаємодія зазначених вище органів, служб та установ у профілактиці правопорушень серед дітей забезпечить ефективний виховний вплив на останніх в тому числі в рамках застосування заходів виховного характеру та заходів впливу, в залежності від галузі юридичної відповідальності.

Використана література:

1. Жигарев Е.С. Криминологическая характеристика несовершеннолетних и организация их правового воспитания : Учебное пособие // Моск. ВШ милиции МВД СССР. – Москва: 1990 р. – 77 с.
2. Основні чинні кодекси і закони України / Уклад. Ю.П. Єлісєнко. – 2-ге вид. – К.: Махаон, 2003. – 976 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / Р.А. Капюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та інш.; – К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. – 781 с.
4. Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" із змінами, внесеними згідно із Законом № 1254-VI (1254-17) від 14.04.2009, ВВР, 2009, № 36-37, ст. 511 [zakon.rada.gov.ua/.../main.cgi?nreg=20/95-вр].

Е.А. Звонок*

БЕЗВЕСТНОЕ ИСЧЕЗНОВЕНИЕ ГРАЖДАН: КРИМИНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Ежегодно на учетах в органах внутренних дел Украины состоит 3,5 – 4 тысячи разыскиваемых без вести пропавших лиц (далее БВП), 1,5 – 2 тысячи несовершеннолетних, ушедших из семьи, совершивших побег из учебного заведения, спецучреждения для несовершеннолетних, 150 – 350 психически больных или беспомощных, ушедших из дому или специального учреждения органов охраны здоровья, в котором содержались¹. Несмотря на столь большой размах безвестного исчезновения граждан, в науках криминального цикла, в частности, теории ОРД, данная проблема разработана недостаточно.

В Украине публиковались работы, посвященные проблеме розыска БВП, однако на криминальные аспекты данного социального явления только в последние годы обратили внимание Б.И. Бараненко, С.В. Богданов, Д.В. Бойчук, В.Р. Вагин, К.Л. Федоров и некоторые другие авторы. А ведь с позиций основной роли ОВД в розыске БВП именно криминальный аспект этой проблемы представляется главенствующим и наиболее интересным с точки зрения профессионализации соответствующих подразделений уголовного розыска. Вот почему необходима специализация субъектов розыскной работы по отработке оперативно-розыскных версий о совершении в отношении пропавшего лица насильственного преступления.

Число жертв преступлений, по данным официальной статистики, с 2006 года варьирует в пределах 0,5 – 1,5% от числа разыскивавшихся БВП. Однако, по-видимому, истинная доля таких

* Научный сотрудник НИП по правовым и организационно-тактическим проблемам ОРД Луганского государственного университета внутренних дел имени Э.А. Дидоренко.

¹ См.: Информационное письмо УИТ ГУ МВД Украины в Луганской области от 11.09.2009 г. исх. № 7/2-4265 (данные АИПС "Розыск").

жертв в структуре общего числа БВП значительно выше отраженной в статистике, о чем свидетельствует ряд обстоятельств:

1) неопознанных трупов – жертв преступлений в количественном отношении больше, нежели установленных жертв преступлений среди БВП, даже за вычетом примерной доли среди первой группы лиц БОМЖ, бродяг, одиноких и иных граждан, о пропаже которых, как правило, не поступают заявления в милицию, и лиц, розыск которых прекращен в связи с признанием их судом безвестно отсутствующими или умершими;

2) значительная часть трупов БВП, ставших жертвами преступлений, не обнаруживаются в связи с тем, что преступники принимают меры к их сокрытию, или совершают убийства в скрытых местах;

3) особенности ведения официальной статистики таковы, что часть уголовных дел, возбужденных в связи с поступлением информации о безвестном исчезновении граждан, не отражаются в учетах БВП.

О том, почему (в силу, каких причин и условий) БВП становятся жертвами преступлений, нам позволили дать ответ результаты специального научного исследования, в процессе которого были глубоко изучены и проанализированы соответствующая нормативно-правовая база, специальная литература, комплексные эмпирические данные¹, данные автоматизированных информационных систем "Армор" и "Криминал", результаты опроса работников подразделений уголовного розыска, специализирующихся на розыскной линии, в Луганской и Донецкой областях и др.

В частности, в ходе исследования было установлено, что безвестное исчезновение граждан сопряжено с совершением целого ряда неоднородных преступлений, многие из которых имеют высокий уровень латентности:

¹ Подробно см.: Научно-информационный обзор с методическими рекомендациями "Усовершенствование деятельности подразделений уголовного розыска органов внутренних дел Украины относительно розыска без вести пропавших лиц как возможных жертв совершенных в отношении них преступлений". – Луганск, 2009 г.; исх. ЛГУВД имени Э.А. Дидоренко № 2890 от 21.12.2009 г.

1) преступления, ставшие причиной добровольного оставления БВП места проживания под влиянием насилия или угрозы насилием, например, *умышленное легкое телесное повреждение, побои и истязание, угроза убийством, вымогательство*, или в результате обмана (*торговли людьми*);

2) преступления, ставшие причиной безвестного исчезновения лица без причинения ему смерти, – *незаконное лишение свободы и похищение человека*;

3) преступления, которые могут стать причиной самоубийства БВП, – *насильственные преступления*, а также специфическое для данной группы – *доведение до самоубийства* (в случае половых преступлений – *преступление против половой свободы и неприкосновенности, повлекшее тяжкие последствия*);

4) преступления с лишением жизни БВП. В подавляющем большинстве случаев непосредственной причиной смерти БВП становится *умышленное убийство*, значительно реже – *другие виды убийства; умышленные тяжкие телесные повреждения, повлекшие смерть потерпевшего; нарушение правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами, повлекшее смерть потерпевшего*.

Основные факторы риска, способствующие совершению в отношении БВП преступлений, выявленные в ходе исследования, перечислены ниже.

Биологические особенности:

1) БВП – *малолетние дошкольного возраста (обоих полов)*;

2) БВП – *малолетние девочки школьного возраста*;

3) БВП – *несовершеннолетние девочки и молодые женщины* *возрастом до 25 лет (дополнительный фактор риска – следование на малолюдной местности, на неизвестном транспорте)*. Отличаются от предыдущей группы по структуре мотивации совершаемых в отношении них убийств;

3) БВП – *беременные женщины*. Иногда становятся жертвами криминальных абортов. Однако эти преступления в последнее время, в связи с широкой доступностью легальных абортов и социальной терпимостью к ним, совершаются крайне редко;

5) БВП – *лица, неспособные самостоятельно передвигаться или сильно ограниченные в возможности передвижения;*

6) БВП – *лица с биологическими характеристиками (пол, возраст, элементы внешности), совпадающими с характеристиками лиц, ставшими жертвами серийных убийств на половой почве, распространенных на данной территории;*

7) БВП – *одинокие граждане пенсионного возраста и одинокие граждане, страдающие алкоголизмом, за исчезновением которых последовали различные операции с их собственностью.*

Следует отметить, что алкоголики, часто становятся жертвами насильственных преступлений, в основном, убийств на почве внезапно возникших неприязненных отношений, однако они зачастую склонны к бродяжничеству, не появлению по месту жительства длительное время, зачастую гибнут в связи с некриминальными обстоятельствами, что затрудняет их выделение в качестве группы риска стать жертвой насильственного преступления.

Вид заработка (профессия или нелегальный) БВП:

8) *Работники государственных органов, чья деятельность связана с противодействием преступности, непосредственно взаимодействующие с правонарушителями. Наибольшему риску подвержены те из них, которые заводят криминальные связи;*

9) *Лица, занимающие руководящие должности на предприятиях, в учреждениях и организациях всех форм собственности;*

10) *Лица, выполняющие функции по охране имущества (сторожа, охранники) в одиночку, в безлюдных местах;*

11) *Лица, занимающиеся проституцией, пропащие при выезде к "клиенту";*

12) *Лица, замеченные за преступными видами прибыльной деятельности (сбыт краденого, "выбивание" долгов, торговля наркотиками и др.). Такие лица также могут скрываться в связи с совершением ними нераскрытого (неизвестного) преступления.*

Биографические особенности БВП:

13) БВП – *ранее судимые за совершение преступлений общеправовой направленности;*

14) БВП – *ранее были жертвами насильственных, половых, корыстно-насильственных преступлений.*

Совместное исчезновение 2-х и более лиц:

15) *совместное исчезновение нескольких БВП (чаще всего, всей семьи или ее части; реже – друзей, любовников и др.).*

Криминальная биография и психические (сексуальные) расстройства у лиц, составляющих ближайшее окружение БВП:

16) *ранее судимые в числе ближайшего социального окружения, особенно, за насильственные, корыстно-насильственные и половые преступления;*

17) *лица, страдающие психическими расстройствами и сексуальными извращениями (педофилия, гомосексуализм и др.), особенно версия актуальна в связи с безвестным исчезновением несовершеннолетних.*

Конфликты с участием БВП:

18) *участие БВП в неформальных группах криминальной направленности (криминальные связи) и конфликты с членами таких групп;*

19) *длительные и бурные семейные конфликты, особенно связанные с имущественными вопросами, проживанием на жилой площади, на почве супружеской неверности, жестокости в семье;*

20) *остро протекающие конфликты, конфликты с применением насилия накануне исчезновения;*

21) *угрозы насилием в адрес БВП накануне исчезновения, как анонимные, так и с установленным адресантом.*

Долговые обязательства БВП:

22) *неформальные долговые обязательства на крупные денежные суммы, картонные долги;*

23) *причинение имущественного ущерба или неоплата платных услуг БВП (извоз в такси, ужин в ресторане и т.д.) является самой распространенной причиной незаконного лишения свободы на срок до нескольких дней.*

Изменения в поведении ближайшего окружения, последовавшие за безвестным исчезновением:

24) *несообщение, беспричинно запоздалое или раннее, иное неадекватное характеру исчезновения заявление о безвестном исчезновении;*

25) *ремонт и иное искусственное изменение обстановки на месте проживания или последнего местопребывания БВП;*

26) поспешное решение родственниками вопросов, которые можно решать только при уверенности, что БВП не возвратится;

27) перемена места жительства или работы лицами, проживавшими или работавшими с БВП;

28) высказывание немотивированной уверенности заявителей, что БВП жив;

29) непринятие родственниками мер по розыску БВП;

30) изменение родственниками отношений с окружающими (скрытность);

31) совершение лицом из ближайшего окружения пропавшего незначительного преступления после выявленного факта безвестного исчезновения;

32) самоубийство родственника после выявленного факта безвестного исчезновения;

33) фальсификация свидетельств о добровольном характере безвестного исчезновения, попытка навести на ложный след.

События криминального характера, предшествовавшие безвестному исчезновению:

34) БВП – являлся свидетелем преступления;

35) Наличие информации, указывающей на возможное совершение преступления в отношении БВП.

Имущество, которое имелось (отсутствовало) у БВП на момент его исчезновения:

36) безвестное исчезновение с автотранспортом, независимо от того, найден автомобиль или нет;

37) безвестное исчезновение с крупной суммой денег или драгоценностями, в том числе с известным для окружения намерением осуществления крупной сделки;

38) наличие по месту жительства или работы БВП личных документов, вещей (одежды), без которых последний вряд ли может обойтись;

39) отторжение недвижимости и другой дорогостоящей собственности БВП, размен жилой площади, особенно лицами, не состоящими с ним в родственных связях, а также поспешное заселение сожителей.

Материальные следы возможного преступления:

40) исчезновение ценностей или оружия, принадлежавших БВП;

- 41) *следы взлома, погрома на последнем месте нахождения БВП;*
- 42) *следы крови, костного, мышечного или мозгового вещества на последнем месте нахождения БВП;*
- 43) *пожар на последнем месте нахождения БВП.*

Приведенный список не претендует на завершенность. Различные факторы связаны с разной степенью риска (условно можно разделить на "наиболее тревожные", например, безвестное исчезновение с автотранспортом или 2-х и более лиц, и "менее тревожные", например, судимость потенциальной жертвы); иные факторы, трудно устанавливаемые на практике.

По некоторым из перечисленных факторов можно выдвигать 2 наиболее вероятные альтернативные версии: *криминальную* и *некриминальную* (например, длительные семейные конфликты или неформальные долговые обязательства с высокой степенью вероятности могут быть одновременно и причиной совершения преступления в отношении БВП, и причиной добровольного его ухода в связи с этими обстоятельствами). Кроме того, в практическом плане, также следует учитывать признаки, понижающие вероятность того, что БВП стал жертвой преступления, и конкретные обстоятельства безвестного исчезновения, и события, предшествовавшие и следовавшие за ним.

С учетом всего вышеизложенного, а также практических потребностей работников и подразделений ОВД, осуществляющих розыск БВП, можно констатировать, что система розыска БВП в Украине нуждается в подготовке проекта и принятии нормативно-правового акта, который предписывал бы органам прокуратуры в обязательном порядке возбуждать уголовные дела, а органам внутренних дел – направлять ходатайства об их возбуждении, на основании наличия в обстоятельствах безвестного исчезновения человека "наиболее тревожных" признаков, упомянутых в настоящей статье.

Для сравнения отметим, что в Республике Беларусь, по каждому факту безвестного исчезновения лица возбуждается уголовное дело¹,

¹ См.: Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь и Прокуратуры Республики Беларусь от 28 августа 2003 г. №205/16 "Об утверждении Инструкции о порядке рассмотрения заявлений, сообщений, иной информации об исчезновении лиц и организации их розыска".

а в Российской Федерации указом Генеральной прокуратуры определен довольно обширный перечень обстоятельств, при которых по факту безвестного исчезновения лица должно быть возбуждено уголовное дело¹.

В заключение следует отметить, что данное исследование носит предварительный характер, поэтому более конкретные предложения по изменению (дополнению) нормативно-правовых актов требуют дополнительных теоретических и эмпирических обоснований.

Использованная литература:

1. Бараненко Б. І., Федоров К. Л. Проблема розшуку безвісно відсутніх осіб як жертв учинених проти них злочинів // Розшукова робота ОВС: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Донецьк, 2008.
2. Безвісно зниклі особи – жертви злочину (за матеріалами УКР УМВС України в Сумській області) // Бюлетень з обміну досвідом. – 2005. – № 161.
3. Богданов С. В. Співвідношення оперативно-розшукових версій та слідчих ситуацій в розшуку безвісно зниклих осіб // Вісник ЛьвДУВС. – 2007. – № 2.
4. Бойчук Д. В. Першочергові оперативно-розшукові заходи щодо розшуку осіб, які зникли без вісти // Науковий вісник КНУВС. – 2007. – № 2. – Ч. 2.
5. Бойчук Д. В. Розкриття злочинів, потерпілі від яких розшукуються як безвісті зниклі // Науковий вісник ЛьвДУВС. – 2006. – Спецвипуск 1.
6. Вашенко А. В. Проблеми розшуку зниклих людей в Україні // Розшукова робота ОВС: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Донецьк, 2008.
7. Хомут О. Й., Новосядло В. Ф. Виявлення ознак поведінки підозрюваних у вчиненні злочинів як напрямок розшуку безвісно зниклих осіб // Науковий вісник ЛьвДУВС. – 2006. – Спецвипуск 1.

¹ См.: Указание Генеральной прокуратуры РФ от 20.11.98 № 83/36, МВД РФ от 24.09.98 № 1/19934 "О совершенствовании деятельности по раскрытию убийств, связанных с безвестным исчезновением граждан, и розыску лиц, пропавших без вести".

О.Ю. Заблоцька*

ХАРАКТЕРИСТИКА БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У широкому спектрі проблем економічної безпеки держави важливе місце посідає бюджетна безпека. Сфера бюджетних відносин залишається однією з найбільш криміналізованих. Кожний шостий економічний злочин, що викривається в Україні, пов'язаний із зазіханнями на кошти державного або місцевих бюджетів. Наслідки бюджетних зловживань із боку суб'єктів господарювання та корумпованого чиновництва сьогодні набувають не лише економічного, а й соціально-політичного характеру. Масштаби цього явища вийшли на той критичний рівень, коли цілком імовірно є загроза національній безпеці країни.

Протягом 2004–2008 років у бюджетній сфері викрито близько 38,3 тис. злочинів. Водночас аналіз низки об'єктивних показників свідчить про загальне зниження активності оперативних підрозділів щодо протидії зловживанням із бюджетними коштами. Зокрема, у 2008 році більш ніж удвічі, порівняно з 2007 роком, зросли завдані цими злочинами збитки (з 500 млн. грн. до майже 1 млрд. грн.). Співвідношення встановлених осіб і виявлених злочинів, незважаючи на певну позитивну динаміку, є неадекватним і складає від 1 до 3 (2007 і 2008 рр.); від 1 до 4 (2006 рік); від 1 до 5 (2003 – 2005 рр.). Залишається невисоким показник кримінальних справ, що завершуються провадженням із направленням до суду (не більше 10 – 15% щороку). Прорахунки в роботі оперативних підрозділів поряд з об'єктивними чинниками (недосконалість законодавства, протидія зацікавлених осіб, неналежний рівень міжвідомчої взаємодії тощо), пов'язані, також, з неповним використанням усього комплексу сил, засобів і методів ОРД, зокрема, можливостей агентурного апарату в документуванні злочинів та вирішенні завдань кримінального судочинства.

* Старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук.

Під бюджетною безпекою, на наш погляд, необхідно розуміти стан забезпечення платоспроможності (рівень бюджетного потенціалу) держави щодо виконання нею своїх функцій з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та доцільності, законності й ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях.

Бюджетна безпека держави зумовлюється, по-перше, величиною її бюджету, оскільки саме від обсягу бюджетних коштів значною мірою залежить здатність держави виконувати свої найголовніші функції, а також стимулювати подальший соціально-економічний розвиток. Проте проблеми бюджетної системи полягають не лише в надзвичайно скромних розмірах самого бюджету (хоча й вони ненормально малі для країни з таким потенціалом, як Україна), скільки у відсутності передбачуваності всіх найважливіших його параметрів.

По-друге, бюджетна безпека характеризується ступенем збалансованості, а отже, – і розміром його дефіциту або бездефіцитністю (профіцитом), оскільки цим визначається, чи здатна держава за рахунок своїх доходів забезпечити фінансування своїх найголовніших витрат та чи буде й надалі зростати державний борг. При цьому рівень бюджетної безпеки обернено пропорційний рівню бюджетного дефіциту. Тобто найбільш безпечним, безумовно, за інших рівних умов, є бездефіцитний бюджет [2, с. 97].

По-третє, бюджетна безпека визначається чинною в країні бюджетною системою, як сукупністю різних видів бюджетів, що знаходяться між собою в певному взаємозв'язку й взаємозалежності. Бюджетна система – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устрою, і врегульована нормами права [3, с. 5].

По-четверте, на бюджетній безпеці не може не позначатися чинна правова база, професіоналізм, ретельність розробки й процедура розгляду та затвердження бюджету. Зокрема, якість правової бази безпосередньо позначається на ступені регламентації перебігу бюджетного процесу та його стабільності, професіоналізм і ретельність розробки – на врахуванні в законотворчій діяль-

ності всіх нюансів, що супроводжують формування бюджету, а процедура розгляду й затвердження бюджету – на повноті аналізу всіх бюджетних параметрів, своєчасності прийняття законодавчого акту, недопущенні внесення до проекту закону необґрунтованих змін і доповнень тощо.

По-п'яте, на бюджетну безпеку держави впливають масштаби бюджетного фінансування, тобто надання без повернення коштів із державного бюджету підприємствам, установам і організаціям для повного чи часткового відшкодування їх витрат. При цьому за інших рівних умов ступінь бюджетної безпеки обернено пропорційний рівню обсягів зазначеного бюджетного фінансування.

По-шосте, бюджетна безпека держави залежить від вибору на тому чи іншому етапі її розвитку певної бюджетної класифікації, тобто систематизованого економічного групування доходів і витрат бюджету за однорідними ознаками, що визначається природою державного бюджету. Безумовно, підхід до формування бюджету й можливості його виконання залежать від надання за галузями господарського комплексу й управління), економічній (диференціювання витрат за господарськими ознаками чи виробничими елементами: капітальні вкладення, заробітна плата, дотації тощо), змішаній чи комбінованій (поєднання відомчих і предметних ознак), цільовій (урахування загальнонаціональних, політичних, економічних і соціальних цілей або програм), функціональній (розглядання державних коштів як інструмента політики уряду), бюджетній класифікації за фінансовими ознаками (витрати диференціюються на такі, що не повертаються, тимчасові й умовні).

По-сьоме, ступінь бюджетної безпеки держави зростає або знижується за наявності чи відсутності бюджетних резервів, тобто фондів, що утворюються в державному бюджеті для безперервного фінансування запланованих заходів і забезпечення невідкладних витрат, що виникають.

По-восьме, бюджетна безпека повинна підтримуватися досконалою системою бюджетного обліку, тобто бухгалтерського обліку виконання бюджету й кошторисів витрат бюджетних установ. Ця проблема, на жаль, остаточно так і не вирішена. Вод-

ночас відсутність досконалого бюджетного обліку унеможливорює проведення дієвого контролю за витрачанням бюджетних коштів на низовому рівні, знижує прозорість бюджетного процесу.

По-дев'яте, бюджетна безпека залежить від своєчасності прийняття бюджету, оскільки зволікання в бюджетному процесі може стати головним дестабілізуючим чинником. Серед прямих наслідків несвоєчасного прийняття бюджету: дезорганізація в соціально-економічній сфері, подальше зниження інвестиційної активності, посилення інфляційних процесів, дестабілізація національної валюти, знецінення грошових доходів громадян.

Відповідно до ст. 96 Конституції України Кабінет Міністрів не пізніше 15 вересня кожного року (тобто лише за 3,5 місяці до початку нового бюджетного року, а, наприклад, у США процес формування державного бюджету розпочинається за 18 місяців до початку фінансового року) подає до Верховної Ради України проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік [1]. Окрім того, вадою чинної процедури розгляду проєкту закону про держбюджет є те, що за регламентом Верховної Ради України нормальним вважається його прийняття до 31 грудня року, що передуює наступному бюджетному. Проте за таких умов вчасно не можуть бути прийняті місцеві бюджети, що негативно позначається на бюджетній безпеці держави в цілому.

У більшій частині європейських держав (Франція, Іспанія, Австрія, Греція тощо) початок бюджетного періоду й кінець його збігаються з початком і кінцем календарного року, але, наприклад, в Англії, Данії бюджетний період продовжується з 1 квітня до 31 березня, в Італії, Норвегії, Японії - з 1 липня до 30 червня. Вибір для початку й кінця бюджетного періоду термінів, що не збігаються з початком і кінцем календарного року, пояснюється строками бюджетних парламентських сесій. Палати не встигають розглянути бюджет до початку календарного року, тому бюджетний період починається після прийняття закону про державний бюджет.

По-десяте, на бюджетній безпеці позначається й характер касового виконання бюджету. З 1997 року запроваджене касове виконання Державного бюджету України через територіальні орга-

ни Державного казначейства, а згодом – і місцевих. Проте й досі бюджетні розрахунки продовжують обслуговувати також і вітчизняні комерційні банки. Наприкінці 2003 року Держказначейство вперше оголосило про проведення тендеру на відбір банківської структури для готівкових виплат бюджетним організаціям за чеками.

По-одинадцяте, рівень бюджетної безпеки визначається станом бюджетних розрахунків. Існування в бюджетній сфері взаємозаліків, вексельного обігу, а також високий рівень бартеризації вітчизняної економіки стало причиною розбалансування грошової й товарної (у широкому розумінні) маси, унеможливило нормальний рух грошових потоків, призводило до визнання неринкових цін, ліквідності заборгованості підприємств, а відтак, і можливості використання цієї заборгованості як платіжного засобу, що стимулює підтримку нерентабельних підприємств.

Не менше недоліків було й у схемі поєднання виконання бюджету в грошовій формі з отриманням товару в рахунок боргів суб'єктів господарювання до бюджету. При проведенні таких взаємозаліків бюджет, по-перше, самоусувався від організації контролю за ціноутворенням на продукцію, що поставлялася в рахунок державних потреб. Так, скажімо, в умовах заниження таких цін бюджет фактично виконувався меншою мірою, ніж це можливо. По-друге, за таких умов на визначення лімітів фінансування, вибір постачальника товарів і послуг справляв суб'єктивний фактор. По-третє, зазначена форма взаємозаліків призводила до появи великої кількості посередницьких структур-паразитів. І, нарешті, факт можливості проведення подібних взаємозаліків підвищував зацікавленість суб'єктів господарювання в зростанні їх заборгованості перед бюджетом. Як уважали експерти, сумарні втрати держави при проведенні таких взаємозаліків за обсягом наближалися до розміру заліку [4].

По-дванадцяте, бюджетну безпеку підривають чисельні податкові пільги. Так, до бюджету щорічно не надходить більше третини платежів через надання різних пільг, що загострює проблему формування дохідної частини бюджету. Для прикладу,

лише 2005 року економіка України втратила від пільгового оподаткування в частині ПДВ понад 11,5 млрд. грн., що становить 34% обсягу надходження цього податку загалом. За даними Державної податкової адміністрації України, упродовж 1998 – 2003 рр. обсяги пільг із ПДВ збільшилися з 16,9 до 41,4 млрд. грн. або майже в 2,5 рази [42, с. 111]. Рівень перевищення пільг над фактично сплаченим ПДВ зріс з 1,9 разів у 1997 р. до 4,5 разів у 2003 р. Відповідно, обсяг надходжень ПДВ у вказаний період зменшився на 0,9 млрд. грн. [5, с. 18].

Важливим для забезпечення дійсної бюджетної безпеки є й сам механізм руху бюджетних коштів. У розвинених країнах він настільки чітко відпрацьований, що вищі органи фінансового контролю витрачають набагато менше зусиль порівняно зі своїми українськими колегами.

Отже, автором визначається, що бюджетна безпека перебуває під впливом численних загроз нормативно-правового, макроекономічного, організаційно-методологічного, обліково-статистичного, інформаційного характеру, що суттєво впливає на формування бюджетної політики держави.

Використана література:

1. Конституція України. – К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2006. – 144 с.
2. Мельник О. М. Особливості нового етапу в антиінфляційній політиці України / О. М. Мельник // Фінанси України. – 1998. – № 9. – С. 91 – 101.
3. Юрій С. І. Бюджетна система України / С. І. Юрій, Й. М. Бескид. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.
4. Шигаєва Т. Пиррова перемога в боротьбі з бартером / Т. Шигаєва // Коментарії. – 2000. – 13 березня. – С. 13 – 15.
5. Фінансовий контроль бюджетних ресурсів / [Є. В. Мних, Н. С. Барабані, Г. О. Кравченко та ін.] ; за заг. ред. Є.В. Мниха ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 185 с.

Л.В. Гаврилюк*

МІСЦЕ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА В СИСТЕМІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВИ

Протягом багатьох років серед науковців і законодавців то-чаться суперечки, з приводу відомчої належності органів досудо-вого слідства. Даній тематиці присвячено ряд наукових праць. Актуальність даного питання підсилюється й тим, що до сьо-годнішнього дня не виконанні вимоги статті 9 Перехідних поло-жень Конституції України із приводу введення в дію законів, які регулюють діяльність державних органів щодо контролю за доде-ржанням законів, та до сформування системи досудового слідства й введення в дію законів, що регулюють її функціонування. А та-кож досі залишається не прийнятий новий Кримінально-процесуальний кодекс України.

Деякі науковці вважають, що необхідно створити незалежний слідчий комітет, інші обґрунтовують думку, що було б доречно ввести в науку термін судовий слідчий, і ліквідувати інститут ор-гани досудового слідства, а ще інші вважають що не слід руйнува-ти створену й напрацьовану роками систему органів досудового слідства, і залишити органи досудового слідства в підпорядкова-ності міністерств і відомств де вони знаходяться на даний час.

Однією із причин виникнення даного питання є знаходжен-ня органів досудового слідства в підпорядкованості різних мініс-терств і відомств. Так, відповідно до статті 102 КПК України, до органів досудового слідства, відносяться слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі податкової міліції й слідчі орга-нів безпеки. Здійснення досудового слідства – це головна функція слідчого, незалежно від його відомчої належності. Права й обов'язки слідчих різних відомств, при провадженні в конкретній кримінальній справі однакові, і належність слідчого до того чи іншого відомства не впливає на його процесуальне становище,

* Старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук.

так як Кримінально-процесуальний кодекс України наділяє всіх слідчих однаковим обсягом процесуальних повноважень.

Можливо саме тому, Указом Президента України № 371 від 24 квітня 1997 року, було поспішно запроваджено Національне бюро розслідувань України, як центральний орган виконавчої влади. Але даний Указ не відповідав вимогам Конституції України, так як відповідно до пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, організація й діяльність органів дізнання й слідства визначаються виключно законами України, і відповідно був скасований рішенням Конституційного суду [2].

Після скасування даного Указу, інтерес до питання місця органів досудового слідства як системи МВС України, так і органів досудового слідства інших відомств, у період реформування правоохоронної системи в цілому, зріс ще більше.

Відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК України, при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства й про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне й своєчасне проведення. Дане положення на нашу думку є спірним, так як підпорядкованість слідчих підрозділів до системи органів внутрішніх справ, а також до інших відомств, визначає не процесуальний характер взаємодії між ними. Стержнем цих взаємовідносин являється підлеглість, службова залежність начальника слідчого відділу, яка розповсюджується й на слідчих. На практиці дуже часто трапляється, що слідчий приймає рішення під свідомим, або ж не свідомим моральним тиском, як зі сторони начальника слідчого відділу, так і зі сторони начальника РУ, де він працює.

З метою реформування органів досудового слідства, вітчизняними науковцями, законодавцями розроблено ряд наукових проєктів Концепцій реформування системи МВС України, які передбачають реформування й органів досудового слідства системи МВС України. Причому, слід відмітити, що більшість із них уважають за необхідне створити "Слідчий комітет", який мав би статус юридичної особи, або ж статус урядового органу.

Так, у науковому проєкті Концепції розвитку органів внутрішніх справ України в ХХІ столітті, за ред. професора Я. Ю. Кондратьєва, передбачено, що попереднє розслідування покладається на Слідчий комітет, який має статус юридичної особи, і подальший розвиток підрозділів Слідчого комітету системи МВС України буде здійснюватися в рамках реалізації Концепції судово-правової реформи в Україні. Голова Слідчого комітету призначається Указом Президента України за поданням Колегії МВС України [4, с. 16].

У науковому проєкті Концепції подальшого реформування системи Міністерства внутрішніх справ України на 2004-2010 роки за ред. Я.Ю. Кондратьєва пропонується розробити Програму реформи досудового слідства, створення структурної системи Державної адміністрації досудового слідства. Для забезпечення даного положення Концепцією передбачено розроблення Програми підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації слідчих, дізнавачів, керівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ. А також, здійснення заходів щодо спрощення процесуальної форми досудового слідства й дізнання, зменшення навантаження слідчих згідно з науково обґрунтованими нормативами, визначити чітку спеціалізацію відповідно до категорій злочинів, зосередити зусилля на розкритті тяжких злочинів і злочинів проти особи, а також підвищити статус слідчих [5].

Розробники наступного наукового проєкту Концепції, вважають, що створення в складі МВС України Слідчого комітету повинно супроводжуватися визначенням його правового статусу як урядового органу із внесенням відповідних змін до кримінально-процесуального законодавства України. До підслідності Слідчого комітету мають бути віднесені лише тяжкі та особливо тяжкі злочини (ст.12 КК України), що дозволить значно розвантажити досудове слідство, і дасть можливість слідчим займатися розкриттям та розслідуванням злочинів, вчинених організованими злочинними групами, резонансних злочинів тощо[6].

Розробники Концепції судово-правової реформи в Україні вважають, що необхідно законодавчо закріпити реальну процесуальну самостійність слідчого, його права й обов'язки, диференці-

ацію форм розслідування. Повинні бути чітко розмежовані функції органів попереднього розслідування й органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність як у процесуальному, так і в організаційному плані, і повинен бути створений єдиний слідчий апарат [7].

Але, на сьогоднішній день, положення жодної з вищезазначених Концепцій не було реалізованим. Можливо тому, що створення "Слідчого комітету" чи "Державної адміністрації досудового слідства", як би він не називався, тягне за собою значних як матеріально-технічних затрат, так і низку не визначених питань пов'язаних із кадровим забезпеченням та штатною чисельністю органів досудового слідства, структурною побудовою, як Міністерства внутрішніх справ України, так і органів досудового слідства, а також із визначенням завдань та функцій органів досудового слідства, що потребує попереднього законодавчого закріплення.

З метою вдосконалення діяльності органів досудового слідства МВС України видано наказ "Про проведення експерименту з апробації нової системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України" від 26 березня 2002 року № 295. Цим наказом передбачено проведення з 1 квітня 2002 року експерименту в ГУ МВС України в Автономній Республіці Крим, Київській області, УМВС України в Донецькій та Одеській областях, на період дії якого встановлена підпорядкованість слідчих підрозділів зазначених ГУ МВС, УМВС по вертикалі [8]. Запровадженими організаційними та практичними заходами вдалося значно покращити як кількісні, так і якісні показники діяльності слідчого апарату ОВС. За зазначений період значно скоротилася кількість закритих кримінальних справ, кількість справ закінчених у строки понад два місяці, кількість справ, які зупинені в зв'язку з ухиленням обвинувачених від слідства. Покращилась якість досудового слідства. А саме, на додаткове розслідування прокурором і судами повернуто на 34,1% менше кримінальних справ, ніж у 2001 році [9, с.1-2].

Зазначений експеримент стосується змін у підпорядкуванні лише органів досудового слідства системи МВС України. Але, за аналогією, можна провести експеримент із підрозділами досудо-

вого слідства інших відомств. І лише за результатами проведення цих експериментів можна буде прийняти рішення про доречність чи недоречність створення єдиного слідчого комітету, і чи буде він ефективно виконувати покладені на нього обов'язки й функції. А можливо буде більш доцільно запровадити підпорядкованість слідчих підрозділів "по вертикалі".

Особливо актуальним даний експеримент є на сьогоднішній день, так як новим етапом у реформуванні органів досудового слідства та оновленні кримінально-процесуального законодавства України стало затвердження Указом Президента України від 9 квітня 2008 року №311/2008 Концепції реформування кримінальної юстиції, яка була розроблена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права.

У даній Концепції передбачаються значні зміни як у структурі органів досудового слідства так, і в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві. Але нічого не сказано про створення незалежного "Слідчого комітету", так як у результаті реформування системи органів кримінальної юстиції досудове слідство має бути покладено на:

- 1) національну поліцію;
- 2) фінансову поліцію;
- 3) військову поліцію;
- 4) слідчий підрозділ Служби безпеки України;
- 5) спеціально утворений орган досудового розслідування корупційних правопорушень (антикорупційний орган) [10].

Тобто, дана концепція передбачає існування органів досудового слідства які належать до різних міністерств та відомств, компетенція яких має бути розмежована законом з урахуванням предметної, персональної, територіальної та за зв'язком справ підслідності. Дізнання в справах про кримінальні проступки має бути віднесено до компетенції органів відповідно до мети, цілей та завдань кримінального переслідування в цій категорії справ.

Отже, можна зробити висновок, що зміст Концепцій у частині, яка стосується реформування системи органів досудового слідства в цілому та органів досудового слідства системи МВС зокрема, дещо повторюється. Що підкреслює актуальність даних поло-

жень, так як законодавці та науковці різних відомств вважають за необхідне їх врахувати при проведенні реформування системи органів досудового слідства. У кожній із цих Концепцій висвітлене бачення майбутньої структурної побудови та деякі аспекти вдосконалення діяльності органів досудового слідства. Можливо, якби виділити й об'єднати в одне ціле з кожної Концепції найбільш удачі положення що стосуються реформування органів досудового слідства системи МВС України, то ми змогли б отримати найбільш удачу Концепцію реформування органів досудового слідства системи МВС України з подальшим її впровадженням.

Використана література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Про національне бюро розслідувань України: Указ Президента України № 371 від 24 квітня 1997 року // <http://portal.rada.gov.ua/>
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. – 3-є вид., перероб. та доп. – К.: "Юрисконсультант", КНТ. –2006. – 890 с.
4. Концепція розвитку органів внутрішніх справ України в ХХІ столітті: Науковий проект/ За ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 28 с.
5. Концепція подальшого реформування системи Міністерства внутрішніх справ України на 2004-2010 роки: Науковий проект / МВС України. НАВСУ : За ред. Я. Ю. Кондратьєва. – Київ, 2003. – 39 с.
6. Концепція реформування системи органів Міністерства внутрішніх справ : ПРОЕКТ // Матеріали семінару "Стратегічне планування: реформування системи правоохоронних органів". – К., 2009 р.
7. Концепція судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.
8. Про проведення експерименту з апробації нової системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : Наказ МВС від 26 березня 2002 р. № 295.
9. Про заходи щодо вдосконалення діяльності органів досудового слідства системи МВС України в сучасних умовах реформування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства і посилення протидії злочинності : Рішення колегії Міністерства внутрішніх справ України від 19 липня 2002 року № 8 км/1.

10. Концепція реформування кримінальної юстиції України / Затв. Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 // Офіційний Вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.

О.І. Литвинчук*
І.А. Карлаш**

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ "ЗБИРАННЯ" ТА "ПОДАННЯ" ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

За загальноприйнятою думкою, першим елементом процесу доказування є збирання доказів. Воно полягає в діяльності органу дізнання, слідчого щодо виявлення та фіксації інформації, яка входить до предмета доказування в кримінальній справі. На сьогоднішні питання, що пов'язані з процесом доказування та окремими його структурними елементами, є дискусійними в теорії кримінального процесу. Це породжує багато проблем як у правозастосовчій практиці, так і в нормотворчій діяльності держави. Багато вчених, серед яких В.І. Зажицький, Л.М. Карнеєва, Л.Д. Кокорев, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, С.А. Пашин, М.С. Строгович, В.Т. Томін, С.А. Шейфер, Н.П. Кузнецов, Б.В. Фуфигін та інші, зробили вагомий внесок у вивчення проблем доказового права, але й досі питання, які пов'язані з окремими способами збирання доказової інформації в процесі провадження в кримінальній справі, не отримали остаточного вирішення. І тут ми говоримо про подання доказів особами, які залучаються до кримінального процесу, як один із шляхів отримання доказової інформації "зовні". Неврегульованість на законодавчому рівні цього процесуального інституту ставить низку запитань: "Чи можливе взагалі його викорис-

* Зступник начальника кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

** Ад'юнкт кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

тання в кримінальному процесі? Чи є він засобом збирання доказів, чи все ж таки це методологічно новий засіб установлення істини в кримінальній справі?". Дослідження цих питань є безумовно актуальним, у зв'язку з чим мета цієї статті полягає у визначенні суті процесу збирання і подання доказів і їх співвідношення між собою.

Як уже зазначалося, у науці кримінального процесу дуже поширеною є думка про збирання доказів як про їх виявлення та фіксацію¹. Через те, що докази можуть бути подані з ініціативи громадян, деякі дослідники говорять не тільки про збирання, а й про подання доказів². Інші процесуалісти, поряд із виявленням та фіксацією, виділяють у системі збирання доказів також їх пошук³. Таким чином, різний підхід виявляється вже у визначенні початкового етапу цієї діяльності.

Відсутня єдність і в розумінні інших елементів процесу збирання доказів. Так, М.А. Чельцов та М.С. Строгович відносять до початкового етапу доказування не тільки виявлення, а й розгляд доказів (вилучення фактів, які підлягають установленню)⁴. Водночас інші дослідники розгляд доказів, пізнання їх змісту залишають за межами процесу збирання доказів і відносять до наступного етапу доказування – перевірки доказів⁵.

¹ Див: Пазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практ. пособие. – М. : Высшее образование, 2009. – С. 54; Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. – М. : Юрид. лит., 1966 – С. 43 та ін.

² Див: Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. – М., 1964. – С. 29.

³ Див: Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания – Казань, 1976. – С. 13; Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978. – С. 220; Бараненко Б.І., Сущенко В.Д., Бірюков Г.М. Проблеми забезпечення законності при здійсненні ОРД // Проблеми оперативно-розшукової діяльності й забезпечення прокурорського нагляду за її законністю: Міжнародна науково-практична конференція (21-22 лютого 2000 року): Аналітичні матеріали пропозиції наукових і практичних працівників. – Луганськ РВВ ЛІВС, 2000. – С. 48-51.

⁴ Див: Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. – М., 1962. – С. 148-149; Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – Т. 1. – М., 1968. – С. 302.

⁵ Див: Белкин Р. С. Собирание, исследование и оценка доказательств. – М., 1961. – С. 44-53.

Дискусійним є питання й щодо назви початкового етапу процесу доказування. М.А. Філіпова, наприклад, називає термін "збирання доказів" умовним, оскільки суб'єкт доказування, сприймаючи різні сліди минулої події за допомогою органів чуття, створює і зберігає у свідомості пізнавальні образи, які потім можуть бути визнані доказами. Тому слід вести мову лише про формування доказів¹. Полемізуючи з нею, С.М. Стахівський говорить, що такий підхід є не зовсім точним, адже термін "збирання" доказів є тотожним терміну "формування" доказів. І в першому, і в другому випадку докази виявляються та фіксуються процесуальними засобами².

Чи слід до системи засобів збирання доказів долучити також і подання їх громадянами, посадовими особами, підприємствами, установами, організаціями, а також іншими суб'єктами кримінального процесу, які зазначені в ч. 2 ст. 66 КПК України? Наразі це питання залишається відкритим, що спричиняє складнощі як теоретичного, так і практичного характеру. Відсутність у законі процесуальної регламентації подання предметів і документів, які можуть бути доказами у справі, призводить до того, що кожен слідчий та співробітник дізнання складає про це документ на свій розсуд і не завжди правильно.

Тут виникає питання про визнання поданих предметів і документів доказами, тому перш за все основну увагу треба приділити закріпленню поданих об'єктів у процесі доказування. Вирішуючи це питання, треба виходити з того, що без фіксації доказів процес їх формування не може вважатися завершеним, тому що дані, які отримані суб'єктом доказування у вигляді ідеального образу, можуть бути використані в доказуванні лише після перевірки їх у форму доступну для сприйняття.

І все ж що таке "подання доказів", що під ним розуміти? З цього приводу існує декілька поглядів. Правова неврегульованість

¹ Див: Филипова М.А. Фиксация фактических данных на предварительном следствии // Правоведение. - 1975. - № 7. - С. 60

² Див: Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: Дис. ... д-ра юрид. наук. - К., 2005. - С. 54

розгляданого питання породила й теоретичні розбіжності. С.І. Ожегов визначив термін "подання" як пред'явлення, повідомлення доводів чи фактів, які підтверджують, доводять будь-що¹.

У процесуалістів щодо визначення поняття "подання доказів" єдиної точки зору немає. Одні автори вважають, що подання доказів у порядку ч. 2 ст. 66 КПК не є самостійним способом отримання доказів, оскільки воно виконується в межах відповідних слідчих дій².

Іншим, на наш погляд, більш правильним, є визначення подання доказів як самостійної процесуальної дії, яка потребує відповідної кримінально-процесуальної регламентації, оскільки спрямованість пізнання обставин вчиненого злочину йде від носія відомостей до слідчого, а не навпаки, як це буває в слідчих діях. Прихильники такої точки зору стверджують, що збирання доказів слідчим пов'язане з їх пошуком, що не характерно для отримання доказів від інших осіб, яке має до певної міри стихійний характер і дещо видозмінює звичайний процес формування доказів. При поданні доказів у порядку ч. 2 ст. 66 КПК України слідчому невідомо, де і в кого знаходяться предмети й документи, тому не можна ототожнювати цю дію з іншими процесуальними діями, як, наприклад, допит, виїмка та ін³.

Відповідно до ст. 178 КПК виїмка проводиться тоді, коли слідчому точно відомо, де і в кого знаходяться необхідні предмети й документи, тобто для отримання об'єктів необхідно застосувати примус.

¹ Ожегов С.І. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. - М., 1989. - С. 140, 471.

² Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. - Воронеж, 1978. - С. 108-109.

³ Див: Томин В.Т. Взаимодействие органов внутренних дел с населением в борьбе с преступностью. - Омск, 1975. - С. 51; Ларин А.М. Истребование и представление документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. - Ташкент, 1982. - С. 63; Бедняков Д.И. О принятии предметов и документов, представленных в порядке ч. 2 ст. 70 УПК РСФСР // Процессуальные вопросы предварительного расследования на современном этапе: Сб. науч. тр. - Волгоград, 1988. - С. 39.

Під "поданням доказів" розуміється добровільна передача особою предметів і документів, які мають відношення до справи, і тут немає підстав говорити, що людина примушується до певної поведінки, тому що в основі її дій лежить усвідомлена необхідність. Особа діє вільно, якщо вона розуміє та схвалює соціальну функцію права¹.

На підтвердження зазначеної вище точки зору В.Д. Арсеньєв початковий етап доказування йменує не збиранням, а отриманням доказів, маючи на увазі, що кримінально-процесуальний закон, поряд з активними діями слідчого зі збирання доказів шляхом проведення оглядів, допитів та ін., передбачає також і подання доказів обвинуваченим, потерпілим, іншими учасниками процесу, громадянами, підприємствами, установами, організаціями за власною ініціативою (ч. 2 ст. 66 КПК). Оскільки подання доказів – це пасивна форма їх отримання органами розслідування, то термін "збирання доказів", на думку автора, у даному випадку не підходить².

Такі думки В.Д. Арсеньєва є слушними, хоча навряд чи вони можуть бути підставами до заміни терміна "збирання доказів" терміном "отримання доказів", оскільки дії слідчого, прокурора, суду з формування доказів, необхідних для встановлення істини, складають право та обов'язок саме органів держави. Наділення інших учасників процесу широкими правами в доказуванні зовсім не значить, що й вони можуть виконувати цю функцію. Ввести в справу доказову інформацію має право тільки суб'єкт доказування, якій здійснює збирання доказів, тобто особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суд. Тому, подання учасниками процесу, громадянами, підприємствами, установами, організаціями предметів і документів, які, на їхню думку, мають відношення до справи, ще не означає появи у справі доказів. Слідчий, суд можуть визнати ці об'єкти доказами лише тоді, коли переконаються у їх належності до справи.

¹ Див: Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. – М., 1985. – С. 12.

² Див: Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. – М., 1964. – С. 15.

Може мати місце й така ситуація, що, ознайомившись з поданим об'єктом, слідчий визначить, що він не має відношення до справи, та поверне його особі, яка його подала. Тому, хоча подання доказів залишається важливим каналом надходження доказової інформації та ефективною правовою гарантією дотримання законних інтересів учасників процесу, воно не змінює характеру збирання доказів як системи дій, які здійснюються уповноваженими державними органами з метою формування доказової бази¹.

На думку С.А. Шейфера, у цьому значенні подання об'єктів – можливих доказів створює умови для збирання фактичних даних, але перебуває за безпосередніми межами цього етапу доказування та є пізнавальним актом, який ніби ззовні спрямований до слідчого, суду². Подібну позицію про неможливість уважати подання доказів у порядку ч. 2 ст. 66 КПК самостійним способом отримання доказів поділяють й інші автори³, з чим неможливо погодитися.

По-перше, слідчий, особа, яка проводить дізнання, суд у разі подання їм предметів і документів не усуваються від виконання своїх функціональних обов'язків та повинні проводити цілеспрямований пізнавальний процес, який направлений до майбутнього адресата доказування. Іншими словами, обґрунтування доброякісності аргументів, тобто допустимості та достовірності доказів, здійснюється слідчим уже в момент отримання доказу⁴.

По-друге, незважаючи на те, що юридична природа подання доказів відрізняється від інших процесуальних дій, праву осіб, зазначених у ч. 2 ст. 66 КПК України, відповідає обов'язок слідчого, особи, яка проводить дізнання, прокурора, суду вирішити питання про прийняття чи неприйняття поданих об'єктів та визначити їх належність до справи.

¹ Див: Ларин А. М., Мельникова Э. Б., Савицкий В. М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки / Под ред. В. М. Савицкого. – М., 1997. – С. 126-128.

² Див: Шейфер С. А. Собирание доказательств в советском уголовном процессе. – Саратов, 1986. – С. 37.

³ Див: Орлов Ю.К. О процессуальной природе представления вещественных доказательств гражданами и участниками процесса в органах расследования // Труды Ирк. ун-та. – Т. 39 (Вып. 7 ч. 2). – Иркутск, 1965. – С. 75-83.

⁴ Шейфер С. А. О понятии и цели доказывания в уголовном процессе // Государство и право. 1996. – № 9. – С. 62.

Виходячи з назви ст. 66 КПК України – "Збирання та подання доказів", законодавець також прямо не отожднює ці поняття.

Тут слід зазначити, що збирання доказів – це активна цілеспрямована діяльність органу розслідування, прокурора, суду, яка складається з вилучення зі слідів, які залишені внаслідок події злочину, фактичних даних, які відносяться до справи, закріплення цих даних, тобто надання їм потрібної процесуальної форми. Подання слідчому предметів і документів, які мають відношення до справи, потребує проведення аналогічних дій для використання їх як доказів. Крім того, збирання доказів – це спосіб входження інформації, матеріальних об'єктів, які сприяють встановленню істини в справі, у кримінальний процес. Це положення стосується й поданих у порядку ч. 2 ст. 66 КПК України предметів і документів.

Різниця між цими двома поняттями полягає в тому, що, на відміну від інших способів збирання доказів, подання предметів і документів учасниками процесу, іншими громадянами, підприємствами, установами, організаціями здійснюється за їх власною ініціативою, а не за ініціативою осіб, які здійснюють кримінально-процесуальне провадження. Однак така різниця не повинна служити підставою для виокремлення цієї процесуальної дії як методологічно нового процесу з залучення доказової інформації до кримінальної справи.

Таким чином, все вищезазначене дозволяє стверджувати, що подання доказів є самостійним та повноправним способом їх збирання, який потребує чіткого правового регулювання, що повинне знайти відображення при підготуванні та прийнятті нового Кримінально-процесуального кодексу України.

У літературі висловлюється думка, що подання доказів пов'язане тільки з діяльністю обвинуваченого, захисника, підозрюваного, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача. Оскільки вказані суб'єкти є учасниками кримінального процесу на стадії досудового розслідування, то в стадії порушення кримінальної справи подання доказів виключене¹. Таку точку зору не

¹ Див: Ларин А. М. Истребование и представление документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 63.

можна вважати достатньо об'єктивною, через те що докази, крім вищезгаданих суб'єктів, можуть бути подані підприємствами, установами, організаціями, громадянами, які не мають власного процесуального інтересу. Крім того, аналізуючи правову природу цієї процесуальної дії, можна припустити, що використання подання предметів і документів можливе на стадії порушення кримінальної справи. Так, заборона на провадження слідчих дій на цій стадії пояснюється недопустимістю необґрунтованого обмеження конституційних прав громадян у результаті застосування кримінально-процесуального примусу. У випадку з поданням доказів подібних застережень немає, оскільки громадяни, посадові особи та інші зазначені в законі суб'єкти добровільно, без будь-якого примусу подають об'єкти, які, на їх думку, мають відношення до скоєного злочину. Однак у КПК відсутня вказівка на можливість прийняття слідчим, особою, яка проводить дізнання, предметів і документів, які подають особи, перелічені в ч. 2 ст. 66 КПК, що, на нашу думку, слід віднести до проблем у кримінально-процесуальному законодавстві.

Як уже зазначалося, збирання доказів – це право й обов'язок тільки уповноважених кримінально-процесуальним законом спеціальних суб'єктів (державних органів та посадових осіб), що здійснюється ними як правозастосовча діяльність. Саме на них покладено виконання обов'язків і реалізація прав інших учасників процесу та громадян, які не мають власного інтересу в кримінальній справі. За таких обставин дії учасників процесу та інших громадян, навіть коли вони вчинені за власною ініціативою, є невід'ємним елементом діяльності зі збирання доказів, вони зливаються з пошуковими, пізнавальними, правозабезпечувальними операціями слідчого, прокурора, суду.

З урахуванням логіко-гносеологічного, системно-структурного та правового аспектів цієї діяльності вищезазначене дозволяє визначити подання доказів у системі способів їх збирання як рівноправний та самостійний елемент цієї системи, який не суперечить положенням про збирання доказів державними органами за допомогою пошукових, пізнавальних, правозабезпечувальних операцій для сприйняття у досить великому обсязі інформації, яка міститься в слідах злочину та зафіксована в матеріалах справи.

Отже, подання доказів виступає як самостійний елемент складної системи врегульованих кримінально-процесуальним правом операцій. Подання доказів перебуває в тісному взаємозв'язку з іншими елементами цієї системи та має на меті координування пізнавальної діяльності відповідно до принципів функціонування всієї системи правосуддя. Саме цією властивістю подання доказів відрізняється від інших прийомів отримання орієнтуючої інформації, які застосовуються на початкових етапах доказування, а також у ході здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Використана література:

1. Лазарева В.А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практ. пособие. – М. : Высшее образование, 2009.
2. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. – М. : Юрид. лит., 1966.
3. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. – М., 1964.
4. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания – Казань, 1976.
5. Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978.
6. Бараненко Б.І., Сущенко В.Д., Бірюков Г.М. Проблеми забезпечення законності при здійсненні ОРД // Проблеми оперативно-розшукової діяльності й забезпечення прокурорського нагляду за її законністю: Міжнародна науково-практична конференція (21 – 22 лютого 2000 року): Аналітичні матеріали пропозиції наукових і практичних працівників. – Луганськ РВВ ЛІВС, 2000.
7. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. – М., 1962.
8. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – Т. 1. – М., 1968.
9. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. – М., 1961.
10. Филиппова М.А. Фиксация фактических данных на предварительном следствии // Правоведение. – 1975. – № 7.
11. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: Дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005.

12. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978.

13. Томин В.Т. Взаимодействие органов внутренних дел с населением в борьбе с преступностью. – Омск, 1975.

14. Ларин А.М. Истребование и представление документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982.

15. Бедняков Д.И. О принятии предметов и документов, представленных в порядке ч. 2 ст. 70 УПК РСФСР // Процессуальные вопросы предварительного расследования на современном этапе: Сб. науч. тр. – Волгоград, 1988.

16. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. – М., 1985.

17. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. – М., 1964.

18. Ларин А. М., Мельникова Э. Б., Савицкий В. М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки / Под ред. В. М. Савицкого. – М., 1997.

19. Шейфер С. А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе. – Саратов, 1986.

20. Орлов Ю.К. О процессуальной природе представления вещественных доказательств гражданами и участниками процесса в органах расследования // Труды Ирк. ун-та. – Т. 39 (Вып. 7 ч. 2). – Иркутск, 1965.

21. Шейфер С. А. О понятии и цели доказывания в уголовном процессе// Государство и право. – 1996. – № 9.

В.І. Тарабановська*

ПОНЯТТЯ Й СУТНІСТЬ СЛІДЧОЇ СИТУАЦІЇ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З КРИМІНАЛІСТИЧНОЮ ХАРАКТЕРИСТИКОЮ ОКРЕМОГО ВИДУ ЗЛОЧИНІВ

Проблема вдосконалення досудового слідства за сучасних умов боротьби зі злочинністю наполегливо висуває перед кримі-

* Науковий співробітник секретаріату вченої ради Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, здобувач кафедри криміналістики.

налістичною наукою ряд нових завдань. Серед них найбільш істотними є питання криміналістичної методики, базисну основу якої складає криміналістична характеристика окремих видів злочинів. І хоча єдності думок та визначень щодо поняття, змісту й значення цієї категорії на сьогодні ще не існує, дана характеристика, з погляду на її прикладну спрямованість, поза сумнівом, має велике значення. Адже кожна з таких характеристик є систематизованим описом і поясненням криміналістично значущого комплексу ознак того або іншого виду злочинів, його зв'язків і відносин, важливих для слідчої практики. Саме на цій основі й розробляються методики розслідування певного виду злочинів.

Проте, оскільки в цілому такі методики є сукупністю процесуальних засобів, методів і прийомів, що, як правило, відповідають типовій (видовій) криміналістичній характеристиці, а також загальним цілям і завданням досудового слідства, то оперування всім цим сукупним інструментарієм при розслідуванні окремого злочину певного виду вимагає відповідного диференціювання інструментальних засобів та накладання їх на конкретний зріз узазначеної видової характеристики. Останній, природно, не є абсолютною копією загальної характеристики, а являє такі її компоненти, що предметно відображають реальну дійсність. Вони, поза сумнівом, багатше й різноманітніше за своїм змістом, ніж базові елементи типової криміналістичної характеристики злочинів.

На нашу думку, Р.С. Белкін у контексті співвідношення приватної криміналістичної методики й типової криміналістичної характеристики доречно й обґрунтовано застерігав: "Следует ли включать в такую характеристику все то, что предлагается? Не окажется ли в этом случае, что криминалистическая характеристика подменяет собой фактически ряд других структурных элементов частной криминалистической методики?"¹.

Очевидно, що коли йдеться про розслідування окремого злочину на основі приватної криміналістичної методики, то було б більш вірним говорити про приватний зріз типової криміналіс-

¹ Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т.3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М., 1977. – С. 312.

тичної характеристики, в якому відбиваються індивідуальні ознаки даного злочину. Таку приватну характеристику можна цілком розглядати як інформаційну модель розслідування конкретного злочинного діяння.

Проте, ми вважаємо, що з'ясування змісту приватної криміналістичної характеристики, як і ухвалення на її основі процесуальних рішень і дій є адекватним пізнавальним і діяльним сприйняттям конкретної, та такої, що динамічно змінюється в рамках розслідування кримінальної справи, слідчої ситуації. Не випадково, мабуть, деякі відомі криміналісти в криміналістичній характеристиці окремого виду злочину убачають, крім загально-визнаних її складових, також різні інші елементи, переважно ситуативного характеру, а іноді й безпосередньо відносять до її змісту типові слідчі ситуації даного виду злочинів, під якими розуміється характер вихідних даних¹.

Узагалі термін "ситуація", як тлумачиться у Вікіпедії – вільний енциклопедії – позначає одноактність і неповторність настання безлічі подій, збіг всіх життєвих обставин і положень, що відкриваються сприйняттям й діяльністю людини (<http://ru.wikipedia.org/wiki/Ситуация>). Різноманітність ситуацій створює всю повноту людського життя. Ситуації – поле діяльності людини, змістовну основу якої утворює безліч ситуацій, їх сукупність. Людина зобов'язана діяти в ситуації, але як саме, вона їй не підказує. У цьому й полягає свобода її вибору.

Ситуація, за визначенням Н.М. Солодухо, це те, що створює систему, передує їй, а також визначає її стан. Крім того, це те, що супроводжує систему від її зародження до зникнення і служить постійним її детермінуючим "фоном"².

У контексті всього вищесказаного, ймовірно, треба визнати правильним розуміння слідчої ситуації як сукупності фактичних обставин, що склалися на певний момент розслідування криміналь-

¹ См.: Яблоков Н.П., Самыгин Л.Д. Информационные основы расследования и криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистика. М.: БЕК, 1995. – С. 45.

² См.: Солодухо Н.М. Манифест ситуационного движения // Ситуационные исследования. Выпуск 1: Ситуационный подход. – Казань, 2005.

ної справи, які вимагають урахування в процесі ухвалення й реалізації рішень щодо проведення подальшого слідства. Коло вказаних обставин, що визначають зміст конкретної ситуації, досить широке, оскільки охоплює її правові, криміналістичні, оперативно-розшукові, психологічні, організаційні, методичні й інші елементи.

Найважливішою рисою слідчої ситуації є об'єктивність її змісту, а також те, що його утворюють лише такі компоненти, які охоплюються процесом досудового слідства. До них, у першу чергу, відносяться види й особливості пізнаваних об'єктів (злочини й особи, що їх учинили, місця й способи скоєння злочинів, умови навколишнього середовища, ступінь їх пізнання, вади й суперечності, включаючи зібрані у справі докази, джерела й засоби їх додаткового отримання, зокрема як за рахунок безпосередніх можливостей слідчого, так і в результаті інших легітимних видів діяльності, зокрема, оперативно-розшукової.

Слідчі ситуації, будучи складними й неоднорідними по своєму складу утвореннями, у той же час є динамічними системами, що постійно розвиваються. По багатьом кримінальним справам ситуація початкового етапу розслідування найчастіше формується через збіг обставин, незалежних від намірів, волі і дій слідчого. Її зміст визначається, головним чином, обставинами події, з приводу якої була порушена кримінальна справа. Проте, сформувавшись в тому або іншому вигляді на момент порушення кримінальної справи, вона по ходу розслідування безперервно трансформується, набуваючи одних і змінюючи інші ознаки. Причинами цих змін майже на всьому продовженні слідства виступають:

- обставини, які встановлені на даний період часу, і які слід ще встановити;
- зібрана, а також відсутня, але необхідна інформація у справі, що розслідується;
- відомі джерела отриманої і можливі джерела ще не отриманої, але необхідної інформації;
- реалізовані й передбачувані засоби, методи, прийоми збирання інформації;

- стан інтелектуального, тактико- й техніко-криміналістичного, оперативно-розшукового, іншого ресурсного забезпечення судового слідства й т.д.

Очевидно, що слідчі ситуації тісно пов'язані з етапами розслідування, в рамках яких і відбувається перехід від однієї слідчої ситуації до іншої. Зв'язок вказаних етапів і ситуацій у рівній мірі базується на початкових і подальших цілях і завданнях слідства по кримінальній справі. Важливість цього положення полягає в тому, що воно дозволяє певним чином класифікувати й типізувати слідчі ситуації за ознакою їх діалектичного зв'язку з тим або іншим етапом розслідування, виявляючи, разом з тим, в них і неоднорідність їх змісту.

Прив'язуючи змістовно слідчу ситуацію в кінцевому рахунку до доказування в кримінальній справі, ми так чи інакше маємо прив'язуватися й до предмету доказування. Його, як вважають деякі автори, значною мірою визначає склад злочину¹, який також впливає на характер і обсяг пред'явленого обвинувачення². Проте, М.С. Строгович з цього приводу підкреслював, що елементами доказування є не просто юридичні ознаки складу злочину, визначені в законі, а ті факти й фактичні обставини, що мали місце в даному конкретному випадку і що відповідають визначеним в законі юридичним ознакам, тобто елементам складу злочину³.

Тож, процес виявлення, закріплення, дослідження й оцінки слідчим даних щодо зазначених вище фактів і фактичних обставин, як елементів доказування, на наш погляд, власне й визначають конкретний зміст слідчих ситуацій, що виникають під час судового слідства по кримінальній справі. Очевидно при цьому, що ці ситуації мають доволі динамічний характер, оскільки вони постійно змістовно змінюється, залежно від інформаційних змін, що відбуваються по мірі хронального переходу слідства від стадії

¹ Бажанов М.И. О функциях состава преступления (процессуальная функция) // Проблемы законности. - 1995. - № 25. - С. 96.

² Гультай М. Деякі проблеми виправлення помилок, пов'язаних з кваліфікацією злочинів // Право України. - 2001. - № 3. - С. 72.

³ Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. - М., 1955. - С. 269.

до стадії кримінального судочинства та відповідно від одного інформаційного простору до іншого. Саме це й пояснює виправданість диференціювання слідчих ситуацій стосовно стадій та окремих етапів досудового слідства.

Так, якщо загальну слідчу ситуацію на момент порушення кримінальної справи визначає, насамперед, наявність вихідних елементів, передбачених чинним КПК (ст. 94): приводів до порушення кримінальної справи, а також підстав для цього, тобто достатність даних, що вказують на ознаки злочину, то наступні слідчі ситуації початкового етапу розслідування за своїм предметним змістом вже стають залежними від ступеня обізнаності слідчого про фактичні обставини вчиненого злочину. Ця обізнаність може бути як максимальною, за умови повної очевидності злочину, так і недостатньою, коли ще не встановлена значна кількість обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, наприклад, винність обвинуваченого у вчиненні злочину, мотиви злочину; обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання; характер і розмір шкоди тощо (ст. 64 КПК України).

Зрозуміло, що від змісту цих ситуацій залежить планування й проведення не тільки слідчих дій, але й оперативно-розшукових заходів у рамках досудового слідства по конкретній кримінальній справі.

Використана література:

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т.3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. - М., 1977.
2. Яблоков Н.П., Самыгин Л.Д. Информационные основы расследования и криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистика. - М.: БЕК, 1995.
3. Солодухо Н.М. Манифест ситуационного движения // Ситуационные исследования. Выпуск 1: Ситуационный подход. - Казань, 2005.
4. Бажанов М.И. О функциях состава преступления (процессуальная функция) // Проблемы законности. - 1995. - № 25.

5. Гультай М. Деякі проблеми виправлення помилок, пов'язаних з кваліфікацією злочинів // Право України. – 2001. – № 3.

6. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. – М., 1955.

Д.А. Михайличенко*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності є необхідною умовою забезпечення успіху в боротьбі зі злочинністю у сучасних умовах. Але недосконалість правового й відомчо-нормативного забезпечення роботи підрозділів МВС України, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досить часто утруднює як проведення оперативно-розшукових заходів, так і фіксацію їх результатів для подальшого використання в інтересах кримінального судочинства.

До дослідження зазначеної проблеми учені звернулися ще з початку половини минулого сторіччя. Вирішенню проблеми легалізації оперативно-розшукової інформації її окремих аспектів, або суміжних питань присвячені праці Б.І. Бараненка, Е.О. Дідоренка, А.І. Алексєєва, В.П. Бахіна, В.О. Глушкова, О.Ф. Долженкова, А.Е. Жалінського, А.П. Закалюка, А.В. Ішенка, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєва, М.Й. Коржанського, М.В. Костицького, В.М. Кудрявцева, В.К. Лисиченка, А.Г. Лікара, В.Г. Лукашевича, В.А. Лукашова, П.П. Михайленка, С.С. Овчинського, М.А. Погорецького, Г.К. Синілова, В.І. Шакуна, О.М. Яковлева та ін. Результати наукових досліджень зазначеної проблеми дозволили сформувати вихідні теоретичні положення, понятійний апарат, методику тощо. Проте ряд питань залишається невирішеними, що продовжує дискусії навколо питань легалізації оперативно-розшукової інформації.

* Науковий співробітник НДП з проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Стаття 10. Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" вказує, що матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються: 1) як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій; 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі. Але чіткої визначеності щодо цих матеріалів у законі немає, як немає також і чітко встановлених вимог до них.

У той же час у ст. 9 названого вище Закону йдеться, що у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. У ній зосереджуються документи, у яких фіксується факт, зміст і результати даного виду діяльності. Виходячи з цього, оперативно-розшукову справу можна розглядати у двох значеннях: у широкому – це фіксація результатів оперативно-розшукової діяльності у відповідних документах і у встановленому порядку; у вузькому – це сукупність зібраних і відповідним чином упорядкованих документів, що фіксують конкретні факти, які є предметом дослідження, а також зміст і результат оперативно-розшукових заходів. У цілому оперативно-розшукова справа складається із: 1) документів, які фіксують хід і результати оперативно розшукових заходів; 2) документів, отриманих від фізичних і юридичних осіб; 3) аналітичних документів, складених за результатами зазначених заходів; 4) документів, які відображають проведення заходів, що забезпечують здійснення оперативно-розшукових заходів; 5) документів і предметів, які містять сліди, що вказують на протиправне діяння. Тож, усі вище перелічені документи оперативно-розшукової справи і складають матеріали оперативно-розшукової діяльності [2].

Аналіз зазначених норм дозволяє стверджувати, що закон лише припускає можливість легалізації оперативно-розшукової інформації, однак не висуває ніяких вимог щодо такої процедури. Також слід зазначити, що відсутність чіткої регламентації процедури легалізації оперативно-розшукової інформації, не сприяє одноманітності при прийнятті процесуальних рішень. Ю.В. Францифоров, В.О. Пономаренков та М.О. Громов, спираючись на результати опитування співробітників ОВС, констатують, що най-

поширенішим способом залучення результатів ОРД до кримінальної справи є допит оперативного співробітника та приєднання до протоколу допиту відповідного предмета чи документа, що має оперативно-розшукове походження. Якщо ж дії, які супроводжували отримання вказаного предмета чи документа, мали негласний характер, їх уникають у показаннях¹.

Г.О. Душейко, ґрунтуючись на результатах опитування практичних працівників, наводить дані, згідно з якими для 85% респондентів рішення питання про оформлення й надання органам слідства матеріалів ОРД становить певні труднощі, оскільки дана процедура не закріплена ні на законодавчому, ні на відомчому рівні². Дослідження, проведені Ю.О. Гришаниним, узагалі привели автора до висновку, що більшість слідчих ОВС і прокуратури в основному не володіють способами залучення матеріалів ОРД у кримінальний процес і допускають серйозні помилки при їх оцінці³. Інші автори теж вказують на проблеми, що виникають при прийнятті рішень у цій стадії як з боку працівників оперативного підрозділу, так і з боку слідчих⁴.

Наведені положення певною мірою співвідносяться з нормами кримінально-процесуального закону. Так, у ч. 3 ст. 66 КПК зазначено, що подання може мати місце як результат виконання доручення. Однак доручення не є єдиною та необхідною підставою для подання результатів оперативно-розшукового документування – такі матеріали можуть подаватися оперативним підрозділом ініціативно. Правомірність вказаної ініціативи ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 66 КПК, що наділяє правом подавати докази широке коло суб'єктів – підозрюваного, обвинуваченого, його

¹ Францифоров Ю., Пономаренков В., Громов Н. Тайное станет явным, если результаты оперативно-розыскной деятельности попадут на стол судьи чуть менее извлектым путем // Юридический вестник. – 2001. – № 4. – С. 7.

² Душейко Г.О. Проблеми нормативно-правового регулювання порядку подання матеріалів ОРД органам досудового слідства, прокуратури, суду // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2003. – 151/152. – С. 58.

³ Гришанин Ю.А. Представление материалов общественного документирования // Вестник ЛИБС. – 2000. – № 4. – С. 75.

⁴ Гармаев Ю.П. Типичные ошибки в оперативно-розыскной деятельности по делам о взяточничестве // Уголовный процесс. – 2005. – № 3. – С. 58-59.

захисника, обвинувача, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача й їх представників, а також будь-якого громадянина, підприємство, установу й організацію. Отже, суб'єктом подання доказів, виходячи зі ст. 66 КПК України, може бути також оперативний підрозділ.

Але в той же час очевидно, що правова природа подання предметів і документів оперативним підрозділом суттєво відрізняється від їх подання учасниками процесу, громадянами й посадовими особами підприємств, установ і організацій. По-перше, вона визначається тим, що на зазначених підрозділах лежить обов'язок одержання таких відомостей в інтересах кримінального судочинства (ст.ст. 1, 7 Закону України "Про ОРД"). По-друге, одержання відомостей в оперативно-розшуковій діяльності носить, як правило, негласний характер і може супроводжуватися обмеженням прав громадян. По-третє, матеріали, що підлягають поданню, можуть містити відомості, віднесені законом до державної таємниці. По-четверте, у процедурному аспекті подання результатів ОРД як складна дія містить окремі ознаки, не властиві при поданні предметів і документів громадянами й організаціями, зазначеними в ч.2 ст.66 КПК. Воно включає: а) документування результатів ОРЗ з метою їхнього використання в доказуванні; б) ухвалення рішення керівником оперативного підрозділу про подання результатів слідчому; в) одержання зазначених матеріалів слідчим, складання останнім протоколу, що засвідчує факт походження результатів ОРЗ та легітимність їхнього одержання; г) залучення наданих оперативним підрозділом матеріалів до матеріалів кримінальної справи¹.

Щодо інших відомостей, які віднесені законом до державної таємниці (насамперед про характеристики технічних засобів, що застосовуються при знятті інформації з каналів зв'язку, візуальному спостереженні, інших заходах), то для їх захисту цілком

¹ Громов Н.А., Колдин В.А., Гушин Н.А. Теоретические и прикладные аспекты представления оперативными подразделениями видео- и аудиозаписи, кино- и фотосъемки дознавателю, следователю, прокурору и в суд // Оперативник. - 2005. - № 2. - С. 42.

прийнятним може бути режим, запропонований Ю.М. Грошевим, Е.О. Дідоренком та Б.Г. Розовським, а саме: інформацію про спеціальні технічні засоби слід відображати у додатку до протоколу та зберігати цей документ у оперативно-розшуковій справі. При необхідності проведення експертних досліджень, носії інформації, додатки до протоколу, відомості про характеристики технічних засобів, можуть бути направлені до експертних установ, що мають відповідний допуск до державної таємниці¹.

Урахування наведених пропозицій вважається терміновим та вкрай необхідним, бо з того моменту, як закон закріпив статус протоколів оперативно-розшукових заходів і тим самим встановив певні кримінально-процесуальні правовідносини з приводу формування та використання результатів ОРД, питання про відповідну процедуру та гарантії як конспірації, так і можливостей перевірки здобутих відомостей, постало дуже гостро. Регламентація такої процедури має першочергове значення – без вирішення даної проблеми використання оперативно-розшукової інформації буде пов'язане зі значними труднощами правового характеру, оскільки буде простежуватися неврегульованість початкової стадії її залучення до кримінальної справи. У цьому сенсі слід погодитися з пропозицією Л.В. Черечукіної про внесення змін та доповнень у КПК в частині надання слідчому, прокурору, суду результатів ОРД та визнати вірною позицію автора, що "врегулювання механізму передачі матеріалів, одержаних в результаті ОРД, вважається неповним без відповідного коректування кримінально-процесуального законодавства"².

Крім того, можна погодитися з Є.Д. Лук'янчиковим, що протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, є окремим видом джерел доказів, процесуальна сутність якого у КПК чітко не визначена і не узгоджується з положеннями законів

¹ Грошевий Ю.М., Дідоренко Е.О., Розовський Б.Г. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. - 2003. - № 1. - С. 75.

² Черечукіна Л.В. Асиміляція результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальне судочинство // Право України. - 2006. - № 4. - С. 67.

України "Про оперативно-розшукову діяльність" та "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю"¹. І.В. Сервецький, З.М. Теслюк, В.П. Шеломенцев також, аналізуючи правову сутність матеріалів оперативно-технічного документування, дійшли висновку, що забезпечення законності використання результатів оперативно-технічних заходів багато в чому залежить від правильного визначення вимог щодо таких матеріалів, запровадження правового механізму їх використання в процесі доказування².

Важливість проблеми, що розглядається, її недостатня законодавча регламентація, суперечливість підзаконних і законодавчих актів, а також неповна реалізація на практиці можливостей використання оперативно-розшукової інформації в процесі доказування – усе це і визначає необхідність проведення результативних наукових досліджень.

Одним із виходів з ситуації, що склалася є включення до КПК норми, що визначала б процесуальний порядок складання протоколів оперативно-розшукових заходів. Сьогодні ця ідея підтримується багатьма дослідниками³. Так, Ю.М. Грошевим, Е.О. Дідоренко, Б.Г. Розовським висловлена пропозиція закріпити вимоги до протоколів оперативно-розшукових заходів в КПК, згідно яким у розглянутому процесуальному документі описуються всі істотні для справи обставини у виявленій послідовності і засвідчуються всіма особами, що брали участь у проведенні заходу⁴.

¹ Лук'янчиків Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005. – С. 7.

² Сервецький І.В., Теслюк З.М., Шеломенцев В.П. Проблеми правового та інформаційного забезпечення оперативно-технічного документування // Науковий вісник НАВСУ. – 2001. – № 3. – С. 300.

³ Тактика проведення ОРЗ та особливості легалізації оперативно-розшукової інформації: Навчальний посібник / Я.Ю. Кондратьєв, Д.Й. Никифорчук, О.М. Сніцар та ін. – К.: НАВСУ, 2004. – С. 16; Погорельський М.А. Протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складені оперативно-розшуковими підрозділами, – новий вид доказів у кримінальному процесі // Вісник Академії правових наук. – 2002. – № 1. – С. 216; Куценко О. Протокол здійснення оперативно-розшукових заходів – новий вид доказів у кримінальному судочинстві // Вісник прокуратури. – 2002. – №2. – С. 41-43.

⁴ Грошевий Ю.М., Дідоренко Е.О., Розовський Б.Г. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2003. – № 1. – С. 73-78.

М.А.Погорецький, виходячи з загальних вимог, що висуваються до доказів, пропонує закріплювати у протоколі наступні дані: місце і дата його складання; зміст заходу, час його проведення; виявлені істотні обставини; відомості про застосовану оперативну техніку¹.

Розвиваючи ідею про використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі, В.І. Зажицький, зазначає, що ці матеріали мають вказувати на ознаку складу злочину. Його думка слушно критикується М.П. Поляковим, А.М. Поповим та Н.М. Поповим, які зазначають, що вказівка В.І. Зажицького на підстави до порушення кримінальної справи як на дані, що вказують на "ознаки складу злочину", є необґрунтованою, оскільки на цій стадії процесу, у тому числі й за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, немає потреби в установленні всіх ознак складу злочину. А тому, сприйняття законодавцем запропонованої В.І. Зажицьким конструкції зазначеної норми призведе до відстрочення реалізації принципу публічності. А ось елементи складу злочину, на нашу думку, можливо або навіть необхідно встановлювати. Тим більш, якщо іншим шляхом встановлення цих фактів неможливо або значно ускладнено.

Важливе значення як для оперативно-розшукової, так і для кримінально-процесуальної діяльності має правильне визначення обсягу оперативно-службових матеріалів, що виділяють з оперативно-розшукової справи та оперативно-розшукових заходів для приєднання до кримінальної справи. При цьому вирішальне значення повинні мати два критерії: по-перше, представлені суб'єктами кримінального процесу оперативно-службові матеріали повинні містити відомості, які дійсно можуть бути використані в інтересах кримінального судочинства за відповідними напрямками; і, по-друге, подання і використання матеріалів не призведе до розголошення тієї частини оперативно-розшукової діяльності, що містить державну таємницю.

¹ Погорецький М.А. Протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складені оперативно-розшуковими підрозділами, - новий вид доказів у кримінальному процесі // Вісник Академії правових наук. - 2002. - № 1. - С. 216.

Таким чином, велике значення має вирішення одвічної проблеми створення механізмів забезпечення "легалізації", кримінально-процесуальної трансформації в докази фактичних даних, отриманих у результаті здійснення оперативно-розшукових заходів. Так, доцільно використати проголошене пунктом 18 статті 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" визнання доказами у кримінальному судочинстві протоколів, складених за результатами оперативно-розшукових заходів, і розробити відповідні форми цих протоколів як додатки до Інструкції. Крім того, на сучасному етапі боротьби з організованою злочинністю і корупцією все гостріше стає проблема недопущення розшифровування джерел оперативної інформації при використанні в кримінальному процесі отриманих від них відомостей, оскільки у середньому близько 60% опитаних оперативних працівників найчастіше не передають слідчому інформацію, отриману від негласних співробітників з причин боязні стосовно розшифровування джерел. Ці труднощі подолані поліцією закордонних країн, де правозастосовна практика йде шляхом використання показань свідків оперативних працівників і негласних співробітників із зашифровуванням їх особистості.

На наш погляд, нормативне закріплення та врахування у практичній діяльності названих у роботі положень дасть змогу ефективніше виконувати завдання кримінального судочинства та забезпечить дотримання принципу законності та дотримання прав громадян.

Використана література:

1. Гармаев Ю.П. Типичные ошибки в оперативно-розыскной деятельности по делам о взяточничестве // Уголовный процесс. - 2005. - № 3. - С. 58-59.
2. Гришин Ю.А. Представление материалов общественного документирования // Вестник ЛПВС. - 2000. - № 4. - С. 75.
3. Громов Н.А., Колдин В.А., Гушин Н.А. Теоретические и прикладные аспекты представления оперативными подразделениями видео- и аудиозаписи, кино- и фотосъемки дознавателю, следователю, прокурору и в суд // Оперативник. - 2005. - № 2. - С. 42.

4. Грошевий Ю.М., Дідоренко Е.О., Розовський Б.Г. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. - 2003. - № 1. - С. 73-78.

5. Душейко Г.О. Проблеми нормативно-правового регулювання порядку подання матеріалів ОРД органам досудового слідства, прокурору, суду // Бюлетень з обміну досвідом роботи. - 2003. - № 151/152. - С. 58.

6. Закон України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23.12.93 р. // Відомості Верховної Ради - 1994. - № 2.

7. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" № 2135 від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради. - 1992. - № 22.

8. Ігнатко В.Н. Поняття матеріалів оперативно-розшукової діяльності що використовуються в інтересах кримінального судочинства // Право України. - 2004. - № 11. - С. 50-53.

9. Козаченко О.І., Михайличенко Д.А. Основні напрямки використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі.// Проблеми наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні - Спеціальний випуск. - 2008. - № 4. - Ч. 1.

10. Курочка М.Й. Легалізація оперативно-розшукової діяльності у доказуванні// Право України. - 1999. - № 10.

11. Куценко О. Протокол здійснення оперативно-розшукових заходів - новий вид доказів у кримінальному судочинстві // Вісник прокуратури. - 2002. - № 2. - С. 41-43.

12. Лук'яничков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - К., 2005. - С. 7.

13. Михайличенко А.О. Проблемні питання використання матеріалів оперативної-розшукової діяльності в кримінальному судочинстві // Проблеми вдосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у напрямку боротьби з організованою злочинністю - Спеціальний випуск. - 2007. - № 2. - Ч. 1.

14. Погорельський М.А. Протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складені оперативно-розшуковими підрозділами, - новий вид доказів у кримінальному процесі // Вісник Академії правових наук. - 2002. - № 1. - С. 216.

15. Сервецький І.В., Теслюк З.М., Шеломенцев В.П. Проблеми правового та інформаційного забезпечення оперативно-технічного документування // Науковий вісник НАВСУ. – 2001. – № 3. – С. 300.

16. Тактика проведення ОРЗ та особливості легалізації оперативно-розшукової інформації: Навчальний посібник / Я.Ю. Кондратьєв, Д.Й. Никифорчук, О.М. Сніцар та ін. – К.: НАВСУ, 2004. – С. 16.

17. Францифоров Ю., Пономаренков В., Громов Н. Тайное станет явным, если результаты оперативно-розыскной деятельности попадут на стол судьи чуть менее извилистым путем // Юридический вестник. – 2001. – № 4. – С. 7.

18. Черечукіна Л.В. Асиміляція результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальне судочинство // Право України. – 2006. – № 4. – С. 67.

В.С. Бондар*
В.І. Полтавський**

СИГНАЛЬНІ ПІСТОЛЕТИ ТА РЕВОЛЬВЕРИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЕКСПЕРТНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Відсутність стабільної позитивної динаміки в діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з використанням вогнепальної зброї актуалізує пошук більш дієвих заходів боротьби з ними. Одним із напрямів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів є оптимізація експертної профілактики.

Аналіз наукових думок розробників теорії експертної профілактики (І.А. Алієва, Т.В. Авер'янової, Р.С. Белкіна, І.Я. Фрідмана та ін.), дає підстави стверджувати, що експертна профілактика – це складне системне утворення, основу якого складає діяльність експертів, котрі на базі своїх спеціальних знань виявляють обставини, які сприяли чи могли сприяти вчиненню злочинів [1, с. 153; 2, с. 399; 3, с. 456; 4, с. 25-27].

* Старший викладач кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

** Оперуповноважений УБОЗ ГУМВС України в Луганській області.

Цілями профілактичних рекомендацій є:

а) усунення встановлених недоліків та порушень певних нормативних актів (правил, інструкцій, технічних умов і т.п.), недоліків деяких об'єктів матеріального світу (наприклад, зброї), можливостей використання в злочинних цілях певних предметів (пістолетів, револьверів, ножів тощо);

б) реалізація конкретних пропозицій по прийняттю нових, або вдосконаленню чинних правил, інструкцій та інших нормативних актів [4, с. 26].

Стрімке розповсюдження сигнальної (стартової) зброї закордонного та вітчизняного виробництва в Україні, відсутність відповідних державних стандартів сертифікації, уніфікованих вимог до її конструкції, а також нормативних актів, які б визначали її "правовий статус" призвело до виникнення комплексу проблем правового, організаційного та науково-методичного характеру, та, у кінцевому рахунку, зростанню кількості злочинів, вчинених з її застосуванням.

Більшість моделей сигнальних (стартових) пістолетів та револьверів розроблено на базі відомих зразків бойової та цивільної зброї, тому повторюють не тільки їх зовнішній вигляд, конструкцію основних частин, механізмів та деталей, але й принцип дії – за рахунок тиску газів, що утворюються при згорянні порохового заряду чи його замітника. Ця обставина є передумовою для використання їх у якості "напівфабрикатів" вогнепальної зброї (наприклад, шляхом заміни ствола, повного чи часткового розсвердлювання його каналу та камор барабану та патронника, або ж, взагалі простих конструктивних змін), пристосованої для стрільби кульовими унітарними патронами (як промислового так і саморобного виробництва), а також для проведення пострілів способом роздільного спорядження, коли в патронник пістолета чи в камору барабана револьвера поміщається штатний холостий патрон, а у ствол чи у камору барабана з боку переднього зрізу ствола – вражаючий елемент (пуля) [5].

Зокрема, конструкція 9-мм сигнального (шумового) пістолету "Zoraki mod 914" взагалі не потребує яких-небудь змін для ви-

знання його вогнепальною зброєю. Для цього достатньо лише викрутити заглушку з каналу ствола рукою, або будь-яким підручним предметом (монетою, скріпкою), котрий має плоску форму та підходить за своїми розмірами прорізі на торцевій поверхні заглушки. Установлення чи демонтаж заглушки не потребує професійних навичок.

У такому вигляді з даного пістолету можливо проводити постріли як способом роздільного заряджання (9-мм шумовий пістолетний патрон + картеч діаметром 7 мм), так і нештатними патронами (саморобним, або переснарядженими пулею 9-мм шумовим пістолетним патронами; 9-мм пістолетними патронами травматичної дії).

Питома кінетична енергія вистріляних пуль при цьому складає 2,2 Дж/мм². Дане значення питомої кінетичної енергії вистріляних пуль перевищує її мінімальне значення, необхідне для завдання небезпечних для життя чи смертельних пошкоджень (0,5 Дж/мм²), отже, є всі підстави для визнання таких пістолетів вогнепальною зброєю, придатною для проведення пострілів.

Разом із цим у ряді країн, наприклад, у Російській Федерації, розробляються питання науково-методичного забезпечення проведення судово-експертних досліджень такої зброї розглядаються, а на теоретичному рівні дана проблематика піддана аналізу в роботах А.Г. Андрєєва, П.М. Заблоцького, Г.І. Куріна, В.О. Лісникова [5; 6; 7] та інших авторів.

З урахуванням накопиченого досвіду російських колег автори систематизували комплекс пропозицій, які було доцільно врахувати при підготовці нормативних документів із сертифікації пристроїв, пістолетів та револьверів для подачі звукових сигналів (шумових, стартових) та розробці методичних рекомендацій для проведення судово-експертних досліджень:

1. Наявність на кожному екземплярі сигнального пістолету та револьверу промислового виробництва манкіровки, яка включає товарний знак виробника, найменування моделі пістолета чи револьвера, порядковий номер, рік або реєстраційний номер випробування, калібр патрона, що використовується.

2. Наявність на поверхні каналів стволів виступаючих деталей чи пристроїв, що перешкоджають проходженню кульових снарядів, наприклад:

- перемички у вигляді запресованих чи зашпигтованих втулок зі значно меншим, ніж у основного каналу, внутрішнім діаметром;

- цапфи, розташовані в дульного та казенного зрізів;

- металеві стрижні (ширина – 2,0-2,5 мм), закріплені поперек стволу чи пластини, що йдуть вдовж нього.

При цьому перегородка повинна бути частиною цільної конструкції ствола, або ж кріпитися у такий спосіб (встановлюватися в процесі відливки заготовки, зварювання, некрізне несовісне штифтування і т.і.), щоб її неможливо було демонтувати без невідворотних змін конструкції виробу.

3. Пристрій не повинен допускати заміності їх основних частин відповідними частинами бойової чи цивільної вогнепальної зброї.

4. Міцність конструкції ствола, кожуха-затвора, рамки, барабана повинна бути послаблена таким чином, щоб у випадку стрільби нештатними патронами, у тому числі й після перероблення в саморобний спосіб відбувалося руйнування конструкції виробу.

5. Наскрізний газовідвідний отвір у стінці каналу стволу, призначений для скидання тиску, повинно знаходитися за патронником на відстані не менше за 20 мм.

6. Неможливість спорядження в патронник стволу, камери барабану патронів, що відносяться до боєприпасів промислового виробництва, якщо при цьому є можливість запирання затвора, барабана та накопювання капсуля патрону. Наприклад, циліндроконічна, пляшкова чи ступінчата форми камер барабану чи їх несумісність з каналом стволу.

Однак, навіть наявність таких вимог до конструкції шумової (сигнальної) зброї не є повною гарантією неможливості її перероблення.

Конструктивна подібність зі зразками та моделями кульової чи дробової короткоствольної вогнепальної зброї дозволяє (наприклад, шляхом заміни ствола, повного чи часткового розсверд-

лювання його каналу та камор барабану чи патронника) пристосувати сигнальні пістолети й револьвери для стрільби кульовими патронами (як промислового, так і саморобного виготовлення) здійснювати стрільбу способом роздільного заряджання.

В експертній практиці непоодинокі випадки, коли на дослідження надходять стартові револьвери калібру 9,0 мм; 8,0; 7,6 мм, пристосовані для стрільби кульовими патронами до бойових револьверів відповідно калібрів 9,0; 6,35; 5,45 мм.

В якості приклада можна навести сигнальний револьвер "Наган-С Блеф" виробництва Російської Федерації, який піддається переробці в саморобний спосіб для стрільби способом роздільного заряджання (картеч + 9 мм шумовий (газовий) патрон), або нештатними патронами (саморобними; 9-мм патронами саморобними травматичної дії). З метою переробки в конструкцію даного револьвера вносяться наступні зміни: розсвердлювання каналу ствола та встановлення всередину металевого лейнеру (вкладишу) внутрішнім діаметром 7 мм.

Зазначене актуалізує теоретичну й практичну значущість даної проблематики та необхідність продовження роботи в цьому напрямі.

Використана література:

1. Алиев И.А. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы / И.А. Алиев, Т.В. Аверьянова; под. ред. Засл. деят. науки РСФСР, д.ю.н, проф. Р.С. Белкина. – Баку: Гянджлик, 1992. – 192 с.
2. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза: Курс общей теории / Татьяна Витальевна Аверьянова. – М.: Норма, 2006. – 480 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное / Рафаил Самуилович Белкин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
4. Фридман И.Я. К вопросу об эффективности экспертной профилактики // Криминалистика и судебная экспертиза: Межведомственный научно-методический сборник. – К.: Киевский НИИСЭ, 1995. – № 47. – С. 25-31.
5. Лесников В.А., Кононаев А.В. Криминалистическое исследование газовых и сигнальных пистолетов и револьверов, приспособлен-

ных для стрельбы пулевыми снарядами: Справочное пособие. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2002. – 256 с.

6. Андреев А.Г., Зайцев В.Ф. Криминалистическое исследование объектов при решении задач относимости к оружию и определение их исправности: учеб. пособие. – Волгоград: ВА МВД России, 2005. – 212 с.

7. Заблоцкий П.Н. Совершенствование деятельности по использованию криминалистических учетов в раскрытии и расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Волгоград, 2005. – 206 с.

8. Заблоцкий П.Н., Курин Г.И., Гринченко С.В. Перспективы совершенствования криминалистической регистрации с учетом современных особенностей преступности и борьбы с нею. Учебно-методическое пособие. – Волгоград: ВА МВД РФ, 2007. – 63 с.

О.О. Байов*

ЕТНІЧНЕ НАРКОУГРУПОВАННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ОБ'ЄКТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним з найперших кроків на шляху пізнання правової природи оперативно-розшукової діяльності має бути, як зазначається в спеціальній літературі, визначення її об'єкту. "Розкриття сутності оперативно-розшукової діяльності, – вказують Е.О. Дідоренко та Б.І. Бараненко, – нерозривно пов'язано зі з'ясуванням структури цієї діяльності, до числа визначальних елементів якої відноситься її об'єкт, тобто те, на що, власне, й спрямовано оперативно-розшуковий вплив"¹. Виходячи з надзвичайного значення такого елемента структури оперативно-розшукової діяльності як об'єкт, спробуємо дослідити в цьому аспекті специфіку етнічних організованих злочинних груп і злочинних організацій, які спеціалізу-

* Начальник ВБНОН ОМУ ГУМВС України в Одеській області.

¹ Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая: Учебное пособие / Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко, В.А. Глазков, Н.И. Курочка, В.А. Силоков, А.Г. Цветков; под ред. проф. Виленской Э.В.; МВД Украины, ЛАВД. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – С. 70.

ються на незаконному обігу наркотиків (далі – етнічні наркоугруповання).

Особливостям протидії наркозлочинності, зокрема її організованим формам, приділяли увагу в своїх дослідженнях Б.І. Бараненко, Г.М. Бірюков, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, А.В. Іщенко, І.П. Козаченко, А.А. Музика, Д.Й. Никифорчук, О.Г. Цветков та інші дослідники. Разом з цим, динаміка соціальних перетворень та наявна кримінальна ситуація зумовлює необхідність подальших наукових досліджень в цій галузі. Виходячи з цього спробуємо зосередити увагу на тих обставинах, які дозволяють встановити специфіку оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення та документування злочинної діяльності наркоугруповань. Надзвичайна увага до цього питання не є випадковою, адже етнічні наркоугруповання часто мають локальні, міжрегіональні, міжнародні зв'язки, а отже здатні, в разі їх викриття, вивести на найвищі, найбільш приховані ланки певної злочинної структури.

Перш за все, складнощі документування протиправних дій етнічних угруповань обумовлюються так званим мовним бар'єром. Більше того, у сфері незаконного обігу наркотиків проблема мовного бар'єру додатково ускладнюється надзвичайно розвинутою системою жаргонізмів, які є дуже популярними серед осіб, що вживають наркотики. З іншого боку, в окремих випадках використання розроблюваними особами іноземної мови, маловідомих діалектів та жаргону призводить до того, що, маючи впевненість у нерозумінні цієї мови слідчим або оперативним працівником, розроблювані активно обмінюються інформацією про обставини вчинення злочину. Маючи таку впевненість, розроблювані не припиняють обміну інформацією навіть після їх затримання, що дає можливість відстежувати їх спілкування за допомогою лінгвіста відповідної спеціалізації.

По-друге, незаконний обіг наркотиків, як будь-яка форма протиправного бізнесу, обумовлює адекватний професійний підхід з боку криміналітету. Звідси – відповідна конспірація у злочинній діяльності, постійна перевірка оточуючих, недовіра, здійснення контррозвідувальних заходів тощо. Одна з найхарактерніших ознак протиправної діяльності етнічних наркоугруповань – їх надзвичайна закритість, функціонування виключно на засадах

єдиної етнічної належності, що майже унеможливорює розміщення зсередини джерела оперативної інформації. Найчастіше достовірність забезпечується тісними родинними зв'язками, єдиними релігійними вподобаннями, підтриманням внутрішньої дисципліни, круговою порукою. До оточуючих часто відносяться ворожо, а сторонні особи дуже рідко користуються повагою й авторитетом у певному етнічному середовищі.

Надзвичайно ускладненою є перевірка членів етнічних угруповань за обліками органів внутрішніх справ – деякі з них знаходяться на нелегальному становищі в Україні, тож відомості про їх кримінальне минуле відсутні. Інша проблема – використання багатьох імен та прізвищ. Часто реальні установчі дані змінюються або перекручуються на русифіковані (Тимур-Темурі-Теймураз), або ж використовуються зовсім інші, що є дуже поширеним серед представників циганського етносу. Встановити особистість певного фігуранта за таких умов достатньо важко.

Інша характерна риса протиправної діяльності етнічних угруповань – активна протидія розслідуванню в разі їх викриття: провокація співробітників правоохоронних органів, використання корупційних зв'язків, фальсифікації, застосування погроз та фізичного насильства, знищення або приховування незафіксованих слідів злочинної діяльності. На випадок виявлення й затримання членів угруповання часто існує змова щодо подальшої поведінки, недопущення співпраці з правоохоронними органами.

Через ці обставини, викриття та документування протиправної діяльності етнічних наркоугруповань стають можливими лише за умов ретельного планування оперативної розробки, а згодом – ефективної реалізації отриманих матеріалів. Вкрай необхідно, щоб зафіксовані за допомогою оперативних сил, засобів та методів факти злочинної діяльності мали реальну слідчу та судову перспективу. Нажаль, на практиці ще мають місце недоліки в частині фіксації здобутих відомостей про факти злочинів¹. Але

¹ Ухвала Судової палати Верховного Суду України у кримінальних справах від 25 травня 2004 року у справі за касаційною скаргою М.О., засудженого за ст. 307 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) // (<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0075700-04>)

окрім суто суб'єктивних прорахунків протидія незаконному обігу наркотиків ускладнена об'єктивними чинниками, перш за все – недосконалістю національного законодавства, відсутністю чіткої концепції використання оперативно-розшукової інформації в судочинстві тощо. Отже, недостатня наукова розробка цих та інших питань оперативно-розшукової діяльності в певній мірі стримує реалізацію можливостей щодо розкриття злочинів та притягнення винних до відповідальності.

С.А. Сумський*

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ, ЩО ТИМЧАСОВО ОБМЕЖУЮТЬ КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ГРОМАДЯН

Важливість й у той же час недостатня наукова опрацьованість, суперечливе вирішення питань забезпечення прав і свобод людини й громадянина в чинному законодавстві, а також реальне зниження рівня правової захищеності законослухняних громадян на сучасному етапі правоохоронної діяльності – все це й визначає необхідність проведення додаткових досліджень у сфері нормативної регламентації оперативно-розшукової діяльності. Як зазначають у своїй роботі О.М. Джужа та Ю.Ю. Орлов, реформування державного механізму протидії злочинності "має бути спрямоване на підвищення ефективності протидії злочинності з одночасним неухильним дотриманням прав особи, передбачених Конституцією України"¹. Саме тому розгляд зазначених питань вбачається актуальним та своєчасним науковим завданням, яке потребує свого вирішення.

Значний внесок у дослідження проблеми нормативної регламентації оперативно-розшукової діяльності, її окремих аспектів або суміжних питань зробили К.В. Антонов, О.М. Бандурка,

* Начальник відділу УДСБЕЗ ГУМВС України в Одеській області.

¹ Джужа О.М., Орлов Ю.Ю. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинності в Україні // Науковий вісник КНУВС. – 2006. – № 3. – С. 128-129.

Б.І. Бараненко, Ю.М. Грошевий, О.М. Джужа, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, А.В. Іщенко, І.П. Козаченко, І.М. Козьяков, М.Й. Курочка, Є.Д. Лук'янчиков, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорельський, Б.Г. Розовський, В.О. Сілюков, О.П. Снігерьев, М.Є. Шумило та інші вчені. Водночас складність проблеми, недостатня розробленість її окремих аспектів і надалі зумовлює нагальну потребу детального дослідження зазначених питань.

Останніми роками в напрямках удосконалення та деталізації нормативного регулювання оперативно-розшукової діяльності, особливо тієї її складової, що стосується обмеження прав громадян, зроблено чимало. Прийнято Указ Президента № 1556 від 07.11.2005 р. "Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів", Постанову Кабінету Міністрів № 1169 від 26 вересня 2007 року "Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації" та Постанову Пленуму Верховного Суду України № 2 від 28 березня 2008 року "Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства". Проте залишається ще багато невирішених питань, які свідчать про потребу ретельного наукового аналізу нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності.

Перш за все, проблеми нормативної регламентації стають очевидними, якщо взяти до уваги стандарти Європейського Суду з прав людини. Так, на думку Ю.Ю.Орлова, для того, щоб у ході оперативно-розшукової діяльності не відбувалося порушень вимог ст. 8 Конвенції з прав людини, слід дотримуватися наступних рекомендацій Європейського Суду: 1) будь який оперативно-розшуковий захід, під час якого вимушено обмежуються права людини, повинен здійснюватися відповідно до чинного закону. Тобто допустимість, підстави, умови та порядок проведення такого заходу мають бути передбачені чинними нормативними актами; 2) обмеження прав людини повинно бути необхідним у демократичному суспільстві; 3) закон, що передбачає проведення опе-

ративно-розшукового заходу, пов'язаного з обмеженням прав людини, повинен бути доступним та передбачуваним. Доступність при цьому передбачає реальну можливість кожній особі ознайомитися з ним, а також упевнитися, що кожний конкретний проведений захід відповідає нормам, зазначеним у законі. Передбачуваність - це здатність особи (за необхідності - за допомогою адвоката) передбачити наслідки певної можливої дії; 4) закон, що передбачає проведення оперативно-розшукового заходу, що обмежує права людини, повинен характеризуватися певною якістю, тобто наявністю в ньому норм, спрямованих на адекватну та ефективну протидію можливим зловживанням¹.

Отже, аналіз законодавчих і відомчих актів, які регламентують проведення оперативно-розшукових заходів, дозволяє стверджувати, що встановлена нормативно-правовими актами процедура їх проведення містить ряд недоліків, до яких можна віднести відсутність у Законі "Про оперативно-розшукову діяльність" вказівки на строки обмеження прав громадян. Ст. 9 Закону встановлює, що обмеження прав громадян носить винятковий і тимчасовий характер, не конкретизуючи при цьому, на який саме термін можуть вводитися обмеження, пов'язані, наприклад, зі зняттям інформації з каналів зв'язку². Не вносить ясності в це питання й ст. 9-1 Закону, вказуючи, що строк ведення оперативно-розшукових справ відносно невстановлених осіб, осіб, що переховуються від слідства й суду, або ухиляються від відповідальності, обмежений тільки строками давнини, встановленими кримінальним законодавством (ст. 49 КК України). Оцінюючи такий підхід до визначення правового режиму добування кримінальної інформації, слід зазначити, що він, насамперед, повинен мати профілак-

¹ Орлов Ю.Ю. Дотримання Європейських стандартів прав людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євро інтеграційних прагнень України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25-26.05.2006 р., м. Запоріжжя). У 2-х ч. - Ч. 2. - Запоріжжя, 2006. - С. 54.

² Сибилева Н.В. Проблемы обеспечения судебного контроля за ограничением конституционного права на тайну личной жизни // Матеріали наукової конференції "Конституція України - основа модернізації держави та суспільства". 21-22 червня 2001 р., м. Харків. Упорядники Ю.М. Грошевський, М.І. Панов. - Х.: Право, 2001. - С. 358.

тичний характер і нести пропагандистське навантаження. У зв'язку із цим необхідно, щоб кожному громадянину було відомо, у яких випадках й об'єктом яких саме оперативно-розшукових заходів він може стати в результаті протиправного поводження. Також слід зазначити, що п. 9 ч. 1 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" оперативним підрозділам крім "зняття інформації з каналів зв'язку" надає право "застосовувати інші технічні засоби одержання інформації". Дане формулювання представляється неприйнятним, оскільки закон повинен містити вичерпний перелік повноважень суб'єктів оперативно-розшукової діяльності й, відповідно, не повинен містити неоднозначних або розширювальних понять, яким у даному змісті є поняття "інші". Тільки таким шляхом можна прийти до надійного захисту конституційних прав громадян і дотриманню принципу законності в оперативно-розшуковій діяльності, а також направити оперативні підрозділи на чітке виконання поставлених завдань¹.

Певні зауваження можна висунути й до Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 28 березня 2008 року "Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства". По-перше, встановлений порядок розгляду подань оперативних підрозділів щодо проведення окремих оперативно-розшукових заходів свідчить про наявність у суддів дискреційних повноважень (які фактично не мають меж) щодо витребування матеріалів у оперативного підрозділу². По-друге, вимога про необхідність встановлення факту щодо заведення оперативно-розшукової справи відносно конкретної особи³ де-факто унеможливорює отримання оператив-

¹ Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1: Підручник. - Х.: Вид-во НУВС, 2002. - С. 146.

² Див. п. 8 Постанови Пленуму: "Обсяги надання матеріалів справи визначаються суддею. Невиконання законних вимог судді може бути підставою для відмови в задоволенні подання".

³ Див. п. 13 Постанови Пленуму "...судді необхідно переконатися і у наявності постанови про заведення оперативно-розшукової справи щодо конкретної особи, стосовно якої плануються заходи..."

ним підрозділом дозволу на проведення заходів в межах оперативно-розшукової справи, заведеної не відносно конкретної особи, а за фактом вчинення злочину¹, що значно обмежує повноваження оперативних підрозділів, встановлені Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність". По-третє, роз'яснення Верховного Суду України про те, що надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян, після порушення кримінальної справи не залежить від тяжкості злочину слід визнати помилковими та такими, що суперечать Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" (ч. 14 ст. 9)².

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що держава, вирішуючи питання про обмеження конституційних прав на таємницю особистого життя в оперативно-розшуковій діяльності, повинна дійти до компромісу між вільним здійсненням даних прав й реалізацією державних інтересів у сфері боротьби зі злочинністю.

Р.К. Антонов*

ЗАВДАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Традиційно реакція будь-якої держави й суспільства на злочини й злочинність визначається як боротьба зі злочинністю, при цьому дане формулювання признається одним із самих загальноприйнятих і загальнозрозумітих.

За загальним визнанням, поняття "боротьба зі злочинністю" є об'єднаним і збірним та визначається, по суті, у виявленні й ви-

¹ Про категорії оперативно-розшукових справ див. докладніше: Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие / Э.А. Дидоренко, Б.И. Бараненко, В.А. Глазков, Н.И. Курочка, В.А. Силоков, А.Г. Цветков; под ред. проф. Виленской Э.В.; МВД Украины. ЛАВД. - Луганск: РИО ЛАВД, 2006.

² Грошевий Ю.М., Єськов С.В. Судовий контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності: Монографія. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. - С. 72-78.

* Заступник начальника сектору ДСБЕЗ Червоногвардійського РВ ДМУ ГУ МВС України в Дніпропетровській області.

критті правоохоронними органами осіб, що вчинили злочини, з метою наступного їхнього покарання. У зв'язку із цим під боротьбою зі злочинністю звичайно розуміється базована на науковій, правовій і етичній основах діяльність правоохоронних органів з профілактики, попередження, припинення й розкриття злочинів, викриття осіб, до них причетних, забезпечення виконання призначених їм судом покарань, недопущення залучення в протиправну діяльність осіб, для яких вона не стала метою й сенсом життя [1, с. 153].

Найбільш значимим моментом у справі правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю є їхня діяльність з виявлення, попередження й розкриття злочинів.

Оскільки слово "боротьба" у відношенні до злочинності дотепер є одним з найпоширеніших, вважаємо за необхідне більш докладно зупинитися на його семантичному аналізі¹.

Так, у російській мові слово "боротися" означає: "нападаючи, намагатися подужати в єдиноборстві; боротися або змагатися, прагнути перемогти, знищити (припинити існування кого-, чого-небудь, винищити), викоринити; домагатися чого-небудь, переборюючи перешкоди, труднощі; про почуття, прагнення: вступати в протиріччя, зіткнення" [2, с. 57].

Виходячи з такого розуміння представляється правильною й своєчасною позиція деяких авторів, що відзначають некоректність використання терміну "боротьба" стосовно до злочинності, у сутності означаючого "боротьбу з особами, що вчинили злочин, захопленими на місці його вчинення, а також здійснюючи підготовку або замах на злочин" [3, с. 21].

Логіка міркувань приводить до висновку, що результатом боротьби може бути перемога або поразка, тобто слово "боротьба" асоціюється зі знищенням злочинності, з повною її ліквідацією², що в принципі неможливо. Виходить, говорячи про боротьбу, зо-

¹ Семантика, семасіологія – розділ мовознавства, що займається значеннями мовних одиниць.

² У нашій країні гасло "ліквідація злочинності" був сформульований в 60-і роки двадцятого століття й проіснував досить тривалий час, зокрема, його можна зустріти в директивних документах аж до початку 80-х років.

крема з організованою злочинністю, ми неминуче зіштовхуємося з необхідністю рано або пізно визнати свою поразку, що в корені не вірно.

З іншого боку, правоохоронні органи створюють умови, що істотно ускладнюють вчинення кримінальних діянь, а також розкривають злочини, здійснюють оперативно – розшукові заходи й кримінально-виконавчі функції. Такі дії, на наш погляд, цілком можуть розглядатися як протидія розвитку й функціонуванню організованої злочинності, оскільки протидіяти означає чинити опір, протидію (дія, що перешкоджає іншій дії [2, с. 624]), перешкоджати. Кінцевою метою протидії не є повна перемога або поразка, отже, даний термін не настільки категоричний, як "боротьба", і у зв'язку із цим його вживання нам представляється більш коректним по відношенню до злочинності взагалі й до її організованих форм зокрема.

Здається, виходячи саме з таких міркувань вироблена думка про визначення протидії злочинності, що виражена у формі "діяльності держави й суспільства, спрямованої проти злочинності держави й суспільства, спрямованої проти злочинності з метою втримання її на мінімальному рівні за допомогою усунення або нейтралізації причин, що її породжують" [1, с. 65].

Аналіз наведеного вище визначення показує, що в цілому протидія організованій злочинності виходить за межі діяльності тільки правоохоронних органів і є прерогативою держави й суспільства в цілому. Відповідно, можна виділити один із напрямів протидії організованій злочинності, здійснюваний правоохоронними органами, а саме: попередження, виявлення, припинення й розкриття злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

У зв'язку із цим представляється цілком логічним запропонувати розглядати цю конкретизовану діяльність в рамках протидії організованій злочинності в цілому, позначивши співвідношення як протидію розглянутим злочинам у широкому й вузькому сенсі.

Пропонуючи такий підхід, ми вважаємо доречним застосувати досвід співвіднесення деяких категорій ОРД. Наприклад, визначення "розкриття злочину" у широкому сенсі розглядається як

процес установлення всіх обставин предмету доказування, що є підставою для початку досудового слідства й згодом складання обвинувального висновку, а у вузькому – як процес отримання доказової і іншої інформації в обсязі, достатньому для висування оперативно-розшукових версій про вчинення злочину конкретними особами.

Тоді, на наш погляд, протидія організованій злочинності в широкому сенсі й буде являтися тією протидією, про яку говориться у вищенаведеному визначенні.

Саме стосовно до протидії організованій злочинності в широкому сенсі можна говорити про сформовану систему протидії цій злочинності на національному рівні, що містить, на наш погляд, наступні елементи:

- підсистему державних і інших органів, що здійснюють протидію організованій злочинності (у тому числі як на рівні здійснення реалізації напрямків забезпечення національної безпеки, так і на рівні попередження, виявлення й розкриття цих злочинів);
- підсистему нормативних, правових і інших актів, що регламентують діяльність органів у зазначеній системі, розроблювальних відповідно до рекомендацій норм міжнародного права;
- підсистему дій, здійснюваних державними й іншими органами відповідно до міжнародних і національних нормативних, правових й інших актів.

Протидія ж організованій злочинності у вузькому сенсі в цьому випадку можна розуміти як діяльність правоохоронних органів і їхніх підрозділів, спрямовану проти злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями (у тому числі їхнє попередження, припинення й розкриття), здійснюване за допомогою оперативно-розшукових засобів і методів.

Серед даних засобів істотне значення, безсумнівно, займають засоби й методи, розроблені за допомогою оперативно-розшукових знань, тому що вони не тільки дозволяють пояснити й зрозуміти досліджувані теорією ОРД закономірності й процеси, але й дають можливість вироблення на їхній основі певних засобів у вигляді різного роду технічних пристроїв, прийомів, методів і методик, а також у вигляді відповідних наукових рекомендацій з їхнього

застосування й використання в практиці боротьби зі злочинністю. Разом з тим, засоби й методи ОРД в сфері протидії організованим злочинностям будуть плідними й цілеспрямованими тільки в тому випадку, якщо будуть засновані на наукових дослідженнях, де в якості методологічної основи використані теоретичні положення даної науки. Так, що ж необхідно знати в області ОРД для успішної розробки оперативно-розшукових засобів і методів, здатних протистояти організованим злочинностям?

Представляється, у першу чергу – це знання всього комплексу закономірностей, які вивчаються в рамках даної науки. Дотепер у ОРД існує точка зору про те, що це наука, яка розробляє методи й технічні засоби виявлення, попередження й розкриття злочинів. Ми приєднуємося до думки тих учених, які вважають, що таке визначення не відображає сутності ОРД, тому що будь-яка наука характеризується тим, що вона націлена на вивчення певного комплексу закономірностей серед явищ матеріального світу. Такий особливий предмет наукового дослідження є в ОРД – це вивчення закономірностей матеріальних процесів такого явища, як злочин. Як відомо, злочини можуть вчинюватися окремими суб'єктами або ж їхніми організованими групами. Що стосується організованої злочинності, то її вивченням займаються багато наук кримінального циклу: кримінальне право, кримінологія, психологія й ін. Але дані науки вивчають організовану злочинність більше як соціальне явище, ОРД ж покликана вивчати ті матеріальні процеси, які замишляються, реалізуються, взаємодіють при вчиненні злочинів.

Виходячи із загальних закономірностей, досліджуваних ОРД, можна більш конкретно визначити їхні групи стосовно до організованої злочинної діяльності.

Насамперед, це вивчення структури злочинної організованої діяльності. Якби злочини в рамках даної структури не вчинювалися, у кожному з них завжди є присутнім сукупність суб'єктів., об'єктів і знарядь, за допомогою яких здійснюється вплив суб'єкта на об'єкт або на іншого суб'єкта. Саме ця сукупність і становить матеріальну, по суті, структуру злочинної діяльності. Причому вивчення елементів даної структури в міру поглиблення науко-

вих досліджень злочинної діяльності має стійку тенденцію до ускладнення й удосконалювання.

У кожному виді організованої злочинної діяльності виявляється й досліджується своя специфічна структура (при здійсненні контрабанди – одна, при незаконному обігу наркотиків – інша, тощо), складові якої усе більше збільшуються в міру обліку ситуацій, що створюються як від злочинних дій і операцій, так і від особливостей різних зовнішніх факторів, що мають місце при вчиненні злочинів.

Аналіз історичних тенденцій розвитку ОРД в цілому свідчить про те, що її науковий зміст збільшувався в міру розширення кола об'єктів злочинної діяльності, що є елементами її структури. Так, розкриття крадіжок приводило до необхідності вивчення знарядь злочину, використовуваних для проникнення в різні сховища. Поява нових видів злочинної діяльності спричиняло необхідність вивчення ОРД нових об'єктів (вогнепальної зброї, слідів транспортних засобів, різних видів документів і ін.). Також здійснювалися дослідження й інших елементів структури злочинної діяльності.

Ті ж тенденції проглядаються й у вивченні ОРД організованої злочинної діяльності. Поява якісно нової злочинної діяльності в останній період розвитку нашої держави показує: незважаючи на те, що традиційна (загально кримінальна, професійна, економічна) злочинність досить добре вивчена фахівцями ОРД, організована зовнішньоекономічна злочинність з'являється перед нами як зовсім нове явище. На цьому фоні розроблювальні ОРД засоби й методи боротьби зі злочинністю не у всіх випадках дозволяють ефективно і якісно розкривати й розслідувати сучасні прояви організованої злочинної діяльності. Тут спостерігаються наступні ситуації.

По-перше, розкриття організованої злочинної діяльності в цілому відбувається на рівні окремо взятих злочинів. Це приводить до того, що злочинна організація як така не просто вуалюється, але й штучно розчленовується на окремі організовані злочинні групи нижчої ланки. У результаті кримінальне переслідування відносно членів злочинної організації, що безпосередньо не беруть участь у вчиненні конкретних злочинів, припиняється

(або зовсім не починається), а відповідальність за створення злочинної організації (або за участь у ній) не настає.

По-друге, якщо правоохоронні органи розкривають злочин і знешкоджують злочинців і злочинну організацію, то тим самим вони створюють "нішу" у тій або іншій соціальній сфері, а достатньо розвитий і мобільний злочинний світ моментально її заповнює. Тому навіть якщо виходить підвищувати темпи розкривання злочинів, при цьому не вдається істотно зменшити їхню кількість.

По-третє, існуюча практика розкриття вчинених злочинів за шляхом "знизу нагору" стосовно до організованої злочинності виявляється безперспективною. У цьому випадку ми натрапляємо на абсолютно непереборну прірву, що полягає в тому, що в організованих злочинних угрупованнях вищого рівня керівники й виконавці нижньої ланки прямо не пов'язані між собою. Між ними існують опосередковані ланки, які можна "вирубувати", але тоді вони перервуть ланцюжок, і дійти до лідера не вдасться. Це розуміли до нас багато вчених і практиків.

Виникає питання: як же бути? На наш погляд, необхідно більш ретельно вивчити структуру діяльності організованих злочинних угруповань. У першому наближенні можна замітити, що структурно вона відрізняється наявністю в ній самостійного виду злочинної діяльності у вигляді *організації управління* організованим злочинним угрупованням. Незважаючи на те, що окремі елементи управління можуть спостерігатися в інших видах злочинної діяльності, на наш погляд, для організованої злочинності в зовнішньоекономічній сфері він є основною відмінною ознакою. У сфері організованої зовнішньоекономічної злочинності такий елемент, як організація управління, був присутній завжди у вигляді окремих осіб або спеціалізованих органів. Таким чином, поряд із завданнями виявлення й розкриття злочинів, на наш погляд, величезне значення має завдання створення умов, які сприяють ускладненню функціонування й розвитку організованих злочинних угруповань. Але для цього потрібно знати не просто злочинну діяльність, а організацію її управління.

У зв'язку із цим перед ОРД встає завдання: на основі аналізу спробувати побудувати оперативно-розшукову модель організа-

ції управління злочинною діяльністю організованих злочинних угруповань у сфері зовнішньоекономічної діяльності й потім на її основі спробувати виробити комплекс оперативно-розшукових засобів, прийомів і методів, здатних вплинути на підвищення ефективності розкриття злочинів, учинених у даній сфері.

Важливо відзначити, що завдання з вивчення організації управління організованою злочинною діяльністю, хоча й не явно, але все-таки мало місце в різних дореволюційних проектах з реорганізації розшукової поліції. Наприклад, в 1787 році у зв'язку із прийняттям Закону "Про створення в поліції розшукових відділень" за розпорядженням міністра внутрішніх справ П.А. Столипіна при Департаменті поліції були організовані спеціальні курси підготовки начальників знову створених підрозділів. У навчальній програмі, поряд з розділом, у якому викладалися основи методики розкриття окремих видів злочинів, виділявся спеціальний розділ за методами оперативного вивчення "повсякденного" життя, а головне, десять задумів відомих і великих ватажків злочинного світу.

Через кілька років, виступаючи в Думі в 1906 році, П.А. Столипін підкреслював особливу потребу держави в стримуванні організованої злочинності, для чого необхідні грамотні й підготовлені чини поліції, здатні вивчати організацію злочинного світу. Представляється, що й через 100 років необхідність у вивченні організації управління злочинною діяльністю не зникла й продовжує залишатися насущною, потребуючої пильної уваги з боку багатьох наук, у тому числі й ОРД.

Використана література:

1. Басецкий И.И. Преступность: опыт координации и противодействия: Монография / И.И. Басецкий, И.В. Капелько, Ю.Л. Сиваков. – Мінск, 2001.
2. Ожегов СИ. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М., 1999.
3. Васильев Г.Н. Управление в органах внутренних дел: Учебно-методическое пособие / Г.Н. Васильев, В.М.Сантарович, А.С. Стешенко. – Мінск, 2002.

О.О. Степанченко*

ВИХІДНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ РЕЙДЕРСТВУ

Закономірності суспільних соціально-економічних відносин є такими, що вони в сучасних умовах практично не можуть функціонувати без належного науково-методичного забезпечення. У свою чергу, розширення сфери застосування методичних конструкцій і структур закономірно повинне забезпечуватися якщо не випереджаючим, то синхронним розвитком організаційних структур. Мабуть, єдиним свідченням цього розвитку у сфері протидії рейдерству є ефективні процедури реалізації відповідної діяльності.

Тим часом у науці до цього часу не вирішено одну з основних теоретико-методологічних проблем, яка є визначальною для подальшого розвитку наукового знання та практики, а саме: які елементи і динамічні частини повинні бути в структурі діяльності з протидії злочинності та що може бути прийняте за підставу впровадження нових організаційних і управлінських підходів у названій сфері. Розв'язанню цієї проблеми сприятиме формування цілісного концептуального знання про механізми діяльності із протидії злочинності та його соціально-правові засади функціонування¹.

Уявляється логічним визначитися в передумовах дослідження діяльності Служби безпеки України в сфері протидії рейдерству. Так чи інакше, теоретико-методологічні переконання автора позначаються на його ході і результатах. Тому ми вважаємо доцільним виказати принципове положення: зачатки аналітичного підходу до дослідження протидії рейдерства з'являються там і тоді, де і коли з'явилося знання про системний характер вказаного виду діяльності. Більш того, якою мірою досліджена діяльність з протидії рейдерству, у такій же мірі формується певний алгоритм

* Аспірант Національної академії СБ України.

¹ Ардашкин В.Д. К теории правоохранительного механизма // Правоведение. - 1988. - № 1. - С. 16.

функціонування механізму діяльності. Інакше кажучи, рівню, структурі і динаміці рейдерства повинна бути протиставлена відповідного рівня діяльність з протидії, в структурі якої також повинні бути присутні адекватні за ступенем складності процедури і процеси. По-іншому і бути не може.

Для сучасного періоду розвитку уявлень про системний характер діяльності з протидії злочинності характерним є те, що з одного боку триває активний пошук засобів і методів, які можуть бути включені в структуру системи, а з іншого – визначення закономірної залежності між складовими елементами цієї діяльності¹. При цьому можна виділити декілька ключових положень:

- не бажаючи миритися із "залізним структуралізмом" юридичної науки дослідники все більше акцентують увагу на аналізові причинно-наслідкових зв'язків емпіричних фактів;
- дослідження діяльності з протидії, як правило, ведеться полідисциплінарно, тобто із застосуванням методів різних наук;
- встановлено приблизну сукупність складників названої діяльності, що обумовило можливість виділення та структурування зв'язків між окремими елементами та формування системи знань про цю діяльність, що ґрунтується на пізнаних закономірностях соціальної дійсності.

У проведені дослідження закладено кілька пошукових гіпотез.

Перша – саме в моделі діяльності Служби безпеки України щодо протидії рейдерству відображаються такі властивості та відносини між компонентами протидії злочинності, наслідки яких дозволяють формувати структури відповідної діяльності. Між вказаними феноменами існує нерозривний "генетичний" зв'язок. Проте, констатація такого зв'язку "автоматично" не відповідає на питання:

- 1) якою мірою механізм протидії рейдерству детермінує структури відповідної діяльності;
- 2) в якій мірі ця структура обумовлює зміст діяльності з протидії рейдерству;

¹ Иванов В.П. Организационно-правовой механизм обеспечения государственных интересов Российской Федерации: Монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – С. 76.

3) взагалі, чи повинні бути види діяльності (її напрями), що вивчаються, ізоморфними (ідентичними) за структурою;

4) чи повинні вони бути інваріантними – незмінними – стосовно окремих видів і груп об'єктів впливу.

Відповіді на ці питання представляють діяльність Служби безпеки України щодо протидії рейдерству у вигляді теоретичної концепції, що відображає природу і сутність базового виду соціальної діяльності. Актуальність висунення наведеної гіпотези диктується як суто теоретичними міркуваннями, так практичними (у тому числі нормотворчими) потребами. Формування концепції і дослідження різних моделей одночасно означають і створення передумов для формування ієрархічної системи наукового знання в рамках загальної теорії протидії злочинності¹.

Друга гіпотеза – діяльність Служби безпеки України щодо протидії рейдерству і базова діяльність (протидія злочинності) повинні відповідати один одному. Дане положення можна віднести до основних, позиційних і назвати його принципом ізоморфізму (відповідності, "дзеркальності"). З цим, здавалося б, важко сперечатися: діяльність з протидії злочинності та її підвид (протидія рейдерству) є продуктами більш загальної "породжуючої" структури – структури людської діяльності взагалі. Але з цього положення не виходить, що обидві категорії "відкривають" одна одну. Вони відносяться до систем одного епістемологічного рівня, по суті – це однорівневі системи. Проте, одна з них є абстракцією, плодом теоретичного узагальнення і аналізу, а інша – цілком конкретним різновидом соціальної практики. Тому, наприклад, елементно-функціональна модель протидії рейдерству знаходиться в ізоморфному відношенні тільки до структури діяльності з протидії злочинності, але не до самої системи. Тільки в цьому, на нашу думку, і полягає "дзеркальність" однорівневих систем.

Третя гіпотеза – структура базової діяльності повинна в тому або іншому ступені зумовлювати структуру інших – часткових по

¹ Зеленецький В.С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. – Харьков: Основа, 1994; Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью / 2-е изд. испр. и доп. – М.: Наука, 2005.

відношенню до неї видів діяльності. Інакше кажучи, у відповідь на системний характер проявів рейдерства, підпорядкований статистичним та іншим (наприклад, функціональним) закономірностям, суб'єкти протидії діють за типовою схемою. При багаторазовому повторенні аналогічних цілей, задач і процедур закономірним чином формується поетапна стійка методика (програма, технологія) діяльності з протидії рейдерству. Дана структура, незалежно від форм діяльності суб'єктів, має універсальну логіку, засновану на умовних та вірогіднісних спонукальних зовнішніх і внутрішніх сигналах¹. Саме з цієї причини ми обрали в якості ілюстрації функціонування конкретний вид соціальної практики – протидію рейдерству з боку Служби безпеки України.

Доведення висунутих гіпотез здійснюється двома шляхами: по-перше, через розробку принципово нових засобів, методів і форм, а також удосконалення раніше запропонованих методик вивчення і аналізу діяльності Служби безпеки України щодо протидії рейдерству; по-друге, через виявлення закономірностей більш високого рівня узагальнення, що охоплюють декілька видів і навіть родів, а, можливо, і в цілому всю систему протидії злочинності.

Даний підхід, по суті, складатиметься з характеристики підстав формування комплексу і розкриття особливостей функціонування механізму протидії рейдерству, які обумовлені характеристиками зовнішнього і внутрішнього контурів відповідної системи. Вважаємо, що названим напрямом повинен відповідати будь-який елемент протидії, що знову розробляється або модернізується. Науковий пошук при цьому обумовлюється необхідністю вдосконалення існуючих знань, які підлягають узагальненню і інтеграції на користь визначення нового рівня закономірностей формування і розвитку системи.

На наше глибоке переконання, вказаного роду закономірності підлягають розмежуванню за ступенем спільності (рівнем конкретизації). Нами також впроваджується ідея про необхідність збіль-

¹ Исторический материализм как методология познания и преобразования общественной жизни. – М.: Наука, 1987. – С. 113.

шення базових джерел інформації про дані закономірності шляхом вичленення окремих сторін соціальної дійсності більшого ступеня спільності або групування однотипних аспектів певного різновиду соціальної діяльності. При цьому загальна закономірність і група окремих, що входять в неї, знаходяться в діалектичному взаємозв'язку цілого і його частин, класу і окремих видів об'єктів, що входять в клас в якості елементів¹.

Загальна закономірність (наприклад, системний характер діяльності Служби безпеки України щодо протидії рейдерству), зведена на рівень принципу, як знання високого рівня спільності, є основою для розробки окремих закономірностей (наприклад, синергетичний характер зв'язків у системі). У свою чергу виявлення нових знань детермінує формування загальних закономірностей. Як засвідчив проведений нами аналіз, загальні закономірності функціонування Служби безпеки України у сфері протидії рейдерству, відповідної системи і діяльності в цілому можуть і повинні створюватися двома шляхами.

Перший шлях. Спочатку прогнозується і моделюється загальна закономірність, характерна для будь-якої соціальної діяльності. У міру свого розвитку, з урахуванням цілого комплексу факторів, що є в навколишньому середовищі, з урахуванням потреб науки і практики, формуються окремі закономірності меншого ступеня спільності. Таким чином, останні стають окремими по відношенню до загальної закономірності в цілому.

Другий шлях. Спочатку накопичується певна кількість узагальнених даних, однорідних за змістом і структурою (наприклад, про форми і методи діяльності з протидії рейдерству). Вказані дані у міру їх аналізу набувають комплексного характеру. Відповідно, теорія і практика відчують потребу у виявленні загальних закономірностей прояву форм і методів діяльності в різних ситуаціях в світлі комплексного, системного підходу до протидії злочинності. Стає очевидним, що наявні знання містять за-

¹ Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления. Учебник для вузов по специальности "Менеджмент". – М.: Издательская группа Норма – Инфра – М, 1999. – С. 35.

гальні закономірності, які дозволяють об'єднати їх в загальну структуру, розробка і впровадження в практику якої самі по собі створюють нові механізми протидії. А крім того, на основі цієї загальної закономірності, вже на більш високому рівні теоретичної і практичної обґрунтованості розроблятимуться нові позасистемні зв'язки, уточнюватимуться і доповнюватимуться існуючі.

Такий підхід, на наше переконання, є виправданим. Слід лише уточнити, що в даному випадку повинно йтися саме про закономірності, характерні для діяльності особливого різновиду. Очевидно, що йдеться про діяльність Служби безпеки України щодо протидії рейдерству. Предметом інтересу в даному зв'язку є не вся діяльність, охоплювана різнорідними напрямками, а тільки та її частина, яка пов'язана з певною сферою діяльності, специфічними суб'єктами такої діяльності, формами і методами її організації, тобто структурними елементами механізму її здійснення.

Такою є, на наш погляд, перспектива удосконалення, своєрідної "модернізації" знань про діяльність Служби безпеки України у сфері протидії рейдерству за рахунок залучення в його аналіз системних (синергетичних) підходів і уявлень. Запропонована методика дослідження, на наш погляд, здатна активно стимулювати подальші наукові розробки всіх видів відповідної діяльності, до певної міри спростить, уніфікує наукові дослідження, сформує єдині підходи до формування наукових знань залежно від характеру функціонуючого механізму базової діяльності.

На підкріплення цієї позиції варто також зазначити, що на сучасному етапі розвитку наукових знань найважливішими їх якостями, разом з повнотою, є компактність і прикладний характер. Своїми розробками ми обґрунтовуємо необхідність активного впровадження алгоритмів і програм системних досліджень з метою забезпечення синтезу наукових знань і, зрештою, наближення їх до практики.

І нарешті: теоретичне дослідження діяльності Служби безпеки України у сфері протидії рейдерству розглядається нами в якості необхідної умови підвищення ефективності базової діяльності за рахунок уніфікації та екстраполяції відповідних засобів і методик на усю сукупність відносин, які підлягають оптимізації.

Будь-яка діяльність тільки тоді має сенс, коли вона виступає засобом, а не метою. Мета зумовлює процес. Процес втілюється в рішення. Рішення визначають систему організаційно-правових, управлінських, науково-методичних, правоохоронних та інших засобів і інструментів впливу. Разом з конкретними діями та операціями суб'єктів вони складають комплексну системну багато-профільну діяльність із протидії рейдерству, сутність якої на відповідному рівні аналізу може бути пізнана за допомогою аналізу.

Використана література:

1. Ардашкин В.Д. К теории правоохранительного механизма // Правоведение. – 1988. – № 1. – С. 15-23.
2. Иванов В.П. Организационно-правовой механизм обеспечения государственных интересов Российской Федерации: Монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 189 с.
3. Зеленецкий В.С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. – Харьков: Основа, 1994. – 321 с.
4. Исторический материализм как методология познания и преобразования общественной жизни. – М.: Наука, 1987. – 360 с.
5. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления. Учебник для вузов по специальности "Менеджмент". – М.: Издательская группа Норма – Инфра – М, 1999. – 528 с.

О.Г. Янковська*

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗАПОБІГАННІ ТА РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ

Успішне вирішення складних і відповідальних загальнодержавних завдань у сфері боротьби зі злочинністю значною мірою залежить від подальшого удосконалення роботи слідчого апарату України. В цьому сенсі проблеми організаційно-правового регу-

* Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового забезпечення діяльності ОВС Державного науково-дослідного інституту МВС України.

лювання функціонування інформаційного забезпечення у розкритті злочинів набуває важливого значення.

Формування системи інформатизації правоохоронних органів щодо розкриття злочинів має відбуватися з урахуванням як історичного вітчизняного досвіду вирішення завдань, так і з творчим переосмисленням з точки зору сучасних досягнень науки.

У сучасній юридичній і науковій літературі неодноразово розглядалися окремі аспекти правових та організаційних засад інформатизації діяльності правоохоронних органів. Окремим напрямом інформаційного забезпечення розслідування злочинів приділяється увага таких науковців Бандурка О.М., Швець М.Я., Беляков К.І., Арістова І.В., Галаган В.І., Ієрусалімов І.О., Лук'яничков Є.Д. Разом з тим, аналіз проблем організаційно-правового регулювання інформаційного забезпечення в діяльності слідчих органів існуючими працями себе далеко не вичерпав, оскільки зміни законодавства, впливаючи відповідно на практику його застосування, породжують нові питання перед науковцями та потребують системного дослідження.

На цей час в системі слідчих органів накопичується дедалі більший досвід роботи з інформацією, використанням сучасних інформаційних систем, тому є необхідність проаналізувати цей процес щодо ролі та напрямків використання їх в діяльності слідчих органів.

Законом України "Про внесення змін до статті 112 Кримінально-процесуального кодексу України" від 11.06.2007 до підслідності слідчих органів внутрішніх справ віднесено розслідування кримінальних справ про навмисні вбивства та ряд інших особливо тяжких злочинів, розслідування яких проводилося слідчими прокуратури.

Передача розслідування зазначених злочинів до підслідності органів внутрішніх справ має сприяти чіткішій взаємодії між слідчими та оперативними працівниками міліції, а це, відповідно, поліпшить стан справ щодо розкриття та розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи.

Проте, у зв'язку зі збільшенням навантаження на міліцейський слідчий апарат є необхідність у збільшенні його штатної чи-

сельності [1, с. 6]. Це можна зробити лише поступово, оскільки заміщення штатних посад повинно відбуватися лише за рахунок поповнення слідчих підрозділів спеціалістами з вищою юридичною освітою та має здійснюватися у комплексі з матеріально-технічним оснащенням підрозділів, які розслідуватимуть згадані злочини.

Вирішення проблеми вдосконалення розкриття та розслідування злочинів пов'язане безпосередньо із питаннями застосування засобів інформаційного забезпечення.

На цей час в системі слідчих органів накопичується дедалі більший досвід роботи з інформацією, використанням сучасних інформаційних систем.

Нині неможливо уявити роботу слідчих, оперативних та інших працівників ОВС без комп'ютерної техніки та інформації, яка сьогодні накопичується в інформаційних службах МВС.

Використання досягнень інформаційно-обчислювальної техніки дозволяє автоматизувати однотипні і трудомісткі роботи, розширити можливості працівників апарату у вирішенні творчих, практичних завдань, повніше виявляти тенденції і закономірності боротьби зі злочинністю, точніше прогнозувати, впроваджувати сучасні методи аналізу оперативної обстановки і приймати рішення. Значну допомогу надають нові засоби обробки інформації в оперативно-розшуковій і довідковій роботі слідчих.

Під час розкриття і розслідування злочинів першочергове значення має інформація щодо нерозкритих злочинів та підозрюваних осіб. Швидке одержання таких даних багато в чому залежить від ефективного використання наявних інформаційно-облікових систем, що використовують в своїй діяльності правоохоронні органи України. Інформаційні обліки спрямовані на визначення напрямку пошуку, висування слідчих версій, одержання пошукової інформації.

Загальна історія облікових систем, що використовувалась правоохоронними органами на території України налічує понад 100 років. Окремий облік способів учинення злочину разом із дактилоскопічним був одним із перших криміналістичних обліків, який успішно використовувався у світовій практиці під час розкриття та розслідування злочинів.

Запровадження в практику роботи поліцейських служб дактилоскопії почалося на початку XIX ст. Далі була створена реєстраційна мережа у Центральному реєстраційному бюро при Департаменті МВС Росії. Наступним етапом розвитку стала систематизація інформації про злочинців шляхом створення спочатку найпростіших, а згодом більш складних картотек, за допомогою яких провадилась ідентифікація особи.

Радянська влада створила обліково-реєстраційні апарати в складі НКВС, які забезпечували облік осіб, що проходили по цензурних матеріалах, агентурних і слідчих справах, розшукувались; контролювали виконання судових рішень, дотримання строків ведення слідства та утримування заарештованих під наглядом; здійснювали контроль за роботою підвідомчих органів по обліково-реєстраційній та статистичній роботі.

Так, у 1922 р. при відділах карного розшуку Головного управління міліції, які об'єднували діяльність кримінально-розшукової міліції, працювали науково-технічні підвідділи. Вони склалися зі статистичного та реєстраційно-дактилоскопічного відділень, що вели за встановленими формами статистичну звітність, перевіряли дактилоскопічні формули реєстраційних карток, вели списки розшукуваних і т.ін. [2, 152].

Істотним моментом у формуванні інформаційно-облікових систем в ОВС України, після поділу НКВС спецвідділу в 1941 р., стало створення Першого Обліково-реєстраційні відділення та бюро, що знаходились з 1918 р. у складі карних розшуків управлінь міліції областей та країв. У його складі були передані централізована оперативно-довідкова картка та весь архів, алфавітна та дактилоскопічна картотеки централізованого обліку злочинців з Головного управління міліції [3].

Порядок ведення інформаційно-облікових систем постійно змінювався та вдосконалювався. Так, планом впровадження засобів обчислювальної техніки в системі органів МВС СРСР у 1970 році була передбачена автоматизація обробки інформації щодо злочинів та осіб, які їх скоїли. Для подальшого вдосконалення облікової та аналітичної роботи в ОВС, забезпечення більш повного та глибокого аналізу стану злочинності в країні, наказом МВС

УРСР у 1972 році була впроваджена автоматизована система обліку та аналізу даних щодо злочинів та осіб, які їх скоїли [4, 21].

На сучасному етапі інформаційну підтримку правоохоронних органів у розкритті і попередженні злочинів, встановленні та розшуку злочинців, забезпечення статистичною, аналітичною та довідковою інформацією здійснюють центральний та регіональні інформаційні підрозділи, які не поєднані в єдину мережу правоохоронних органів. Крім того, стан інформаційних підсистем потребує їх модернізації [5].

На виконання Указу Президента України від 31 січня 2006 року "Про Єдину комп'ютеризовану інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю" пропонується створити Інтегровану інформаційно-аналітичну систему (ІАС) правоохоронних органів України, метою якої є вдосконалення діяльності правоохоронних органів з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання, а також суттєво зміцнити їх спроможність протидії та профілактики злочинності [6].

Нині використання інформаційних систем у діяльності правоохоронних органів є єдиним ефективним шляхом роботи в умовах наростаючої потреби в інформації, фактичним зростанням її обсягу та можливостями оперативного аналізу для практичного застосування щодо запобігання та розкриття злочинів.

Використана література:

1. Боднар В. Зміна підслідності злочинів не вплине на якість їх розслідування // Іменем Закону. - 2007. - № 32. - С. 6.
2. Объяснительная записка к штатам Главного управления рабоче-крестьянской милиции республики, утвержденным Наркомвнудел 28 марта 1922 года / ЦДАВОУУ, ф. 6, оп. 1, спр. 1049, арк. 152-153.
3. Директива №92/20 от 8 мая 1941 г. / Архив МВД УССР, ф. 45, оп. 1, сб. 98.
4. Приказ МВД УССР от 17 июля 1972 г. "О внедрении автоматизированной системы учета, анализа данных о преступлениях и лицах, их совершивших (1-я очередь)" // Архив МВС України, ф. 46, оп. 1, спр. 690, арк. 21-23.

5. Б. Раціборинській, М. Целуйко, До питання розробки державної програми інформатизації // Правова інформатика. - 2007. - № 2 (14).

6. Указ Президента України "Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю" від 31 січня 2006 року № 80/2006.

Д.О. Пасека*

ПРОГРЕС У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЙОГО ВРАХУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Прогрес у сфері новітніх технологій, а саме – бурхливий розвиток телекомунікаційної галузі, поширення стільникового зв'язку, збільшення кількості користувачів комп'ютерної техніки відчутно змінили повсякденний побут, здійснили вплив майже на всі сфери виробництва та послуг. Звичайно, ці перетворення мають бути враховані й у діяльності оперативних підрозділів ОВС, оскільки, змінивши наше життя, технологічний прогрес певним чином торкнувся й злочинного середовища. Доречно на цю обставину звернуто увагу в Рекомендаціях Ради Європи № (95) 13 від 11.09.1995 р. "Про проблеми кримінально-процесуального права, пов'язані з інформаційними технологіями": "рекомендується постійно слідкувати за ризиками, пов'язаними з розвитком і застосуванням інформаційних технологій щодо вчинення кримінальних злочинів. Для забезпечення постійної поінформованості компетентних органів про нові явища у сфері злочинів, пов'язаних з використанням електронно-обчислювальної техніки, та розробки відповідних контрзаходів рекомендується продовжити збір і аналіз інформації про ці злочини, включаючи інформацію про способи вчинення та їхні технічні аспекти"¹. Приємно констатувати,

* Заступник начальника відділу боротьби зі злочинами в бюджетній сфері ДДСБЕЗ МВС України.

¹ Рекомендації Ради Європи № (95) 13 від 11.09.1995 р. "Про проблеми кримінально-процесуального права, пов'язані з інформаційними технологіями" (схвалено Комітетом Міністрів держав-членів Ради Європи на 543-му засіданні заступників Міністрів) // Правова інформатика. - 2006. - № 3 (11). - С. 91.

що вітчизняними вченими враховано ці моменти, а в спеціальній літературі обґрунтовується необхідність ретельного аналізу новітніх видів злочинів, спричинених розвитком сучасних технологій, оскільки вони характеризуються низкою специфічних рис. По-перше, злочини у сфері інформаційних технологій мають міжнародний характер. По-друге, наявні труднощі у встановленні "місця знаходження" ознак злочину так і самої особи, яка вчинила певні дії. По-третє, ускладнено спостереження і фіксацію ознак злочину. Звичайно, все це потребує впровадження нових форм і методів оперативно-розшукової діяльності¹.

Варто зазначити, привнесені новим часом зміни пов'язані не лише з проблемою появи нових видів злочинів, а також з питанням підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів за рахунок використання нових інформаційних можливостей.

На жаль, протягом тривалого часу в нашій державі тенденції розвитку новітніх технологій ігнорувалися дослідниками в галузі оперативно-розшукової діяльності й практичними працівниками, або ж сприймалась багатьма односторонньо. "...Так звана "інформатизація" діяльності органів внутрішніх справ до останнього часу пов'язувалась з накопиченням комп'ютерної техніки, автоматизацією обліків, - вказував С.С. Овчинський, - в кращому випадку з впровадженням технологій зв'язку й обміну даними, і, як правило, не мала концептуальних засад"². Не можна не погодитися з відомим вченим, що удосконалення діяльності органів внутрішніх справ, у тому числі оперативних підрозділів, не повинне обмежитися оновленням технічного парку, хоча й це питання є достатньо важливим. Дійсно, складність не стільки в оновленні обліків та створенні на їх підставі інформаційно-пошукових систем (адже це проблема технічна), і, навіть, не в протидії новим видам злочинів у сфері інформаційних технологій. Малодослідженим залишається використання умов, притаманних інформацій-

¹ Хараберюш І.Ф., Машок В.Я., Некрасов В.А., Хараберюш О.І. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що впливають у сфері новітніх технологій: Монографія. - К.: КНТ, 2007. - С. 4.

² Овчинський С.С. Оперативно-розшукова інформація / Под ред. А.С. Овчинського, В.С. Овчинського. - М.: Инфра-М, 2000. - С. 314.

ному суспільству, з метою протидії як новим, так і традиційним видам злочинів, у тому числі загальнокримінальної спрямованості.

За таких умов одним з найголовніших завдань теорії й практики оперативно-розшукової діяльності, на нашу думку, повинна стати розробка новітніх прийомів пошуку інформації про певну особу або окремі факти, що становлять оперативний інтерес. Звичайно, що згадані прийоми мають бути адекватними тому рівню інформатизації суспільства, який ми можемо спостерігати сьогодні в Україні. В цьому сенсі доволі перспективними виглядають пропозиції використовувати в інтересах оперативно-розшукової діяльності соціальних мереж, які останнім часом отримали значний розвиток. Так, можна привести достатню кількість випадків, які мають на практиці, коли особу, що становить оперативний інтерес, не вдається встановити за адресами її мешкання або тимчасового перебування. Але, переховуючись, ці особи з різних причин не припиняють своє спілкування за допомогою мережі Інтернет зі своїми знайомими в різноманітних тематичних мережах (odnoklassniki.ru, vkontakte.ru та ін.), надаючи таким чином можливість для встановлення їх реального місця перебування. Доречним буде зазначити, що подібні прийоми вже активно застосовуються в повсякденній роботі оперативних підрозділів. Своєчасними та слушними є також пропозиції¹ використовувати спеціалізовані Інтернет-сайти для розшуку викраденого майна. Пошук в цьому напрямку варто зосередити на антикварних, букиністичних форумах, веб-ресурсах, що спеціалізуються на купівлі-продажі автомобілів, побутової техніки тощо. Доречи, можливості спеціалізованих автомобільних порталів можливо використовувати й для пошуку водіїв, що зникли з місця ДТП, або ж транспортних засобів, якими незаконно заволоділи невстановлені особи. Крім цього, оскільки мережа Інтернет та локальні мережі використовуються для протиправного поширення продуктів інтелектуальної власності та порнографії, варто посилити розвіду-

¹ Воронов И.А. Теоретические основы использования информационных и поисковых систем глобальной сети Интернет в оперативно-розыскной деятельности // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2009. – № 1. – С. 194-203.

вальні можливості оперативних підрозділів щодо пошуку та встановлення осіб, які спеціалізуються на цьому виді протиправної діяльності.

Аналізуючи перспективні можливості, які надає інформатизація суспільства, не варто забувати також й про негативні тенденції, що пов'язані з появою та посиленням розвідувальних проявів організованих злочинних груп, які намагаються проникнути у приватне життя громадян. Цьому явищу сприяє розповсюдженість і доступність на "чорному" ринку спеціальних засобів, призначених для зняття інформації з каналів зв'язку, наявність у мережі Інтернет програмного забезпечення, що дозволяє контролювати електронну пошту й інші відправлення, активне втягнення у злочинну діяльність колишніх працівників спецслужб і фахівців у галузі телекомунікацій. Порушення таємниці телефонних розмов та інших комунікацій громадян дозволяє злочинцям отримувати необхідні відомості з метою їх подальшого використання при вимаганнях, вбивствах, вчинених на замовлення, здійсненні комерційного шпигунства проти конкурентів. Розвідувальна активність злочинців – невід'ємний атрибут їхньої діяльності при незаконному відшкодуванні боргів, пошуку можливих свідків вчиненого злочину та впливу на них, ретельній підготовці до будь-якого злочину, якщо це вимагає отримання попередньої інформації. І найчастіше розвідувальні прояви приймають форму прослуховування телефонних розмов громадян, сканування радіоефіру, зламування електронних поштових скриньок, тобто посягають на таємницю комунікацій, гарантовану ст.31 Конституції України та ст. 12 Загальної декларації прав людини.

Завершуючи короткий огляд впливу технологічного прогресу на діяльність оперативних підрозділів, зазначимо, що оскільки інформаційні технології впевнено займають позиції практично в усіх сферах нашого життя, тому варто й надалі підвищувати розвідувальний потенціал, пристосовуючи накопичений роками досвід до умов сьогодення.

Віхи творчого шляху Бориса Івановича Бараненка

(НАРИСИ; РЕТРОСПЕКТИВНІ КОМПОНУВАННЯ
НАУКОВИХ РОБІТ)

А.В. Іщенко*

К.Л. Федоров**

В.О. Сілюков***

В.В. Бірюков****

Закінчення Борисом Івановичем (1964) Київської вищої школи МОГП (пізніше – МВС СРСР) припало на період "пробудження" кримінологічної науки, проведення перших в Україні досліджень з проблем попередження злочинів й виходу в світ воістину фундаментальних монографій П.П. Михайленка, написаних ним у співавторстві з іншими вченими, "Вопросы предупреждения преступлений органами милиции" (1963),

* Перший заступник начальника ДНДЄЦ МВС України, полковник міліції, доктор юридичних наук, професор.

** Начальник науково-дослідної лабораторії з проблем ОРД Державного науково-дослідного інституту МВС України, полковник міліції.

*** Завідувач кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент.

**** Начальник кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент.

"Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступлений" (1964), "Опыт борьбы с преступностью в районе" (1968), які не пройшли повз уваги Б.І. Бараненка (тоді – заступника начальника УВС м. Маріуполя), допитливого й небайдужого до нових віянь щодо питань теорії й практики боротьби зі злочинністю.

Уже на той час у Бюлетені з обміну досвідом оперативної роботи МВС УРСР (К.: РІО МВД УССР) були опубліковані його статті за результатами аналізу стану, структури й динаміки злочинності в м. Маріуполі, а згодом (1967) з'явилася пробна теоретична публікація Б.І. Бараненка – К вопросу о сущности и понятии оперативной обстановки / Сборник материалов научной конференции КВШ МВД СССР. – К.: 1967. Подальші його творчі кроки продовжувалися вже в стінах створеної в серпні 1971 р. Київської науково-дослідної лабораторії Всесоюзного науково-дослідного інституту МВС СРСР.

Наукові розробки того часу, зважаючи на тодішню актуальність і значимість для правоохоронної діяльності кримінологічних досліджень, проводилися, переважним чином, саме в цій площині і, треба сказати, вони мали реальну практичну затребуваність. До таких розробок ювіляра (особистих чи в співавторстві), зокрема, належать: Тунеядство и преступность. Научный анализ. – Киев, Филиал ВНИИ МВД СССР. – 1973; Быстрое и полное раскрытие преступлений – необходимое условие успешной борьбы с преступностью. Монография. – Киев, РІО МВД УССР. – 1974; Криминологический анализ преступности в городе (районе) Научно-практическое пособие. – Киев, Филиал ВНИИ МВД СССР. – 1981; Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – Киев, РІО КВШ МВД СССР, 1985.

Останню з перелічених вище розробок, як таку, що, на наш погляд, не втратила своєї практичної значимості й на сьогодні, вважаємо доцільним розмістити нижче з метою опублікування її в оригіналі.

* * *

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ Б.І. БАРАНЕНКА НА ПРОБЛЕМУ АНАЛІЗА ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ ТА ЙОГО МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РОЛІ В ПРАКТИЦІ ОРД*

Виконання головних функцій ОРД щодо запобігання, припинення, розкриття злочинів, так само, як і їх оперативної профілактики вимагає від оперативного підрозділу або безпосередньо оперативного працівника глибокого вивчення та оцінки оперативної обстановки й, зокрема, видового її аналізу.

Серед багатьох організаційно-аналітичних аспектів цього процесу найважливіше місце належить його методології. Під цим тут розуміється, по-перше, визначення загально-методологічних підходів до даного пізнавального процесу, а, по-друге, – обрання його конкретних методів і прийомів, які повинні забезпечити предметність пізнання відповідно до обраного видового зрізу аналізу. Основа такого пізнання, насамперед, сформована кримінологічною наукою, що й повинно слугувати вихідним методологічним підґрунтям видового аналізу оперативної обстановки.

Але певні специфічні фактори, особливо ті, що стосуються оточуючого соціального середовища, включаючи потенційне кримінальне середовище, не можуть бути охоплені суто кримінологічним вивченням, оскільки кримінологічна наука на цей час до кінця не опанувала ні власне зазначених факторів, ні відкритих інформаційних джерел щодо їх отримання. Тому сьогодні все більш настійно й стрімко до пізнавального інструментарію ОРД пробивається такий специфічний складник загальної кримінології, як оперативно-розшукова кримінологія¹.

* Див.: Бараненко Б.І., Бирюков Г.М. Оперативная обстановка: понятие, структура, подходы к изучению и оценке. Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. Додаток №2. – Луганськ, 1998; Бараненко Б.І., Мовчан А.П. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ в умовах зростання організованої злочинності. Науковий вісник НАВСУ. – К.: 1999, №21 і н.

¹ Див.: Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: Учебное пособие для Вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.

Головне при такому підході полягає, перш за все, у детерміністичному вивченні обраного для пізнання різновиду злочинів (ширше – злочинності), який передбачає виявлення типових зв'язків і закономірностей, що характеризують даний різновид. При цьому злочинність аналізується як певне сукупне соціальне явище, у якому викриваються такі важливіші її елементи, як стан злочинності, структура злочинності та динаміка злочинності, а також криміногенні фактори, що детермінують конкретні злочини.

"Детермінувати" – означає "визначити", що має похідне походження від термінів "детермінант" (визначник) і "детермінізм" (навчання про закономірний взаємозв'язок і причинну обумовленість усіх явищ)¹. Процес детермінації злочинності являє собою складну взаємодію не тільки причинних, але й функціональних та статистичних залежностей, а також зв'язків станів.

Так, функціональна залежність відбиває об'єктивну відповідність, паралелізм у співіснуванні й мінливості двох факторів, що можуть залежати від третього фактора. Наприклад, розширення безробіття в регіоні одночасно породжує і ріст числа крадіжок із метою задоволення людиною необхідних матеріальних потреб, і зниження купівельного попиту населення. У цьому випадку зниження купівельного попиту та ріст крадіжок зв'язані між собою не причинно, а функціонально, тобто обидва ці явища похідні від безробіття.

Статистичний зв'язок полягає у зміні характеру розподілу одного фактора в залежності від зміни іншого, наприклад, збільшення числа злочинів у залежності від росту чисельності населення й ін.

Зв'язок станів характеризується тим, що один стан якогось явища в даний момент за певних умов необхідно визначає стан іншого явища в інший момент. Наприклад, висока питома вага в загальному стані злочинності злочинів неповнолітніх, за умови низької ефективності боротьби з ними, здатна надалі обумовити високу питому вагу рецидивної злочинності.

¹ Див.: Большой энциклопедический словарь (БЭС). – М.: Норинт. – С. 346.

Особливе значення у виявленні факторів, що детермінують злочини, має вивчення соціального середовища, у якому відбувається соціалізація особистості, а також протікає життєдіяльність людини.

Найважливішим завданням цього вивчення є отримання достовірних даних, що дають підстави для обґрунтованої підозри тих чи інших осіб (груп) у підготовці або учиненні злочинів. Матеріали наукових досліджень дозволяють виділити певні специфічні процеси, явища й ознаки, які дають підстави для пошуку зазначених фактичних даних, а саме такі, що:

- указують на причетність окремих осіб або груп до злочинів, які були підготовлені або вчинені невстановленими особами (наприклад, відомості про наявність у розпорядженні окремих осіб і груп знарядь, пристосувань, що могли застосовуватися в ході підготовки чи здійснення злочинів, або про збут і інше переміщення матеріальних цінностей, що являли предмети злочинних посягань, і т.п.);

- свідчать про підготовку або здійснення конкретними особами чи групами певної злочинної діяльності, як от: вишукування об'єктів злочинного посягання, технічних засобів, придатних для використання в якості спеціальних знарядь вчинення злочинів, а також пошук відповідних фахівців тощо;

- виявляють регіональні та міжрегіональні кримінальні зв'язки злочинного елемента, що знаходиться на оперативному обліку;

- указують на обставини й факти, що можуть стати чи реально виявляються у значенні причин, умов, приводів, мотивів, що спонукають певних суб'єктів до здійснення конкретних злочинів, або сприяють залученню окремих осіб у злочинну діяльність (грошові боргові обов'язки, в тому числі по відношенню до кримінальних елементів, ігрові борги й ін.);

- розкривають місця: скупки й перепродажу краденого; придбання наркотиків та збіговисьок наркоманів; незаконного обігу зброї і вибухових матеріалів і т.д.;

- розкривають джерела озброєння й технічного оснащення злочинного елемента; способи розподілу або збуту грошей та інших цінностей, добутих злочинним шляхом, а також місця утри-

мання викрадених осіб, захоплених заручників, приховання трупів людей, що стали жертвами злочинів або кримінальних "розбірок" і т. д.

Конкретним завданням зазначеного видового аналізу оперативної обстановки слід визнати поглиблене вивчення:

- специфічного мікро-соціального середовища, із якого формуються злочинні групи і черпаються резерви їхнього поповнення. Це можуть бути окремі неформальні об'єднання, особливо протиправної спрямованості специфічного оперативного забарвлення тощо;

- місця, у яких виявляють себе (діють) окремі злочинці та злочинні групи (громадські місця, підприємства, організації й установи, що є прикриттям їхнього кримінального функціонування, як от: консалтингові фірми, що пропонують охоронні й посередницькі послуги, зокрема, по забезпеченню повернення боргів і т.п.; центри автосервісу, обміну валюти, виробів із драг. металів; ринки та магазини по продажу зброї; ігрові центри й т. ін.).

До ретельного вивчення також повинні бути віднесені об'єкти й території, що є зонами притягання злочинного елемента (торговельні ринки, готелі, нічні клуби, казино, підпільні салони проституції та споживання наркотиків, підприємства, що займаються легалізацією "брудних" грошей і т.д.).

До інформаційних джерел тут, у першу чергу, повинні бути віднесені традиційні негласні можливості, а також упорядковані джерела інформаційно-аналітичного призначення, як от:

- відомчі статистичні звіти й різного роду інформаційні узагальнення, що мають на сьогодні велике поширення в практиці оперативних підрозділів органів внутрішніх справ (інформаційні довідки, доповідні записки по напрямках, галузях, регіонах, об'єктах боротьби зі злочинністю тощо);

- первинні носії зафіксованих відомостей про зареєстровані, розкриті злочини, кримінальні справи та їхній рух (статистичні картки, журнали);

- публікації в засобах масової інформації, які значно доповнюються сьогодні ще й інтернет-виданнями;

- заяви й повідомлення громадян, посадових осіб, громадських організацій, письмові доручення слідчого, указівки прокурора, постанови суду (у рамках кримінальних справ, що знаходяться в їхньому провадженні).

Додатковими джерелами необхідної інформації можуть бути також закінчені (головним чином, розглянуті судами) кримінальні справи та закінчені (архівні) оперативно-розшукові справи.

Автори (укладачі) висловлюють упевненість, що розглянуті вище змістовні аспекти поняття оперативної обстановки та питання щодо її вивчення й аналізу відкривають шляхи для підвищення рівня виконання оперативними підрозділами основних функцій і завдань ОРД щодо боротьби зі злочинністю.

* * *

Отже, сімдесяті роки минулого століття, що були пов'язані з дослідницькою роботою Б.І. Бараненка, головним чином, з кримінологічної тематики, здебільшого адаптованою до практичних потреб правоохоронної діяльності, надали йому водночас можливість сповна пізнати й опанувати методологічні основи наукової роботи, сформуvalи в ньому необхідне особисте системне та прогностичне мислення, у тому числі щодо аналізу та об'єктивної оцінки стану й розвитку соціальних явищ криміногенного й суто кримінального характеру.

Схоже, що саме це й дозволило йому вже на початку 80-х углядіти в структурних змінах групових загальнокримінальних злочинів вихідні ознаки організованих злочинних груп, що й було згодом підтверджено фактично першими на той час в державі науковими дослідженнями. Перше з них, що присвячувалося науковому вивченню й аналізу організованих злочинних груп та вчинюваних ними майнових злочинів, припадає на 1982-1983 роки. Тоді, долаючи, прямо скажемо, величезні ідеологічні бар'єри того часу, авторам (під науковим керівництвом Б.І. Бараненка) поталанило написати й видати навчальний посібник "Організовані злочинні групи" (Бараненко Б. И., Грачев В. И. Организован-

ные преступные группы: особенности формирования, совершения преступлений и их предупреждение. Учебное пособие – М., ВНИИ МВД СССР, 1984. – 92 с.).

Ця наукова робота виявилася воістину інформаційним вибухом у наукових і практичних колах та поклала початок широкому фронту досліджень з проблем організованої злочинності та боротьби з нею в СРСР. Дехто пам'ятає, як у 1988 році в "Літературній газеті" з'явилася і публіцистична стаття А. Гурова "Лев Прыгнул". Слід сказати, що цей автор (на той період науковець ВНДІ МВС СРСР) сміливо, у відкритій пресі, показав у загальних рисах механізм зародження організованої злочинності в СРСР.

Особисто Борис Іванович продовжував працювати за даним напрямком уже в статусі начальника лабораторії аналізу, прогнозування та розробки засобів по боротьбі з організованою злочинністю науково-дослідного центру Київської вищої школи МВС СРСР. До початку 90-х увага науковця була сконцентрована на питаннях різнобічного наукового вивчення організованих злочинних груп та боротьби з ними заходами й засобами ОРД. За цей час виходять його (та з його участю) публікації: Бараненко Б.І., Грачев В.І. Особенности личности участников устойчивых групп, совершающих посяательства на государственное или общественное имущество (кражи, грабежи и разбойные нападения) // Проблемы изучения личности правонарушителя. – М., 1984; Бараненко Б.І. Особенности использования спецapparата уголовного розыска в предупреждении и раскрытии тяжких имущественных преступлений, совершаемых организованными группами // Совершенствование оперативно-розыскной деятельности по борьбе с тяжкими преступлениями. – Караганда, РИО Карагандинской ВШ МВД СССР, 1985 тощо.

Але центральне місце в науковій праці Б.І. Бараненка на той час поправу належить системному науково-теоретичному й емпіричному дослідженню організованої злочинності як соціально-правового явища, його визначальних ознак, структури, а також застосування оперативно-розшукових заходів, засобів і методів боротьби з нею (Бараненко Б.І. Организованная преступность: признаки, структура и применение оперативно-розыскных средств

и методов борьбы ней // Организованная преступность и борьба с ней на современном этапе. Специальный сборник научных трудов. - К.: РИО КВШ МВД СССР, 1991; Бараненко Б. И., Пясецкий А. И. Организованная преступность как объект специального оперативно-розыскного воздействия органов внутренних дел (у цій же збірці); Бараненко Б. І., Мовчан А. П. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ в умовах зростання організованої злочинності // Науковий вісник НАВСУ. - К., 1999. - № 2) та ін.

Дослідження, про які йдеться, охопили широке коло питань щодо наукового осмислення феномена організованої злочинності, дали змогу авторам установити на загальному рівні наступні (на момент дослідження) її елементи:

- об'єднання кримінальних елементів у злочинні групи (угруповання) з побудовою в них ієрархічних структур з метою досягнення найбільшої ефективності дій, спрямованих на злочинне задоволення їх учасниками корисних, у тому числі гіпертрофованих майнових інтересів і потреб;

- озброєність та технічна оснащеність груп новітніми видами зброї і різноманітної техніки;

- забезпечення (прагнення до забезпечення) груповими злочинними формуваннями своєї власної безпеки шляхом "контррозвідки" у системі правоохоронних органів, а також установлення "патронажу" з боку корумпованих зв'язків у названих та інших державних органах;

- розподіл праці в середині групових злочинних формувань (виділення в рамках злочинного середовища управлінських, виконавчих, посередницьких, охоронних та інших допоміжних ланок, спрямованих на досягнення кінцевої мети злочинної діяльності);

- масовість та різноманітність (за напрямками і змістом) кримінальної діяльності злочинних груп, охоплення нею максимально широких соціальних, економічних та інших сфер, цілеспрямованість цієї діяльності на систематичне отримання великих і особливо великих матеріальних прибутків;

- розподіл сфер кримінального впливу та територіальних кордонів злочинної діяльності організованих груп, постійна боротьба за перерозподіл цих сфер і кордонів, застосування шантажу й насилля в цій боротьбі;

- гнучке й швидке реагування суб'єктів організованої злочинності на зміни, що відбуваються в соціально-економічному та правовому просторі, використання недоліків і прогалин у цих сферах з метою відповідного вибору найбільш оптимальних шляхів і способів злочинної діяльності. Штучне утворення з допомогою корумпованих представників державної влади деяких економічних, соціальних, правових та інших умов, що сприяють організованій злочинності;

- безпосереднє проникнення емісарів від організованої злочинності до структур державної влади.

Наведені визначальні риси організованої злочинності стали свідченням докорінної її змістовно-якісної відміни від традиційної загальнокримінальної злочинності. Але характерним виявилось й те, що нову якість отримала й загальнокримінальна злочинність. Справа в тому, що організована злочинність об'єктивно впливає на стан та якісну структуру загальнокримінальної злочинності, сприяє досягненню останньою теж організованого характеру. Спостерігається, крім того, і пряме поглинання неорганізованих форм злочинності організованими формами. Зрозуміло, що все це викликало потребу в адекватних заходах і методах боротьби з організованими формами злочинності й, перш за все, у якісному оновленні оперативно-розшукової діяльності.

Усі вищезазначені елементи організованої злочинності та практичні аспекти боротьби з нею були чітко викладені в наукових працях минулих років Б.І. Бараненка та його співавторів. Окремі з них, як такі, що залишаються актуальними й на сьогодні, ми й запропонували опублікувати в даному Віснику, оскільки вони з моменту їх первинного видання, з режимних міркувань того часу, на жаль, не були доступні широкому колу як науковців, так і практиків.

* * *

Б.И. Бараненко

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ
ВИДОВОГО АНАЛИЗА ОПЕРАТИВНОЙ ОБСТАНОВКИ
В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ И РАСКРЫТИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ***

Одним из неперемennых условий эффективной деятельности органов внутренних дел по борьбе с преступностью является глубокий и всесторонний ее анализ¹, предусматривающий изучение содержания данного явления как объекта управления², в том числе применительно к отдельным направлениям и уровням управляющих воздействий (например: предупреждение, раскрытие или расследование всех или отдельных видов преступлений; борьба с преступностью всеми или отдельными звеньями органов внутренних дел, на всей обслуживаемой территории или в масштабах отдельных территориальных единиц и т.д.). Без такого анализа немыслимы положительные результаты в деятельности органов внутренних дел, ибо, как правильно указывается в литературе, незнание объективной природы и свойств объектов воздействия подчас сводит на нет усилия по достижению в принципе вполне реальных и позитивных целей³.

В.И. Ленин указывал: "Чтобы действительно знать предмет, надо охватить, изучить все его стороны, все связи и "опосредования". Мы никогда не достигнем этого полностью, но требование всесторонности предостережет нас от ошибок и омертвления"⁴.

* Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Криминологические проблемы борьбы с преступностью. — К.: РИО КВШ МВД СССР, 1985. — С. 13-24.

¹ Важное значение анализа преступности особо подчеркнуто в Постановлении ЦК КПСС (1979 г.) "Об улучшении работы по охране правопорядка и усилении борьбы с правонарушениями". (См.: Коммунист, 1979. — № 4. — С. 6.)

² По мнению Г. А. Аванесова, преступность может быть представлена одним из объектов управления. Однако, управляющее воздействие на этот объект осуществляется не непосредственно, а опосредованно, через другой объект (выступающий в этом случае уже в качестве субъекта управления. — Прим. наше), которым являются органы, непосредственно осуществляющие борьбу с преступлениями (См.: Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление. — Горький, 1975. — С. 349).

³ См.: Туманов Г. А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. — М., 1972. — С. 33.

⁴ Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 42. — С. 290.

Из сказанного, в первую очередь, следует, что анализ преступности предполагает изучение не только ее общего статистического состояния (уровня, структуры и динамики), но и взаимосвязи с другими явлениями и процессами. Такая взаимосвязь, как обоснованно считают и другие авторы¹, образует в реальной действительности один системный объект, единую систему, представляющую с позиций управленческого подхода определенную внешнюю среду, которая служит для органов внутренних дел полем приложения управляющих воздействий в борьбе с преступностью и объективно предопределяет направленность, конкретные цели и задачи этого воздействия².

Для обозначения названной среды в специальной литературе и на практике наиболее часто употребляется термин "оперативная обстановка", понимаемая в общем виде в одних случаях как состояние преступности, окружающие географические, социально-экономические, демографические и иные явления, выступающие в значении условий, в которых выполняются задачи борьбы с преступностью; в других – как обстоятельства и факторы, воздействующие на состояние преступности, либо определяющие вероятность совершения преступлений; в третьих – как ситуация, являющаяся следствием действия определенных факторов, т. е. состояние преступности и пр.³

Нетрудно заметить, что приведенные представления об оперативной обстановке разноречивы. К тому же они не раскрывают с достаточной полнотой ее сущности и содержания. В связи с этим данный термин в литературе и на практике зачастую трактуется неоднозначно. Это порождает существенные ошибки в аналитической работе, проводимой, в частности, горрайорганами внутренних дел. Изучение практики показывает, что в этих органах анализ оперативной обстановки, как правило, ограничивается только изучением данных уголовной статистики с использованием при этом минимального количества статистических показателей. Такой анализ не может удовлетворить современных требований, предъявляемых к организации борьбы с преступностью, поскольку в нем упускаются из виду многие факторы, в значительной мере определяющие конечные результаты этой борьбы.

Сказанное, в свою очередь, влечет за собой просчеты в планировании работы горрайорганов внутренних дел, в расстановке их

¹ См.: О системном подходе к изучению сущности преступности / В кн.: *Вопр. борьбы с преступностью*. М., 1972, вып. 15. – С. 12.

² См.: Туманов Г. А. *Указ. соч.*, – С. 87.

³ См. об этом: Назаров П.Н., Бараненко Б.И. К вопросу о сущности и понятии оперативной обстановки / *Материалы итоговой научно-теоретической конференции*. Киев, ВШ МВД СССР, 1968. – С. 204-209.

оперативных и иных сил и средств, а также в обеспечении их взаимодействия, особенно применительно к сфере деятельности по предупреждению и раскрытию преступлений.

Выборочное изучение свыше 100 годовых планов работы горрайорганов внутренних дел УССР (за 1984 год) показало, что в большинстве случаев (54%) их вводные или аналитические разделы не содержали данных об анализе демографической характеристики обслуживаемой территории, распространенности преступности по отдельным территориальным единицам, интенсивности и структурном распределении отдельных разновидностей преступлений, факторах, влияющих на них, а также о конкретных результатах и недостатках в деятельности по их предупреждению – и раскрытию. В редких случаях давались характеристики: экономических особенностей обслуживаемой территории (22%); состава лиц, совершавших преступления (24%); эффективности расстановки и использования специальных (оперативных) сил и средств (16%). Примечательно, что отбор объектов, изучаемых при анализе, проводился зачастую вне органической связи с местными условиями обслуживаемой территории.

В итоге сформулированные по результатам анализа выводы в своем большинстве оказывались необоснованными, особенно с позиций криминологического подхода, а сами запланированные мероприятия – не увязанными с фактической оперативной обстановкой.

С учетом изложенного можно сделать вывод, что разработка единообразного научно обоснованного понятия оперативной обстановки, подробно и всесторонне раскрывающего ее сущность и содержание, представляет собой важную в теоретическом и прикладном значениях задачу.

Как уже отмечалось, оперативная обстановка, с позиций науки управления, представляет определенную среду, на которую воздействуют органы внутренних дел в сфере борьбы с преступностью. Предметное содержание этой среды является не однозначным, а зависит от направлений и уровней решаемых задач.

Известно, что деятельность органов внутренних дел в сфере предупреждения и раскрытия преступлений предусматривает осуществление определенного воздействия не только на уже совершившиеся факты преступлений, но и на способствующие им причины и условия.

Отсюда правомерно заключить, что оперативная обстановка применительно к указанной сфере деятельности выступает как объект управления, включающий совокупность факторов социальной

среды¹, оказывающих криминогенное либо антикриминогенное влияние на преступность, самой преступности как итогового результата взаимодействия названных факторов, а также факторов, связанных с эффективностью предупреждения и раскрытия преступлений ("специальный фактор")². Совокупность перечисленных компонентов и их комплексное изучение в условиях определенного места и времени объективно определяют характер, специфические цели и интенсивность внешних управляющих воздействий названных органов.

При таком понимании оперативной обстановки можно четко определить следующие ее основные элементы:

- преступность (состояние ее как совокупности преступлений и лиц, их совершивших, в условиях конкретного места и времени);
- факторы социально-экономического, демографического, социально-психологического, организационно-правового, нравственного и иного социально значимого характера, а также некоторые сопутствующие условия физической среды, оказывающие в определенном взаимодействии детерминирующее влияние на преступность³;

¹ Под социальной средой в рассматриваемом случае понимается реальное социальное окружение, охватывающее наряду с отдельными индивидами, группами, коллективами, социальными слоями, другими общностями, материальными и идеологическими отношениями также и некоторые стороны физической среды. Суть перечисленных элементов заключается в том, что они в совокупности воздействуют в той или иной мере на личность, определяя характер и формы поведения как отдельных личностей, так и различных, их общностей. Приведенную точку зрения разделяют и другие авторы. (См., в частности: Антонян Ю. М. Социальная среда и формирование личности преступника. – М., 1975. – С. 8-20.)

² Здесь мы разделяем точку зрения авторов, выделяющих факторы, связанные с результатами деятельности правоохранительных органов, в самостоятельную группу – "специальный фактор". (См. об этом: Силаев А. И. Организационные и правовые основы оперативных криминологических исследований. – В кн.: Организация и методика оперативных криминологических исследований. – М., 1982. – С. 7.) На наш взгляд, это положение имеет принципиальное значение для уяснения содержания управляемого объекта в сфере борьбы с преступностью, ибо дает основание отнести к нему не сами органы внутренних дел (они – субъект управления), а лишь только результаты их управляющего воздействия, которые, как раз, и выступают в роли позитивного либо негативного "специального фактора".

³ Криминологическая наука располагает достаточным теоретическим и эмпирическим материалом, подтверждающим влияние перечисленной группы факторов на преступность. См., например: Бабаев М.М. Миграция и некоторые вопросы криминологии / В кн.: Проблемы миграции населения и трудовых ресурсов. – М.1970; он же: Криминологическая оценка социально-экономических и демографических факторов / Сов. гос. и право, 1972. – № 6; Кудрявцев В.Н. Структура преступности и социальные изменения / Сов. гос. и право, 1971. – № 6; Антонян Ю.М. Социально-психологические последствия урбанизации и их влияние на преступность / Сов. гос. и право, 1975. – № 8; Тадевосян В.С. Демографическая политика и право / Сов. гос. и право, 1975. – № 8 и др.

- состояние и конкретные результаты деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений, как специальный фактор, оказывающий опосредованное влияние на уровень, структуру и динамику преступности.

Таким образом, множественность перечисленных элементов оперативной обстановки, их неразрывная системная взаимосвязь и качественная целостность (наличие во всей совокупности элементов таких качеств, которых нет у каждого из них в отдельности, а именно: свойств социальной детерминации и ее итоговых результатов в генезисе преступности) дают основание утверждать, что перед нами управляемый системный объект¹. Вместе с тем установление в данном системном образовании признаков социальной (социально-криминологической) обусловленности всех элементов и их объективной неразрывной взаимосвязи с социальной средой указывает на то, что это – социальная управляемая система.

Сформулированное нами суждение о понятии оперативной обстановки не всегда и не во всем совпадает с некоторыми иными ее трактовками. Однако отметим, что в нашем понимании она представлена объективно существующей, внешней по отношению к субъектам управления, управляемой социальной системой, сущность которой заключается в криминологическом содержании формирующих ее элементов, а не в механическом объединении в качестве таковых самых разнообразных по происхождению и характеру явлений и процессов.

В контексте вышеизложенного представляется целесообразным рассмотреть соотношение понятия оперативной обстановки с недавно вошедшим в обиход понятием криминологической обстановки.

В частности, А.И. Силаев отнес к элементам таковой состояние преступности, оцениваемое в связи с комплексом определяющих ее факторов, характеристику важнейших социальных процессов, а также состояние и деятельность социальных институтов, органов уголовной юстиции, оказывающих влияние на состояние правонарушений².

Развивая суждения о содержании данного понятия, автор приходит к заключению, что криминологическая обстановка – это системное образование, комплекс преступности, а также процессов, событий и

¹ См.: Садовский В.И. Методологические проблемы исследования объектов, представляющих собой системы. – В кн.: Социология в СССР. М., 1966, т. I. – С. 173.

² См.: Силаев А.И. Организационные и правовые основы оперативных криминологических исследований. – В кн.: Организация и методика оперативных криминологических исследований. М., ВНИИ МВД СССР, 1982. – С. 6-7.

обстоятельств, носящих криминогенный либо антикриминогенный характер¹.

Примечательно то, что А.И. Силаев и в определении оперативной обстановки называет почти все указанные выше элементы, подчеркивая, однако, что в этом случае преступность и влияющие на нее факторы следует рассматривать преимущественно с позиции непосредственного воздействия на них органами внутренних дел (выполнения ими задач по борьбе с преступностью), тогда как в криминологической обстановке – с позиций всего общества, как криминологический аспект его социально-экономического развития, иными словами, как степень достижения обществом (в том числе полномочными правоохранительными органами независимо от их ведомственной принадлежности) в данное время и в данных условиях неуклонного снижения, сокращения преступности².

Отсюда, как полагает А.И. Силаев, цели изучения криминологической и оперативной обстановки различны. Преступность в криминологической обстановке, по его мнению, должна расцениваться как результат воздействия криминогенных факторов с общесоциальных позиций, с единым оценочным критерием для всех правоохранительных органов. Цели изучения при этом должны соответствовать уровню стратегических задач по сокращению преступности. В оперативной же обстановке преступность выступает не только и не столько как этот результат, но, в первую очередь, как объект воздействия. Цели изучения здесь подчиняются решению тактических задач осуществляемой органами внутренних дел деятельности³.

Вышеизложенное позволяет сделать вывод, что различия в понимании криминологической и оперативной обстановки в рамках приведенных определений обнаруживаются лишь в объемах и оценке содержания данных явлений при рассмотрении их на разных управляющих уровнях*. Причем эти различия носят сугубо функциональный характер, поскольку речь здесь идет именно об объемах и оценке

¹ См.: Силаев А.И. Криминологическая обстановка: содержание, понятие. – В кн.: Проблемы криминологии и профилактики правонарушений. – М., ВНИИ МВД СССР, 1980. – С. 5-7.

² См.: Силаев А.И. Организационные и правовые основы оперативных криминологических исследований. – В кн.: Организация и методика оперативных криминологических исследований. М., ВНИИ МВД СССР, 1982. – С. 7.

³ См.: Силаев А.И. там же.

* Количество управляющих уровней зависит от разнообразия видов объединенной социальной деятельности. Главным условием такого объединения являются осознанные общие цели или одинаковые интересы, что и имеет определенное значение для совместных действий людей, входящих в разные общности.

содержания фактически одной и той же обстановки, т. е. управляемой системы, сущность которой при этом остается неизменной. Во всех случаях эта система выступает и детерминацией с ее конечным результатом (преступностью), и объектом управляющих воздействий (борьба с нею, преимущественно стратегического характера на общесоциальном уровне; стратегического и организационно-тактического – на уровне органов внутренних дел), в пределах, однако, их конкретных задач, специфических средств и методов.

Следовательно, только при таком уровне сравнении анализируемых понятий представляется возможным рассматривать оперативную обстановку в сфере деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений в качестве подсистемы по отношению к криминологической обстановке.

Заслуживает, на наш взгляд, внимания и рассмотрение понятия криминогенной ситуации, которую польский криминолог Ежи Бафия, а также некоторые советские ученые представляют как динамическую систему взаимодействующих факторов различного вида, направленную на совершение преступлений¹. Такой подход к изучению преступности вполне правомерен и оперирование данным понятием может быть оправдано, если преследуется цель познания механизма возникновения отдельных преступлений, но не порождения преступности. В этом смысле криминогенная ситуация может изучаться органами внутренних дел в значении части, элемента оперативной обстановки.

Итак, оперативная обстановка может рассматриваться как системное образование в сфере борьбы с преступностью. Ее изучение предполагает применение системного подхода, базирующегося на всеобщем марксистско-ленинском методе познания. Суть такого подхода заключается в том, что объекты анализа изучаются не изолированно, а в тесной взаимосвязи с другими объектами. Именно поэтому при определении содержания оперативной обстановки используется понятие "система" в его особом значении, т. е. как совокупности криминологически значимых элементов, существование или проявление которых взаимосвязано в силу достаточно определенных факторов.

Задачи системного анализа выходят за рамки эмпирического описания элементов оперативной обстановки. Здесь требуется определить их отношения, выделить наиболее устойчивые и поддающиеся

¹ См.: Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации. – М., 1983. – С. 78 и др.

ся реальной оценке причинно зависимые связи, существенно влияющие на свойства каждого из элементов оперативной обстановки в отдельности и вместе взятых, а следовательно, и на достижение целей управляющего воздействия. Только на такой основе можно определить способы изменения указанных свойств в нужном для общества направлении.

При этом, как правильно отмечается в литературе¹, специфика системного анализа определяется не усложнением его конкретных общенаучных и частнонаучных методов (они в известном смысле могут подвергаться упрощению), а принципами познания изучаемых объектов, стремлением к построению целостного представления о них.

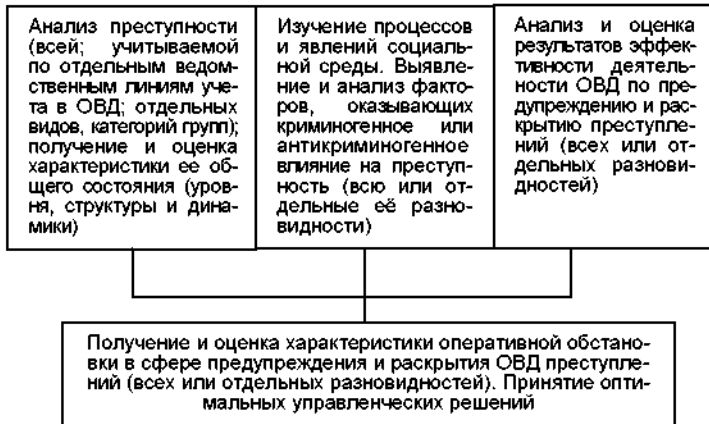
Особенно важно подчеркнуть, что системный подход как никакой другой позволяет органически соединить в исследовании социальных явлений анализ и синтез, что открывает широкие возможности движения познавательного процесса от общего к частному, и наоборот, применения при этом современных логико-математических методов, использования электронно-вычислительной техники и т. п.

С системным анализом тесно связан комплексный подход к изучению оперативной обстановки. Однако если в первом случае главным является взаимосвязанное рассмотрение всех ее элементов, то во втором – комплексное использование методов, законов, теоретических положений различных научных дисциплин, т. е. осуществляется междисциплинарное взаимодействие², что особенно важно для криминологической интерпретации и оценки изучаемых явлений.

Взаимосвязанное применение системного и комплексного подходов к изучению оперативной обстановки занимает центральное место в методологической основе ее анализа. Именно на этой основе базируются все частные методы указанного познавательного процесса. Уяснение понятия, содержания и методологической основы изучения оперативной обстановки как объекта воздействия органов внутренних дел в сфере предупреждения и раскрытия преступлений позволяет предложить следующую схему ее анализа:

¹ См.: Бלאуберг І.В., Садовський В.І., Юдин Э.Г. Системний підхід в сучасній науці. Проблеми методології системного дослідження М., 1970. – С. 16.

² См.: Першин В.Б., Подрядов А.Н. Комплексный подход в изучении преступности. Горький, 1976. – С. 15.

Приведенная схема дает лишь общее представление об анализе оперативной обстановки в сфере предупреждения и раскрытия преступлений, безотносительно пока что к их видам, категориям или группам (первичные, рецидивные, одиночные, групповые, против жизни и здоровья, имущественные, кражи, грабежи, разбои и т. д.), а также уровням управляющего воздействия органов внутренних дел.

В то же время, как уже отмечалось, оперативная обстановка характеризуется различными формами проявления, что требует определенной ее классификации. Основаниями для этого, в первую очередь, являются пространственная, временная и функциональная (по уровню управляющего воздействия) обусловленности, позволяющие в целях разработки дифференцированных мер борьбы с преступлениями выделить следующие разновидности:

- оперативная обстановка в республике, области, городе, районе и т.д.;
- стратегическая обстановка, охватывающая значительный временной период ретроспективного и прогностического анализа, а также перспективного управляющего воздействия;
- тактическая обстановка, включающая среднесрочные и краткосрочные периоды анализа и текущего организационно-тактического воздействия;
- оперативная обстановка по всем ведомственным линиям борьбы с преступностью и по отдельным из них (уголовный розыск, БХСС и др.).

Однако, помимо использованных выше оснований классификации, существенное значение принадлежит и криминологическим характеристикам. Известно, что преступность наделена различными видо-

выми структурами. В каждой из них лежат не только общие для всей преступности характеризующие черты, но и свои специфические особенности, которые влияют на практический выбор средств и методов обнаружения, предотвращения и раскрытия отдельных видов преступлений¹. По этим основаниям возможна и иная, дополнительная классификация оперативной обстановки, обусловленная сферами предупреждения и раскрытия конкретных видов, категорий или групп преступлений.

Таким образом, классификация оперативной обстановки обуславливает необходимость проведения на практике специальных по целям и содержанию видов ее анализа. Такой подход отвечает требованиям разработки и осуществления, в том числе с помощью научных поисков, дифференцированных мер борьбы с преступностью².

Предметное определение каждого возможного видового анализа оперативной обстановки, его целей, характера изучаемых объектов, содержания и объема необходимой информации, методик ее сбора, обработки и оценки, направленности выводов и принимаемых на их основе управленческих решений зависит, прежде всего, от всестороннего изучения структуры той или иной разновидности преступлений.

Так, результаты исследования проблемы предупреждения и раскрытия органами внутренних дел посягательств на государственное или общественное имущество, совершаемых организованными преступными группами, позволили получить обобщенную криминологическую модель организованной преступной группы, в том числе охватывающую особенности ее формирования, характеристику личности участников, типичных способов подготовки и совершения ими имущественных преступлений, состояния борьбы с ними³.

В дальнейшем это дало возможность подготовить практические предложения, направленные на совершенствование предупреждения и раскрытия этих преступлений органами внутренних дел, в том числе научно-методические рекомендации по проведению соответствующего видового анализа оперативной обстановки. Внедрение указанных рекомендаций в практику ряда органов внутренних дел УССР подтвердило их целесообразность.

¹ См.: Горяинов К.К. Общая характеристика преступлений. — М., ВНИИ МВД СССР, 1980. — Вып. I. — С. 64; Портнов И.П. Криминологическая характеристика обстоятельств совершения преступлений и ее значение в предупредительной деятельности органов внутренних дел. — В кн.: Проблемы борьбы с преступностью в курортных городах. — М., 1982. — С. 34.

² См. об этом: Связь науки и практики. — Советская милиция, 1985. — № 1. — С. 23.

³ Некоторые из указанных характеристик освещены в работе: Бараненко Б.И., Грачева В.И. Особенности личности участников устойчивых групп, совершающих посягательства на государственное или общественное имущество (кражи, грабежи и разбойные нападения). — В кн.: Проблемы изучения личности правонарушителя. — М., 1984. — С. 95-101.

С помощью методики видового анализа оперативной обстановки в некоторых УВД горисполкомов республики было глубоко изучено состояние борьбы с посягательствами на социалистическую собственность, совершаемыми организованными преступными группами, а также деятельность аппаратов уголовного розыска и взаимодействующих с ними служб по выявлению, разоблачению и разоблачению указанных групп. Это позволило применить дополнительные, более эффективные меры на данном направлении борьбы с преступностью.

Аналогичные методики видового анализа оперативной обстановки разрабатывались в Киевском филиале ВНИИ МВД СССР по проблемам предупреждения органами внутренних дел преступлений, совершаемых на почве семейно-бытовых отношений; краж, грабежей и разбойных нападений; краж из квартир и других видов преступлений.

Обобщение собранного исследовательского материала, а также апробирование результатов указанных разработок на практике позволяют предложить вниманию читателей единую типовую схему видового анализа оперативной обстановки применительно к сфере деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию отдельных видов преступлений. В общих чертах она охватывает изучение и оценку за сравнительно продолжительный период времени (наиболее приемлемый 2-3 года) следующих, данных:

- уровень, структура и динамика определенных видов преступлений;
- распределение их в масштабах обслуживаемых органами внутренних дел отдельных территориальных единиц;
- цели, мотивы, место, время, способы подготовки и совершения преступлений, приемы сокрытия их следов и реализация похищенного, особенности потерпевших, характер и размеры материального ущерба, а также другие обстоятельства;
- характерные признаки личности виновных лиц (социально-демографические, психологические, некоторые психо-физические, нравственные, уголовно-правовые и иные), в том числе относящиеся к периоду их допреступного поведения¹;
- факторы, способствующие изучаемым преступлениям, в том числе относящиеся к сфере социального контроля за отдельными категориями населения, выступающие в роли причин и условий, ведущих к совершению указанных преступлений. Из них: общесоциальные, т. е. причины и условия, детерминирующие преступность в целом, которые в своеобразном проявлении обуславливают и изучаемые преступления; специфические, в определенной мере связанные с общесоци-

¹ О криминологическом значении такого ретроспективного изучения личности преступника см.: Закалюк А. П. Проблемы социальной типологии личности правонарушителя и преступника. – В кн.: Проблемы изучения личности правонарушителя. – М., 1984. – С. 19.

альными, но преимущественно проявляющиеся в отдельных видах, категориях или группах преступлений, и непосредственные причины и условия, проявляющиеся на уровнях конкретных, из числа анализируемых, видов преступлений;

- состояние и эффективность их профилактики (общепрофилактические мероприятия, индивидуально-профилактические меры воздействия на изучаемых лиц), предотвращение и раскрытие преступлений, в том числе с помощью специальных оперативно-розыскных средств и методов.

Необходимо отметить, что главным в использовании видовых методик (и схем) анализа оперативной обстановки является их конкретизация, а также интерпретация результатов применительно к местным условиям.

Первостепенное значение здесь имеет правильный выбор анализируемого объекта (вида анализа). В конкретных условиях он зависит от ряда факторов (прежде всего, от уровня и интенсивности того или иного вида преступлений, криминогенной активности отдельных категорий лиц, состояния и эффективности борьбы с отдельными видами или группами преступлений и, конечно, от структурного уровня органа внутренних дел, призванного проводить тот или иной вид анализа). Последний фактор имеет, особое значение, так как в зависимости от него (сравнительная распространенность на обслуживаемой территории преступлений определенного вида и оптимальный объем их статистической совокупности, наличие ресурсов для проведения анализа и др.) определяются и объективные потребности в конкретном видовом анализе, и возможности его проведения, а, следовательно, и реальные уровни выполнения данной работы.

Кроме того, при оценке и интерпретации результатов видового анализа оперативной обстановки необходимо учитывать, что многие важные характеристики научно разработанных информационных криминологических моделей преступлений являются устойчивыми и не испытывают существенных изменений в пределах довольно значительных пространственных и временных границ, в связи с чем они могут использоваться в указанном анализе как бы в "чистом" виде.

В настоящей работе преследовалась цель: осветить лишь некоторые, наиболее важные теоретические положения, определяющие понятие, назначение и содержание видового анализа оперативной обстановки, методологические основы его проведения органами внутренних дел. Изложенное, по нашему мнению, может быть принято за основу для дальнейшего совершенствования информационно-аналитической работы в сфере предупреждения и раскрытия отдельных видов преступлений, а также научной разработки соответствующих прикладных методик.

1985 год

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР
ВСЕСОЮЗНЫЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ

Б.И. БАРАНЕНКО, В.И. ГРАЧЕВ

ОРГАНИЗОВАННЫЕ ПРЕСТУПНЫЕ ГРУППЫ
особенности формирования,
совершения преступлений и их предупреждение
(фрагменты из учебного пособия)

Бараненко Б.И., Грачев В.И.

Организованные преступные группы (особенности формирования, совершения преступлений и их предупреждение): Учебное пособие. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – 92 с.

В пособии рассматриваются особенности формирования организованных преступных групп, криминологические признаки личности их участников, наиболее часто используемые способы подготовки и совершения краж, грабежей и разбоев с целью завладения государственным либо общественным имуществом. Освещается состояние деятельности органов внутренних дел по предотвращению, пресечению и раскрытию указанных посягательств; предлагаются рекомендации по ее дальнейшему совершенствованию.

Работа рассчитана на руководителей органов внутренних дел, работников уголовного розыска, а также начальствующий и инспекторский состав других подразделений и служб МВД – УВД – ГОРОВД. Она может быть использована в процессе обучения слушателей и курсантов высших и средних специальных учебных заведений МВД СССР*.

* В настоящей открытой публикации содержится сокращенный вариант введения и первых трех глав учебного пособия "Организованные преступные группы". Постраничное размещение публикуемого текста не соответствует его первоначальному состоянию.

ВВЕДЕНИЕ

Повышение эффективности борьбы с групповой преступностью и, в первую очередь, ее предупреждение относятся к числу важнейших задач, вытекающих из оценки современного состояния борьбы с преступностью.

Групповая преступность характеризуется множеством признаков, которые в совокупности определяют не только общую модель группового преступного поведения, но и заметные отличия самих противоправных групп (например, по особенностям их формирования, количественному и возрастному составу, степени организованности и сплоченности, объектам и способам преступного посягательства и т. д.). Криминологическая и в определенной мере криминалистическая значимость указанных признаков обуславливает практическую необходимость их выявления, глубокого изучения и разработки на данной основе наиболее эффективных дифференцированных мер борьбы с групповой преступностью.

Существующая уголовная статистика, учитывающая число раскрытых групповых преступлений, к сожалению, не фиксирует многих их признаков, позволяющих классифицировать преступные группы. В результате проводимый органами внутренних дел анализ состояния борьбы с групповой преступностью, планирование и практическое осуществление предупредительных, в том числе оперативных мероприятий оказываются весьма ограниченными по своему содержанию.

В настоящее время еще не изданы ведомственные нормативные акты, полно и всеобъемлюще регулирующие вопросы борьбы с групповой преступностью. Отсутствуют пока что и необходимые в этом отношении научно-практические рекомендации. Анализ литературных источников показывает, что только немногие из них содержат сведения, характеризующие с криминологических позиций групповые преступления. Их авторы, главным образом, останавливаются на рассмотрении проблемы групповой преступности в целом, не уделяя достаточно внимания ее особенностям, обусловленным разнообразиями групп и спецификой совершаемых ими преступных посягательств (см., например: Групповая преступность. – М., ВНИИ МВД СССР, 1974; Рыбаков В. И. Некоторые особенности психологии преступных групп. – Херсон, 1975 и др.).

Одним из важных слагаемых в борьбе с групповой преступностью является предупреждение преступлений, совершаемых организованными группами, которые в значительной мере осложняют оперативную обстановку не только в отдельных районах, но и в целом по стране.

Между тем, до сегодняшнего дня углубленные криминологические исследования данной проблемы не проводились. Выработанные в рамках института соучастия уголовно-правовые критерии понятия организованной группы, служащие главным образом для квалификации совершенного ею преступления и определения наказания, являются недостаточно четкими, их применение в предупредительной деятельности органов внутренних дел представляется весьма ограниченным. Поэтому при решении задач предупреждения групповых преступных посягательств необходимо, по-видимому, сочетание уголовно-правового и криминологического подходов к оценке организованных преступных групп и, кроме того, принятие во внимание положений, выработанных психологической наукой.

С учетом вышеизложенного Киевским филиалом ВНИИ МВД СССР в период 1981 – 1983 годов было проведено исследование по теме: "Предупреждение посягательств на государственное и общественное имущество (краж, грабежей и разбойных нападений), совершаемых организованными группами". В ходе исследования, кроме изучения вопросов чисто предупредительного характера, были затронуты и отдельные аспекты, касающиеся раскрытия указанных преступлений.

Анализ собранных материалов позволил выявить ряд специфических признаков, характеризующих особенности формирования организованных групп, личность их участников, тактику совершаемых ими преступлений. Проведенное исследование подтвердило необходимость учета указанных признаков как тесно взаимосвязанных с оперативно-розыскной деятельностью органов внутренних дел, ее средствами и методами. На практике эта взаимосвязь, к сожалению, почти не учитывается, что отрицательно влияет на конечные результаты предупреждения и раскрытия групповых преступлений. Изученные материалы помогли также вскрыть существенные недостатки в оперативной работе уголовного розыска, проанализировать их причины и разработать соответствующие рекомендации по их устранению.

Задачей настоящего пособия является определение криминологического содержания понятия организованной преступной группы (выяснение имеющих практическое значение особенностей ее формирования; признаков личности ее участников; способов подготовки и непосредственного совершения указанными группами краж, грабежей и разбойных нападений с целью завладения государственным или общественным имуществом).

Кроме того, в работе освещено состояние деятельности органов внутренних дел по предотвращению, пресечению и раскрытию исследованных посягательств, предлагаются конкретные рекомендации, направленные на ее дальнейшее совершенствование.

Глава I

ФОРМИРОВАНИЕ (ОБРАЗОВАНИЕ) ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПНЫХ ГРУПП

В правовом смысле рассмотрение преступных групп – это анализ одной из наиболее спорных в теории уголовного права проблем – проблемы соучастия. Мы не будем участвовать в дискуссии по данному вопросу, а попробуем привлечь внимание читателя к криминологическим и социально-психологическим признакам, характеризующим организованные преступные группы, знание которых может помочь выявлять такие группы, прогнозировать их поведение и, наконец, предупреждать подготавливаемые и раскрывать совершенные ими преступления.

Термин "организованная группа" введен в обиход законодателем (ст. 41 УК УССР, ст. 39 УК РСФСР и соответствующие статьи УК других союзных республик). В этих нормах указано, что совершение организованной группой преступления является обстоятельством,отягчающим ответственность. Однако, содержание данного термина не раскрыто, не определено оно и в юридической литературе, что затрудняет его единообразное понимание.

Отсюда возникает сложность и в разделении групп на организованные и неорганизованные. Для того, чтобы обозначить границы между ними, обратимся к социальной психологии. Этой наукой установлено, что любая группа лиц, если она в силу соглашения между ними для достижения общей цели выполнила какие-либо действия (в частности, совершила преступление по предварительному сговору), обладает определенными элементами организации, т. е. в той или иной степени является организованной (см., например: Платонов К.К. Общие проблемы групп и коллективов / Коллектив и личность. – М., 1975. – С. 10).

Степень организованности любой преступной группы, как показало исследование, зависит от значимости, стоящей перед ней цели и сложности ее достижения. Иными словами, для совершения простых, не требующих тщательной подготовки и не сулящих значительной материальной выгоды преступлений организованные группы не создаются.

Такой подход к пониманию термина "организованная группа" позволил выделить из общего массива всех групп, совершавших кражи, грабежи или разбойные нападения с целью завладения государственным либо общественным имуществом, именно те, которые были организованными, и определить признаки, свойственные каждой из них.

Все они характеризовались: умыслом на совершение хищений в крупных либо особо крупных размерах; специальными мерами, принимаемыми инициатором создания группы; наличием лидера универсального типа (в социальной психологии к "универсальным" относят лидеров, проявляющих главенствующую роль не только в период выполнения задач, для решения которых образовалась группа, но и в иное время); предварительной подготовкой к совершению преступления; согласованностью действий в период осуществления последней и непосредственного совершения преступления, а также сплоченностью и устойчивостью (при анализе контрольного массива неорганизованных преступных групп удалось выявить лишь наличие отдельных из названных признаков).

Рассмотрим каждый из перечисленных признаков в контексте анализа преступной деятельности организованных групп.

Существование любой группы начинается с момента ее возникновения. Организованные группы образуются двумя способами. Это обуславливает их неоднородность и позволяет выделить два вида. К первому относятся специально сформированные для одного, нескольких или неопределенного количества хищений группы лиц, достигшие к моменту совершения первого из них высокой степени организованности. Таких групп в общем массиве организованных оказалось две трети (заметим, что инициаторами создания групп данного вида не обязательно являются лица, в прошлом судимые).

Ко второму виду следует отнести преступные группы, ставшие организованными не сразу, а после совершения одного или нескольких преступлений, за которые их участники уголовной ответственности не понесли. Первичное объединение в группу для некоторых участников в таких случаях могло быть и внезапным, ситуативным, а умысел первоначально мог быть и не направлен на хищение в крупных размерах.

В ходе преступных действий в группе выдвигался лидер и начинался процесс ее интеграции. Безнаказанное совершение преступления порождало у участников стремление к продолжению преступной деятельности, причем с целью обращения в свою пользу более значительных материальных ценностей или крупных денежных сумм. Стремясь к достижению таких целей, группа начинала искать объекты для последующих хищений, продумывать способы подготовки и совершения преступлений, а выдвинутый ею лидер – планировать, организовывать и координировать действия участников. Это еще более интегрировало группу, делало ее сплоченной и устойчивой. Иными

словами, каждое усложнение задач, решаемых группой, способствовало повышению степени ее организованности. Так, группы второго вида постепенно перерастали в организованные. По данным исследования каждая третья группа относилась ко второму виду.

Прежде чем перейти к непосредственному рассмотрению особенностей формирования организованных групп, отметим еще два обстоятельства. Во-первых, процесс перерастания преступных групп в организованные юридической наукой еще не изучен в такой мере, чтобы выяснить все обуславливающие и способствующие его развитию обстоятельства. Установлены только некоторые из них. В частности, проведенное исследование свидетельствует, что этот процесс является результатом безнаказанности за ранее совершенные группой преступления и одновременно следствием возрастающего стремления всех или хотя бы некоторых ее участников к более крупной наживе. В развитии данного процесса определяющую роль играют личные качества члена группы, проявившего инициативу в постановке более значимой преступной цели и выработке мер, организующих совместные действия ее участников. Во-вторых, формированию любой организованной группы предшествовало возникновение преступного умысла у лица, которое и начинало проявлять инициативу по ее созданию. Примечательно, что до образования группы, как первого, так и второго вида, конкретизация умысла на совершение преступления у таких лиц бывает разной.

Одни инициаторы уже заранее знают, с какого объекта и примерно, каким способом можно будет совершить хищение. Наиболее часто они загодя намечают кассу какого-либо предприятия или учреждения, сберегательную кассу или магазин. Обычно еще до создания группы они изучают будущее место преступления, в общем виде планируют преступные действия и определяют количество лиц, необходимых для совершения преступления.

У других умысел менее конкретен. Они только намечают будущую преступную направленность или специализацию группы и конкретный объект для совершения преступления до ее формирования не определяют. Среди инициаторов этого типа распространены лица, намеревающиеся неоднократно совершать кражи из неохраемых объектов, расположенных в сельской или пригородной местности. Большинство из них ориентируют группу на кражи из магазинов, некоторые – из сберкасс, отдельные – из церквей.

Умысел у третьих инициаторов был сформирован в самом общем виде. До создания организованной группы они не знали, где, что и каким способом будут похищать. У них определилась лишь корыст-

ная цель, а пути ее реализации они намеревались разработать позже с членами группы. Этот тип инициаторов встречается значительно реже двух других. Он зафиксирован среди лиц, отбывавших наказание в ИТУ и там же формировавших группу для совершения преступлений после освобождения, а также в числе участников неорганизованных групп. В последнем случае такие лица принимают меры к преобразованию неорганизованной группы в организованную.

Оба вида организованных групп значительно различаются между собой контингентом участников. Обусловлены эти отличия главным образом особенностями формирования групп одного и другого видов, кругом общения и степенью конкретизации умысла инициаторов их создания.

Группы первого вида, т. е. изначально организованные, формируются в результате целенаправленного подбора участников, проводимого инициатором создания группы, в каждом втором случае за много дней, а то и за несколько месяцев до совершения первого преступления. Часто основой вовлечения в группу того или иного лица являются достаточно широкая осведомленность о нем инициатора и доверительные отношения между ними. По данным исследования, в составе 40% групп этого вида все или некоторые участники находились в отношениях родства, свойства (под свойством понимают родство не по крови, а по браку, т. е. отношения между родственниками одного супруга и другим супругом или отношения между родственниками обоих супругов. – Авт.) либо кумовства. В числе участников 20% групп были сослуживцы или соученики по институту; 23% – друзья с детства. Остальные группы состояли только из лиц, которые знали друг друга в связи с иными обстоятельствами, чаще всего в результате совместного антиобщественного времяпрепровождения, не повлекшего за собой уголовной ответственности. В группах, состоявших из 3-х и более участников, наблюдались различные сочетания названных признаков.

Группы второго вида, т. е. переросшие в организованные, как правило, специально не формировались. Они образовывались в процессе общения знакомых, а иногда и малознакомых лиц, в основном (73%) в пределах не более трех дней до момента совершения первого преступления. Включение в их состав тех или иных лиц зачастую не являлось следствием специального подбора, а были результатом стечения различных обстоятельств. Фактор доверия между участниками и осведомленность друг о друге в момент первоначального вступления в преступный сговор такого значения, как в группах перво-

го вида, здесь не имели. Среди этих групп не выявлено таких, которые хотя бы частично состояли из сослуживцев, соучеников по институту. Только в немногих из них (8%) все или некоторые участники дружили с детства и лишь в 14% групп входили родственники, кумовья или свояки. Зато половина групп состояла только из лиц, которые более или менее регулярно общались на почве антиобщественного времяпрепровождения и, в основном, жили недалеко друг от друга.

Итак, организованные группы обоих видов формируются из лиц, входящих в круг общения инициаторов их создания. Однако, если для первого вида типичен достаточно требовательный подход к подбору участников, как правило, основанный не на простом личном знакомстве, а на достаточно полном знании конкретного лица, доверительных отношениях с ним, то для второго вида этот круг зачастую ограничен лицами, совместно потребляющими спиртное, соседями, просто знакомыми. Поэтому в период от начала создания до окончания, по крайней мере, первого преступления группы второго вида по анализируемым признакам, практически, ничем не отличаются от неорганизованных.

Изучение контингента лиц, вошедших в преступные группы одного и другого видов, показывает, хотя и значимые, но наиболее общие признаки, частично характеризующие истоки и степень их доверительных отношений. Так, примерно каждый второй участник одного и другого видов организованных преступных групп был в прошлом судим. Причем существенных отличий между указанными видами групп по таким признакам ранее судимых участников, как количество их прежних судимостей, виды совершенных в прошлом преступлений, в том числе в соучастии или в одиночку, не оказалось. Не обнаружено существенных отличий и в удельном весе групп, в составе которых находился, хотя бы один судимый участник. Около 75% изначально организованных и переросших групп включали в свой состав, хотя бы одно такое лицо. Примечательно и то, что некоторые группы, среди участников которых не было судимых, специально не включали в свой состав таких лиц, полагая, что они могут привлечь внимание работников органов внутренних дел.

Некоторые отличия были установлены только после анализа данных, характеризующих основу знакомства друг с другом ранее судимых лиц до их вхождения в группу. Оказалось, что среди тех групп первого вида, в которые входило не менее двух ранее судимых, каждая третья имела в своем составе участников, в прошлом вместе отбывавших уголовное наказание. Одни из них объединились в группу

еще в ИТУ или в местах отбывания наказания, находящихся под надзором спецкомендатур; другие – после освобождения. Психологическими предпосылками для объединения указанных лиц были доверительные отношения между ними, возникшие в специфических условиях совместного отбывания наказания. Несомненно, также и то, что совместное отбывание наказания позволило будущим участникам взаимно убедиться в наличии у каждого из них определенных, важных, с точки зрения преступников, личных качеств.

На фоне вышеприведенного, только в каждой десятой группе, переросшей в организованную, и имевшей в своем составе не менее двух судимых лиц, были участники, ранее вместе отбывавшие уголовное наказание. Причем в общем массиве членов групп второго вида доля ранее судимых лиц невелика.

В контрольном массиве неорганизованных групп доля имевших в своем составе участников, ранее вместе отбывавших уголовное наказание, также оказалась незначительной. Для них более типичным было иметь в своем составе лиц ранее вместе совершавших преступления. Указанные группы, если в них входило не менее двух судимых в большинстве случаев (87%) состояли из бывших "подельников".

Признак уклонения от общественно полезного труда имел существенное значение при вовлечении того или иного лица в группу первого вида. Инициаторы их создания, а впоследствии их лидеры при подборе участников учитывали, что неработающий нуждается в средствах к существованию и, что весьма важно при широком, особенно межрегиональном (в масштабах республики или страны), диапазоне действия группы, не связан обязанностью в строго определенное время пребывать на рабочем месте. В итоге каждая четвертая организованная группа первого вида состояла только из неработающих лиц, и почти две трети их имели в своем составе, по меньшей мере, одно такое лицо.

Среди групп второго вида каждая шестая состояла из неработающих. Они создавались, как правило, в период антиобщественного времяпрепровождения их будущих участников, в том числе и неработающих. Первоначальный преступный сговор нередко возникал у них под влиянием алкоголя или стремления к приобретению спиртных напитков.

Подбор членов изначально организованных групп из ближайшего окружения инициаторов их создания зачастую не в полной мере способствовал выполнению тех задач, которые ставила перед собой преступная группа. Поэтому будущих участников нередко искали и среди малознакомых лиц, обладавших необходимыми качествами,

навыками, знаниями. Конечно, доверительные отношения здесь тоже имели существенное значение, но не всегда определяющее.

В некоторых случаях, пытаясь заполучить нужного участника, группы в той или иной мере шли на рассекречивание своих преступных целей перед малознакомым человеком. Наибольший интерес для группы представляли те лица, у которых были в личном пользовании автотранспортные средства; имевшие возможность бесконтрольно использовать закрепленную за ними служебную автомашину или хотя бы умеющие управлять ею. В последнем случае предполагалось совершение преступлений с использованием угнанного транспорта. Цель обеспечения группы автомототранспортными средствами понятна: облегчить подготовку и совершение преступлений, увеличить диапазон преступных действий, усложнить раскрытие совершаемых преступлений, т. е. повысить безопасность участников.

Некоторые инициаторы создания группы, планировавшие вскрытие сейфов, искали лиц, владевших навыками работы с аппаратурой, режущей металл, а например, намеревавшиеся совершать кражи из магазинов зачастую стремились вовлечь в группу лиц, знакомых с принципами работы охранной сигнализации.

Группы, переросшие в организованные, в период своего образования поиск "специалистов" не вели. Вместе с тем каждая пятая из них уже к моменту совершения первого преступления имела в своем составе, хотя бы одно такое лицо, чаще всего водителя. Здесь в большинстве случаев "специалистом" оказывался сам инициатор создания группы.

Для сравнения отметим, что в контрольном массиве групп, которые после совершения одного – двух преступлений были разоблачены, так и не ставши организованными, удельный вес имевших в своем составе "специалистов" не превышал 4%. Это были шоферы.

Процесс образования организованных групп преимущественно протекал вне мест, связанных с отбытием уголовного наказания. Вместе с тем исследование показало, что каждая десятая из них полностью или частично все же формировалась в таких местах. Причем половина из таких групп после освобождения ее участников доукомплектовывалась на свободе.

В какой-то мере на составе участников групп сказывалось и место их формирования. Так, три четверти групп состояли из лиц, постоянно проживавших по месту своей прописки. В дельные группы (3-4%) входили только участники, не имевшие определенного места жительства. Они перемещались по стране и надолго нигде не задерживались.

Их члены зачастую не только ночевали в гостиницах, но и проживали в них по несколько дней. В составе остальных (21-22%) групп, хотя бы один участник, нарушая паспортные правила, проживал без прописки в том же населенном пункте, где и другие члены.

Рассматривая специфику формирования организованных групп, мы в основном показали внешнюю ее сторону – способы образования и механизм первоначального их комплектования.

Теперь попробуем раскрыть некоторые внутренние процессы, происходящие в группах. Прежде всего, это лидерство, под которым в социальной психологии принято понимать процесс организации и управления группой. Его осуществляет лидер, т.е. член группы, который, как пишет Б. Д. Парыгин, спонтанно выдвигается на роль неофициального руководителя в условиях определенной, специфической и, как правило, достаточно значимой ситуации, чтобы обеспечить организацию совместной, коллективной деятельности людей для наиболее полного и успешного достижения общей цели (см.: Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. – М., 1971. – С. 302 – 303). Аналогична роль лидера и в преступной группе. Он управляет ею, организуя участников на достижение преступной цели, т. е., в юридическом смысле, он выступает как организатор преступления.

В период формирования групп большинство инициаторов их создания становились лидерами. Иногда лидер выдвигался из числа лиц, вовлеченных в группу инициатором. Эта особенность наблюдалась только в некоторых группах, сформировавшихся в местах лишения свободы. В таких случаях инициатор умышленно предлагал принять участие в преступлении лицу, которое, как он надеялся, могло на себя взять функцию окончательного формирования группы, а в дальнейшем организацию подготовки и совершения преступления.

В отдельных группах, состоявших из четырех и более участников, просматривалась лидирующая роль не одного, а двух лиц. В этих группах существовала определенная иерархия между лидерами: один был главным, а другой занимал промежуточное положение между ним и любым другим членом.

В динамике лидерства, под которой в социальной психологии понимают всевозможные изменения, связанные как с содержанием (статусом, типами), так и с масштабом лидерства, также наблюдались отличия между лидерами разных видов организованных групп. Организованные группы первого вида возглавляли "универсальные" лидеры. Группами второго вида, до того как они переросли в организованные, чаще всего руководили лидеры ситуативного плана. Их ведущая роль ограничивалась временем совершения преступления.

Впоследствии, когда эти группы начинали перерастать в организованные, большинство лидеров трансформировались в "универсальных". Такое изменение статуса или даже смена лидера, с одной стороны, зависели от того, насколько участники сознавали свою принадлежность к группе вне преступной деятельности, т. е. в период между совершением преступлений, а с другой – от авторитета самого лидера, степени проявления им тех качеств, которые обусловили его выдвижение. В социальной психологии к таким качествам относят инициативность, навыки организаторской деятельности и некоторые другие, подчеркивая их совокупное действие.

Для лидера преступной группы свойственны все эти качества, но, кроме того, обязательна и антиобщественная направленность личности. Проведенное исследование показало, что личности лидера организованной преступной группы нередко присущи и некоторые специфические качества. Несомненно, они действуют не изолированно, а в различных сочетаниях друг с другом, в совокупности с качествами, свойственными любому лидеру. Эти качества мы определили методом сравнения, сопоставляя по тем или иным признакам лидеров и остальных участников организованных преступных групп.

Оказалось, что среди лидеров нет женщин. В то же время в числе остальных участников каждое двенадцатое лицо – женщина, в большинстве случаев сожительница лидера. Кстати, в неорганизованных группах лидеры женского пола встречаются. Их доля составляет 4%.

Несмотря то, что удельный вес судимых среди лидеров не очень отличается от аналогичного показателя, характеризующего других участников (54% против 40%), существенны качественные различия между ними. Так, среди судимых лидеров в пять раз больше, чем среди остальных участников, доля тех, кто до создания группы был осужден три и более раза; почти в два раза – ранее совершивших преступления, аналогичные совершенным в изученной нами группе, и также в два раза – тех, кто и в прошлом действовал в составе преступных групп. Для группы важен не сам факт наличия у лидера судимости и даже не их количество, а особенности прошлого преступного опыта, иными словами, "специальные знания", которые можно использовать для достижения групповых преступных целей.

Естественно, лидерство неразрывно связано с принятием решений и их осуществлением. Наиболее полное представление о процессе принятия решений и их реализации можно получить при анализе всех действий группы по приготовлению и совершению преступле-

ний. Попытка такого анализа предпринята во второй главе. Здесь же рассматриваются только те решения лидеров, которые направлены на укрепление группы и повышение ее преступных возможностей.

Прежде всего, это доукомплектование групп. Оно проводилось в двух основных направлениях. Первое – продолжение поиска "специалистов". Даже изначально организованные группы, более половины из которых уже к совершению первого преступления имели в своем составе таких лиц, не приостанавливали его. Более того, некоторые лидеры расширяли круг лиц, необходимых группе. Если ранее они искали "специалистов" одного какого-то профиля, то теперь – другого, а то и двух сразу. Отдельные лидеры стали проявлять интерес к вовлечению участников, физические данные которых или умение владеть приемами защиты и нападения позволяли использовать их при охране группы в период совершения преступлений. В итоге, к последнему преступлению уже примерно 75% групп первого вида имели в своем составе тех или иных "специалистов".

Перерастая в организованные и став таковыми, группы второго вида тоже активно принимали меры по вовлечению в свой состав шоферов, владельцев личного транспорта, газо-электросварщиков и иных лиц, обладавших знаниями или навыками, которые можно было использовать для совершения хищений. Итогом такой деятельности явилось то, что к последнему преступлению каждая третья группа этого вида имела в своем составе "специалистов". Иными словами, доля таких групп увеличилась почти вдвое.

Второе направление было связано с количественным изменением состава. Многие лидеры "групп-двоек" после одного-двух преступлений убеждались в недостаточной эффективности группы из-за ее малочисленности и начинали принимать меры по вовлечению новых участников. Так, если при совершении первого преступления примерно 60% групп одного и другого видов состояли из 2-х человек, то к последнему – удельный вес групп такой численности уменьшился более, чем в три раза. Соответственно увеличилась доля групп, состоящих из 3-4 членов.

Вместе с тем следует заметить, что некоторые лидеры "групп-двоек" не проявляли заинтересованности в увеличении числа участников. Во всех подобных случаях преступная квалификация участников и техническая оснащенность группы находились на таком уровне, что позволяло достигать групповых целей без увеличения состава. Можно полагать, что на это решение также оказывало влияние стремление членов групп без особой на то необходимости не увели-

чивать количества претендентов на долю от похищенного и желание не вовлекать новых лиц из соображений конспирации.

Кроме того, исследованием установлено, что иногда вовлечение в группу того или иного лица не было обусловлено ее интересами, а явилось следствием личных расчетов лидера. В частности, один из лидеров вовлек в группу своего брата, чтобы таким образом уменьшить остальным участникам долю от похищенного; другой включил в состав группы своего друга, недавно освободившегося из мест лишения свободы, желая таким способом, помочь последнему избавиться от материальных затруднений.

В результате пополнения организованных групп каждая вторая из них между совершением первого и последнего преступления увеличила свой состав, по меньшей мере, на одного участника. Естественно, увеличение состава более свойственно для групп второго вида, поскольку они создаются без учета качественной и количественной потребности в лицах, необходимы для совершения хищений в крупных или особо крупных размерах.

Таким образом, вследствие доукомплектования организованные группы одного и другого видов к моменту совершения последнего преступления состояли: 19% и двух; 41% – трех; 21% – четырех; 19% – из пяти и большего количества участников.

Для сравнения отметим, что процесс пополнения новыми лицами почти не присущ неорганизованным преступным группам. Так, из общего числа изученных групп только каждая двадцать пятая из них после совершения первого преступления включила в свой состав еще одного участника. В этих случаях проявлялись признаки более высокой организованности – группы увеличивали число своих участников специально с целью облегчения совершения преступлений.

Образование организованных групп неразрывно связано также с развитием групповой сплоченности. Она означает, что состав группы интегрирован так, что все ее участники в наибольшей мере разделяют цели групповой преступной деятельности и те ценности, которые связаны с нею (см.: Андреева Г. М. Социальная психология. – М., 1980. – С. 269 – 270). В социальной психологии подчеркивается, что сплочение группы происходит только на основе все большего включения ее участников в совместную деятельность. Иными словами, сплоченность участников организованных преступных групп развивается в процессе совершенствования организационной подготовки и механизмов совершения преступлений.

Глава II**ПОДГОТОВКА И СОВЕРШЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

Все организованные группы уделяли большое внимание подготовке намеченного хищения. Первоначальный план подготовительных действий в той или иной мере вырабатывался инициатором формирования группы еще до момента ее образования. Подробности его разработки, как правило, соответствовали степени конкретизации умысла у этого лица: чем более конкретным был умысел, тем более детальным был и первичный план. Реализация плана чаще всего начиналась с изучения места будущего преступления или действий по созданию группы.

В процессе и после формирования группы планы дополнялись, уточнялись, а иногда и разрабатывались заново. Такие изменения производились по результатам оценки сведений, полученных при изучении мест будущего преступления, вследствие включения в группу нужного ей "специалиста" либо безуспешности попыток вовлечь такое лицо, выполнения иных запланированных действий и т.п. При этом учитывалось мнение всех или некоторых участников группы, но окончательное решение о любых коррективах в ранее намеченном плане принимал лидер.

Объем и сложность планируемых действий зависели от ряда объективных и субъективных факторов. К первым следует отнести: сумму денег или стоимость ценностей; намеченных для хищения; особенности места будущего преступления или объекта, где предполагалось его совершение (техническое укрепление, наличие охранной сигнализации, отдаленность от местожительства участников и т. д.); возможность вмешательства в ход преступных действий охраны либо иных лиц; ко вторым – значение, придаваемое всеми членами группы достижению поставленной цели; организаторские способности лидера и жизненный, в том числе преступный опыт всех участников.

При анализе действий организованных групп по подготовке хищений привлекают внимание две особенности. Во-первых, большинство групп проводят весьма сложную, зачастую трудоемкую и нередко длительную подготовку каждого преступления, что требует от лидера распределения конкретных обязанностей между всеми участниками, координирования их действий. Во-вторых, группы стремятся не выполнять действий, на первый взгляд необходимых, но без которых можно обойтись, т. е. пытаются достичь максимального эффекта при минимальных затратах сил и средств.

Первая особенность частично уже освещалась ранее, когда речь шла о поиске и вовлечении в группу "специалистов", а также о доведении ее численного состава до количества, оптимального для совершения преступления.

Однако, лидеру не всегда удавалось включить в группу нового участника, тем более, нужного "специалиста". Иногда он не желал этого делать умышленно, например, из соображений конспирации. В подобных случаях лидеры стремились как-то компенсировать отсутствие недостающего лица. Для этого, в частности, применялось обучение членов группы навыкам, необходимым для совершения преступления. Так, члены двух изученных групп в своих квартирах, сараях или гаражах самостоятельно учились работать с аппаратурой, режущей металл. В названных и многих других группах большое внимание уделялось выяснению и изучению принципов работы охранной сигнализации, установлению причин, препятствующих ее срабатыванию, и возможностей отключения.

Другим способом обучения члена группы было поступление его на учебу и официальное приобретение необходимой специальности. Такой метод был применен, например, в одной группе, один из участников которой поступил на курсы газосварщиков и приобрел там знания, которые в дальнейшем использовались им при вскрытии сейфов аппаратурой, режущей металл.

Элементом подготовки намеченного хищения нередко было совершение иного преступления. Наиболее часто – это кражи металло-режущей аппаратуры либо ее частей, похищение огнестрельного оружия, угон автотранспортных средств. Заметим, что среди организованных групп, встречались такие, которые для совершения хищений регулярно пользовались угнанным транспортом.

Вторая особенность проявлялась в том, что лидеры организованных групп стремились уменьшить количество подготовительных действий, иногда сводя их к минимуму за счет выявления и использования объективных обстоятельств, облегчающих совершение преступления. Например, лидер одной группы учитывал то обстоятельство, что магазины, расположенные в сельской местности, оснащены противопожарным инвентарем (ломами, баграми, топорами и т.д.), и поэтому инструментами для взлома эта группа не запасалась. С собой преступники брали только плоскогубцы, кусачки или другие приспособления для обесточивания сигнализации.

В ином случае лидер группы, планируя кражу из кассы колхоза, которая переросла в разбойное нападение, отказался от приобретения и перевозки гвоздодеров, ломиков или иных инструментов, необ-

ходимых для взлома сейфа, так как учел, что невдалеке от объекта нападения располагалась ремонтная мастерская, где было предостаточно любых инструментов, пригодных для вскрытия металлического ящика.

Организованные группы использовали и иные обстоятельства, облегчавшие совершение преступления и сокращавшие количество подготовительных к ним действий.

Наиболее сложную и нередко длительную подготовку проводили группы, намеревавшиеся совершить хищение денег из кассы предприятия, организации или учреждения. Их участники выявляли объект, в кассе которого могла храниться значительная сумма денег, изучали охранную сигнализацию кассового помещения, искали пути проникновения в него в обход сигнализации или способы отключения последней, устанавливали день выдачи зарплаты и определяли время начала кражи либо разбойного нападения, предусматривали меры, исключающие вмешательство охраны или иных граждан.

Большое значение эти группы придавали своему техническому оснащению, особенно обеспечению инструментами или приспособлениями для вскрытия сейфов. В основном такие группы похищали предназначенную для резания металла аппаратуру либо ее части, из которых монтировали действующее устройство. Они чаще других вовлекали в свой состав сварщиков или иных лиц, владевших навыками работы с такой аппаратурой, либо обязывали своих участников приобретать необходимые знания. Члены групп, которые не пользовались названной аппаратурой, либо покупали пригодные для взлома инструменты в магазинах, либо самостоятельно изготавливали их на производстве, либо заказывали знакомым.

В состав названных групп зачастую входили водители, лица, знающие принципы работы охранной сигнализации, а также участники, физические данные которых позволяли осуществлять охрану той части группы, задачей которой было непосредственное завладение ценностями или деньгами.

Столь же сложной, хотя зачастую и не такой длительной (сокращалось время на поиск объекта, выпадало установление дня получения денег из банка и некоторые другие подготовительные действия), была подготовка групп к хищению денежных сумм из сберкасс, расположенных в городах. В тех случаях, когда планировалось разбойное нападение, организованные группы существенное внимание уделяли обеспечению его внезапности и быстроте ухода с места преступления. Иногда они заранее предусматривали путь, по которому следует уходить каждому участнику, определяли место и время их встречи в последующем.

Все группы, похищавшие деньги из сберегательных касс, равно как и из касс предприятий, тщательно и, как правило, долго изучали место будущего преступления, выявляли обстоятельства, которые могли препятствовать непосредственному совершению преступления, находили пути их преодоления. Так, например, одна из групп могла похитить деньги из кассы автотранспортного предприятия только в том случае, если ей удастся решить, по меньшей мере, две основные задачи. Во-первых, проникнуть в кассовое помещение, не вызвав срабатывания сигнализации, выведенной на пульт охраны предприятия; во-вторых, вскрыть сейф достаточно сложной конструкции. О том, как решалась вторая задача, мы рассказывали в предыдущей главе. А первую, несмотря на всю ее сложность, преступники решили следующим образом. При разведке места будущего преступления, они установили, что сейф и одна из стен кассового помещения, отгораживавшая его от спецчасти, не заблокированы охранной сигнализацией. Комната же спецчасти блокировалась только со стороны коридора, а соседствующая с ней бухгалтерия вовсе не была оборудована сигнализацией. Поэтому путь проникновения в хранилище преступники осуществили так: вскрыли дверь бухгалтерии, проломили стену, отделявшую ее от спецчасти, а затем и стену кассового помещения. По заключению специалистов вневедомственной охраны, это был единственный возможный способ проникнуть в кассовое помещение, не вызвав при этом срабатывания сигнализации.

Не менее тщательно готовилась к совершению преступления группа, намеревавшаяся завладеть деньгами, которые транспортировались из банка на предприятия кассирами или иными должностными лицами. Преступники тщательно изучали маршруты перевозки денег и прилегающую к ним территорию, определяли время и место нападения, заранее намечали путь отхода с места преступления, как правило, обеспечивая себя автотранспортом. На некоторых участников в этих группах возлагались обязанности по охране непосредственных исполнителей преступления. Как показало исследование, эта группа иногда прибегала к услугам наводчиков. В целом же для организованных групп, похищавших государственное или общественное имущество, обращение к помощи посредников не являлось характерным (менее 2% совершенных ими преступлений¹, хотя каждое такое хищение было совершенным в крупных или особо крупных размерах. Примечательно, что информация, полученная от наводчиков, не ис-

¹ Организованные группы, нападающие на квартиры граждан, пользуются услугами наводчиков значительно чаще.

ключала тщательного изучения группой будущего места преступления. Отметим и то, что наводчика могли не знать все члены организованной группы, нередко проживал он не в том населенном пункте, где с его помощью было совершено хищение, и не в том, где жила группа.

Группы, вскрывавшие сейфы в магазинах и на объектах общественного питания, подготовку проводили по более упрощенной схеме. Аппаратуру, режущую металл, они приобретали редко. Для вскрытия сейфов чаще приготавливали ломки, гвоздодеры, ножовки, монтировки и иные инструменты, применяемые при взломе запоров, отжиме дверей и выбивании окон. Кроме того, они пользовались кусачками или плоскогубцами, с помощью которых обесточивали автономную сигнализацию. В такие группы большинство лидеров стремились вовлекать не резчиков металла, а водителей и лиц, знавших принципы работы охранной сигнализации. Эти группы не только вскрывали сейфы, но и похищали товары. Для хищений они выбирали такие торговые объекты, которые либо вообще в ночное время не охранялись, либо блокировались автономной сигнализацией. Преступники легко выводили ее из строя до момента срабатывания или сразу же после него даже, если оно и не было ветхим. Для групп, которые к этому готовились и имели необходимые инструменты, это особой сложности не представляло.

Рассматриваемые группы, хотя и ориентировались в основном на кражи из торговых предприятий, но совершали их и из других объектов. Например, одна группа вскрывала сейфы также в сберкассах и почтовых отделениях, расположенных в сельской местности. Подготовка, проводимая ею, включала: приобретение набора слесарных инструментов, необходимых для взлома замков, пролома дверей и вскрытия металлических ящиков; приготовление перчаток и спецодежды, а также кражу мотоцикла. Группа не всегда намечала конкретный объект для совершения кражи и изучала его заранее. В основном ее участники предварительно определяли район своих действий, а ночью ездили по селам искали "подходящие" магазины. Обнаружив их, обесточивали охранную сигнализацию, а иногда отключали ее сразу же после срабатывания, затем похищали ценности и уезжали. В итоге они совершили более 30 таких преступлений.

Аналогично готовились к осуществлению преступных действий группы, совершавшие кражи из торговых объектов, но не практиковавшие при этом вскрытие сейфов. Те из них, которые специализировались на кражах в сельских и пригородных местностях, особенно, если группы располагали транспортными средствами, совершали преступления более часто, нежели другие. Нередко только за одну

ночь они взламывали до 4-х торговых объектов, иногда совершали кражи в течение 2 ночей подряд или с интервалом через одну ночь.

Итак, на подготовку преступлений организованные группы затрачивали много времени. В частности, к своему первому преступлению 56% изученных групп готовились до трех суток; 16% – до тридцати суток; 11% – до шести и 4% – свыше шести месяцев. Время, в течение которого подготавливались остальные группы (13%), установить не удалось.

Обращает внимание существенность отличий в подготовке к совершению преступлений сразу организованных и переросших групп. Для анализа мы выделили девять наиболее значимых или распространенных подготовительных действий (их сочетаний):

- приобретение оружия;
- оснащение группы инструментами, приспособлениями или аппаратурой, необходимыми для совершения преступлений;
- приготовление перчаток;
- изготовление масок или иных предметов, изменяющих либо скрывающих внешность;
- проведение разведки будущего места преступления;
- поиск наводчика;
- полное или частичное распределение ролей до прибытия на место совершения преступления;
- приобретение для совершения хищения личного или угнанного транспорта;
- приготовление для применения на месте преступления средств, препятствующих работе служебно-розыскных собак.

Сопоставление по указанным выше признакам групп одного и другого видов показало, что для сразу организованных групп характерна более тщательная подготовка, нежели для переросших. Так, на одну группу первого вида в среднем приходится 5, а второго – 3,5 действия. Менее 6-ти таких действий выполняли 37% групп, сразу организованных, и только 18% – переросших групп. В этой связи заметим, что в среднем на одну неорганизованную преступную группу приходится всего лишь полтора подготовительных действия, причем каждая четвертая из них совершает преступления без подготовки и учета обстоятельств, облегчающих преступные действия¹.

¹ Эти, а также ранее описанные отличия между организованными и иными преступными группами ставят под сомнение целесообразность рассмотрения в учебных пособиях групповой преступности без вычленения и раздельного криминологического анализа разной степени организованности преступных групп.

Предварительная подготовка к преступлению свидетельствует не только об организованности, но и об устойчивости организованных групп. Надо сказать, что под устойчивыми практически работники органов внутренних дел обычно понимают группы, совершившие несколько преступлений, отождествляя в некоторой мере понятия "устойчивость" и "неоднократность". Однако, в словаре русского языка слово "устойчивый" определяется не через количественные, а качественные признаки: "не поддающийся, не подверженный изменениям и колебаниям, стойкий, твердый"¹. Поэтому логично заключить, что устойчивость – это внутреннее психологическое состояние организованной группы, свидетельствующее о стойкости совместных преступных намерений и действий ее участников. Внешне указанный признак может проявляться в различных формах: в совершении ряда преступлений, тщательной или длительной подготовке даже одного преступления, противодействии попыткам, направленным на разобщение группы, и т. д.

Теперь рассмотрим действия организованных групп при непосредственном совершении хищений и некоторые обстоятельства, характеризующие эти преступления. Так, в ходе исследования выяснилось, что 89% всех посягательств на государственное или общественное имущество составляли кражи на предприятиях промышленности, торговли, общественного питания, из колхозов, совхозов, сберкасс и почтовых отделений; 7% – завладения ценностями на этих же объектах, но путем грабежа либо разбоя, в том числе в период транспортировки денег должностными лицами; 4% – кражи из церквей, общественных организаций, а также иных объектов, не вошедших в перечень, приведенный выше.

Каждое второе преступление организованные группы совершали в составе двух участников; каждое третье – трех; каждое восьмое – четырех; а остальные – пяти и более. Для сравнения отметим, что неорганизованные группы, состоящие из двух участников, совершили 2/3 от всего массива их преступлений и не обнаружено ни одного преступления, совершенного такими группами в составе пяти и более человек. Если не учитывать отдельные исключения, то можно утверждать, что во всех преступлениях, совершенных организованными группами, участвуют все входящие в них лица.

Большинство преступлений (64%) организованные группы начинали совершать сразу после прибытия к его месту; остальные – по истечении от одного до девяти, а однажды – до 24-х часов. В этот пе-

¹ См.: Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1960, с. 82

риод члены групп в каждом втором случае в основном находились около места преступления; в каждом третьем – вдали от него, но в том же населенном пункте (ходили по улицах, сидели в ресторане, кафе, находились на чьей-либо квартире и т. д.), в каждом седьмом – за пределами населенного пункта. Разрыв во времени между прибытием группы и началом преступления был обусловлен различными причинами. Группы могли ожидать удобный момент или заранее обусловленное время начала преступления, изучать объект, уточнять характеризующие его детали, распределять роли участников либо выполнять другие предварительные действия.

Все члены групп к месту преступления, как правило, прибывали вместе. Исключения были единичны и имели место, главным образом, когда намечалось совершение кражи из кассы, находившейся в охраняемом сторожем административном здании промышленного предприятия. Речь идет о случаях, когда при подготовке преступления один из членов группы вечером прятался в здании, а ночью, в заранее назначенное время открывал его и впускал остальных участников.

Почти, все преступления (92%), за исключением нападений на должностных лиц, перевозивших деньги, сберкассы и иные объекты в их рабочее время, организованные группы начинали в период от 22-х до 4-х часов. Каждое второе преступление они совершали в течение 30 минут; каждое третье – одного часа; остальные – в пределах 2-3-х, а иногда и 4-х часов. Естественно, больше всего времени группы затрачивали в тех случаях, когда взламывали (вскрывали) сей или пытались это сделать.

Среди организованных групп, группы, совершившие 2 и более хищений, как правило, специализировались на однотипных преступлениях. Наиболее распространенной оказалась направленность на кражи из магазинов. Некоторые организованные группы совершали кражи только из касс предприятий, другие – из церквей, третьи – из сберкасс. Вместе с тем более половины групп (56%) четкой преступной специализации не имели, причем, помимо посягательств на государственное и общественное имущество, почти все они совершали и иные преступления, чаще всего, завладевая личным имуществом граждан.

Все организованные преступные группы в процессе подготовки преступления намечали пути и способы его осуществления. Фактически, происходило постепенное преобразование планов подготовки в планы непосредственного совершения хищений. Их конкретизация была различной. Например, большинство групп, специализировавшихся на кражах из магазинов, расположенных в сельской либо при-

городной местности, разрабатывали план в самом общем виде. Он был как бы "типовым", т. е. предусматривающим действия, выполнение которых было необходимо при совершении каждой последующей кражи. По прибытии на место преступления план уточнялся: определялись пути и способы выведения из строя охранной сигнализации, проникновения в помещение, конкретные обязанности каждого участника.

После совершения нескольких однотипных краж накопленный опыт позволял участникам этих групп на месте преступления координировать свои действия без предварительного их согласования – каждый делал то, что считал нужным и умел лучше других. Можно отметить, что для указанных групп в большей мере, чем для остальных, характерно совершение преступлений одним и тем же способом.

Группы, похищавшие товары из магазинов, расположенных в больших и средних городах, заранее разрабатывали подробный план каждого преступления, уделяя большое внимание скорости его совершения. Их лидеры не только намечали магазин для совершения кражи, но зачастую определяли и наименование похищаемых товаров, добиваясь, таким образом, исключительной быстроты преступных действий. Так, план преступных действий одной группы предусматривал следующее: выявление магазина, в котором имелось значительное количество дамских пальто с дорогими меховыми воротниками, и определение возможности проникновения в него; угон легкой автомашины, но не в том городе, где была намечена кража, а в ином; выезд в ночное время на этом транспорте к ранее намеченному магазину; выбивание витринного стекла в окне; проникновение в торговый зал и погрузка в автомобиль заранее намеченных пальто. На все непосредственные преступные действия отводилось всего несколько минут.

В обязанности одного из участников этой группы входили угон автотранспорта, перевозка группы и похищенного. Два других участника проникали в магазин и грузили краденое. Группа действовала настолько быстро, совершая кражи из магазинов, блокированных сигнализацией, выведенной на пульт вневедомственной охраны, что работники милиции, приезжая на место преступления, преступников уже не заставали.

Наиболее детально предусматривали свои действия группы, намеревавшиеся совершить кражу из кассы, в которой, как они полагали, хранилась крупная сумма денег, а также нападение на инкассаторов либо на иных лиц, транспортировавших большие ценности. Подчеркнем такую закономерность: чем тщательнее группа проводила

подготовку к преступлению, тем детальнее она разрабатывала план его совершения.

Вот один из примеров разработки плана кражи денег из кассы специализированной подвижной механизированной колонны (СПМК-570). После поступления в кассу зарплаты, около 0 часов, один из членов группы на машине должен прибыть к месту хищения, имея при себе 2 лома-гвоздодера, аппарат для резания металла, резиновые перчатки, маски, оружие (нож булаву), электрофонарь и пластину, специально изготовленную для деблокирования сигнализации. Поставить машину в заранее определенное место, где она не должна привлекать внимание.

По прибытии остальных членов группы: взломать решетку выходящего во двор окна СПМК; отключить подачу электроэнергии в здание, отжать дверь, ведущую в кассовое помещение; при помощи пластины отключить сигнализацию; используя газорезущий аппарат лом-гвоздодер, вскрыть сейф; силами одного участника (он вооружался ломом) обеспечить охрану остальных членов группы; после хищения на машине разъехаться по домам, разделив преступную добычу.

Самым сложным оказалось отключение сигнализации, блокировавшей дверь кассового помещения. В поисках решения этой задачи преступники заранее выяснили, что сигнал "Тревога" выведен на электролампочку, закрепленную со стороны улицы на стене дома. Каждые 18-20 минут по этой улице проезжал наряд вневедомственной охраны. Убедившись в том, что сигнальная лампочка горит, наряд следовал дальше. Если бы лампочка не горела, члены наряда должны были бы осмотреть охраняемый объект, установить причину срабатывания сигнала "Тревога" и принять необходимые меры.

Выяснив все это, преступники, установив заранее место нахождения электрощита, сразу же после проезда наряда милиции отключили подачу электроэнергии для всего дома, после чего в считанные минуты отжали дверь, ведущую в кассовое помещение и перекрыли пластиной в ее торце выдвигавшуюся кнопку, вызывавшую срабатывание охранной сигнализации. Затем подача электричества была возобновлена, но тревожная лампочка уже не погасала. Преступление было совершено. Из сейфа похищено около 16 тыс. руб. На всю подготовку кражи преступники затратили почти 2 месяца.

Надо отметить, что, планируя преступления, организованные группы всегда заранее определяли, как они проникнут внутрь объекта, заблокированного охранной сигнализацией. Так, в ходе исследования выяснилось, что проникновение в такие помещения осуществлялось в 64% случаев вслед за отключением (обесточиванием) авто-

номной сигнализации; в 5% – после или во время подачи сигнала "Тревога" и отключения его в последующем; в 23% – вообще, без отключения сигнализации ни до, ни после проникновения. В остальных (8%) случаях группы проникали в помещение, не вызвав подачу сигнала, выведенного на контрольный пульт.

Необходимым моментом планирования большинства хищений было определение способа передвижения группы и транспортирования орудий преступления к месту его совершения и обратно. Группы, имевшие в своем составе водителей, на преступления выезжали только на транспорте; те же, среди участников которых таких лиц не было, широко пользовались такси, другим общественным транспортом. Известен даже случай, когда группа, отправляясь совершить кражу, купила велосипеды для каждого участника преступления, на них въехала в село, а после совершения хищения из кассы совхоза на них же вернулась в город, где и бросила их.

Нередко группы, направляясь к месту преступления, последовательно пользовались несколькими видами транспорта либо весь путь (часть его) преодолевали пешком. В среднем к каждому третьему месту преступления группы приходили; к каждому второму приезжали на личном транспорте либо государственном, но находящемся в их ведении, или на угнанном; а к остальным – на общественном либо нанятом транспорте.

Заметим еще и то, что группы, угонявшие автомашины, нередко после преступления оставляли их где-нибудь во дворе или в ином месте, рассчитывая, что к ним не будет привлечено внимание работников милиции, а через несколько дней вновь использовали их для совершения хищения. Если же группа похищала мотоцикл, то она, как правило, им пользовалась длительное время, нередко до самого разоблачения.

Группы, прибывавшие к месту преступления на государственном, но находящемся в ведении участников или угнанном транспорте, на нем же и возвращались домой. Группы же, не имевшие транспортных средств, совершавшие преступления в городах, где они и проживали, уходили с места преступления пешком, реже уезжали на такси или на иной, случайно остановленной машине.

Иначе поступали группы, которые, не имея транспортных средств, совершали преступления в сельской местности, т. е. вдали от места проживания своих участников. Как правило, они не могли уехать ночью (маршрутные автобусы уже не ходили, а попутный автотранспорт останавливался редко). Поэтому такие группы выходили из населенного пункта пешком и где-нибудь в поле, в скирде соломы или в лесу жда-

ли утра (зачастую жгли костры, распивали похищенные спиртные напитки), а примерно в 5-7 часов утра уезжали домой на общественном транспорте.

Ряд групп предусматривали оказание сопротивления лицам, которые могут попытаться пресечь совершение преступления. В этих целях почти каждая вторая изученная группа (42%) была вооружена огнестрельным или холодным оружием, в том числе одна из них – боевыми гранатами. Следует также учитывать и то, что участники всех групп, находясь на месте преступления, имели при себе ломы, монтировки или иные металлические предметы, которые также можно было использовать как оружие.

Предусматривая обеспечение своей безопасности при совершении нападений, с целью завладения крупными денежными суммами и краж из касс промышленных предприятий, большинство групп численностью три, и более участников, распределяли обязанности своих членов так, что одни непосредственно совершали преступление, а другие их охраняли. Обычно в качестве "охранников" выступали одни и те же лица. Тех, кто непосредственно совершал преступления, чаще охранял один член группы; иногда два, очень редко их было трое. У "охранников" могло быть различное оружие: обрезы, пистолеты, ножи, кастеты, металлические предметы в форме булавы, лома и т. д.

Перед "охранниками" всегда ставились две задачи. Первая – подать сигнал об опасности. Вторая была двухвариантная. Чаще она предписывала "охраннику" не пропустить каких бы то ни было лиц к месту непосредственного совершения преступления до ухода всей группы. В этом случае лидеры групп допускали возможность ухода, не забирая похищенного. Однако, были группы, которые такую возможность исключали и тогда они обязывали "охранников" применять оружие против любых лиц, которые могли помешать совершению преступления.

Группы, совершавшие кражи из объектов торговли в городах, зачастую поручали одному из своих членов, нередко женщине, не охрану, а наблюдение за территорией, прилегавшей к месту преступления, и обязывали в случае необходимости подать сигнал об опасности. Совершая аналогичные преступления в сельской местности, к этой мере предосторожности группы почти не прибегали. Наличие охраны или лица, ведущего наблюдение, равно, как и их отсутствие, не исключало вооруженности участников непосредственного совершения преступления, готовности оказать сопротивление.

Организованные преступные группы или каждый их участник самостоятельно, обычно заранее, определяли, где после совершения

преступления они будут ночевать. В 70% случаев это были квартиры членов группы; в 20% – квартиры их друзей или сожителей. В остальных случаях преступники ночевали у родственников, в гостиницах, в квартирах, снятых заранее специально для отдыха после совершения преступления, и в иных местах, в том числе вне населенных пунктов.

Организованные группы не придерживались какого то единого принципа при распределении похищенного. Одни группы делили краденое поровну между всеми участниками преступления; другие – с учетом роли каждого члена в подготовке и непосредственном совершении преступных действий. В остальных группах лидеры распределяли добычу по своему усмотрению, оставляя себе значительно больше украденного, чем получал любой другой член группы. Их доля от похищенных ценностей во многом зависела от отношений с лидером.

Изучением уголовных дел и оперативных материалов, пожалуй, наименее полно был раскрыт вопрос о путях сбыта похищенного. Лишь в немногих делах содержались сведения, причем только о лицах, еще не установленных, приобретавших у преступников краденое. В то же время все похищенные продукты питания и спиртные напитки группы не продавали, а в основном совместно потребляли, либо иногда делили между участниками.

Промышленные товары с места преступления группы в большинстве случаев забирали домой, в гараж или на дачу кого-то из своих членов. Реже их прятали где-либо в овраге, в лесу, заброшенном сарае или в другом месте, где, по мнению преступников, их не должны были искать следственные органы. Характерно, что часть похищенных промтоваров, включая, телевизоры, радиоприемники, магнитофоны, часы и другие номерные вещи, многие участники групп не продавали и не прятали, а оставляли для своего личного пользования, а иногда дарили своим родственникам и сожителям.

Свою долю от похищенного не все участники организованных групп тратили на пьянство, женщин и т. д. Многие из них краденые деньги использовали на содержание семьи, приобретение различных ценностей, имущества. Установлены случаи, когда преступники покупали автотранспортные средства, домостроения, длительное время хранили деньги в сберкассе. Можно отметить, что в каждой группе ее участники в основном примерно одинаково подходили к расходованию похищенных денег. Одни все или почти все деньги расходовали на развлечения; другие, как правило, приобретали материальные ценности, занимались накоплением.

Длительность действия организованных преступных групп была различной. Условно период их существования можно определить как время между созданием преступного сообщества и днем совершения им последнего преступления. По нашим данным, в среднем одна такая группа действовала в течение 9 месяцев.

Рассматривая механизм формирования организованных преступных групп, подготовку и совершение ими преступлений, мы, главным образом, акцентировали внимание на таких характеризующих их признаках, знание и учет которых позволит органам внутренних дел совершенствовать деятельность по борьбе с организованной групповой преступностью.

Глава III

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПО ВЫЯВЛЕНИЮ ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПНЫХ ГРУПП, ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ И РАСКРЫТИЮ СОВЕРШАЕМЫХ ИМИ ПОСЯГАТЕЛЬСТВ НА ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЛИ ОБЩЕСТВЕННОЕ ИМУЩЕСТВО

Все искусство управления и политики, учил В.И. Ленин, состоит в том, чтобы своевременно учесть и знать, где сосредоточить свои главные силы и внимание¹. Думается, что это известное ленинское положение имеет прямое отношение и к деятельности органов внутренних дел по борьбе с групповой преступностью. Сегодня как никогда ранее становится актуальной конкретизация направлений и целей этой деятельности в зависимости от состояния и изменений оперативной обстановки².

Необходимость такой конкретизации обусловлена, прежде всего, тем, что средства и методы обнаружения, предупреждения и раскрытия любых преступлений испытывают на себе, с одной стороны, влияние специфики их форм и методов, свойств, присущих личности преступников, условий, используемых для осуществления преступных

¹ См.: Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 40. – С. 85.

² Здесь, главным образом, следует выделять уровень, структуру и динамику преступности (в целом и по отдельным видам), а также состояние (результаты) деятельности органов внутренних дел по ее предупреждению.

замыслов, а с другой, – факторов относящихся к самой деятельности органов внутренних дел¹.

Рассматривая с указанных позиции проблему выявления организованных преступных групп, предупреждения и раскрытия совершаемых ими преступлений, следует отметить, что в этом случае общие оперативно-служебные цели органов внутренних дел сужаются за счет их уточнения и конкретизации до уровня частных задач. Все содержание работы здесь должно строиться с учетом признаков организованных групп, их участников и совершаемых ими деяний.

Практика свидетельствует, что в тех случаях, когда названная работа проводится на основе глубокого знания оперативной обстановки, комплексного использования всевозможных сил и средств органов внутренних дел, особенно квалифицированного агентурного аппарата, а также когда налажено деловое взаимодействие между работниками уголовного розыска и оперативных частей ИТУ, то, как правило, удается достичь желаемых результатов. Однако такие примеры пока очень редки. В последние годы динамика групповой преступности характеризуется неблагоприятными изменениями. Организованные преступные группы выявляются и разоблачаются еще недостаточно активно, зачастую после продолжительного времени их преступной деятельности.

Результаты проведенного исследования приводят к выводу о том, что одной из главных причин указанных недостатков является, прежде всего, неполное и недостаточно эффективное использование органами внутренних дел в борьбе с групповой преступностью оперативно-розыскных сил и средств. Названные средства и методы обнаружения организованных групп использовались органами внутренних дел не комплексно, а разрозненно и отвечали главным образом целям раскрытия преступлений, а не их предупреждения.

В результате почти все изученные группы или их отдельные участники выявлялись на стадии активной противоправной деятельности, в том числе около 90% – лишь после совершения целой серии преступных посягательств. Всего 1,7% групп были установлены в момент их формирования. А между тем, как показали материалы исследования, эта первоначальная стадия весьма характерна для организованных преступных сообществ. На подбор организатором необходимых участников, установление с ними близких контактов, определение преступных целей, выработку планов их осуществления и т.д.

¹ См.: Горяинов К.К., Общая характеристика преступлений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. – С. 64.

затрачивается обычно значительное время. Если учесть это обстоятельство, а также то, что изученные группы в основном создавались из числа лиц, имевших постоянное место жительства, зачастую в прошлом судимых, не занятых общественно полезным трудом, отрицательно характеризовавшихся по месту жительства и работы, то логично сделать вывод о возможности их своевременного выявления при надлежащей организации оперативно-розыскной работы¹.

Из сказанного выше следует, что обнаружение организованных преступных групп на начальной стадии их существования должно стать одной из первоочередных задач органов внутренних дел в предупреждении групповой преступности. Центральное место в данном процессе, наряду с использованием различных иных сил и средств, необходимо отводить целенаправленному разведывательному поиску. При этом очень важно правильно определиться в среде и физической обстановке, в условиях, которых будет вестись этот поиск.

Прежде всего, особое внимание следует обратить на личностные особенности участников организованных групп. По материалам исследования установлено, что среди указанных лиц в основном преобладают молодые мужчины, в возрасте от 18 до 30 лет, имеющие среднее образование, холостяки, с ярко выраженной антисоциальной установкой (ранее судимые, уклоняющиеся от общественно полезного труда, злоупотребляющие спиртными напитками, увлекающиеся наркотиками, совершающие правонарушения и иные антиобщественные проступки и т. д.), обладающие специфическими профессиональными навыками (вождение автотранспорта, умение обращаться с металлорежущей аппаратурой, знание систем охранной сигнализации и т. п.). Значение этих особенностей, как явствует из предшествующих глав, проявлялось в течение всего периода существования групп.

Не менее важно учитывать и другие признаки, присущие самим группам (формирование на основе прежних знакомств, родственных отношений, совместного пребывания в местах лишения свободы, совершения в прошлом преступлений в составе одних групп; вооруженность и предварительная техническая оснащенность; сплоченность и устойчивость и др.).

Указанные выше признаки (свойства) составляют как бы внешнюю характеристику механизма создания и существования организованных групп. В совокупности они обретают роль отличительных черт,

¹ Обстоятельства, характеризующие стадию формирования организованных преступных групп, свидетельствуют о том, что противоправные действия последних, в частности имущественной направленности, вполне поддаются раннему обнаружению, предотвращению и пресечению. См.: Горяинов К. – Указ. соч. – С. 64 – 65.

которые, на наш взгляд, должны приниматься во внимание при выявлении и разложении таких групп.

Конкретную оперативно-поисковую работу при этом следует проводить среди лиц: ранее судимых за преступления, совершенные в составе организованных групп; осужденных за преступления, совершенные в составе таких групп, к условным мерам наказания либо условно освобожденных из мест лишения свободы, где они отбывали наказание за такие преступления; отбывающих наказание в местах лишения свободы или состоящих на учете в спецкомендатурах, в связи с преступлениями, совершенными в составе организованных групп; находящихся в ЛТП на принудительном лечении по поводу алкоголизма и наркомании, в случаях совершения ими до этого указанных преступлений; в отношении которых имеются сведения, дающие основание подозревать в формировании преступных групп.

Соответствующая информация в указанных целях может быть получена в результате:

- использования оперативно-справочных и автоматизированных учетов органов внутренних дел;
- изучения дел оперативной разработки, учетно-наблюдательных дел на отдельные категории лиц, материалов уголовных дел, первичной негласной информации, в том числе поступающей из различных оперативных подразделений;
- анализа гласных и негласных материалов об оперативной обстановке в местах наиболее вероятного формирования преступных групп и пребывания там их участников (рестораны, кафе, закусочные, гостиницы, мотели, пляжи, подочные, водные и водно-спасательные станции, парки, скверы, отдельные улицы, проспекты, дворы и т. п.);
- проведения разведывательных опросов граждан о фактах, имеющих значение для обнаружения групп и их преступных действий;
- применения методов личного сыска по установлению лиц, формирующихся в преступные группы и др.

Естественно, предлагаемый перечень в основном лишь ориентирует и далеко не исчерпывает всех возможных вариантов отыскания путей выявления организованных преступных групп. За основу здесь должна приниматься конкретная целенаправленная практическая деятельность, глубокий анализ и оперативный поиск в условиях складывающейся на местах оперативной обстановки. Способствовать этому поиску в значительной мере может знание помещенных в предшествующих двух главах настоящего пособия данных, характеризующих особенности формирования организованных групп и совершения ими преступных посягательств.

Вернемся, например, к дифференциации двух видов групп на сразу организованные и переросшие в таковые из неорганизованных. Обратим при этом внимание на то, что первому виду свойственна более высокая степень доверительных отношений между участниками группы; все признаки, указывающие на организованный характер, в ней закрепляются еще на начальной стадии формирования; преступные действия участников более замаскированы, внешних антиобщественных проявлений в их поведении, как правило, не наблюдается.

Логично заключить, что выявлять такие группы труднее по сравнению с группами, возникающими первоначально не на реальной преступной, а на иной, более проявляющейся вовне антиобщественной основе (совместное потребление алкогольных напитков или принятие наркотиков, посещение притонов, совершение мелких правонарушений и т.п.), либо постепенно перерастающими в организованные из спонтанно образующихся преступных формирований. Несомненно, указанные обстоятельства должны учитываться в оперативно-розыскной работе.

Так, в частности, выявление организованных групп второго вида, по нашему мнению, может быть успешным за счет своевременного установления и оценки явно отклоняющегося поведения участников тех или иных антиобщественных группировок. Причем на ранней стадии их формирования, до приобретения элементов устойчивости и сплоченности, в них можно сравнительно легко внедрить негласных работников оперативных подразделений или привлечь к негласному сотрудничеству кого-нибудь из числа самих участников групп. А это, в свою очередь, создаст необходимые условия для наблюдения за последующим поведением данного преступного сообщества и принятия – соответствующих мер реагирования.

Думается, что оперативная работа уголовного розыска в этих случаях должна носить преимущественно предупредительный характер.

Более развернутой и углубленной она становится при выявлении групп первого вида, когда приходится иметь дело с уже созданными, высокоорганизованными и реально действующими преступными формированиями. Конечной целью здесь выступает чаще всего разоблачение таких групп и привлечение их участников к уголовной ответственности.

В этих случаях при проведении первоначальных оперативно-розыскных мер главное внимание необходимо сосредоточить на всестороннем изучении внешне не проявляющих себя с антиобщественной стороны группировок, но представляющих по каким-либо основаниям оперативный интерес. Например, группирование отдельных лиц

вокруг ранее судимого человека, в особенности совершавшего в прошлом групповые преступления; пребывание в составе группировки лица, ранее угонявшего автотранспорт; наличие первичной негласной информации о намерениях отдельных лиц сформировать преступную группу; группирование вокруг них различных людей; сплочение отдельных лиц, ранее отбывавших уголовное наказание в одних и тех же ИТУ или спецкомендатурах; восстановление связи между "подельниками" по прежним групповым преступлениям; неестественное материальное благополучие неработающих лиц, входящих в определенные группировки и т. п.

При этом нужно отметить, что дальнейшая проверка должна стать более углубленной при выявлении таких, чаще всего не сильно завуалированных фактов, как наличие в указанных группировках лиц, работающих с металлорежущей аппаратурой либо умеющих обращаться с ней; электриков, а равно других специалистов, разбирающихся в принципах устройства и подключения охранной сигнализации; владельцев автотранспорта либо работающих на нем водителей; использование его в групповых интересах, в том числе в ночное время, паркование государственных автомашин по месту жительства шоферов и т. д.

Понятно, что достаточная полнота сведений и объективность выводов о противоправной характеристике участников преступных групп первого вида могут быть обеспечены при наличии достоверной агентурной информации и комплексного использования всех иных оперативно-розыскных источников.

На наш взгляд, указанные меры были бы полезны при выявлении организованной преступной (первый вид) группы Федун, действовавшей почти полгода в Тернопольской области и совершившей с использованием угнанного автотранспорта 24 кражи из сельских магазинов. Лидер группы Федун в прошлом имел 4 судимости (преимущественно за угоны автотранспорта и совершение с его применением имущественных преступлений, в том числе групповых). Создавая последнюю группу, он всецело опирался на свою преступную специализацию. Однако это важнейшее обстоятельство не привлекло внимания работников уголовного розыска. И такие примеры, к сожалению, не единичны.

К сказанному следует добавить, что в выявлении организованных преступных групп немаловажное значение имеет хорошо налаженное взаимодействие между работниками уголовного розыска и участковыми инспекторами милиции. Их совместными усилиями возможно установление фактов частого общения лиц сомнительного по-

ведения, приобретения отдельными из них в личное пользование автотранспорта или паркования не в установленном порядке государственных автомашин; приобретения газорезающих и других технических средств, предназначенных для резания металла и т. д.

Успех в работе по выявлению организованных преступных групп во многом зависит и от хорошо продуманного взаимодействия уголовного розыска с оперативными частями ИТУ. Случаев формирования организованных групп в местах лишения свободы (полностью или частично) выявлено в ходе исследования немного. Однако они все же имеют место, причем такие группы отличаются очень высокой степенью организованности. Как выяснилось, для их создания немаловажное значение имел сам факт совместного пребывания осужденных в ИТУ. Групповые преступные связи между лицами, отбывавшими наказание в одном ИТУ, устанавливались значительно быстрее, чем между другими ранее судимыми.

В органах внутренних дел существуют различные виды вспомогательного учета лиц, от которых, судя по их поведению, можно ожидать совершения преступлений. Регламентирована и индивидуальная работа с такими лицами. На Украине, в частности, введена автоматизированная информационная система "Профилактика – Розыск", с помощью которой можно брать на учет лиц, склонных к объединению в преступные группы.

Выявление и постановка на учет изучаемого контингента неразрывно связаны с последующей предупредительно-надзорной, в том числе оперативно-розыскной работой в целях, прежде всего, разоблачения групп на первоначальной стадии их формирования, предотвращения или пресечения реально подготавливаемых ими преступлений.

Исследование показало, что роль оперативно-розыскного учета в борьбе с организованной групповой преступностью пока еще очень незначительна. Главной причиной такого положения является низкая оперативная осведомленность сотрудников уголовного розыска и участковых инспекторов милиции об изучаемом контингенте лиц. Об этом, в частности, свидетельствуют следующие данные: работники уголовного розыска вовсе не знали более 40% участников организованных групп; приблизительно 30% – знали, но компрометирующими материалами на них не располагали, и лишь примерно в отношении 19% участников групп располагали оперативной информацией об их преступной деятельности. Участковые инспектора милиции вовсе не знали около 30% изученных лиц; чуть более 50% знали, но поверхностно, в отношении 11% имели сведения, указывающие на их противоправные действия.

Между тем, в ходе исследования было обращено внимание на то, что в числе участников организованных групп значилась немалая доля тех, кто был известен органам внутренних дел в связи с антиобщественным поведением или прежними правонарушениями. Данное обстоятельство вызывает определенный интерес. Так, весьма большая часть изученных членов организованных групп сравнительно хорошо вели себя в быту (более 82%) и на работе (свыше 67%), что позволяло скрывать им свое истинное лицо, вуалировать действительный образ жизни. Примечательным оказалось то, что такое скрытое поведение зачастую являлось как бы обязательным требованием, предъявляемым к участникам групп их лидерами. Как видим, признак явного антиобщественного поведения, хотя и важен для выявления формирующихся преступных групп, однако не может играть роль главного определяющего фактора.

Проанализированные показатели о выявлении и постановке на учет организованных групп, предотвращении и пресечении совершаемых ими преступлений пока еще весьма невысокие. А вот для того, чтобы их повысить, необходимо существенно улучшить деятельность аппаратов уголовного розыска.

Вопросы борьбы с групповой преступностью в значительной мере разработаны в ряде директивных документов МВД СССР и МВД УССР. Освещаются они и в методических рекомендациях, в частности по тактическим приемам предупреждения органами внутренних дел краж, грабежей и разбойных нападений, в том числе совершаемых группами. Словом, некоторые организационные и методические основы указанной работы, в частности на Украине, уже разработаны.

Однако, как уже отмечалось, борьба с преступлениями, совершаемыми организованными группами, требует учета многих специфических особенностей, в частности, некоторых важных социально-психологических факторов.

Так, одним из приемов предотвращения групповых преступлений является разобщение групп. В специальной литературе, в нормативных документах по оперативно-розыскной работе, особенно 50 – 60-х гг., нередко уже поднимались вопросы, касающиеся данной проблемы.

В настоящее время, когда в деятельности органов внутренних дел все шире применяются достижения общественных наук, проблеме борьбы с групповой преступностью, в частности задачу разобщения или "разложения" групп с помощью специальных оперативно-розыскных мер, правомерно решать с учетом социально-психологической характеристики малых групп. Такой подход позволяет рассматривать организованную преступную группу как социальное фор-

мирование с присущими ему групповыми нормами поведения. При этом последние определяют поведение каждого члена группы.

Индивидуальные нормы поведения в данном случае являются лишь отражением группового сознания, т. е., как пишет В.Н. Кудрявцев, представляют собой "...обычные реакции на стандартные ситуации, которые в данной группе достаточно общеприняты"¹. Причем такие нормы не всегда четко осознаются самими членами малых групп, в связи с чем их стабильность и жизнеспособность непосредственно зависят от четкой определенности групповых норм и их соответствия индивидуальным личностным интересам.

При явном несоответствии групповых и индивидуальных норм поведения, при наличии между ними ярко выраженных конфликтов, группы, как правило, распадаются².

Взятие на вооружение сотрудниками уголовного розыска вышеизложенных положений может принести ощутимую пользу в работе по разоблачению групповых преступных формирований, предотвращению и пресечению их противоправных действий.

В частности, психологически оправданными и эффективными могут оказаться оперативные комбинации, направленные на подрыв авторитета лидера группы (а он, как правило, является "законодателем" и проводником групповых норм поведения), создание в группе обстановки недоверия между ее членами, а также порождение сомнений в возможности успешного осуществления ею своих намерений либо подготовительных преступных действий и др.

К тактическим приемам проведения указанных комбинаций можно, к примеру, отнести:

- целенаправленное воздействие на участников группы с помощью внедренного в нее агента, склонение работниками милиции отдельных лиц к отказу от участия в преступлениях;

- оказание необходимого влияния на участников группы через их авторитетных родственников и друзей (разумеется, если они сами не вовлечены в преступную деятельность);

- легендированный вызов отдельных членов группы в милицию с последующим его "разглашением" среди остальных участников;

- негласное изъятие из установленных мест хранения подготовленных группой орудий преступления или заготовок к ним;

¹ См.: Механизм преступного поведения. — М., 1981. — С. 25.

² См. об этом: Зырянов А. Я. Нормативная регуляция индивидуального поведения и прогнозирование возможных в нем отклонений. — Труды ВНИИ МВД СССР. — М., 1982. — № 66. — С. 37-38.

- изъятие (при наличии оснований) водительских удостоверений у участников группы, имеющих автотранспорт, а равно иные действия работников милиции, исключающие возможность использования его в преступных целях (снятие номерных знаков, перевод водителя с одного на другой вид транспорта, запрещение паркования государственного автотранспорта по месту жительства участника группы и др.);

- усиление охраны, в том числе силами патрульно-постовой службы милиции, или техническое укрепление предполагаемого объекта преступного посягательства и т. д.

При наличии достоверной информации о преступной деятельности группы или ее отдельных участников (реальная подготовка или уже совершенные преступные действия) должны приниматься меры по ее разоблачению и привлечению к уголовной ответственности.

В некоторых случаях при реализации оперативных сведений могут применяться, из тактических соображений, приемы задержания групп в момент покушения на преступления. Это наиболее сложные и ответственные операции, преследующие цель пресечения преступных посягательств на стадии непосредственного их осуществления. Проводить такие операции можно в крайних случаях, когда достоверно известно об активной преступной деятельности групп и когда иными путями их задержание и разоблачение, изъятие орудий преступления, оружия и т. п. исключительно затруднено (например, если это "залетные" гастроллирующие группы).

Выбор того или иного приема либо их комплекса для разоблачения (разоблачения) групп, предотвращения и пресечения подготавливаемых ими посягательств зависит от конкретных ситуаций и однозначных рекомендаций здесь быть не может.

Ранее нами освещались аспекты индивидуальной предупредительной работы, связанной с уже известными конкретными участниками организованных преступных групп. В задачу органов внутренних дел входит также и предупреждение преступлений в местах возможного их совершения. В данном случае речь идет об обнаружении и пресечении работниками милиции, выполняющими функции патрульно-постовой службы (возможно с участием общественности), например, передвижными милицейскими группами, специальными рейдовыми бригадами, заслонами и т. п., в тех или иных местах (на тех или иных объектах) начавшихся групповых преступных действий.

Успех этой работы зависит от многих факторов, но, в первую очередь, от правильной расстановки названных сил (в строгом соответствии с особенностями сложившейся оперативной обстановки). Это означает, что при распространившихся случаях совершения на

определенной территории неизвестными лицами однотипных преступлений работники уголовного розыска должны тщательно изучать данную обстановку, выяснять и оценивать частоту повторяемости преступных посягательств, типичность мест, объектов и время их совершения, характерные обстоятельства проникновения в закрытые помещения и т.п. Учет этих факторов поможет прогнозировать вероятность совершения очередных аналогичных преступлений. Соответственно такой вероятностной модели необходимо целевое распределение сил и средств милиции.

Результаты исследования показывают, что с помощью патрульно-постовых нарядов пресекается незначительное количество групповых имущественных преступлений. Причины такого положения заключаются не только в нерациональной расстановке и использовании сил наружной службы милиции (недостаточное ее количество, несение службы в отдалении от мест и объектов преступных посягательств, слабая маневренность, формальный инструктаж и др.), но и в несвоевременной информированности нарядов о возникших преступных ситуациях. Это обстоятельство следует постоянно учитывать при инструктировании указанных нарядов и корректировании места несения ими службы.

Отрицательно сказывается на пресечении групповых имущественных преступлений и недостаточное использование охранной сигнализации на объектах, предназначенных для размещения материальных ценностей.

Как уже отмечалось, организованным преступным группам свойственна заблаговременная техническая оснащенность, в том числе позволяющая деблокировать сигнальные устройства. Причем специальные познания и соответствующая подготовка позволяют участникам групп зачастую беспрепятственно проникать на объекты, оборудованные охранной сигнализацией. Лишь в очень редких случаях ее срабатывание препятствует доведению до конца начавшихся преступных действий.

Неэффективное использование в настоящее время охранной сигнализации объясняется широким еще применением устаревших автономных устройств, слабые стороны которых заключаются прежде всего в отсутствии сигнальных выводов на централизованные пульты и, кроме того, в несовершенстве снабжения электроэнергией (подключение осуществляется только к внешней сети переменного тока). Эти недостатки участники преступных групп специально изучают и, зная их, легко деблокируют либо "обходят" указанную сигнализацию. Примерами тому могут служить рассмотренные в предыдущих главах

действия групп Урсулова и Пицула. Представляется, что путь к устранению отмеченных недостатков следует искать в быстрой замене устаревшего оборудования, во внедрении новых, более совершенных приборов типа "Агат", питающихся как от сети переменного тока, так и от аккумуляторных батарей, включающихся автоматически при обесточивании внешнего питания. Кроме того, при оборудовании объектов охранной сигнализацией целесообразно выводить сигнал "Тревога" на специальные коммутаторы диспетчерской службы, устанавливаемые в различных дежурных помещениях, проходных, квартирах сторожей-надомников и т. п.

Отрицательно влияет также на результаты работы по пресечению групповой преступности нежелание некоторых граждан, ставших случайными очевидцами преступлений, информировать об этом милицию и вмешиваться, таким образом, в происходящие события. Преодолению этого недостатка может способствовать только настойчивая разъяснительная работа среди населения, популяризация случаев успешного реагирования милиции на сообщения граждан о преступных посягательствах.

Повышение уровня предотвращения и пресечения преступных посягательств, совершаемых организованными группами (как и в иных случаях), зависит в конечном итоге также от учета и оценки результатов этой работы.

В соответствии с существующим в системе МВД порядком как предотвращенные и пресеченные могут учитываться многие посягательства, приостановленные на стадии их приготовления или покушения, т. е. квалифицируемые по ст. 17 УК УССР. Разумеется, при таком порядке имеются реальные возможности отнесения к разряду таковых (предотвращенных и пресеченных) преступных посягательств, не доведенных до конца по случайным либо иным причинам, не связанным с определенными целенаправленными действиями милиции.

Представляется целесообразным внести изменения в существующий порядок учета, предусмотрев в нем отнесение к предотвращенным и пресеченным преступлениям лишь такие, которые явились следствием спланированных, целеустремленных мероприятий органов внутренних дел, понимая под таковыми их конкретные предупредительно-надзорные, в том числе оперативно-розыскные меры. Очевидно, было бы справедливо отнести к предотвращенным и пресеченным и прерванные преступления в результате целенаправленных действий работников милиции, выполняющих функции наружной службы, в местах и на объектах предполагаемых преступных посягательств.

Известно, что предупредительная деятельность органов внутренних дел не ограничивается предотвращением и пресечением отдельных преступных действий. "Профилактика, — как подчеркивает министр внутренних дел СССР, — должна быть... способной не только предупреждать преступления, но и, главное, добиваться устранения их причин"¹.

Как уже отмечалось в предшествующих главах, преступную деятельность организованных групп определяют не только общераспространенные социальные причины и условия, но и многие специфические факторы (демографического, психологического, профессионального и др. происхождения), обуславливающие процесс формирования преступных сообществ, характеристику их участников и тактику противоправных действий.

Выявление и устранение названных факторов (причин и условий) представляется важным общепредупредительным направлением не только в оперативно-розыскной, но и в следственной работе органов внутренних дел. Однако, как показали материалы исследования, причины и условия совершения изученных групповых преступлений не выяснялись более чем по 56% уголовных дел.

Соответственно не вносились и представления в порядке, установленном ст. 23 УПК УССР. Те же представления, которые направлялись, как правило, носили поверхностный, формальный характер. Изложенное свидетельствует, прежде всего, о невыполнении закона. Поэтому и устранение недостатков здесь связано, в первую очередь, с максимальным повышением требовательности к следователям органов внутренних дел, улучшением процессуального контроля за выполнением ими ст. 23 УПК УССР.

Вместе с тем необходимо более глубоко расследовать уголовные дела данной категории. Особое внимание должно уделяться выяснению обстоятельств, относящихся к условиям образования организованных групп, периоду их преступной деятельности, личностным особенностям участников групп, взаимоотношениям между ними, тактике совершения преступлений и др., т. е. сведений, характеризующих организованные группы как социально-психологические общности, а также криминологические ситуации, сопутствующие конкретным преступным действиям.

Путем обследования объектов с материальными ценностями (магазины, базы, сберкассы, почтовые отделения, кассы предприятий и учреждений и т. д.) необходимо выявлять и устранять возможности

¹ Федорчук В. На страже правопорядка. — Правда, 1983. — 10 августа.

совершения хищений в обход смонтированной охранной сигнализации (бракованное оборудование, плохой монтаж и т. д.). Такие возможности должны быть исключены и при оборудовании сигнализацией новых объектов. При обнаружении вблизи обследуемых помещений противопожарных щитов с баграми, ломami, топорами и т. п., следует принимать меры по замене указанного инвентаря на огнетушители, ведра, песок, воду, т. е. средства, пригодные для тушения пожаров, которые не могут использоваться для взломов.

Наряду с вышеизложенным, представляется целесообразным остановиться на раскрытии преступлений, совершаемых организованными группами. Как уже отмечалось, проведенное нами исследование не ставило цель изучить это направление работы органов внутренних дел в полном объеме. Частично, в комплексе с предупреждением преступности, были изучены вопросы своевременности (быстроты) и полноты раскрытия групповых преступных посягательств.

Анализ результатов исследования показал, что лишь в 7% случаев работники милиции затрачивали для прибытия на места совершения преступлений 30 минут и немногим более 1% – часа после окончания преступлений. Почти в 14% случаев на это действие расходовалось от одного часа до шести, а в 70% – свыше шести часов. Кроме того, выявлены факты, когда работники милиции вовсе не выезжали на места происшествий, что являлось следствием, с одной стороны, запоздалого обнаружения самих событий преступлений; с другой – нераспорядительности и халатности дежурных нарядов органов внутренних дел.

Несвоевременное прибытие оперативно-следственных групп на места происшествий отрицательно сказывалось на установлении и фиксации вещественных доказательств, организации преследования преступников, применении служебно-розыскных собак. Кстати, возможности последних использовались в единичных случаях, хотя, по данным исследования, участники групп после совершения четверти изученных посягательств уходили с места происшествия пешком, иногда останавливались на ночлег в лесу, в поле или иных местах, доступных для применения собак.

Не способствовали, как уже отмечалось, быстрому раскрытию преступлений и средства охранной сигнализации. Малоэффективным средством оказалась также блокировка объектов с хранящимися товарно-материальными ценностями химическими ловушками. Лишь при совершении 4% преступлений участники групп были подвергнуты воздействию химических препаратов, причем только в одном случае это по-настоящему способствовало раскрытию преступления. Здесь

уместно отметить, что сами преступники заявляли о неэффективности используемого в химловушках радомина. Он легко смывается водой.

О медленном реагировании на сигналы о совершенных организованными группами преступлениях свидетельствуют и данные о принятии в процессуальном порядке решений по выявленным фактам. Своевременно был возбужден только 81% уголовных дел, причем некоторые из них вскоре безосновательно прекращались. По 9% происшествий принималось решение об отказе в возбуждении уголовного дела, а по 10% – вообще не принималось.

Обращает внимание и то обстоятельство, что при выдвижении версий по уголовным и уголовно-розыскным делам, проведении первичных оперативных мероприятий и следственных действий недостаточно учитывается тактика совершения группами корыстных преступлений (в частности, особенности их подготовки: подбор организаторами участников групп; приобретение технических орудий, оружия и средств, препятствующих оставлению следов на месте происшествия; распределение ролей; разведка объектов посягательства, вплоть до залегендированного проникновения преступников в их подсобные помещения; пребывание участников групп в течение определенного времени до начала преступлений в сравнительно людных местах (кафе, чайные, улицы, скверы и т. п.); дарение отдельных похищенных вещей сожителям, друзьям или родственникам и пр.).

Как видим, реагирование на факты совершаемых группами преступлений пока является недостаточно оперативным и профессиональным. В подтверждение этого вывода можно привести такие данные. Из всех изученных нами преступных посягательств лишь около 3% были раскрыты в результате задержания отдельных участников групп с поличным и немногим больше – вследствие установления преступников в течение суток.

В остальных же случаях совершенные группами преступления длительное время не раскрывались, группы приобретали, как уже отмечалось, все более сплоченный и устойчивый характер, нередко успевая до разоблачения совершить десятки тяжких преступных посягательств.

По нашему мнению, в настоящее время наряду с общими мерами, направленными на улучшение раскрываемости преступлений, аппаратам уголовного розыска следовало бы сосредоточить внимание на решении следующих вопросов. С помощью экспертно-криминалистических подразделений и участковых инспекторов милиции необходимо систематически пересматривать химловушки. Целесообразно

было бы их устанавливать в таких местах: сейфы, металлические ящики, кассовые аппараты, ящики прилавков и т. п., непосредственно вблизи похищаемых предметов и ценностей. Взамен устаревших химловушек желательнее внедрять новые, типа "Пламя" и другие, дублируя при этом места их расположения. Вполне реальным является использование на отдельных объектах фотоловушек. Аналогичным образом для улучшения применения на местах происшествия служебно-розыскных собак следовало бы повсеместно внедрять запаховые средства типа СП-80 и другие. Участковые инспектора милиции должны постоянно обучаться способам применения указанных специальных средств.

Помимо того, заимствуя опыт отдельных органов внутренних дел (например, УВД г. Киева, г. Одессы и др.), нужно было бы организовать на стационарных постах ГАИ постоянную проверку и фиксирование автотранспорта, передвигающегося через эти посты в ночное время; привлечь в необходимых случаях к этой работе, наряду с госавтоинспекторами, работников уголовного розыска и других служб.

В целях своевременного обнаружения событий преступлений полезно вменить по примеру некоторых ГО – РОВД в обязанности мобильных нарядов патрульно-постовой службы милиции проведение внешних осмотров в ночное время наиболее значительных торговых и иных объектов, с включением их в соответствующую дислокации. Целесообразно использовать в этих же целях помощь проживающих вблизи указанных объектов доверенных лиц и дворников, поручая им вести наблюдение за объектами и своевременно информировать работников милиции о возникновении подозрительных ситуаций.

О положительном значении проверок торговых объектов в ночное время может свидетельствовать, в частности, такой пример: мотопатрульный наряд Дружковского ГОВД при внешнем осмотре одного из магазинов обнаружил признаки проникновения в него посторонних лиц, а вблизи от этого объекта – стоявшую легковую автомашину. Дальнейшие энергичные меры милицейского наряда привели к задержанию с поличным опасной группы Жебуртовича, действовавшей около года в г. Константиновке и смежных районах Донецкой области.

Руководителям ГО – РОВД необходимо организовать систематический сбор и анализ информации (по следам проводимых осмотров мест происшествия) об эффективности применения служебно-розыскных собак, техническом укреплении объектов преступных посягательств, оснащенности их охранной сигнализацией и химическими ловушками, вскрывать недостатки и принимать меры к их устранению.

Вполне очевидно, что важным условием успешного предупреждения и раскрытия преступлений, совершаемых организованными группами, является информационно-аналитическое обеспечение этой работы. Вместе с тем исследование позволило выявить следующее обстоятельство. Существующая в системе МВД статистика, учитывающая число раскрытых групповых преступлений, не фиксирует многих признаков, имеющих значение для дифференциации групп, в частности для вычленения из их общего массива именно организованных формирований. Отсутствие этих данных не позволяет учитывать в оперативно-розыскной деятельности уголовного розыска распространенность указанных групп, характеристику личности преступников, состояние, структуру и динамику совершаемых ими корыстных посягательств, результаты борьбы с ними, а, следовательно, разрабатывать конкретные предупредительные меры.

Для преодоления этих недостатков необходимо, в первую очередь, учет преступлений, совершаемых организованными группами (на уровнях ГО – РОВД, УВД, МВД). Первоначальным накопителем информации для него могут служить специальные справки, составляемые следователями и работниками уголовного розыска по каждому уголовному делу на разоблаченную организованную группу. В них целесообразно систематизировать признаки, характеризующие:

- количественный состав группы;
- место ее формирования (в ИТУ, зоне спецкомендатуры, на свободе) и первоначальную основу возникновения (совместная работа или учеба участников; родственные отношения; совместное систематическое употребление спиртных напитков или наркотических веществ; азартные игры; совместное пребывание в ИТУ или спецкомендатуре; совместное совершение преступлений ранее в составе неорганизованной группы и др.);
- продолжительность подготовки к преступным посягательствам (время, прошедшее между моментом возникновения группы и совершением первого преступления) и длительность существования (время, прошедшее между совершением группой первого и последнего преступления);
- наиболее типичные места проведения свободного времени участниками группы (рестораны, кафе, закусочные, квартиры соучастников или их связей, притоны, подъезды, дворы жилых домов и др.);
- вооруженность группы огнестрельным или холодным оружием, предварительную их оснащенность специально изготовленными, приобретенными или приспособленными орудиями преступления;

- количество совершенных группой преступлений, их виды, распределение по территории и конкретным объектам совершения;
- степень подготовленности совершаемых преступлений (предварительная разведка места, время распределения ролей, разработка плана, поиск орудий, способов непосредственного совершения преступлений и сокрытия их следов и т. д.);
- орудия и транспортные средства, использовавшиеся при совершении преступлений;
- перечень похищаемого имущества (деньги, изделия из драгоценных металлов, промышленные, культурные товары, автотранспорт или детали к нему);
- спиртные напитки или наркотические вещества, другие предметы и каналы их сбыта;
- преступную специализацию группы (совершение краж из объектов торговли, почтовых отделений, сберкасс, вскрытие сейфов, нападение на лиц, осуществляющих перевозку денег и др.).

Важны также признаки, характеризующие образовательный уровень, семейное положение, психическое состояние, доприступное поведение членов группы, особенности вовлечения в ее состав новых участников, типичные повадки, обычаи, устои, проявляющиеся в поведении, взаимоотношениях членов группы, приемах отдельных преступных действий и т. п.

Помимо перечисленных сведений, во втором разделе справки желательно концентрировать данные о деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступных посягательств, совершаемых организованными группами, в том числе: по выявлению, постановке на профилактический или оперативный учет их участников и т. д.

И, наконец, в третьем разделе справки целесообразно было бы сосредоточить сведения о путях выявления группы (заявления граждан, проведение оперативно-розыскных мероприятий, расследование других уголовных дел и т. д.), а также мерах, принятых по результатам изучения недостатков в работе.

Предлагаемый накопитель информации может служить не только целям учетно-аналитической работы, но и выполнять роль контрольного документа за реагированием на упущения в практической деятельности органов внутренних дел по борьбе с совершаемыми группами преступлениями.

Исследование показало, что распространенность организованных преступных групп в городах и районах сравнительно невелика и для анализа их массив может быть достаточным лишь на уровнях об-

ласти или республики. Поэтому после соответствующего разбора в ГО – РОВД предлагаемые выше справки следовало бы направлять в аппараты уголовного розыска УВД облисполкомов для обобщения за определенные периоды времени. Сводные данные, полученные в результате такого обобщения, целесообразно из УВД направлять в УУР МВД для анализа в масштабе республики.

При анализе преступных посягательств, совершаемых организованными группами, важно помнить о том, что в данном случае мы имеем дело с разновидностью (отдельным видом) криминологического анализа преступности. Его цели, направленность, содержание, круг вопросов, подлежащих изучению, и объем используемой при этом информации обуславливаются частной задачей борьбы с преступностью, а именно: предупреждением и раскрытием краж, грабежей и разбойных нападений, совершаемых организованными группами. В самом общем виде целями этого анализа являются:

- выяснение состояния, структуры и динамики указанных преступлений на обслуживаемой территории за определенные отрезки времени;

- выявление особенностей формирования (образования) групп, личности их участников, а также совершения ими корыстных посягательств;

- обобщение и оценка результатов работы, органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию анализируемых преступлений, эффективности использования при этом имеющихся сил и средств;

- выработка на основе анализа выводов и предложений для принятия управленческих решений по совершенствованию работы.

Соответственно целям настоящий анализ по своему содержанию должен быть направлен на изучение:

- количества разоблаченных групп в целом на обслуживаемой территории (республике, области), числа совершенных ими преступлений за анализируемый период, в том числе по отдельным видам (кражи, грабежи, разбойные нападения);

- территориальной распространенности анализируемых преступных посягательств (по отдельным городам, районам, а также отдельным объектам);

- места, времени, первоначальных мотивов и других обстоятельств, при которых создавались организованные группы;

- социально-демографических, социально-психологических, криминологических признаков, характеризующих личность участников групп, в том числе особенностей их преступного и допреступного поведения;

- обстоятельств подготовки и совершения группами преступных посягательств;

- показателей, характеризующих работу органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию совершаемых группами преступлений.

Учет и анализ преступлений, совершаемых организованными группами, во многом способствует разработке конкретных организационных и практических мероприятий. К таковым, на наш взгляд, можно отнести:

- проведение коллегией УВД заседаний комиссий МВД – УВД по проблемам оперативно-розыскной деятельности либо совещаний оперативно-начальствующего состава ГО – РОВД с обсуждением результатов вышеуказанного анализа, его выводов и предложений;

- внесение изменений в расстановку сил и средств в соответствии со сложившейся оперативной обстановкой в направлении борьбы с посягательствами на государственное или общественное имущество, совершаемыми организованными группами;

- выезды специальных бригад МВД – УВД в подчиненные органы внутренних дел для оказания практической помощи в оперативно-розыскной работе;

- проведение в определенных местах рейдов, операций и т. п. с комплексным использованием усилий аппаратов уголовного розыска, других служб и подразделений органов внутренних дел в предотвращении и раскрытии указанных посягательств;

- принятие соответствующих мер, направленных на активизацию работы по оперативно-розыскным делам;

- издание специальных обзоров, информационных писем и методических рекомендаций, подготовка экспресс-информаций по вопросам совершенствования борьбы с организованной групповой преступностью;

- информирование вышестоящих органов государственной власти и управления по вопросам, требующим рассмотрения и решения на этих уровнях, и др.

Принятые по результатам анализа решения служат основой для разработки планов (программ). По форме такие планы могут быть как самостоятельными (специальными), так и представлять собой соответствующие разделы перспективных и текущих планов работы аппаратов уголовного розыска МВД – УВД.

*Одобрено редакційно-видавничим советом
Київської вищої школи МВД СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського*

Редакційна колегія: Б.І. Бараненко, кандидат юридических наук (відповідальний редактор); В.І. Бобирь, кандидат юридических наук (секретарь); Е.І. Чулкова, кандидат юридических наук

Организована преступность и борьба с ней на современном этапе: Сборник научных трудов. – Киев: Киевская высшая школа МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991.

Підготовлен по результатам проведенной НИЛ КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского научно-исследовательской работы по теме "Научный анализ организованной преступности и применения оперативно-розыскных средств и методов в борьбе с нею".

В сборнике рассматриваются: основные элементы содержания феномена организованной преступности как системного социального и социально-правового явления; ее главные причины и условия; определяющие признаки и формы конкретного криминального проявления; направления и субъекты борьбы с ней, в частности с помощью оперативно-розыскных средств и методов, а также меры по повышению эффективности этой борьбы на современном этапе.

Рассчитан на научных работников, преподавателей и слушателей учебных заведений системы МВД, а также практических работников органов внутренних дел, ведущих борьбу с проявлениями организованной преступности.

СОДЕРЖАНИЕ

Введение (Б.И. Бараненко).....	3
Бараненко Б.И. Организованная преступность: признаки, структура и применение оперативно-розыскных средств и методов борьбы с нею	8
Бараненко Б.И., Пясецкий А.И. Организованная преступность как объект специального оперативно-розыскного воздействия органов внутренних дел	22
Кубрак П.Н. Криминалистическая характеристика разбойных нападений на квартиры граждан, совершаемых организованными группами	37
Капитанский А. И. Информационная модель организованной преступной деятельности (результаты социологического исследования)	51
Смеян Л.С., Панасенко В.Н. О некоторых факторах, способствующих росту организованной преступности в кооперативном секторе экономики	63
Казмиренко Л.И., Чулкова Е.И. Криминологическая и психологическая характеристики некоторых проявлений организованной преступности	75
Дидык В.Я. Условия и особенности взаимодействия органов внутренних дел и государственной безопасности в борьбе с организованной преступностью	85
Бобырь В.И. Возможности и перспективы информационного обеспечения деятельности специализированных подразделений органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью	100
Тарарухин С.А., Хруппа Н.С. Особенности выявления преступных групп, занимающихся незаконным оборотом наркотических средств	110
Цильвик В.П., Кур В.С. Некоторые аспекты подготовки и осуществления оперативно-тактической операции по задержанию вымогателей	132
Корж В.П. Особенности организованных групп расхитителей в системе промышленного строительства	139
Мельник Н.И. Квалификация вымогательства личного имущества граждан, совершенного группой лиц	146
Грицук Н.В., Гвоздецкий В.Д. К вопросу об уголовно-правовом толковании понятия организованной группы расхитителей	157
Негодченко А.В. О некоторых проблемах борьбы с организованными преступными группами в сфере автотранспортных услуг	171
Евстафеев А.С. Групповые хищения государственного или общественного имущества должностными лицами и организованная преступность	180
Заключение	185

ВВЕДЕНИЕ

Организованная преступность приобрела в нашем обществе крайне опасный характер. Сегодня это уже признано не только отдельными учеными, информационными ведомствами, правоохрнительными органами, но и высшими руководящими органами страны. В частности на I и II Съездах народных депутатов СССР отмечалась опасность разрастания в стране консолидации преступных элементов, "криминального профессионализма" и коррумпированности как главных признаков организованной преступности. Вместе с тем подчеркивалось, что эти явления происходят на фоне повсеместного ее общего роста, в том числе увеличения хищений, взяточничества, спекуляции, иных преступлений, вспышек насилия; жестокости и наглости преступных элементов. Указывалось на причины происходящего, тающиеся, главным образом, в социальных, экономических, психологических противоречиях, сопутствующих переходному периоду развития нашего общества.

Со стороны советских, правоохрнительных органов, трудовых коллективов и общественных организаций было ослаблено внимание к указанным негативным тенденциям, в результате чего уровень борьбы с организованной преступностью является крайне низким. Правоохрнительные органы оказались не готовыми к эффективной деятельности на данном направлении борьбы с преступностью, к действиям наступательным и профессиональным с учетом происходящего обновления социально-экономической обстановки, "прежде всего по причинам слабого анализа процессов, сопутствующих этому обновлению, недостаточного выявления и знания причин и условий возникновения и развития организованной преступности, запаздывания с принятием необходимых практических решений, направленных на усиление борьбы с ней, неудовлетворительного законодательного и иного нормативного регулирования процессов этой борьбы и т.п.

Решение проблем борьбы с организованной преступностью несомненно требует комплексной разработки и проведения в жизнь научно обоснованной ее стратегии и тактики, что невозможно без теоретического осмысления феномена организованной преступности, в том числе уяснения ее сущности, причин, условий, признаков и конкретных форм проявления, определения понятия таковой, а также объектов, направлений и субъектов правоохрнительного воздействия на нее, в том числе специальных, оперативно-розыскных средств и методов, установления степени соответствия последних содержанию названных объектов и требованиям самого такого воздействия.

Именно, исходя из указанных потребностей, коллегия МВД СССР в решении от 5 августа 1988 г. признала необходимыми углубленное научное изучение проблемы борьбы с организованной преступностью и выработку на данной основе практических предложений и рекомендаций, отвечающих современным задачам активизации и совершенствования этой борьбы.

МВД СССР утвердило также Программу социологических исследований в системе МВД СССР на 1989 – 1995 гг., в которой на Киевскую высшую школу МВД СССР (совместно с другими исполнителями) возложена задача исследования факторов, влияющих на организованную преступность.

Научному осмыслению феномена организованной преступности в теории и на практике стало уделяться внимание сравнительно недавно. Как и многие другие общественно опасные явления, этот вид преступности в "застойный период" не мог быть официально признан существующим в нашем обществе. Игнорирование этого явления, а отсюда и отсутствие специальных мер борьбы с ним, во многом повлияло на то, что в последние годы резко обнаружились и получили качественное развитие организованность и криминальный профессионализм в значительной части общеуголовных преступлений, которые до последнего времени отрицались и в теории, и на практике.

Вполне закономерно, что при таком подходе деятельность правоохранительных органов, особенно их оперативно-розыскных подразделений, не имела на рассматриваемом направлении борьбы с преступностью ни законодательного, ни ведомственного нормативно-правового регулирования, ни научно обоснованного методического обеспечения, а следовательно, находилась в состоянии застоя.

Изложенное и определило актуальность проведения научно-исследовательской лабораторией КВШ МВД СССР исследования темы "Научный анализ организованной преступности и применения оперативно-розыскных средств и методов в борьбе с нею" (1989 – 1990 гг.), в качестве его объекта и основных направлений которого были выделены:

- собственно организованная преступность как совокупность определенного рода преступлений, совершаемых организованными преступными формированиями, ее субъекты, пространственно-временная (статическая и динамическая), социально-криминологическая, а также видовая (уголовно-правовая и криминалистическая) характеристики;
- отдельные негативные общесоциальные и экономические процессы и явления, а также криминогенные факторы общей в масштабах страны и конкретной, в условиях четко определенного места и времени, окружающей среды (социальное окружение, включающее,

наряду с отдельными индивидуумами, группами, социальными слоями и общностями, материальные или экономические, социальные, социально-психологические, нравственные и иные отношения в этих общностях), обуславливающие существование организованной преступности, виды и формы ее конкретного проявления;

- деятельность правоохранительных органов, в частности органов внутренних дел по борьбе с проявлениями организованной преступности, применение в этой деятельности оперативно-розыскных средств и методов (информационные, организационные и организационно-тактические аспекты).

Главной методологической особенностью проведенного исследования являлось то, что интересующий вид преступности изучался и анализировался не как математически суммарное, а как системное социальное явление, включающее наряду с совокупностью определенных преступлений (совершаемых организованными формированиями) и субъектов их совершения, конкретные, социально, экономически, психологически обусловленные факторы, влияющие на нее (причинный комплекс), а также меры и результаты борьбы с ней (преимущественно, оперативно-розыскного характера).

Это позволило обеспечить решение исследовательских задач на уровне системного и комплексного (междисциплинарного) научных подходов и соответствующих им методов, а в итоге способствовало получению целостного представления об исследуемых разнопорядковых явлениях и процессах, формирующих не только специфическое содержание самой организованной преступности, но и многоканальность поступления исследовательской информации о ней. В рамках данного подхода творчески использовались отдельные теоретические положения, содержащиеся в современных работах советских и некоторых зарубежных криминологов, социологов, психологов, экономистов, в законодательных и ведомственных (по линии МВД) нормативных актах, а также выводы, полученные в результате выполненных ранее с участием отдельных членов настоящего авторского коллектива сходных исследований.

В целом эмпирическую базу представляют материалы: по изучению более 350 организованных преступных групп, функционировавших на территории УССР в период 1986 – 1989 гг. и совершавших общеуголовные корыстные и корыстно-насильственные преступления; по исследованию криминалистической характеристики разбойных нападений на квартиры граждан, совершенных на территории УССР в 1988 – 1989 гг. более, чем ста организованными преступными группами; по исследованию криминологической и уголовно-правовой характеристики более пятидесяти организованных преступных групп,

совершавших вымогательство личной собственности граждан (рзкет); итоговые результаты изучения и обобщения состояния деятельности специализированных (6-тых) подразделений УВД одиннадцати областей республики по борьбе с проявлениями организованной преступности, в том числе информационного и аналитического обеспечения этой деятельности; итоги социологических опросов представительных групп практических работников органов внутренних дел.

Определенную роль сыграли результаты исследований экономических аспектов проблемы, что получено при выполнении научно-исследовательской лабораторией КВШ МВД СССР параллельных научных разработок.

В конечном итоге проведенное исследование позволило получить некоторые новые, в том числе исходные знания об истоках организованной преступности в нашем обществе, как о сложном и многоуровневом социальном явлении, а также об объективных потребностях борьбы с нею, мерах, средствах и методах этой борьбы и условиях их эффективного применения. Кроме того, удалось сформулировать научно обоснованные выводы, положенные в основу выработки практических предложений и рекомендаций.

В числе авторов публикаций, вошедших в сборник, представлены все непосредственные участники проведенной исследовательской работы по теме: "Научный анализ организованной преступности и применения оперативно-розыскных средств и методов в борьбе с нею", а именно: руководитель НИР – начальник отдела научно-исследовательской лаборатории Киевской высшей школы МВД СССР кандидат юридических наук Б.И. Бараненко; старший научный сотрудник этой лаборатории кандидат юридических наук Е.И. Чулкова; научные сотрудники: кандидат юридических наук В.И. Бобырь, В.Я. Дидыгк, П.Н. Кубрак, А.И. Пясецкий; адъюнкты КВШ Н.И. Мельник, Н.В. Грищук, В.Д. Гвоздецкий; старший инспектор факультета № 2 КВШ А.И. Капитанский, а также практические работники МВД УССР В.Н. Панасенко и В.П. Корж.

В сборник также помещены труды старших научных сотрудников НИЛ КВШ МВД СССР кандидатов юридических наук Л.С. Сменяна, Н.С. Хруппы и кандидата психологических наук Л.И. Казмиренко, доцента кафедры уголовного права КВШ кандидата юридических наук С.А. Тарарухина, и. о. доцента кафедры оперативной работы КВШ В.П. Цильвика, преподавателя этой же кафедры В.С. Кура и, кроме того, научные сообщения адъюнктов Академии МВД СССР А.В. Негодченко, А.С. Евстигнеева.

*Ответственный редактор
Б.И. Бараненко*

Б.И. Бараненко*

**ОРГАНИЗОВАННАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ: ПРИЗНАКИ,
СТРУКТУРА И ПРИМЕНЕНИЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ
СРЕДСТВ И МЕТОДОВ БОРЬБЫ С НЕЮ**

То, что организованная преступность представляет собой не мифическое, а реальное явление в жизни нашего общества, стало уже общепризнанным фактом. В настоящее время ею поражена почти вся территория Украины, особенно промышленные города и областные центры. В ней сегодня явственно вырисовываются такие признаки:

1. Консолидация преступной среды с образованием в ней групповых, в том числе сложных иерархических криминальных структур (организованных преступных групп и группировок различной преступной ориентации и разного организационного уровня).

О масштабах указанной консолидации сегодня можно судить, в частности, по данным о разоблаченных в республике организованных преступных группах общеуголовной направленности: только за десять с лишним месяцев 1990 г. их выявлено и обезврежено более 800, на счету которых 77 совершенных убийств, преимущественно по корыстным мотивам, свыше 620 разбоев, около 500 дерзких вымогательств и другие тяжкие преступления. У участников этих групп изъято около 700 единиц огнестрельного оружия, деньги и ценности на сумму свыше 7 млн. рублей.

2. Систематическая, многоплановая и всесторонне организованная преступная деятельность указанных формирований, содержательную основу которой составляют как обычные, традиционные корыстные и корыстно-насильственные преступления, так и необычные виды и формы противоправного бизнеса, где общая цель – получение незаконными путями наибольшей материальной выгоды.

Сегодня практически все организованные преступные группы основные свои усилия направляют на совершение корыстных либо корыстно-насильственных преступлений, с целью чего они и создаются. И хотя в их деятельности и просматривается иногда некая специализация групп (пятая часть – рэкет, половина – квартирные разбои и три четверти – квартирные кражи и др.), однако, независимо от этого, каждая из них не пренебрегала любыми другими преступными деяниями,

* Руководитель научного исследования, кандидат юридических наук, полковник милиции.

если они приносят значительный криминальный доход (таковой у трети рассматриваемых групп исчислялся в размерах от 10 до 50 тыс. руб., а более чем у четверти – от 50 до сотен тыс. руб. и выше).

3. Стремление к приобретению лидерами преступных образований коррумпированных связей из числа, в первую очередь, представителей правоохранительных органов, а также других органов власти и государственного управления. Практически каждая третья разоблаченная организованная группа имела своеобразные защитные блоки, в которые входили вышеуказанные коррумпированные связи. В этой взаимной связи просматривается уже выделение в иерархии преступных групп руководящей верхушки организованной преступности.

4. Распределение сфер криминального влияния и функционирования между преступными формированиями. Нынешняя практика свидетельствует о том, что процесс криминального раздела "подконтрольных" зон и сфер между организованными преступными группами практически почти завершен уже во всех крупных городах республики. И это, пожалуй, самый существенный элемент во всей рассматриваемом нами характеристике.

5. Использование организованными группами и иными субъектами организованной преступности экономических и социальных условий криминогенной значимости и гибкое реагирование на изменения социально-экономической обстановки в плане выбора наиболее оптимальных направлений, путей и способов преступного обогащения, а иногда и умышленное искусственное создание соответствующих условий путем принятия определенных управленческих решений и нормативных актов на уровнях как центральной власти, так и региональных органов государственного управления.

Приведенный выше перечень содержит общеопределяющие и уже устоявшиеся признаки организованной преступности, как явления социально-правового характера в современном обществе. Но, кроме того, на сегодня уместным уже представляется причисление к данному перечню и такого нового специфического явления, как "отмывание" "грязных" денег, добытых преступным путем. То-есть официальное вкладывание их в тот или иной вид бизнеса. Об этом признаке современной организованной преступности мы можем уже говорить с достаточной убежденностью, ибо такие факты становятся довольно распространенными.

Однако указанный признак все-таки еще проявляется как бы в зачаточном (хотя и прогрессирующем) его состоянии. Дело в том, что до сего времени упомянутое вкладывание денежных средств было ненадежным предприятием, так как они могли реально инвестироваться, главным образом, лишь в сферы теневой экономики либо в

конкретный вид откровенно преступного бизнеса. Теперь же, при вхождении страны в рыночные отношения, "отмывание" денег будет занимать все более существенное место в характеристике организованной преступности. Этому явно поспособствует легализация многих, считавшихся ранее запретными, видов предпринимательской деятельности ("цеховики", "фарцовщики", спекулянты и т.п.), малая, а затем большая приватизация государственной собственности и т.д.

Наряду с установлением определяющей роли перечисленных признаков в уяснении сущности и содержания феномена организованной преступности, в ходе исследования выявлены процессы определенного структурного расслоения консолидированных преступных сообществ, с выделением в них исполнительских, охранных и прочих вспомогательных звеньев, а также появлением элитарных субъектов и даже групп таковых, которые непосредственно не участвуют в преступных акциях, однако выполняют функции идейного руководства и контроля за криминальной деятельностью внешне разрозненных преступных групп; наем данной элитой, как и лидерами отдельных преступных групп телохранителей; усиление вооруженности и технической оснащенности преступных группировок; ярко выраженное противостояние между ними (их лидерами), применение насилия в этом противостоянии, в том числе сопряженного с физическим устранением лидеров и руководителей противостоящих сторон.

Разумеется, помимо отмеченных, обнаруживаются и иные, пока довольно важные признаки и свойства проявления организованной преступности, как, например: организационно-психологическое структурирование преступных группировок; их внутригрупповые психологические свойства и отношения, в том числе неформальные нормы поведения сообщников, особенности распределения криминальных доходов; криминальные особенности развития этих группировок и т.д. Некоторые ученые такие признаки относят уже к числу основных. Не оспаривая ни научного, ни прикладного их значения, мы считаем, что, в силу непостоянства таковых, их место сегодня в ряду факультативных признаков организованной преступности.

Здесь же следует высказать наше отношение к появившимся утверждениям о произошедшем слиянии экономической и общеуголовной преступности в системе организованной преступности, о некоем ее триединстве (крупные расхитители, коррумпированные чиновники и наиболее опасные общеуголовные преступники)¹. Действительно на-

¹ См., например: Антонян Ю. М., Пахомов В. Д. Организованная преступность и борьба с ней / Сов. гос-во и право. – 1989. – № 7. – С. 67-68.

ши исследования обнаружили отдельные факты такого слияния на практике. Однако в нем еще не усматривается единства целей и задач конкретной преступной деятельности подобных сообществ.

Дело в том, что на реальное видовое проявление организованной преступности выражается в разнообразных формах и видах преступлений, что напрямую зависит от конкретной социально-экономической и криминогенной ситуации в целом по республике и ее отдельным регионам. В данной обстановке на сегодня наиболее распространенными такими видами и формами являются: вымогательство или рэкет в отношении процветающих уже предпринимателей и бизнесменов; разбойные нападения на жилища зажиточных граждан, особенно представителей теневой экономики, лиц, занимающихся кооперативной и индивидуальной трудовой деятельностью, равно как и кражи из квартир таких лиц; мошенничество, связанное преимущественно со сделками при купле-продаже личных автомашин, видео-техники, драгоценностей; занятие преступным бизнесом, включающим азартные игры, проституцию, сбыт наркотиков, порнографической продукции; иные корыстные и корыстно-насильственные преступления общеуголовного характера, совершаемые с целью получения постоянной крупной наживы.

Конечно же в современной социально-экономической обстановке происходит уже всплеск и организованной экономической преступности, в структуре которой заметное распространение получают: организованная контрабанда, крупномасштабные махинации с финансово-кредитными средствами, хищения и присвоения бюджетных финансовых средств и т.п. Однако все это, по выводам нашего исследования, является еще только начальной фазой формирования организованной экономической преступности в республике, поскольку на данный момент происходит лишь фаза криминального создания и накопления крупного финансового и финансово-промышленного капитала, как экономического фундамента указанного направления организованной преступности. При всем этом, общеуголовная организованная преступность объективно сращивается с экономической, проходя в этом направлении несколько путей: силовое охранный обслуживание предпринимательства и бизнеса, в том числе криминальное "крышевание" соответствующих экономических структур; выполнение "грязной работы" по заказам денежных боссов, как то: устрашение или принуждение конкурентов к уступчивым решениям и действиям, физическое устранение "непокорных" и т.п.; корпоративное слияние структур и их финансовых ресурсов и т.д.

В теории устоялось мнение о том, что в целом организованная преступность не тождественна формам и видам ее реального прояв-

ления, а представляет собой сложное, многоуровневое социальное явление, возникшее вследствие происшедших коренных социально-экономических деформаций общества и усиливающееся за счет нарастания факторов, связанных с общим кризисом, охватившим все стороны жизни этого общества. Именно все это и придает исключительную динамичность количественным и качественным характеристикам организованной преступности, как совокупности конкретных ее видовых проявлений. И это все объективно предопределяет потребность многоуровневого воздействия на нее, в том числе со стороны правоохранительных органов (в частности органов внутренних дел). Однако, как показывает наше исследование, данное положение пока еще в значительной мере игнорируется на практике.

В частности, ряд изданных приказов и директив МВД СССР и МВД УССР по проблеме борьбы с организованной преступностью основное внимание сосредоточивает на общеуголовных ее проявлениях, на что, собственно, нацелены 6-е подразделения (отделы, управления МВД-УВД), базирующиеся, как правило, в аппаратах уголовного розыска.

Между тем, как уже отмечено, в экономической сфере формируются материальные основы всей организованной преступности, экономический "срез" которой проникает во все отрасли хозяйственной жизни, нередко обретая горизонтальные и вертикальными отношения и связи, вплоть до охвата ими высших уровней руководства и управления. Поэтому можно утверждать, что именно экономическая организованная преступность будет в будущем представлять главный потенциал всей организованной преступности как социального и социально-правового явления.

Предпосылки такой перспективы заключаются в следующем. Невершенство и ошибочность принятия многих законов (особенно подзаконных нормативно-правовых актов) по вопросам экономических преобразований, промышленный монополизм, несбалансированность производственных процессов с их ресурсным обеспечением, сбои в финансовой системе, нарушения в системах поставок и ценообразования, инфляция, распад ведомственных и вневедомственных контрольно-ревизионных систем и иные неблагоприятные тенденции в народном хозяйстве привели к расцвету теневой экономики, неустойчивости потребительского рынка и замене его повсеместно функционирующим "черным рынком".

В сфере этого рынка циркулирует огромный незаработанный, в основном преступно нажитый капитал, который еще более усиливает процесс экономического разложения общества, служит мощной мате-

риальной основой для воспроизводства теневой экономики, развития многообразных форм противоправного бизнеса, а равно для финансирования преступных акций. Эта финансовая база позволяет вытягивать в негативные экономические процессы многих хозяйственных руководителей, представителей правоохранительных и других государственных органов, способствует усилению коррупции и других социально опасных отклонений.

В свою очередь, сверхприбыли, достигаемые в сфере экономической организованной преступности, являются притягательными для посягательств со стороны общеуголовных элементов. Активное развитие получает вторичное, как правило, насильственное противоправное отчуждение (перераспределение) материальных ценностей, изначально добытых преступным, равно как и иным нетрудовым способом в сфере экономики.

Как видно, в обществе нарастает асоциальный экономический интерес, который охватывает все большие и большие слои населения, стремительно трансформируясь при этом в соответствующий массовый интерес криминальной направленности. Там же, где существуют таковые интересы, складывается и адекватная социальная среда. Последняя эти интересы представляет, оформляет и отстаивает¹. Именно данная среда и является источником формирования и собственно функционирования организованной преступности, особенно экономической. Характерно, что данной преступности присущ признак обратного влияния на состояние и развитие происходящих социально-экономических процессов, что нередко выражается в целенаправленном приспособлении, намеренном усложнении кризисных явлений в экономике, а иногда и в умышленном создании благоприятных условий для достижения конечных результатов организованной преступной деятельности.

Об указанном свидетельствует не только анализ преступной деятельности многих функционировавших в различных сферах народного хозяйства организованных преступных формирований, но также результаты специального опроса представительной части компетентных практических работников органов внутренних дел (в основном руководителей органов и оперативных служб), которые указали на целый комплекс факторов, детерминирующих и подпитывающих организованную преступность. К таким факторам респонденты, в частности, отнесли:

- сохранение монополии власти в руках командно-административной системы (34% ответов);

¹ Вайнонен И.В. Товарно-денежные отношения: искусственно насаждать или умело использовать? // Социологические исследования. – 1985. – № 2. – С. 74.

- продолжение диктата в отношении правоохранительных органов, особенно со стороны первых руководителей города или района (43,5%);

- круговая порука, сохранение "телефонного права" в социальной, экономической и правовой жизни регионов (43,5%);

- безнаказанность должностных лиц (хозяйственных и иных руководителей) за явные провалы в их деятельности, за конкретные факты бесхозяйственности, халатности и т.д. (55%);

- безнаказанность отдельных преступных элементов, противозаконная деятельность которых нередко очевидна для окружающих (37%);

- субъективизм, протекционизм, злоупотребления в деятельности местных Советов народных депутатов (29%);

- очевидный зажим гласности и демократии (18%).

Нетрудно сделать вывод, что наличие перечисленных факторов способствует тому, что в официальных экономических структурах (хозяйственных отраслях), а иногда и в рамках регионов могут образовываться параллельные по содержанию своего функционирования организованные структуры криминальной направленности. Надо полагать, что такая обстановка требует незамедлительного создания соответствующих указанным структурам субъектов борьбы с экономической организованной преступностью, в частности специализированных подразделений в составе нынешних аппаратов БХСС.

Что касается общеуголовной организованной преступности, то ее содержание в настоящее время определяют функционирующие в республике преступные группы, достигшие высшего уровня организованности, и осуществляемая ими преступная деятельность корыстной и корыстно-насиленной направленности.

Помимо обладания рядом специфических криминологическо-криминалистических признаков и свойств, важнейшей особенностью преступной деятельности этих групп является ее монополизация, профессионализация и зачастую межрегиональный характер, что диктует необходимость принятия неординарных организационно-управленческих решений. Таковые, в первую очередь, должны обеспечить реальное повсеместное создание и функционирование, соответствующих по своему профессиональному предназначению, специализированных подразделений. Рассчитывать на успех дела, возлагая его только на действующие 6-е подразделения, насчитывающие на сегодня по республике в общей сложности 217 сотрудников, было бы наивно, так же, как нельзя все надежды возлагать и на создаваемые межрегиональные управления МВД СССР по борьбе с организован-

ной преступностью", призванные, главным образом, осуществлять борьбу с отдельными, конкретными межрегиональными организованными преступными группировками.

Вслед за необходимостью специализации деятельности органов внутренних дел на рассматриваемом направлении борьбы с преступностью, в разряд первоочередных практических проблем выдвигается информационное обеспечение процессов указанной борьбы. Оно сегодня ни в коей мере не отвечает объективным потребностям в этом.

Практически нет единой системы сбора и накопления, переработки и выдачи необходимой информации. Предпринимаемые же попытки решить данную проблему на местах (в отдельных органах внутренних дел) не дают должного эффекта. Данное положение вызвано, наряду с прочим, тем, что: отсутствует однообразное понимание организованной преступности как объекта правоохранительного, в том числе оперативно-розыскного, воздействия; нет единства определения на практике статуса и структуры б-х подразделений; в большинстве органов внутренних дел отсутствуют возможности современной технической работы с информацией; почти повсеместно отсутствуют необходимые для этого специализированные кадры; в создаваемых местных информационных системах обнаруживаются принципиальные различия содержательного характера, что не позволяет сформировать единую информационную сеть в целом по республике, да и по отдельным межрегиональным зонам.

Наряду с этим, в отдельных УВД в настоящее время создаются достаточно эффективные информационные системы для обеспечения необходимой оперативной информацией б-х подразделений и других оперативных служб применительно к борьбе с организованной преступностью (УВД Днепропетровской области и др.). Эти системы отличаются четким определением объекта воздействия, унифицированными носителями информации, конкретным подбором субъектов, обеспечивающих сбор, обработку и выдачу сведений, относящихся к указанному объекту воздействия, а также созданием самостоятельных автоматизированных банков данных как подсистем общих информационных массивов и внедрением новейших средств работы с информацией. Представляется, что опыт Днепропетровской области заслуживает отдельного исследования и повсеместного внедрения в масштабах всей Украины.

* Речь идет о создаваемых в стране (в том числе на территории УССР) межрегиональных, подчиненных МВД СССР, управлений по борьбе с организованными преступными сообществами, имеющими коррумпированные связи и действующими в межобластных, межреспубликанских и международных масштабах.

Информационные пробелы в значительной мере ослабляют другие организационные участки работы. По-прежнему нет определенности относительно статистического учета преступлений, совершаемых организованными преступными группами, так же, как и не учитываются такие группы, находящиеся в зоне оперативного контроля. Соответственно не проводится столь необходимый прикладной криминологический-криминалистический анализ данного вида преступности.

Отсюда имеющиеся в распоряжении уголовного розыска и других оперативных служб органов внутренних дел оперативно-розыскные средства и методы в целом используются неадекватно содержанию объекта воздействия, а следовательно, неэффективно. Здесь, естественно, пагубно сказывается и то, что значительная часть таких средств и методов в системе МВД попросту отсутствует и, более того, их наличие вовсе не предусмотрено. Сказанное подтверждается следующими данными. В настоящее время в поле оперативного контроля находятся в среднем не более 15-20% функционирующих в республике организованных преступных групп общекриминальной направленности. Еще примерно столько же их находится в поле зрения оперативных сотрудников уголовного розыска в связи с их работой по другим направлениям. В итоге, как видно, более половины данных преступных формирований пока что выпадают из сферы активного оперативного контроля органов внутренних дел.

То же самое следует сказать и относительно оперативного воздействия на криминально "зараженную" социальную среду, образующую фактически среду формирования и непосредственной жизнедеятельности организованных преступных групп общеуголовной направленности. Оперативные контингенты, представляющие эту среду, в основе своей также не охвачены соответствующим наблюдением. Не случайно поэтому, что лишь 10% рассматриваемых организованных групп были разоблачены на предварительных стадиях их формирования и преступной деятельности.

Говоря об оперативном контроле и воздействии на объекты организованной преступности, важно отметить, что таковое в настоящее время, помимо органов внутренних дел, осуществляют органы КГБ, что ведет к неизбежному параллелизму, дублированию, информационному "шуму", столкновению и т.п. Это изначально определяет проблему корректного распределения сфер и зон оперативно-розыскной деятельности между указанными органами, а также выработки системы их взаимодействия. Решение затронутых вопросов возможно, по нашему мнению, двумя путями: законодательным – в части четкого разграничения функций и полномочий органов МВД и КГБ в опера-

тивно-розсыскной деятельности, применительно к сфере борьбы с проявлениями организованной преступности, и – межведомственным нормативным регулированием указанного взаимодействия.

К такому выводу приходят и другие авторы, делая при этом упор еще и на том, что вопросы о правовом разграничении оперативно-розсыскной деятельности органов КГБ и МВД, особенно относительно применения специальных оперативно-технических средств и методов в рамках четкого определения функций государственной и общественной безопасности, находятся в прямой связи с проблемой исключения рецидивов беззакония в нашем обществе, а равно и с экономией средств, затрачиваемых на борьбу с организованной преступностью¹.

Результаты исследования позволили сформулировать также другие положения и выводы, касающиеся вопросов совершенствования судебно-следственной практики по уголовным делам рассматриваемой категории, и подготовки законодательных предложений по исследуемой проблеме.

Таким образом, сложившаяся ситуация включает в себе не только главные источники появления, существования и развития организованной преступности в республике на современном этапе, но также подсказывает основные направления и пути борьбы с ней.

Таковыми, прежде всего, по мнению исследовательского коллектива, должны быть экономические методы, включающие экономико-правовой анализ, криминологические экспертизы и прогнозы, нацеленные на своевременное выявление и возможное смягчение негативных (криминогенных) явлений в сфере экономики; внедрение действенных экономических рычагов, направленных на предупреждение развития теневой экономики; создание взамен ликвидируемых ведомственных контрольно-ревизионных аппаратов, независимых от ведомств контрольных учреждений с соответствующими полномочиями и функциями выявления и пресечения финансовых, бюджетно-плановых, технологических и иных нарушений в экономике; формирование единой и действенной налоговой службы и т. д.

Необходимы радикальные меры и по улучшению деятельности органов внутренних дел на рассматриваемом направлении борьбы с преступностью. При этом в ряду многих вопросов первоочередного решения требуют:

- укрепление действующих и создание дополнительных специализированных подразделений, осуществляющих борьбу с организованной преступностью;

¹ См., в частности: Галустьян О.: Компромат. Не соперничество, а сотрудничество КГБ и МВД может обуздать преступность // Комсомольская правда. – 1990. – 2 октября.

- надлежащее техническое оснащение указанных подразделений, наделение их всеми полномочиями по использованию оперативной техники и методов работы с ней, применяемых в этих целях органами КГБ;

- информационно-аналитическое и организационно-методическое обеспечение работы специализированных подразделений и иных звеньев, ведущих борьбу с указанным видом преступности;

- оперативно-информационное обеспечение борьбы с проявлениями организованной преступности, создание и организация надежного функционирования соответствующих специальных банков данных оперативно-розыскного назначения;

- создание центральных органов (комитетов, комиссий или др.), координирующих деятельность различных субъектов борьбы с организованной преступностью, а также разработка единых республиканских и межрегиональных комплексных программ этой борьбы.

Положения и выводы, вытекающие из исследования, нашли свое воплощение в ряде предложений и рекомендаций, которые реализованы: для подготовки доклада Министра внутренних дел СССР на II Съезде народных депутатов СССР по усилению борьбы с организованной преступностью; при разработке проектов отдельных разделов всесоюзной и республиканской программ деятельности правоохранительных органов на данном направлении, а также законодательных предложений, внесенных в Верховный Совет УССР, и др.

По конечным результатам исследования подготовлена также информация с предложениями для рассмотрения на коллегии МВД УССР, в которой, в частности предложено:

- пересмотреть статус и организационные структуры существующих специализированных подразделений УВД облгорисполкомов по борьбе с организованной преступностью. Повсеместно утвердить их в виде штатных, имеющих необходимую организационную структуру, 6-х подразделений (управлений, отделов или отделений), полностью освобожденных от выполнения несвойственных им функций;

- во всех ГО-РОВД ввести штатные должности оперативных сотрудников по данной линии работы, создав при необходимости соответствующие группы таковых. Для решения этой задачи внести обоснованные оргштатные предложения в Совет Министров УССР;

- создать межрегиональные подразделения органов внутренних дел, осуществляющие координационные и практические меры борьбы с организованными преступными группами межрегионального характера;

- разработать и утвердить Положение о названных межрегиональных подразделениях;
- для общего руководства всеми 6-ми подразделениями органов внутренних дел, обеспечения их взаимодействия между собой и с межрегиональными подразделениями в борьбе с организованной преступностью создать самостоятельное штатное управление МВД УССР, разработав и утвердив Положение о нем;
- подготовить программу создания единой централизованной информационной системы, применительно к целям и задачам борьбы с организованной преступностью в республике;
- разработать и внести обоснованные предложения в Прокуратуру УССР о введении должностей прокуроров по надзору за оперативно-розыскной и следственной деятельностью межрегиональных 6-х подразделений по борьбе с организованной преступностью;
- разработать и внести законодательные предложения в Верховный Совет УССР о разграничении полномочий и функций органов МВД и КГБ УССР в борьбе с организованной преступностью, в том числе в сфере их оперативно-розыскной деятельности, а также об установлении единых основ, пределов и порядка использования указанными органами оперативно-розыскных и оперативно-технических средств и методов.

ПОСТФАКТУМ

Положення й висновки наукового дослідження, що викладені в публікації Б.І. Бараненка, як і в публікаціях інших авторів, що склали зміст збірника наукових трудів, у своїй більшості були враховані в організаційній і практичній діяльності МВС УРСР. Зокрема, вони полягли в основу створення Шостого управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, яке з часом було реорганізоване в Головне Управління БОЗ МВС України.

Ці дослідження визначили й подальшу наукову роботу Бориса Івановича в даному напрямку, як от участь у розробці: проекту закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (1993 р.); Державних програм щодо боротьби з організованою злочинністю і корупцією в Україні,

пропозицій та організаційно-методичних документів щодо створення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю (БОЗ), а також Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

Уже пізніше, на тлі цих первинних наукових робіт розпочалося стрімке напрацювання новітньої теорії організованої злочинності. Але, на жаль, у цій теорії на початку її формування не зовсім коректно й послідовно визначалося місце й роль організованої злочинної групи (угруповання) та її протиправної діяльності в змісті поняття організованої злочинності. Це нерідко приводило творчі пошуки окремих учених і практиків до помилкових суджень про те, що організовану злочинність можна розглядати як завершене, з точки зору правової оцінки, кримінальне явище, але не як об'єктивне соціальне явище, основу якого складає, з одного боку, його особливий кримінальний зміст (сукупність різних видів злочинів, скоєних організованими злочинними групами чи угрупованнями), а, з іншого, – система специфічних соціальних зв'язків і відношень, що складаються в певних прошарках суспільства з приводу отримання злочинних прибутків і надприбутків.

* * *

Наступною віхою наукової творчості Б.І. Бараненка вочевидь виявилася розробка ним методологічних, теоретичних і прикладних основ психології оперативно-розшукової діяльності. Сам Борис Іванович визнає, що первинним поштовхом і вихідним науковим підґрунтям для цього послугувала його робота за даним напрямком разом з Ярославом Юрієвичем Кондратьєвим. Саме під його науковим керівництвом була проведена початкова розробка концепції психології оперативно-розшукової діяльності (Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / Кондратьєв Я.Ю., Бараненко Б.І., Звонок О.С. та ін. – Київ, РВВ МВС України. – 2001).

Надалі вже виходить навчальний посібник з психології ОРД (Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Навчальний посібник. – Луганськ: ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003); робота з конфліктології (Бараненко Б.І., Казміренко Л.І., Александров Д.О. та ін. Конфліктологія. Навчально-методичний посібник. – Київ: НАВС України, 2003); з психологічних особливостей спілкування під час здійснення ОРД (Бараненко Б.І., Глазков В.А., Звонко О.С. та ін. Психологія оперативно-го спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ: Навчально-практичний посібник. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007) та ін.

Вважаючи по праву Концепцію психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ базовим документом для формування й розвитку розглядуваної галузевої практичної психології, автори запропонували опублікувати її в даному Віснику для ознайомлення з її змістом широкого кола читачів.

* * *

КОНЦЕПЦІЯ ПСИХОЛОГІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Київ, 2001

*Схвалено рішенням вченої ради
Національної академії внутрішніх справ України*

Рецензенти: доктор психологічних наук *В.О. МОЛЯКО*, доктор психологічних наук *С.І. ЯКОВЕНКО*

Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України / Я.Ю. Кондратьєв, Б.І. Бараненко, О.С. Звонок та ін. — К.: ПВВ МВС України, 2001. — 30 с.

В концепції теоретично обґрунтовані поняття, сутність, структура, а також визначені шляхи й механізми застосування оперативними підрозділами органів внутрішніх справ психології оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі практичної психології.

Концепція розрахована на наукові підрозділи, що розробляють психологічні проблеми теорії і практики ОРД; вищі заклади освіти МВС України; підрозділи виховної, соціальної та психологічної роботи з особовим складом, окремих оперативних працівників, науковців, викладачів навчальних закладів і їх слухачів, зацікавлених у впровадженні психології ОРД у науковий і навчальний процеси, а також у практику оперативно-розшукової діяльності.

© Кондратьєв Я.Ю., Бараненко Б.І.,
Звонок О.С. та ін., 2001

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Боротьба зі злочинністю нині, насамперед з її організованими формами, яким притаманні консолідація, жорстокість, конспірація злочинного елемента, високий організаційний рівень підготовки та вчинення окремих видів злочинів, використання прикриття з боку корумпованих представників державної влади, активна протидія правоохоронним органам (як фізичними, так і психічними засобами), застосування не лише зброї і новітньої техніки, а й соціопсихотехнологій, потребує значної активізації діяльності оперативних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, освоєння ними сучасних оперативно-розшукових заходів, а також пошуку нестандартних методів і засобів успішного виконання завдань ОРД.

Вирішення зазначених питань нерозривно пов'язане з проблемою реалізації в оперативно-розшуковій діяльності психологічних закономірностей, без яких якісне оновлення роботи оперативних підрозділів майже неможливе.

Питання використання спеціальних психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ здавна цікавлять і теоретиків, і практиків (криміналістів і науковців в галузі теорії ОРД як в радянський, так і пострадянський період).

В Україні ще в 60-70 рр. XIX ст. напрацьовано й втілено в життя систему психологічного забезпечення діяльності пенітенціарних установ і слідчих ізоляторів. А вже на початку 80-х рр. XX ст. ученими розроблено психологічні основи діяльності та відповідні психопрофесіограми керівника міськрайоргану міліції, слідчого, оперативного працівника, дільничного інспектора міліції тощо. Наявні публікації, різні за змістом і ступенем повноти певною мірою висвітлюють суть і значення для теорії і практики ОРД соціальних явищ, подій і факторів психологічного характеру.

Ознайомлення з досвідом психологічного забезпечення діяльності поліції зарубіжних країн свідчить про те, що в них цим питанням приділяється значна увага як в організаційно-методичному, так і в матеріальному відношенні.

Відтак слід визнати наявність вихідних теоретичних напрацювань щодо забезпечення втілення в оперативно-розшукову діяльність спеціальних психологічних знань. Однак очевидною вадою в цьому питанні є відсутність відомчого концептуального бачення проблеми використання закономірностей психології ОРД та шляхів її розв'язання.

Концепція психології оперативно-розшукової діяльності відбиває офіційну позицію Міністерства внутрішніх справ України, спільне теоретичне й практичне бачення, єдиний конструктивний принцип щодо визначення поняття, сутності й головного змісту психології ОРД, а також забезпечення ефективної оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України через отримання та комплексне використання спеціальних психологічних знань, зокрема щодо об'єктивних психологічних феноменів та ефектів у практичній діяльності.

Концепція визначає й формулює головні структурні розділи (елементи) системи психології оперативно-розшукової діяльності, а також основні функціональні компоненти (механізми) реалізації в ній спеціальних психологічних знань, що продуктивно реалізуються за такими напрямками:

1) прогнозування, оцінка, формування й підвищення професійно-психологічної готовності кандидатів та наявного складу оперативних підрозділів органів внутрішніх справ до успішного виконання завдань оперативно-розшукової діяльності (опанування в теорії і практиці ОРД професійної психології суб'єктів ОРД на рівні узагальненої моделі оперативного працівника, а також диференційовано, з визначенням відмінностей у професійній діяльності працівників окремих оперативних підрозділів органів внутрішніх справ);

2) розпізнавання й використання в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності психологічних особливостей поведінки та дій окремих індивідів або членів групових об'єднань, визнаних об'єктами оперативно-розшукового впливу (діяння), а також осіб, які є побіжними чи опосередкованими носіями інформації, що має значення для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності (використання закономірностей психології об'єктів ОРД);

3) виявлення й урахування під час проведення оперативно-розшукової діяльності об'єктивних психологічних особливостей, закладених в окремі оперативно-розшукові заходи, тобто потенційної психологічної насиченості оперативно-розшукових заходів.

Концепція, крім того, визначає нові методологічні підвалини теоретичних і прикладних досліджень з проблем психології ОРД, а також шляхи впровадження основних положень цієї галузевої психології в практику підготовки фахівців з ОРД та в повсякденну оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів органів внутрішніх справ.

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОРД, ЇЇ СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ

Вихідною позицією психології оперативно-розшукової діяльності є те, що остання як особливий різновид юридичної практики хоча й охоплюється певною мірою загальним (методолого-методичним) розділом юридичної психології, але водночас має таку специфіку її психологічної структури, що змістовно виділяє цю діяльність серед інших, оскільки їй притаманні окреме законодавче регулювання, свої особливі цілі, різноманітні напрями й завдання, специфічні суб'єкти й об'єкти діяльності, спеціальні сили, заходи, форми, методи й засоби ОРД. Тому всебічне психологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності має базуватися на окремій галузевій системі використання спеціальних психологічних знань – психології оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, теоретичним підґрунтям якої є: загальна, соціальна та практична психологія, вихідні методологічні аспекти юридичної психології та її певні складові, а також окремі наукові положення й висновки соціології, управління, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, теорії і практики ОРД.

Психологія ОРД базується на таких основних принципах реалізації психологічних закономірностей, як правомірність і гуманізм (реалізація психологічних закономірностей у суворій відповідності до норм Конституції України, чинного законодавства України, а також "Загальної декларації прав людини", проголошеної резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., "Європейської конвенції з прав людини", прийнятої в Римі 4 листопада 1950 р., "Міжнародного пакту про громадянські та політичні права", проголошеного резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.,

"Заключного акта Хельсінкської наради" 1975 р., а також "Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання", проголошеної резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1984 р., якими гарантуються права й свободи людини й громадянина в Україні, недопущення в процесі реалізації психологічних закономірностей негуманного ставлення та завдання шкоди психічному стану окремих осіб); науковість (наукова обґрунтованість спеціальних психологічних знань, форм, методів та засобів їхнього отримання і використання); комплексність (ви-

користання психологічних знань за умови комплексного застосування різновидів форм і методів роботи, соціопсихотехнологій, психофізіології, конфліктології тощо).

Головна методологічна передумова формування психології оперативного-розшукової діяльності полягає в системно-структурному підході до визначення та розгляду останньої як психологічної категорії, що пов'язано з психологічним уявленням мети оперативно-розшукової діяльності, її змісту, об'єкта й суб'єкта, заходів цієї діяльності, у тому числі у вигляді спеціальних форм, методів, засобів, тактичних прийомів, очікуваних результатів тощо, а також з визнанням її невід'ємного зв'язку зі структурою особистості конкретних індивідів, які перебувають у взаємостосунках, що складаються в процесі діяльності.

Отже, предметом психології оперативного-розшукової діяльності слід вважати психологічні закономірності, феномени, ефекти, а також своєрідність поведінки й діяльності окремої особистості або групи людей, що є визначальними у взаєминах названих вище осіб. Ці закономірності й особливості можуть бути або об'єктивними виявами психіки конкретної людини, котра є об'єктом чи суб'єктом оперативно-розшукових відносин, або психологічним змістом обраної ними суб'єктивної лінії поведінки в процесі цих відносин. Предмет психології ОРД охоплює й потенційні психологічні фактори, якими ще за законодавчого визначення наділені окремі оперативного-розшукові заходи.

З цього випливає, що для об'єктивного уявлення суті психології ОРД насамперед набуває змістовне з'ясування самої оперативно-розшукової діяльності як соціально-психологічної системи з виділенням її структурно-функціональних елементів.

Мета оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукова діяльність, як і будь-яка людська діяльність, відповідає конкретній меті – досягненню кінцевих результатів діяльності, що містить у собі потреби, думки, почуття та інші психічні утворення, а тому має мотивований характер.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" чітко визначив мету оперативно-розшукової діяльності, якою, щодо оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, є припинення правопорушень і забезпечення інтересів кримінального судочинства (попередження, припинення, розкриття злочинів і встановлення винних осіб; розшук осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; розшук осіб, безвісно відсутніх).

Загальним об'єктом ОРД, як і всієї правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ, є протиправна діяльність певних антигромад-

ських елементів у всьому її кількісному (стан) та якісному (структура) обсязі. Безпосередні об'єкти – це, переважно, групи, особи (індивіди, члени груп і угруповань), стосовно яких є достатня інформація про їхню причетність до злочинів, а також невстановлені особи, що готують або вчинили злочин, і ті, які переходять від органів розслідування, суду чи відбування кримінального покарання або ж безвісно відсутні.

Важливим психологічним змістом об'єкта ОРД, крім відповідних психоутворень, виявлених і досліджених кримінологами та соціологами (зокрема, проблеми потреб, інтересів, мотивів поведінки і дій, формування злочинної установки; взаємозв'язок особистості злочинця й оточуючого середовища; зв'язок і роль біологічних і психічних факторів у генезисі злочинності; створення злочинного стереотипу поведінки тощо), є комплекс наявних у суспільстві соціально-психологічних установок*, в основі яких - психоутворення двох основних суперечливих напрямів:

- потенційна схильність окремих осіб і груп до вчинення протиправних дій (проблеми кримінального потенціалу як відповідного психологічного стереотипу або соціоперцептивного досвіду особистості в кримінальній субкультурі, чи як вияву сучасного негативного морально-психологічного стану та певного руйнування системи цінностей, що є наслідком гострих і стійких соціально-економічних і політичних протиріч у суспільстві тощо);

- готовність певної частини суспільства до протидії злочинності (проблема залучення окремих осіб до виконання завдань ОРД): визначає важливість вивчення соціальної бази боротьби зі злочинністю, у тому числі цілеспрямованого застосування в оперативно-розшуковій діяльності спеціальних соціально-психологічних знань, використання соціопсихотехнологій для досягнення суспільної кореляції соціально-психологічних установок щодо формування активної громадської позиції та співробітництва з оперативними підрозділами, підвищення їхнього авторитету й іміджу.

Законодавче розкрито й зміст оперативно-розшукової діяльності, що полягає в системі гласних і негласних пошукових і розвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів для розв'язання завдань щодо пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які

* Соціально-психологічна установка – це психологічний стан схильності чи готовності окремих осіб або груп до певної активності, який спрямовує їх ціннісно-орієнтовані та поведінкові реакції стосовно конкретних ситуацій, з якими вони тісно пов'язані.

передбачена КК України, а також отримання інформації для безпеки громадянин, суспільства й держави.

Реалізація зазначених заходів і засобів забезпечується за допомогою розроблених теорією ОРД та опанованих практикою оперативного-розшукових методів і оперативно-розшукової тактики. Тобто йдеться про сам процес оперативно-розшукової діяльності, що потребує відповідного інформаційного, аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення.

Органічний взаємозв'язок мети, об'єкта, заходів і очікуваних результатів оперативно-розшукової діяльності обумовлює єдність останньої з особистістю оперативного працівника, який при цьому є суб'єктом свідомої діяльності і відносин у системі ОРД, індивідом зі стійкою, соціальне зумовленою системою психічних якостей, що формуються і виявляються у цій діяльності*.

У психологічній структурі особистості виділяють кілька підструктур:

За соціально-психологічним виміром:

- спрямованість (ідеаційна, світоглядна, мотиваційна, цілетвірна тощо);

- самосвідомість (самоусвідомлення та самооцінка власних позитивних або негативних якостей);

- досвід (життєвий; професійна компетентність на рівні конкретно-го знання, вміння, навичок та соціального інтелекту);

- спілкування (індивідуальна та групова самотність, міжособистісні стосунки, місце в групі тощо).

За індивідуально-типологічними особливостями:

- темперамент і характер (становлення, акцентування та функціонування рис характеру);

- емоційно-почуттєва та вольова сфери (збалансованість емоційно-почуттєвої сфери, емоційна регуляція та вольова психорегуляція діяльності і поведінки тощо);

- здібності (становлення та розвиток у професійній діяльності);

- психофізіологічні якості (працездатність, психобіологічні вияви, обумовлені індивідуальними вимогами до режиму праці і відпочинку, статевими та віковими особливостями індивіда тощо).

За виміром функціональних компонентів психіки або пізнавальних процесів:

* Очевидно, що у психології оперативно-розшукової діяльності реалізуються відокремлені з-поміж інших методологічних принципів наукової психології принцип єдності психіки особистості і діяльності, а також принцип детермінізму.

- професійне сприйняття, увага, розвиток сенсорної культури; спостережливість, професійна пам'ять; професійне мислення, увага тощо.

За виміром діяльності:

- мотиваційна (співвідношення мети, потреб, мотивів діяльності, рівня домагань тощо);

- інформаційна (формування інформаційної основи прийняття рішень, бачення світу, системності знань тощо);

- результативна (настрій і регуляція діяльності щодо досягнення кінцевого результату, адекватного меті, тощо).

Напрями й види оперативно-розшукової діяльності відрізняються один від одного спрямованістю, специфічними цілями й завданнями, особливими об'єктами, різними засобами, методами, способами та прийомами практичних дій, наявністю специфічних умов діяльності тощо. Тому у психологічній структурі будь-якої діяльності кожен із зазначених елементів отримує свою специфічну психологічну насиченість. Тут приховано одну з головних психологічних закономірностей оперативно-розшукової діяльності, а саме: формування вимог щодо специфічних психологічних характеристик особистості її суб'єктів, яким вона відповідає.

Психологічний аналіз визначених структурних елементів системи ОРД закономірно сприяє виявленню й розкриттю наявної як у теорії, так і на практиці психологічної невпорядкованості, а також уможливорює доповнення останніх логічними та детерміністично поясненими взаємозв'язками, що визначально впливають на змістовне наповнення та практичну реалізацію зазначених елементів через головні функціонально-діяльнісні компоненти психології оперативно-розшукової діяльності (пізнавальний, конструктивний, організаторський, проектувальний та комунікативний). Вони є обов'язковими стрижневими чинниками, що рівною мірою забезпечують системне створення та запровадження кожного окремого елемента психології оперативно-розшукової діяльності.

Пізнавальний компонент відповідає інформаційно-діагностичному забезпеченню оперативно-розшукової діяльності й постає насамперед змістовним елементом професійної праці безпосередніх суб'єктів ОРД. Він спрямований на одержання й відпрацювання оперативної інформації про окремі соціальні субкультури (середовище, що викликає оперативний інтерес), ситуації, явища чи певний стан справ, що стосується конкретних кримінальних проявів або можливих протиправних вчинків окремих осіб. Тобто цей компонент орієнтовано на пізнання об'єктів оперативно-розшукового впливу.

У пізнавальному компоненті закладено професійно важливі для оперативно-розшукової діяльності діагностичну та прогностичну складові, тому успішно реалізовуватися він може лише на основі об'єктивних критеріїв оцінки оперативної обстановки. Разом з тим пізнавальний компонент виконує важливу функціонально-діяльнісну роль у психологічній структурі об'єкта ОРД, а саме в інформаційно-діагностичному забезпеченні протидії окремих кримінальних осіб та груп оперативним підрозділам органів внутрішніх справ і загалом правоохоронній системі.

Суть конструктивного компонента полягає у конкретному і конструктивному визначенні цілей, завдань, заходів, сил, форм, методів і засобів, а також очікуваних результатах оперативно-розшукової діяльності адекватно інформаційним надходженням від реалізації попереднього пізнавального компонента.

Конструктивний компонент на функціонально-діяльнісному рівні суб'єктів ОРД реалізується через методики організаційно-розумового й інноваційного моделювання з використанням оперативними працівниками новітніх заходів та методів оперативно-розшукової діяльності, в тому числі соціо- та психотехнологій щодо складання й відпрацювання специфічних (оперативно значущих) психологічних моделей поведінки й діяльності окремих осіб і груп у злочинному середовищі.

На рівні ж об'єктів ОРД конструктивний компонент активно використовується злочинним елементом у досягненні ефективності злочинної діяльності. Разом з тим психологія об'єктів оперативно-розшукового впливу містить і деструктивні, в тому числі конфліктні компоненти їхньої поведінки і діяльності. Використання цього деструктивного потенціалу оперативними працівниками сприяє нейтралізації та знешкодженню злочинців і злочинних угруповань.

Організаційний компонент органічно пов'язаний з конструктивним. Головна його функція – використання організаційного потенціалу оперативних підрозділів і їхніх працівників, основні складові – загальна організаційно-управлінська культура суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, організаторський досвід оперативних працівників, їхні знання, вміння і навички.

Значний організаційний потенціал притаманний і сучасному злочинному середовищу, особливо лідерам та організаторам злочинних формувань з широкими можливостями й перевагами у відкритій і прихованій протидії оперативним підрозділам (фізична розправа, психологічний тиск – шантаж, погрози, дезінформація, підкуп тощо). Тому реалізація організаційного компонента психології оперативно-розшукової діяльності суб'єктами ОРД передбачає необхідність активного

застосування основних положень організаційно-управлінської психології в практиці оперативно-розшукової діяльності.

Проектувальний компонент орієнтує суб'єктів оперативно-розшукової діяльності при вирішенні її завдань на перспективні позитивні досягнення, визначені Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність", а також іншими директивними документами. Він реалізується, головним чином, через розвиток цілеуявлення на особистісно-суб'єктивному (індивідуальне планування оперативної роботи, само-наказ, самоінструктування тощо) і колективному (поточне й стратегічне планування оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів) рівнях.

Водночас у сфері злочинної діяльності об'єктів ОРД проектувальний компонент спрямовується на планування, розвиток і розширення цієї діяльності для досягнення її цілей та кінцевих результатів, на що повинні зважати оперативні підрозділи при визначенні стратегічних заходів боротьби зі злочинністю.

Комунікативний компонент відповідає вимогам відпрацювання необхідних результативно спрямованих взаємовідносин під час спілкування "суб'єкт – об'єкт" оперативно-розшукової діяльності, яке має переважно соціономічний характер типу "людина – людина".

Комунікативні процеси, які постійно вдосконалюються та динамічно розширюються в різних прошарках суспільства, все ефективніше використовуються як сучасні соціо- та психотехнологічні засоби здійснення злочинної діяльності. Протистояти цьому можна активним спрямуванням комунікативного потенціалу та цілеспрямованим використанням психологічних закономірностей спілкування в оперативно-розшуковій діяльності.

Значні можливості для цього закладено в психотехнологіях трансактного аналізу і нейролінгвістичного програмування, зокрема в пізнанні та використанні закономірностей психодинаміки, кінесики тощо як елементів психологічного вияву, а також впливу на професійне спілкування і взаємодію між суб'єктами й об'єктами ОРД.

Отже, оперативно-розшукова діяльність як складна соціально-психологічна система передбачає постійний органічний взаємозв'язок усіх професійно значущих елементів психологічної структури особистості суб'єктів цієї діяльності зі змістом її психологічно насичених практичних завдань, відповідних об'єктів і заходів, а також засобів, методів, прийомів і способів виконання останніх для оптимального досягнення соціально значущого результату.

Таким чином, оперативно-розшукова діяльність з позицій психології є певною системою психологічних і соціально-психологічних за-

кономірностей, зв'язків і відносин щодо особистості її суб'єктів і об'єктів, а також заходів, засобів, методів, способів, інших складових цієї діяльності тощо. Вона має, переважно, психологічну природу і психологічно обумовлений зміст, підпорядковані загальним закономірностям психологічної науки, підвладні прикладним методам психологічного аналізу, діагностики, інтерпретації і відповідної корекції, а також практичного психологічного супроводження, які при інтегруванні з іншими теоретичними і науковими знаннями (соціологічними, управлінськими, інформативними, оперативно-розшуковими, криміналістичними, кримінально-процесуальними й іншими) утворюють окрему галузь прикладної психології – психологію оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ.

Отже, наявність предмета, особливої структури, специфічного змісту і певних спеціальних методів пізнання визначають об'єктивні підстави послідовного наукового формування, становлення та розвитку психології ОРД як самостійної галузевої прикладної психологічної науки.

ЗМІСТ СТРУКТУРИ ПСИХОЛОГІЇ ОРД

Усе вищевикладене дає підстави для визначення головних узагальнених структурних елементів (розділів) психології оперативно-розшукової діяльності: психології особистості суб'єктів ОРД; психології об'єктів ОРД; психології (психологічні особливості) заходів ОРД та їх функціонально-діяльнісного наповнення.

Психологія суб'єктів ОРД

У сучасній теорії ОРД певною мірою опрацьовано аспекти психології особистості суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, в тому числі:

- узагальнену професійно-психологічну модель суб'єктів оперативно-розшукової діяльності (детальніше – щодо оперативних працівників карного розшуку). У ній з позиції загального психологічного підходу висвітлено: професійно значущі закономірності й особливості психічних процесів, властивостей і станів цих суб'єктів; обставини, що в ході проведення оперативно-розшукових заходів з боротьби зі зло-

чинністю обумовлюють особливості професійної психології (конспіративність, увага, брак часу, недостатність інформації, нечіткість та протиріччя нормативної бази, протидія злочинців та їхніх зв'язків, підвищена психічна напруженість, стресові ситуації, оперативний ризик тощо);

- психологічні детермінанти, що є факторами застереження або протидії оперативній роботі, а саме: екстремальні умови режиму праці і ситуаційних дій, у тому числі пов'язаних з контрзаходами з боку злочинного елементу тощо; специфічні засоби та методи оперативної роботи; відчуття страху під час проведення окремих заходів ОРД, викликане уможливленням невимушеного порушення оперативними працівниками прав і основних свобод людини; невідповідність характеру праці інтелектуальним здібностям окремих оперативних працівників;

- структуру вимог до психології особистості суб'єктів ОРД, що ґрунтується на психологічному аналізі соціального статусу цієї особистості в системі її соціальних, організаційних та безпосередньо практичних відносин і відповідних зв'язків, а також особливостей професійної діяльності, її основних завдань та умов.

Загалом цю структуру спрямовано на розкриття таких психологічних характеристик особистості суб'єктів ОРД, як спеціальна активність і її предметна спрямованість; індивідуальна концепція і ціннісно-цільова самоактуалізація особистості; установка на досягнення мети; емоційна зрілість і стійкість; внутрішня збалансованість; воля та витримка, пристосування до певних умов праці, а також психологічна готовність до подолання труднощів і обмежень, пов'язаних із працею в оперативних підрозділах; комунікативні якості та вміння; позитивні інтелектуальні якості; достатня самосвідомість (глибина й повнота усвідомлення самого себе); психофізіологічні якості.

Проте наведені психологічні знання мають переважно уоглядний характер і тому їх недостатньо для повного задоволення ні теоретичних, ні практичних потреб. Основною вадою сучасного формування психології особистості суб'єктів ОРД є мінімальний обсяг наукової інформації про закономірності впливу психіки цих суб'єктів на результати їхньої діяльності і, навпаки, про закономірності впливу особливостей діяльності та її результатів на психіку суб'єктів і, крім того, повна відсутність диференційованих знань про професійно значущі психічні процеси, стани і властивості, притаманні оперативним працівникам залежно від особливостей роботи, що вони виконують за спеціалізованими напрямками, а також специфіки окремих завдань оперативно-розшукової діяльності.

Крім того, необхідно визнати неповноту відповідного психологічного структурування та змістовного розкриття психології особистості індивідів, що належать до узагальненої категорії "сили ОРД" (негласні нештатні працівники та інші особи, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, представники адміністрації підприємств, установ, організацій, за згодою яких використовуються під час виконання завдань ОРД службові приміщення, транспортні засоби, інше майно тощо).

Наявні сьогодні в суспільстві соціально-психологічні установки та поведінкові стереотипи співробітництва осіб з оперативними підрозділами потребують широкомасштабних наукових підходів до здійснення соціально-психологічної корекції суспільної свідомості щодо законослухняності та громадянської відповідальності на противагу традиційно сталим стереотипам кримінальної субкультури.

Загалом поданий розділ психології оперативно-розшукової діяльності має спрямовуватися на досягнення спеціального наукового і практичного психологічного пізнання й аналізу загальних та особливих професійно значущих якостей і психічних явищ (властивостей, процесів, станів), притаманних особистості працівника оперативного підрозділу залежно від співвідношення цих якостей і явищ із загальною характеристикою оперативно-розшукової діяльності та специфічним змістом її окремих спеціалізованих напрямів і завдань, і, крім того, включати спеціальні психологічні технології (комплексні методики) проектування результатів цього пізнання на практику професійно-психологічного добору відповідних кадрів, їхньої психологічної підготовки (формування і підвищення професійно-психологічної готовності оперативних працівників до успішного розв'язання завдань оперативно-розшукової діяльності за умови подолання психологічних труднощів і бар'єрів) та психологічного супроводження виконання ними службових обов'язків.

Психологія об'єктів ОРД

Основа психології об'єктів ОРД – психологічне вивчення і діагностування особистості певних осіб, котрі окремо чи у складі злочинних груп є об'єктами оперативно-розшукової діяльності з акцентуванням у бік розкриття внутрішніх особистісних передумов (психологічних факторів), які знаходяться на пересіченні мотиваційної сфери та установок особистості, конкретної життєвої ситуації і певних чинників довкілля

і пов'язані з безпосереднім виникненням злочинних намірів, пошуком шляхів, засобів і способів їхнього, вчинення тощо.

Завданням психології об'єктів ОРД є встановлення і використання в процесі оперативно-розшукової діяльності щодо окремих осіб і груп загальних та видових (за категоріями осіб і різновидами злочинів) спеціальних психологічних знань з метою виявлення і фіксації фактичних даних про їхню протиправну діяльність, викриття на підставі цих знань таких осіб і груп, попередження, припинення й розкриття вчинюваних ними злочинів, а також установлення місць перебування осіб, які переходять від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, або безвісно відсутніх.

Особливої уваги потребує соціально- та організаційно-психологічний вимір організованих злочинних груп як спеціального об'єкта ОРД для отримання науково обґрунтованих диференційованих соціально-психологічних оцінок зазначених груп та складання окремих організаційних портретів їхніх організаторів і лідерів; виявлення, вивчення й типізація ієрархічних організаційних структур злочинних груп, відповідних систем зовнішніх та внутрішньо-групових кримінальних норм, стосунків та інформаційних зв'язків тощо.

Оскільки джерела зазначеної інформації значною мірою виходять за межі кола осіб і груп, які є безпосередніми носіями злочинних намірів, або являються учасниками протиправних дій, до психології об'єктів ОРД закономірно належать і психологічні пізнання стосовно різних інших осіб – носіїв опосередкованої оперативно-розшукової інформації.

У теорії ОРД виділяються такі основні інформаційні сектори, що використовуються як джерела опосередкованої оперативно-розшукової інформації:

- середовище (мікросоціум), що формує особистість злочинців на рівні індивідів та злочинних груп (окремі особи і неформальні об'єднання, які характеризуються антисуспільною або протиправною спрямованістю специфічного оперативного забарвлення; місця концентрації таких осіб і об'єднань);

- середовище, в якому проявляють себе (діють) окремі злочинці і злочинні групи (безпосередні місця й об'єкти злочинної діяльності, а також такі, що становлять для них кримінальний інтерес тощо);

- сфера сімейно-побутових відносин та "обслуговування" кримінального елементу (родинні зв'язки, персонал, що обслуговує нічні клуби, ресторани, сауни, басейни, спортивні комплекси, постачальники наркотиків тощо).

Практичне використання психологічних знань про об'єкти оперативно-розшукової діяльності створює необхідність здобування їх науковим шляхом та подальшої практичної реалізації із застосуванням методик практичної психології, в тому числі як на рівні конкретної особистості, так і стосовно різноманітних злочинних груп та організованих злочинних формувань.

Психологічний зміст заходів ОРД

Психологічна інтерпретація оперативно-розшукових заходів має два аспекти їхнього наукового й практичного розгляду: загальний (потенційні психологічні фактори, притаманні оперативно-розшуковим заходам взагалі) і особливий (особливі психологічні фактори, характерні для окремих оперативно-розшукових заходів).

Нині з позицій, наближених до цього розділу психології ОРД, у літературі розкрито деякі механізми здійснення психологічного впливу на об'єкти оперативної розробки, в основу якого, зокрема, покладено принципи, механізм та функціональну структуру психологічного впливу.

Досліджено, крім того, окремі аспекти взаємовідносин між негласними працівниками і розроблюваними ними особами як рівнозначними партнерами з визначенням основних психологічних передумов їхнього успішного спілкування – емоційно-вольового та інтелектуального аспектів такого процесу. Виявлено потребу в емоційному й інтелектуальному домінуванні негласних працівників над розроблюваними особами. Розглянуто сутність адаптації як важливого елемента спілкування, у тому числі проаналізовано її найпоширеніші способи (попередження про наміри; усунення перешкод спілкування; врахування якостей партнера тощо).

Проте головною вадою всіх спроб науково-теоретичної розробки психології оперативно-розшукових заходів є підпорядкованість цієї роботи загальному вдосконаленню психології професійної праці суб'єктів ОРД, що реалізується під час проведення тих чи інших оперативно-розшукових заходів. До того ж наявний перелік заходів ОРД вже потенційно насичений специфічним психологічним змістом. Це насамперед психологічні особливості і відповідні психологічні технології проведення оперативно-розшукових заходів у формах оперативного пошуку, оперативної профілактики, оперативної розробки, реалізації методів розвідувального опитування, таємного спостереження та впровадження негласних працівників у злочинні групи, створення і ви-

користання з метою конспірації підприємств і організацій тощо. Тому загалом даний розділ психології оперативно-розшукової діяльності має бути спрямований на наукове й практичне вивчення та використання початкового психологічного потенціалу, що об'єктивно існує та законодавче закладений в конкретні заходи ОРД, і стосується правового, організаційного, технічного, морально-етичного і суто психічного (на рівні виконавців-суб'єктів ОРД) аспектів здійснення цих заходів, а отже є предметом обов'язкового вивчення й аналізу, а також вихідною основою для їх вибору в конкретній оперативній обстановці і знаходить в них своє безпосереднє відбиття.

Усе вищевикладене становить концептуально визначені загальнотеоретичні передумови практичного запровадження в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ спеціальних психологічних знань, отримання й вивчення яких може бути здійснено лише за рахунок системного наукового формування, становлення та подальшого цілеспрямованого розвитку теоретичних і практичних основ психології ОРД.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ ОРД

Психологія ОРД за своєю суттю є специфічною галуззю практичної психології, їй притаманні "свої" особливі завдання (діагностика, оцінка, профілактика і корекція індивідуальних психологічних рис і особливостей поведінки особистості), а також "своя" психологічна технологія (цілісна методична система), що охоплює комплекс діагностичних, інтерпретаційних, оціночних та корекційних психологічних методик. Тому, дотримуючись загальних умов та засад реалізації чинної Концепції психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ, основними спеціальними напрямками формування, впровадження в життя та подальшого розвитку психології оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ визнаються:

Науковий – проведення за єдиною програмою науково-дослідних робіт (додаток №1) – перспективних теоретичних і прикладних наукових досліджень з проблем психології ОРД у системі органів внутрішніх справ МВС України з метою поглибленого вивчення її загальних основ

і окремих практичних аспектів, а також розробки новітніх прикладних методик і рекомендацій щодо технологій отримання й практичного використання в оперативно-розшуковій діяльності спеціальних психологічних знань, у тому числі й відмінностей самої цієї діяльності щодо різних її напрямів, завдань тощо.

Навчальний – впровадження в системі вищих закладів освіти МВС України вивчення за єдиним орієнтовним тематичним планом (додаток № 2) як самостійної дисципліни або спецкурсу (у межах дисципліни ОРД) теоретичних основ, а також окремих практичних аспектів психології оперативно-розшукової діяльності.

Практичний – безпосередня реалізація на практиці психології оперативно-розшукової діяльності, у тому числі шляхами:

- розробки та прийняття необхідних для цього відомчих нормативних документів;

- створення при окремих обласних і міських ГУМВС, УМВС та УМВСТ експериментальних, а в подальшому постійно діючих центрів психологічного супроводження оперативно-розшукових заходів, спрямованих на припинення й розкриття тяжких та резонансних злочинів, а також розшук особливо небезпечних злочинців і безвісно відсутніх осіб;

- створення на базі центрів психологічного супроводження оперативно-розшукових заходів психологічних банків даних стосовно психологічних портретів чи профілів (сукупності типових рис) особистості окремих категорій і типів злочинців, організаційних структур ОЗГ, специфіки вчинюваних ними злочинів, а також адекватних типових психологічних технологій виконання окремих оперативно-розшукових заходів;

- розробки та впровадження організаційної системи надання практичної психологічної допомоги оперативним працівникам психологами відповідних підрозділів виховної, соціальної роботи та психологічного забезпечення управлінь, відділів, відділень по роботі з особовим складом галузевих оперативних служб органів внутрішніх справ України, а також використання з цією метою консультативних послуг інших обізнаних практичних психологів;

- застосування під час здійснення заходів оперативно-розшукової діяльності спеціальних психологічних знань безпосередньо оперативними працівниками всіх оперативних підрозділів органів внутрішніх справ.

У перспективі, за умови забезпечення спеціального психологічного навчання оперативних працівників органів внутрішніх справ, мають формуватися безпосередньо з їхнього кола психологи-практики в галузі психології ОРД.

ПРОЕКТ ПРОГРАМИ

перспективних науково-дослідних робіт
з проблем психології оперативно-розшукової діяльності
в системі органів внутрішніх справ

Загальні проблеми психології ОРД

Основу психології ОРД як окремої галузевої системи наукового і практичного використання спеціальних психологічних знань становлять: загальнотеоретичні, методологічні, історичні, правові передумови формування; предмет, завдання, структура, методи психології ОРД.

Проблеми психології суб'єктів ОРД

1. Закономірності впливу психічних чинників суб'єктів ОРД на результати їхньої діяльності і в свою чергу специфіки цієї діяльності та її результатів на психіку цих суб'єктів.

2. Завдання та зміст системи психологічної підготовки працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ МВС (загальні вимоги; специфічні чинники формування диференційованих психологічних характеристик адекватно відповідним особливим функціям, повноваженням, методам і засобам ОРД річних оперативних служб і підрозділів органів внутрішніх справ; диференційовані методики психодіагностики та індивідуальної корекції психологічних характеристик суб'єктів ОРД)

3. Типові оперативно-тактичні ситуації, їхні психологічні наслідки та їх вплив на особистість суб'єктів ОРД; комплексні методики психологічної підготовки працівників оперативних підрозділів до дій в умовах кризових оперативно-тактичних ситуацій.

4. Прогнозування, аналіз і оцінка оперативного ризику, вжиття заходів щодо його попередження та виходу з нього оперативних працівників у різних оперативно-тактичних ситуаціях.

5. Психологічні основи професійного спілкування під час проведення оперативно-розшукової діяльності (загальна структура та функціонально-видові особливості стосовно специфіки реалізації окремих заходів, методів і засобів ОРД).

6. Психологія контакту в оперативно-розшуковій діяльності (поняття контакту як початкового етапу спілкування, загальна психологічна структура і змістове наповнення контакту, різновиди контактів і видові тактичні особливості їхнього встановлення в оперативно-розшуковій діяльності).

7. Психологічний вплив працівників оперативних підрозділів на особистість індивідів, які є об'єктами оперативно-розшукової діяльності (поняття, мета, види, засоби і межі психологічного впливу; протистояння сторонньому впливу в ОРД).

8. Застосування трансактного аналізу в професійному спілкуванні оперативного працівника.

9. Розробка моделей професійного спілкування оперативних працівників у звичайних та екстремальних оперативно-тактичних ситуаціях.

10. Викриття та нейтралізація психотехнологій негативного впливу з боку об'єктів ОРД на оперативних працівників під час проведення ними оперативно-розшукових заходів.

11. Складання типових психологічних портретів злочинців, у тому числі соціально-психологічних та організаційних моделей організованих злочинних угруповань на загальному й видовому кримінальному, криміналістичному та кримінологічному рівнях.

12. Стан, оцінка, роль і значення для ефективної боротьби зі злочинністю соціально-психологічного статусу особистості суб'єктів ОРД у системі колективних, організаційних, безпосередньо службових відносин та відповідних зв'язків, що складаються у сучасних умовах здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами органів внутрішніх справ.

Проблеми психології об'єктів ОРД

1. Психологічний зміст оперативно-розшукової характеристики злочинів і осіб, які їх замислюють, готують, вчинюють (поняття, структура оперативно-розшукової характеристики; її психологічні складові; оперативно-тактичне призначення).

2. Соціально-психологічні чинники виникнення і реалізації злочинної поведінки різними категоріями злочинців (за їхніми соціальним, професійним статусом, становищем у злочинному середовищі, кримінальною спеціалізацією тощо); використання відповідних психологічних знань в оперативній профілактиці і розкритті злочинів.

3. Життєва ситуація (шлях) як важлива складова психологічної характеристики особистості індивідів, які є об'єктами ОРД (зміст по-

няття; психологічна структура, рівні аналізу та осмислення; різновиди й особливості стосовно диференційованого змісту оперативно-розшукової діяльності; оперативно-тактичне значення життєвої ситуації в попередженні, припиненні, розкритті злочинів, а також у розшуку злочинців та безвісно відсутніх осіб).

4. Соціально-психологічна та організаційно-функціональна характеристика організованих злочинних груп. Роль і значення цієї характеристики для вдосконалення оперативно-тактичних заходів боротьби з ОЗГ. Внутріособистісні, міжособистісні та міжгрупові конфлікти в кримінальному середовищі. Застосування їх розвитку й наслідків у оперативній профілактиці та розкритті злочинів оперативними підрозділами.

5. Соціально-психологічні чинники сучасної насильницької злочинності з урахуванням їхніх наслідків в оперативно-тактичних заходах боротьби з нею.

6. Соціально-психологічні особливості взаємодії оперативних підрозділів з населенням при розкритті тяжких резонансних та серійних злочинів.

7. Соціально-психологічні технології вивчення та суспільної корекції соціально-психологічної установки населення України щодо підняття авторитету й іміджу оперативних працівників органів внутрішніх справ.

8. Отримання й використання специфічних психологічних чинників у розшуку осіб, які переховуються від органів розслідування, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання та безвісно відсутніх.

Психологічні особливості змісту заходів ОРД

1. Загальні засади виявлення та використання психологічних закономірностей, потенційно закладених в окремі заходи, методи і засоби ОРД.

2. Психологічні закономірності реалізації загальних форм ОРД (оперативного пошуку, оперативної профілактики, оперативної розробки).

3. Психологія реалізації агентурного методу в оперативно-розшуковій діяльності.

4. Психологічні засади залучення громадян до негласного співробітництва з оперативними підрозділами.

5. Психологічні особливості застосування оперативними працівниками оперативно-технічних засобів з метою отримання інформації про злочинну діяльність груп і окремих осіб.

6. Психологічні особливості впровадження негласних працівників оперативних підрозділів у злочинні групи (угруповання).

7. Психологічні засади створення підприємств і організацій з метою конспірації та використання для виконання завдань ОРД.

8. Психологічні складові здійснення негласного проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби і на земельні ділянки з метою виявлення та фіксування фактичних даних про тяжкі злочини.

Додаток 2

ПРОЕКТ ТЕМАТИЧНОГО ПЛАНУ

з дисципліни (спецкурсу)

"Психологія оперативно-розшукової діяльності органів
внутрішніх справ" для курсантів і слухачів
вищих закладів освіти МВС України

Тема

1. Загальнотеоретичні і прикладні передумови формування психології ОРД.

2. ОРД як соціально-психологічна система; структурно-функціональні компоненти ОРД та їхня характеристика; історичні, науково-теоретичні, методологічні, правові та прикладні передумови формування психології ОРД, її предмет, завдання, структура, методи.

3. Поняття, зміст та призначення психології суб'єктів ОРД.

4. Кризові оперативно-тактичні ситуації і їх подолання під час здійснення заходів ОРД.

5. Психологія професійного спілкування оперативних працівників в ОРД.

6. Психологічний вплив у оперативно-розшуковій діяльності.

7. Психологія вивчення та оцінки оперативними працівниками осіб, які становлять оперативний інтерес.

8. Поняття, зміст і призначення психології об'єктів ОРД.

9. Соціально-психологічний портрет особистості злочинця як об'єкта ОРД.

10. Організаційно-психологічні складові організованих злочинних формувань.

11. Поняття, сутність та призначення психології (психологічного змісту) заходів ОРД.

12. Психологія пошуку і отримання оперативної інформації в ОРД.

13. Психологічне залучення громадян до негласного співробітництва з оперативними підрозділами.

* * *

Мабуть найбільш кульмінаційним етапом творчого шляху Б.І. Бараненка в останнє десятиріччя є наукова розробка проблем методології теорії і практики ОРД. Першою, проте вдалою роботою за даним напрямком в Україні з'явилася відповідна монографія (Бараненко Б.І., Дидоренко Э.А. *Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: Монография.* – Луганск: РИО ЛАВД, 2005), а згодом у співавторстві був підготовлений та виданий перший відкритий навчальний посібник з основ ОРД (Дидоренко Э.А., Бараненко Б.І., Глазков В.А. и др. *Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение).* Часть первая: Учебное пособие. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006).

На нашу думку, нарис щодо віх творчого шляху Б.І. Бараненка буде цілком доцільно завершити опублікуванням у його межах монографії з методології теорії і практики ОРД, адже ж ця робота не тільки не втратила своєї актуальності, але й є визнаним науковою спільнотою базовим теоретичним містком до подальших наукових досліджень за даним напрямком.

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ
ЛУГАНСКАЯ АКАДЕМИЯ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ИМЕНИ 10-ЛЕТИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ

Б.И. Бараненко, Э.А. Дидоренко

МЕТОДОЛОГИЯ
ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ОРД
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Монография

*Под редакцией
профессора Э.В. Виленской*

Издание второе,
переработанное и дополненное

Луганск
РИО ЛАВД
2005

Публикуемое издание представляет собой дополнительную и завершенную монографическую работу по общим определяющим основам методологии теории и практики ОРД органов внутренних дел. В данной работе выстроена четкая система новых знаний, раскрывающих понятие и содержание оперативно-розыскной деятельности, ее правовую и функциональную сущность как объекта научного изучения, а также методологические основы познания и осуществления ОРД как практической категории. С этих исходных позиций авторы определяют и раскрывают: дифференцированное системное содержание объекта, предмета, целей и задач оперативно-розыскной деятельности; организационно-правовые основы, а также деятельностно-функциональные механизмы и принципы комплексно-системного применения оперативными подразделениями мер, средств и методов ОРД, а также информационного обеспечения этой деятельности на главных ее организационных и оперативно-тактических уровнях. В порядке частного подхода рассмотрены также методологические аспекты оперативно-розыскного предупреждения преступлений в свете современных требований по усилению борьбы с преступностью в Украине.

Издание предназначено для широкого круга научных работников, преподавателей, студентов, слушателей и курсантов, изучающих и преподающих учебные дисциплины по основам ОРД правоохранительных органов, а также практических работников оперативных подразделений, непосредственно осуществляющих оперативно-розыскную деятельность.

Раздел 1

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОТДЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Для всех ученых и практиков, которых привлекает теория ОРД, уже бесспорен тот факт, что она представляет собой отдельную отрасль научного знания, развитие которого происходит путем предоставления ему статуса отдельной самостоятельной науки.

Разумеется, что ее основой являются многочисленные предыдущие и современные теоретические наработки и, главное, принятое в Украине законодательство об оперативно-розыскной деятельности¹. В нем, как известно, ОРД впервые признается самостоятельной разновидностью государственной правоохранительной деятельности. Определены также принципы, основания и социальные гарантии осуществления ОРД; обязанности и права субъектов и лиц, привлекаемых к выполнению ее задач; направления и основы использования в уголовном судопроизводстве доказательств, полученных при осуществлении ОРД, и т.д.

То есть можно с уверенностью утверждать, что на сегодня созданы необходимые исходные социальные и правовые предпосылки для четкого определения места и роли оперативно-розыскной деятельности в общей правовой системе борьбы с преступностью. Считаем, что они одновременно очерчивают и пространство для дальнейшего научного осмысления всей системы этой деятельности.

В последнее время в отечественной науке уже осуществлено много ведомственных научных разработок, докторских и кандидатских диссертационных исследований, издано немало монографий, пособий и других научных работ по проблемам оперативно-розыскной деятельности. Общие теоретические достижения в этом отношении,

¹ Это прежде всего основополагающие Законы Украины: "Об оперативно-розыскной деятельности" от 18 февраля 1992 года; "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью" от 30 июня 1993 года и "О мерах противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров и злоупотреблению ими" от 15 февраля 1995 года, изменения и дополнения к ним, а также некоторые другие законодательные акты, касающиеся регулирования отдельных сторон этой деятельности.

несомненно, свидетельствуют о том, что в нашей стране происходит необратимый процесс создания соответствующей отраслевой юридической науки ОРД.

Но, вместе с тем, как показывают некоторые обобщения современной научной мысли и наш собственный многолетний опыт научной работы (главным образом по проблемам ОРД), этот процесс еще не всегда происходит на достаточно выверенной методологической основе. Это закономерно влечет те или иные недостатки в проведении конкретных исследований.

В частности, в них в большинстве случаев обнаруживается недостаточность специфических эмпирических данных, источниками которых должны быть материалы оперативно-розыскных дел и сугубо негласная аналитическая информация, наблюдается поверхностный подход к определению и изучению объектов и предметов исследований, редко осуществляется апробация весомых научных разработок в базовых органах внутренних дел и почти совсем не используются возможности долгосрочного научно-практического эксперимента.

Кроме того, отсутствие общей научной управляемости и недостатки тематической координированности современных исследований по проблемам ОРД, включая и диссертационные работы, обусловили то, что на сегодня объем основополагающих теоретических исследований крайне незначителен. Вместо этого наблюдается поверхностность и довольно частое дублирование тем прикладной направленности.

Следует назвать и другие факторы, которые, по нашему мнению, тормозят становление науки ОРД. В частности, двигаясь в русле развития криминалистической науки, теория оперативно-розыскной деятельности практически до сих пор повторяет ее методологические ошибки. Отталкиваясь здесь от выводов А.В. Ищенко¹, мы тоже считаем не решенными еще на сегодня вопросы генезиса и назначения теории ОРД, ее принципов и функций, адекватного соотношения этой теории и практики, в том числе относительно определения роли ОРД в отдельных сферах общеправовой системы борьбы с преступностью, а также задач, направленности и интенсивности соответствующих научных исследований.

Итак, напрашивается вывод, что современная теория ОРД развивается на недостаточном методологическом основании, научная разработка которого проводится, к сожалению, еще довольно мед-

¹ См.: Ищенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. – К.: НАВСУ, 2003.

ленно и бессистемно. Заметим, что исследований по проблемам собственно методологии ОРД на сегодня в стране совсем не проводилось.

Поэтому, на наш взгляд, на повестку дня, как никогда раньше, ставятся проблемы разработки единой методологии ОРД. Именно это соответствует и формированию единой теории ОРД как обособленной отрасли юридической науки, призванной вооружать практику борьбы с преступностью достоверными научными знаниями и адекватными научно-прикладными разработками.

Говоря о потребностях в единой теории ОРД и ее методологии, мы в то же время считаем недопустимым "растаскивание" их по "собственным квартирам", что, к сожалению, наблюдается.

Учитывая изложенное, попробуем представить основные составляющие методологии теории ОРД.

Прежде всего уместно напомнить, что под методологией обычно понимают учение о принципах построения, формах и способах научного познания. Иными словами, она предназначена для определения и раскрытия характера и содержания основных компонентов научно-познавательной деятельности, то есть ее объекта и предмета, целей, задач, методов, а также последовательности решения исследовательских вопросов. Как видно, главной функцией методологии теории ОРД является определение путей и средств получения соответствующего научного знания.

Известно, что современное науковедение выделяет три основных методологических уровня науки. Во-первых, это философский, который базируется на использовании самых общих законов познания природы, общества и мышления. Его основу составляет материалистическая диалектика.

Второй уровень охватывает методологические принципы и закономерности познания, лежащие в основе конкретной науки или отрасли научных знаний. Его еще называют методологией отдельной науки. Поскольку теория ОРД является междисциплинарной отраслью научного познания, этот методологический уровень, по нашему мнению, следует считать комплексной методологией теории оперативно-розыскной деятельности.

Наконец, третий уровень методологии образуют методика и техника конкретного исследования. Для теории ОРД это комплекс процедур и рабочего инструментария, которые должны обеспечить получение достоверного эмпирического материала, его первичную обработку и интерпретацию, после чего он только и может включаться в массив имеющегося научного знания.

Если первый указанный выше уровень методологии представляет общую основу научного познания, то второй и третий способны максимально приблизить исследователя к познанию своеобразного среза реальной действительности, охватываемой теорией ОРД. Именно с этим связаны дальнейшие вопросы определения принципов, объекта, предмета, задач и функций научного познания, что в итоге ведет к получению новых научных знаний и в целом к формированию соответствующей отраслевой науки.

Вопросы методологического обогащения теории ОРД, и в частности выяснения сущности этой деятельности, ее места и роли в общегосударственной правовой системе борьбы с преступностью, всегда носили проблемный характер, поскольку они постоянно зависели от политических, экономических, идеологических, правовых и иных государственно значимых приоритетов. Последние в исторически разные советские времена служили главным основанием определения уголовной политики и стратегии уголовного судопроизводства, в интересах которых проводилась оперативно-розыскная деятельность, чаще всего обеспечивая реализацию субъективного волеизъявления политического руководства страны.

Подтверждением этому может быть обнародованный три года назад Оперативный приказ Народного комиссара внутренних дел Генерального комиссара государственной безопасности Союза ССР Ежова от 30 июля 1937 года № 00447 "Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов", который фактически положил начало массовым репрессиям в Украине.

В частности, согласно этому приказу только до шести областей Украины было доведено разнарядку об уничтожении 6800 человек (в Харьковской – 500, Киевской – 2000, Винницкой – 1000, Донецкой – 1000, Одесской – 1000, Днепропетровской – 1000 и Черниговской – 300). При этом приказом предлагалось в каждом случае провести расследование "ускоренно и в упрощенном порядке" на основе оперативно-учетного материала с приобщением к делу ордера на арест, протокола обыска, изъятых личных документов, анкеты арестованного, протокола допроса и краткого обвинительного заключения¹.

Такая практика, как известно, еще долгое время сохранялась в тоталитарном советском государстве, и именно адекватно ей формировались основы теории ОРД, разрабатывались нормативно-правовые, властно-управленческие, организационные и другие пути и средства ее осуществления. Неизменным в данном процессе было господство

¹ См.: Факты. – 2000. – 29 июля. – С. 13.

указанных выше исходных приоритетов. Объективные же общественные потребности при этом искусственно нивелировались, а нормативно-правовое регулирование в значительной степени имело вторичный или сугубо подчиненный характер.

При этих условиях становление научных основ теории ОРД ограничивалось преимущественно исследованием и разработкой одного из важнейших звеньев оперативно-розыскной деятельности – ее технологической стороны, охватывая главным образом силы, меры, средства, формы и методы ОРД, что к тому же проводилось в закрытом, ведомственном порядке.

Из-за отсутствия законодательства об оперативно-розыскной деятельности за пределами базовых теоретических и прикладных исследований в этой отрасли в течение очень продолжительного времени оставалось научное выяснение социальной и правовой сущности, общественной цели и задач, объектов и субъектов оперативно-розыскного вмешательства, гарантий прав и свобод граждан при осуществлении ОРД и др.

Становление отдельной науки, как известно, движется в двух направлениях: накопление собственных теоретических знаний, а также познание самой себя как науки, в частности сущностное понимание ее объекта и предмета.

Научные обобщения свидетельствуют, что большинство определений прошлого времени относительно объекта и предмета теории оперативно-розыскной деятельности исходили из видения главным образом инструментально-обслуживающего содержания самой этой деятельности. Поэтому указанная теория имела вид вспомогательной дисциплины, которая была призвана преимущественно обслуживать уголовное судопроизводство, а в более широком смысле – уголовную политику бывшего советского государства, тоталитарный режим которого вполне устраивало такое положение дел. Вероятно, именно последнее следует признать одной из главных причин сдерживания становления теории ОРД как науки.

Тормозящим фактором было и то, что теория ОРД в течение долгого времени формировалась как часть криминалистики, из недр которой она вышла. Поэтому ученые подходили к этой теории в первую очередь как к составной части науки криминалистики и уголовного процесса¹. Это, конечно, лишало теорию ОРД ее собственного объекта и предмета.

¹ См.: Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. – К.: НАВСУ, 2003. – С. 14.

Известно, что любая наука призвана изучать законы и закономерности, помогающие раскрыть сущность той действительности, на познание которой эта наука направлена. То есть в контексте рассмотрения методологических проблем теории ОРД мы должны прежде всего выяснить ее объект.

Под ним сегодня понимаются два компонента, а именно: а) познаваемая этой теорией деятельность оперативных подразделений по борьбе с преступностью, которая осуществляется путем проведения ОРД, и б) собственно преступность. При этом речь идет не обо всей преступности, а об отдельном, преимущественно скрытом, латентном ее срезе. Этим срезом охватываются преступления, предупредить, пресечь или раскрыть которые без применения оперативно-розыскных мер, средств и методов или крайне трудно, или вовсе невозможно. С таким пониманием объекта теории ОРД можно согласиться, но, вместе с тем, содержание его компонентов, на наш взгляд, требует дополнительного научного осмысления.

Так, уточняя содержательно-познавательную сторону деятельности оперативных подразделений, мы должны прежде всего сфокусировать внимание на вопросе выявления и изучения закономерностей образования фактических данных о преступлениях отдельных лиц и групп. Напомним, что поиск, получение и фиксация этих данных и являются основными задачами оперативно-розыскной деятельности* (ст. 1 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности").

Кроме того, содержанием указанной деятельности как части объекта научного познания должны охватываться те ее предметно-деятельностные элементы, которые составляют систему реализации (на общем и видовом уровне борьбы с преступностью) мер, средств и методов ОРД с целью предупреждения, своевременного выявления, пресечения и раскрытия преступлений, определения соответствующих причин и условий, а также осуществления их профилактики.

Следует акцентировать особое внимание на том, что речь идет не об упрощенной совокупности связанных собой гласных и негласных мероприятий ОРД, а об их диалектической связи со всеми

* Заметим, что в этом докладе объект и предмет теории ОРД мы условно ограничиваем их отношением только к сфере борьбы с преступностью, абстрагируясь при этом от реальной действительности, которая охватывается ОРД при выполнении других ее задач, таких как проверка с помощью оперативно-розыскных мер лиц в связи с их допуском к государственной тайне и к работе с ядерными материалами и на ядерных установках; обеспечение мерами и средствами ОРД безопасности лиц и объектов, в отношении которых осуществляется государственная охрана, а также работников суда, правоохранительных органов и участников уголовного судопроизводства и др.

структурными составляющими деятельности. Это закономерно вытекает из первичной природы и сущности этой категории, о чем подробнее будет сказано далее.

Что касается предметного содержания второго компонента объекта теории ОРД, то здесь, наверное, можно говорить об охвате изучением в ее рамках той специфической доли преступности, познание которой должно способствовать разработке научно обоснованных прикладных методик, в первую очередь относительно организационно-управленческих и организационно-тактических аспектов выполнения задач ОРД.

Таким образом, преступность как многомерное социально-правовое явление не может быть полностью отнесена к объекту ОРД. Поэтому выделяется ее некоторый содержательный срез, получивший в последнее время терминологическое определение – "оперативно-розыскная характеристика преступлений".

К этому понятию, которое чаще всего отождествляется с "оперативно-тактической характеристикой преступлений", уже нередко обращаются ученые, исследуя проблемы ОРД в сфере борьбы (особенно видовой) с преступностью. Однако содержание и сущность этого понятия еще в достаточной мере не раскрыты. Возможно, поэтому авторы отдельных научных трудов, оперируя указанными выше понятиями, или прямо приравнивают их к криминалистической характеристике преступлений¹, или выстраивают сводную модель из элементов криминалистической, криминологической и уголовно-правовой характеристики преступлений².

Более-менее системное представление об оперативно-розыскной характеристике преступлений сформировали Ю.М. Худяков, К.М. Тарсуков и В.П. Шаленок. Хотя, взяв за исходную основу также криминалистический подход, они в то же время пришли к важному выводу, что эта характеристика представляет собой описание противоправно-

¹ См.: Худяков Ю.М. Значение и содержание оперативно-тактической характеристики для раскрытия преступлений отдельных видов // Проблемы совершенствования деятельности аппаратов милиции и криминалистических подразделений. – М.: ВНИИ СССР, 1979. – Вып. 2. – С. 44-53; Кузьмин А.Н. Предупреждение оперативно-розыскными мерами корыстных преступлений, совершаемых в системе торговли промышленными товарами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: МВШМ МВД СССР, 1984. – С. 9-10.

² См.: Картавенко М.С. Правовые, организационные и тактические проблемы предотвращения и раскрытия спекуляций: Дис. ... канд. юрид. наук. – М.: МВШМ МВД СССР, 1982. – С. 17-18; Ортинский В.Л., Клюс В.В. Незаконное підприємництво: деякі елементи оперативно-розшукової характеристики // Шляхи вдосконалення оперативно-розшукової діяльності: Збірник наукових праць. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2002. – Вип. 2 (1). – С. 1-7.

го деяння и связанных с ним так или иначе явлений или процессов, охватываемых теорией ОРД¹. Несколько расширили содержание этого понятия А.Н. Кузьмин², К. Антонов³ и другие авторы.

Как видно, существуют определенные теоретические основания для вывода о том, что оперативно-розыскная характеристика преступлений имеет свой предмет изучения.

Но эти наработки, на наш взгляд, еще не в полной мере, а главное – вне системной связи с предметно-деятельностной сущностью ОРД отражают те стороны реальной действительности, специальное научное и прикладное познание которых соответствует задачам ОРД относительно выявления и фиксации фактических данных о преступной деятельности отдельных лиц и групп.

Неслучайно, например, авторы одной из научных статей, анализируя содержание понятия оперативно-розыскной характеристики преступлений, отнесли ее к особенному критерию правовой квалификации преступления⁴. Вряд ли стоит доказывать, что критериями квалификации преступлений являются только их уголовно-правовые признаки, которые содержат состав преступления, предусмотренного Уголовным кодексом Украины, в том числе общественная опасность, степень тяжести преступлений и др.

Мы убеждены, что оперативно-розыскная характеристика преступлений по основному предмету ее изучения должна быть адекватна предмету теории ОРД.

При таком понимании эта характеристика, в отличие от суммарного, механического объединения разнообразных черт преступлений (что чаще всего и происходит), должна объединять в себе органич-

¹ См.: Худяков Ю.М. Значение и содержание оперативно-тактической характеристики для раскрытия преступлений отдельных видов // Проблемы совершенствования деятельности аппаратов милиции и криминалистических подразделений. – М.: ВНИИ СССР, 1979. – Вып. 2. – С. 44-53; Тарсуков К.М., Шаленок В.П. Анализ теоретического подхода к выработке понятия "оперативно-тактическая характеристика" в теории ОРД ОВД // Актуальные вопросы получения, оценки и использования информации в ОРД ОВД: Межвузовский сборник научных трудов. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1986. – С. 54-63.

² См.: Кузьмин А.Н. Предупреждение оперативно-розыскными мерами корыстных преступлений, совершаемых в системе торговли промышленными товарами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: МВШМ МВД СССР, 1984. – С. 9-10.

³ См.: Антонов К. Особливості оперативно-розшукової характеристики економічних злочинів // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при НАВСУ. – Львів, 2001. – № 3. – С. 3-15.

⁴ См.: Ортинский В.Л., Ключ В.В. Незаконне підприємництво: деякі елементи оперативно-розшукової характеристики // Шляхи вдосконалення оперативно-розшукової діяльності: Збірник наукових праць. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2002. – Вип. 2 (1). – С. 1.

ный комплекс специфических признаков, особенностей, которые характеризуют преступные явления как определенные акты человеческой деятельности в единстве с их непосредственными причинами и условиями, а главное – во взаимосвязи с потенциально криминальной социальной средой. Однако при этом не могут игнорироваться характеристические признаки, полученные из сфер других юридических наук.

Так, довольно значительная роль принадлежит криминалистическим признакам преступлений, которые, по сути, являются внешним материальным и внутренним психологическим отражением соответствующих противозаконных действий. Поскольку эти отражения включают не только собственно указанные действия, но и их цели и мотивы, выбор объектов и предметов преступных посягательств, средств и способов их осуществления, а также наступление определенных последствий, то криминалистические признаки преступлений служат чрезвычайно важным отправным информационным ориентиром для проведения оперативно-розыскных мероприятий в случае раскрытия оперативными подразделениями преступлений, совершенных неустановленными лицами.

Кроме того, статистическая повторяемость элементов криминалистической характеристики преступлений, несомненно, позволяет прогнозировать их подготовку и осуществление определенным оперативным контингентом, что дает возможность своевременного предупреждения, пресечения и профилактики таких преступлений оперативно-розыскным путем.

Из сферы уголовно-правовой характеристики преступлений большое значение имеют прежде всего признаки, которые раскрывают правовое содержание понятия преступления и основания уголовной ответственности.

Для ОРД интерес представляют в первую очередь уголовно-правовые признаки, свидетельствующие о совершенном, совершаемом или готовящемся преступлении. Эти признаки позволяют определить не только направления ОРД, но и содержание действий по предупреждению, пресечению, раскрытию и оперативной профилактике преступлений.

Такое же существенное значение для формирования оперативно-розыскной характеристики имеют определенные уголовным законодательством стадии преступления: подготовка к преступлению, покушение на преступление и оконченное преступление.

Надо думать, что подлежат включению в оперативно-розыскную характеристику также и квалифицирующие признаки отдельных пре-

ступлений, поскольку они нередко являются исходными для определения конкретных объектов оперативно-розыскного воздействия (например организованных преступных групп или преступных организаций и т.п.).

Стоит также признать абсолютно правильным отнесение к элементам оперативно-розыскной характеристики отдельных срезов криминологической характеристики преступлений. В этом случае прежде всего речь идет о типичных связях и закономерностях, характеризующих преступность как социальное явление.

Основные признаки и черты преступности, составляющие совокупные показатели ее состояния, структуры и динамики, при этом следует изучать и анализировать во взаимосвязи с криминогенными факторами, которые детерминируют конкретные преступления. Особенное значение для их выявления имеет изучение социальной среды, где происходит социализация личности, а также протекает жизнедеятельность человека.

Важно отметить, что социальная среда изучается, во-первых, во взаимодействии с характеристиками личности (включая разные ее типы); во-вторых, в разрезе разных ее уровней; в-третьих, в динамике; в-четвертых, с учетом дифференциации разных сфер жизнедеятельности; в-пятых, с использованием такого методического приема, как условное выделение преступности как самостоятельного, целостного явления¹.

В современной криминологической литературе приводятся сведения о наиболее распространенных типичных факторах социальной среды, которые в разных сочетаниях и проявлениях могут детерминировать разные виды преступлений, по-разному определять их качественную и количественную характеристики.

Так, по цели и задачам предупреждения преступлений выделяются:

- социальные факторы, формирующие личность преступника;
- криминогенная ситуация, в условиях которой может быть совершено преступление;
- обстоятельства, которые могут стать непосредственными причинами и поводами совершения конкретных преступлений;
- оперативный контингент, то есть лица, которые ввиду действительного антиобщественного и вероятно преступного поведения должны находиться в поле зрения милиции и браться на оперативно-профилактический учет.

¹ См.: Долгова А.И. Криминология. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – С. 137.

Указанные факторы С.С. Овчинский, в частности, связывает с такими внешне выраженными компонентами социальной среды¹:

а) наличие рецидивистов и вообще ранее судимых (количество, миграция, оседание на определенной территории, дифференциация в зависимости от пола, возраста, тяжести и количества ранее совершенных преступлений, трудовой занятости и др.);

б) наличие групповых криминальных объединений (дислокация, состав, лидерство, сплоченность, устойчивость, направленность преступного поведения и т.п.);

в) наличие иных лиц, к которым должны быть применены меры ОРД (социальная, психологическая, моральная, культурная характеристики и др.);

г) собственно состояние оперативно-профилактической работы (количество охваченных лиц, содержание и направленность мер профилактического воздействия, их эффективность и т.д.);

д) силы, принимающие участие в этой работе (расстановка и характеристика негласных работников, пределы их информированности и тактической активности).

Наряду с этим, к особым криминогенным факторам социальной среды, которые указывают на вероятность развития человеческого поведения и перехода ее в преступную, можно отнести²:

а) четко выраженное аморальное поведение: систематическое пьянство, продажу домашних вещей для этих целей; организацию притонов на почве распущенности и употребления наркотиков; участие в групповом разврате; занятие проституцией и др.;

б) выраженное агрессивное поведение: участие в драках и избиениях; угрозы убийством (как и другие угрозы при отсутствии состава преступления); склонность к хулиганским действиям;

в) корыстное и корыстно-насильственное поведение (совершение мелких краж, отбирание денег у сверстников, если отсутствует состав преступления) и др.

Предложенные криминологические компоненты, охватываемые оперативно-розыскной характеристикой преступлений, по мнению профессора А.П. Снегирева, надо дополнить психологическими и виктимологическими факторами, с чем следует полностью согласиться.

Все изложенное является основой формирования синтезированной, специфической оперативно-розыскной характеристики преступлений как определенной составной части объекта теории ОРД.

¹ См.: Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 48.

² См. там же. – С. 214.

Что касается понимания предмета теории оперативно-розыскной деятельности, то первую попытку его определения сделали А.И. Алексеев и Г.К. Синилов¹. По их мнению, предметом теории ОРД является:

- а) практика борьбы с преступностью с использованием оперативно-розыскных сил, средств и методов;
- б) правовые основы ОРД;
- в) система правовых и других отношений, возникающих в процессе применения этих сил, средств и методов.

Самый весомый научный вклад названных ученых – выработанные ими бесспорные положения о том, что теория оперативно-розыскной деятельности представляет собой самостоятельную комплексную научную дисциплину.

К этим же взглядам позже присоединился, дополнив, однако, содержание предмета теории ОРД, В.Г. Самойлов². Отталкиваясь от того, что понятие "предмет познания" прежде всего определяет те стороны, которые интересуют познающего субъекта, и пределы, в которых изучается тот или иной объект, и что это понятие вбирает в себя лишь свойства, связи и законы развития исследуемого объекта, включенные в научное познание, упомянутый автор считает целесообразным включить в содержание предмета теории ОРД такие его элементы:

- 1) познавательную сущность ОРД (закономерности образования и пути получения оперативно-розыскной информации);
- 2) организационные мероприятия ОРД (закономерности соотношения их объема, содержания и результативности);
- 3) практические мероприятия, направленные на решение оперативно-розыскных задач (закономерности, которые выявляются в тактике использования полученной оперативно-розыскной информации при осуществлении ОРД);
- 4) моральные и правовые основы ОРД (закономерности соответствующих отношений, возникающих в ходе проведения ОРД).

На наш взгляд, структура предмета теории ОРД, предложенная выше, в принципе удовлетворяет потребностям соответствующего научного познания. Однако с учетом законодательного обновления социально-правового содержания собственно объекта теории ОРД

¹ См.: Алексеев А.И., Синилов Г.К. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности. – М., 1983.

² См.: Самойлов В.Г. Совершенствование организации и тактики оперативной работы ОВД (О предмете и методе теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел). – Омск: Омская ВШ МВД СССР, 1984.

пределы ее предмета объективно должны быть расширены за счет дополнительного отнесения к нему:

- социально-правового его содержания;
- предметной структуры как определенной деятельностной системы;
- функциональной структуры, включая содержание мер и методов ОРД по основным функциональным направлениям практического осуществления ОРД.

В теории ОРД, как и в любой другой отрасли науки, важную методологическую функцию выполняют принципы соответствующего научного познания. На первый взгляд, это довольно тривиальное утверждение, поскольку указанные принципы в данной теории определяются главным образом в едином комплексе с принципами общенаучного познания. Однако, используя их, теория ОРД должна адаптировать те из них, которые "срабатывают" на образование новых для нее научных знаний. Рассмотрим это подробнее.

Так, обязательный для любой науки принцип объективности, как известно, требует при проведении научного исследования брать за основу только объективную реальность – то, что действительно существует.

Для теории ОРД это имеет очень большое значение, и в первую очередь потому, что общей задачей самой этой деятельности является поиск и фиксация фактических данных о преступных действиях отдельных лиц и групп. То есть речь идет об истинных, соответствующих действительным фактам и насыщенных этими фактами данных. Это не какие-то надуманные "сведения о фактах", как их пытаются представить отдельные апологеты "непроникуемого" уголовного процесса, а реалии, которые уже и законодатель приравнивает к доказательственным данным и, наряду с прочим, относит к источникам доказательств в уголовном судопроизводстве.

Очевидно, что этот принцип в целом призван отмежевать научное познание в теоретической сфере ОРД от личных волюнтаристских амбиций и предвзятости, а также от некомпетентности некоторых исследователей. Это особенно важно сегодня, когда увеличивается научный интерес к теории ОРД со стороны, образно говоря, "не милицеских" ученых.

Вообще, этот процесс, по нашему мнению, следует приветствовать, так как он активизирует формирование новой отрасли юридической науки. Но есть известное опасение, что ее могут "запрудить", отдавая дань как модному научному течению, подобно тому как, например, это происходит в научных исследованиях по проблемам борьбы с организованной преступностью. Так, только в пределах нашей ве-

домственной науки за последние три года охвачено до двадцати тем по проблемам борьбы с организованной преступностью путем осуществления ОРД. При этом они нередко не отличаются по своей тематической направленности.

Следующим неперменным принципом научного познания является принцип детерминизма. Его требование, как известно, заключается в обязательном установлении причинно-следственной связи между исследуемыми теорией ОРД социальными, экономическими, социально-психологическими, этическими, правовыми, управленческими процессами, явлениями и объективными закономерностями существования специфической (скрытой) преступности и образования фактических данных о ней.

Соблюдение этого принципа в теории ОРД – важнейшее условие получения новых достоверных научных знаний, которых сегодня еще недостаточно для совершенствования практики, и прежде всего для разработки необходимых инновационных организационно-управленческих и организационно-тактических методик и технологий.

Далее следует указать на принцип взаимосвязи и взаимодействия, связанный с предыдущим и призванный нацеливать на изучение предмета теории ОРД в комплексе со всей окружающей действительностью. Он фактически опережает очередной важнейший принцип научного познания, а именно принцип системности, который удерживает исследователя от механического объединения охватываемых указанным предметом разнородных явлений и процессов.

Важное место в формировании и развитии ОРД как отраслевой науки принадлежит методологическому подходу к этому процессу, что представляет собой принципиальную методологическую ориентацию или точку зрения, с позиций которой рассматривается объект и предмет изучения, а также принцип общей стратегии исследования.

В этом отношении главная роль отводится системному подходу. Следует сказать, что сегодня на него ссылаются почти все исследователи. Но, как свидетельствуют наши обобщения, собственно системный подход обеспечивается далеко не всегда. И дело тут заключается не столько в упрощении методов системного исследования (в некоторых случаях это может даже допускаться), а в недостаточно системном видении объекта и предмета изучения.

Мы придерживаемся того общего мнения, что сущность системного подхода в теории ОРД состоит главным образом в стремлении достичь целостной картины ее объекта и предмета*. Напомним, что

* Подробнее см.: Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности. Методологические проблемы современной науки. – М., 1978. – С. 102.

при этом подходе задачи исследования выходят за рамки эмпирического описания соответствующих предметов. Здесь должны выясняться их системные отношения, выделяться наиболее устойчивые и поддающиеся логическому объяснению и объективной оценке связи, которые существенно влияют на свойства этих предметов, а значит, и на достижение конечных целей научного познания.

Исходя из сказанного выше исследуемые теорией ОРД процессы и явления должны рассматриваться как упорядоченные, взаимозависимые элементы, одновременно выявляющие единство с социальной средой, в которой они существуют и взаимодействуют. Очевидно, что именно данные взаимосвязи придают теории ОРД системный характер. Это объективная закономерность, которую методологически верно использовал А.Ф. Долженков в своем исследовании проблемы инфраструктуры современной организованной преступности.

Системный подход имеет также бесспорную ценность и для определения и изучения объектов непосредственного оперативно-розыскного воздействия, как и собственно мер, средств и методов его осуществления, поскольку, во-первых, обеспечивает адаптацию их к реальной действительности, а во-вторых, способствует определению путей и способов адекватного воздействия на нее в соответствии с задачами ОРД, которые обновляются благодаря научному познанию.

Системный подход к формированию теории ОРД как отдельной научной отрасли органично сочетается с комплексным междисциплинарным научным подходом, который заключается в необходимости использования в этой теории достижений других отраслевых наук. Наиболее активно в последнее время в ОРД применяются специальные психологические знания. В этом отношении важную роль сыграли теоретические и прикладные научные работы украинских и российских ученых: В.Г. Андросюка, А.Ф. Долженкова, Г.Е. Запорожцевой, Л.И. Казмиренко, Я.Ю. Кондратьева, В.С. Медведева, В.А. Черепанова, Ю.В. Чуфаровского, Г.О. Юхновца и др.

Реальным шагом в официальном внедрении психологических знаний в практику оперативно-служебной деятельности стало принятие Коллегией МВД ряда программных документов по вопросам психологического обеспечения оперативно-служебной деятельности (включая и ОРД) органов и подразделений внутренних дел Украины¹.

¹ Речь идет о Концепции психологического обеспечения оперативно-служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел, принятой решением Коллегии МВД Украины № 2 КМ/2 от 3 февраля 1997 г., а также о Концепции психопрофилактической работы в органах внутренних дел Украины и Программе ее реализации до 2005 года, утвержденных приказом МВД Украины № 334 от 5 апреля 2002 г.

Однако следует признать, что эти важные шаги были сделаны главным образом в направлении разрешения проблем профессиональной психологии или психологии профессионального труда, что охватывает лишь одну из основных структурных частей оперативно-розыскной деятельности, а именно ее субъектов. За пределами же этого оставались другие многочисленные психологические составляющие, и прежде всего присущие объектам ОРД, мероприятиям ОРД и т.п. Все эти элементы в своем единстве определяют целостную прикладную психологию оперативно-розыскной деятельности.

Обратим внимание на то, что в стенах НИИ НАВДУ и ЛАВД была разработана Концепция психологии ОРД, которая получила широкую поддержку в научных кругах и достаточно уже апробирована. Принципиально определяющим в ней является то, что объектом психологии ОРД однозначно признается психика конкретных лиц, включенных во взаимоотношения, складывающиеся в процессе осуществления оперативно-розыскной деятельности (как в целом, так и по отдельным ее направлениям). В непосредственном отношении это: психика личности субъектов ОРД (оперативных работников) и лиц, с которыми установлено конфиденциальное сотрудничество; психика лиц, признанных непосредственными объектами оперативно-розыскного воздействия, а также потенциальные психологические факторы, присущие выполнению мероприятий ОРД.

Предметом же психологии оперативно-розыскной деятельности считаются психологические закономерности и особенности поведения и деятельности личности, определяющие в указанных взаимоотношениях названных выше лиц. Эти закономерности и особенности являются или объективным проявлением психики конкретного человека – объекта или субъекта оперативно-розыскных отношений, или психологическим содержанием выбранной им линии поведения в процессе осуществления этих отношений.

Практическое внедрение Концепции психологии ОРД происходит путем осуществленной на ее основе разработки специальной учебной дисциплины, которая уже преподается, в частности, в Национальной академии внутренних дел Украины и Луганской академии внутренних дел имени 10-летия независимости Украины, подготовки и издания соответствующего учебного пособия¹ и т.д. Продолжается плановая теоретическая и прикладная разработка этой проблемы.

Не менее важным и нужным в методологическом отношении является принцип развития. Он требует учитывать в теории ОРД, наря-

¹ См.: Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003.

ду с существующими уже теоретическими знаниями, что объективно приращиваются, определенную научную информацию о содержательных изменениях объекта и предмета теории ОРД, обусловленных историческим развитием общественных отношений.

В этой связи следует иметь в виду два периода: долегитимный, когда отсутствовало законодательство об ОРД, и легитимный, когда ОРД уже получила признание как специальная государственно-правовая деятельность. Понятно, что каждому из этих периодов присуще особенное содержание объекта и предмета теории ОРД.

К сожалению, немало авторов современных научных работ, игнорируя данный принцип, попадают в некорректные ситуации, поскольку нередко прямо (то есть не опосредованно) апеллируют к научным выводам исторически прошедшего времени. Особенно это касается определения социальной и правовой сущности ОРД, а также ее места и роли в общей системе правовых мер борьбы с преступностью.

И, наконец, чрезвычайно важная методологическая роль принадлежит принципу органичной связи теории и практики ОРД. Дело в том, что категориальное определение понятия методологии издавна содержит в себе не только ее научно-познавательную, но и инструментально-деятельностную функцию, признавая за ней роль методов, средств и способов практического преобразования окружающей действительности. То есть речь идет об осуществлении определенной деятельности, объект и предмет которой являются, собственно говоря, исходными реалиями для формирования объекта и предмета соответствующего научного познания.

Таким образом, есть основания утверждать, что методология теории ОРД сегодня имеет своим специфическим содержанием общеизвестные принципы научного познания, что приближает ее к статусу отдельной отрасли юридической науки.

Как и любая другая наука, теория ОРД, представляя систему обособленных научных знаний, закономерно выполняет свои собственные научные функции, которые сводятся, во-первых, к нахождению своего места и научно значимой роли в общей юридической науке, а во-вторых, к внешнему предметно-деятельностному проявлению свойств данной системы знаний в оперативно-розыскной практике. Судя по методологическим закономерностям, выявленным А.В. Ищенко, именно через познание этих функций науки и раскрывается сущность и роль (познавательная и инструментально-деятельностная) теории ОРД как самостоятельной научной отрасли¹.

¹ См.: Ищенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. – К.: НАВСУ, 2003. – С. 92.

Наиболее приближенный путь к раскрытию собственного содержания функций теории ОРД пролегает через выяснение понятия "задачи" этой теории, что является конкретизированной общей целью соответствующего научного познания на некоторый промежуток времени. Разделяя мнения А.В. Ищенко¹, мы тоже усматриваем общую цель теории ОРД:

1) в выявлении процессов и явлений окружающей действительности, изменяющих и обновляющих содержание объекта и предмета теории ОРД;

2) в раскрытии существенных признаков и сторон, которые характеризуют указанные процессы и явления, установлении закономерностей и механизмов их детерминистической взаимозависимости и объекта и предмета теории ОРД;

3) в продуцировании новых теоретических знаний об объекте и предмете теории ОРД;

4) в разработке научно обоснованных предложений об улучшении практики ОРД;

5) в распространении достижений теории ОРД для их научного использования;

6) в прогнозировании дальнейшего развития теории ОРД.

Проанализировав изложенные выше компоненты общей цели теории ОРД, легко согласиться с тем, что возможность достижения каждого из них связана с реализацией таких ее функций, как:

а) констатирующая (выявление и фиксация определенных процессов, явлений, закономерностей, которые формируют содержание объекта и предмета указанной теории);

б) интерпретирующая (раскрытие и объяснение содержания и сущности объекта и предмета теории ОРД);

в) эвристическая (продуцирование новых знаний и закономерностей, формулирование неизвестных ранее понятий, определений и т.п.);

г) прогностическая (опережающее предвидение дальнейшего развития теории ОРД, ее роли в научном обеспечении будущей оперативно-розыскной деятельности);

д) практико-прикладная (разработка предложений, рекомендаций для усовершенствования практики);

е) коммуникативная (обеспечение взаимосвязи теории ОРД с другими отраслями научных знаний)².

¹ См.: Ищенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. – К.: НАВСУ, 2003. – С. 93.

² Подробнее о функциях науки см.: Ищенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. – К.: НАВСУ, 2003. – С. 94-97.

Итак, мы рассмотрели основные составные элементы методологии теории ОРД, которые преимущественно призваны выполнять инструментально-познавательную роль в данной отрасли науки. Однако не меньшее значение в научном познании, как уже отмечалось, отводится собственно научным знаниям, которые, становясь теорией, втягиваются в научный процесс, выполняя при этом обратную методологическую функцию. Эта закономерность является значимой для дальнейшего развития теории ОРД, поскольку определяет самые перспективные пути формирования необходимого совокупного знания в данной отрасли юридических наук.

К таким знаниям в теории ОРД сегодня прежде всего следует отнести научные наработки относительно определения и раскрытия социально-правовой сущности оперативно-розыскной деятельности.

Как уже было сказано, из-за отсутствия законодательства об оперативно-розыскной деятельности, погрешностей ее методологии и связанных с этим недостатков социально-правового и научного осмысления теории и практики ОРД последние на протяжении очень долгого времени базировались главным образом на ведомственных основах. Поэтому сущность этой деятельности рассматривалась преимущественно с позиций сугубо организационно-функционального содержания.

Утверждалось, в частности, что эта сущность заключается в главных элементах организации и ведения борьбы с преступностью негласными средствами и методами, которые выражаются в применении специфических приемов и научно-технических средств разведывательного и конспиративного характера¹; в проведении системы оперативно-розыскных мероприятий не процессуального характера с использованием специальных средств и методов²; в динамическом и комплексном противопоставлении преступлениям специфических мер, обеспечивающих своевременное предупреждение готовящихся и быстрое раскрытие совершенных преступлений³ и др.

Очевидно, что сформированное в прошлом понимание сущности ОРД, которое не выходило за рамки функционально-инструментального видения этой деятельности, не способно было полностью удов-

¹ См.: Синилов Г.К. Основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. – М., 1975. – С. 28; Алексеев А.И., Синилов Г.К. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности. – М., 1983. – С. 15.

² См.: Лукашов В.А. Введение в курс "Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел". – К., 1986. – С. 18-19, 23.

³ См.: Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1977. – С. 14.

летворить нынешним ее методологическим, теоретическим и практическим потребностям. Однако, вместе с тем, надо признать, что указанные попытки объективно не могли выйти за пределы функционально-ведомственного видения сущности ОРД, так как этому прежде всего мешало отсутствие соответствующей законодательной базы.

В последнее время ученые уже расширили круг элементов, которые относятся к содержанию понятия оперативно-розыскной деятельности, раскрытию ее социального и государственно-правового предназначения¹.

Но это понятие до сих пор не получило достаточного системного определения, что в первую очередь объясняется ограниченным характером законодательного формулирования понятия оперативно-розыскной деятельности. Под ней, как известно, понимается лишь определенная система гласных и негласных поисковых, разведывательных и контрразведывательных мероприятий, которые осуществляются с применением оперативных и оперативно-технических средств (ст. 2 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности").

Как видим, такое понимание ОРД раскрывает только ее внешнюю, функциональную сторону, то есть процесс, форму проявления, за которой скрывается действительная сущность этой деятельности. Неслучайно поэтому высказываются предложения о разделении ОРД на отдельные самостоятельные виды: разведывательную, контрразведывательную, уголовно-розыскную и административную оперативно-проверочную деятельность².

По нашему мнению, такую дифференциацию вряд ли можно признать обоснованной. Дело в том, что при обособленном рассмотрении предложенных выше разновидностей оперативно-розыскной деятельности мы фактически сталкиваемся только с отдельными направлениями ОРД, которым действительно присущи особые задачи, особые объекты, специфические "инструменты" и др. Но это ни в коей мере не меняет единой сущности оперативно-розыскной деятельности. То есть можно с уверенностью говорить лишь о дифференцировании

¹ См.: Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: РИО МВД Украины, 1994; Долженков А.Ф., Думко Ф.К. и др. Оперативно-розыскная деятельность как государственно-правовая форма борьбы с преступностью. – Одесса: ОГУ, 1994; Долженков О.Ф., Думко Ф.К., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000 і др.

² См.: Шумило М.Є., Погорецький М.А. Оперативно-розшукова діяльність як навчальна дисципліна // Проблеми вищої юридичної освіти: Тези доповідей та наукових повідомлень науково-методичної конференції / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – С. 149-150.

ОРД по отдельным ее направлениям, задачам, функциям, объектам и т.п., но не о раздроблении этой деятельности как целостной системы.

Исходя из изложенного, предпримем еще одну попытку выяснить сущность ОРД на основании принципиально иного методологического подхода, а именно рассмотрения оперативно-розыскной деятельности по первичной природе ее происхождения, то есть как социально-психологической категории.

Известно, что с этих позиций указанная деятельность представляется как специфическая человеческая форма отношения к окружающему миру, которое допускает его целесообразное изменение в интересах людей, как процесс, в ходе которого человек воссоздает и творчески преобразует мир, делая тем самым себя деятельным субъектом, а осваиваемые им явления – объектом своей деятельности. Целесообразность здесь – соответствие явления или процесса определенному положению, материальная либо идеальная модель которого приобретает значение цели деятельности. Целесообразность в общественной жизни проявляется в отмирании социальных порядков, изживших себя, и возникновении новых, способствующих дальнейшему развитию общества¹.

Любая предметная деятельность имеет единую структуру, включающую в себя объект деятельности, субъект деятельности, ее цель и ожидаемый результат, а также средства, методы и способы деятельности. Очевидно, что указанные структурные элементы оперативно-розыскной деятельности в их взаимосвязи и взаимодействии направлены на получение социального результата, а именно на достижение позитивных изменений в состоянии, структуре и динамике преступности.

Это указывает на наличие целостного социального образования, которое можно представить как функционально-деятельностную систему специального правоохранительного характера. Ею, по мнению В.Н. Кудрявцева, является совокупная и целеустремленная деятельность для достижения конкретного результата².

Целостность как следствие связей и отношений всех элементов системы "деятельность", в том числе с внешней средой, обязательна для признания этой системы и ее внутреннего единства. Допускается двойственная трактовка понятия целостности системы "деятельность": первая – как полнота, всесторонний объем всех ее свойств, сторон и связей, при котором категория "целостность" сближается с

¹ См.: Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – М., 1972. – С. 452.

² См.: Кудрявцев В.Н. Функциональные системы в области права // Вопросы кибернетики. Правовая кибернетика. – М., 1977. – Вып. 40. – С. 18.

понятием "конкретность", и вторая – как внутренняя обусловленность деятельности, то есть то, что определяет ее специфику, уникальность, что ведет к сближению указанной категории с понятием сущности.

Таким образом, рассмотренное нами общее внутреннее содержание категории "деятельность" как проявляющееся в целостности и единстве всех его составляющих – основной источник определения сущности оперативно-розыскной деятельности, и, кроме того, оно ориентирует на последовательное осуществление для этого ее структурно-функционального анализа. Суть такого анализа заключается в том, что каждый структурный элемент деятельности имеет четкое предназначение или функцию, которая взаимодействует с другими элементами в целостной деятельностной системе и зависит от них¹.

Начальным моментом структурно-функционального анализа является, бесспорно, выяснение цели ОРД, ибо именно это признается отправной точкой выявления и исследования всей совокупности существенных признаков понятия, отражающего тот или иной объект исследования². Цель как общая психологическая категория является выразителем идеального, мысленного предвидения результатов деятельности³. Проще говоря, это то, к чему стремятся в деятельности, чего следует достичь в ней⁴.

Цель как непосредственный мотив направляет и регулирует человеческую деятельность, пронизывает практику как внутренний закон, которому человек подчиняет свою волю. Отражая активную сторону человеческого сознания, цель должна соответствовать объективным законам, реалиям окружающего мира и собственно субъекта. Она может стать силой, изменяющей действительность, только во взаимодействии с определенными средствами, необходимыми для ее практической реализации. По видам различаются отдаленная, близкая, непосредственная, а также общая, частная, промежуточная и конечная цель⁵.

Близкой по значению к понятию "цель" является категория "задача", то есть то, что требует выполнения или разрешения⁶. Задача –

¹ См.: Анохин П.А. Принципиальные вопросы общей теории функциональных связей // Принципы системной организации функций. – М., 1973. – С. 28-29; Большой Энциклопедический Словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – СПб.: НОРИНТ, 2002. – С. 1158.

² См.: Лукач И. О методологических проблемах общественных наук // Вопросы философии. – 1981. – № 1. – С. 105.

³ Большой Энциклопедический Словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – СПб.: НОРИНТ, 2002. – С. 1329.

⁴ См.: Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – М., 1972. – С. 452; Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1968. – С. 859.

⁵ См.: Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – М., 1972. – С. 452-453.

⁶ См.: Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1968. – С. 198.

это продолжение цели. Она конкретизирует общую цель деятельности и переводит ее в плоскость действительно деятельностной категории. При этом в данной роли задача деятельности также, как правило, обретает значение ее цели, но уже более конкретного характера. Это соотношение рассмотренных категорий нередко сводит их к одному ряду целей предметной деятельности.

Такое понимание цели имеет очень большое значение для выяснения сущности оперативно-розыскной деятельности, в том числе ее природы, основных или определяющих черт и сторон, их внутренних взаимосвязей и отношений, места и роли этой деятельности в социальных системах высшего порядка, а также закономерностей и тенденций ее развития.

Специальный содержательный анализ соответствующей (оперативно-розыскной) законодательной базы свидетельствует о том, что законодатель Украины не осуществил отдельного и прямого определения цели оперативно-розыскной деятельности, а пошел путем формирования общих ее задач с одновременным указанием на цель их разрешения.

Основу этих задач применительно к борьбе с преступностью составляют такие предметно-деятельностные элементы деятельности или функции соответствующих субъектов ОРД, как поиск и фиксация фактических данных о преступной деятельности отдельных лиц и групп с целью предупреждения, своевременного выявления, пресечения и раскрытия преступлений, раскрытия их причин и условий и осуществления профилактики преступлений и, кроме того, в интересах уголовного судопроизводства.

Как видно из вышеприведенного, законодатель определил отдельные соединенные задачи-цели оперативно-розыскной деятельности, которые по содержанию подвергаются конкретизации и дифференциации.

Так, во-первых, очевидно то, что предвидение цели предупреждения и пресечения преступлений, а также раскрытие и устранение причин и условий их совершения свидетельствует о придании законодателем оперативно-розыскной деятельности особой комплексной предупредительной функции в системе общих социально-правовых задач борьбы с преступностью¹.

¹ Судя по этимологическому и синонимическому анализу термина "пресечение", последнее по своему значению является выразителем таких понятий, как "пересечение", "сдерживание", "прерывание", "остановка", то есть разных составных частей общей предупредительной и охранительной функции ОРД в борьбе с преступностью.

Во-вторых, привлекает внимание использование законодателем, наряду с понятием "цель", категории "интерес", ради которого проводится оперативно-розыскная деятельность. В философии эта категория определяется как понятие, характеризующее объективно значимое, необходимое для индивида, группы, нации и в целом общества¹; в социологии – как реальная причина действий лиц и социальных групп, лежащая в основе непосредственных побудителей этих действий – мотивов, идей, цели и т. д.². Вместе с тем, интерес не продукт сознания и воли индивида, а порождение объективных социальных условий, которые определяют соответствующую направленность воли и действий людей³.

То есть интерес, как и цель, направляет деятельность, и ему (интересу), так же как и цели, человек подчиняет свою волю. Поэтому представляется полностью оправданным отнесение интересов оперативно-розыскной деятельности также к ее задачам-целям.

Таким образом, интересы уголовного судопроизводства обуславливают место и роль ОРД в нем как комплексной функции, которой охватываются:

- во-первых, прямое принятие оперативным подразделением предусмотренных законом мер к раскрытию преступления, то есть к установлению события преступления и виновных лиц (ст. 4 Уголовно-процессуального кодекса Украины);

- во-вторых, обеспечение по собственной инициативе оперативного подразделения, по письменному поручению следователя, указанию прокурора или определению суда досудебного следствия или судебного рассмотрения по уголовному делу фактическими данными, которые могут быть использованы как доказательства в уголовном судопроизводстве (ст.ст. 65-66 Уголовно-процессуального кодекса Украины; п. 1 ст. 7, п. 2 ст. 10 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности"; п. 3 ст. 15 Закона Украины "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью");

- в-третьих, информационное, оперативно-тактическое и другое сопровождение отдельных следственных и судебных действий, в том числе по обеспечению возмещения ущерба, причиненного преступлениями физическим, юридическим лицам и государству;

- в-четвертых, розыск лиц, скрывающихся от органов расследования или уклоняющихся от отбывания уголовного наказания (п. 3 ст. 10 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности");

¹ См.: Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – М., 1972. – С. 150.

² См.: Большой Энциклопедический Словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – СПб.: НО-РИНТ, 2002. – С. 453.

³ См.: Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – М., 1972. – С. 150.

- в-пятых, обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства, других лиц, принимающих участие в возбужденном уголовном деле, и членов их семей (п. 5 ст. 7 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности").

Сравнивая перечисленные выше функциональные компоненты ОРД с общими функциями уголовного судопроизводства, нетрудно найти прямое совпадение некоторых из них. Однако при этом стоит учитывать, что реализация большинства идентичных задач, например выявление преступлений, готовящихся или совершенных неустановленными лицами, или самих лиц, готовящих или совершающих преступления, оперативно-розыскное обеспечение досудебного и судебного следствия доказательствами и т.п., является прерогативой только оперативно-розыскной деятельности.

Как видно, есть основания говорить о том, что оперативно-розыскная деятельность входит в качестве отдельной подсистемы в высшую правовую систему борьбы с преступностью, в частности в систему уголовного судопроизводства, которая, в свою очередь, является подсистемой общегосударственной уголовной политики¹.

Таким образом, мы приходим к выводу, что оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел в сфере борьбы с преступностью по своей сущности и основному функциональному предназначению направлена на предупреждение, пресечение и оперативную профилактику преступлений, а также на обеспечение реализации цели и задач уголовного судопроизводства.

Ранее мы выяснили, что сущность теории ОРД составляют те знания, которые, с одной стороны, обогащают эту теорию как отдельную отрасль науки, а с другой – направляются на совершенствование непосредственной практики ОРД. В этом смысле они приобретают значение методологической составляющей данной практики, поскольку включаются в систему организационных, методических и практических действий по реализации мер ОРД как соответствующих правовых норм этой деятельности. Но, как свидетельствуют конкретные научные факты, практическая реализация последних сегодня демонстрирует немало противоречий, существующих прежде всего в самом законодательном пространстве.

Так, в частности, законодатель, определив в ст. 1 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" ее задачами поиск и фиксацию упомянутых выше фактических данных, практически проиг-

¹ Подробнее см.: Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью. Системный подход. – М., 1999. – С. 7-28.

норировал потребности разведывательно-поисковой деятельности в уголовной среде с целью оперативной профилактики преступности, сфокусировав внимание лишь на выполнении оперативно-розыскных мероприятий в рамках оперативно-розыскных дел.

Следующее противоречие касается вопроса об освобождении (полном или частичном) от уголовной ответственности и наказания участников организованных преступных формирований, в частности привлеченных к негласному сотрудничеству, при условии, если они содействуют раскрытию организованных преступных формирований (ст. 43 Уголовного кодекса Украины; ст. 14 Закона Украины "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью").

Ценность данных правовых норм не нуждается в комментариях, но законодатель не определил четких механизмов их практической реализации. Поэтому в современном виде эти законодательные нормы противоречат Уголовно-процессуальному кодексу Украины, который не предусматривает основанием для освобождения виновных лиц от уголовной ответственности и от наказания того обстоятельства, что они выполняли специальное задание оперативного подразделения, принимая участие в организованной группе или преступной организации с целью предупреждения или раскрытия их преступной деятельности.

Обнаруживается еще и такой существенный правовой недостаток. Закон Украины "Об оперативно-розыскной деятельности", как известно, признал фактические данные о преступных деяниях отдельных лиц и групп, полученные при осуществлении ОРД, источниками доказательств в уголовном судопроизводстве. После продолжительной полемики это, как мы уже отмечали, признано и уголовно-процессуальным правом. Кстати, определены и формы закрепления указанных фактических данных (протоколы оперативно-розыскных действий с соответствующими дополнениями). Но, поскольку законодатель не определился в отношении содержания этих протоколов и порядка введения их в уголовный процесс, то реализация рассматриваемых правовых норм вызывает проблемы.

Сегодня мы не можем замалчивать и еще одну противоречивую ситуацию. Речь идет о том, что в соответствии с Указом Президента Украины "О мерах по введению персонализированного учета сведений в системе обязательного государственного пенсионного страхования" еще с начала 2000 года введен обязательный учет физических лиц, который по своему содержанию охватывает почти все их персональные данные.

Эта государственная мера угрожала расшифровкой негласных работников, которые согласно закону сотрудничали с оперативными

подразделениями на постоянной основе с заключением трудового соглашения и с гарантированием конфиденциального характера этого сотрудничества. Самым простым выходом из этой ситуации МВД Украины избрало увольнение указанных негласных работников и отказ от такой формы конфиденциального сотрудничества, которая исторически доказала свою значимость.

Здесь мы вплотную подошли к вопросу о методологическом обеспечении ОРД в ее деятельностном значении. Заметим, что в данном смысле методология представляет собой пути познания и усовершенствования предметно-деятельностного содержания ОРД, то есть ее мер, логической организации, методов и средств ее осуществления, что обязательно формирует соответствующую организационно-функциональную структуру¹. Это закономерно обуславливает необходимость использования в ней современных достижений организационной психологии.

Еще много лет тому назад П.М. Керженцев рассматривал организационную деятельность как комплексную социальную проблему. Он определил такой ряд компонентов общеорганизационного порядка: установление целей и задач любой организации, разработка плана, определение методов работы, а также функций организаторской деятельности¹. Позже к этому обратились и другие известные ученые².

Из сказанного вытекает, что организационно-функциональная структура ОРД должна охватывать предметное содержание субъекта, объекта оперативно-розыскной деятельности, целей, задач, ожидаемого результата, средств, методов и способов ее осуществления, а также упорядочения системно-функциональных связей и отношений между всеми этими элементами.

Более углубленное исследование организационно-функциональной структуры ОРД привело к конкретизированному содержательному осмыслению ее с делением по двум принципиально разным сферам практики оперативно-розыскной деятельности.

¹ Данное словосочетание наиболее органично, на наш взгляд, синтезирует такие категориальные представления, как: организация, то есть подготовка к осуществлению чего-либо; функционирование в значении предметной деятельности, круга ее объектов или предметов, соответствующих субъектов и их функциональных обязанностей; структура – внутреннее распределение и упорядочение отдельных взаимосвязанных частей единого предметно-деятельностного процесса.

¹ См.: Керженцев П.М. Принципы организации. – М.: Экономика, 1968. – 464 с.

² См.: Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука: В 2-х кн. / Под ред. Л.И. Абалкина и др. – М., 1989; Палкин А.И. Психология организационных отношений: теория и практика. – М.: Акад. МВД СССР, 1990 и др.

1. Организационно-управленческая сфера, охватывающая такие аспекты:

- информационно-аналитический, который предполагает изучение общей оперативной обстановки;
- предметно-познавательный, который выражается в познании объекта непосредственного оперативно-розыскного воздействия;
- определительно-целевой, который заключается в определении основных задач, мер, средств ОРД в соответствии с конкретной ситуацией;
- распорядительный, который состоит из принятия управленческих решений, а также планирования конкретных объемов работ, включая их организаторское и материально-ресурсное обеспечение.

2. Организационно-тактическая сфера, включающая определение предметно-деятельностного и технологического содержания тактики оперативно-розыскного воздействия на непосредственный объект ОРД. Это значит, что данным содержанием должны охватываться, наряду с основными организационно-функциональными элементами мер ОРД, тактическая направленность, методы, способы, приемы их непосредственного осуществления и др.

В контексте вопросов методологии ОРД как деятельности категории следует также рассмотреть под обновленным углом зрения принципы практического осуществления мер оперативно-розыскной деятельности. Эти принципы, декларированные законом, носят общий характер и сводятся к соблюдению законности, прав и свобод человека, а также взаимодействию с органами управления и населением. Однако в отличие от прошлых времен они сегодня не только в значительной степени подкрепляются правовыми механизмами воплощения их в жизнь, но и сопровождаются ощутимым общественным контролем.

Кроме того, социально-правовые преобразования общества диктуют дополнительные принципы осуществления ОРД. Так, с точки зрения приоритетов в определении конкретной цели, непосредственных задач, мер, средств, методов, оперативно-тактических приемов ОРД и др. эти преобразования требуют смещения акцентов, прежде всего в сторону безоговорочного уважения и правовой защиты закрепленных Конституцией Украины демократических прав и других ценностей каждой конкретной личности.

Разумеется, это не простая задача. Ее решение требует преодоления почти векового менталитета, который неизменно формировался и крепнул в милицейской среде на идеях единства и нерушимости целей и интересов авторитарного государства с одновременным, можно сказать, полным игнорированием достояний отдельной личности. Бремя

этого менталитета еще и до сих пор ощутимо. И это не только противостоит формированию новых профессиональных и духовных идеалов современного оперативного работника, но и в целом тормозит обновление ОРД.

Раздел 2

КОМПЛЕКСНО-СИСТЕМНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕР И СРЕДСТВ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ: ПРАВОВЫЕ, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ

Известно, что законодатель определил понятие оперативно-розыскной деятельности как систему гласных и негласных поисковых, разведывательных и контрразведывательных мер, осуществляемых с применением оперативных и оперативно-технических средств (ст. 2 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности").

Уже в самом этом определении усматривается комплексно-системный характер мер и средств ОРД. Неслучайно, видимо, большинство руководящих документов МВД Украины, относящихся к сфере управления оперативно-розыскной деятельностью органов внутренних дел, содержат требование о необходимости именно комплексно-системного применения указанных мер и средств ОРД. Фактически же это требование выполняется довольно упрощенно, без учета всего многообразия объективных и субъективных факторов, позитивно или негативно влияющих на данный процесс. Думается, что именно по этой причине все имеющиеся в распоряжении органов внутренних дел оперативно-розыскные возможности используются еще недостаточно эффективно.

Судя по официальным оценкам и нашим многолетним научным наблюдениям, в данном случае и теория, и практика ОРД столкнулись с довольно сложной методологической проблемой, решение которой требует в первую очередь уяснения категориального содержа-

ния понятий комплексности и системности, а также раскрытия закономерностей, принципов и условий их реализации.

Попытаемся очертить и осветить основные положения обозначенной проблемы.

Термин "комплексность" (от лат. *komplexus* – связь, сочетание), если исходить из его этимологической сути, означает органическую совокупность предметов, явлений, составляющих одно целое, или разрозненных действий, объединенных общими объектом, целями и задачами деятельности.

Такое понимание комплексности целиком присуще и оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Единым, общим объектом ОРД является преступность во всем ее количественном и качественном выражении, едиными задачами – поиск и фиксация фактических данных о преступных действиях отдельных лиц и групп, а единство ее целей заключается в предупреждении (выявлении, предотвращении, пресечении, общей и индивидуальной профилактике) преступлений и, кроме того, в обеспечении интересов уголовного судопроизводства.

Надо полагать, что именно указанное единство объекта, целей и задач ОРД привело к закреплению в законодательном порядке всей совокупности оперативно-розыскных мер и средств, а также сведению последних как главных инструментальных составляющих оперативно-розыскной деятельности в единую систему, определившую, по сути, основное содержание понятия этой деятельности (ст. 2 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности").

Указывая на правовые истоки определения мер и средств ОРД, следует подчеркнуть, что соответствующие этому исходные предпосылки заложены прежде всего в уголовно-процессуальном законодательстве, на котором базируется вся система уголовного судопроизводства в Украине. Так, в соответствии со ст. 103 УПК Украины на оперативные подразделения (как структурные единицы органов дознания) возложена функция проведения необходимых оперативно-розыскных мер с целью выявления признаков преступления и лиц, его совершивших.

Очевидно, что приведенная правовая норма закрепляет две главные составляющие оперативного поиска, осуществляемого с помощью применения мер и средств ОРД: 1) обнаружение признаков преступлений и 2) установление лиц, их совершивших.

Разумеется, что непосредственными объектами поиска в этих случаях являются определенные лица и группы лиц, в том числе представляющие признанный теорией и практикой ОРД оперативный

контингент^{*}, а также конкретная деятельность (либо бездеятельность) этих лиц и групп, в которой имеются признаки общественно опасных деяний, предусмотренных действующим Уголовным кодексом Украины (ст. 11).

В теории и практике ОРД рассматриваемую функцию нередко относят к функции первичного оперативного поиска лиц, фактов, обстоятельств, представляющих оперативный интерес, чему в принципе отвечают и предусмотренные законодателем соответствующие гласные и негласные меры ОРД. Заметим, однако, что, несмотря на крайне важную роль этой функции, ее практическое выполнение тормозится существующими противоречиями между указанной выше правовой нормой УПК и требованиями Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности", фактически запрещающими проведение первичного поиска признаков преступной деятельности с применением оперативно-розыскных мер и средств.

Здесь, как известно, речь идет о перечне оснований для проведения ОРД и обязательном заведении с этой целью оперативно-розыскного дела (ст. 6 и п. 1 ст. 9 этого Закона), что, согласно букве закона, предполагает наличие уже достаточных предварительных данных о признаках преступлений, лицах, подготавливающих или уже совершивших таковые.

Выходит так, что Закон "Об оперативно-розыскной деятельности" (ст. 1), как бы минуя первичную – поисковую – функцию ОРД, задачами этой деятельности определил поиск и фиксацию фактических данных (доказательств) о преступлениях отдельных лиц и групп, а также обеспечение иных интересов уголовного судопроизводства.

Из этого видно, что законодатель ограничил роль ОРД необходимостью выполнения более высокого и сложного уровня задач борьбы с преступностью, что, естественно, требует применения адекватных, преимущественно комплексных, оперативно-розыскных мер и средств, включая определение и использование современных доступных источников и способов получения оперативно-розыскной информации.

Такое отношение законодателя к задачам ОРД целиком оправданно. Однако, по нашему мнению, ни в коем случае не следует не-

^{*} В целом к нему относятся: во-первых, конкретные лица и группы, имеющие намерение совершать преступления, вынашивающие соответствующие планы, подготавливающие преступления или уже осуществляющие преступную деятельность, а также их прямые связи, во-вторых, определенный ("девиантный") срез населения, отклоняющийся от законопослушного или принятого в обществе социального поведения.

дооценивать поисковую функцию ОРД, ибо именно результаты ее выполнения в большинстве случаев и служат основой дальнейшей работы по выявлению и разоблачению преступного элемента.

Здесь представляется необходимым акцентировать внимание на том, что Закон Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" не определил понятия оперативно-розыскных мер (мероприятий) и, в отличие от соответствующего российского законодательства¹, не сформировал их четкого перечня. Хотя, вместе с тем, эти меры явно вытекают из содержания прав, которыми наделены оперативные подразделения в соответствии с ч. 1 ст. 8 указанного Закона. Попытаемся предметно обозначить эти меры, разделив их условно, с учетом направленности и характера выполняемых задач ОРД, на два блока.

К первому блоку мы сочли целесообразным отнести меры, направленные главным образом на поиск и получение из различных источников сведений информационно-поискового назначения, которые предусмотрены пп. 1, 3, 9-11 ч. 1 ст. 8 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности". Этими мерами, на наш взгляд, являются:

- опрос лиц с их согласия и использование их добровольной помощи;
- принятие участия в проверке, проводимой в установленном порядке, финансово-хозяйственной деятельности соответствующих предприятий, учреждений, организаций и отдельных лиц;
- снятие информации с каналов связи;
- осуществление контроля путем отбора по отдельным признакам телеграфно-почтовых отправок;
- осуществление визуального наблюдения в общественных местах с применением фото-, кино- и видеосъемки, оптических и радиоприборов, иных технических средств.

Во второй блок были включены меры, которые, согласно пп. 2, 4-8, 13-15 ч. 1 ст. 8 Закона "Об оперативно-розыскной деятельности" направлены преимущественно на обнаружение и фиксацию фактических данных о конкретных преступных действиях, подготавливаемых либо осуществляемых отдельными лицами и группами, в целях свое-

¹ Согласно ст. 6 Закона РФ "Об оперативно-розыскной деятельности" к оперативно-розыскным мероприятиям относятся: опрос граждан; наведение справок; сбор образцов для сравнительного исследования; проверочная закупка; исследование предметов и документов; наблюдение; отождествление личности; обследование помещений, зданий, сооружений, участков местности и транспортных средств; контроль почтовых отправлений, телеграфных и иных сообщений; прослушивание телефонных переговоров; снятие информации с технических каналов связи; оперативное внедрение; контролируемая поставка; оперативный эксперимент.

временного предупреждения и раскрытия преступлений, а также на установление и задержание скрывшихся преступников, а именно:

- проведение контрольной и оперативной закупки, а также контролируемой поставки товаров, предметов и веществ, в том числе запрещенных для оборота, у физических и юридических лиц независимо от форм собственности с целью выявления и документирования фактов противоправных действий. Обратим внимание на то, что в данной конструкции законодатель фактически закрепил несколько оперативно-розыскных мер, каждая из которых имеет законченный и самостоятельный характер;

- истребование, сбор и изучение документов и данных, характеризующих деятельность конкретных предприятий, учреждений, организаций, а также образ жизни отдельных лиц, подозреваемых в подготовке или совершении преступлений, источники и размеры их доходов;

- проведение операций по захвату вооруженных преступников и пресечению преступлений;

- посещение жилых и других помещений с согласия их собственников или жителей для выяснения обстоятельств совершенного или подготавливаемого преступления, а также сбора сведений о противоправной деятельности подозреваемых или лиц, в отношении которых проводится проверка;

- негласное выявление и фиксация следов тяжкого преступления, документов и иных предметов, могущих быть доказательствами подготовки или совершения такого преступления, в том числе путем проникновения оперативного работника в помещения, транспортные средства, на земельные участки;

- осуществление проникновения в преступную группу негласного работника оперативного подразделения или лица, сотрудничающего с ним;

- установление конфиденциального сотрудничества с лицами на добровольных основах;

- получение от юридических и физических лиц бесплатно или за вознаграждение информации о подготавливаемых или совершенных преступлениях;

- использование с согласия администрации служебных помещений, транспортных средств и иного имущества предприятий, учреждений и организаций, а также с согласия лиц принадлежащие им жилье, иные помещения, транспортные средства и имущество;

- создание с целью конспирации предприятий, организаций, использование документов, зашифровывающих личность или ведомственную принадлежность работников, помещений и транспортных средств оперативных подразделений.

Применение перечисленных мер ОРД подкреплено в законодательном порядке также правом использования оперативных и оперативно-технических средств. Заметим, что законодатель не пошел по пути конкретизации всего перечня таких средств, указав, в частности, лишь на использование фото-, кино-, видео-, оптических и радиоприборов, легендированных предприятий, документов оперативного прикрытия, а также штатных и внештатных негласных работников.

В то же время закон допускает обращение к иным оперативно-техническим возможностям, с тем, однако, ограничением, что для получения информации запрещается использование технических средств, психотропных, химических и иных веществ, угнетающих волю или причиняющих вред здоровью людей и окружающей среде (ч. 17 ст. 9 Закона "Об оперативно-розыскной деятельности").

Перечисляя все меры ОРД в данной их классификации, мы преследовали цель обратить внимание практиков и научных работников на значительные потенциальные возможности каждой из этих мер и особенно на их комплексное применение, ибо сегодня, к сожалению, в практике органов внутренних дел из всего арсенала оперативно-розыскных мер и средств используется еще очень ограниченная их часть. Это видно, как показывают соответствующие эмпирические данные, прежде всего из планов работы по оперативно-розыскным делам. В них, как правило, превалирует стандартный набор указанных мер и средств, а именно: наведение справок, оперативный опрос, личный сыск, оперативная установка. Лишь в отдельных случаях по групповым делам планируется проведение внешнего наблюдения, прослушивание телефонных разговоров и др. Поэтому и результаты чаще всего оставляют желать лучшего.

Такое положение дел является следствием определенного упущенчества, наблюдаемого в последнее время в практике оперативной работы в целом. И хотя существует немало объективных причин (например, падение престижа оперативной работы, значительная текучесть оперативных кадров, особенно опытных, и как результат – ослабление профессионального ядра в соответствующих подразделениях), эту практику необходимо, на наш взгляд, улучшать за счет упорядочения нормативно-правового регулирования оперативно-розыскной деятельности, устранения существующих противоречий законодательного характера, обновления методик организации и практики применения мер и средств ОРД и др.

От выявления и устранения практических недостатков не может находиться в стороне и наука. Мы считаем, что на повестку дня должны быть выдвинуты проблемные исследования методики и тактики реализации оперативными подразделениями органов внутрен-

них дел наиболее сложных мер ОРД и особенно комплексного их применения.

Ранее мы уже указывали на правовые источники определения мер ОРД, перечень которых довольно жестко регламентирован и ограничен законом. И надо признать, что, по сути, мы имеем дело с четко очерченными правовыми нормами соответствующей отрасли права, которые к тому же все более обретают процессуальное урегулирование в законодательном порядке. Мы акцентируем на этом внимание, с тем чтобы уйти от необоснованного, вольного толкования рассматриваемых категорий "меры" и "средства" ОРД.

Дело в том, что в последнее время, как это имело место и ранее, в теории ОРД ведется искусственно навязываемая дискуссия вокруг почти тождественных понятий "оперативно-розыскная мера", "оперативно-розыскное действие" и "оперативно-розыскная операция". В семантическом смысле под мерой (мероприятием) подразумевается организованное действие или совокупность таких действий и средств с целью достижения чего-нибудь; действие по сути является элементом деятельности, формой ее активного проявления; операция же понимается либо как единичный акт деятельности, либо как способ, прием выполнения ряда действий, объединенных общей целью и общим планом.

Естественно, реализация каждой из мер ОРД немислива без осуществления множества элементарных действий организационного и тактического характера. Их виды весьма разнообразны, как многообразны явления и процессы, определяющие системное содержание самих объектов и предметов оперативно-розыскного воздействия.

В контексте сказанного очень важно уяснить, что любые предметные действия, проводимые в процессе осуществления ОРД, являются лишь слагаемыми оперативно-розыскных мер, но никак не альтернативами им.

Именно поэтому оперативно-розыскные действия, как и оперативно-розыскные операции, не могут рассматриваться вне рамок правового содержания оперативно-розыскных мер, закрепленных законом. Отсюда мы приходим к убеждению о научной неприемлемости предложений отдельных авторов относительно принципиального различения и противопоставления в теории и практике ОРД терминов: "оперативно-розыскные меры", "оперативно-розыскные действия" и "оперативно-розыскные операции"¹.

¹ См.: Митрофанов Е.А. О соотношении понятий оперативно-розыскных действий, мероприятий и специальных методов применительно к оперативной разработке / Совершенствование организации и тактики оперативной работы ОВД. – Омск, 1984; Сервечкий І.В., Шапочка С.В. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 3 и др.

Помимо вышеизложенного, представляется необходимым обратиться и к уточнению понятия методов оперативно-розыскной деятельности, поскольку их применение также не может быть оторванным от реализации мер ОРД.

Согласно общепринятой в теории и практике ОРД терминологии едиными, общими методами этой деятельности на сегодня признаются: разведывательный опрос, оперативная установка, визуальное (скрытое) наблюдение, оперативный осмотр, личный сыск и агентурный метод. Не вызывает сомнения то, что приведенные понятия обозначают специальные профессиональные пути и способы получения оперативной информации, необходимой для решения задач оперативно-розыскной деятельности.

Однако надо признать, что указанные пути (как методы) обеспечивают реализацию далеко не всех, а лишь части предусмотренных законом мер ОРД, тогда как выполнение других мер, например контрольной закупки, контролируемой поставки, операций по захвату вооруженных преступников, требует иных (адекватных) методов или способов действий. Поэтому вряд ли можно названные выше методы отнести к единым, общим методам ОРД.

Заметим также, что на сегодня еще немало авторов содержательно противопоставляют методы и меры ОРД. Такую позицию мы, как и другие ученые¹, считаем ошибочной, поскольку нередко метод ОРД в реальной действительности становится мерой ОРД, и, наоборот, последняя обретает роль метода выполнения другой оперативно-розыскной меры. То есть речь идет о синонимическом значении указанных терминов, которые, кстати, в таком значении интерпретируются оперативно-розыскным законодательством отдельных стран СНГ². Добавим к этому, что именно такую позицию издавна отстаивали ученые – основатели теории ОРД А.И. Алексеев, Г.К. Синилов и другие³.

Уходя от бессмысленной дискуссии по сути изложенного, мы лишь выскажем свое мнение: под оперативно-розыскными мерами

¹ См.: Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебник для вузов / Под ред. В.Б. Рушайло. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Лань, 2000. – С. 319.

² В ст. 7 Закона Литовской республики "Об оперативной деятельности" субъекты этой деятельности наделяются правом применения методов ОРД. К последним же фактически отнесены методы, признанные законодательством об ОРД других стран СНГ мерами (мероприятиями) оперативно-розыскной деятельности.

³ См.: Синилов Г.К. Основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. – М., 1975. – С. 28; Алексеев А.И., Синилов Г.К. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности. – М., 1983. – С. 15; Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1977. – С. 14.

(мероприяттями) следует понимать законодательно предусмотренные организованные действия или совокупность таких действий, проводимых субъектами ОРД с использованием оперативных и оперативно-технических средств, а также способов и приемов реализации указанных мер и средств для решения основных задач и достижения главных целей оперативно-розыскной деятельности.

Полагаем, что предложенное определение в наибольшей степени выражает исходный комплексный характер мер и средств ОРД, а в содержательном наполнении последних отчетливо усматриваются и механизмы их комплексного применения на практике.

Так, во-первых, ряд мер и средств ОРД законодатель уже изначально свел к органической совокупности в рамках содержания наиболее сложных оперативно-розыскных мер, например таких, как: проникновение негласного работника в преступную группу; негласное выявление и фиксация следов тяжкого преступления, документов и иных предметов, могущих быть доказательствами подготовки или совершения такого преступления; проведение упомянутой уже операции по захвату вооруженных преступников и др. Мы полагаем, что именно в этой связи названные меры нередко относятся отдельными авторами к категории комплексных оперативно-розыскных операций.

Во-вторых, на практике при проведении оперативных разработок меры и средства ОРД в большинстве случаев объединяются, дополняя (восполняя) друг друга в избранном генеральном направлении относительно единого объекта оперативно-розыскного воздействия, единства главной цели и задач оперативной разработки. Так, например, внешнее наблюдение зачастую проводится одновременно с прослушиванием телефонных переговоров и снятием информации с иных каналов связи, контролируемая поставка – параллельно с оперативной закупкой предметов или веществ с целью предварительного их исследования и т.п.

ОРД, как известно, часто вступает во взаимосвязь с другими направлениями и видами правоохранительной деятельности: уголовно-процессуальной, административно-правовой, охранной и т.п., что вытекает из многогранности объекта ОРД и, естественно, обуславливает комплексное применение мер и средств ОРД.

Помимо того, комплексность мер и средств ОРД предопределяется и так называемыми межотраслевыми отношениями в оперативно-розыскной деятельности, которые, как известно, предусмотрены уже на законодательном уровне. В частности, Закон Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" (ч. 2 ст. 6) не только связывает основания проведения ОРД с запросами оперативных подразделений

международных правоохранительных органов, но и относит выполнение таких запросов к основным обязанностям подразделений, осуществляющих ОРД в Украине (п. 3 ст. 7).

Добавим к сказанному, что законодатель предусмотрел и необходимость взаимного информирования субъектов ОРД, действующих в Украине, по результатам осуществления ими оперативно-розыскной деятельности (п. 4 ст. 10).

Именно в этой связи указанные межотраслевые отношения, которые можно уверенно считать оперативно-розыскными правоотношениями, нередко определяют соответствующее межотраслевое планирование и совместное осуществление комплексных оперативно-розыскных мер, направленных, например, на борьбу с проявлениями организованной преступности, терроризмом, наркобизнесом и другими тяжкими преступлениями.

Необходимо особо отметить, что исключительно важная, а скорее, даже решающая роль в приведении указанных выше механизмов в действие принадлежит принципам комплексного применения мер и средств ОРД. Изучение практики позволяет нам отнести к ним:

- принцип законности – исходный принцип применения мер и средств ОРД. Его роль заключается: во-первых, в установлении законодателем предельных (ст. 6 Закона "Об оперативно-розыскной деятельности") оснований проведения ОРД; во-вторых, в закреплении четкого перечня прав оперативных подразделений (ст. 8) относительно применения ими конкретных мер и средств ОРД и, в-третьих, в предусмотренных гарантиях законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности (ст. 9);

- принцип достаточности – полное обеспечение решения задач и достижения целей ОРД, а также выполнения всех обязанностей оперативных подразделений. Эти обязанности сегодня четко определены Законом Украины "О внесении изменений к Закону Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" №2246-III от 18 января 2001 года и сводятся к предупреждению, своевременному выявлению, пресечению и раскрытию преступлений, выявлению причин и условий, способствующих их совершению, а также к профилактике последних;

- принцип оптимизации – приведение всей системы мер и средств ОРД в оптимальное, т.е. наиболее соответствующее современным задачам и условиям борьбы с преступностью состояние, а также выбор наилучшего варианта применения этих мер и средств в условиях конкретной оперативной обстановки;

- принцип рациональности – формирование целесообразного и разумного отношения к применению мер и средств ОРД;

- принцип экономии – необходимость бережливого отношения к действенным ресурсам ОРД, воздержание от нерационального применения мер и средств ОРД, особенно высокочрезвычайных;

- принцип гуманности – соблюдение Конституции, других законов Украины, охраняющих права, свободы и достоинство личности, Общей декларации прав человека, провозглашенной резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года, Европейской конвенции по правам человека, принятой в Риме 4 ноября 1950 года, Международного пакта о гражданских и политических правах, провозглашенного резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 года и пролонгированной Заключительным Актом Хельсинского совещания в 1975 году, а также Конвенции против истязания и других жестоких, нечеловеческих или унижающих достоинство видов обращения и наказания, провозглашенной резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1984 г.;

- принцип организации – обеспечение внутренней упорядоченности и согласованности более или менее дифференцированных и автономных мер и средств ОРД как органических слагаемых единой системы этой деятельности, а также способствование образованию и совершенствованию необходимых взаимосвязей между указанными мерами и средствами и всей системой ОРД как между частями единого целого.

Помимо сказанного выше, очень важно еще уяснить, что комплексное применение мер и средств ОРД диалектически связано с объективным действием общих закономерностей осуществления оперативно-розыскной деятельности, и прежде всего определяющих:

1) социальную потребность в указанной деятельности в современных условиях, а также необходимость ее дальнейшего развития, что, как известно, диктуется качественными изменениями преступности в Украине, эскалацией насилия, усиливающейся вооруженностью преступного мира, сращиванием общеуголовной и экономической преступности, наркобизнеса и коррупции, оформлением организованной преступности в мощную разветвленную систему, реально претендующую на лидерство в экономике и политике, применением активных мер противодействия правоохранительным органам, недостатком необходимого практического опыта и специальных знаний у сотрудников оперативных подразделений и т.п., что в целом обуславливает невысокую еще результативность предотвращения, пресечения, раскрытия и профилактики преступлений этими подразделениями;

2) необходимость оптимизации функционирования системы управления в сфере ОРД, а именно достижения:

- соответствия управления быстро изменяющейся оперативной обстановке и вытекающим из нее новым масштабам, задачам, средствам и способам борьбы с преступностью;

- обеспечения научного подхода к организации и нормативному урегулированию процессов ОРД на центральном и региональных уровнях;

- максимально полной реализации субъективного фактора в ОРД, формирования активной жизненной позиции оперативных работников, высокой организованности их действий, необходимой инициативы и творческого отношения к делу;

3) потребность в усовершенствовании организационно-тактических форм и методов оперативно-розыскной деятельности, в том числе:

- всемерного повышения эффективности оперативно-розыскной тактики как одного из главных условий успешного выполнения задач ОРД по борьбе с преступностью;

- расширения предупредительно-профилактической направленности ОРД по мере усиления демократизации общества и гуманности государственной уголовной политики;

- последовательной реализации принципов полноты, всесторонности и объективности при сборе, оценке и практическом использовании оперативно-розыскной информации для решения задач предупреждения преступлений и обеспечения уголовного судопроизводства фактическими данными доказательственного характера.

Таким образом, можно заключить, что суть комплексного подхода к применению мер и средств ОРД заключается в сочетании и органической связи последних между собой.

В практическом плане этот подход требует определения, с одной стороны, именно комплексных направлений, целей и задач оперативно-розыскной деятельности, а равно соответствующих предметов оперативно-розыскного познания и специального (оперативно-розыскного) воздействия, а с другой – адекватных этим направлениям, целям и задачам комплексных источников оперативно-розыскной информации (традиционных, нетрадиционных) и собственно указанных мер, средств ОРД, методов и способов их непосредственной реализации.

Если комплексный подход к применению мер и средств ОРД ведет к организационному упорядочению и приведению в активно взаимодействующее состояние последних как инструментальных составляющих соответствующей деятельности, то системный подход (пред-

ставляющий собой направление методологии познания и социальной практики, в основе которого лежит рассмотрение объектов как систем) призван обеспечить охват комплексными мерами, средствами и методами всех сторон или частей объекта ОРД.

Теоретическое и практическое значение методологической функции, которую выполняет системный подход в оперативно-розыскной деятельности, нельзя переоценить. Сегодня уже является общепризнанным то, что правовое воздействие на конкретные преступления требует учета и оценки многих элементов, не относящихся, на первый взгляд, к совершению этих преступлений. В оперативно-розыскной деятельности эти элементы имеют особое содержание и специфически проявляются вовне, что определяется прежде всего системным содержанием объекта этой деятельности¹.

В 70-е годы прошлого века, отталкиваясь от достижений советской криминологической науки, мы формировали системное представление об объекте ОРД главным образом на данных уголовной статистики и описаниях общей характеристики преступности на территории оперативного обслуживания, оценивая при этом:

- ее состояние, измеряемое количеством учтенных преступлений за определенный отрезок времени и в определенных пространственных границах;
- динамику преступности, или ее движение во времени;
- структуру преступности, т.е. ее слагаемые по видам преступлений и категориям преступников.

Однако эта характеристика имела лишь исходный, общеориентирующий характер и не могла сполна удовлетворить организационно-тактические потребности ОРД. Сегодня же в контексте решения оперативными подразделениями задач по борьбе с преступностью практика требует получения сложной, системной характеристики объекта ОРД и отдельных его элементов. Это охватывается содержанием понятия оперативно-розыскной характеристики данного объекта, и в частности преступлений как главных его составляющих.

Более подробно о сущности, понятии и структуре оперативно-розыскной характеристики непосредственных объектов ОРД мы уже говорили в предыдущем разделе. Однако убеждены, что эта проблема нуждается в отдельном глубоком и всестороннем научном исследовании. На наш взгляд, она должна изучаться в рамках нового –

¹ Более содержательно о сущности и понятии системы и системного подхода в науке и социальной деятельности см.: Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности. Методологические проблемы современной науки. – М., 1978.

криминологического – видения сущности, содержания, методологии и методики теоретического и прикладного познания оперативной обстановки, основу которого и составляет системный подход.

Большое значение данный подход имеет и для практики непосредственного применения мер и средств ОРД. Он, во-первых, объективно диктует необходимость вычленения из всей реальной действительности тех явлений и процессов, на которые фактически и должно быть направлено оперативно-розыскное воздействие, а во-вторых, обуславливает потребность в выборе и реализации адекватных данному воздействию комплексных мер и средств ОРД.

Особая роль в системном подходе к ОРД принадлежит его прогностической функции. Так, например, обнаруженные нами в начале 90-х годов прошлого века такие закономерности проявления и развития групповой преступности, как:

1) объединение определенных лиц, совместно реализующих преступные планы и цели и действующих на основе организации и соблюдения неформальных правил и процедур; 2) внутренняя упорядоченность, согласованность и взаимодействие участников преступных групп, обусловленные их соответствующим организационным строением; 3) установление и соблюдение особенных внутригрупповых отношений, определяющих психологическое единство и сплоченность преступных групп, и др., позволили впервые сделать и научно обосновать исключительно важный на тот период прогностический вывод о наметившемся формировании и тенденции форсированного развития в стране организованной групповой преступности¹.

Этот научный прогноз подтолкнул тогда практику и теорию ОРД к поиску новых организационно-управленческих (в том числе организационно-структурных), организационно-методических и организационно-тактических путей, мер и способов борьбы органов внутренних дел с организованной групповой преступностью.

В основе научного прогноза лежит распространение познанных законов природы и общества на область неизвестных или не возникших еще явлений, где данные законы сохраняют и проявляют свою силу, что и является диалектическим основанием научного предвиде-

¹ См.: Бараненко Б.И., Грачев В.И. Организованные преступные группы. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984; Бараненко Б.И. Проблемы борьбы с организованной преступностью: первые исследования и задачи дальнейшего научного изучения. Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – К.: Филиал ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 32-37; Бараненко Б.И. Организованная преступность: признаки, структура и применение оперативно-розыскных средств и методов борьбы с ней. Организованная преступность и борьба с ней на современном этапе: Специальный сборник научных трудов. – К.: РИО КВШ МВД СССР, 1991. – С. 3-22 и др.

ния, т.е. вероятностных предположений, особенно в отношении конкретных социальных событий и изменений в будущем. Это обусловлено возникновением в процессе развития общества качественно новых причинных связей и отношений, не существовавших ранее, что и может привести к неожиданным ситуациям, а иногда и социальным взрывам.

Сказанное выше можно подкрепить следующим примером. Как только в СССР по инициативе М.С. Горбачева началась экономическая перестройка, и прежде всего развернулись кооперативы в сфере производства товаров широкого потребления и услуг, многие ученые и практики сразу спрогнозировали, что слепое и бесконтрольное движение в этом направлении приведет к усиленной криминализации указанной сферы. Естественно, со стороны правоохранительных органов имели место попытки упреждения таких последствий. Однако центральные директивы всячески пресекали подобные действия как идущие вразрез с линией Коммунистической партии.

В результате за исторически короткое время произошло огромное первичное накопление криминального капитала, подвергшегося в последующем опять же криминальному перераспределению и наращиванию. К чему мы сегодня пришли в этом отношении, всем известно.

Продолжая рассмотрение вопроса о системном применении мер и средств ОРД, следует особо подчеркнуть, что механизм его базируется на закономерностях и принципах деятельностного подхода¹, который позволяет выявить сложное взаимодействие субъекта, объекта, цели, мотива, средства и ожидаемого результата указанной деятельности. В методологическом отношении это способствует достижению наиболее высокого уровня теоретического и практического познания объекта ОРД и всех его сторон.

Практическое значение деятельностного подхода состоит в том, что он обеспечивает, во-первых, полное выявление и объективное изучение непосредственных объектов и предметов оперативно-розыскного воздействия, а во-вторых, определение адекватных комплексных мер и средств его осуществления, соответственно конкретным целям и задачам ОРД, которые постоянно обновляются в современных условиях борьбы с преступностью.

В этом и заключается теоретическая и правовая сущность, содержание и методология системно-комплексного применения оперативными подразделениям органов внутренних дел мер и средств ОРД.

¹ См.: Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – М., 1972. – С. 452; Лукач И. О методологических проблемах общественных наук // Вопросы философии. – 1981. – № 1. – С. 105.

Раздел 3

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛУЧЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ИНФОРМАЦИИ ОПЕРАТИВНЫМИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ МИЛИЦИИ УКРАИНЫ

Известно, что термин "информация" (от лат. informatio – разъяснение, изложение) интерпретируется в двух его определяющих значениях: в обыденном – как сведения (сообщения, известия), передаваемые людьми устным, письменным или иным способом (с помощью условных сигналов и т.п.) и осведомляющие о чем-нибудь; и в научном – как обмен этими сведениями между людьми, человеком и автоматом, автоматом и автоматом.

В обоих указанных аспектах категория "информация" включена в науку "информатику", изучающую информационные процессы в социуме, в том числе такие познавательные компоненты, как:

- структура и общие свойства самой информации;
- ее роль в проектировании (моделировании) и непосредственном осуществлении социальной деятельности;
- воздействие на объекты и субъектов этой деятельности;
- различные системы сбора, переработки, хранения и использования информации в конкретных видах деятельности и др.

Как видно, обнаруживаются два исходных методологических подхода к разрешению проблемы получения и использования оперативно-розыскной информации в ОРД. Первый связан с потребностью уяснения данной категории как важнейшего элемента социальной коммуникации, заключающейся в обмене между участниками ОРД определенными сведениями или знаниями. Второй сводится к необходимости осмысления процессов продвижения и изменения количественного и качественного состояния этих сведений или знаний в ходе осуществления оперативно-розыскной деятельности, а также к разработке адекватных технологий сбора, фиксации, переработки, хранения и использования информации в системе данной правоохранительной деятельности.

При рассмотрении поставленной нами проблемы будут применены оба указанных подхода, поскольку это способствует пониманию собственно оперативно-розыскной информации и информационного обеспечения ОРД в их единстве.

Сегодня вряд ли стоит доказывать, что оперативно-розыскная информация в предложенном усложненном ее видении является стержневым звеном во всей ОРД. С ней связано выявление в условиях конкретного места и времени непосредственных объектов оперативно-розыскной деятельности, определение реальной потребности и целесообразной предметной направленности оперативно-розыскного воздействия на них, прогнозирование результатов данного воздействия, выбор соответствующих мер, средств, форм, методов деятельности и т.д. Полагаем, что именно поэтому вопросы, касающиеся научного понятия, предметного содержания и функций оперативно-розыскной информации, постоянно интересуют как ученых, так и практиков.

Одно из первых и продолжительное время господствовавших в теории ОРД определений понятия оперативно-розыскной информации было предложено Д.В. Гребельским¹, сформулировавшим его как совокупность первичных и производных данных о лицах, причастных к подготовке и совершению преступлений, о состоянии оперативно-розыскных сил и средств, а также об условиях, в которых протекает деятельность органов милиции по борьбе с преступностью.

Позже, несколько расходясь с позицией Д.В. Гребельского, Г.К. Синилов к содержанию понятия оперативно-розыскной информации отнес сведения, свидетельствующие о задуманных, подготавливаемых или совершенных преступлениях, о лицах, представляющих оперативный интерес, а также о причинах и условиях, благоприятствующих совершению преступлений². В последующем ряд авторов включили в данное понятие также сведения, характеризующие: оперативную обстановку; психологические черты лиц, подозреваемых в подготовке и совершении преступлений; текущие профилактические и оперативно-розыскные мероприятия; виды и способы совершения преступлений; приметы преступников, похищенных вещей; данные о замышляемых и подготавливаемых преступлениях и другие компоненты.

Нетрудно заметить, что комментируемые определения отвечают, главным образом, сугубо прикладному пониманию сущности и содержания рассматриваемого вида информации. Полагаем, что они в основном удовлетворяют текущие утилитарные потребности оперативно-розыскной деятельности. Однако нынешнее стремление к всеобъемлющему использованию в теории и практике ОРД широчайших потоков различной информации обуславливает отношение к ней как к системному социальному образованию.

¹ См.: Гребельский Д.В. Теоретические проблемы оперативно-розыскной деятельности органов милиции: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1968.

² См.: Синилов Г.К. Основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. — М., 1975. — С. 148.

Думается, что именно такое отношение позволило С.С. Овчинскому раскрыть множественный характер оперативно-розыскной информации, в частности выделить такие важные ее методологические аспекты, как:

- отражательный, раскрывающий роль информации в процессах отображения объективного мира;
- гносеологический, дающий представление об информации как о средстве познания;
- аксиологический, формирующий ценностные концепции информации для различных сфер социальной деятельности;
- семантический, уясняющий словесное содержание и значение информации;
- коммуникативный, раскрывающий психологические и организационно-психологические закономерности и механизмы информационной связи в социальных коммуникациях, и другие¹.

В распространенных на сегодня научных положениях относительно понятия и сущности оперативно-розыскной информации ее главная ценность справедливо усматривается в том, что она является объективным отображением изменяющейся социальной среды и обстановки, в условиях которых осуществляется ОРД. Но здесь, как нам представляется, следует указать и на то, что данная информация отображает также последствия постоянного воздействия на указанную среду особенной по своей направленности и содержанию деятельности (как правомерной, так противоправной) различных социальных субъектов. Собственно на этом пересечении оперативно-розыскная информация, во-первых, зарождается и берет свое исходное начало, а во-вторых, здесь же она продолжает "работать", т.е. проходить и развиваться, включаясь в процессы непосредственного осуществления ОРД и отображая при этом изменения, происходящие, главным образом, либо непосредственно в объектах оперативно-розыскной деятельности, либо на периферии их.

В одних случаях в этой информации отображается конкретная преступная деятельность отдельных лиц или групп, в том числе социально и психологически значимые для нее личностные характеристики соответствующих субъектов; в других же случаях речь идет о зафиксированных изменениях, происшедших в социальной среде вследствие указанной деятельности (в первую очередь, изменениях в состоянии и структуре преступности), а также об отображении роли в этих изменениях определенных социальных, правовых, правоохрани-

¹ См.: Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 18-19.

тельных процессов, различных иных событий, обстоятельств и т.п., в том числе влияющих на зарождение и развитие преступного поведения отдельных лиц и т.д. С этим можно связать заключение о социальной в целом природе оперативно-розыскной информации¹.

Вышесказанное имеет весьма важное методологическое значение. Ведь известно, что в реальности проведение оперативно-розыскной деятельности сопряжено с постоянно возникающей у ее субъектов потребностью в расширении предметного представления о непосредственных объектах ОРД, а также в целенаправленном информационном воздействии на них соответственно основным целям и задачам указанной деятельности. Понятно, что эта потребность упирается в неразрешенную до конца проблему определения и использования адекватной по своему содержанию оперативно-розыскной информации и соответствующих ее источников.

В конечном итоге предопределяются две главные функции оперативно-розыскной информации: познавательная и действенная, реализуемые в процессе непосредственного осуществления ОРД.

Познавательную функцию традиционно связывают с информационно-аналитическим обеспечением ОРД, что сводится преимущественно к изучению и оценке оперативной обстановки. Содержание последней рассматривается в основном через призму криминологической характеристики преступности. Понятно, что такое изучение требует получения развернутых криминологических знаний о состоянии, структуре, динамике преступности, ее причинах и иных детерминистических факторах (разумеется, в пределах определенных пространственных и временных границ). Данный уровень познания может обеспечить лишь системный подход², выходящий за рамки чисто эмпирического описания отдельных совокупностей преступлений, ибо здесь уже требуется выяснение их системных отношений, установление наиболее устойчивых и поддающихся объективной оценке взаимосвязей, которые существенно влияют на характер и объем соответствующей информации³.

¹ См.: Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 39.

² О понятии системного подхода к изучаемым объектам см.: Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М., 1973. – С. 170-171.

³ О методиках проведения криминологического анализа оперативной обстановки см.: Бараненко Б.И., Ковалкин А.А. Криминологический анализ горрайорганами внутренних дел состояния, структуры и динамики преступности в городе (районе): Методическая разработка. – К.: РИО МВД УССР, 1980; Бараненко Б.И., Ковалкин А.А. Криминологический анализ преступности в городе (районе): Научно-практическое пособие. – К.: Филиал ВНИИ МВД СССР, 1981. – 104 с. и др.

Некоторые теоретики ОРД склонны считать, что подобное познание оперативной обстановки, служащее целям обеспечения организационно-управленческих процессов в ОРД, базируется не на оперативно-розыскной, а на криминологической или социальной в широком смысле информации. С этим утверждением мы не можем полностью согласиться.

На наш взгляд, множественность целей, задач оперативно-розыскной деятельности, соответствующих обязанностей оперативных подразделений, а также комплексность мер и средств этой деятельности, способов и источников ее информационного обеспечения и т.п. придают практически почти всей информации, используемой в ОРД, специфические признаки именно оперативно-розыскной информации.

Другое дело, что эта информация действительно во многом формируется за счет находящихся на стыке с теорией ОРД различных знаний, в частности криминологических, криминалистических, психологических и др. Иначе говоря, речь идет о давно уже признанном междисциплинарном характере оперативно-розыскной информации. Однако важно при этом подчеркнуть, что она в данном случае включает в себя не "чистые", а трансформированные отраслевые знания, т.е. информационные срезы, востребованные и адекватно используемые в процессе осуществления ОРД в познавательном и инструментально-действенном значениях.

Поэтому не случайно методологические аспекты такого комплексного насыщения оперативно-розыскной информации за последнее время активно разрабатываются оперативно-розыскной наукой. В частности это относится к специальным знаниям, сформированным в рамках научно-прикладных разработок проблем оперативно-розыскной криминологии¹, психологии оперативно-розыскной деятельности² и др.

Вместе с тем, нельзя отрицать того, что познавательная функция оперативно-розыскной информации реализуется неодинаково по направленности, предметному содержанию и объемам получаемых, перерабатываемых и используемых сведений в зависимости от общего или видового изучения оперативной обстановки. В первом случае познание преследует более отдаленные организационные цели ОРД, а

¹ См.: Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: Учебное пособие для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001 и др.

² См.: Кондратьева Я.Ю., Бараненко Б.І., Пясецкий А.І. та ін. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. – К.: РВВ МВС України. – 2001; Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003 и др.

информация носит при этом преимущественно общий, в том числе прогностический характер.

Результаты общего анализа оперативной обстановки позволяют, в частности, вскрыть и оценить общее состояние преступности, ее структуру и динамику, в том числе уровень распространенности тех или иных видов преступлений, сопоставить обнаруженные тенденции с объективными изменениями социальной среды на различных макроуровнях и т.д. В итоге это создает информационно-аналитические предпосылки для разработки перспективных (годовых, пятилетних) планов усиления борьбы с преступностью, укрепления оперативных позиций в определенных регионах, экономических зонах и т.п.

Основными источниками информации для проведения такого анализа служат официальные статистические данные, информационные обзоры и т.п., в том числе относящиеся к деятельности иных государственных органов, учреждений и организаций, программы социально-экономического развития районов, городов, областей и т.д.

Во втором же случае мы имеем дело с организационно-управленческим уровнем использования оперативно-розыскной информации на отдельных видовых направлениях борьбы с преступностью, в частности по обеспечению предупреждения и раскрытия отдельных видов преступлений, розыска преступников и т.д.

В сферу видового анализа оперативной обстановки включаются, например, сведения: о распространенности серийных тяжких и особо тяжких преступлений; об обороте в преступной среде огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывных устройств; о межрегиональном и транснациональном перемещении преступного элемента, в частности участников организованных групп и преступных организаций; появлении этнических и национальных преступных группировок и т.д. Кроме того, устанавливаются и изучаются:

- наиболее типичные формы и способы совершения отдельных видов преступлений;
- социальные и психологические факторы, формирующие личность преступника, совершающего отдельные виды преступлений;
- конкретные жизненные ситуации и обстоятельства, которые во взаимодействии с субъективными личностными характеристиками могут привести к совершению отдельных видов преступлений конкретными категориями лиц;
- оперативные контингенты, которые в силу вероятного преступного поведения должны находиться на оперативно-розыском либо профилактическом учете специальной видовой "оперативной окраски";

- основные показатели оперативно-розыскной деятельности по направлениям предупреждения и раскрытия отдельных видов преступлений и т.п.¹

Видовой анализ оперативной обстановки преследует также цели более полного и глубокого выявления и изучения специфических причин и условий, способствующих совершению отдельных видов преступлений, включая их взаимосвязь с криминогенными факторами окружающей среды и т.д., а также в целом анализ и оценку уровня оперативно-профилактического наблюдения за криминогенной средой².

К источникам информации при проведении рассматриваемого вида анализа, в первую очередь, должны быть отнесены традиционные сведения информационно-аналитического назначения, например:

- первичные носители зафиксированных сведений о зарегистрированных, раскрытых, предотвращенных и пресеченных преступлениях, возбужденных уголовных делах и их движении (журналы регистрации, статистические карточки и т.п.);

- формы учета и регистрации заявлений и сообщений граждан, должностных лиц, общественных организаций; письменных поручений следователей; указаний прокурора; определений суда (в рамках уголовных дел, находящихся в их производстве);

- публикации в средствах массовой информации, значительно дополняемые сегодня интернет-изданиями;

- законченные и рассмотренные судами уголовные дела и аналогичные (архивные) оперативно-розыскные дела;

- аналитические обобщения, информационные справки, докладные записки, статистические отчеты по отдельным направлениям борьбы с преступностью с применением оперативно-розыскных средств и методов.

При необходимости могут также использоваться методы оперативного социологического опроса населения, интервьюирования работников оперативных подразделений, в том числе получение экспертных оценок наиболее опытных оперативников, программированного изучения рабочих дел негласного аппарата и т.п.

¹ О понятии и методике проведения видового анализа оперативной обстановки см.: Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений. Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – К.: РИО КВШ МВД СССР, 1985. – С. 13-24.

² Об исходных методологических аспектах информационного обеспечения такого наблюдения см.: Дидоренко Э.А., Овчинский С.С. Оперативно-профилактическое наблюдение. – К., 1982; Козаченко И.П. Оперативно-розыскная профилактика. – К., 1991 и др.

При всем вышесказанном следует признать, что, несмотря на достаточную разработанность теоретических и прикладных аспектов изучения и анализа оперативной обстановки, традиционные подходы и способы информационного обеспечения этой работы уже не могут удовлетворять всех сегодняшних потребностей. На наш взгляд, главная причина этого заключается в устойчивом стереотипном отношении оперативных работников к оценке окружающей действительности, неумении видеть стремительно обновляющегося содержания многих ее элементов и т.п.

Так, например, при анализе и оценке демографического компонента в структуре оперативной обстановки, сегодня еще недостаточно учитывается то обстоятельство, что нынешнее развитие городов, особенно промышленных, существенно затрагивает прилегающие к ним внегородские местности, формируя своеобразные конгломераты, упорядочиваемые и перерастающие, нередко в силу активных синергетических общественных процессов, в единые социальные зоны, имеющие общую инфраструктуру, а иногда и сращенное производство.

То же самое можно сказать о развитии местного самоуправления в регионах, обуславливающим появление в них обновленных управленческих структур, общественных формирований и т.п., деятельность которых либо целиком вписывается в решение проблем борьбы с преступлениями и иными правонарушениями, либо, напротив, является существенной помехой этому и т.п.

Разумеется, подобные социальные изменения объективно диктуют необходимость поиска адекватных источников информации для общего анализа оперативной обстановки, выявления нетрадиционных объектов, представляющих оперативный интерес, гибкого корректирования планов приобретения и расстановки негласных работников и т.д.

Что касается действенной функции оперативно-розыскной информации, то в этом качестве она представляет собой собственно средство воздействия на объекты ОРД, поскольку предупреждение, раскрытие преступлений и т.п. является ни чем иным, как практическим манипулированием указанной информацией при проведении соответствующей деятельности. В этом (последнем) случае оперативно-розыскная информация характеризуется конкретностью и значительной скоротечностью (относительно частных оперативно-розыскных ситуаций), что особенно важно учитывать при решении организационно-тактических задач ОРД.

Информацию действенного назначения следует дифференцировать на так называемую первичную и вторичную оперативно-розыскную информацию.

Получение и использование первичной оперативно-розыскной информации представляет начальный этап информационного обеспечения организационно-тактических задач ОРД и по существу сводится к оперативно-поисковой работе в определенной социальной среде, в определенных прослойках населения, на определенных промышленных, хозяйственных объектах, в определенных инфраструктурных образованиях и т.п., преследуя при этом цели:

- получения и проверки первичных сведений об отдельных лицах и группах, в поведении и поступках которых обнаруживаются признаки подготовки или совершения преступных действий, а равно установления причастности этих лиц и групп к преступлениям, совершенным неизвестными лицами;

- установления лиц, осведомленных о преступной деятельности объектов, представляющих оперативный интерес, об имуществе, денежных средствах и ценностях, добытых ими преступным путем, а также об иных фактах и обстоятельствах, являющихся носителями доказательственной информации;

- установления местонахождения лиц, подозреваемых в совершении преступлений, а также скрывающихся от следственных органов, суда или отбытия уголовного наказания и т.п.¹

Анализ современных условий проведения ОРД позволяет рекомендовать оперативным подразделениям ведение поиска первичной оперативно-розыскной информации в первую очередь в традиционной среде оперативных контингентов (ранее судимые, особенно за преступления, совершенные в составе преступных групп; прямые участники, пособники, сбытчики, проходившие по уголовным делам о групповых преступлениях и не привлеченные по разным причинам к уголовной ответственности; авторитеты криминальной среды; лица, ведущие ярко выраженный антиобщественный и противоправный образ жизни, и др.), а также среди представителей теневого бизнеса, сомнительных торговых, валютных структур и т.д.

Обо всем этом мы говорим, опираясь на конкретные нормы действующего законодательства. В частности речь идет о требовании ч. 1 ст. 103 УПК Украины, обязывающей органы дознания (к которым относятся и оперативные подразделения) принимать все необходимые меры с целью выявления признаков преступлений и лиц, их со-

¹ Подробнее о проблеме первичной оперативно-розыскной информации см.: Дідоренко Е.О. До питання про порядок, умови перевірки й оцінювання первісної інформації, що становить оперативний інтерес, для успішної боротьби з проявами групової організованої злочинності // Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності: Додаток до "Вісника ЛІВС МВС України". – 2000. – № 2. – С. 3-13.

вершивших. Понятно, что практическое выполнение указанного требования связано, как мы уже отметили выше, с "оперативной отработкой" социальной среды и ее определенных (криминогенных) элементов. И это не простое визуальное наблюдение за данной средой, а именно целевой поиск в ней оперативно-розыскной информации путем проведения мер ОРД.

Однако в действующем законодательстве выявляется парадоксальное противоречие, заключающееся в том, что законодатель, формально предписывая проведение первичного поиска признаков преступлений и лиц, их совершивших, одновременно запрещает осуществление такого поиска оперативно-розыскным путем.

Как известно, Закон "Об оперативно-розыскной деятельности" (ч. 1 ст. 6) к основаниям осуществления оперативно-розыскной деятельности отнес наличие достаточной информации: о преступлениях, подготавливаемых или совершенных неустановленными лицами; о лицах, подготавливающих или совершивших преступления, и т.д. Очевидно, что в качестве исходной позиции здесь определена не объективная потребность в поиске первичной оперативно-розыскной информации, а фактическое наличие последней, без чего принимать решения о проведении ОРД нельзя (ч. 3 приведенной статьи). Этой нормой, как видно, закреплён запрет на сбор первичной оперативно-розыскной информации с помощью применения мер и средств ОРД.

Из сказанного вытекает объективная потребность в незамедлительном законодательном предоставлении оперативным подразделениям правовых полномочий на проведение оперативно-розыскной деятельности с целью поиска и получения первичной оперативно-розыскной информации. Для этого представляется целесообразным перенять имеющийся законодательный опыт Российской Федерации. В Федеральном Законе России "Об оперативно-розыскной деятельности" указанное выше противоречие отсутствует в силу правового закрепления четкого перечня мероприятий ОРД первичного поискового назначения, проведение которых не требует внешнего санкционирования, поскольку не вторгается напрямую в сферу конституционных прав и свобод граждан.

Вторичная оперативно-розыскная информация представляет собой сведения, сбор и использование которых осуществляется, как правило, в рамках оперативно-розыскных дел. В первую очередь такую информацию должны представлять данные, подтверждающие наличие правовых оснований заведения указанных дел. Однако этих оснований еще мало для принятия окончательных решений о прове-

дении ОРД. На эти решения также влияют многие факторы информационного характера, например:

- достаточность исходных данных для объективной оценки самой потребности в осуществлении оперативно-розыскной деятельности, а также определения объектов оперативной разработки, конкретных задач, адекватных мер ОРД и целесообразности их проведения;

- наличие сведений, подтверждающих надежность источников получения указанной исходной информации и достоверный ее характер;

- видение реальных путей и возможностей восполнения гласных и негласных источников оперативно-розыскной информации для обеспечения перспективы развития оперативной разработки фигурантов по оперативно-розыскным делам, получения объективных данных о личности, поведении, связях разрабатываемых лиц, а также о характере, направленности, целях и способах осуществления ими преступной деятельности и т.д.

Главнейшим, пожалуй, из перечисленных факторов является уверенность в правильности выбора объектов ОРД. Для выявления и подтверждения наличия соответствующих признаков необходимы сбор, изучение и оценка сведений: о явно выраженном преступном поведении конкретных лиц или групп; о характере и криминальной направленности этого поведения, в том числе о присутствии в действиях предполагаемых объектов ОРД признаков конкретных преступлений; о личной характеристике, прежней преступной деятельности, преступных связях и ином ближайшем окружении этих объектов и т.д.

Во-первых, получение таких сведений существенно повышает правовую значимость исходной информации. Во-вторых, они необходимы для отыскания оперативных подходов к объекту разработки, для установления с ним или его близкими связями контактов, т.е. создания благоприятных предпосылок для успешного выполнения задач оперативной разработки.

Как видно, оперативно-розыскная информация на данном организационно-тактическом уровне ОРД представляет собой прежде всего те исходные знания, которые позволяют принять правильные и безошибочные решения относительно правовой обоснованности, фактической необходимости и возможности осуществления ОРД в определенных условиях и в отношении конкретных объектов.

Однако на этом же уровне указанная информация является и инструментальной составляющей непосредственного оперативно-розыскного процесса. Ее функцией в значительной мере становится информационное воздействие на разрабатываемые объекты и их окружение с целью побуждения последних к определенным социальным от-

ношениям и различным действиям. Таковые, как известно, могут свидетельствовать о причастности фигурантов к конкретным преступлениям, указывать на соучастников и иные преступные связи объектов оперативной разработки, обнаруживать следы и орудия преступлений, вещественные доказательства, места укрытия скрывающихся преступников, а также хранилища ценностей, добытых преступным путем, вскрывать причины и условия, способствующие совершению преступлений, и т.д.

Таким образом, в методологическом отношении реализация действительной функции оперативно-розыскной информации предполагает, с одной стороны, получение необходимых, тактически значимых для оперативной разработки сведений, а с другой стороны – включение их в порядке обратной связи в процесс данной разработки в выгоне для нее свете. В этом заключается принципиальная схема "работы" оперативно-розыскной информации в ОРД, т.е. воздействия ее на непосредственные объекты оперативной разработки.

Очевидно, что в данной схеме выделяются два важнейших аспекта. Первый – это организационно-тактическое обеспечение получения значимой для выполнения задач ОРД оперативно-розыскной информации. Второй аспект как раз и сводится к непосредственному использованию оперативно-розыскной информации в качестве инструмента воздействия на фигурантов оперативной разработки. Как первый, так и второй из указанных аспектов имеют свои методологические особенности, игнорирование которых чревато нежелательными последствиями.

Так, обращаясь к первому аспекту, мы должны уяснить совершенно новые для сегодняшнего дня факторы, обуславливающие поступление достоверной оперативно-розыскной информации об объектах ОРД.

Известно, что традиционные способы прямого негласного получения ценных сведений непосредственно от разрабатываемых (проверяемых) лиц наталкиваются на довольно действенные контрмеры со стороны последних. В современной преступной среде это заметно проявляется в усилении консолидации криминальных элементов и конспирации их преступной деятельности, в повышении уровня осведомленности о методах оперативно-розыскной деятельности и т.п., а также в осуществлении целенаправленных организованных мер по противодействию утечке информации из указанной среды.

Поэтому сегодня на повестку дня выдвигается задача принципиального пересмотра и совершенствования форм и способов получения оперативно-розыскной информации. Прежде всего в этом отно-

шенні следовало би вернуться к методикам программированного типового сбора оперативно-розыскной информации по делам оперативных разработок. Эти методики представляют унифицированный инструментарий поиска и фиксации фактических данных о преступной деятельности отдельных лиц и групп с учетом конкретных целей и задач, преследуемых различными видами оперативно-розыскных дел.

Использование таких методик позволяет смещать акценты в сторону достижения глубокого изучения контингента лиц, находящихся в оперативной разработке или под оперативно-профилактическим наблюдением: их социального облика, системы контактов и отношений; их поступков; психологических особенностей личности и т.д. При хорошо поставленном изучении этого контингента значительно повышается достоверность получаемой информации. В конечном же счете указанные методики информационно обеспечивают:

- предупреждение преступлений со стороны фигурантов оперативной разработки;
- изобличение в преступлении (в преступлениях) лиц, чья преступная деятельность установлена, в том числе раскрытие преступлений, ранее совершенных неизвестными лицами;
- выявление и устранение причин и условий, которые могут быть использованы с преступной целью как данными объектами ОРД, так и в будущем иными лицами;
- розыск лиц, скрывающихся от органов следствия, суда или уклоняющихся от отбытия уголовного наказания, а также безвестно отсутствующих;
- привлечение к негласному сотрудничеству конкретных лиц, имеющих связи в антиобщественной и преступной среде, в том числе являющихся и объектами данной оперативной разработки;
- выявление и постановку на оперативно-розыскной учет иных лиц, выявленных в ходе оперативной разработки;
- информирование иных субъектов ОРД о фактах, событиях и обстоятельствах, представляющих оперативный интерес, а также полномочных государственных органов, организаций и учреждений и т.д.¹.

Большие инструментальные возможности заложены также в оперативно-психологическом (гласном и негласном) наблюдении за процессами межличностных отношений объектов ОРД, взаимных

¹ Основы программированного типового сбора оперативно-розыскной информации разработаны одним из авторов данной публикации еще в 1979 г. (См.: Дидоренко Э.А. Правовые и организационно-тактические проблемы оперативной разработки. – К.: РИО МВД СССР, 1979. – 124 с.).

оценок и притязаний друг к другу среди лиц, взятых в оперативную разработку, и т.п. Такие отношения, как известно, могут не только строиться вокруг сугубо криминальных аспектов жизнедеятельности объектов оперативного интереса, но и преследовать самые разнообразные цели, а именно: выбор лиц, могущих оказать личную услугу объектам ОРД, стремление к самоутверждению, завоеванию авторитета в преступной среде и т.д. Хотя в процессе указанных отношений и не раскрываются напрямую конкретные обстоятельства преступной деятельности объектов оперативной разработки, однако при определенной корректировке общения указанная выше информация коммуникативного характера может обрести оперативно ценное содержание.

В результате опосредованная оперативно-розыскная информация как бы прорывается из "эпицентров" криминальной среды в смежные сферы:

- интимных связей лидеров, членов организованных преступных групп и других лиц, приближенных к этим группам;
- семейно-бытовых, родственных отношений указанных участников преступных групп;
- проведения лидерами и членами групп досуга, включая места пребывания и лиц, принимающих в этом участие;
- удовлетворения потребительских интересов, личного обслуживания и т.п.

При этом содержание информации, проходящей в обозначенных социальных сферах, может иметь исключительно разнообразный характер: от освещения образа жизни, траты денег, получения подарков, проявления интереса к отдельным объектам, органам и физическим лицам со стороны разрабатываемых (проверяемых) фигурантов до обсуждения ими конкретных преступных замыслов, планов, последствий содеянного, путей реализации имущества, добытого преступным путем, и т.д.

Для сбора опосредованной информации в интересующей среде чаще всего используются естественные жизненные условия, привычные формы социального общения и т.п. Однако данные процессы возможно активизировать в нужном для ОРД направлении. Этому могут способствовать методы оперативного общения, в котором заключены специфические информативные, регулятивные и действенные компоненты. Эти методы позволяют регулировать условия и формы межличностного, внутригруппового и межгруппового общения, создавая при этом наиболее благоприятные условия для получения ценной оперативно-розыскной информации.

В тактическом отношении проведение оперативного общения сводится к осуществлению различных по конкретным целям, задачам

и степени сложности оперативных комбинаций. Последние выполняют важные регулятивные функции, способствуя появлению у объектов ОРД интереса к общению и обеспечивая желаемую его направленность. Известно, что в ряде случаев оперативная комбинация побуждает фигурантов оперативно-розыскных дел к повествованию в процессе оперативного общения фактов и обстоятельств совершенных ими преступлений, демонстрированию отдельных предметов, вещей, орудий, подтверждающих эти преступные действия, и т.п.¹

Методология оперативного общения базируется на знании и использовании общих и особенных (свойственных именно ему) психологических закономерностей социального (вербального, невербального) общения. Ее теоретическая и прикладная разработка осуществляется в последние годы украинскими учеными в рамках научного развития психологии оперативно-розыскной деятельности как отдельной отрасли прикладной психологии².

Таким образом, вышесказанное позволяет достаточно определенно назвать следующие три социальные сферы, информационно насыщающие организационно-тактические меры ОРД по предупреждению, раскрытию преступлений, розыску преступников, а также по выявлению и устранению причин и условий, способствующих совершению преступлений:

1) среда, в которой формируются оперативные контингенты и черпаются резервы их пополнения (отдельные лица и неформальные объединения с антиобщественной либо противоправной направленностью; места концентрации таких лиц и объединений и т.д.);

2) среда, в которой проявляют себя (действуют) отдельные лица и группы, подготавливая или совершая преступления, скрываясь от органов следствия, суда либо отбывая уголовного наказания, и т.п. (общественные места, предприятия, организации и учреждения, представляющие для них криминальный интерес, как то: черные рынки валюты, ценностей, автомашин; подпольные игорные заведения; притоны для "залетного" преступного элемента и т.п.);

¹ О понятии, сущности, методах и способах проведения оперативных комбинаций см.: Вандышев А.С., Дидоренко Э.А., Польской Н.Н. и др. Оперативная комбинация. – К., РИО МВД СССР, 1975.

² См.: Кондратьев Я.Ю., Бараненко Б.І., Пясецкий А.І. та ін. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. – К.: РВВ МВС України, 2001; Долженков О.Ф., Запорожцева Г.Є., Кіцул А.П. та ін. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності: Монографія. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2001; Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003 и др.

3) сферы семейно-бытовых отношений и личного обслуживания объектов ОРД (родственники; ночные клубы, рестораны, кафе, казино, иные увеселительные заведения; проститутки; поставщики наркотиков; работники и завсегдатаи бильярдных; обслуживающий персонал бань, саун, бассейнов; массажисты, врачи и иные лица, в чьих услугах нуждаются преступники, и т.п.).

Если первые две из указанных сфер – это сугубо сферы преступной деятельности оперативного контингента, то третья – это либо места их проживания, либо места привычного времяпровождения и т.п. Данная дифференциация представляется полезной для определения адекватных источников оперативно-розыскной информации.

И наконец, необходимо осветить еще одну важнейшую функцию оперативно-розыскной информации, а именно то, что она в значительной мере представляет собой собственно результат или конечный продукт оперативно-розыскной деятельности. В этом качестве оперативно-розыскная информация реализуется в процессе ОРД соответственно ее целям и задачам, преследуемым оперативной разработкой конкретных объектов.

Это может быть информация, которая необходима:

а) для решения частных тактических задач, например для установления оперативным работником психологического контакта с лицом, представляющим оперативный интерес, побуждения объекта разработки к посещению определенных мест и т.п.;

б) достижения целей предотвращения или пресечения подготавливаемых и раскрытия совершенных преступлений, розыска скрывшихся преступников;

в) обеспечения стратегических целей борьбы с преступностью, в частности выявления и устранения причин и условий, способствующих совершению преступлений.

Несомненно, важнейшая в этом отношении роль принадлежит оперативно-розыскной информации как источнику судебных доказательств в уголовном судопроизводстве. Сегодня уже невозможно оспорить тот факт, что в названном качестве указанная информация способствует установлению объективной истины по уголовным делам. Она насыщает доказывание фактическими данными не только о главных, но и о сопутствующих событиях, а также об источниках этих данных. При этом информация сопутствующего характера имеет значение важных ориентиров в уголовном судопроизводстве, помогающих определить направления расследования преступлений, выдвигать и отработать следственные версии и т.п.

Исходя из вышесказанного, представляется необходимым остановиться на иницируемом в последнее время вопросе о создании в

рамках действующей в Украине системы судопроизводства института негласного расследования преступлений. Как известно, эта проблема не нова. Она сегодня, как и ранее, рассматривается в контексте понятия оперативно-розыскного документирования преступной деятельности, которое по своей задаче, содержанию и назначению целиком отвечает потребностям уголовного судопроизводства.

Однако, в отличие от расследования преступлений, оперативно-розыскное документирование в соответствии с законом представляет собой лишь поиск и фиксацию фактических данных о преступной деятельности отдельных лиц и групп (ст. 1 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности"), реализуемых не иначе как в досудебном и судебном порядке. Причем данный поиск во многом не совпадает с уголовным процессом, поскольку проводится задолго до возбуждения уголовного дела, охватывая стадии преступной деятельности с ранних моментов ее зарождения и развития, а далее до полного разоблачения, привлечения к уголовной ответственности и осуждения всех виновных лиц.

Очевидно, что говоря об оперативно-розыском документировании преступной деятельности, мы можем лишь в некоторой мере связывать этот процесс с расследованием преступлений, а именно с получением негласным путем доказательств по расследуемым уголовным делам, что может инициироваться следователем, судом и непосредственно субъектом ОРД.

Другое дело, что в силу существующих разногласий между оперативно-розыскным и уголовно-процессуальным законодательством неурегулированными до конца остаются формы и механизмы введения в досудебное следствие результатов оперативно-розыскного документирования преступной деятельности отдельных лиц и групп. Точнее говоря, отсутствует правовое регулирование порядка реализации ст.ст. 65-66 УПК Украины. По этому поводу, как известно, в стенах ЛАВД проведены исследования, разработаны и внесены в законодательные органы комплексные предложения о соответствующих изменениях и дополнениях в УПК Украины¹.

Итак, о негласном оперативно-розыском расследовании преступлений можно правомерно говорить лишь в том случае, если оно осуществляется в связи с проводимым досудебным и судебным

¹ О правовых основаниях и процессуальных возможностях ввода оперативно-розыскных доказательств в досудебное следствие см.: Дидоренко Э.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: Монография. – Луганск: РИО ЛАВД, 2000.

следствием по уголовным делам. В остальном легитимным признается негласное оперативно-розыскное документирование преступной деятельности соответствующих объектов ОРД в процессе их оперативной разработки.

Отсюда постановка вопроса о создании отдельного института негласного расследования преступной деятельности в рамках действующего сегодня оперативно-розыскного и уголовно-процессуального законодательства Украины представляется юридически некорректной. Если же допустить, что решение данного вопроса и получит свое развитие, то это неизбежно потребует проведения коренных изменений указанного законодательства.

Все вышесказанное относится главным образом к рассмотрению сущности, содержания и назначения оперативно-розыскной информации в ОРД. Эффективность же использования этой информации зависит от уровня систематизации, концентрации и циркуляции таковой, что в конечном счете обеспечивает и сохраняет ее "длящуюся" ценность. Существо этой идеи заложено в автоматизированных информационно-поисковых системах.

Прописной истиной, пожалуй, является то, что в оперативно-розыском информационном процессе, как и в любом ином, действует принцип обратной информационной связи: чем больше исходных сведений введено в оборот, тем больше интересующих ответов будет получено из всех упорядоченных источников информации. Это является особенно важным условием для процесса накопления и движения негласной информации, поступающей от соответствующих негласных источников.

Наши научные наблюдения показывают, что данный процесс еще не обеспечивает всех практических потребностей ОРД. Одной из причин этого является то, что сегодня информационная поддержка ОРД в милиции возложена на специальные информационные службы, которые, по существу, оторваны от оперативных подразделений¹. В силу этого наблюдается разрыв между запросами субъектов, непосредственно добывающих и использующих оперативно-розыскную информацию, и службами, лишь технологически обеспечивающими функционирование автоматизированных информационно-поисковых систем.

Вторая причина заключается в том, что негласная информация, поступающая в оперативные подразделения, используется преиму-

¹ См.: Бирюков Г.М., Михно А.А., Никифорчук Д.И. и др. Базы данных и компьютерные сети в практике работы органов внутренних дел: Учебное пособие. – Луганск: РИО ЛИВД, 2001.

щественно для решения локальных задач, хотя значительная ее часть может быть реализована неоднократно, многопланово, несколькими исполнителями и даже оперативными подразделениями различных региональных уровней.

Такое в определенной мере происходит из-за нерадивого отношения оперативных работников к делу, которые иногда не оформляют в установленном порядке сведения, полученные ими от негласных источников. Однако, вместе с тем, такая практика объясняется обоснованными опасениями, что негласная информация будет "отчуждена" от работника, получившего ее. Например, она может быть изъята для дальнейшей отработки специальным подразделением по борьбе с организованной преступностью (согласно п. 6 ст. 16 Закона Украины "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью"). Кроме того, не исключается умышленное или неосторожное разглашение негласной информации другими работниками. Она может быть также подвергнута в приказном порядке неквалифицированной проверке и непродуманной реализации другими исполнителями, вызывая таким образом опасность расшифровки негласных сотрудников и т.п.

По нашему убеждению, если в первом вышеуказанном случае требуется всего лишь ужесточение контроля за оформлением негласной информации, то в остальных – очевидна неоспоримая потребность нормативного урегулирования системы централизованного накопления и прохождения данной информации в переработанном соответствующим образом виде. При этом поступающие от негласных источников сообщения в первичном своем виде должны находиться только у оперативного работника, получившего ее. Во всех же случаях выхода информации вовне этому должна предшествовать ее соответствующая трансформация, исключающая расшифровку ее источников. Вместе с тем, нельзя допустить того, чтобы указанная информация отображалась лишь в памяти или каких-либо личных записях оперативных работников, ибо, во-первых, она теряет свою многофункциональность, а во-вторых, со временем вовсе может утратиться.

Что касается системы циркуляции негласной информации, то, на наш взгляд, она должна обеспечивать оперативную осведомленность не только на уровне отдельного оперативного подразделения, но и других субъектов ОРД в пределах одного, нескольких смежных региональных органов милиции и системы МВД Украины в целом. То есть речь идет о реализации идеи¹ централизованного накопления и

¹ См.: Солопов Ю.В., Овчинский С.С. Основные направления совершенствования систем оперативно-розыскной информации горрайорганов внутренних дел. – М.: МВД СССР, 1971.

прохождения оперативно-розыскной информации по такой принципиальной схеме:

- информация имеет универсальный оперативно-тактический характер и может быть полезной для других оперативных работников, а равно для иных оперативных подразделений в рамках отдельных органов милиции;

- информация представляет интерес для оперативных подразделений других органов, в том числе в пределах регионов, межрегиональных границ, в целом по стране или в транснациональных масштабах.

Именно этот принцип следует положить в систему циркуляции негласной информации, с тем чтобы эта система могла обеспечивать:

- доступ к ценной, имеющей оперативно-тактическое значение, информации всех заинтересованных оперативных работников независимо от пространственных и внутриведомственных разграничений субъектов ОРД;

- поиск необходимых оперативно-розыскных данных в достаточно короткие сроки;

- подготовку управленческих решений и оперативно-тактических рекомендаций по отдельным направлениям ОРД на региональных, межрегиональных уровнях и в целом по стране.

В заключение остановимся на некоторых соображениях относительно принципов получения и использования оперативно-розыскной информации. Ряд из них уже практически освещались в литературе, хотя и через призму требований, предъявляемых к оперативно-розыскной информации. В частности, С.С. Овчинский достаточно подробно рассмотрел такие из указанных требований, как адекватность уровня поступления оперативно-розыскной информации компетенции оперативных работников, принимающих решения; полнота; точность; достоверность; полезность оперативно-розыскной информации и др.¹ Все они, несомненно, выполняют важную методологическую роль в информационном обеспечении ОРД.

Однако приведенный перечень следует дополнить другими важнейшими принципами. К таковым, в первую очередь, относится принцип законности. Он определяет то исходное положение, которое обеспечивает легитимность получения и использования оперативно-розыскной информации. Эта легитимность достигается путем объек-

¹ См.: Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М., 2000. – С. 29-34.

тивного оцінювання кождим оперативником содержания, структуры, способов получения и целей применения данной информации не иначе как через призму адекватной оценки правового содержания, оснований и порядка проведения оперативно-розыскной деятельности в целом.

Органическим продолжением предшествующего принципа является принцип соблюдения информационной безопасности человека. Он обеспечивается реализацией не только норм оперативно-розыскного законодательства, но и требований законов Украины, охраняющих общее информационное пространство, государственную, банковскую, коммерческую тайну и, главное, личную информационную безопасность граждан. Данная безопасность обоснованно интерпретируется как состояние защищенности жизненно важных интересов личности от угроз в информационной сфере. Сами же эти интересы человека в информационной сфере рассматриваются как совокупность информационных потребностей, удовлетворение которых надежно обеспечивает его существование.

Необходимо отметить, что оперативно-розыскная деятельность оказывает на информационную безопасность человека разнонаправленное влияние. С одной стороны, ОРД призвана защищать информационные интересы граждан, а с другой – она сама несет угрозу информационной безопасности. Эта угроза реально допускается, прежде всего, при законном применении мер и средств ОРД, ограничивающих конституционные права и свободы личности в сфере информации.

Однако в практике ОРД не исключаются случаи нарушения указанных прав и свобод граждан в результате умышленного или неосторожного выполнения субъектами оперативно-розыскной деятельности противозаконных действий при осуществлении оперативно-розыскных мер и применении соответствующих средств. Это, например, может быть использование легитимно полученной оперативно-розыскной информации для решения задач, выходящих за пределы компетенции субъектов ОРД; передача иным заинтересованным лицам либо разглашение сведений, касающихся личной жизни, чести и достоинства человека, а также сведений о мерах безопасности лиц, взятых под защиту; расшифровка, т.е. разглашение достоверных данных о личности негласного работника, внедренного в преступную группу для выполнения задач ОРД, и т.п.

Поэтому сохраняется актуальность дальнейшего совершенствования законодательства и ведомственных нормативных актов в направлении устранения или сведения к минимуму угроз информационной безопасности человека при проведении ОРД.

Следующим важным принципом получения и использования оперативно-розыскной информации является принцип информационной достаточности. Его требования, заключающиеся главным образом в полноте и оптимальности информации, должны учитываться как на организационно-управленческом, так и организационно-тактическом уровне осуществления оперативно-розыскной деятельности. В литературе указывалось на сложность обеспечения данного принципа. Это объясняется тем, что в практике ОРД еще не выработаны единые критерии достаточности информации, в том числе для принятия решений о применении тех или иных оперативно-розыскных мер, средств и методов, постановке оперативных контингентов на различные виды учета и т.д.¹

Особенно пагубно сказывается недостаточность оперативно-розыскной информации на прогнозировании и снижении степени опасности оперативного риска при выполнении оперативно-тактических задач ОРД.

О риске как о негативном психологическом факторе ОРД уже много писалось в специальной литературе. Между тем оперативный риск является своего рода обязательным профессиональным элементом всей оперативно-розыскной деятельности. Выполнение задач ОРД в рискованных ситуациях чаще всего оказывается обязанностью оперативного работника, ибо ход развития подавляющего большинства оперативно-розыскных мер изначально связан с объективной информационной неопределенностью. Именно недостаточность информации в большинстве случаев является главным источником оперативного риска и его возможных опасных последствий.

Такие последствия носят разнообразный характер, в том числе ими могут быть и действия, причиняющие вред отношениям, охраняемым законом. В публикации, подготовленной с участием одного из авторов данной работы, было высказано мнение о том, что сущность риска в ОРД есть ни что иное, как право на причинение, в случае возникновения непредвиденных обстоятельств, вреда при непосредственном проведении правомерных и необходимых оперативно-розыскных мер по выявлению и изобличению преступников².

Как известно, законодатель предусматривает освобождение от уголовной ответственности лиц, причинивших вред правоохраняемым интересам в условиях оправданного профессионального риска (ст. 42

¹ См.: Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М., 2000. – С. 30.

² См.: Дидоренко Э.А., Кириченко А.С., Розовский Б.Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: Монография. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – С. 76.

Уголовного кодекса Украины). Эта норма распространяется и на работников оперативных подразделений, а также лиц, привлекаемых к выполнению задач ОРД на добровольной основе. Однако сегодня, к сожалению, еще не разработаны правовые механизмы практической реализации данной законодательной нормы. Понятно, что такое положение влечет за собой серьезные правовые пробелы, которые правомерность профессионального риска в ОРД фактически сводят на нет.

В сказанном выше обнаруживаются два принципиально важных положения: а) оправданность риска как основание правомерности осуществления оперативным работником рискованных действий, включая также и обстоятельства, наличие которых именно и обуславливает эту оправданность; б) правовая защищенность от наступления уголовной ответственности за причиненный вред.

Надо признать, что оба эти аспекта не имеют предельно ясной информационно-правовой определенности, а потому на практике встречаются большие трудности при принятии решений о действиях оперативных работников в рискованных ситуациях. Отсюда со всей очевидностью вытекают потребности в углубленной научной проработке проблемы риска в оперативно-розыскной деятельности и в совершенствовании соответствующего законодательства.

За пределами всего вышесказанного остаются еще многие важные вопросы, имеющие весьма существенное методологическое значение для исследования проблемы получения и использования оперативно-розыскной информации в ОРД, и это является свидетельством того, что мы в данной работе лишь очертили эту проблему, а окончательное ее решение – дело последующих научных поисков и достижений.

Раздел 4

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В ряду методологических проблем теории и практики оперативно-розыскной деятельности, с разрешением которых связано дальнейшее развитие и совершенствование ее форм и методов, пожалуй,

центральное место занимает четкое уточнение предметного содержания объекта указанной деятельности, которое и определяет ее цели и основные задачи.

Дело в том, что традиционное представление об ОРД как о деятельности по борьбе с преступностью путем применения специальных (оперативно-розыскных) сил, средств, методов сегодня уже не удовлетворяет теорию и практику. Возникает необходимость в дифференциации и конкретизации целей, задач и функций ОРД. Главные предпосылки для этого заложены, во-первых, в современных социально-экономических и демократических изменениях, происходящих в нашем обществе, а во-вторых, в законодательстве, регулирующем оперативно-розыскную деятельность.

Первая из указанных предпосылок определяет всю политику в сфере борьбы с преступностью, в частности уголовно-правовую (а в более широком смысле – гуманитарную), что, разумеется, не может обойти стороной ОРД. Вторая же предпосылка сводится к реальному правовому наполнению всего содержания оперативно-розыскной деятельности, включая, естественно, ее отдельные направления и объекты воздействия, и это придает ОРД в целом правовой характер.

В данном разделе предлагаем рассмотреть одну из важнейших функций ОРД – функцию оперативно-розыскного предупреждения преступлений. Особая методологическая роль в ее уяснении принадлежит диалектическому подходу. Именно он позволяет определить и объективно оценить актуальность и современное содержание оперативно-розыскного предупреждения преступлений.

Здесь нам следовало бы в первую очередь принять во внимание качественно новую ситуацию в сфере борьбы как по масштабам преступных проявлений, так и по степени их негативного влияния на общественную жизнь, права и свободы граждан¹. Она практически не оставляет государству, и в частности правоохранительным органам, иного эффективного пути, кроме концентрации и наращивания усилий по предупреждению преступлений. Это объективная социальная реальность, на которую не случайно обратил особое внимание Президент Украины Л.Д. Кучма в своем Послании к Верховному Совету Украины "О внутреннем и внешнем положении Украины в 2001 году" и "Европейский выбор. Концептуальные основы стратегии экономического и социального развития Украины на 2002-2011 годы"².

¹ См.: Давыденко Л.М. Вопросы борьбы с преступностью и укрепления правопорядка // Вестник Университета внутренних дел. – Х., 2000. – Вып. 10. – С. 3.

² См.: Год позади: противостояние криминалитету более жесткое и маневренное: Отчет МВД перед украинским народом // Милиция Украины. – 2003. – № 2. – С. 5.

Еще раньше рассматриваемая ситуация послужила толчком к принятию Указа Президента Украины № 1376/2000 от 25 декабря 2000 г. "О комплексной программе профилактики преступности на 2001-2005 годы".

Проблема предупреждения преступлений в нашей стране сегодня определяется закономерностями, возникающими в процессе реформирования общества, и неизбежными негативными социальными последствиями этого процесса, такими как:

- резкая поляризация доходов населения (гипертрофированное обогащение незначительной прослойки общества, отсутствие среднего класса собственников, обнищание основной массы людей);

- явная и латентная безработица трудоспособной части населения;

- увеличение его маргинальных слоев (пьяницы, наркоманы, безнадзорные подростки, проститутки и пр.);

- разрушение существовавшей ранее системы государственного контроля за всеми сферами общественной жизни, несбалансированность исполнительной и законодательной ветвей власти, падение авторитета высших и местных структур государственного управления, рост бюрократии и коррупции в них;

- социально-психологический кризис общества: разрыв социальных связей и сопутствующие этому апатия и отчужденность граждан, правовой нигилизм, нравственная деградация, неуважительное отношение к чужой собственности, массовое заражение "достоинствами" преступного образа жизни, стремление к стяжательству и обогащению любыми способами и т.д.;

- эскалация насилия, усиливающаяся агрессивность преступного элемента, сращивание общеуголовной и экономической преступности, наркобизнеса и коррупции, оформление организованной преступности в мощную, разветвленную систему, реально претендующую на лидерство в экономике и политике.

Эти криминогенные факторы оказывают неизбежное негативное влияние на структуру и динамику преступности, особенно организованной, являются ее питательной средой. По справедливому суждению академика В.Н. Кудрявцева, эта преступность сегодня становится все более выгодной и достаточно безопасной формой деятельности наиболее активных слоев населения¹.

¹ См.: Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. – М., 2002. – С. 98-99.

При этом важным свойством, объясняющим эффективность организованной преступности, является ее многофункциональность, в том числе удовлетворение нужд управления, с которыми фактически не справляется государство (обеспечение безопасности бизнеса и предпринимательства, оперативный прогноз рынка, третейское судейство и т.п.).

Указанное свойство в конечном счете ведет к появлению у организованных преступных формирований мощной финансовой и имущественной базы; открытому или почти открытому участию этих формирований в легальной экономике, а также в общественных и государственных учреждениях; созданию структур, разрабатывающих для криминалитета вопросы идеологии, стратегии и тактики организованной преступности, выходу ее в международные сферы.

Коренное качественное изменение преступности, превращение ее в профессиональную и организованную ставит перед правовой наукой и правоохранительной практикой неотложную задачу разработки и реализации новых подходов к борьбе с преступностью, адекватных ее современному характеру, содержанию и причинам¹. Разумеется, эта задача ставится также перед теорией и практикой ОРД.

Проблема оперативно-розыскного предупреждения преступлений обострилась еще и вследствие распада реально существовавшей ранее, в бывшем советском государстве, системы общего и специального предупреждения преступлений, крайнего ослабления ее в органах внутренних дел. Тревожно то, что оперативные подразделения сегодня нацелены главным образом только на раскрытие преступлений, выявление и разоблачение виновных в них лиц. Предупредительно-профилактическая же функция ОРД оказалась к настоящему времени почти полностью утраченной.

Это обусловлено не только профессиональными недостатками в оперативной работе, на которой прежде всего негативно сказывается малочисленность и качественное ослабление специального и конфиденциального аппарата оперативных подразделений ОВД², игнорирование возможностей сбора по делам оперативной разработки попут-

¹ См.: Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). – К., 2002. – С. 22.

² См.: Рішення колегії МВС України № 8 КМ/1 від 28 грудня 1999 року "Про підсумки роботи органів внутрішніх справ у 1999 р. та завдання відповідно до вимог Президента й уряду України щодо поліпшення боротьби зі злочинністю і посилення охорони громадського порядку".

ной информации оперативно-профилактического назначения¹ и т.п., но и – в значительно большей мере – недостаточно целеустремленным ведомственным отношением к рассматриваемому ключевому направлению ОРД, которому, к сожалению, отводится второстепенное место.

В этом можно убедиться, обратившись, в частности, к утвержденной не так давно комплексной программе повышения уровня ОРД в борьбе с преступностью на 2003-2005 годы, в которой по совершенно непонятным причинам практически не уделено никакого внимания разработке мер по оперативно-розыскному предупреждению преступлений².

Мало восполняют этот пробел многочисленные ведомственные нормативные акты предупредительной направленности, поскольку они носят фрагментарный характер и не создают необходимой системы предупредительно-профилактической деятельности органов внутренних дел.

Потребность в наличии такой системы определяется не только объективным велением времени, но законами, наделяющими субъектов ОРД четким перечнем конкретных функций по предотвращению, пресечению преступлений, а также по выявлению и устранению причин и условий, способствующих их совершению.

Это прежде всего Законы Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" от 18 февраля 1992 г.³, "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью" от 30 июня 1993 г.⁴, "О мерах по противодействию незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, а также злоупотреблению ими" от 15 февраля 1995 г.⁵, "О борьбе с коррупцией" от 5 октября 1995 г.⁶.

Как видно, есть основания считать, что на сегодня сложились объективные, качественно новые социальные и правовые предпосылки для повышения уровня деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел по предупреждению преступлений.

¹ См.: Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 100.

² См.: Рішення колегії МВС України від 10 січня 2003 р. № 1км13т "Про хід виконання рішення колегії МВС України від 16 жовтня 2002 р. № 13км12т щодо вдосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України.

³ См.: Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

⁴ См.: Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

⁵ См.: Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.

⁶ См.: Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

Следует отметить, что предупредительная направленность борьбы с преступностью сегодня присуща оперативно-разведывательным структурам полиций почти всех цивилизованных стран мира. Это выражается главным образом в том, что приоритетные задачи и функции указанных субъектов относятся прежде всего к сфере борьбы с противоправными деяниями, представляющими повышенную опасность, угрожающими жизни, здоровью, правам и свободам граждан, государственным и общественным институтам.

Характерно, что большинство зарубежных теоретиков основное предназначение полиции видят в "установлении контроля над преступностью посредством применения тех средств, которые представлены законом". Суть системы такого контроля заключается в защите интересов общества от угрозы со стороны неправопослушных граждан, в отношении которых должен осуществляться максимально широкий контроль, имеющий целью в первую очередь профилактику противоправных деяний¹.

Очевидно, что реанимация и совершенствование оперативно-розыскного предупреждения преступлений являются в нынешних условиях задачей первостепенной важности для органов внутренних дел. Причем, как нам представляется, ее решение следует видеть в сдерживании преступной деятельности определенных лиц и групп (предотвращение, пресечение, устранение причин и условий) путем реализации оперативными подразделениями предоставленных им законных прав на применение специальных предупредительных мер и средств.

Вместе с тем, сегодня прослеживается явное противоречие между декларируемой государством политикой², а также ее конкретизацией в ряде законодательных норм и общегосударственных решений относительно усиления функции предупреждения преступлений и практическим воплощением этих положений в жизнь. В основе противоречия, как показывают научные исследования, лежат не только правовые пробелы (хотя и их еще достаточно много), но и организационно-функциональные и методологические недостатки. В силу этого огромные (без преувеличения) потенциальные возможности оперативных подразделений в сфере предупреждения преступлений остаются нереализованными.

¹ См. подробнее: Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. – М.: МАЭП, 1999. – 288 с.

² См.: Уголовный кодекс Украины, ч. 1 ст. 1.

Указанное противоречие предопределяет и научный аспект проблемы оперативно-розыскного предупреждения преступлений. Надо сказать, что еще в 1960 – 80-е годы эту проблему исследовали А.И. Алексеев, Э.А. Дидоренко, И.П. Козаченко, В.А. Лукашов, С.С. Овчинский, Г.К. Синилов и другие¹. В результате были сформированы основные исходные положения теории оперативно-розыскного предупреждения преступлений, определились ее понятийный аппарат, методика и т.д.

Но, вместе с тем, высоко оценивая творческое наследие названных ученых, мы должны его адаптировать к современным реалиям. Следует учесть, что оперативно-розыскное предупреждение преступлений сегодня впервые законодательно признано важнейшей функцией ОРД. А это открывает новые возможности для успешной ее реализации, причем на основе разработки и принятия новой доктрины, определяющее место в которой должно занимать утверждение и дальнейшее совершенствование правовой и соответствующей организационно-функциональной основы.

Особо отметим, что именно действующее законодательство (п. 1 ст. 7 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности") четко определяет такие виды и формы оперативно-розыскного предупреждения преступлений, как:

- общая профилактика преступлений (выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений, принятие мер по их устранению);

- индивидуальная профилактика преступлений (выявление лиц, от которых можно ожидать совершения преступлений, и принятие сдерживающих мер по недопущению с их стороны противоправных действий);

- предотвращение подготавливаемых преступлений, а также пресечение преступлений на стадии покушения на них.

Известно, что эти виды и формы предупредительной деятельности были разработаны основателями теории предупреждения пре-

¹ См.: Овчинский С.С. Оперативно-розыскная профилактика: Лекция. – Караганда, 1982; Галахов С.С. Организационно-тактические и правовые основы оперативно-розыскной профилактики и пути ее дальнейшего совершенствования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1988; Дидоренко Э.А., Овчинский С.С. Оперативно-профилактическое наблюдение. – К., 1982; Лукашов В.А. Оперативно-розыскное предупреждение преступлений // Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. – М., 1991; Козаченко И.П. Оперативно-розыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы). – К., 1991 и др.

ступности в СССР А.Г. Лекарем¹, Г.А. Аванесовым², Ю.М. Антоняном³ и другими учеными-криминологами. Предельная четкость и ясность выработанных ими понятий убеждает нас в надуманности и бесполезности навязываемых сегодня дискуссий на этот счет.

Иное дело, что украинский законодатель пошел по пути предметной нормативно-правовой и инструментальной конкретизации названных видов и форм оперативно-розыскного предупреждения преступлений. Это главным образом и является основой упомянутой выше доктрины, поскольку объективно обеспечивает содержательную сторону всей организационной и организационно-тактической структуры оперативно-розыскного предупреждения преступлений как системной деятельности.

Естественно, что разработка такой доктрины должна базироваться на современных руководящих принципах, соответствующих научно-теоретическим знаниям и методологическим подходам. Рассмотрим в этой связи несколько проблемных вопросов методологического порядка, от решения которых зависит, на наш взгляд, реанимация и совершенствование предупреждения преступлений оперативными подразделениями органов внутренних дел.

Прежде всего это уяснение рассматриваемого направления ОРД в контексте правового статуса оперативно-розыскной деятельности в целом, которую сегодня украинские ученые все более уверенно относят к оперативно-розыскному праву⁴. Главными предпосылками для этого служат принятые в Украине законы, которые впервые провозглашают ОРД специальным видом правоохранительной деятельности и закрепляют правовые нормы, регулирующие ее и правоотношения, которые возникают в процессе осуществления ОРД.

Что касается оперативно-розыскного предупреждения преступлений, то эти нормы предусматривают обязанности оперативного подразделения применять необходимые оперативно-розыскные меры по предотвращению, пресечению преступлений, выявлению причин и

¹ См.: Лекарь А.Г. Некоторые вопросы деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступления // Вопросы предупреждения преступности. – М., 1965. – Вып. 1. – С. 19.

² См.: Аванесов Г.А. Криминология. – М., 1984. – С. 107.

³ См.: Антонян Ю.М. О понятии профилактики преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – № 26. – С. 28-29.

⁴ См.: Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: РИО МВД Украины, 1994; Долженков А.Ф., Думко Ф.К. и др. Оперативно-розыскная деятельность как государственно-правовая форма борьбы с преступностью. – Одесса: ОГУ, 1994; Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000 и др.

условий, способствующих совершению преступлений, а также по осуществлению профилактики преступлений (п. 1 ст. 7, п. 3 ст. 10 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности").

К названным следует также добавить обязанности оперативных подразделений как исполнительных звеньев органа дознания:

- принимать необходимые оперативно-розыскные меры в целях обнаружения признаков преступлений (в том числе, разумеется, и подготавливаемых либо уже начатых) и лиц, их совершивших (ст. 103 УПК);
- при обнаружении (в том числе путем применения ОРМ) признаков подготавливаемых либо совершающихся преступлений возбуждать уголовные дела и выполнять по ним следственные действия (чч. 1, 2 ст. 104 УПК), проводить оперативно-розыскные действия после передачи уголовных дел о тяжких преступлениях следователям, если не установлены лица, совершившие эти преступления (ч. 3 ст. 104 УПК);

- принимать заявления и сообщения о преступлениях, предотвращать и пресекать их на стадии приготовления либо покушения на них (чч. 1, 2 ст. 97 УПК).

Характерно, что для выполнения перечисленных обязанностей законодатель наделил оперативные подразделения полномочиями сугубо инструментального характера, а именно правами относительно:

- проведения проверок финансово-хозяйственной деятельности предприятий, учреждений и организаций независимо от форм собственности, а также лиц, занимающихся индивидуальной предпринимательской и иной хозяйственной деятельностью;

- применения различных способов оперативного осмотра и наблюдения, в том числе проведения негласного проникновения в жилище и иное владение лица, а также внедрения негласного работника в преступное сообщество;

- снятия информации с каналов связи, контроля за перепиской, телефонными разговорами, телеграфной и иной корреспонденцией;

- проведения контрольной и оперативной закупки, а также контролируемой поставки товаров, предметов и веществ, в том числе запрещенных в обороте;

- создания и использования автоматизированных информационных систем (включая целевые системы профилактического назначения);

- применения средств физического воздействия, специальных средств и огнестрельного оружия в случаях пресечения тяжких преступлений;

- внесения соответствующим государственным органам, общественным объединениям или служебным лицам, предприятиям, учреж-

дениям и организациям обязательных для рассмотрения представлений об устранении причин и условий, способствующих совершению преступлений, и т.д.

Этот перечень дополняется еще и нормами о процессуальном регулировании оперативно-розыскной деятельности, которое сегодня все более сводится к соблюдению определенных формальных требований, правил, алгоритмов и т.д. в ходе реализации отдельных мер ОРД.

Правовое наполнение функции оперативно-розыскного предупреждения преступлений – важнейший методологический аспект, обеспечивающий как теоретическое, так и практическое воплощение этой функции в жизнь. Однако, вместе с тем, право всегда вводит практику в жесткие рамки, создает определенные ограничения возможностей применения тех или организационных и тактических методов, способов и т.д., что обуславливает потребность в специальной профессионализации сотрудников оперативных подразделений органов внутренних дел.

Не менее важное место в современной методологии теории и практики оперативно-розыскного предупреждения преступлений должно отводиться получению их объективной и корректной оперативно-розыскной характеристики, что вытекает из требований системного подхода к данному направлению ОРД. Оперативно-розыскная характеристика, как уже было определено, – это сложная информационная модель, включающая в себя комплекс специфических признаков, черт, особенностей, характеризующих преступные проявления в их развитии, в единстве с непосредственными причинами, мотивами, целями последних, внешними условиями, а главное – во взаимосвязи с факторами внешней, криминально потенциальной, социальной среды¹.

Системный подход обосновывает методологическую целесообразность изучения преступлений как человеческой деятельности (взаимодействия преступника с окружающей его средой), чему в последнее время большое внимание уделяют известные украинские ученые-криминалисты В.П. Бахин, Н.С. Карпов и А.В. Ищенко. Так, по мнению В.П. Бахина, преступная деятельность – это способ существования, процедура его жизнеобеспечения, а не только отдельные

¹ См.: Дідоренко Е.О., Бараненко Б.І. Методологічні проблеми оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі наукового знання // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України: Спеціальний випуск "Методологічні проблеми теорії і практики ОРД у сучасних умовах". – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. – С. 8-13.

акты по достижению конкретных преступных целей. Поэтому, как справедливо считает этот автор, категория "преступная деятельность" содержательно шире понятий "преступление", "преступное поведение", "механизм преступления" и включает последние в себя лишь только в качестве отдельных составляющих¹.

Надо полагать, что именно в таком содержательном представлении преступная деятельность воплощает новые и обостряет известные старые причины и условия, детерминирующие современную преступность, которую В.Н. Кудрявцев охарактеризовал как преступность переходного общества. Обратим, однако, внимание на то, что указанные причины и условия в значительной мере находятся за пределами воздействия на них правоохранительных органов. Очевидно, что устранение этих причин и условий предполагает реализацию профилактических мер, главным образом общегосударственного значения.

Вместе с тем, вышесказанное подводит к необходимости концептуального переосмысления содержания объекта предупредительной деятельности оперативных подразделений, отнесения к нему не только собственно отдельных преступных проявлений, но также иных их сторон как слагаемых преступной деятельности (внутреннего формирования у субъекта преступного намерения, его причин, мотивов, целевой устремленности, образа и плана внешних действий, направленных на достижение преступного результата, определения адекватных средств, способов и т.д.).

На наш взгляд, такое (системное) представление об объекте оперативно-розыскного предупреждения преступлений создает реальные предпосылки для осуществления негласного выявления и предупреждения преступной деятельности в ее поэтапном развитии, то есть на стадиях обнаружения умысла, приготовления, покушения на преступление либо так называемого "длящегося" преступления, поскольку каждому такому этапу свойственны специфические признаки внешнего проявления и их последствия, что может продуцировать адекватную оперативно-розыскную информацию, соответствующие фактические данные доказательственного характера и т.п.

Особое место в системном содержании объекта оперативно-розыскного предупреждения преступлений занимает инфраструктура преступности, в единстве с которой существует современная преступность. На эту объективную закономерность указал А.Ф. Должен-

¹ См.: Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). – К., 2002. – С. 27.

ков. Он же и использовал ее для раскрытия понятия и сущности инфраструктуры организованной преступности¹.

Надо сказать, что предупреждение преступлений субъектами ОРД в "привязке" к инфраструктуре преступности ставит перед ними новую в методологическом отношении задачу, решение которой связано с проблемой выявления, изучения и оценки реально существующей в каждом конкретном регионе инфраструктуры преступности. Исходить при этом следует из того, что главная ее сущность заключается в комплексе материальных и нематериальных образований, которые хотя и не включены непосредственно в преступные действия отдельных лиц и сообществ, однако удовлетворяют многие их запросы и интересы, значимые для существования преступности.

В физическом выражении инфраструктуру образует совокупность специфических функциональных образований социального, экономического и иного назначения, замкнутых территорий и т.п., являющихся местами притяжения, концентрации и деятельности преступного элемента (новые финансово-кредитные и рыночные структуры, современные гостиницы, ночные клубы, казино, подпольные центры проституции и наркобизнеса, легальные и фиктивные предприятия, "отмывающие" грязные денежные доходы, и т.п.).

Особое место занимают инфраструктуры, "привязанные" к наиболее развитым промышленным, энергетическим, аграрным, финансово-кредитным предприятиям, учреждениям, комплексам и т.п. Обслуживая их, эти структуры создают искусственные условия для противозаконных операций с товарной продукцией и финансовыми средствами базовых объектов, "отмывания" этих средств, перевода их в теневой оборот и т.д., что, в свою очередь, ведет к созданию преступных сообществ, которые нередко сближаются с названными базовыми объектами, образуя в результате мощные преступные организации.

Решение затронутой проблемы предупреждения преступлений в сфере инфраструктуры преступности требует, на наш взгляд, прежде всего систематического проведения оперативно-криминологического анализа состояния, структуры и динамики преступности, включая получение и оценку дифференцированной оперативно-розыскной ха-

¹ См.: Долженков А. Ф. Использование негласного аппарата в борьбе с инфраструктурой преступности // Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності. Додаток до "Вісника ЛІВС МВС України". – 2000. – № 1; Долженков О. Ф. Инфраструктура злочинності – поняття, складові (оперативно-розшуковий аспект) // Суд в Україні: боротьба з корупцією організованою злочинністю і захист прав людини. – Том 12. – К., 1999.

рактистики отдельных видов преступлений, а главное – выявления и изучения закономерных взаимосвязей и взаимозависимостей прогрессирующего регионального развития экономики, неизбежного роста различных инфраструктурных образований и их социальной и экономической отдачи, в том числе в виде прибылей и сверхприбылей противозаконного происхождения, а также общественно опасных последствий этого.

В тесной методологической связи с изложенным представляется определение места и роли в объекте оперативно-розыскного предупреждения преступлений криминальной субкультуры¹. Известно, что термин "субкультура" означает часть основной культуры. Криминальная субкультура – это духовная жизнь относительно ограниченной части общества, а именно граждан криминальной направленности. Под такой субкультурой обычно имеют в виду уголовные традиции и обычаи, жаргон и татуировки, неформальные (криминальные) нормы поведения, особенности проведения досуга и т.п. В этом смысле криминальная субкультура является механизмом сплочения преступного элемента, инструментом, регулирующим особенное поведение в преступной среде.

С точки зрения исходного уяснения сущности криминальной субкультуры все верно. Но системный подход требует диалектической ее оценки, особенно в практическом плане. Как свидетельствует нынешняя практика борьбы с преступностью, традиционно существовавшая в прошлом "воровская" субкультура, которая на протяжении почти столетия определяла лицо преступного мира – его требования, законы и порядки, сегодня претерпевает существенные изменения, но, к сожалению, еще не привлекает достаточного внимания ученых, и в первую очередь представляющих науку ОРД.

Изменения, о которых мы говорим, лежат главным образом в плоскости нынешних социально-экономических преобразований в обществе, а потому криминальная субкультура все более наполняется интересами, потребностями и ценностями финансово-рыночного характера, формируя соответствующие этому новые либо заимствуя уже сложившиеся в иных государствах типовые ("беловоротничковые") поведенческие штампы. Поэтому главная опасность современ-

¹ Одними из первых обратились к ее рассмотрению А.Ф. Долженков и А.П. Кицул. См.: Долженков О.Ф., Кицул А.П. Сучасна інфраструктура незаконного наркобізнесу // Проблеми оперативно-розшукової діяльності й забезпечення прокурорського нагляду за її законністю: Міжнародна науково-практична конференція (21-22 лютого 2000 р.). – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000.

ной субкультуры преступности заключается именно в ее деструктивном влиянии на общественное сознание, формировании негативной общественной позиции, разделяющей и даже поощряющей противозаконный образ жизни отдельных членов современного общества¹.

Разумеется, что изучение современной криминальной субкультуры как содержательного слагаемого объекта оперативно-розыскного предупреждения преступлений требует использования в методологии такого познания методов и способов криминальной психологии, а в более широком плане – психологии ОРД.

Научное и прикладное разрешение затронутых вопросов, касающихся оперативно-розыскного предупреждения преступлений в сферах, относящихся к инфраструктуре преступности, а также в контексте влияния на это направление ОРД криминальной субкультуры особенно нуждается в методологическом совершенствовании изучения оперативными подразделениями оперативной обстановки. Этому, на наш взгляд, может способствовать научное и прикладное претворение в жизнь оперативно-розыскной криминологии как важнейшего специфического ответвления криминологической науки².

Мы полагаем, что в рамках проведения актуальных с позиций оперативно-розыскной криминологии исследований различных видовых срезов оперативной обстановки может быть достигнута выработка столь важных способов и критериев, позволяющих вскрыть и оценить:

- внешние механизмы проявления значительной части латентных преступлений (вымогательства, мошенничества, половых преступлений, незаконных операций с наркотиками, оружием и боеприпасами и т.п.);
- уровень скрытых причин и условий, способствующих совершению преступлений;
- степень криминальной активности преступного элемента в сочетании с конспиративностью преступного поведения;
- криминальный динамизм, выражающийся в маневренности и приспособляемости преступного элемента к изменениям социально-экономического, правового, социально-психологического характера;
- механизмы и уровень криминально-психологического воздействия на неустойчивых лиц со стороны лидеров преступных формирований и иных преступных "авторитетов" и т.д.

¹ См.: Пирожков В.Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). – Тверь, 1994. – С. 12.

² См.: Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: Учебное пособие для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001 и работы ряда других авторов, обосновывающих право на самостоятельное существование этой отрасли научных знаний.

И последнее, на что следовало бы обратить внимание в плане методологического обеспечения теории и практики оперативно-розыскного предупреждения преступлений, – это более смелое и целенаправленное использование достижений психологии ОРД, специфических закономерностей возникновения, развития и способов разрешения конфликтов в преступной среде.

В этом таятся очень большие тактические возможности предотвращения и пресечения конкретных преступлений, в частности путем проведения в рамках допустимого оперативных комбинаций по психологической переориентации лиц, потенциально склонных к преступлению, на иные ценности; по разоблачению или самоликвидации преступных сообществ; по так называемому "отклонению" действий преступника, когда в его распоряжение попадают негодные средства совершения преступления либо его усилия оказываются направленными на негодный объект преступления, и т.п.

ЛИТЕРАТУРА

- Аванесов Г.А. Криминология. – М., 1984.
- Алексеев А.И., Синилов Г.К. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности. – М., 1983.
- Антонян Ю.М. О понятии профилактики преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – № 26.
- Ануфрієв М.І. Організаційно-правові заходи управління безпекою. – Х., 2000.
- Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: РИО МВД Украины, 1994.
- Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1: Підручник. – Х.: Видво Нац. ун-ту внутр. справ, 2002.
- Бараненко Б.И., Ковалкин А.А. Криминологический анализ преступности в городе (районе): Научно-практическое пособие. – К.: Филиал ВНИИ МВД СССР, 1981.
- Бараненко Б.И., Грачев В.И. Организованные преступные группы. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984.
- Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений. Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – К.: РИО КВШ МВД СССР, 1985.

Бараненко Б.И. Проблемы борьбы с организованной преступностью: первые исследования и задачи дальнейшего научного изучения. Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – К.: Филиал ВНИИ МВД СССР, 1989.

Бараненко Б.И. Организованная преступность: признаки, структура и применение оперативно-розыскных средств и методов борьбы ней. Организованная преступность и борьба с ней на современном этапе / Специальный сборник научных трудов. – К.: РИО КВШ МВД СССР, 1991.

Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003.

Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). – К., 2002.

Бирюков Г.М., Михно А.А., Никифорчук Д.И. и др. Базы данных и компьютерные сети в практике работы органов внутренних дел: Учебное пособие. – Луганск: РИО ЛИВД, 2001.

Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М., 1973.

Богданов А.А. Тектология: Всеобщая организационная наука: В 2-х кн. / Под ред.: Л.И. Абалкина и др. – М., 1989.

Вандышев А.С., Дидоренко Э.А., Польской Н.Н., Самойлов В.Г. Оперативная комбинация. – К.: РИО МВД УССР, 1975.

Горяинов К.К., Кваша Ю.Ф., Сурков К.В. Федеральный закон "Об оперативно-розыскной деятельности": Комментарий. – М., 1997.

Гребельский Д.В. Теоретические проблемы оперативно-розыскной деятельности органов милиции: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1968.

Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1977.

Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. – М.: МАЭП, 1999. – 288 с.

Давыденко Л.М. Вопросы борьбы с преступностью и укрепления правопорядка // Вестник университета внутренних дел. – Выпуск 10. – Х., 2000.

Дидоренко Э.А. Правовые и организационно-тактические проблемы оперативной разработки. – К.: РИО МВД УССР, 1979. – 124 с.

Дидоренко Э.А., Овчинский С.С. Оперативно-профилактическое наблюдение. – К.: РИО МВД УССР, 1982. – 72 с.

Дидоренко Э.А. К вопросу о содержании программы оперативно-тактического использования данных, собранных по ОРД "Преступле-

ние" // Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності: Додаток до "Вісника ЛІВС МВС України". – 2000. – № 1. – С. 3-13.

Дідоренко Е.О. До питання про порядок, умови перевірки й оцінювання первісної інформації, що становить оперативний інтерес для успішної боротьби з проявами групової організованої злочинності // Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності: Додаток до "Вісника ЛІВС МВС України". – 2000. – № 2.

Дидоренко Э.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: Монография. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000.

Дідоренко Е.О., Бараненко Б.І. Методологічні проблеми оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі наукового знання // Методологічні проблеми теорії і практики ОРД у сучасних умовах: Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. Спеціальний випуск. – Луганськ: РВВ ЛАВС. – 2004.

Долженков А.Ф., Думко Ф.К. и др. Оперативно-розыскная деятельность как государственно-правовая форма борьбы с преступностью. – Одесса: ОГУ, 1994.

Долженков О.Ф. Инфраструктура злочинності – поняття, складові (оперативно-розшуковий аспект) / Суд в Україні: боротьба з корупцією організованою злочинністю і захист прав людини. – Том 12. – К., 1999.

Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000.

Долженков А.Ф. Использование негласного аппарата в борьбе с инфраструктурой преступности // Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності: Додаток до "Вісника ЛІВС МВС України". – 2000. – № 1.

Долженков А.Ф., Кицұл А.П. Сучасна інфраструктура незаконного наркобізнесу // Проблеми оперативно-розшукової діяльності й забезпечення прокурорського нагляду за її законністю: Міжнародна науково-практична конференція (21-22 лютого 2000 р.). – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000.

Долженков О.Ф., Запорожцева Г.Є., Кіцұл А.П. та ін. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності: Монографія. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2001. – 231 с.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" № 2135-ХІІ від 18 лютого 1992 року.

Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: Учебное пособие для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 69 с.

Керженцев П.М. Принципы организации. – М.: Экономика, 1968. – 464 с.

Козаченко И.П. Оперативно-розыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы). – К., 1991.

Кондратьев Я.Ю., Бараненко Б.І., Пясецький А.І. та ін. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. – К.: РВВ МВС України, 2001.

Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Юрінком Інтер, 2001.

Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. – М., 2002.

Лекарь А.Г. Некоторые вопросы деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступления // Вопросы предупреждения преступности. – М., 1965. – Вып. 1.

Лукач И. О методологических проблемах общественных наук // Вопросы философии. – 1981. – № 1.

Лукашов А. О сущности и значении оперативно-розыскной информации. – М., 1973.

Лукашов В.А. Оперативно-розыскное предупреждение преступлений // Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. – М., 1991.

Митрофанов Е.А. О соотношении понятий оперативно-розыскных действий, мероприятий и специальных методов применительно к оперативной разработке / Совершенствование организации и тактики оперативной работы ОВД. – Омск, 1984.

Овчинский С.С. Оперативно-розыскная профилактика: Лекция. – Караганда, 1982.

Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000.

Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФРА-М, 2001.

Ортинський В.Л., Ключ В.В. Незаконне підприємництво: деякі елементи оперативно-розшукової характеристики / Шляхи вдосконалення оперативно-розшукової діяльності: Збірник наукових праць. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2002. – Вип. 2 (1).

Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебник для вузов / Под ред. В.Б. Рушайло. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Лань, 2000.

Папкин А.И. Психология организационных отношений: теория и практика. – М.: Акад. МВД СССР, 1990.

Пирожков В.Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). – Тверь, 1994.

Самойлов В.Г. Совершенствование организации и тактики оперативной работы ОВД (О предмете и методе теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел). – Омск: Омская ВШ МВД СССР, 1984.

Сервецький І.В., Шапочка С.В. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 3.

Синилов Г.К. Основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. – М., 1975.

Солопонов Ю.В., Овчинский С.С. Основные направления совершенствования систем оперативно-розыскной информации горрайорганов внутренних дел. – М.: МВД СССР, 1971.

Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью. Системный подход. – М., 1999.

Худяков Ю.М. Значение и содержание оперативно-тактической характеристики для раскрытия преступлений отдельных видов / Проблемы совершенствования деятельности аппаратов милиции и криминалистических подразделений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1979. – Вып. 2.

Шумило М.Є., Погорецький М.А. Оперативно-розшукова діяльність як навчальна дисципліна / Проблеми вищої юридичної освіти: Тези доповідей та наукових повідомлень науково-методичної конференції. – Х.: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2002.

Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности. Методологические проблемы современной науки. – М., 1978.

Від друзів і колег

Э.В. Рыжков*

ПРИМЕР ДОСТОЙНЫЙ ПОДРАЖАНИЯ

Наше знакомство с уважаемым Борисом Ивановичем состоялось в 1997 году на Луганской земле на одном из научных мероприятий. Первое впечатление – доброта и гармония, исходящие от этого человека. Довольно редкая среди ученых мужей скромность располагала к общению, и, не смотря на весьма существенную разницу в возрасте и в жизненном опыте, разговор тогда получился сам собой. Поразительно, но при обширном круге делового общения, он искренне интересовался молодежью, как будто пытливым взглядом и струнами своей уже познавшей жизнь души питал надежду найти продолжателей своих трудов, поисков, надежд и мечтаний.

Замечательно, что, пройдя через горнило практического оперативного опыта, как рядовой оперативник и как руководитель, Борис Иванович сохранил лучшие человеческие качества, среди которых умение не только интеллигентно выражать свою собственную мысль, но и слушать и слышать других.

Мог ли предположить Ваш покорный слуга, что то мимолетное знакомство, каких бывает много на такого рода мероприятиях, перерастет с годами в теплую, верную дружбу и от личной

* Кандидат юридических наук, доцент, начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Донецкого юридического института ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко.

симпатии пробудит память души, которая превращает общение двух в радость совместных творческих поисков.

Как мало нужно порой для того, чтоб люди увидели друг друга такими, какими есть на самом деле. Предельная искренность и взаимный интерес, которые со временем пробуждают взаимное доверие и теплоту человеческих чувств.

Как ни банально, но поводом для первых фраз "ненаучной" тематики стало землячество служебного толка. В свое время Борис Иванович, посвятил много лет своей жизни службе на различных должностях в Селидовском городском отделе УВД Донецкой области, в том числе в качестве – заместителя начальника. По воле судьбы спустя много лет автору довелось начинать свою службу в том же городском отделе в патрульно-постовой службе милиции.

Не могу сказать, что уважаемый юбиляр демонстрировал подобие сентиментальности. Нет. Скорее это была свойственная его целеустремленной натуре пытливость, которая формировалась и взращивалась сначала на оперативной, а затем научной работе, которой посвящено уже около 40 лет. Еще в период пребывания на оперативных должностях начала давать о себе знать его склонность к глубокому анализу, следствием чего стали первые научному труды [1].

С профессором Бараненко Б.И. интересно вести дискуссию по самым различным вопросам. С ним приятно поговорить, по мечтать, разделить личную радость, делать общее дело. Он умеет поднять в человеке его личное самоуважение, не скупится на аванс в оценках личных качеств, подмечает черты индивидуальности человека и раскрывает в другом его собственные грани будущего таланта.

Человек, каких мало, человек каких должно быть больше среди нас. Для некоторых он пример настоящей дружбы, для близких и родных – пример заботы, для большинства – пример трудолюбия и верности данному слову.

В своей жизни и службе Борис Иванович демонстрирует редкую в наше время чистоплотность во взаимоотношениях, что делает ему честь ко всем иным благодетелям.

Можно ли о человеке, который живет среди нас, который трудится вместе с нами, говорить так много хорошего? Нужно!

Мы обязаны быть благодарны и внимательны к людям, которые посвящают свою жизнь делу служения, которые остаются верны словам присяги, которые многое знают и еще, слава Богу, многое могут.

Гармонично сочетая прошлый практический опыт управленческой и агентурно-оперативной работы и нынешнюю научно-исследовательскую деятельность, профессор Бараненко Б.И. внес личный существенный вклад в целый ряд отраслей науки: криминологию, юридическую психологию, оперативно-розыскную деятельность, психологию ОРД [2].

Его взгляд на методологию научного творчества не просто интересен и индивидуален, но и по доброму заразителен [3]. Упорство и такт в отстаивании собственных научных позиций, педантичность в личном и забота о других – пример редкого сочетания нужных для ученого мужа качеств, который достоин подражания.

Отдельно следует отметить изыскания, проводимые в новом для отечественной науки направлении – психологии оперативно-розыскной деятельности, где Бараненко Б.И. по праву является одним из фундаторов [4].

Опубликовав более 60 научных трудов, в числе которых 15 учебных, учебно-практических пособий и монографий, подготовив ряд учеников, среди которых 4 соискателя защитили кандидатские диссертации по специальности оперативно-розыскная деятельность, профессор Бараненко Б. И. и ныне ведет активную творческую жизнь, руководит научными исследованиями и научной лабораторией, передает свои знания и опыт молодому поколению сотрудников органов внутренних дел.

От имени донецких коллег по кафедре оперативно-розыскной деятельности говорим спасибо глубокоуважаемому юбиляру за его труд, усердие, терпимость к нам молодым и ту помощь, которую он дарит нам бескорыстно и сердечно, пробуждая в других подобную взаимность.

Многие вам лета, дорогой Борис Иванович, дальнейшего творческого вдохновения, светлых идей и неиссякаемой жизненной энергии! Будем достойны Вашей дружбы и совместного творчества.

Использованная литература:

1. Бараненко Б. И. К вопросу о сущности и понятии оперативной обстановки / Назаров П. Н. // Сборник материалов научной конференции КВШ МВД СССР. К.: 1967. – С. 56-64.
2. Бараненко Б. И. Криминологический анализ преступности в городе (районе) Научно-практическое пособие / Ковалкин А. А. – Киев, Филиал ВНИИ МВД СССР. – 1981; Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / Кондратьев Я. Ю., Бараненко Б. І., Звонок О. С. та ін. – Київ, РВВ МВС України. – 2001; Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Часть первая. Учебное пособие / Дидоренко Э. А., Бараненко Б. И., Глазков В. А. и др. – Луганск: РИО ЛАВД, 2006. – 245 с.
3. Бараненко Б. И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы. Монография / Дидоренко Э. А. – Луганск, РИО ЛАВД, 2005. – 135 с.
4. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Навчальний посібник. – Луганськ: ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003; Бараненко Б. І. Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ: Навчально-практичний посібник / Глазков В. А., Звонок О. С. та ін. – Луганськ, РВВ ЛДУВС, 2007. – 552 с.

В.О. Черков*

ПРО РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ШКОЛА НА ЛУГАНЩИНІ - ПОГЛЯД СЬОГОДЕННЯ)

*Присвячується
Бараненку Борису Івановичу
з нагоди його 75-річчя*

За останні понад п'ятнадцять років розвиток сучасної теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) на Луганщині слушно пов'язується з утворенням у нашому регіоні вищого на-

* Заступник начальника кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

навчального закладу системи МВС – Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Цей навчальний заклад пройшов складний шлях відбудови й реформування від утворення Луганського училища міліції Міністерства внутрішніх справ¹ до теперішнього сучасного вищого навчального закладу, який носить ім'я його засновника й довгий час незмінного ректора Едуарда Олексійовича Дідоренка. Нажаль, Едуарда Олексійовича вже немає з нами, але пам'ять про цю працюючу, самовіддану людину завжди залишається у наших серцях.

Не так багато сьогодні можна зустріти людей, які мали честь працювати й творити разом з Е.О. Дідоренком. Одним з його однодумців, відданим та вдячним соратником у нелегкій справі розвитку науки взагалі, й теорії ОРД зокрема, є Борис Іванович Бараненко.

Борис Іванович народився 9 лютого 1935 року у місті Донецьку. Його дитинство пройшло у тяжкі воєнні роки, а юнацькі роки припали на не менш тяжкі, сурові й голодні післявоєнні роки. Навряд чи хто міг у той час розгледіти у цьому юнаку майбутнього потужного науковця, людину, яка присвятить своє життя спочатку активній правоохоронній діяльності, а згодом й розвитку вітчизняної юридичної науки. Свою трудову діяльність Борис Іванович розпочав у п'ятнадцятирічному віці, працюючи токарем та електриком промислових й вугільних підприємств м. Донецька, тому він, звісно, як ніхто інший знає ціну труда. Згодом, з 1954 року й до грудня 1971 року, тобто майже вісімнадцять років, Б.І. Бараненко за покликом серця присвятив найважчій, але у той же час почесній та необхідній суспільству діяльності правоохоронця. За ці роки він працював на різних посадах від оперуповноваженого до заступника начальника з оперативної роботи УВС м. Маріуполя Донецької області. Але на якій би посаді він не перебував, Борис Іванович завжди залишався гідною й цілком відданою справою людиною.

Маючи колосальний досвід практичної діяльності з 1971 року й по теперішній час Б.І. Бараненко самовіддано займається науковою та навчально-викладацькою роботою, тобто майже тридцять

¹ Постанова Кабінету Міністрів України "Про створення Луганського училища міліції Міністерства внутрішніх справ" від 20.05.1993 р. № 362.

вісім років ця людина не покладаючи рук працює на збагачення вітчизняної юридичної науки. За час наукової роботи він приймав й продовжує активно приймати участь у більш ніж 60 наукових дослідженнях, у третині з яких був та є науковим керівником науково-дослідної роботи. Так, Б.І. Бараненко за ці роки безпосередньо виконував системно-комплексні дослідження з проблем: організації, методики й тактики попередження та розкриття злочинів, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями; методології оперативно-розшукової діяльності; інформаційного та психологічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності; оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства України та багатьох інших проблем теорії і практики ОРД. Він також брав безпосередню особисту участь у розробці проектів Законів України: "Про оперативно-розшукову діяльність" (1992 р), "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (1993 р), Державних програм щодо боротьби з організованою злочинністю й корупцією в Україні, а також у підготовці організаційно-методичних документів щодо створення Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України тощо.

Більшість наукових праць Бориса Івановича, які присвячені сучасним методологічним проблемам теорії та практики ОРД, підготовлені ним на базі Луганського державного університету внутрішніх справ у плідній співпраці з Едуардом Олексійовичем Дідоренко.

У цих роботах авторами оперативно-розшукова діяльність досліджується як сучасна діяльнісна система, що має свою власну структуру (об'єкт, предмет, мету, завдання, засоби, суб'єкти тощо). Хоча це питання продовжує залишатися дискусійним в теорії ОРД, однак воно має методологічне значення, оскільки дозволяє чіткіше дослідити її структурні елементи, що, в свою чергу, сприяє розробці її понятійного апарату, уточненню окремих правових категорій, визначенню правового статусу суб'єктів, розробки теорій правовідносин, що виникають у цій сфері, та теорії оперативно-розшукового пізнання, розробки оперативно-розшукових заходів, удосконалення їх правового регулювання тощо, а також ві-

докремити оперативно-розшукову діяльність від інших суміжних видів діяльності (розвідувальної діяльності органів зовнішньої розвідки, контррозвідувальної діяльності органів СБ України, адміністративної діяльності правоохоронних органів зі спеціальними функціями та ін.), показати характер взаємозв'язку ОРД з кримінальним процесом тощо¹.

Істотним кроком розвитку теорії ОРД на теренах Луганщини можна назвати утворений спільним рішенням УМВС України в Луганській області й Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України постійно діючий семінар "Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах". За задумом його засновників Е.О. Дідоренка та Б.І. Бараненка основною метою семінару, на думку ректора В.М. Комарницького, є зближення науки й практики у сфері ОРД за рахунок безпосереднього поєднання відповідного наукового й практичного потенціалу. Цією ж метою охоплювалось підвищення рівня науково-теоретичної підготовки фахівців у системі вищих навчальних закладів МВС².

За сім років існування постійно діючого на базі Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка семінару "Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах" були розглянуті та науково розроблені наступні проблеми: 19-20 вересня 2003 року "Сучасний стан методологічного забезпечення теорії й практики оперативно-розшукової діяльності"; 21-22 квітня 2004 року "Оперативно-розшукове попередження злочинів"; 07-08 жовтня 2004 року "Методологія системно-комплексного застосування оперативно-розшукових заходів, засобів та методів у сучасних умовах діяльності оперативних підрозділів ОВС з боротьби зі злочинністю"; 19-

¹ Погорецький М.А. Роль творчої спадщини професора Е.О. Дідоренка в розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності і кримінального судочинства // Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства в Україні: Вісник ЛДУВС. Спецвипуск. У 2 ч. ч. 1. – 2008. – № 1. – С. 16.

² Комарницький В.М. Вступительное слово к открытию семинара. Сохраним и приумножим творческое наследие Э.А. Дидоренко // Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства в Україні: Вісник ЛДУВС. Спецвипуск. У 2 ч. ч. 1. – 2008. – № 1. – С. 3.

20 травня 2005 року "Методологічні проблеми отримання та використання оперативно-розшукової інформації в процесі здійснення ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ"; 29-30 вересня 2005 року "Організаційно-правове забезпечення державного захисту та безпеки учасників кримінального судочинства та суб'єктів оперативно-розшукової діяльності"; 27-28 квітня 2006 року "Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами за сучасних умов"; 20-21 квітня 2007 року "Удосконалення діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ"; 05-06 жовтня 2007 року "Оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства в Україні"; 30-31 травня 2008 року "Наукове забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні"; 29-30 травня 2009 року "90 років карному розшуку України та проблеми вдосконалення його діяльності в сучасних умовах боротьби зі злочинністю".

Актуальність проблем сучасної теорії і практики ОРД, які розглядаються на семінарі, зумовлена потребами розбудови правової цивілізованої держави в Україні, для якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, та ставить на перше місце у сфері правового регулювання суспільних відносин її права та свободи.

В той же час ефективність захисту прав і свобод людини тісно пов'язана з повнотою регулювання правових відносин, що виникають в ОРД, від якої залежать ефективність пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства.

На наш погляд, без з'ясування того, що таке ОРД, які суспільні потреби зумовили її появу, якими особливостями вирізняється ця інституція з-поміж інших видів правоохоронної діяльності, які має цілі та завдання, неможливим є пошук та визначення основних напрямків її вдосконалення відповідно до вимог чинного законодавства. Тому ми цілком погоджуємося з Б.І. Бараненком в тому, що сьогодні об'єктивно існує потреба зросту соціальної значимості і підвищення ефективності ОРД, що безумовно викликає

необхідність наукового переосмислення і сутності, і мети, і завдань останньої, визначення місця і ролі її суб'єктів, насамперед оперативних підрозділів органів внутрішніх справ в системі кримінальної юстиції, а також опанування ними нових та вдосконалення традиційних заходів, методів і засобів ОРД, які дозволять забезпечити високу результативність у боротьбі з найбільш небезпечними видами і формами злочинності¹.

За умов відсутності відповідного законодавства, за межами теоретичних і базових прикладних досліджень протягом тривалого часу залишалися питання щодо правового визнання ОРД, визначення її мети, завдань, напрямів, заходів, методів, засобів, статусу суб'єктів, а також інших важливих аспектів теорії та практики ОРД.

Причиною цього було також те, що ОРД регулювалась виключно закритими відомчими нормативно-правовими актами, що, природно, ускладнювало розроблення її теоретичних та прикладних аспектів.

Сьогодні, з точки зору розвитку теорії ОРД на Луганщині, певним позитивним кроком окрім проведення роботи у рамках постійно діючого семінару є й утворення Науково-дослідної лабораторії з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД (далі – НДЛ) як структурного підрозділу Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, яку з часу заснування очолює Б.І. Бараненко. Це саме завдяки його ентузіазму та невичерпній працездатності за час існування НДЛ налагоджені стійкі творчі зв'язки з Управлінням карного розшуку та іншими профільними управліннями ГУМВС України в Луганській області, а також з прокуратурою й Апеляційним судом у Луганській області тощо.

Під безпосереднім керівництвом Б.І. Бараненка співробітниками НДЛ проведені значні наукові дослідження з проблем ОРД. Найбільш значущими з них є оперативно-розшукове супроводження досудового слідства та провадження кримінальних справ у суді; взаємодія оперативних підрозділів з оперативними части-

¹ Бараненко Б.І. Проблеми теорії і практики ОРД та підвищення її ефективності в сучасних умовах боротьби зі злочинністю // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4 – С. 20.

нами Державного департаменту України з питань виконання покарань; особливості проведення кримінальною міліцією оперативної закупівлі в умовах ризику; оперативно-розшукове попередження окремих видів хуліганства на ранніх етапах їх виявлення; розкриття умисних вбивств підрозділами карного розшуку та інші.

Сьогодні, вітаючи з 75-річчям Бориса Івановича, Людину з великої літери, ми, молоде покоління від щирого серця звертаємося до нього з теплими словами вдячності за надану нам можливість вчитися й працювати разом з ним. Борис Іванович є саме тією людиною, яка докладає значних зусиль на вівтар розвитку теорії ОРД, підготовки й виховання майбутніх науковців та фахівців правоохоронної діяльності. У цей святковий день ми бажаємо Борису Івановичу й надалі залишатися самовідданою, працьовитою людиною з притаманною йому жагою розвитку науки ОРД, та майбутніх творчих здобутків у нелегкій, але вдячній науковій діяльності.

О.В. Меживой*

ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ПРОФЕСОРА Б.І. БАРАНЕНКА ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ НАУКИ

...Головне полягає в тому, щоб кожний оперативний працівник бачив у будь-якій людині, що обирається як об'єкт ОРД, перш за все особистість, яка охороняється державою і суспільством...

Б.І. Бараненко

Творчий шлях відомого українського вченого професора Б.І. Бараненка, який присвятив наукову діяльність вивченню методологічних, правових та організаційно-тактичних проблем оперативно-розшукової діяльності, бере початок ще з 80-х років

* Науковий співробітник секретаріату вченої ради, ад'юнкт кафедри кримінального процесу Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.

XX століття. Він є основоположником учення про аналіз оперативної обстановки з урахуванням різних напрямів і рівнів вирішення завдань з розкриття злочинів. Ученим уперше було докладно розкрито підстави, спрямованість, зміст і значення видового аналізу оперативної обстановки [1]. Його розробки лягли в основу багатьох досліджень тактики й методики виявлення, попередження й розкриття окремих видів злочинів оперативними підрозділами ОВС. Ці дослідження сприяли розробленню сучасних поглядів на окремі положення оперативно-розшукової тактики, у тому числі й оперативних комбінацій.

У розробках теоретичних положень тактики оперативно-розшукової діяльності, поряд з творчими внесками вітчизняних учених та науковців: О.М. Бандурки, Г.М. Бірюкова, В.В. Гевко, В.В. Грицаченка, Г.О. Душейка, С.В. Єськова, В. Ігнатко, С.О. Кириченка, О.І. Козаченка, В.А. Колесника, Я.Ю. Кондратьєва, В.П. Меживого, А.О. Михайличенка, М.А. Погорельського, В.Л. Регульського, Б.Г. Розовського, М.Б. Саакяна, І.В. Сервецького, М.Й. Сидоренка, О.П. Снігерьова, Д.Й. Никифорчука, І.Ф. Хараберюша, О.І. Хараберюша, В.В. Шендрика, І.Р. Шинкаренка та ін., виявляються й відповідні надбання професора Б.І. Бараненка. Це загальне теоретичне підґрунтя дозволяє розглядати тактику як самостійну частину оперативно-розшукової діяльності щодо найбільш доцільного й ефективного застосування засобів і методів ОРД, а також їх творчого використання оперативним працівником з урахуванням сформованих ситуацій і цілей розв'язання оперативно-розшукових завдань [2, с. 8].

Використовуючи досвід науковця, який, безумовно, є продовжувачем славетних традицій фундаторів науки оперативно-розшукової діяльності А.І. Алексєєва, Д.В. Гребельського, Е.О. Дідоренка, І.П. Козаченка, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашова, С.С. Овчинського, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова та ін., апріорі зазначимо, що кульмінаційним моментом проведення будь-якого тактичного заходу є прийняття вірного тактичного рішення.

З приводу цього пригадуються слова В.Г. Самойлова про те, що вирішальна роль під час прийняття рішень щодо проведення оперативних комбінацій суб'єктами ОРД належить вивченню та

оцінці оперативно-розшукової ситуації, які є процесом логічної розумової діяльності оперативного працівника, що полягає в збиранні, накопиченні, переробці та оцінці інформації про елементи оперативно-розшукової ситуації з метою вироблення рішення щодо проведення ОРЗ та виконання поставленого завдання [3, с. 35]. Саме тому оперативна комбінація та оперативно-розшукова ситуація нерозривно пов'язані між собою як на практичному, так і на теоретичному рівнях, що, у свою чергу, підкреслював Б.І. Бараненко.

Зазначимо, що тактичні рішення приймаються оперативним працівником, зазвичай, в умовах складної оперативної обстановки, а тому пов'язані з великим психологічним навантаженням. На нашу думку, влучно з цього приводу висловився шановний професор, віднісши оперативно-розшукову діяльність до розряду таких професій, які ставлять дуже високі психологічні та психофізіологічні особистісні вимоги до працівника [4, с. 56].

Саме так, завдяки чіткому аналізу та оцінці оперативним працівником фактичних даних під час вивчення оперативно-розшукової ситуації досягається успішне проведення оперативної комбінації, тому що дозволяє:

- визначити подальші шляхи проведення оперативної комбінації та конкретні тактичні прийоми здійснення тих чи інших заходів, матеріального підкріплення елементів комбінації;
- перевірити наявні відомості та зробити вірну оцінку всієї оперативно-розшукової ситуації, що (за умови дотримання наукової методології пізнання) забезпечує досягнення істини в кримінальному судочинстві.

Вивчення й узагальнення існуючих наукових думок щодо поняття й сутності оперативної комбінації дозволило нам дійти висновку, що під нею слід розуміти комплекс поєднаних єдиним задумом оперативно-розшукових, оперативно-технічних та інших тактичних дій оперативних підрозділів щодо виявлення, попередження й розкриття злочинів, що полягає в штучному створенні сприятливих умов для вирішення оперативно-тактичних завдань із приводу конкретної оперативно-розшукової ситуації, побудований на застосуванні переважно непроцесуальних методів пі-

знання в поєднанні з використанням індивідуального досвіду практичної роботи суб'єктів ОРД у взаємодії з іншими суб'єктами кримінального судочинства [5, с. 250].

Ми переконані, що творчі пошуки Б.І. Бараненка поклали початок більш глибокому дослідженню ролі оперативної ситуації під час прийняття рішень щодо проведення оперативної комбінації, урахування впливу обставин об'єктивної дійсності на умови розв'язання оперативно-тактичних завдань, формування індивідуального переконання суб'єктів проведення оперативних комбінацій про можливість їх застосування, вибір оптимального місця, часу, розстановки сил і засобів, а також ефективного використання результатів їх проведення в кримінальному судочинстві України.

Хочемо підкреслити, що праці професора Б.І. Бараненка відрізняються глибиною теоретичних висновків, концептуальністю рішень, новизною ідей та підходів до розв'язання нагальних проблем науки оперативно-розшукової діяльності. Наприклад, не можна залишити поза увагою його думку щодо сутності оперативної розробки (такої, здавалося б, сталої загальноприйнятої форми оперативно-розшукової діяльності) як відособленої стадії ОРД [6, с. 7]. Учений обґрунтовує свою позицію стосовно залежності внутрішнього змісту оперативної розробки від диференційованих і непостійних її завдань, та, як наслідок, – диференційованого підходу до вибору засобів, способів (тобто форм) реалізації цього змісту. Тим самим учений ставить під сумнів існуючу на сьогодні класифікацію форм ОРД, говорячи про її суперечність.

Доводячи свою позицію, автор указує, що функція оперативно-розшукової профілактики чи попередження злочинів традиційно віднесена до однієї з форм ОРД, тоді як реалізуватися вона має саме способом оперативної розробки. Тобто весь парадокс полягає в тому, що одна форма ОРД начебто реалізується в рамках іншої такої ж форми. Вирішення зазначеної проблеми вчений майстерно знаходить у розробці й нормативно-правовому закріпленні засад, які б забезпечували максимальну реалізацію під час здійснення оперативної розробки відповідних об'єктів тих заходів і засобів ОРД, які дають найбільшу результативну практичну віддачу [6, с. 10].

Ще однією проблемою, яка потребує вирішення в контексті практичного вдосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД, учений називає комплексно-системне використання заходів і засобів оперативно-розшукової діяльності [6, с. 11].

Розв'язання цієї та інших актуальних методологічних, правових та організаційно-тактичних проблем оперативно-розшукової діяльності, досліджуваних Б.І. Бараненком, ми вбачаємо в можливості застосування оперативних комбінацій підрозділами ОВС, як варіантів вирішення тактичних завдань ОРД, що, у свою чергу, потребує вивчення ситуаційних основ оперативно-розшукової діяльності.

Наприкінці зазначимо, що наукова діяльність Б.І. Бараненка свідчить про вміння вченого влучно ставити мету й завдання досліджень, не завжди погоджуючись із загальноприйнятими науковими поглядами, але домагатися їхнього досягнення. І це, на нашу думку, сприяє особистісному росту та професійному вдосконалюванню, розширює потенційні можливості для розвинутої творчої особистості, якою є Б.І. Бараненко. Саме тому в наших дослідженнях ми прагнемо перейняти багатий досвід шановного професора. Хочемо висловити йому подяку за його творчість та щиро привітати його з 75-ю річницею з дня народження, побажати натхнення й нових творчих успіхів та зрушень на користь розвитку оперативно-розшукової науки.

Використана література:

1. Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений // Криминологические проблемы борьбы с преступностью. / Б.И. Бараненко. - К.: КВШ МВД СССР, 1985. - С. 13-24.
2. Козаченко И.П. Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в, профилактике и раскрытии преступлений: (учебное пособие) / И.П. Козаченко. - К.: НИ и РИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1988. - 120 с.
3. Самойлов В.Г. Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел: (учебное пособие) / В.Г. Самойлов. - М.: МВШМ МВД СССР, 1984. - 91 с.

4. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: (навчальний посібник) / Б.І. Бараненко. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 272 с.

5. Меживой О.В. Поняття оперативної комбінації та використання результатів її проведення в кримінальному судочинстві / [Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка: Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах] (Спеціальний випуск № 2. У двох частинах. Частина 2) / О.В. Меживой. - Луганськ, 2009. - С. 242-252.

6. Бараненко Б.І. Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ (методологічні, правові, організаційно-тактичні проблеми) // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. "Методологічні проблеми теорії та практики ОРД в сучасних умовах" / Б.І. Бараненко, В.О. Сілюков. - У 2-х ч. - Ч. 1. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. - Спец. вип. № 1. - 220 с. - С. 3-15.

СТОРИНКИ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ Б.І. БАРАНЕНКА

БІОГРАФІЧНИЙ АБРИС

Народився 9 лютого 1935 року в місті Донецьку (Україна). У 1956 році закінчив Одеську школу міліції МВС СРСР, а в 1964 році – Вищу школу МОПІ УРСР, отримавши вищу освіту. За фахом юрист – правознавець. Полковник міліції.

Наукова степінь – кандидат юридичних наук (дисертацію за спеціальністю "кримінологія" захистив у 1988 році в Академії МВС СРСР). Учене звання – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності (присвоєно рішенням Атестаційної колегії Міносвіти й науки України від 19.02.2004 р.).

В органах внутрішніх справ – понад 55 років. На практичній роботі – з 1956 р. по 1971 р.

Із грудня 1971 – на науковій роботі. Працював на атестованих посадах: заступника начальника відділу, старшого наукового співробітника Київської науково-дослідної лабораторії (далі Київська філія) ВНДІ МВС СРСР; начальника відділу науково-дослідної лабораторії Київської вищої школи МВС СРСР; начальника лабораторії аналізу, прогнозування та розробки засобів по боротьбі з організованою злочинністю НДЦ Української академії внутрішніх справ.

Після виходу у відставку (із травня 1994 року) займав посади за вітчим наймом: провідного наукового співробітника НДІ НАВСУ та ДНДІ МВС України; професора кафедри юридичної психології НАВСУ; професора кафедри ОРД Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. З 01.07.2007 року очолює науково-дослідну лабораторію із правових та організаційно-тактичних проблем ОРД ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.

Мас загальний науково-педагогічний стаж біля 40 років.

З ОСОБИСТИХ СПОГАДІВ БОРИСА ІВАНОВИЧА

Дитяча пам'ять Бориса Івановича вихопила, і зберегла спогади, починаючи з його дозрілого мирного життя в Донецьку (тоді Сталіно). Але це був лише калейдоскоп мозаїчних картинок, що швидко змінювалися: батькова робота на залізничній станції Мушкетово, вузди на привокзальному пероні в очікуванні евакуаційного поїзду, що увіз до Узбекистану, дворічне перебування там у містечку Каган із матір'ю, бабусею й старшим братом (батько крокував за наступальними радянськими військами, заліковуючи палаючі залізничні вагони й рейки), та радісного повернення додому, де стояв ще стійкий запах війни. Проте, це вже було післявоєнне життя!

На запитання до Бориса Івановича, чи було його рішення пов'язати свою долю зі служінням у міліції втіленням дитячої, або, принаймні, юнацької мрії, відповідь була полярно протилежною, бо, за відвертим визнанням, хлоп'ячий вік пройшов на самих звивистих узбіччях післявоєнних років, коли запросто можна було опинитися у прірві небезпечних, бурхливих вирів.

Адже це була й школа іспитів. Уже в 15 років він стояв у токарного верстата, а трохи згодом пізнав "смак шахтарського хлі-

ба". Із цими роками було пов'язане й повернення до навчання у вечірній школі робочої молоді, яку, треба сказати, було успішно закінчено. Саме в цей час Борисом Івановичем була отримана й прийнята пропозиція, яка надійшла від управління кадрів УВС Донецької області щодо навчання в Одеській середній спеціальній школі міліції МВС СРСР. Про усвідомленість даного рішення може свідчити "червоний диплом", отриманий по закінченню зазначеного навчального закладу. Ось із цього й почалося міліцейське життя, календар якого на сьогодні нараховує вже понад 55 років.

Борису Івановичу з перших днів міліцейського життя таланило на вчителів і наставників.

У Одеській школі міліції не тільки йому, але й іншим курсантам воістину повноцінні базові знання з теорії держави й права були закладені чудовим викладачем та дуже душевною людиною Марком Пилиповичем Орзіхом, на сьогодні відомим ученим, академіком, професором національної юридичної академії, який понад піввіку свого життя віддав вірному служінню юридичній практиці, науці й освіті.

МІЛОШЕВИЧ Яков Тимофійович

З великою теплотою він згадує Якова Тимофійовича Мілошевича – першого свого керівника – начальника Селідівського районного (пізніше – міського) відділу міліції УМ УВС Донецької області, який мав ласкаве прізвисько "Голубчик" за те, що саме так він звертався до кожного підлеглого.

Оперативно-розшукову майстерність йому прививали й вигострювали мудрі "Жиглови" й "Шарапови", серед яких у той час чимало було колишніх фронтових розвідників. Це були справжні "профі", а тому за досвідом далеко ходити не приходилося. Ось ці офіцери, що на фото поруч.

Послужний лист офіцера Бараненка Бориса Івановича не буває швидкозмінними посадами. Він мовби вrostав у посади й місця служби за новими призначеннями: більше 7-ми років від початку практичної роботи працював старшим слідчим, старшим оперативним уповноваженим карного розшуку, начальником відділення карного розшуку, заступником начальника Селівдівського МВ міліції УВС Донецької області; понад півтора року проробив заступником начальника відділу оперативної служби УВС Донецької області; 6-ть з гаком років очолював відділ карного розшуку та займав посаду заступника начальника з оперативної роботи УВС м. Маріуполя (Жданова) Донецької області.

За вказаний період у особистій справі Бориса Івановича з'явилося чимало відміток про його нагородження за успішно проведенні оперативно-розшукові операції по розкриттю тяжких злочинів та знешкодженню особливо небезпечних злочинців. Але він пам'ятає, що майже в кожному випадку ним відчувалися реальна практична допомога й конкретні вольові рішення оперативних керівників обласного рівня. У цьому відношенні Борис Іванович із почуттям великої подяки згадує безкомпромісну вимогливість, наполегливість і рішучість із боку начальника УВС Донецької області генерал-лейтенанта Михайла Степановича Попереки, а також постійно протягнуту руку допомоги його заступника з оперативної роботи комісара міліції Петра Лаврентійовича Коваленка. Так, то був час, коли прямі вертикальні керівники постійно знаходилися на периферії, працюючи з місцевими оперативниками, виходячи разом із ними з вельми складних часом кримінальних ситуацій, яких у ті роки було хоч відбавляй.

нерал-полковника Івана Харитоновича Головченка (фотокамера запам'ятала їх на вході в розташування УВС у супроводженні його керівників). Борису Івановичу насправді дорогі й Почесні грамоти, згодом отримані особисто від цих міністрів.

Дуже пам'ятною сторінкою тодішньої праці в маріупольській міліції для Бориса Івановича залишився й робочий візит до УВС м. Маріуполя міністрів внутрішніх справ СРСР та УРСР генерала армії Миколи Онисимовича Щолокова та ге-

Сьогодні вже на підході сорокалітній рубіж, що окреслює й наукову працю Бориса Івановича. Це також був довгий шлях, що пройдений ним на науковій ниві. Ось лише стислий огляд його творчого шляху: приймав участь в 60 планових та позапланових наукових дослідженнях, у 30-ти з яких був науковим керівником НДР.

Основні напрямки наукової діяльності – кримінологія; методологія теорії й практики оперативно-розшукової діяльності; психологія оперативно-розшукової діяльності. Особливо слід зазначити, що одні з перших наукових робіт із проблем організованої злочинності та боротьби з нею в Україні, що проводилися під його керівництвом у 80 – 90 рр. минулого століття, надали можливість виявити й розкрити визначальні передумови та закономірності цієї злочинності, а також спрогнозувати негативні тенденції в майбутньому її розвитку. Ці наукові напрацювання були враховані при розробці за безпосередньою участю Бориса Івановича проекту Закону

України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (1993 р.), а також у підготовці організаційно-методичних документів щодо створення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України та Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

І знову ж таки він не може не згадати своїх учителів. Насамперед, це його "хрещений" батько від науки Петро Петрович Михайленко. Саме він запросив до наукової роботи в новостворену ним Київську науково-дослідну лабораторію ВНДІ МВС СРСР Бориса Івановича Бараненка, тодішнього заступника начальника УВС м. Маріуполя. Згодом КНДЛ (пізніше філію ВНДІ МВС СРСР) очолив Анатолій Петрович Закалок (нині академік Академії правових наук України). Примітний приклад прига-

дується Борису Івановичу, коли міністр ВС України Іван Харитонович Головченко, особисто розглянувши скерований йому інформаційно-аналітичний огляд про підсумкам однієї із НДР, буквально "роздав" своїми письмовими резолюціями на полях кожної сторінки цього об'ємного

документа прямі вказівки й доручення керівникам відповідних управлінь.

Було тоді й звичайним правилом донесення наукових знань до широких кіл практичних органів внутрішніх справ шляхом проведення науково-практичних, читачьких конференцій тощо (на

фото відображені такі конференції, що мали, місце, зокрема, у Маріуполі з П.П. Михайленком, та в Чернівцях за безпосередньою участю А.П. Закалюка та тодішнього начальника УВС, нинішнього генерала армії А.В. Василичина).

Особливу сторінку життя Бориса Івановича являє його наукова праця в Луганському державному університеті внутрішніх справ. Будучи запрошеним ще до ЛПВС її начальником і колегою по багаторічній минулій оперативно-розшуковій роботі в суміжних регіонах Донбасу (Луганщини й Донецчини) Едуардом Олексійовичем Дідоренко для сприяння формування наукових кадрів інституту,

Борис Іванович і понині залишився в цих стінах (тепер уже в ім'я світлої пам'яті Едуарда Олексійовича).

Постійне творче спілкування з Едуардом Олексійовичем, черпання й опрацювання воістину безкрайніх ідей із його необ'ємного кладезю оперативних знань, надали можливість створити справжню наукову школу у формі постійно діючого при Університеті методологічного семінару "Проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах". Уже багато років Борис Іванович є відповідальним організатором його роботи. На даний час проведено майже 10 його засідань, три з яких мали статус міжнародних. За матеріалами ро-

боти семінару видані спеціальні випуски фахового Вісника ЛДУВС.

Сьогодні Борис Іванович продовжує виконувати насичену науково-дослідну роботу. Значна її частина проводиться в співробітництві із ДНДІ, де він є членом Ученої ради. Розробив спеціальні навчальні дисципліни: "Основи боротьби з організованою злочинністю засобами й методами ОРД"; "Психологія оперативно-розшукової діяльності"; "Конфлікти в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ"; "Оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства в Україні". На сьогодні з числа учнів 4 здобувача захистили кандидатські дисертації за спеціальністю – оперативно-розшукова діяльність.

75-річний ювілей, це той життєвий рубіж, коли людина вже може усвідомлено сказати, чи вважає вона себе щасливою? І які ще в неї є самі заповітні особисті бажання й сподівання?

Борис Іванович на ці запитання відповів: – Так, я дійсно щасливий!

Щасливий тому, що обдарований любов'ю, увагою й турботами самих дорогих мені людей: дружини, дітей, онуків та вже й правнуків!

Щасливий тому, що маю можливість працювати, цілком віддаватися улюбленій справі, бути ще витребуваним у наукових колах, знаходитися в оточенні друзів і колег!.

А щодо побажань та сподівань, то їх легко вже виразити кількома словами. Бачити здоровими й щасливими всіх своїх рідних та близьких. Не втратити інтелектуального потенціалу та фізичних і душевних сил, аби ще встигнути зробити все задумане, досягнути, відверто кажучи, чимало творчих планів. А також не дати згаснути постійній болючій душевній потребі поклонятися місцям упокою своїх батьків, що, на жаль, з роками, доводиться робити все складніше.

Сьогодні, у контексті прожитих Борисом Івановичем своїх 75-ти років, пам'ять про батьків для нього викликає особливі почуття, бо це вже не просто синові спогади, але й справжні джерела та критерії перевірки й оцінки істинності його власного життя.

Ці прості й щирі люди, трудяги, які поклали все своє життя на благо сім'ї, дітей, є зразком совісті, невідчуженості й справедливості для них. Мамі, яка родом з під Харкова, випала тяжка доля виростити в передвоєнні, воєнні й післявоєнні роки трьох (з

чотирьох народжених нею) дітей. Тато все трудове життя працював на залізниці. У далекі 30-ті він із Чернігівщини потрапив на Донеччину, де, працюючи, рятував від голодної смерті двох усиротілих сестер, які залишалися на батьківщині. Це був справжній чоловік, чесний і вірний батько сім'ї, що неподільно жертвував собою в ім'я її збереження. І все, що дісталось на долю батька, як вважає Борис Іванович, відбилося й на ньому, як сприйняття гідного чоловічого образу.

Редакційна колегія

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОРД

Джужа О.М. У руслі творчої спадщини видатних кримінологів – представників Київського національного університету внутрішніх справ професорів П.П. Михайленка та А.П. Закалюка.....	10
Середа Г.П. Взаємодія державного обвинувача та оперативних підрозділів у процесі судового розгляду кримінальної справи	15
Погорецький М.А. Поняття та сутність легалізації оперативно-розшукової інформації	25
Антонов К.В. Проблеми взаємозв'язку оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу.....	39
Медведев В.С. Феномен лідерства в організованій злочинній діяльності	50
Шумило М.Є., Бабічев Д.О. Умови виправданості рішень у стані ризику про проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами органів внутрішніх справ	63
Курочка М.Й., Темніков О.В. Проблема визначення сутності й змісту поняття оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства	77
Опришко І.В. Відомча юридична наука в сфері діяльності органів внутрішніх справ та основні напрями її реалізації.....	89
Глазков В.А. Концептуальные взгляды на проблему формирования индивидуальных стилей оперативно-розыскной деятельности.....	101

Козьяков І.М. Оперативно-розшукове супроводження судового розгляду кримінальної справи (методологічний аспект).....	108
Дульський О.О. Організація оперативно-розшукової діяльності у сфері боротьби з корупцією та пов'язаною з нею злочинністю.....	117
Захаров В.П. Деякі аспекти використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі.....	136
Хараберюш І.Ф. Розвиток оперативної техніки як напрямок удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами ОВС.....	144
Кубарев В.С., Кубарев И.В. Общие положения оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений.....	149
Єськов С.В. Зміст контрольних повноважень суду у сфері оперативно-розшукової діяльності.....	158
Кулик О. Стан злочинності в Україні у 2002-2008 роках: загальна оцінка.....	164
Шинкаренко І.Р. Моніторинг оперативної обстановки (теоретичні підвалини).....	175
Матвійчук В.В. Сучасне бачення концепції реформування оперативно-розшукового законодавства.....	187
Шاپовалов О.В., Кушнар'єв С.В. Психологічні особливості кримінальної субкультури в середовищі неповнолітніх засуджених.....	193
Михно А.А. ОРД: проблемы информационного подхода.....	201
Бирюков Г.М. О необходимости нового подхода к структуре теории оперативно-розыскной деятельности.....	209
Шехавцов Р.М. Формування основ теорії оперативно-розшукового спілкування та її роль у становленні психології оперативно-розшукової діяльності.....	222

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОРД

Касараба Ю.Я. Вплив міжнародних стандартів правоохоронних органів на формування принципів діяльності органів міліції України	230
Гусева К.А. Діяльність ОВС щодо запобігання злочинам як предмет відповідного її нормативно-правового регулювання	237
Кальченко Т.Л. Проведення кримінологічних досліджень, їх методологія та джерела кримінологічної інформації.....	241
Болдарь Г.Є. Деякі проблеми об'єктивної сторони незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації.....	249
Чистолінов О.М. Тимчасове передання негласних співробітників правоохоронним органам іншої держави: загроза національній безпеці чи засіб протидії транснаціональній злочинності?	258
Пристайко О.В. Нормативно-правове забезпечення агентурно-оперативної роботи правоохоронних органів радянської України (1917 - 1930 рр.).....	263
Бочковий О.В. Застосування інформаційно-аналітичних технологій в оперативно-розшуковій діяльності	272
Багаденко І.П. Заходи профілактики правопорушень серед неповнолітніх	280
Звонок Е.А. Безвестное исчезновение граждан: криминальный аспект.....	286
Заблюцька О.Ю. Характеристика бюджетної безпеки України.....	294
Гаврилюк Л.В. Місце органів досудового слідства в системі правоохоронних органів держави	300
Литвинчук О.І., Карлаш І.А. Співвідношення понять "збирання" та "подання" доказів у кримінальному процесі України.....	306
Тарабановська В.І. Поняття й сутність слідчої ситуації та її співвідношення з криміналістичною характеристикою окремого виду злочинів	315

Михайличенко Д.А. Легалізація оперативно-розшукової інформації	321
Бондар В.С., Полтавський В.І. Сигнальні пістолети та револьвери як об'єкти експертної профілактики злочинів.....	330
Байов О.О. Етнічне наркоугруповання як специфічний об'єкт оперативно-розшукової діяльності.....	335
Сумський С.А. Удосконалення нормативної регламентації оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян	338
Антонов Р.К. Завдання оперативно-розшукової діяльності в сфері протидії організованій злочинності	342
Степанченко О.О. Вихідні засади дослідження діяльності Служби безпеки України щодо протидії рейдерству.....	350
Янковська О.Г. Удосконалення інформаційного забезпечення у запобіганні та розкритті злочинів	356
Пасека Д.О. Прогрес у галузі інформаційних технологій та його врахування в діяльності оперативних підрозділів.....	361

ВІХИ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ БОРИСА ІВАНОВИЧА БАРАНЕНКА

Іщенко А.В., Федоров К.Л., Сілюков В.О., Бірюков В.В.

Віхи творчого шляху Бориса Івановича Бараненка (нарис; ретроспективні компонування наукових робіт)	365
Сучасні погляди Б.І. Бараненка на проблему аналізу оперативної обстановки та його методологічної ролі в практиці ОРД.....	367

Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений.....	375
---	-----

Бараненко Б.И., Грачев В.И. Организованные преступные группы (особенности формирования, совершения преступлений и их предупреждение) <i>(фрагменты из учебного пособия)</i>	387
--	-----

Организованная преступность и борьба с ней на современном этапе <i>(фрагменты из сборника научных трудов)</i>	434
Введение (Б.И. Бараненко)	436

Бараненко Б.И. Организованная преступность: признаки, структура и применение оперативно-розыскных средств и методов борьбы с нею	440
---	-----

Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ	454
---	-----

Бараненко Б.И., Дидоренко Э.А. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы <i>(фрагменты из монографии)</i>	476
---	-----

ВІД ДРУЗІВ І КОЛЛЕГ

Рыжков Э.В. Пример достойный подражания	562
Черков В.О. Про розвиток теорії оперативно-розшукової діяльності (школа на Луганщині – погляд сьогодення)	565
Меживой О.В. Творчи здобутки професора Б.І. Бараненка та їх вплив на розвиток оперативно-розшукової науки	571

СТОРІНКИ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ Б.І. БАРАНЕНКА *(від редакційної колегії)*

Біографічний абрис	577
З особистих спогадів Бориса Івановича	578

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОРД

Спеціальний випуск № 4

*Спеціальний випуск "Вісника" присвячується
75-річчю від дня народження відомого вченого
професора Бориса Івановича Бараненка*

Друкуються мовами оригіналу

Відповідальний за випуск проф. Б.І. Бараненко
Технічні редактори Л.І. Чернишова, М.О. Михайлюк
Комп'ютерна верстка О.В. Васильєва

Здано до складання 12.02.2010. Підписано до друку 18.05.2010.
Папір офсетний. Формат 60х84 1/16. Друк RISO.
Гарнітура Monotype Corsiva, Book Antiqua, Arial.
Ум. друк. арк. 37,0. Ум. фарбо-відб. 41,125. Обл.-вид. арк. 34,41.
Тираж 300 прим. Зам. № 22

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4